

UDK:407:371:378.180.6(045)

Mokhigul ABDIRAKHIMOVA,
*The University of Economics and Pedagogy, Non-state institution,
Faculty of Foreign Languages and Physical Culture, Senior teacher
E-mail: moxigulabdiraximova13@gmail.com*

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti, PhD F.Atamurodova taqrizi ostida

TALABALARDA LINGUA METODIK TAJRIBASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Annotsatsiya

Ushbu tadqiqot talabalar o'rtasida lingvo-metodik tajribani shakllantirishda qo'llaniladigan pedagogik mexanizmlarni o'rganadi. Ta'lim sharoitida til va uslubiy malakaning muhim rolini e'tirof etgan holda, tadqiqot samarali pedagogika orqali ushbu tajribalarni rivojlantirish strategiyalarini o'rganadi. Tadqiqot turli xil ta'lim darajalarini o'z ichiga oladi, bu turli xil o'quv muhitlariga moslashtirilgan universal mexanizmlarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot qo'llab-quvvatlovchi va immersiv lingvistik muhitni shakllantirish muhimligini ta'kidlaydi. U talabalarning lingvistik-metodik tajribalari uchun mustahkam poydevor yaratishda interfaol o'qitish usullari, lingvistik immersion dasturlari va hamkorlikda o'rganish rolini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Pedagogika, lingvo-metodik tajribalar, til o'rganish, metodik malaka, ta'lim strategiyalari, texnologiya integratsiyasi, malaka oshirish.

PEDAGOGICAL MECHANISMS OF FORMING THE LINGUA METHODOLOGICAL EXPERIENCES ON STUDENTS

Annotation

This study delves into the pedagogical mechanisms employed in shaping lingua-methodical experiences among students. Recognizing the pivotal role of linguistic and methodological proficiency in educational contexts, the research investigates strategies for cultivating these experiences through effective pedagogy. The exploration encompasses various educational levels, aiming to identify universal mechanisms adaptable to diverse learning environments. The study emphasizes the significance of fostering a supportive and immersive linguistic atmosphere. It investigates the role of interactive teaching methods, linguistic immersion programs, and collaborative learning in building a solid foundation for students' lingua-methodical experiences.

Key words: Pedagogy, lingua-methodical experiences, language learning, methodological proficiency, educational strategies, technology integration, professional development.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВЫХ МЕТОДИЧЕСКИХ ОПЫТОВ У СТУДЕНТОВ

Аннотация

В исследовании рассматриваются педагогические механизмы формирования лингвометодического опыта учащихся. Признавая ключевую роль лингвистического и методологического мастерства в образовательном контексте, исследование исследует стратегии развития этого опыта посредством эффективной педагогики. Исследование охватывает различные уровни образования с целью выявления универсальных механизмов, адаптируемых к различным средам обучения. В исследовании подчеркивается важность создания благоприятной и захватывающей языковой атмосферы. В нем исследуется роль интерактивных методов обучения, программ языкового погружения и совместного обучения в создании прочной основы для лингво-методического опыта учащихся.

Ключевые слова: Педагогика, лингвометодический опыт, изучение языка, методологическая компетентность, образовательные стратегии, интеграция технологий, профессиональное развитие.

Introduction. In the ever-evolving landscape of education, the acquisition of linguistic skills and methodological proficiency stands as a cornerstone for students navigating an increasingly interconnected world. The realm of pedagogy plays a pivotal role in sculpting the lingua-methodical experiences that contribute to students' academic and professional success. This study delves into the intricate pedagogical mechanisms employed to form these experiences, aiming to unravel the strategies that foster language learning and methodological understanding among students. Language proficiency extends beyond mere communication; it encapsulates the ability to comprehend, articulate, and critically engage with diverse subject matters. Concurrently, methodological acumen empowers students to navigate the structured frameworks of various disciplines. Recognizing the symbiotic relationship between linguistic and methodological competencies, educators are presented with the challenge of designing effective pedagogical approaches that seamlessly integrate these elements into the learning process.

Literature review. In this exploration, we navigate through the multifaceted dimensions of pedagogy, investigating interactive teaching methods, linguistic immersion programs, collaborative learning environments, and the strategic integration of technology. As the educational landscape becomes increasingly dynamic, the study also sheds light on the pivotal role of educators as architects of lingua-methodical experiences. Initiatives related to professional development, mentorship programs, and collaborative networks emerge as instrumental components in empowering educators to create environments that nurture both language proficiency and methodological adeptness. As we embark on this exploration of pedagogical mechanisms, we delve into the intricate tapestry of linguistic and methodological experiences, seeking to unravel the threads that weave a comprehensive educational fabric for students.

In the contemporary educational landscape, the cultivation of linguistic proficiency and methodological acumen has emerged as a critical cornerstone for students

preparing to navigate a globally interconnected world. This article embarks on a comprehensive exploration of the pedagogical mechanisms employed to form lingua-methodical experiences among students. As we delve into the multifaceted dimensions of pedagogy, we will unravel the challenges faced, propose innovative solutions, and provide meaningful offers for both students and educators.

Let's take consideration into challenges and solutions in forming lingua-methodical experiences:

1. Language Proficiency Disparities:

- Problem: Diverse linguistic backgrounds among students can lead to proficiency disparities, hindering effective communication and comprehension.

- Solution: Implement tailored language support programs, peer-assisted learning, and interactive language immersion activities to bridge proficiency gaps.

2. Methodological Competency Gaps:

- Problem: Students often face challenges in understanding and applying methodological frameworks across disciplines.

- Solution: Integrate cross-disciplinary projects, workshops, and real-world case studies into the curriculum to enhance methodological comprehension and application.

3. Technological Integration Hurdles:

- Problem: Limited integration of technology in language learning and methodology instruction.

- Solution: Encourage the use of digital tools, online platforms, and interactive multimedia resources to create engaging and technologically enriched learning environments.

4. Teacher Preparedness:

- Problem: Educators may face challenges in adapting to evolving pedagogical approaches, hindering their ability to effectively nurture lingua-methodical experiences, like reading skills in order to improve the students' levels.

- Solution: Prioritize ongoing professional development programs, mentorship initiatives, and collaborative networks to empower educators with the latest teaching methodologies

The exploration of pedagogical mechanisms in shaping lingua-methodical experiences for students has garnered significant attention in the educational discourse. The fusion of linguistic proficiency and methodological acumen is perceived as essential for students' holistic development and future success. We analyze key opinions on the effectiveness and implications of these pedagogical mechanisms:

Research Methodology. 1. Positive Recognition:

- Opinion: Many educators and experts commend the emphasis on lingua-methodical experiences, recognizing the intrinsic value of language proficiency and methodological competency.

- Analysis: Positive recognition underscores the alignment of pedagogical strategies with the evolving needs of students in a globalized world. Acknowledging the importance of linguistic and methodological skills is a crucial step toward prioritizing these experiences in education.

2. Challenges in Implementation:

- Opinion: Some stakeholders express concerns about the challenges in implementing effective pedagogical mechanisms, citing issues such as diverse linguistic backgrounds, varying methodological frameworks, and the need for teacher preparedness.

- Analysis: Recognizing these challenges is essential for refining and tailoring pedagogical approaches. Addressing disparities in linguistic backgrounds and providing adequate teacher training can contribute to overcoming these obstacles.

3. Technology Integration Debate:

- Opinion: There is a divide in opinions regarding the integration of technology in lingua-methodical experiences.

Some view it as a transformative tool, while others caution against overreliance on digital resources.

- Analysis: This debate highlights the need for a balanced approach. Leveraging technology can enhance learning experiences, but it should complement, not replace, traditional pedagogical methods. Striking this balance is crucial for optimal outcomes.

4. Student-Centric Approaches:

- Opinion: Student-centric approaches, such as collaborative learning environments and cross-disciplinary projects, receive widespread support for their potential to foster lingua-methodical experiences.

- Analysis: The positive reception of student-centric approaches aligns with contemporary educational trends emphasizing active engagement and practical application. These methods empower students to actively participate in their learning journey.

5. Call for Continuous Professional Development:

- Opinion: There is a unanimous call for continuous professional development for educators to enhance their pedagogical skills, keep abreast of evolving methodologies, and effectively guide students.

- Analysis: Acknowledging the dynamic nature of education, the consensus on continuous professional development emphasizes the commitment to providing educators with the tools and knowledge needed to implement effective lingua-methodical experiences.

6. Global Perspective:

- Opinion: The recognition of linguistic immersion programs and global experiences as valuable components in lingua-methodical development is gaining prominence.

- Analysis: Embracing a global perspective in education aligns with the interconnected nature of the world. Linguistic immersion and global experiences contribute not only to language proficiency but also to cultural awareness, enriching the overall educational experience.

The opinions surrounding the pedagogical mechanisms of forming lingua-methodical experiences on students reflect a recognition of their importance, coupled with an acknowledgment of challenges and debates. Striking a balance between traditional and innovative approaches, addressing challenges, and prioritizing continuous professional development are crucial steps in ensuring the effectiveness of these pedagogical strategies. The evolving nature of education calls for a nuanced and adaptive approach to meet the diverse needs of students in an interconnected and dynamic world.

Tahlil va natijalar. The pedagogical mechanisms under scrutiny go beyond traditional teaching methods. They encompass interactive strategies, collaborative environments, and the strategic integration of technology, all aimed at creating an immersive and effective learning landscape. It is an acknowledgment that education is a dynamic process, ever-evolving to meet the demands of a rapidly changing world. The significance of this exploration lies not only in academic discourse but in its potential to shape the future trajectory of education. It calls for a paradigm shift – one where linguistic and methodological experiences are recognized as integral components of a comprehensive educational journey.

So, we consider pedagogical mechanisms and their importance, they:

1. Interactive Teaching Methods:

- Employ innovative and interactive teaching methods such as group discussions, debates, and role-playing to enhance linguistic and methodological engagement.

2. Linguistic Immersion Programs:

- Establish immersive language programs, encouraging students to engage in linguistic experiences

beyond the classroom through language clubs, cultural events, and exchange programs.

3. Collaborative Learning Environments:

- Foster collaborative learning environments where students can work together on projects, enhancing both linguistic and methodological proficiency through shared knowledge and diverse perspectives.

4. Strategic Technology Integration:

- Integrate technology seamlessly into the curriculum, leveraging educational apps, online language learning platforms, and virtual simulations to create dynamic and engaging learning experiences.

5. Professional Development Initiatives:

- Implement continuous professional development programs for educators, focusing on modern pedagogical approaches, technology integration, and strategies for fostering linguistic and methodological competencies.

We may also give some advices for students:

Tailored Language Support Programs:

- Provide personalized language support programs for students with diverse linguistic backgrounds, ensuring equal opportunities for language proficiency development.

2. Cross-Disciplinary Projects:

- Introduce cross-disciplinary projects that challenge students to apply methodological frameworks in real-world scenarios, fostering a holistic understanding of methodologies across various fields.

3. Digital Learning Resources:

- Offer access to a rich array of digital learning resources, including language learning apps, online libraries, and interactive multimedia content to enhance linguistic and methodological comprehension.

4. Language Immersion Opportunities:

- Facilitate language immersion opportunities, such as study abroad programs or virtual language exchanges, allowing students to immerse themselves in diverse linguistic environments.

We possess meaningful and useful suggestion not only for students, but also for educators:

1. Professional Development Opportunities:

- Provide educators with extensive professional development opportunities, including workshops, seminars, and conferences focused on evolving pedagogical approaches, language teaching strategies, and technological integration.

2. Mentorship Programs:

- Establish mentorship programs where experienced educators can guide their peers in adopting effective pedagogical strategies, enhancing their confidence in fostering lingua-methodical experiences.

3. Collaborative Networks:

- Encourage the formation of collaborative networks among educators, enabling the sharing of best practices, resources, and insights into effective linguistic and methodological instruction.

Conclusion. The journey to nurture lingua-methodical experiences among students requires a proactive and multifaceted approach. By addressing challenges, implementing innovative solutions, and providing meaningful offers for both students and educators, educational institutions can create vibrant learning environments that empower students with the linguistic and methodological proficiency needed for success in the ever-evolving global landscape. In the exploration of pedagogical mechanisms aimed at shaping lingua-methodical experiences on students, we find ourselves at the culmination of a journey that transcends traditional educational paradigms. The tapestry of linguistic proficiency and methodological acumen woven throughout these discussions represents more than a set of strategies; it signifies a paradigm shift in the way we envision education. As we reflect on the immersive language programs, collaborative learning environments, and the pivotal role of educators, a common thread emerges the realization that education is a dynamic, interactive, and transformative process. The significance of linguistic and methodological experiences extends beyond the classroom, preparing students to navigate the complexities of a globally interconnected world.

REFERENCES

1. Smith, J. A. (2020). "Linguistic Immersion Programs: A Framework for Enhanced Language Learning." *Journal of Educational Research*, 45(2), 123-145.
2. Garcia, M. L. (2019). "Innovative Teaching Strategies for Methodological Proficiency in Higher Education." *International Journal of Pedagogy*, 32(4), 267-283.
3. Thompson, R. E. (2018). "Collaborative Learning Environments: Impact on Lingua-Methodical Development in Secondary Education." *Educational Psychology Review*, 28(1), 89-105.
4. Rodriguez, C. D. (2017). "Technological Integration in Language Education: A Meta-Analysis of its Effectiveness." *Computers & Education*, 55(3), 201-218.
5. Anderson, L. K. (2016). "Teacher Preparedness for Lingua-Methodical Instruction: A Comprehensive Survey." *Journal of Teacher Education*, 38(6), 541-558.
6. Brown, A. S. (2015). "Cultural Fluency in Linguistic Development: Strategies for Inclusive Education." *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 20(2), 189-201.
7. Taylor, P. M. (2014). "Critical Thinking and Methodological Proficiency: A Cross-Disciplinary Analysis." *Journal of Educational Psychology*, 48(3), 321-336.
8. Atamurodova F.T. (2023). "Utopian Views in different eras and its evolution". *International Journal of Formal education. Open Access Journal*. №12Volume 2. 2023, p.100-104.
9. Abdirakhimova, M.N. (2023). "The need for reading ability in English and ways how to develop". *Журнал "Экономика и социум"*, №9(112)2023, 1-5.
10. Educational Policies and Curriculum Development Board. (2013). "National Framework for Linguistic and Methodological Proficiency: Guidelines for Educational Institutions." *Government Publications*, 25(1), 56-72.

UDK: 37.02

Feruz Abdullaeva,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti, PhD
E-mail:abdullaevaferuza@gmail.com

PhD M.Daliyeva taqrizi ostida

TURIZM TERMINOLOGIYASINI O'QITISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Annotatsiya

Butun dunyoni qamrab olgan globallashev jarayoni natijasida har bir sohada jadal rivojlanishlarni uchratish mumkin. Turizm sohasida o'zarishlar ham fikrimizning isbotidir. Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslikda terminlarning o'rni va ahamiyati haqida so'z boradi. Shu bilan bir qatorda, turizm terminologiyasini o'rgatishdagi zamonaviy interaktiv texnologiyalar va ularning ta'limdagi o'rni haqida so'z yuritiladi. Shuningdek turizmga xos terminologik leksikaning xususiyatlari va ularning bir biridan farqlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: terminologiya, termin, so'z, turizmologiya, terminologik leksika, amaliyot, milliy terminologiya, ta'lim, pedagogik jarayon, turizm pedagogikasi, siyosiy turizm, kasbiy turizm.

SPECIFIC ASPECTS OF TEACHING TOURISM TERMINOLOGY

Annotation

As a result of the process of globalization covering the whole world, rapid developments can be found in every field. Changes in the field of tourism are proof of our opinion. This article talks about the role and importance of terms in modern linguistics. In addition, modern interactive technologies for teaching tourism terminology and their role in education are discussed. Also, the characteristics of the terminological lexicon specific to tourism and their differences from each other are studied.

Key words: terminology, term, word, tourismology, terminological lexicon, practice, national terminology, education, pedagogical process, tourism pedagogy, political tourism, professional tourism.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация

В результате процесса глобализации, охватившего весь мир, быстрые изменения можно найти во всех областях. Изменения в сфере туризма являются подтверждением нашего мнения. В данной статье говорится о роли и значении терминов в современном языкознании. Кроме того, обсуждаются современные интерактивные технологии обучения туристической терминологии и их роль в образовании. Также изучаются особенности терминологической лексики, специфичной для туризма, и их отличия друг от друга.

Ключевые слова: терминология, термин, слово, туризмология, терминологическая лексика, практика, национальная терминология, образование, педагогический процесс, туристская педагогика, политический туризм, профессиональный туризм.

Kirish. Ta'lim pedagogikaning obykti bo'lib, shaxsning shaxsiy rivojlanishga yo'naltirilgan jarayonidir. Uni tashkil etilgan pedagogik jarayonda o'qitish, tarbiyalash, ta'lim berish uning predmeti hisoblanadi. XXI asrning globallashev jarayoniga dunyo xalqlarining faol muloqoti, shu jumladan turizm ham yordam berdi. Zamonaviy dunyoda turizm faoliyatining rivojlanish ko'lami, turizm pedagogikasining shaxsni tarbiyalash va turizm mutaxassislarini tayyorlashda amaliy faoliyat sohasi sifatida rivojlanishi va shakllanishini aktuallashtiradi.

Turizm bugungi kunda jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri bo'lib, ko'plab mamlakatlarda muhim daromad manbalaridan biriga aylangan. So'nggi paytlarda turizm insonlarning bo'sh vaqtini tashkil etish usuli sifatida mashhur bo'lib bormoqda. Bunga transport va aloqaning jadal rivojlanishi, aholining faravonlik darajasining ko'tarilishi, insonlarning bo'sh vaqtining ko'payishi va unga qadriyat sifatida munosabati shakllanishi yordam bermoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Turistik faoliyat shu qadar o'ziga xos va ko'p qirrali bo'lib bormoqda, u rekreatsion, kognitiv, gedonistik, kommunikativ va boshqa ko'plab funksiyalarni o'z ichiga olmoqda. Sayohat paytida insonlar madaniy va dam olish muassasalariga: muzeylarga, teatrlarga, ko'rgazmalarga tashrif buyurishadi, mamlakatlar,

hududlarning tarixiy, madaniy, tabiiy xususiyatlari bilan tanishadilar, sayohatning maqsadi butunlay boshqacha bo'lishi ham mumkin[1]. Kishilarning turistik faoliyati insonlarning bo'sh vaqtlari kabi hodisaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ko'rib chiqilishi kerak. Bo'sh vaqtlarda bilimning turli sohalari bo'yicha yangi narsalar o'rganiladi va bo'sh vaqtni o'zlashtirish amalga oshiriladi. Sayohatning yangi shakllariga, o'quv, kognitiv, biznes-turlar, ekstremal va chang'i sayohatlari, safari sayohatlari, dengiz sayohatlari va boshqalarga ham talab o'sib bormoqda.

Bundan tashqari, an'anaviy turistik xizmatlar - turar joy, ovqatlanish, ma'lum bir ekskursiya to'plami va boshqalar bilan qoniqmaydigan kishilarning madaniy, kognitiv ehtiyojlari ortib bormoqda.

So'nggi yillarda turizm sezilarli darajada rivojlandi va xalqaro miqyosdagi ommaviy ijtimoiy-iqtisodiy hodisaga aylandi. Uning jadal rivojlanishiga dunyo davlatlari va xalqlari o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, ilmiy va madaniy aloqalarning kengayishi yordam bermoqda. Turizmning keng miqyosda rivojlanishi millionlab odamlarga o'z vatani va boshqa mamlakatlar tarixi haqidagi bilimlarini kengaytirish, ma'lum bir mamlakatning diqqatga sazovor joylari, madaniyati, an'analari bilan tanishish imkonini beradi[2].

Mamlakatning iqtisodiy va madaniy salohiyati bir jihatdan turizm sanoatining holatiga bog'liq. Davlat turistik ta'lim va pedagogik paradigmani rivojlantirishdan manfaatdor.

Tarbiya va ta'limda shaxsiy manfaatlar va jamiyat manfaatlariga yo'naltirilganlikni uzviy ravishda uyg'unlashtirish, yoshlarni individualizm va kollektivizmning haddan tashqari holatlaridan qochib, hayotiy to'g'ri maqsadlarni tanlashga yo'naltirish kerak. Uzoq vaqt davomida ta'limning shaxsga yo'naltirilgan qadriyatlarini pedagogik faoliyatning gipertrofiyalangan kollektivistik konsepsiyalariga bo'ysunar edi. Shuni inobatga olgan holda turizm pedagogikasining ham strategik, ham taktik darajada rivojlanishi davlat, jamoat va shaxsiy tarkibiy qismlarning birligida, ularning tizimli, integratsiyali tarzda amalga oshirishi kerak. Hatto Arastu ham, - "ta'lim-tarbiya davlatning muhim vazifasi bo'lib, u insonda zarur fazilatlarini shakllantirish bilan shug'ullanishi kerak"[4], deb hisoblagan. Arastu ko'rsatgan tarbiya omillari pedagogikaning shaxsni to'g'ri shakllantirish haqidagi birinchi ilmiy ta'rif sifatida ilmiy ta'limotga asos bo'ldi.

Tahlil va natijalar. Qadimgi yunon faylasufi Afлотun ta'kidlaganidek, "davlatning o'zini-o'zi saqlab qolishining asosiy sharti fuqarolarni solihlik ruhida tarbiyalashdir". Suqrot "inson shaxsi"ni "gumanistik pedagogikaning falsafiy asosi" deb hisoblagan. "Inson esa o'rganish, ya'ni haqiqatni yetkazish bilan emas, balki uning ma'nosini mustaqil izlash bilan tarbiyalanishi kerak. Insonning eng qimmatli jihati bu haqiqatni (axloqni) ko'ra bilish va o'zini munosib tutish qobiliyatidir"[5], - deb hisoblagan.

Keyingi avlod olimlari inson tarbiyasi qonuniyatlarini shakllantirdilar, samarali pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqdilar va amaliyotga tadbiiq etdilar. Pedagogikaning fan sifatida shakllanish tarixi shuni ko'rsatadiki, uning paydo bo'lishi va rivojlanishi jamiyatning yangi avlodlar hayotiga tayyorgarlik ko'rishdagi obyektiv ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlari bilan belgilanadi. Pedagogika nazariyasida ta'lim ikki jihatdan o'rganiladi:

a) jamiyatning funksiyasi sifatida to'plangan qadriyatlarini yangi avlodlarga o'tkazish: bilim, axloq, ish tajribasi, mulkchilik tajribasi va milliy boyligni ko'paytirish ham uyushgan shaklda (ta'lim tizimida), ham o'tgan avlodlar tajribasini o'rganish orqali va atrof-muhitga tasiri;

b) shaxs rivojlanishini boshqarish sifatida. Pedagogika fani shuni e'tirof etadiki, "tarbiya asosan odamlarning dunyoqarashini, odob-axloqini rivojlantirish, shaxs xususiyatlari va insoniy xatti-harakatlarini shakllantirish maqsadida shaxslararo muloqot orqali amalga oshiriladi, o'rganish esa turli mavzudagi nazariy va amaliy faoliyat turlari orqali amalga oshiriladi, intellektual va aqliy faoliyatga yo'naltirilgan. Ukraina olimlari N.Nichkalo, I.Zyazyun, V.Kremen, V.Fedorchenkolarning asarlarida turizmning pedagogik jihatlarini o'rganishda turizm pedagogikasi predmetini aniqlash zarurligi e'tirof etilgan. Uning tadqiqot predmeti, bir tomondan, ta'lim to'plangan qadriyatlarini uzatishning samarali vositasi sifatida, shuningdek, turizm bilan shug'ullanish jarayonida shaxs xususiyatlarini maqsadli o'zgartirish, madaniy va tabiiy meros haqidagi tushunchalarni kengaytirishdan iborat.

Ikkinchi tomondan, turizm ta'limining pedagogik tizimi kasbiy bilimlarni yangi avlodlarga yetkazish vositasi sifatida, turizm faoliyati jarayonida ko'nikmalarni shakllantirishdir. Turizm pedagogikasining dual predmetini shakllantirish mumkin: "Turizm sohasida mutaxassisni tarbiyalash, tayyorlash va rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti" va "Turizm ta'lim va rivojlanish nazariyasi va amaliyotining xususiyatlari"[6]. Demak, turizm pedagogikasi turistga nisbatan tarbiyaviy ham, turizm mutaxassisiga nisbatan esa tarbiyaviy ahamiyatga ega. Turizm orqali inson tabiatni, madaniyatni, insonlar bilan muloqotni, o'zini o'zi anglaydi. Turizm hayotga ongli va mas'uliyatli munosabatda

bo'lishni o'rgatadi, o'zining biologik, psixologik salohiyatini ro'yobga chiqarish, o'z shaxsini rivojlantirish imkonini beradi. Xullas, turizm pedagogikasi turizm vositasida ta'lim va tarbiya berish va turizm faoliyatini rivojlantirish qonuniyatlarini haqidagi fandır.

Muhokama. Turizm orqali shaxsni rivojlantirish muammosi an'anaviy pedagogika fanining diqqat-e'tibori mavzusi emas edi. Unda turizmning tarbiyaviy va sog'lomlashtirish funksiyalari, uning shaxsni rivojlantirish uchun rekreatsion, moslashuv va aksiologik imkoniyatlari, shaxsning subyektiv faoliyati e'tibordan chetda qolgan edi. Shaxs rivojlanishining asosiy omillari ichida rivojlanib boradigan, yoshga qarab o'zgarib turadigan, yangi sifat xususiyatlariga ega bo'lgan va shaxsiy o'sishda muhim rol o'ynaydigan ijodiy turizm faoliyati alohida muhim ahamiyat kasb etadi[7]. Shaxsning shakllanishi uchun ijtimoiy tizimlarning, jumladan, turizmning ta'siri masalalari muhim ahamiyatga ega. Bunday sharoitda turizm pedagogikasi kategoriyalari alohida ahamiyatga ega. Turizm pedagogikasini o'rganuvchilar quyidagi asosiy kategoriyalarni egallashlari kerak:

1. Ta'lim. Bu kategoriya fanni uslubiy asoslarni ishlab chiqishda yetakchilik qiladi, turizm faoliyatining mazmunini ochib beradi, turizm uchun mutaxassislarni kasbiy tayyorlash, nazariyotchilar va amaliyotchilar e'tiborini turizmning ta'lim modellariga jalb qiladi. "Ta'lim" tushunchasi turli obyektiv va subyektiv omillarga bog'liq bo'lgan ko'p omilli jarayonni anglatadi. Agar obyektiv omillar sifatida mamlakatning ijtimoiy-tarixiy xususiyatlari, madaniy an'analari, ta'lim tizimi bo'lsa, ta'lim jarayoni tashkilotchilarining subyektiv shaxsiy fazilatlarini, ularning pedagogik mahorat darajasi, psixologik xususiyatlar va ta'lim jarayoni ishtirokchilarining qadriyat yo'nalishlaridir.

2. Borliq. U turizm tadqiqotchilarini shaxsning jismoniy, aqliy va ijtimoiy fazilatlar tashuvchisi sifatida mavjudligining obyektiv haqiqati, xarakteri, o'ziga xosligi, boyligi, mahsuldorligi va konstruktivligiga e'tibor qaratadi, ya'ni "borliq, dunyo-butunlay boshqacha" muammosini o'rganishga urg'u beradi. Ushbu toifa kontekstida turizm tushunchalari, turlari va shakllari alohida ahamiyatga ega bo'lib, "turizm bo'lish"ning turli xil xususiyatlarini to'ldirish darajasi va murakkabligini tasdiqlaydi.

3. Ong. U turizm shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega: voqelikning manfaatdor rivojlanishi, boshqa dunyoga, odamlarga, o'z shaxsiga ongli munosabatni shakllantirish qobiliyatidir.

4. Faoliyatlar. Insonning chet el madaniyati bilan o'zaro munosabatda bo'lishni, unga maqsadli ta'sir ko'rsatishni, insonning ehtiyojlarini qondirish qobiliyatini dolzarblashtiradi. Turizm pedagogikasi kontekstida shaxsning madaniy va ijodiy faoliyati muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy turizmning turli dasturlarini ishlab chiqishda tadqiqotchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatadi, turli yoshdagi guruhlarining ustuvorliklarini bilishga ko'maklashadi.

5. Qiymat. Ushbu kategoriya turizm pedagogikasining nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqishda yetakchi o'rinlardan birini egallaydi, chunki turizm shaxsni rivojlantirishning axloqiy va qadriyat jihatlarini turizmning global axloq kodeksi va xalqaro qonunlar va aktlar tomonidan tan olingan. Demak, nazariyotchilar va amaliyotchilar afzalliklarni tanlashda qadriyat yo'nalishlari, turistning "tabiat - madaniyat - boshqa shaxs" tizimiga qulay va noqulay munosabatlarni muammosiga ko'proq e'tibor qaratishlari kerak.

6. Maqsad va natija. Ushbu kategoriya turizm pedagogikasi kontekstida turizm tashkilotchilari nimaga intilayotganini, ular yakuniy natijani baholash mezonini deb biladigan narsalar bilan uyg'unlashtirish zarurligini bildiradi. Maqsad - tabiatga, madaniyatga, odamlarga nisbatan mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishga, xorijiy madaniyatda

axloqiy jihatdan faollikni ko'rsatishga qodir bo'lgan shaxs ekanligidir. Natijada shaxsning shaxsiy rivojlanishi, dunyoga bo'lgan qadriyat munosabatlari tizimi takomillashidan iborat.

Turizm pedagogikasining uslubiy asoslarini ishlab chiqishda asosiy unsurlar: maqsadlar, vazifalar, funksiyalar va asosiy kategoriyalar bilan asoslash kerak. Turizm ta'limi va o'qitishning uslubiy asoslarini o'rganish quyidagi yo'nalishlarni nazariy asoslash va amaliy amalga oshirishni nazarda tutadi:

- Pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish;
- O'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish;
- Turizm uchun kadrlar tayyorlashda yuqori malakali mutaxassislarining ishtiroki;

- Turizm ta'limi mazmunini rivojlantirish va takomillashtirish;

- Sohada kadrlar tayyorlash tizimini moliyaviy taminlash.

Xulosa. Turizm pedagogikasining mohiyati tushunishda uning insonparvarlik yo'nalishini belgilash muhim ahamiyatga ega. Zero, bugungi kunda turizm pedagogikasi turizm mutaxassislarini kasbiy tayyorlash muammolarini hal qiladi, turizm prakseologiyasi esa turizm amaliyoti haqida tushuncha beradi. Turizmshunoslikning tadqiqot predmeti turizmni ilmiy tushunishning huquqiy, siyosiy, konfliktologik va boshqa jihatlari hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Гершунский Б. С. Философия образования XXI века. - М.: "Совершенство", 1998.
2. Ермоленко А. Коммуникативная философия: монография. - М., 2003.
3. Зорин И. В. Теоретические основы профессионального туристского образования: монография. - М.: Советский спорт, 2001.
4. Культура и образование специалистов туристской сферы: современные тенденции и прогнозы: материалы. Междунар. науч.- практ. конф. (13-14 октября 2004 г.). - М.: КУТЭП, 2004.
5. Лукьянова Л.Г. Образование в туризме: учеб. - метод. пособие. / Л. Г. Лукьянова. - М., 2008.
6. Любичева О. О. Туризмведение: поступление в профессию / О. О. Любичева, В. К. Бабарицкая. - К.: Изд. - полиграф, центр «Киевский университет», 2008.
7. Международная научная конференция «Образовательные программы ЮНЕСКО в области спорта, культуры и туризма», Красноярск (Россия) 17-18 июля 2001 года.
8. Приезжева Е. М. Педагогические условия подготовки студентов к анимационной деятельности в процессе профессионального туристского образования: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Э. М. Приезжева. - М.: РГБ, 2003.
9. Туризмология: концептуальные основы теории туризма: науч.учеб. изд. - М.: КУТЭП, 2008.
10. Туризмология (теория туризма): учеб. - метод. пособие, со спец курса / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко, О. А. Кручек, И. М. Минич. - К.: КУТЭП, 2010.
11. Фоменко Н. А. Педагогика высшей школы: методология, состояние стандартизация туристического образования. - К.: Изд. дом «Слово», 2005.
12. Фоменко Н. А. Стандартизация туристского образования: теория, методика. - М., 2011.

UDK: 37:796.

Aziza ABDUMANNATOVA,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o'qituvchisi

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J.Eshnazarov taqrizi asosida

TALABALARDA MUSIQA TURIZMI VOSITASIDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISHDA TARBIVAVIY TADBIRLARNING O'RNI

Annotatsiya

Maqolada bo'lajak musiqa o'qituvchilarida musiqa turizmi vositasi orqali tolerantlikni rivojlantirish, tolerantlikni rivojlantirishda tarbiyaviy tadbirlarning o'rni haqidagi ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Talaba, musiqa, turizm, vosita, tolerantlik, rivojlantirish, tarbiyaviy ishlar, tadbir.

РОЛЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАЗВИТИИ ТOLERАНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ ПОСРЕДСТВОМ МУЗЫКАЛЬНОГО ТУРИЗМА

Аннотация

В статье описывается роль образовательной деятельности в развитии толерантности у будущих учителей музыки средствами музыкального туризма.

Ключевые слова: Студент, музыка, туризм, инструмент, толерантность, развитие, воспитательная работа, мероприятие.

THE ROLE OF EDUCATIONAL ACTIVITIES IN THE DEVELOPMENT OF TOLERANCE IN STUDENTS THROUGH MUSIC TOURISM

Annotation

The article describes the role of educational activities in the development of tolerance in future music teachers through the means of music tourism.

Key words: Student, music, tourism, tool, tolerance, development, educational work, event.

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar natijasida Yangi O'zbekistonni rivojlantirishning siyosiy – huquqiy, ijtimoiy – iqtisodiy va ilmiy – ma'rifiy asoslari yaratilmoqda. "Inson qadri uchun" tamoyili asosida xalqimizning turmush darajasini oshirish, iqtisodiy sohani rivojlantirish, inson huquqlari va manfaatlarini ta'minlash, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning ustuvor yo'nalishlari belgilab olindi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvarda qabul qilingan "2022-2026- yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60- sonli Farmonida "Yoshlarning ma'naviy intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish, yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega shaxs sifatida tarbiyalash", - masalalariga alohida e'tibor qaratilgan[1].

Davlatimiz rahbarining 2019-yil 11-iyuldagi "Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora – tadbirlari to'g'risida"gi PQ- 4391- sonli Qarori, 2019-yil 11-iyuldagi PF- 5763- sonli "Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora – tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi zimmasiga bir qator pedagogik vazifalar yuklatildi, ya'ni:

-Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi sohasida zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlashga qaratilgan yagona davlat siyosatini amalga oshirish;

-Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi ma'naviy-axloqiy mazmunini kuchaytirish, yoshlarni mustaqillik g'oyalari sadoqat, milliy qadriyatlarga hurmat, insonparvarlik va yuksak ma'naviy g'oyalar asosida

vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, yot g'oya va mafkuralarga qarshi imunitetni mustahkamlash belgilab berildi [2].

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-sonli Qarori bilan "Uzluksiz ma'naviy tarbiya Konsepsiyasi" qabul qilindi. Ushbu konsepsiyada "O'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim tizimi o'quv dasturlarini, ma'naviy- ma'rifiy rejalari asosida o'quvchi va talabalarining yoshiga mos tayanch ma'naviy-axloqiy fazilatlar -Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, ma'suliyatlilik, tolerantlik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik rivojlantiriladi", - deb ta'kidlangan[3]. Ushbu vazifalarni amalga oshirish ko'p jihatdan bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda ham ma'suliyatni oshiradi.

Adabiyot tahlili. Akademik R. N. Djurayev ta'kidlaganidek, "Buning uchun ular Yangi O'zbekistonning o'qituvchisi, degan yuksak ma'naviy va intellektual maqomga ko'tarilishlari kerak. Ular avvalo vatanparvar bo'lishlari, bolalarni, pedagogik ishini sevishlari, dars o'tish mahoratini kun sayin oshirib borishlari, ta'lim tarbiyaning zamon talablariga mos bo'lishiga intilishi, mehnatsevarlik, haqiqatgo'ylik, optimizm, irodalilik, notiqlik, pedagogik takt, ijodkorlik, tashkilotchilik mahoratiga ega bo'lishlari, sabrli bag'rikeng, qat'iyatli, intizomli bo'lishlari zarur. Yangi O'zbekistonning o'qituvchisiga shunday mas'uliyat yuklatilmoqda" [4].

Talaba-yoshlarda, shu jumladan, Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan bo'lajak musiqa o'qituvchilarida musiqa turizmi vositasida tolerantlikni rivojlantirish-dolzab vazifalardan biridir. Bu vazifalarni amalga oshirishda yoshlar turizmining imkoniyatlaridan o'rinli foydalanish lozim. Tadqiqotchi M. Husenova o'zining "Yoshlar turizmi" nomli ilmiy risolasida "Butun jahon yosh talabalar va sayohat ta'limi konfederatsiyasi (WVSETS) "turizm" ta'rifiga ota-onalari yoki nazorat qiluvchilarsiz

yoshlarning “mustaqil sayohati” tushunchasini kiritdi. Ularning barchasini inobatga olgan holda BTT “yoshlar turizmi”ga quyidagicha ta’rif beradi: “Yoshlar turizmi bir yildan uzoq bo’lmagan muddatda 16-29 yoshgacha bo’lgan shaxslarning xalqlar madaniyatlarini o’rganish, hayotiy tajribaga ega bo’lish va bilimlarini oshirish kabi barcha mustaqil sayohatlarini o’z ichiga oladi.” Ko’pincha mamlakatlar turizm sohasini rivojlantirish orqali nafaqat iqtisodiy foydaga erishishini, balki o’zlarining milliy urf-odat va an’analarini saqlab qolish, uni jahon hamjamiyatiga namoyon etish va bu orqali o’zaro do’stona munosabatlarni rivojlantirishni ko’zlashmoqda. Bu borada yoshlar turizmi katta ahamiyatga ega bo’lib, uning o’ziga xos jihatlari quyidagilarda namoyon bo’ladi:

-Yoshlarning o’zga xalqlarning urf – odat va an’analarini o’rganishga qiziqishlari katta bo’ladi.

-Yoshlar o’zga millat va elatlarni bilish orqali ularni hurmat qilishni o’rganishadi. Bu esa o’z navbatida kelajakda davlatlar o’rtasidagi o’zaro do’stona aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiladi” [5].

Mamlakatimizda turizmni rivojlantirish borasida keng ko’lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Sayohatlar sonini oshirish chora – tadbirlari ko’rilmoqda. Jumladan, yaqinda Samarqand shahrida o’tkazilgan Butunjahon turizmi tashkiloti (UNWTO) Bosh assambleyasining 25-sessiyasi 178 davlatdan tashrif buyurgan turizm sohasi yetakchilari jamul -jam bo’ldi. Bu dunyo jamiyatida O’zbekistonning Xalqaro maydonda ochiq, faol rivojlanib borayotgan mamlakat sifatida e’tirof etilishining yana bir dalildir. So’nngi yillarda salkam yuzta mamlakat fuqarolari uchun O’zbekistonga vizasiz kirish tizimi, 55davlat fuqarolari uchun soddalashtirilgan elektron viza tartibi joriy etildi. Mehmonxona o’rinlari soni 140mingga yetkazildi, 70ta yangi sayyohlik markazlari ochildi, 8 ta xususiy aviakompaniya ish boshladi. Muhimi, O’zbekistonga kelayotgan xorijlik sayyohlar soni ikki barobar ko’payib, turizm eksportdan tushayotgan daromad 4 barobar o’sdi. Ayni paytda yurtimiz tez rivojlanayotgan turizm maskani va eng xavfsiz davlat sifatida xalqaro reytinglarda yuqori o’rinlarni egallayotganligi har birimizni quvontiradi.

Sessiyadagi jahon hamjamiyati tomonidan alohida e’tirof etilgan voqeik – davlatimiz rahbari delegatlarni Samarqandni “Madaniy turizmning xalqaro poytaxti” deb e’lon qilishi va tegishli deklaratsiyalarni imzolashga doir tashabbusini qo’llab – quvvatlashga chiqqani bo’ldi. Bu taklif O’zbekistonning sayyohlik salohiyatini yanada yuqori darajaga ko’tarilishiga imkon beradi.

Pedagogika fanlari doktori (Ds) Sh. Mustafayevning ta’kidlashicha “Aqlga, hissiyotlarga, tajribalarga, insonning hatti- harakatlariga, uni ongli va ongsiz, ratsional va intuitiv jihatlarga har tamonlama ta’sir qilish orqali san’at ko’plab pedagogik vazifalarni parallel hal qilish imkoniyatini beradi”[6].

Talaba – yoshlarda shu jumladan, bo’ljak musiqa o’qituvchilarida musiqa turizmi vositasida tolerantlikni rivojlantirishda tarbiyaviy tadbirlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’lim muassasalarida tarbiyaviy jarayon va tarbiyaviy ishlarni tashkil etish talaba - yoshlar tarbiyasida muhim o’rin egallaydi.

Tadqiqotchilar R.Ishmuhamedov, M. Yuldoshevlarning ta’kidlashicha: “Ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanish bosqichida turgan jamiyatimiz hozirgi kunda malakali kadrlar tayyorlash jarayonini yanada takomillashtirish muammosini qo’ymoqda. Shu munosabat bilan oliy ta’lim tizimi oldida jamiyat uchun chuqur bilimli, muayyan mutaxassislik malakalarini chuqur egallagan shaxslarnigina emas, balki ayni vaqtda davr talablariga javob bera oladigan yuksak insoniy fazilatlariga hamda chuqur kasb sohibi va uning fidoyisi, xalqiga sodiq, jamiyatda fuqarolik kasb va ma’suliyatini yaxshi anglagan, hayotda va ish

faoliyatida o’z o’rnini topa oladigan, o’z Vatanning kelajagi va ravnaqi uchun xizmat qila oladigan raqobatbardosh, madaniyatli shaxs- mutaxassis kadrlarni tayyorlash vazifasini ado etishni talab etadi” [7].

Muhokama. Keyingi yillarda respublikamizda sohalar bo’yicha taraqqiyotning yangi bosqichiga ko’tarilib fuqarolarda, shu jumladan, talaba – yoshlarda vatanparvarlik, insonparvarlik, adolatparvarlik tushunchalari yangi mazmun bilan boyitib borilmoqda. Aniqrog’i, barcha fuqarolarda, talaba - yoshlarda imon – etiqod, mustahkam bilim, fidoyilik, vatanparvarlik, sadoqatlik, xalqparvarlik, kabi insoniy fazilatlar shakllanib, ularda mamlakatning kelajagiga ishonchlari tobora ortib bormoqda. Natijada imon – etiqodli, bilimli, ona – Vatanga sadoqatli, bag’rikeng, xalqparvar, mehnatsevar bir so’z bilan aytganda har tomonlama rivojlangan barkamol avlod shakllanmoqda. Talaba – yoshlarda yuqorida nomlari keltirilgan sifatlarni shakllantirishda shubhasiz, oliy ta’lim muassasalarida o’tkazilayotgan tarbiyaviy, tadbirlarning o’rni muhim ahamiyat kasb etmoqda. O’tkazilayotgan tadbirlarning natijasi ularning tahliliga bog’liq. Shu bois har bir tadbirning maqsadi, uning amalga oshirish mexanizmi pishiq- puxta tuzilishi lozim. O’tkazilayotgan tadbirlar talabaga qanday ma’naviy ozuqa berdi, tadbirlarda talabalarning ishtiroki, ularning qiziqishi, tarbiyachi va tashkilotchilarning pedagogik mahoratlari, tarbiyaviy tadbirlarni o’tkazishdagi bilim, ko’nikma va malakalari, tashkilotchilik, konstruktivlik, kommunikativlik qobiliyatlarini, har bir tarbiyaviy tadbirga aksiologik, kreativ, refleksiv, yondoshuvlariga bog’liq.

Bo’ljak musiqa o’qituvchilarida musiqa turizmi vositasida tolerantlikni rivojlantirish maqsadida Samarqand shahrida tug’ilib voyaga yetgan, xonanda va sozanda, O’zbekiston xalq artisti, “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni sohibi, “Shashmaqom”ning mohir ijrochisi o’zbek va tojik mumtoz qo’shiqchiligi san’atining darg’alaridan biri Hoji Abdulaziz Abdurasulovning uy – muzeyiga qilingan musiqiy ziyoratning tahlilini keltiramiz.

Natija va tahlillar. Samarqand bulbuli Hoji Abdulaziz Abdurasulovning uy –muzeyiga qilingan musiqiy ziyorat tahlili:

Maqsad: Talabalarga mumtoz qo’shiqchilik san’atida o’zidan boy va o’chmas musiqiy meros qoldirgan Hoji Abdulaziz Abdurasulovning hayoti va faoliyati, musiqa tarixidagi o’rni, Samarqand san’ati sayqalining musiqiy merosi haqida ma’lumotlar berish orqali talaba – yoshlarda tolerantlikni rivojlantirishdan iborat.

Sayohat rejası:

1. Hoji Abdulaziz Abdurasulovning hayoti va faoliyati to’g’risida talabalarga ma’lumot berish.
- 2.O’zbek musiqa san’atida buyuk hofizning o’rni
- 3.Hoji Abdulaziz Abdurasulov haqida zamondoshlarining fikrlari
- 4.Buyuk hofiz ijodida xalqlar do’stligining kuylanishi
- 5.Hofizning uy – muzeyi musiqiy ziyoratgoh

Hoji Abdulaziz Abdurasulov o’z ijodiy faoliyati bilan o’zbek va tojik madaniyatiga salmoqli hissa qo’shgan mashhur san’atkorlardan biri. U “Shashmaqom”ning yetuk bilimdoni, sozanda va bastakor sifatida, sohir ovoz va takrorlanmas qo’shiqlari orqali san’at olamida o’chmas iz qoldirdi. Mashhur hofiz 1852-yilda yer yuzining sayqali bo’lgan Samarqand shahrining Ko’k Masjid guzarida hunarmand kosib Abdurasul ota xonadonida dunyoga keldi. Otasi asli kelib chiqishi Tojikistonning Qorategin viloyatidan bo’lib, Samarqandga ukasi bilan mardikorlik qilishga keladi. Bu haqida tadqiqotchi A. Sharipovning “Hofiz yurgan yo’llarda” kitobida tegishli ma’lumotlar berilgan. U ishlab yurganida keksa bir kosibga yoqib qolgan. Undan kosiblik sirlarini o’rgangan. Kosib qizi Maryamni unga beradi. Ulardan bo’ljak mashhur hofiz Abdulaziz dunyoga keladi. Hofizning otasi do’mbirada o’zbek

va tojik xalq qo'shiqlarini xirgoyi qilib yurgan. Yosh Abdulazizda musiqaga qiziqish otasining ijro etgan kuy – qo'shiqlari orqali shakllandi. Otasi uni 6-7 yoshga yetganda eski boshlang'ich maktabga beradi. Zehni o'tkir bo'lganligi sababli to'rt yil ichida boshlang'ich maktab saboqlarini o'zlashtirib, madrasaga o'qishga kiradi. Abdulaziz 7-8 yoshlaridayoq Umar Xayyom, Hoja Hofiz, Shayx Sa'diy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Mirzo Bedil g'azallarini yoddan bilgan. U musiqiy limning sir – asrorlarini o'z davrining taniqli surnaychi - Mirzo Mehtardan, tanbur chertishni – Hoji Rahmonqul degan sozandadan, ashula aytish yo'llarini Boruxi Kalhaqdan o'rgangan. Ushbu ustozlar Abdulazizni "Shashmaqom" olamiga olib kirishgan. U ikki marta haj safarida bo'lgan. Birinchi marta 1881-1892 yillarda, ikkinchi marta 1907-1908 yillarda. Haj safari davomida Gvineya, Gana, Uganda, Nigeriya kabi Afrika davlatlarida, Pokiston, Hindiston, Afg'oniston, Eron, Turkiya, Xitoy kabi mamlakatlarda bo'lib, ularni san'ati bilan tanishgan. O'zining kuy – qo'shiqlarini yaratishda qardosh xalqlar san'atidan foydalangan. Haj safaridan keyin, Buxoroga borib, taniqli san'at bilimdoni Ota Jalol Nosirovdan "Shashmaqom"ni to'liq va puxta o'rgangan. Hoji Abdulaziz Abdurasulov 1924-yilda Samarqand pedagogika bilim yurtida yoshlardan iborat konsert truppasini tashkil qiladi va o'lkamiz bo'ylab konsertlar namoyish qilgan.

Hoji Abdulaziz Abdurasulov 1928-yil 12-aprelda Samarqandda Respublika Maorif Xalq Komissarligi tomonidan tomonidan Sharq mamlakatlarining musiqiy ilmiy – tadqiqot instituti (Samarqand va Xoreografiya ilmiy – tadqiqot instituti)ga ishga taklif qilinadi.

U institutda faqat o'qituvchilik faoliyati bilan cheklanmay, ijrochilik faoliyatini ham davom ettirgan. Hofizning ovoz tembri – lirik tenor bo'lib, alohida nolalari va keng diapozonga ega bo'lgan. Shu bois, xalq uni ardoqlab "Samarqand bulbuli" deb atagan. 1933-yilda Toshkentda san'atkorlarning birinchi anjumani bo'lib o'tadi va bu anjumanga Hoji Abdulaziz Abdurasulov ham taklif qilinadi. Anjuman munosabati bilan o'tkazilgan konsertda Hoji Abdulaziz Abdurasulov Domla Halim Ibodov, Mulla To'ychi Toshmuhammedov, Madyusuf Xarratov va Yunus Rajabiylar bilan birgalikda "Ushshoq" ashulasini ijro etishadi. Bu vaqtda Hofiz 80 yoshda edi. Anjumandan keyin Hoji Abdulaziz Abdurasulovdan gramplastinkaga "Qashqarchai ushshoq", "Ufori beboqcha" ashulalari yozib olinadi. Anjumandan so'ng Hoji Abdulaziz Abdurasulov va Domla Halim Ibodovlarga "O'zbekiston Xalq Hofizi" yuksak unvoni berildi. Hofiz 1936-yil 9-yanvar kuni vafot etadi.

Hoji Abdulaziz Abdurasulov o'z ijodiy faoliyatida o'zbek va tojik musiqasi madaniyatiga salmoqli hissa qo'shdi. Aniqrog'i, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan kuy – qo'shiqlar to'la – to'kis ijro etib kelinmoqda, maqomlarga sayqal berishda hofizning xizmati katta. Shuningdek, hofiz juda ko'p shogirdlar tarbiyalab yetishtirgan.

Jumladan, Yunus Rajabiy ustoz hofizning musiqiy merosini notalarga ko'chirib, unga umr bag'ishlagan sadoqatli shogirdlaridan bo'lgan. Yunus Rajabiyning fikricha Hoji Abdulaziz "Shashmaqom"ning "Buzruk", "Dugoh", "Iroq", "Mustahzod" sho'balari puxta ijro etgan. "Samarqand ushshog'i" ashulasi "Ushshog'i Hofiz" nomi bilan mashhur bo'lgan ketganligi ham bejiz emas. Hofiz Buxoro

shashmoqomini mukammal o'rganib uni dutorda aytib boyitgan. Shuningdek, Hofiz Eron, Afg'oniston, Arabiston, Iroq, Hindistonda o'z ijrochilik san'ati bilan tanilgan.

Samarqandda yaratilgan ushbu ijrochilik maktabi umummilliylilikning bebaho mulkiga aylandi. Mashhur Hofizning Yunus Rajabiy, Muxtor Ashrafiy, Tolibjon Sodiqov, Imomjon Ikromov, Mutal Burxonov, Doni Zokirov, Manas Liviyev, Sulaymon Yudakov, Nabijon Hasanov, Qori Siroj Yusupov, Sharifjon Akramov kabi iste'dodlar musiqasi san'atining rivojiga katta hissa qo'shib, yetuk ustoz-shogird an'alarini davom ettirib kelayotir".

Atoqli yozuvchi Sadriddin Ayniy Hofizning 1918-yilda Buxoroga borish to'g'risida quyidagi fikrlarini bildirgan edi: "Biz Labi Hovuz madrasasidagi kechki suhbatlarning hamma ishtirokchilari musiqani sevar edik.... Sanqisoz Ashrafjonning sa'yi harakati bilan bazm tashkil etildi. Hoji shu kecha Bedilning, Kamol Xo'jandining lirik she'rlaridan bir necha g'azalini aytdi. Hoji Abdulaziz bilan birinchi uchrashuvim va tanishuvim shunday bo'ldi"[8].

Shuningdek Hofiz to'g'risida atoqli ma'rifatparvar Ahmad Donish "Antik dunyo" Xalqaro ilmiy akademiyasi profosseri, "Turon akademiyasi"ning faxriy akademigi Asliddin Hoji Sirojov ham iliq fikrlarni bildirgan.

Pedagogika fanlari doktori, professor M. Quronovning ta'kidlashicha: "Yaqin yillargacha Hoji Abdulaziz Abdurasulov yashagan xonadon xususiy xonadon bo'lib kelgan. Buning oqibatida san'at oshiqalarining bu ziyoratgoh maskani qo'ldan – qo'lga o'tib ancha g'arib holga kelib qolgan edi. Viloyat hokimi E.O. Turdimovning tashabbusi bilan 2019-yilda Hoji Abdulaziz Abdurasulovning hovlisi madaniyat maskani sifatida davlat himoyasiga olindi. Natijada uy- muzeyining sotilib, madaniy meros sifatida yo'q bo'lib ketishining oldi olindi va to'liq ta'mirlandi. Uy-muzey ilmiy konsepsiya va milliy dizayn asosida jehozlandi.

Bugungi kunda Hofiz ijod qilgan xonadon Samarqand san'atining mumtoz dargohi, go'zal ziyoratgohga, turizm obektiga aylandi. Uy – muzey nafaqat mamlakatimiz, Markaziy Osiyo san'atsevarlarining, balki xorijlik sayyohlarning qalblarini rom etmoqda. Ayniqsa, bu uy – muzey san'at maktablari, kollejlari, oliy ta'lim muassasalari talabalari – bo'lajak Abdulazizlarning sevimli maskaniga aylandi".

Xulosa. Bo'lajak musiqasi o'qituvchilari bilan Hofizning uy – muzeyiga qilingan sayohat vositasida talabalarda:

-Milliy san'atimiz darg'asining hayoti va faoliyati to'g'risida tushunchalar shakllanadi, yangi ma'lumotlar bilan boyitiladi;

-Ulug' san'atkorlarning hofiz to'g'risidagi mulohazalaridan bahramand bo'lishadi;

-Hoji Abdulaziz Abdurasulov kuy va qo'shiqlarida xalqlar o'rtasidagi do'stlik, birodarlikni kuylab o'tganligiga ishonch hosil qilishadi;

-Hofizning uy – muzeyi nafaqat mahalliy sayyohlar uchun balki xorijlik sayyohlar uchun ham ziyoratgoh va turizm maskani ekanligi, bu yerga sayohat qilish talaba – yoshlarda tolerantlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bunday tarbiyaviy tadbirlarni milliy madaniy markazlarda, xalq baxshilarining uy – muzeylarida, "Maqom markazlari" da ham tashkil etish ijobiy samara beradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28- yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF – 60- sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 11-iyuldagi "Oliy va o'rta maxsus ta'limi sohasida boshqaruvni isloh qilish chora – tadbirlari to'g'rida"gi PF – 5763- sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31- dekabrda "Uzluksiz ma'naviy – tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora – tadbirlari to'g'risida"gi 1059-sonli Qarori.
4. Ibragimov X. Quronov M Umumiy pedagogika – T.: "Sahhof", 2023, 416 b.

5. M.G.Husenova Yoshlar turizmi. Ilmiy risola Samarqand SamISI, 2018, 48 bet.
6. Sh. Mustafayev. ART PEDAGOGIKA. Darslik. Samarqand, 2022- yil SamDU nashriyoti.
7. R. Ishmuhammedov, M. Yuldoshev Ta'lim va tarbiya innovatsion pedagogik texnologiyalar. T.: 2017, 368 bet
8. A. Murodov, A.Rahmat Samarqand bulbuli. T.: "Fan ziyosi", - 2023, 116 bet.

Sayyoraxon ABDURAXMONOVA,
"University of economics and pedagogy" NOTM, Pedagogika kafedrası o'qituvchisi
E-mail: abduraxmonovasayyora85@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti dotsenti G.Oripova tahriri asosida

PEDAGOGIK AMALIYOT — TALABALARNI OTA-ONALAR BILAN HAMKORLIK QILISHGA TAYYORLASHNING ILMIIY NAZARIY ASOSLARI

Аннотация

Maqolada pedagogik amaliyot – talabalarni ota-onalar bilan hamkorlik qilishga tayyorlashning muvaffaqiyatli kaliti hisoblanib, talabalarni kasbiy tayyorgarligi, amaliy ko'nikmalari va kompetensiyalarini shakllantirishda asosiy vosita ekanligi ko'rsatib o'tilgan. Bir qator olim va tadqiqotchilarning mavzuga doir qarashlari ilmiy-nazariy jihatdan o'rganilgan. Ularni hamkorlik qilishga tayyorlashda pedagogik amaliyotning vazifasi belgilab o'tilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik amaliyot, malakaviy amaliyot, o'quv amaliyot, bitiruv oldi amaliyoti, „4+2“, pedagogik faoliyat, pedagogik bilim, talaba, ota-ona, talaba, hamkorlik qilish, kasbiy faoliyat.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА — НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ ОБУЧАЮЩИХСЯ К СОТРУДНИЧЕСТВУ С РОДИТЕЛЯМИ

Аннотация

В статье показано, что педагогическая практика считается залогом успешной подготовки учащихся к сотрудничеству с родителями, а также является основным инструментом формирования профессиональной подготовки, практических навыков и компетенций учащихся. сотрудничество определено.

Ключевые слова: Педагогическая практика, профессиональная практика, учебная практика, преддипломная практика, «4+2», педагогическая деятельность, педагогические знания, студент, родитель, студент, сотрудничество, профессиональная деятельность.

PEDAGOGICAL PRACTICE — SCIENTIFIC THEORETICAL BASIS OF PREPARING STUDENTS TO COOPERATE WITH PARENTS

Annotation

The article shows that pedagogical practice is considered to be the key to successful preparation of students to cooperate with parents, and is the main tool in the formation of students' professional training, practical skills and competences. The role of pedagogical practice in preparing them for cooperation is defined.

Key words: Pedagogical practice, professional practice, educational practice, pre-graduation practice, "4+2", pedagogical activity, pedagogical knowledge, student, parent, student, cooperation, professional activity.

Kirish. Oliy ta'limda talabalarni pedagogik faoliyatini tadqiq etish va tashkil etish, ularning kasbiy faoliyatda o'zaro munosabatlarini namoyon qilishi uchun hamkorlikka tayyorlash jarayoniga yangicha talablarni qo'yadi. Pedagogik nuqta nazardan qaraganda, ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan yangiliklar bilan bog'liqlikda biz olib borgan tadqiqotning maqsadi ham pedagogik amaliyot vositasida talabalarni ota-onalar bilan hamkorlik qilishga tayyorlashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishning zarurati, mazmuni, shakl va metodlarini aniqlash, tajriba-sinov ishlari orqali ularni amaliyotga keng tatbiq etishdan iboratdir. Shunga ko'ra, tadqiqot jarayonida talabalarni ota-onalar bilan hamkorlik qilishga tayyorlashning ilmiy-nazariy asosi o'rganildi.

Jamiyat rivojining zamonaviy bosqichi mamlakatning bo'lajak fuqarosi shaxsini shakllantirishning asosiy ijtimoiy instituti hisoblangan ota-onalar rolining ortib borayotganligi bilan xarakterlanadi. Bolalarning tarbiyasi, aniqrog'i, ularning ijtimoiylashuvi ta'lim muassasalaridagina emas, balki ota-onalar tarbiyasidan boshlanadi. Bola tarbiyasida ota-ona mas'uliyatini oshirish, ularni pedagogik-psixologik bilimlar bilan qurollantirish eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyotini harakatga keltiruvchi hujjat bo'lgan Qomusimiz Konstitutsiyamizda oila masalasiga ham alohida urg'u berilgan. Konstitutsiyamizda: "Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida

bo'lish huquqiga ega"[1], O'zbekiston Respublikasining "Oila kodeksi"ning 21-moddasida: "Bolalar tarbiyasi va oilaviy turmushning boshqa masalalarini er va xotin birgalikda hal qiladilar"[2] deb belgilab qo'yilgan.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Avlodlar davomiyligini ta'minlaydigan ma'naviyat qo'rg'oni bu – oiladir". Shu bois ota-onalarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish maqsadida unga doimiy yordam talab qilinadi. Ota-onalar bilan ishlashning zaruriyati qator omillarga asoslanadi: oilaviy tarbiya bilan jamiyatning ijtimoiy muammolari o'rtasidagi bog'liqlikning mavjudligi, yosh ota-onalar bola tarbiyasi bo'yicha ularga zaruriy yordam ko'rsatilishiga ehtiyoj sezadilar va bolalar ham o'z-o'rnida pedagogik bilimli ota-onaga ehtiyoj sezadilar. Milliy madaniyat, bola tarbiyasi va rivojlanishi haqidagi pedagogik bilimlarni takomillashtirish bo'yicha yaxlit tarbiya tizimi ham ota-onalar, ham maktabgacha ta'lim tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturida pedagog bolaning, ota-onalarning va mahalliy jamoatchilik vakillarining fikri va tajribasini hurmat qiladi va o'z ishini teng sheriklik asosida qurishi muhimligi belgilab berilgan bo'lib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining asosiy vazifalaridan biri bolalarning ilk rivojlanishi masalalarida oila va mahalliy jamoatchilik o'rtasida o'zaro

hamkorlikni tashkil etish va amalga oshirishdan iborat[3] ekanligi belgilab qo'yilgan.

Bugungi, globalashuv davrida tez sur'atlarda shiddat bilan o'zgarayotgan hayot bola shaxsini kamol topishida har kungidan ko'ra, ota-onalar bilan hamkorlik rishtalarini mustaxkamlash va buni aynan oliy ta'limda tizimli ravishda takomillashtirish kerak deb xisoblaymiz.

Pedagogik amaliyot talabalarni ota-onalar bilan hamkorlik qilishga tayyorlashda asosiy vositalardan biri, kasbiy faoliyatning muvaffaqiyatli kaliti hisoblanadi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining 35 - moddasida shunday deyilgan: "O'quv rejasida, qoida tariqasida, ta'lim jarayonining jadvali, o'qitishning boshlanishi, muddati va davriyligi, o'quv yillari, choraklar, semestrlar, amaliyot, ta'tillar hamda attestatsiya, ajratilgan haftalar soni, o'rganiladigan fanlar (modullar) va ularga ajratilgan soatlar (kreditlar) hamda boshqa zarur parametrlar aks ettiriladi. Ta'lim oluvchilarning amaliyotni o'tash tartibi va uni tashkil etish ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organlari tomonidan belgilanadi. Ta'lim oluvchilar kasbiy ko'nikmalarini mukammal egallashi uchun o'quv rejalarini va muayyan fanlarning o'quv dasturlarida o'quv va ishlab chiqarish amaliyotlarini o'tashlari shart"[4].

Pedagogika ta'lim sohasi talabalarining malakaviy pedagogik amaliyotini tashkil etish tartibi to'g'risidagi Nizomida "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli ishlohtlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-sonli qaroriga muvofiq oliy ta'lim muassasalarini bakalavriat ta'lim yo'nalishlari sinov-tajriba asosida malakaviy pedagogik amaliyotini o'tash tartibini belgilaydi[5].

Tadqiqot metodologiyasi. "Falsafa qomusiy lug'ati"da amaliyot atamasiga quyidagicha ta'rif beriladi; amaliyot – bilish nazariyasining muhim tushunchalaridan biri. Amaliyot- insonning borliqini, tabiatni, jamiyatni va uni o'zgartirishga qaratilgan maqsadga muvofiq xatti-harakatning ummlashmasiga aytiladi" deb ta'rif berilgan[6].

P.B.Obradovich[7]ning fikriga ko'ra, pedagogika fani uchun ta'lim nazariyasini ta'lim amaliyoti bilan bog'lash masalasi o'ta dolzarb va muhim masala hisoblanadi. Ushbu vazifaga erishishning usullaridan biri - bu pedagogik amaliyot" deb ta'kidlagan. Xorijiy tadqiqotchilar J.Rrustemi va V. Kurteshi[8]lar olib borgan tadqiqotlarida pedagogik amaliyotni talabaning kasbiy tayyorgarligiga yordam beruvchi omillarini tavsiflab: "... talabalarni o'qituvchilar tomonidan qo'llab-quvvatlashi, ta'lim muassasasining sog'lom muhiti, pedagogik amaliyotning davomiyligi, amaliyot davrida turli qiyinchiliklarni yengib o'tishida muhim ahamiyatga ega" desalar, I.V.Shumova: "Pedagogik amaliyoti - bu o'z ilmiy izlanishlarini taqlid qilish imkoniyatini beruvchi, bo'lajak mutaxassisga yangi narsalarni ishlab chiqish, tadqiqot jarayonlari texnologiyasini o'zlashtirish, maxsus kompetensiya va kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam berish uchun mo'ljallangan o'quv faoliyati turi"[9] ekanligi haqida aytib o'tgan.

Darhaqiqat, pedagogik amaliyotning o'quv-uslubiy jarayondagi o'rni va ahamiyatini hech narsa bilan qiyoslab bo'lmaydi. Shuning uchun pedagogik amaliyotni tashkil etish va o'tkazishning huquqiy asoslari, pedagogik amaliyotni o'tkazishga tayyorlashda oliy ta'lim muassasasining vazifalari, amaliyotchi talabalarining ish hujjatlari, amaliyotchi talaba-larning ota-onalar bilan hamkorlik texnologiyalari kabi bir qator zaruriy yo'nalishdagi masalalarni yoritishni ushbu dissertatsiya ishimizda o'z oldimizga maqsad qilib qo'yganimiz.

A.B.Ligostayeva[10] esa, "pedagogik amaliyot ta'lim muassasalarini talabalarini kasbiy pedagogik tayyorlash shakli. Uning muvaffaqiyatli tashkil etilishi bo'lajak tarbiyachilarga haqiqiy pedagogik voqelik faktlarini to'plash,

tahlil qilish va nazariy jihatdan tushunish imkonini beradi. Talabalar nazariy bilimlarning yetakchi o'rmini anglab yetadilar va ilgari olingan bilim, ko'nikma va malakalarni tanqidiy baholaydilar" deb ta'riflagan.

N.V. Nevodnichenko[11] esa, Pedagogik amaliyotning muvaffaqiyatli o'tishi bo'lajak pedagogning kasbiy malakasini oshirish, innovatsion faoliyatga tayyorlash vositasi ekanligini ta'kidlaydi. Talabalar – pedagogik amaliyot davomida ta'lim muassasasida o'quv jarayonini tashkil etish nazariyasi va amaliyotini o'zlashtirishlari, bolalarning yoshga bog'liq xususiyatlarini bilishi, aqliy rivojlanishi, ongi, his-tuyg'ulari va irodasiga pedagogik ta'sir qilish usullarini to'g'ri aniqlash ko'nikmalarini egallashi, ijtimoiy hodisalar haqidagi g'oyalarning yaxlit tizimini shakllantirish jarayoniga ularning axloqiy ongini boyitadi va bo'lajak tarbiyachi sifatida shaxsiyatini shakllantirishga xizmat qiladi" deydi N. E.Burlakova[12] tadqiqot tahlilida.

Pedagogik amaliyotni tashkil etish XX asrning 30-40-yillaridan alohida ta'limni tashkil etish shakli sifatida qo'llanila boshlangan. Dastlab un ekskursiya tadqiqotchilik, metodik-pedagogik amaliyot, stajyor-pedagoglik ko'rinishlarida tashkil etila boshlangan bo'lsa, keyinchalik ijtimoiy-pedagogik amaliyot, yozgi pedagogik amaliyot, o'quv-tarbiyaviy amaliyot shaklida keng qo'llanilib kelgan. N.N.Azizxo'jayeva[13] oliy pedagogik ta'limda pedagogik amaliyotni tatbiq etilishining tarixiy asoslarini ochib berganlar.

M.Quronov[14] milliy tarbiya imkoniyatlaridan pedagogik amaliyot jarayonida foydalanish yo'llarini, N.Muslimov esa kasb ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy shakllanishida pedagogik amaliyotning ahamiyatini ochib bergan.

Jumladan, Z.S.Qodirova[15]ning olib borgan tadqiqotini bo'lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirishda malakaviy amaliyotning o'rni haqida olib borgan.

Pedagogik amaliyotning maqsadi – talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash, olgan bilimlarini amaliyotda sinab ko'rish, pedagogik faoliyat mas'uliyatini his etish va o'z ustida ishlash ko'nikmasini shakllantirish, shuningdek, amaliyot jarayonida talabalar bolalarni tarbiyalashga, ta'lim va tarbiyaviy jarayonlarni tarbiyachilar, ota-onalar bilan hamkorlikda amalga oshirishga, bolalarni aqliy, axloqiy, mehnat, jismoniy hamda estetik jihatdan tarbiyalashning birligini ta'minlashga o'rgatishdan iborat.

Sh.Sh.Olimov, B.T. Jurayevlar[16]ning fikriga ko'ra: - Shuni ta'kidlash lozimki, pedagogik amaliyot davrida talabalarning ishi ijodiy xarakterga bo'lishi lozim. Talabalar o'z kasbiy majburiyatlarini ijodiy bajarsa, pedagogik topshiriqni hal qilishining samarali shakl va usullarini qidirsas, o'zi tanlagan kasbiga munosabati, pedagogik faoliyatga qiziqishi kasbiy mahorati oshib boradi. Shu nuqtayi-nazardan olib qaraganda pedagogik amaliyot ilg'or ish tajribalarini o'rganish maskani mahorat maktabi hisoblanadi.

Amaliyot – kasbiy faoliyat bilan bog'liq ayrim faoliyat turlarini bajarish jarayonida amaliy ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirish hamda rivojlantirishga qaratilgan o'quv faoliyati turi (shakli).[17]

Tahlil va natijalar. Olimlarning fikrlaridan kelib chiqib, pedagogik amaliyot haqida quyidagicha mulohazalarimiz bor. Pedagogik amaliyot – talabalarni ta'lim-tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda nazariy bilimlarni qo'llash, hayotga amaliy tayyorlash shakli va doimiy kasbiy rivojlanishning boshlanishidir. Pedagogik amaliyot - ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini egallash davridir.

Pedagogik amaliyot namunaviy va ishchi o'quv rejasiga mos ravishda amalga oshiriladi. Uning mazmuni amaliyot turiga qarab, kafedrada ishlab chiqilgan dasturiga

mos bo'lishi, o'quv mashg'ulotlaridan ajralgan holda tashkil etilishi lozim.

Amaliyot OTMga birlashtirilgan tayanch maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'rtasida tuzilgan amaliyot to'g'risidagi shartnomalar asosida tashkil etiladi. Pedagogik amaliyot kasbhunar ta'limining tarbiyaviy maqsad va vazifalarini amalga oshiradi, talabalarining pedagogik qobiliyatini tarbiyalaydi va rivojlantiradi, har bir kurs bo'yicha o'z vazifalari, mazmuni va tuzilishiga ega; unda tegishli muassasalarning bitiruvchi bo'limlari ishtirok etishni nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.06.2022 yildagi "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" [18]gi PQ-289-sonli Qaroriga ko'ra, pedagog kadrlar tayyorlovchi OTM kunduzgi ta'lim shaklida tahsil olayotgan 2-4-bosqich talabalari uchun haftalik o'quv mashg'ulotlari "4+2" tartibida, shu jumladan darslar 4 kuni OTMda, 2 kuni maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalarida amaliyot o'tash tartibida olib borilishi ta'minlanadi".

Pedagogik amaliyot davrida hamma talabalar ham o'zlarini to'la bo'lajak tarbiyachi sifatida namoyon qila olmaydi. Shunga ko'ra amaliyot rahbari va MTT tarbiyachisi birgalikda individual suhbatlar, tushuntirishlar orqali amaliyotchi-talabaning kasbga tayyorgarlik xolatini aniqlashi va kasbga qiziqishni uyg'otish kerak. Bu bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy qobiliyatlarini yanada yuqori darajada rivojlantirishga yordam beradi.

Talabalarining pedagogik amaliyoti ta'lim muassasalarida talabalarining nazariy tayyorgarligini, ularning amaliy faoliyati bilan o'qish yillari davomida izchil va ma'lum bir

tizimda uyg'unlashtirish imkonini beradi. Talabalar tomonidan turli xil pedagogik faoliyat turlarini amaliy rivojlantirish, zamonaviy tarbiyachining pedagogik madaniyati asoslarini o'zlashtirishga xizmat qiladi. Oliy o'quv yurtida o'qishga ongli mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishlari, ularning bilim mustaqilligiga qodir bo'lgan mutaxassis va intellektual shaxs sifatida kamol topishining asosiy yo'li sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Pedagogik amaliyot talabalarni ota-onalar bilan hamkorlik qilishga tayyorlash shunday shaklidirki, bunda har bir talaba o'qish davrida to'plagan bilimlaridan kompleks tarzda foydalanadi va pedagogik amaliyot davrida ota-onalar bilan muloqotda bo'laydi. Bu esa, hamkorlikda ishlashning o'ziga xos sinov vazifasini o'taydi. Shuni nazarda tutish kerakki, talabalarining bolalar va ularning xatti-harakati yuzasidan samimiy aloqada bo'lishi nihoyatda muhim. Talabalar tomonidan ota-onalar bilan mustahkam aloqa qanchalik yaxshi yo'lga qo'yilsa, bola shuncha ko'p yordam oladi hamda uning dastlabki ta'lim tajribasi muvaffaqiyatli bo'lishi ehtimoli ortadi.

Tadqiqotimiz mavzusi mohiyatini anglatishga qaratilgan hamkorlik termini ma'nosidagi ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, hamkorlikda –"sub'ekt" "sub'ekt" munosabatlari hamda o'quv-tarbiya jaryonini insonparvarlashtirish tamoyillarini amaliyotga tadbir qilingan holda yuqori natijalarga erishishni ta'minlaydi.

Pedagogik amaliyot vositasida talabalar ota-onalar bilan hamkorlikda ishlashning ijtimoiy-pedagogik zaruriyatini bilish, shuningdek, ota-onalarning individual tipologik xususiyatlarini inobatga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi" ning 76-moddasi (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son).
2. <https://lex.uz/docs/-104720?otherlang=1>
3. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi (Takomillashtirilgan ikkinchi nashr) Toshkent-2022.
4. O'zbekiston Respublikasining Qonuni Ta'lim to'g'risida Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil.
5. Oliy va o'rta maxsus ta'lim, Xalq ta'lim va Maktabgacha ta'lim vazirliklarining 2019-yil 5-martdagi 10-q/q-13-4-son qaroriga ilova Pedagogika ta'lim sohasi talabalarining malakaviy pedagogik amaliyotini tashkil etish tartibi to'g'risida muvaqqat nizom.
6. "Falsafa qomusiy lug'at" "O'zbekiston faylasufi milliy jamiyati nashriyoti" "Sharq" nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent. 2004 y. 23 b.
7. P.B. Obradovich "Pedagogical practice way of connecting pedagogical theory and practice" (IJCRSEE) International Journal of Cognitive Research in science, engineering and education Vol. 1, No.2, 2013.152-p.
8. Rustemi, J., Kurteshi, V. (2023). Pedagogical practice as a foundation course for the development of professional skills. International Journal of Instruction, 16(2), 1135-1150. <https://doi.org/10.29333/iji.2023>.
9. Шумова И. В. Методика организации и проведения педагогической практики бакалавра-филолога на основе кейс-технологий: автореф. канд. пед. наук. 2010.12-с.
10. Лигостева А.В. Организация летней педагогической практики в процессе профессиональной подготовки студентов педагогического колледжа: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Оренбург, 2001. - 159 с.
11. Nevodnichenko, N.V. "Pedagogik amaliyot bo'lajak o'qituvchini innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash vositasi sifatida" Dissertatsiya avtoreferati. dis. Ph.D. ped. Nijniy Novgorod, 2005.18-b.
12. Burlakova N.E. Ta'lim bakalavriatlari va mutaxassislarini ko'p bosqichli tayyorlash tizimidagi pedagogik amaliyot: Dissertatsiya avtoreferati. dis. Ph.D. ped. Sci. Lipetsk, 1999. – 22-b.
13. Azizxomayeva N.N. "O'qituvchi mutaxassislikka tayyorlash texnologiyasi". -T.: TDPU 2000 30,-B.
14. Quronov M. "O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy-pedagogik asoslari" pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. T., Qori Niyoziy nomli O'zPFTI, 1998, 157-b.
15. Z.S. Qodirova Bo'lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish (Malakaviy amaliyot misolida) „Navruz“ nashriyoti 2019 yil.
16. O'zbekiston uzluksiz ta'limining davlat ta'lim standarti. Oliy ta'lim davlat ta'lim standarti 2021-yil 16-iyul.
17. Olimov Sh.Sh., Juraev B.T. Malakaviy amaliyot. Metodik qo'llanma. –B.: Buxoro davlat universiteti, 2021. - 41 b.
18. Esanov, M. "Oliy ta'limni kredit-modul asosida tashkil etish metodikasi" [Matn]: metodik qo'llanma /– Toshkent: "Sano-Standart", 2023. – 6-b.
19. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 22.06.2022 y., 07/22/289/0562-son; 04.07.2023 y., 06/23/107/0441-son.

Elyorbek ABLAZOV,
Andijon davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi
elyorbekabzalov@mail.ru

Falsafa fanlari doktori, dotsent I.Siddiqov taqrizi asosida

RELATIONSHIP OF MEDIA CULTURE AND MEDIA PHILOSOPHY

Annotation

This direct relationship between society and culture assumes that social behavior is determined entirely by a system of values and cultural products. Institutions, behavioral structures, systems of norms, and social models become meaningful within this set of values and symbols. This article discusses this in detail.

Key words: culture, mass culture, subculture, national culture, "popular culture", belief, value, mass media.

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕДИАКУЛЬТУРЫ И МЕДИАФИЛОСОФИИ

Аннотация

Эта прямая связь между обществом и культурой предполагает, что социальное поведение целиком определяется системой ценностей и культурными продуктами. Институты, поведенческие структуры, системы норм и социальные модели приобретают смысл в рамках этого набора ценностей и символов. В этой статье это обсуждается подробно.

Ключевые слова: культура, массовая культура, субкультура, национальная культура, «народная культура», вера, ценности, средства массовой информации.

MEDIAMADANIYAT VA MEDIAFALSAFANING O'ZARO ALOQADORLIGI

Annotatsiya

Bu jamiyat va madaniyat o'rtasidagi bevosita bog'liqlik ijtimoiy xulq-atvor butunlay qadriyatlar va madaniy mahsulotlar tizimi orqali aniqlanadi, deb taxmin qiladi. Institutlar, xulq-atvor tuzilmalari, me'yorlar tizimlari va ijtimoiy modellar ushbu qadriyatlar va belgilar to'plamida mazmunli bo'ladi. Mazkur maqolada shu haqda batafsil to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: madaniyat, medamadaniyat, submadaniyat, milliy madaniyat, "ommaviy madaniyat", e'tiqod, qadriyat, ommaviy axborot vositalari.

Kirish. Madaniyat – bu ma'lum bir jamiyatda shaxslar va guruhlar rivojlanadigan tajribalar, bilimlar, e'tiqodlar, qadriyatlar, xatti-harakatlar, ma'nolar, ierarxiyalar, vaqt hissi, fazoviy munosabatlar, moddiy ob'ektlar va dunyoqarashlar. Shu ma'noda, turli madaniyatlar turli xil o'ziga xosliklarni yaratadi. Madaniy o'ziga xoslik bir-birini to'ldiradigan ikkita hodisani anglatadi; Muayyan madaniyat yoki submadaniyat ichidan identifikatsiya qilish va boshqa madaniyatlar ta'sirida o'zgartirish. Shu ma'noda madaniy o'ziga xosliklar yopiq muhitda shakllanmaydi. Barcha ijtimoiy jarayonlar singari, ular boshqa madaniy qadriyatlar tizimlari bilan bog'liq. Madaniy tizimlar o'zlarining farqlari va o'zlarining ichki mantiqlari bilan tavsiflangan bo'lsa-da, ular boshqa madaniyatlar bilan juda ko'p o'xshashliklarni ko'rsatadi. Biroq, ayniqsa, milliy madaniy munosabatlar darajasida bu munosabatlar bir tomonlama, va u cheklaydi.

Masalan, Amerika teleseriallarining Uchinchi dunyo mamlakatlari madaniyatiga ta'siri bu bir tomonlama munosabatlarga ishora qiladi. S.Frene fikriga ko'ra, kino va fotografiya ermak va ta'lim vositasi emas, shunchaki san'at ham emas, balki tafakkur va o'z fikrini ifodalashning yangi shaklidir[1].

Bu barcha dalillar doirasida quyidagi savolni berish kerak. Ommaviy axborot vositalarini o'ziga xos madaniy tizim sifatida tasavvur qilish mumkinmi? Bu savolga javob ommaviy axborot vositalari aloqa tizimidan ko'ra ko'proq degan taxmin darajasida "ha" bo'lishi mumkin. Klifford Geertz o'zining "Din madaniy tizim sifatida" maqolasida madaniy tizimni quyidagicha belgilaydi; Madaniy tizim – unda yashovchi odamlarning kayfiyati va motivlarini belgilaydigan, tushuncha va ta'riflarni ma'lum bir tartibda shakllantiradigan va bu tushunchalarni haqiqiylik muhiti bilan

qamrab oluvchi ramziy tizim. Ushbu ramziy tizimda voqelikni takrorlash orqali vakillik maydoni yaratiladi. Shunday qilib, inson unga berilmagan voqelikni ramzlar va tasvirlar orqali hosil qiladi. Bu jarayonda til faol rol o'ynaydi. Biroq, bu yaratilgan ramziy tizim va uning vakillik maydoniga o'tkazilishi madaniy tizim doirasida birlashtirilgan. Geertz belgilarning ikkita farqlovchi xususiyatini ta'kidlaydi. Birinchisi, belgilarning joylarni almashtirish qobiliyati.

Belgilar voqelikni mavjud bo'lmagan, ya'ni real ob'ekt bo'lmagan joyda o'rnini bosadi va ifodalaydi. Ko'chirish ikki yo'l bilan amalga oshiriladi. Birinchidan, ramz haqiqat bilan bir xil ma'noda qo'llaniladi (haqiqatning ramzlari).

Munosabatning boshqa jihati shundaki, ramziy shakl voqelik uchun namunadir. (haqiqat uchun ramzlar). Shu doirada, "uy nima?" Savolga uy rasmini ko'rsatish orqali javob berish ramziy shaklning voqelik bilan o'rnatadigan munosabatlarining birinchi jihatini tashkil esa, uy qurmoqchi bo'lgan shaxsga uy rasmini berish munosabatlarining boshqa tomoni bilan bog'liq. Belgilarning ikkinchi ajralib turadigan xususiyati - unumdorlik, cheklangan miqdordagi belgilar bilan cheksiz miqdordagi tasvirlarni ishlab chiqarish qobiliyati. Har bir belgi sifatida belgilanishi mumkin bo'lgan harflar bilan so'zlarning yaratilishi bunga eng yaxshi misoldir; va bu so'zlar bilan son-sanoqsiz gaplar yasash mumkin. Har bir belgi sifatida belgilanishi mumkin bo'lgan harflar bilan so'zlarning yaratilishi bunga eng yaxshi misoldir; va bu so'zlar bilan son-sanoqsiz gaplar yasash mumkin. Har bir belgi sifatida belgilanishi mumkin bo'lgan harflar bilan so'zlarning yaratilishi bunga eng yaxshi misoldir; va bu so'zlar bilan son-sanoqsiz gaplar yasash mumkin.

Ushbu ta'riflar asosida madaniy tizim til orqali o'rnatilgan ramziy shakllarning tarkibiy qismi sifatida tushuniladi va barcha to'qnashuvlar, murosalar va boshqa ijtimoiy xatti-harakatlar ushbu ramziy shakllar ichida va o'rtasida sodir bo'ladi deb o'ylanadi. Shu nuqtai nazardan, ommaviy axborot vositalarini o'ziga xos tildan foydalanadigan, ramziy tuzilmalarni ishlab chiqaradigan va ushbu tuzilmalar orqali vakillik maydonini yaratadigan madaniy tizim sifatida tasavvur qilish mumkin. Ommaviy axborot vositalari tomonidan yaratilgan ramzlar haqiqat bilan bir xil ma'noda qo'llaniladi va real hayotga nisbatan keng ko'lamli e'tiqodlar va xulq-atvor me'yorlarini ta'minlaydigan va yaxlitlikka ega bo'lgan ramziy dunyoni yaratish jarayonida rol o'ynaydi. Bu ommaviy axborot vositalari tomonidan yaratilgan o'ziga xos dunyoqarash, qadriyatlar tizimi va ramziy vakillik maydoni. Shu ma'noda televideniya na "oyina", na bor narsaning oddiy tasviri emas. Bu o'ziga xos dunyo, madaniy tizim.

Ommaviy axborot vositalari odamlarning dunyoni anglash va ob'ektlar haqida tasavvurga ega bo'lish uchun tashkil etadigan va tartibga soluvchi fikrlar to'plamini o'rnatadi. Bu fikrlar majmui tajribalar, bilimlar, e'tiqodlar, qadriyatlar, xatti-harakatlar, ma'nolar, ierarxiyalar, vaqtni tushunish, fazoviy munosabatlar, moddiy ob'ektlar va dunyoqarashni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, shaxs ushbu fikrlar majmuasi doirasidagi hodisa va hodisalarni tushuntirish qobiliyatiga ega bo'ladi. Din kabi ommaviy axborot vositalari ham odamlarning ijtimoiy hayotda duch keladigan muammolariga yechim taklif qiladi, turli voqea va hodisalar qarshisida ularning xatti-harakatlarini yo'naltiradi. Ommaviy axborot vositalari tomonidan yaratilgan voqelik yoki ramziy koinot butunlay tabiiy va ob'ektiv ekanligini da'vo qilmoqda. "Hozirgi zamon bolasining OAV bilan bu qadar bog'liqligi pedagogika va psixologiya nuqtai nazaridan uning uzatilayotgan axborotlarni tahlilsiz qabul qilishiga olib keladi"[2].

Ommaviy axborot vositalarini madaniy tizim sifatida konseptualashtirish zahirida uning din, afsona va marosim kabi o'ziga xos qadriyatlar majmuasiga ega ekanligi haqidagi g'oya yotadi. Media madaniyat ham boshqa madaniyatlar kabi tashqi voqelik bilan doimiy aloqada bo'lib, u o'zgaruvchidir. Media madaniyati to'liq ishlab chiqilgan, jamiyatga singdirishga urinish "yaratilgan" madaniyat emas. Media madaniyat ham an'anaviy madaniyatlar kabi jamiyat ichidan tarixiy jarayonda rivojlanmasa-da, "xalq"dan mustaqil ravishda rivojlanmaydi. Ommaviy axborot vositalari yangi madaniy shakllarni yarasa-da, u mavjud madaniyatlar ta'sirida bo'ladi va ularga munosabat sifatida rivojlanadi. Ommaviy axborot vositalari tomonidan tashkil etilgan meta-diskurs jamiyatdagi boshqa nutqlar bilan doimiy kurashda.

Biroq, ushbu metadiskursning oqibatlar jamiyatdagi hokimiyat munosabatlari tomonidan hukmronlik qiladi, hukmron guruh yoki sinflarning nutqini shakllantiradi. Lekin buning uchun ommaviy axborot vositalarini "mafkuraviy qurilma" yoki hukmron sinflar bilan bog'langan vosita sifatida konseptiyalash uchun instrumental yondashuv talab etilmaydi. Ommaviy axborot vositalari matnlarining (madaniy mahsulotlar) shakllanishi gegemonlik uchun kurashda rivojlanadi.

Biroq, ommaviy axborot vositalari ijtimoiy institut sifatida butun madaniy jarayonni faol o'rganish ob'ekti sifatida o'rganilishi mumkin. Biroq, bu yerda ta'kidlash kerak bo'lgan narsa, ommaviy axborot vositalarini media madaniyati konseptiyasi doirasida haqiqiy madaniyatlar, ishlab chiqarish, mahsulot va iste'mol jarayonlari davomida bir butun sifatida qabul qilish kerak. N.Rustamova "Mediata'limning rivojlanish tarixi va uzluksiz ta'limda qo'llash imkoniyatlari" maqolasida O'zbekiston uzluksiz ta'lim tizimida mediata'limdan foydalanish samaradorligini maktabgacha ta'lim muassasasi

— maktab, akademik litsey, kasb-hunar kollejida, keyinchalik oliy o'quv yurtlarida o'qitish orqali amalga oshirish mumkin deya hisoblaydi.

Zamonaviy jamiyat butunlay ommaviy axborot vositalarining ta'siri ostida. Biroq bu holat ommaviy axborot vositalaridan tashqaridagi voqeliklar butunlay yo'q bo'lib ketganligi va ommaviy axborot vositalari ijtimoiy yagona voqelik sifatida yoritayotgani haqidagi "postmodernistik" yondashuvlarning manbai bo'lib, ba'zi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Bugungi kunda ommaviy axborot vositalari ta'sir qilmaydigan madaniy makonning mavjudligi imkonsiz bo'lib qoldi. Biroq, bu haqiqiy madaniyatlar butunlay yo'qolgan degani emas. Haqiqiy madaniyatlar turli darajalarda mavjud bo'lib, odamlarning madaniy ongini shakllantirishda davom etishi mumkin. Haqiqiy madaniyatlarining mavjudligi ham media madaniyatining manbai hisoblanadi. Shu sababli, ijtimoiy hayotning tugashini "giperrealistik" argumenti bilan e'lon qilish, hech bo'lmaganda, bugungi kun uchun mumkin emasdek tuyuladi.

Zamonaviy jamiyatlarda ommaviy madaniyat o'zining barcha mavjud ta'riflarida ommaviy axborot vositalari orqali tarqaladi. Bugungi kunda biror narsaning "ommabop" bo'lishi uning ommaviy axborot vositalari tomonidan ishlab chiqarilishiga bevosita bog'liq. Shunday ekan, ommaviy madaniyatni barcha mavjud muammolari, konseptual muammolari bilan yolg'iz qoldirib, e'tiborimizni media madaniyatiga qaratishning zarari yo'q. Media madaniyati barcha ijtimoiy munosabatlar, jarayonlar, nutqlar, mafkuralar va gegemonlik uchun kurashni tushuntirish uchun yetarli makon yarata oladi. Ommaviy axborot vositalari ham aloqa texnologiyasi, ham madaniy tizim sifatida muloqot va madaniyatshunoslik o'rtasidagi sun'iy tafovutlarni bartaraf etishda muhim rol o'ynashi mumkin.

"Ommaviy axborot vositalari" mavzusi falsafa kabi ko'p asrlik fanga to'xtalib o'tishi vaqt masalasi bilan bog'liq. Biroq, institutsional ma'noda (hali) media falsafasi mavjud emas. Shunga qaramay, bu atama hozirgi munozaralarda ham, akademik sohadagi ommaviy axborot vositalari tizimida qizg'in muhokama qilinmoqda. Xo'sh, media falsafasi nima? Uning konseptiyasini juda tor ma'noda - mavzu sifatida ommaviy axborot vositalari bilan shug'ullanadigan falsafani yoki juda keng ma'noda tushunish mumkin, bu holda u klassik falsafaning boshqa vositalar bilan davom etishidan boshqa narsa emas. Hozirgi munozara bu ikki chegara o'rtasida ketmoqda. Qaysidir ma'noda faylasuflar ommaviy axborot vositalari haqida "doim" o'ylashgan. Masalan, Aflotunning "Fedr" dialogida falsafani bahslashish uchun yaroqsiz vosita sifatida yozishni tanqid qilish birinchi marta ko'rsatib o'tilgan. Antik davr og'zaki dunyosida matnlar bo'ysunuvchi rol o'ynagan. Biroq, fonetik alifbo bilan, bu argumentativ nutqni matn munosabatlariga aylantirish imkonini beradigan yangi vosita edi. O'shandan beri falsafa "yozuv ishi" bo'lib qoldi va kim falsafa bilan shug'ullanmoqchi bo'lsa, buyuk faylasuflar asarlarini o'qishga majbur bo'ladi. Bu, shuningdek, ko'pchilik olimlarning falsafiy an'anaga bog'liq bo'lgan ommaviy axborot vositalarini ko'rishga ruxsat berishda juda shubha bilan qarashlarining sabablaridan biridir.

Falsafa professorlari Tollkienning "Uzklar hukmdori" filmidagi daraxtlarga o'xshaydi. Ular sekin va katta vaqt oralig'ida o'ylaydilar va faqat ekstremal favqulodda vaziyatlarda harakat qilishadi. Ularning aksariyati ommaviy axborot vositalari muammosini siz o'tirishingiz mumkin bo'lgan ziddiyatli muammosi deb bilishadi. Faqat shoshmang, shoshmang, axir, ong falsafasidan til falsafasiga o'tish uchun mavzuga qariyb uch asr kerak bo'ldi. Ommaviy axborot vositalari falsafasi qaysi yo'ldan borishi kerakligini aniqlashingiz mumkin.

Media falsafa atamasi media -amaliy va media-nazariy masalalarni falsafiy tekshirishni anglatadi. Uning chinakam

falsafiy yondashuvi media falsafasini ommaviy axborot vositalari nazariyasidan ajratib turadi, uning madaniy -ilmiy yondashuvi tufayli umumiy jihatlari bor. Media falsafasining paydo bo'lishi XX asr o'rtalaridan boshlab turli xil axborotni qayta ishlash texnologiyalari, aloqa nazariyalari va media amaliyotlari (jumladan, audiovizual va raqamli) madaniy va siyosiy jihatlari qiziqish ortishi bilan bog'liq.

Media falsafasi - bu yangi fanmi? Har holda, media falsafa falsafa professori televizorda paydo bo'lganda emas. Aksincha, bu ommaviy axborot vositalarining voqelikni qanday shakllantirishi haqida fikr yuritishdir. Inson muhiti ruhiydir; Madaniyat nafaqat ommaviy axborot vositalari tomonidan "shakllantiriladi", balki faqat ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshirildi va qayta-qayta o'zgartirildi. Media tadqiqotlaridan farqli o'laroq, ommaviy axborot vositalari media falsafasida nazariy jihatdan asoslanadi, ya'ni ularning texnik asoslari va kognitiv ta'siri shubha ostiga olinadi. Shu boisdan ham «Mediasavodxonlik» — mediamatnlarni sharhlash/tahlil etish va yaratish qobiliyati" sifatida talqin qilinadi.

Bu faqat "falsafa" akademik faniga va uning vakolatlariga masofadan bog'liq. Media falsafasi media madaniyatiga oid psixologik yoki sotsiologik tadqiqotlar bilan ham qanoatlanmaydi. U hamma joyda matn tuzilmalarini ko'radigan va madaniyat(lar)ni "o'qish"ga bo'ysundirmoqchi bo'lgan semiologiya an'anasini buzadi. Media falsafasi immanent texnik o'zgaruvchilar, madaniyatning ishlashiga imkon beruvchi ilgaklar bilan bog'liq: o'z-o'zidan ishonchli mulohaza qiluvchi sub'ektlar bilan emas, balki har bir madaniyatning chuqur o'lchovidagi vositachilik bilan. Belgilar, so'zlar, tasvirlar g'oyalari samarali bo'ladigan uzatish vositasidir. Fazo va vaqtni o'zlashtirish, ya'ni uzatish (ramzli tizimlarda uzatish, transport tizimlari, arxivlar, muassasalar va boshqalar) barcha aloqalardan oldin. Bu ma'lum sharoitlarda sodir bo'ladi: til, yozuv, bosim, elektr, audio-vizuallik va hozirda: hisoblash quvvatiga interfeyslar.

Biz hammamiz bir iborani bilamiz: muhim aloqa vositasi - bu axborotdir. Deyarli yarim asr muqaddam kanadalik Marshall Maklyuhan ushbu shiorni yangi davr haqidagi bilimlarni jamlash uchun ishlatgan. U elektr energiyasidan boshlandi, bu ma'lumotni saqlash uchun yangi imkoniyatlar yaratdi va shu tariqa yangi media asriga asos bo'ldi. Maklyuhan bu texnologiyaga nisbatan falsafaning ikki yarim ming yillik jaholatiga barham berishi kerakligiga amin edi. Yangi audiovizual vositalarning psixologik va ijtimoiy oqibatlar va endigina boshlanayotgan avtomatlashtirish va axborot asri uning yangi ilmiy intizomi, media nazariyasi mavzusidir.

Texnologiya va ommaviy axborot vositalari madaniyat va jamiyatga o'zgaruvchan ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun bizning dunyoni idrok etishning o'ziga xos usulidir. Yangi ommaviy axborot vositalaridan oldin, zamonaviy va zamonaviy davr matbaa bilan nafaqat texnik manipulyatsiya darajasida, balki kognitiv o'lchovda ham inqilobiy o'zgarishlarga olib keldi. Nafaqat biz dunyo haqida nimani idrok etayotganimiz va bilganimiz ommaviy axborot vositalariga, balki u haqida qanday fikr yuritishimizga ham bog'liq.

Yangi madaniy texnologiyalar ramziy darajadagi yangi yoki oddiygina boshqacha ishlov berishni ta'minlaydi. Media falsafasi tarixiy jihatdan birinchi navbatda yozuvdan foydalanish, bosmaxonaning rivojlanishi, markaziy istiqbol va nihoyat yangi optik va akustik vositalar va raqamli kompyuterlar bilan bog'liq bo'lgan o'tishlarni aks ettiradi. Axborotni saqlash va almashishdagi o'zgarishlar makon, vaqt

va shaxslararo munosabatlarni idrok etishdan iborat butun insoniyat mavjudligiga ta'sir qiladi. «Mediasavodxonlik» — turli shakllardagi axborotlarni olish, tahlil etish, baholash va uzatish qobiliyati[5].

Avval yozish va bosib chiqarish, keyin elektr, endi raqamlashtirish madaniyat chegaralari va shakllari bilan davr o'zgarishi bilan bizning dunyo va undagi inson mavqei haqidagi tafakkurimizni ham o'zgartiradi. Bu bir paytlar "estetika" va " mantiq" da inson mavjudligining shartlari sifatida qabul qilingan transsendental idealizmga ta'sir qiladi. Yigirmanchi asrda falsafa birinchi marta "til"ni (lingvistik burilish) endi asta-sekin mavzuga aylanib borayotgan yangi "tasvirlar" tomonidan xavf ostida qolgan bir paytda kashf etdi (ikonik burilish). Ba'zi faylasuflar (masalan, Valter Benjamin, Gyunter Anders va Vilem Flusser) buni ko'rib chiqishgan bo'lsa-da, medial burilish hali ham kutilmoqda.

Akademik munozarada media falsafasining intizomiy da'vosi bo'yicha munozaralar yaqinda bo'lgan; u yangi asosiy intizom bo'lish da'vosi va falsafaning o'zida unutilgan va e'tibordan chetda qolgan media aloqalarini tuzatish da'vosi o'rtasida harakat qiladi. Shuningdek, bu maxsus nemis va shunga mos ravishda kesilgan munozara bo'lib, bu atamaning asoslanishini ham o'z ichiga oladi, bu juda g'ayrioddiy tuyuladi[6].

Tarixiy-falsafiy mavzuning bo'sh joyini qayta egallash uchun "ommaviy axborot vositalari" dan foydalanishning shubhali imkoniyati ham shundan iborat. Ammo Maklyuhan ruhida media falsafasi ommaviy axborot vositalari haqidagi munozaraga falsafiy an'analardan qanday hissa qo'shishi kerakligi haqidagi savolni kamroq ko'taradi, balki ommaviy axborot vositalari mavjudligining tarixiy shartli holatiga ko'proq urg'u beradi. Matnga asoslangan ilmiy fan sifatida falsafa o'zining oldingi ifoda shakllarida g'arbiy tafakkur bilan shug'ullangan: til va yozuv dunyoni tushunishning imtiyozli vositasi sifatida yaqqol namoyon bo'ladi. Media falsafasi sub'ektiv kirishning o'z-o'zidan dalili shubha ostiga olinadigan va fikrlash mavjud ommaviy axborot vositalariga bog'liq bo'lgan joyda boshlanadi. Odamlar ularga nisbatan hech qanday hukmronlik qilmaydi. Til faylasufi Vilgelm fon Gumboldt ta'kidlaganidek, odamlar o'z narsalari, his-tuyg'ulari va harakatlari bilan yashaydilar, chunki til ularni ularga yetkazadi. Til mustaqil mavjudotga, shaxsga qarshi qaratilgan zo'ravonlikka ega.

Xullas, birinchidan, jamiyatning barcha jabhalarida jadal raqamlashtirishga duch kelganda, butun aholini qamrab olish uchun yangi ta'lim siyosatini ko'rib chiqish kerak. Audiovizual ijtimoiy-ta'lim ommaviy axborot vositalari bilimlarni tarqatish va xulq-atvoriga ta'sir qilish uchun yetarli darajada foydalanilmagan katta imkoniyatlarga ega. Keng auditoriyani turli xil kibertahdidlar haqida o'rgatishning namunasi sifatida bir qator video vinetkalar taqdim etilgan. Ushbu filmlardan maktabda yoki darsdan tashqari kontekstda fikr yuritishni boshlash uchun katta foyda bilan foydalanish mumkin. Ikkinchidan, ommaviy axborot vositalari qadim zamonlardan buyon ular ixtiro qilinganidan beri ta'lim va tarbiya vositasi sifatida qaralib kelgan. Jamiyat hayotining barcha jabhalarida jadal raqamlashtirish va butun aholi o'z media bilimlarini doimiy ravishda yangilab borish zaruriyatiga duch kelgan bugungi kunda maktab tizimi media-ta'limni to'liq ta'minlash va unga ishonib topshirilgan yoshlarni yangi axborot vositalaridan xabardor qilish borasidagi qiyinchiliklarga ham duch kelmoqda. Yetarli darajada foydalanilmagan istiqbolli yo'llar orasida o'quvchilarga to'liq avtonom holda o'qish imkonini beruvchi audiovizual ta'lim vositalarini tarqatish kiradi.

ADABIYOTLAR

1. Freinet, C. (1963). Les techniques audiovisuelles. Cannes: Bibliotheque de l'ecole moderne, 144 p. p.12
2. Uzluktsiz ta'lim.- 2013- №2 Б 60-63
3. Uzluktsiz ta'lim 2013 №5 71-75 бетлар

4. Worsnop, C. M. (1994). *Screening Images: Ideas for Media Education*. Mississauga: Wright Communication, 179 p.
5. Kubey, Robert. "Media education: Portraits of an evolving field." *Media Literacy Around the World*. Routledge, 2018. 1-11.
6. Kubey, Robert William, ed. "Media literacy in the information age: Current perspectives." (1997).

Sanjar AVAZOV,
QarDU Falsafa va sotsiologiya kafedrasida o'qituvchisi

PhD M.Atavullayev taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDAGI MEHNAT MIGRATSIYASI YO'NALISHLARI VA SABABLARI

Аннотация

Globalashuv jarayoni tobora shiddatli tus olgan davrimizda migratsiya jarayoni, ayniqsa tashqi migratsiya oqimi kuchaygandan kuchayib bormoqda. Ushbu maqolada barcha zamonlarda dolzarb ahamiyat kasb etgan migratsiya, mehnat migratsiyasi masalalari tahlil etilgan. Ayniqsa bugungi globalashgan dunyoda ko'pchilik yurtdoshlarimizning tashqi mehnat migrantlariga aylanish sabablari hamda o'zbekistonlik mehnat muhojirlarining ijtimoiy ahvoli, ularni qiynayotgan muammolar xususida atroflicha fikr yuritilgan.

Klai so'zlar: Migratsiya, ichki va tashqi migratsiya, mehnat migratsiyasi, noqonuniy mehnat migratsiyasi, iqtisodiy faol fuqaro, o'zbekistonlik mehnat migrantlari, mehnat muhojirlarining ijtimoiy ahvoli, pul o'tkazmalari, O'zbekiston mehnat migratsiyasi agentligi, o'zbek diasporalari.

ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПРИЧИНЫ

Аннотация

В то время, когда процесс глобализации набирает силу, миграционные процессы, особенно внешние миграционные потоки, усиливаются. В данной статье анализируются вопросы миграции, трудовой миграции, которая всегда играла важную роль. Особеннов современном глобализированном мире подробно рассматриваются причины превращения многих наших соотечественников в иностранных трудовых мигрантов, а также социальное положение трудовых мигрантов из Узбекистана, мучающиеих проблемы.

Ключевые слова: Миграция, внутренняя и внешняя миграция, трудовая миграция, нелегальная трудовая миграция, экономически активный гражданин, узбекские трудовые мигранты, социальный статус трудовых мигрантов, денежные переводы, Узбекское агентство по трудовой миграции, узбекская диаспора.

LABOR MIGRATION IN UZBEKISTAN TRENDS AND REASONS

Annotation

At a time when the process of globalization is gaining momentum, migration processes, especially external migration flows, are intensifying. This article analyzes the issues of migration, labor migration, which has always played an important role. Especially in the modern globalized world, the reasons for the transformation of many of our compatriots into foreign labor migrants, as well as the social situation of labor migrants from Uzbekistan, and their problems are considered in detail.

Key words: Migration, internal and external migration, labor migration, illegal labor migration, economically active citizen, Uzbek labor migrants, social status of labor migrants, remittances, Uzbek Agency for Labor Migration, Uzbek Diaspora.

Kirish. Mehnat migratsiyasi, ya'ni odamlarning qulay va maqbul mehnat faoliyati bilan shug'ullanish niyatida bir hududdan boshqa hududga ko'chib yurishi umumjahon tendensiyasidir. Shu sababga ko'ra, u barcha mamlakatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham namoyon bo'layapti – buni e'tirof etmaslikning iloji yo'q. To'g'ri, tarixiy taraqqiyotning avvalgi davrlarida ham manzildan manzilga ish ilinjida ko'chib turgan odamlar bo'lgan, biz tadqiqotimiz maqsadiga kirmagani bois masalaning bu jihatini e'tibordan chetda qoldirayapmiz. Lekin o'tgan asrning oxirlari, ayniqsa yangi asrga kelib, ushbu jarayon ancha salmoqli miqyos va polivektorli yo'nalish kasb qila boshladi. Mazkur muammo mamlakatimiz ijtimoiy barqarorligida o'ta muhim ahamiyat kasb etmoqda va shu bois mehnat migratsiyasining barcha jihatlarini ilmiy tadqiq qilish maqsadga muvofiqdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mehnat migratsiyasi muammosi, uning vujudga kelish sabablari hamda ijtimoiy oqibatlarini to'g'risida ko'plab fikr-mulohazalar, tadqiqotlar yuzaga keldi. Migratsiya mazmunan boy, poliatributiv va ko'pvektorli jarayon bo'lgani tufayli ayrim olimlar uning bir jihatiga, boshqalari esa boshqa tomoniga diqqatni jamlaydilar. Masalan, D. I. Valentey, N.V. Zvereva, A. Landri, A. Sovi kabi olimlarning asarlarida demografik yondashuv ko'zga tashlanadi.

Migratsion muammolarga iqtisodiy yondashuv eng keng tarqalgan nuqtai nazarlardan biridir. Bunday yondashuvning nazariy va metodologik asoslarini shotland iqtisodchisi A.Smit, ingliz iqtisodchisi T.Maltus va nemis iqtisodchisi K. Marks asarlaridayoq ko'rish mumkin.

Tahlil va natijalar. Mavzuni o'rgangan tadqiqotchilar aksariyat hollarda mehnat migratsiyasi deganda avvalo kishilarning xorijga ishga ketishlarini nazarda tutadilar. Aslida bunday emas. Muammoni bunday tarzda talqin qilish mamlakatdagi mehnat migratsiyasining mohiyati, yo'nalishlari, xarakterini ilmiy va obyektiv tavsiflashga xalal beradi. O'zbekistondagi bugungi mehnat migratsiyasi mohiyatan murakkab jarayon bo'lib, u turli yo'nalishlarda sodir bo'lmoqda hamda har bir yo'nalishning vujudga kelishiga sabab bo'lgan omillar, manbalar mavjud. Statistik ma'lumotlarda bu yaqqol ifodasini topgan. Tadqiqotda real voqelik faktlari hamda statistik ma'lumotlar tahlili, taqqoslash va umumlashtirish, sotsiometrik o'lchov kabi usullardan foydalanilgan.

Ijtimoiy jarayonlar va statistik ma'lumotlar tahlili mamlakatdagi mehnat migratsiyasining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat ekanligini ko'rsatmoqda:

Birinchi yo'nalish - qishloqdan shaharga mehnat migratsiyasi. Mamlakatda mehnat faoliyati bilan shug'ullanish

maqsadida qishloqlardan shaharlarga ko'chib o'tayotgan kishilar soni ko'paymoqda.

Qishloqdan shaharga migratsiya miqyosining oshib borayotgani sababi shundaki, mamlakatda ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli o'rtasidagi tafovut kattaligicha qolmoqda. Qishloqda aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan, sanoatni esa zaruriy xom ashyo bilan ta'minlashga xizmat qiladigan iqtisodiyot tarmoqlari rivoj topgan bo'lsa, shaharlarda asosan mazkur xom ashyodan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi zavodlar, kombinatlar, fabrikalar faoliyat olib bormoqda. Ularning iqtisodiy ahvoli va taraqqiyoti o'rtasidagi farqlar ancha sezilarli.

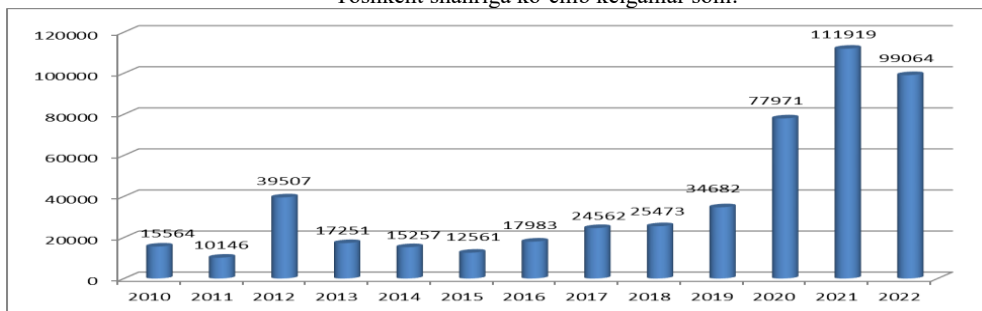
Shahar va qishloq iqtisodiyoti, iqtisodiy taraqqiyotidagi tafovut, bir tomondan, ijtimoiy infrastrukturadagi tafovutni, ikkinchi tomondan esa, aholi daromadlari o'rtasidagi farqni keltirib chiqarmoqda. Shaharlardan farqli o'laroq, qishloqlarda ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalari, madaniyat maskanlari, maishiy xizmat ko'rsatish obyektlari yetishmaydi, mavjudlarining sifati va moddiy-texnika bazasi shahardagidan ancha past. Qishloq aholining daromadlari miqdori ham havas qilgulik darajada emas. "Hududlarda, ayniqsa, qishloqlarda aholining aksariyat qismi yetarli daromad manbaiga ega emasligidan xabaringiz bor,-deb ta'kidlaydi davlat rahbari.- Har qanday mamlakatda bo'lgani kabi bizda ham kam ta'minlangan aholi qatlamlari mavjud. Turli hisob-kitoblarga ko'ra, ular taxminan 12-15

foizni tashkil etadi. Bu o'rinda gap kichkina raqamlar emas, balki aholimizning 4-5 millionlik vakillari haqida bormoqda"[1]. Mamlakat Prezidentining ta'kididan ko'rinish turibdiki, kam ta'minlangan aholining katta qismi aynan qishloqlarda istiqomat qiladi.

Ko'rilgan choralar qishloqlardagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni tubdan o'zgartirganicha, shahar va qishloqlar ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli o'rtasidagi tafaovutlarni kamaytirganicha yo'q. Buning uchun uzoq yillik sa'y-harakatlar talab etilishini ham tushunish mumkin. Hozircha esa qishloq xo'jaligidagi muammolar, ijtimoiy infrastrukturaning rivojlanmaganligi, ayniqsa ish o'rinlarining yetishmasligi va ish haqining boshqa sohalarga qaraganda pastligi kishilarni shaharlardan ish va daromad manbai izlashga, shaharlardagi ijtimoiy infrastruktura imkoniyatlaridan foydalanish choralarini topishga, farzandlar kelajagini shahar bilan bog'lashga majbur qilmoqda. O'zbekistondagi mehnat migratsiyasining birinchi yo'nalishi – qishloqdan shaharga migratsiyaning asosiy sababi shuning bilan bog'liq.

Ikkinchi yo'nalish – viloyatlardan poytaxtga mehnat migratsiyasi. Mamlakatda mehnat faoliyati bilan shug'ullanish maqsadida viloyatlardan poytaxtga ko'chib o'tayotgan kishilar soni ko'paymoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi e'lon qilgan ma'lumotlar asosida tayyorlangan ushbu grafikka e'tibor beraylik[2].

Toshkent shahriga ko'chib kelganlar soni:

Grafikda keyingi 10-12 yil mobaynida Toshkent shahriga ko'chib kelganlar soni dinamikasi ko'rsatilgan. Mazkur raqamlarga mamlakat poytaxtiga xorijdan migratsiya qilganlar soni kiritilmagan. Albatta, ushbu raqamlar poytaxtga ko'chib kelgan barcha fuqarolar sonini ifodalaydi. Biroq Toshkentga ko'chib kelganlarning umumiy soniga mutanosib ravishda mehnat migrantlari soni ham oshishini nazarda tutmoq kerak. Buning ustiga, kishilarning mutlaq ko'pchiligi poytaxtga mehnat faoliyatini davom ettirish maqsadida ko'chib keladilar.

To'g'ri, mehnat faoliyatini davom ettirish maqsadida bir viloyatdan boshqasiga ko'chayotgan kishilar ham bor. Lekin mehnat migratsiyasining bu yo'nalishlari poytaxtga migratsiyaga qaraganda ancha kamligicha qolmoqda. Bugungi kunda mehnat faoliyatini davom ettirish maqsadida viloyatlardan poytaxtga kelgan fuqarolarni iqtisodiyotning barcha sohalarda uchratish mumkin. Ular davlat va nodavlat sektorlarida, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va boshqa sohalarda Vatan manfaatlari yo'lida fidokorona mehnat qilmoqdalar.

Viloyatdan poytaxtga migratsiya miqyosining oshib borayotgani sababi shundaki, Toshkent mamlakat ijtimoiy va iqtisodiy hayotida yetakchi mavqega egaligicha qolmoqda. Xususan, respublikada faoliyat olib borayotgan sanoat, savdo, qurilish, madaniyat tashkilot va korxonalarining salmoqli qismi aynan Toshkent shahrida joylashgan.

Poytaxtdagi madaniyat muassasalari soni ham nihoyatda ko'p. Biror viloyatda Toshkentdagicha kutubxona, muzey, sirk, teatr, konsert va ko'rgazma zallari mavjud emas. Biror viloyatda bu qadar ko'p madaniy-ma'rifiy tadbirlar

o'tkazilmaydi. Bunday turli-tumanlik fuqarolar madaniy hayotini sermazzun o'tkazish imkonini beradi, boshqa viloyat aholisi diqqatini mudom tortib turadi.

To'g'ri, keyingi yillarda davlat rahbari tashabbusi bilan hududlarni iqtisodiy rivojlantirish, ulardagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish masalalariga jiddiy e'tibor berila boshlandi. Bu borada mamlakat Prezidentining "Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha sektorlar faoliyatini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi"[3], "Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni reyting baholash tizimini joriy etish to'g'risidagi"[4] Qarorlari qabul qilindi. Ushbu qarorlarni hayotga tatbiq qilish bo'yicha salmoqli chora-tadbirlar majmui amalga oshirildi. Biroq Prognozlashtirish va makroiqtisodiy tadqiqotlar Instituti mutaxassislari Toshkent shahri bilan viloyatlardagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutni qisqartirish uchun kamida 35 yil kerak bo'lishini bashorat qilmoqdalar. Hozircha esa Toshkent shahri mehnat faoliyatini davom ettirish uchun eng jozibali hudud sifatida qolmoqda. O'zbekistondagi mehnat migratsiyasining ikkinchi yo'nalishi – viloyatlardan poytaxtga migratsiyaning asosiy sababi shuning bilan bog'liq.

Uchinchi yo'nalish – respublikadan xorijga mehnat migratsiyasi. Mamlakatda mehnat faoliyati bilan shug'ullanish maqsadida xorijiy yurtlarga vaq-tinchalik va mavsumiy ravishda borib kelayotgan kishilar soni ko'pligicha qolmoqda. Xorijda mehnat qilayotgan fuqarolar soniga doir ma'lumotlar bir-biridan keskin farq qiladi. Ularning aksariyat qismi biror bir mintiq yoxud asosga ega emas. Shu boisdan mazkur ma'lumotlarni keltirishni va tahlil qilishni ma'qul

topmadik. Biz bu o'rinda rasmiy va mutasaddi tashkilotlar tomonidan turli hujjatlarda va matbuot konferensiyalarida rasman ma'lum qilingan faktlarga tayanishni ma'qul topdik.

O'zbekistonlik migrantlar o'n yillardan buyon mehnat faoliyati bilan shug'ullanish uchun bir necha mamlakatga borib turadilar. Ular orasida Rossiya yetakchi o'rinni egallaydi. Rossiya Federatsiyasi Ichki ishlar vazirligi oshkor qilgan ma'lumotlarga ko'ra, 2017 yilda mamlakatda 1 million 822 ming 933 o'zbekistonlik fuqaro mehnat migranti sifatida ro'yxatdan o'tgan. Oradan bir yil o'tib, ularning soni 2 milliondan oshgan[5]. Koronavirus pandemiyasidan keyingi davrda ma'lum muddat o'zbekistonlik mehnat migrantlari sonining oshishi kuzatilgan. Xususan, Rossiya Ichki ishlar vazirligi 2021 yilning yanvar-sentabr oylarida O'zbekistondan kelgan 3 million 54 ming 180 migrant ro'yxatdan o'tganini oshkor etgan[6]. Bundan tashqari, ko'rsatilgan davrda o'zbek migrantlari Turkiya, Janubiy Koreya, Qozog'iston kabi mamlakatlarda ham mehnat qilganlar.

Tashqi mehnat migratsiyasi sabablari haqida gapirganda ko'pchilik mu-taxassislar avvalo ish o'rinlarining yetishmasligini tilga oladilar. Bu fikrda jon bor, albatta. Biroq ishsizlik tashqi mehnat migratsiyasining yagona sababi emas. Quyidagi faktlarga e'tibor beraylik. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistondagi ishsizlik darajasi 2020 yilda iqtisodiy faol aholining 10,5 foizini, 2021 yilda - 9,6 foizini, 2022 yilda 8,9 foizini tashkil etgan. Mamlakatdagi iqtisodiy faol aholi 15 million atrofida ekanligini inobatga olsak, ishsizlar soni taxminan 1 million 300 ming atrofida ekanligi ma'lum bo'ladi. Biroq, shunga qaramasdan, respublikadagi ko'plab ish o'rinlari vakant sifatida qolib ketmoqda.

Oylik ish haqlarining kamligi ayrim o'zbekona orzularni ro'yobga chi-qarishga xalal bermoqda. Masalan, o'zbek yoshlarining mutlaq ko'pchiligi o'z avtomobiliga ega bo'lishni orzu qiladilar. Shu sababli yoshlarning muayyan qismi avtomobil xarid qilish uchun mablag' to'plash maqsadida xorijga yo'l oladilar.

Tashqi mehnat migratsiyasiga jamiyatdagi turfa marosimlarning qimmatligi ham sabab bo'lmoqda. To'ylar,

oilaviy tantanalar, ma'raka va marosimlar fuqarolardan borgan sari ko'proq mablag' xarajatini talab qilmoqda. Aksariyat to'yxona egalari ixcham va kamxarj o'tkazish niyatida bo'lgan fuqarolardan to'ylar, oilaviy tantanalar, ma'raka va marosimlarni o'tkazishda belgilangan qoidalarga zid ravishda to'y xarajatlarini ikki-uch baravar miqdorda asossiz undirib olmoqda. To'ylar, oilaviy tantanalar, ma'raka va marosimlarda san'atkorlar haddan ziyod baland narxlarda xizmat ko'rsatmoqda. Bu xarajatlarning hammasini ham mamlakatdagi o'rtacha maosh hisobidan qoplab bo'lmaydi. Shu boisdan oila qurishni rejalashtirgan yoshlar, farzandini ro'zg'orli qilish niyatidagi fuqarolar, boshqa oilaviy marosimlarni o'tkazishni ko'zda tutgan kishilarning ma'lum qismi xorijda mehnat qilib, mablag' to'plashga majbur bo'ladilar.

Uy-joy narxlarining balandligi, individual uylar qurish uchun zarur bo'lgan qurilish materiallarining qimmatligi, ipoteka kreditlari foizining kattaligi ham ayrim jamiyat a'zolarini mehnat migratsiyasiga undamoqda. Mamlakatda bu va bunga o'xshagan omillar saqlanib qolar ekan, xorijga mehnat migratsiyasi ko'lami kattaligicha qolaveradi, uning geografiyasi yangi va yangi o'lkalar hisobidan kengayib boraveradi. Tilga olingan omillar mehnat migratsiyasining uchinchi yo'nalishi – respublikadan xorijga migratsiyaning asosiy sababi bo'lmoqda.

Xulosa. Xulosa qiladigan bo'lsak, O'zbekistondagi bugungi mehnat migratsiyasi mohiyatan murakkab jarayon bo'lib, u turli yo'nalishlarda sodir bo'lmoqda hamda har bir yo'nalishning vujudga kelishiga sabab bo'lgan omillar, manbalar mavjud. Chunonchi, O'zbekistondagi mehnat migratsiyasining birinchi yo'nalishi – qishloqdan shaharga migratsiyaga shahar va qishloq ijtimoiy-iqtisodiy ahvolidagi tafovut, ikkinchi yo'nalishi – viloyatlardan poytaxtga migratsiyaga poytaxt ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlari va infrastrukturasi jozibadorligi, uchinchi yo'nalishi – respublikadan xorijga migratsiyaga ishsizlik va maoshlarning kamligi, turmush darajasining pastligi sabab bo'lmoqda.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. "Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha sektorlar faoliyatini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"// lex.uz/docs/ 4145890.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. "Hududlarning jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga doir ustuvor chora-tadbirlar to'g'risida"// lex.uz/docs/3302438.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strate-giyasi."O'zbekiston". Toshkent. 2023 yil.
4. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi.// Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. J.4.- T.:O'zbekiston, 2020.
5. Zohidov A. O'zbekistonda ishsizlik sabablari: maosh kammi yoki yaxshi xodim?// cedr.uz, 2021, 13 noyabr
6. Mineyeva D. O'zbekiston Rossiyadagi mehnat migrantlari soni bo'yicha yetakchi.// plov.press, 2021, 14 dekabr

Asilaxon AKBARALIYEVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi
E-mail: asilatojiddinova97@gmail.com

Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent S.M.To'ychiyeva taqrizi asosida

BO'LAJAK PSIXOLOG-MUTAXASSISLARNING PROFESSIONAL SIFATLARI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Аннотация

Zamonaviy jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy va texnologik o'zgarishlar kasbiy mehnat dunyosida sezilarli o'zgarishlarga olib kelishi natijasida bandlikning psixologik jihatlarini o'rganish va yoshlarning kasbiy salohiyatini ro'yobga chiqarish alohida dolzarblik va amaliy ahamiyatga ega bo'ladi. Maqolada bo'lajak psixolog mutaxassislarining professional sifatlari shakllanishining psixologik determinantlari borasida adabiyotlar tahlili amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: Psixolog-konsultant, kasbiy o'sish, stressga bardoshlilik, professional identiklik, muvaffaqiyat motivatsiyasi, muloqotchanlik, ruhiy-asabiy barqarorlik.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация

В результате социальных и технологических изменений, происходящих в современном обществе, которые приводят к значительным изменениям в мире профессиональной деятельности, изучение психологических аспектов трудоустройства и реализации профессионального потенциала молодежи приобретает особую актуальность и практическое значение. В статье анализируется литература о психологических детерминантах формирования профессиональных качеств будущих психологов.

Ключевые слова: Психолог-консультант, профессиональный рост, стрессоустойчивость, профессиональная идентичность, мотивация успеха, общение, психическая и нервная устойчивость.

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL QUALITIES OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Annotation

As a result of the social and technological changes taking place in modern society, which lead to significant changes in the world of professional work, the study of psychological aspects of employment and the realization of the professional potential of young people become of special relevance and practical importance. The article analyzes the literature on the psychological determinants of the formation of professional qualities of future psychologists.

Key words: Psychologist-consultant, professional growth, stress tolerance, professional identity, success motivation, communication, mental and nervous stability.

Kirish. Oliy va o'rta ta'lim muassasalari bitiruvchilari o'qishni tamomlab, mehnat bozoriga kirib kelayotganida turli qiyinchiliklarga duch kelishi muqarrar. Asosiy to'siqlardan biri - oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining ayrim shaxsiy xususiyatlariga jamiyatning ijtimoiy talabi va ularning kasbiy tayyorgarligi jarayonida bu fazilatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi o'rtasidagi ziddiyatdir. Bu holat assimetriyaga, orzu qilingan va haqiqiy kasbiy kelajak o'rtasidagi nomuvofiqlikka, bu esa ruhiy zo'riqish, o'ziga va kasbiy kelajagiga ishonchsizlikni keltirib chiqaradi [4].

Kasbiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida shaxsiy fazilatlar va universal "soft" ko'nikmalarni rivojlantirish muhimligi xorijiy va mahalliy olimlarning ishlarida ta'kidlangan. Turli mualliflarning fikriga ko'ra, insonning kasbiy faoliyatni amalga oshirishga tayyorgarligining psixologik asoslari quyidagilar bo'lishi mumkin: hissiy intellekt [6], yetakchilik [7], hayotning mazmunliligi va tabaqalashtirilgan o'zini o'zi anglash [8], muloqot va tashkilotchilik qobiliyati [9], mustaqillik va tanqidiy fikrlash, boshqaruv qobiliyatlari shaxsiy rivojlanish, vaqtni boshqarish va maqsadni belgilash, shakllangan qiymat va hayot mazmuni yo'nalishlari [10].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqot predmeti sifatida kasbiy shaxsga murojaat qilgan holda, olimlar uning

tuzilishi (N.L.Ivanova, L.B.Shneyder, Yu.A.Kumyrina), shakllanishning pedagogik shartlari (T.Yu.Skibo), pedagogik yo'nalish bilan (A.S.Nazyrov), turlari va vazifalari (D.N.Zavalishina), shakllanish jarayonining xususiyatlari (N.V.Antonova, O.A.Volkova, E.P.Ermolayeva, Yu.P.Povarenkov, I.Yu.Xamitov) bog'liq masalalarni ko'rib chiqadilar [3].

Shu bilan birga, so'nggi o'n yilliklarda talabalar - bo'lajak psixologlar tadqiqot namunasi sifatida ishtirok etgan bir qator tadqiqotlar o'tkazildi. Ushbu ishlar turli jihatlarini o'rgandi: kasb tanlashning psixologik xususiyatlari (O.B.Polyakova), kasbiy o'zini o'zi anglashni shakllantirish (E.N.Axmetshina), kasbiy yo'nalishni shakllantirish (A.R.Musalaeva), kasbiy o'zini o'zi anglashni rivojlantirish (A.V.Shilakin), universitetda o'qish jarayonida kasbiy muhim fazilatlarini rivojlantirish (S.V.Tarasov), mustaqil ta'lim faoliyati jarayonida subyektivlikni rivojlantirish (A.F.Berezin), kasbiy va shaxsiy rivojlanishning motivatsion resurslari (S.S.Chebotarev), shaxsni rivojlantirish. ta'lim va kasbiy faoliyat uslubi (I.V.Zavgorodnyaya) va boshqalar. Shunga o'xshash masalalar o'rganilgan asarlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, talabalarning kasbiy o'ziga xosligi mualliflar tomonidan mutaxassisning kasbiy o'ziga xosligidan alohida psixologik hodisa sifatida ko'rib chiqilmaydi, uning

psixologik xususiyatlari ko'rsatilmaydi va o'quvchilarning kasbiy o'ziga xosligi o'rganilmaydi. Bu esa kelajakdagi tadqiqotlarda bo'lajak psixologlarning kasbiy identifikatsiyasini shakllantirishdagi psixologik omillar va ichki resurslar uyg'unligi borasidagi tadqiqotlar o'tkazishni dolzarblashtiradi. Talabning kasbiy identikligi va mutaxassisning kasbiy identikligi alohida ko'rib chiqishni talab qiladigan turli xil psixologik hodisalardir; Talabning kasbiy o'ziga xosligi uning maqsadlari, o'quv va kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi, xususan, o'zini psixolog ishiga tayyorlash bilan bog'liq va faol, ehtimollik, individual va notekis tabiatda namoyon bo'ladi. Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Psixologning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun barqaror motivatsiyani shakllantirish psixolog kasbining jozibadorligini, nufuzini oshirish va insonparvarlik mohiyatini ochib berish orqali quyidagilarni inobatga olgan holda amalga oshiriladi:

tanlangan kasb bo'yicha mutaxassisning standartini (ideolini) yangilash;

psixologning o'quv va kasbiy faoliyatida shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega istiqbollarni yaratish va amalga oshirish;

talabalarning o'zini o'zi takomillashtirish jarayonini rag'batlantirishni takomillashtirish.

Hozirgi vaqtda psixologik-pedagogik adabiyotlarda «faoliyatning professionalligi» tushunchasini aniqlashga aniq yondashuv mavjud emas. Ba'zi olimlar «kasbiylik» va «mahorat» tushunchalarini tenglashtiradilar. Ba'zilar, masalan, E.M.Ivanova [2] ularni sinonim deb hisoblaydilar, boshqalari professionallik - bu shakllangan mahoratning ma'lum darajasi [3], deb hisoblaydilar, boshqalari uni o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash tushunchalari bilan bir qatorga qo'yishsa, ba'zi yondashuvlarda tayyorlik va o'z-o'zini takomillashtirish bilan professionallikni aniqlash mumkin.

«Haqiqiy professionallik» tushunchasiga eng yaqin narsa bu kompetentlik tushunchasi bo'lib, u kasb talablariga individual muvofiqlik darajasini tavsiflaydi. Zamonaviy asarlarda kompetensiya deganda aqliy fazilatlarining yig'indisi yoki shaxsning mustaqil va mas'uliyatli harakat qiladigan (samarali kompetensiya), muayyan funksiyalarni bajarish qobiliyati va qobiliyatiga ega bo'lgan ruhiy holat tushuniladi [4].

Kompetensiya tushunchasi umumiy bilimlar majmuasidan tashqari, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlar to'g'risidagi bilimlarni, ta'sir qilishning o'ziga xos usulini, undan amaliy foydalanishdagi malaka va tajriba darajasini o'z ichiga oladi. Mutaxassisning bilimlarini u mavjud bo'lgan va faqat qo'shimcha omillar sharoitida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan potentsial, ilmiy va amaliy yuk sifatida ko'rib chiqish turli nuqtayi nazarlarga xosdir. Binobarin, kompetensiya nafaqat bilim va tajribaning mavjudligi, balki o'z vazifalarini bajarishda ulardan to'g'ri foydalanish qobiliyatidir.

Insonning kasbiy mahoratga ko'tarilishi - bu mutaxassis va mutaxassis shaxsini rivojlantirishning yaxlit, uzluksiz jarayoni bo'lib, u kasb tanlash bosqichidan boshlanadi [12]. Kasbiy o'zini o'zi belgilash - bu ko'p qirrali va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, unda shaxsiy hayot tarzi va faoliyati shakllanadi, uning bir qismi kasbiy faoliyatdir. Kasbiy o'zini o'zi belgilash jarayonida mavjud mehnat taqsimoti tizimi bilan shaxsiy imtiyozlar va moyilliklar o'rtasida muvozanat o'rnatiladi.

L.S.Pryajnikovning pozitsiyasiga ko'ra (2003), aynan o'smirlik davrida o'g'il bolalar va qizlar kasb tanlash haqida jiddiy o'ylashadi. Qaror ularning tanloviga nima ta'sir qilishiga qarab qabul qilinadi: ota-onalar va yaqinlarning xohish-istaklari, ularni u yoki bu faoliyat turiga ustunlik berishga majbur qiladigan holatlar, qobiliyat va moyillik, u

yoki bu narsani qilishga shaxsiy xohish, obro'-e'tibor va yuqori u yoki bu kasbni ommalashtirish va boshqalar.

Kulagina I.Yu. va Kolyutskiy V.N. (2005) tadqiqotlariga ko'ra, zamonaviy talabalar ko'pincha ta'limni davom ettirish va ishchi kuchiga kirishning quyidagi afzalliklari va kamchiliklarini qayd etadilar: Universitet zarur bilim va ko'nikmalarni beradi, ya'ni ma'lum bir malakaga ega bo'ladi va shu bilan kattalar hayotiga, yuqoriga qarab harakatlanishga tayyorlaydi, o'zi yoqtirgan narsa bilan shug'ullanib, ozmi-ko'pmi farovon hayot eshigi bo'ladi, shaxsga yakuniy tanlovni keyinga qoldirish, bu unikimi yoki yo'qmi va biroq ko'proq bola bo'lish imkoniyatini beradi.

Mutaxassis shaxsining kasbiy muhim fazilatlarini komplekslarini shakllantirishda nafaqat faoliyat turi bilan bog'liq shaxsiy xususiyatlar to'plami, balki kasbiy faoliyatning har qanday turi uchun professional ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy fazilatlar ham ishtirok etadi. Ijtimoiy va psixologik parametrlar uning mafkuraviy xususiyatlarini aks ettiruvchi, o'zining ijtimoiy funksiyalarini bajarishga yo'naltirilgan har qanday universitet bitiruvchisida bo'lishi kerak bo'lgan ijtimoiy ahamiyatga ega fazilatlar: mas'uliyat, vijdonlilik, ijtimoiy jozibadorlik, keng madaniyat va boshqalar; o'ziga xoslik, kasb bilan bog'liq va mutaxassisning modelini belgilaydigan, shu jumladan kasbning xususiyatlari bilan belgilanadigan ba'zi immanent shaxsiy xususiyatlar shular jumlasidandir.

A.K.Markova kasbiy mahoratning ikki jihatini belgilaydi: shaxsning kasbiy faoliyatining motivatsion sohasining holati (odamni qanday motivlar rag'batlantiradi, uning hayotida kasbiy faoliyat qanday ma'noga ega, u shaxsan qanday maqsadlarga erishishga intiladi, u qanchalik mamnun) va shaxsning kasbiy faoliyatining davlat operatsion sohasi (qanday usullar yordamida o'z maqsadlariga erishadi, qanday texnologiyalar va vositalardan foydalanadi - bilim, aqliy operatsiyalar, qobiliyat).

Psixolog - bu ijtimoiy va kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan ijodiy shaxs. Integratsiyalashgan sifat - bu psixologning shaxsiy salohiyati, uning tuzilishi kasbiy kompetensiyani belgilaydigan fundamental va amaliy bilim, qobiliyat va ko'nikmalardan iborat; kasbiy yo'naltirilgan bilim, ko'nikma, qobiliyatlar; ijodiy faoliyat; intellektual qobiliyatlar: muloqot mahorati va boshqalar.

Psixologning shaxsiy fazilatlarini ochib, ularni uch guruhga bo'lish mumkin. Birinchisi, ma'lum bir faoliyat turini amalga oshirish qobiliyatining ajralmas qismi bo'lgan psixologik xususiyatlarni o'z ichiga oladi: ruhiy jarayonlarga qo'yiladigan talablar - idrok, ruhiy holatlar, charchoq, apatiya, stress, tashvish, tushkunlik, diqqat, emotsionallik. Ikkinchi guruh sifatlariga fikrlash, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini tanqid qilish, o'z harakatlarini o'z-o'zini baholash, stressga chidamlilik, o'zini o'zi taklif qilish, o'z his-tuyg'ularini almashtirish va boshqarish qobiliyati kabi psixologik fazilatlar kiradi. Uchinchi guruh fazilatlariga xushmuomalalik, empatiya, vizuallik (shaxsning tashqi jozibadorligi), tinglash qobiliyati va boshqalar kiradi.

Psixologning shaxsiy fazilatlarini, qadriyat yo'nalishlari va qiziqishlari yig'indisi bilan belgilanadigan xulq-atvor uslubi u shakllantiradigan munosabatlar tizimiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.

Kasbiy tayyorgarlikning har bir bosqichida nafaqat ma'lum bilim va ko'nikmalarni shakllantirishni, balki mutaxassisning tizimli asoslarini, xususiyatlarini va shaxsiy xususiyatlarini shakllantirish va rivojlantirishni ham ta'minlash muhimdir.

Xulosa va takliflar. Mutaxassisning kasbiy va shaxsiy rivojlanishi quyidagi uch bosqichni o'z ichiga oladi: universitetgacha bo'lgan davrda (kelajakdagi kasbiy faoliyat bilan tanishish, motivatsiyani, moyillikni, tanlangan kasbga moyilligini aniqlash), universitet (kasbiy va shaxsiy real

faoliyatga kirish; funksional rivojlanish unga rol tayyorligi; muvaffaqiyatli faoliyatga hissa qo'shadigan kasbiy va qadriyat yo'nalishlari, motivatsiyalari, fazilatlarini, shaxs xususiyatlarini shakllantirish va sozlash; kasbiy o'zini o'zi anglashni shakllantirish va rivojlantirish) va magistratura (mutaxassisning shaxsiy va kasbiy salohiyatini, uning ijodini rivojlantirish).

Kasbiy o'sish jarayoni kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan xususiyatlarni bosqichma-bosqich egallash va ijtimoiy-kasbiy bilimlar, texnologiyalar va rol funksiyalarini o'zlashtirish sifatida namoyon bo'ladi. Ammo kasbiy rivojlanish insonning umumiy rivojlanishidan ajralgan holda sodir bo'lolmaydi va shuning uchun shaxsning yaxlit rivojlanishining barcha tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi. Shaxsning individual

fazilatlarini majmuasining shakllanishi va rivojlanishi, ularning o'zaro bog'liqligi uning faoliyati bilan belgilanadi. Faoliyat, go'yo, mutaxassisning zarur kasbiy aniqlangan shaxsiy fazilatlarini uchun buyurtma beradi va bu o'z navbatida shaxsning yo'nalishini, uning qobiliyatlarini, xatti-harakatlari va muloqot qilish uslubini belgilaydi.

Shunday qilib, psixolog barcha qobiliyat, ko'nikma va fazilatlarga ega bo'lishi, psixologiya, akmeologiya, gerontologiya, sotsiologiya, pedagogika va huquq sohalarida chuqur bilimga ega bo'lishi kerak. Bilim va ko'nikmalarni tegishli shaxsiy fazilatlar, motivlar va yaratish qobiliyati bilan birgalikda, bizning fikrimizcha, kasbiy faoliyatga tayyorlik deb hisoblash mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Маркова А.К. Психология профессионализма. М.: Знание, 1996. 308 с.
2. Иванова Е.М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности: Учеб. пособие. М.: МГУ, 1987. 208 с.
3. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогического исследования. М.: Педагогика, 1982. 180 с.
4. Жуков Ю.М., Петровская Л.А., Растяников П.В. Проблема диагностики социально-психологической компетентности (в педагогическом общении) // Активные методы обучения педагогическому общению. М., 1987. С.38-65.
5. Деркач А.А., Ситников А.П. Формирование и развитие профессионального мастерства кадров: Социально-психологический тренинг и прикладные психотехнологии. М.: РАУ, 1993. 64 с.
6. Смирнова Е.Э. Пути формирования модели специалиста с высшим образованием. Л.: ЛГУ, 1977. 136 с.
7. Леденцова С.Л. Курс «Cherchez la femme» как средство развития деятельности консультирования у студентов-психологов // Вестник Сургутского государственного педагогического университета 2013. № 3 (24). С. 151-175.
8. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности «Психология». - М.: Смысл, 2007. 511 с.
9. Мартынова Е.В. О проблеме ценностно-смыслового отношения к профессии у студентов -психологов // Вестник Московского государственного областного университета. 2007. № 1. С. 28-38.
10. Служба психологического сопровождения студентов вузов: проблемы становления, основные направления, методы и принципы работы / Холмогорова А.Б., Якубова Л.Н., Горшкова Д.А., Евдокимова Я.Г., Москова М.В., Матыцына В.А. // Вопросы психологии. 2010. № 4. С. 55-63.
11. Хозиев В.Б. Опосредствование в структуре становящейся деятельности: Дис. ...д-ра пси-хол. наук. - М., 2001. 405 с.
12. Шипилова Е.В. «Формирование психологической готовности студентов-психологов к профессиональной деятельности». Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук. – Москва, АПКПРО, 2007.

Aziza AKMALOVA,
O'zMU tayanch doktranti
E-mail: azizaxonakmalova1991@mail.ru

O'zMU f.-m. f. d. Z.Raxmonov taqrizi asosida

INCREASING THE INTELLECTUAL POTENTIAL OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

Annotation

The article describes the issues of developing the intellect of higher education students based on the digital educational environment and preparing them for intellectual activity.

Key words: Distance education, digital education, digitization, ICT literacy, computer, innovative technologies, pedagogical skills, creativity.

ПОВЫШЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы развития интеллекта студентов высших учебных заведений на основе цифровой образовательной среды и подготовки их к интеллектуальной деятельности.

Ключевые слова: Дистанционное образование, цифровое образование, цифровизация, ИКТ-грамотность, компьютер, инновационные технологии, педагогическое мастерство, креативность.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA TALABALAR INTELLEKTUAL SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada raqamli ta'lim muhiti asosida oliy ta'lim talabalarining intellektini rivojlantirish va shu asosida ularni intellektual faoliyatga tayyorlash masalalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, raqamli ta'lim, raqamlashtirish, AKT savodxonlik, kompyuter, innovatsion texnologiyalar, pedagogik qobiliyat, yaratuvchanlik.

Kirish. Bugun mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar yoshlarning oliy ta'lim bilan qamrab olinishini yanada kengaytirish, ularni bilim va malakali etib tarbiyalash, jahon taraqqiyotiga mos mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan. Xozirgi vaqtda oliy ta'lim sifatini oshirish sohasida milliy loyihalarni amalga oshirishga bo'lgan munosabati butun jamoatchilik e'tiborida.

Raqamlashtirish sharoitida talabalarining intellektual salohiyatini oshirish va axloqiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talabalarining kuchayishi, oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi bilan bog'liq o'zgarishlar, oliy ta'lim muassasalarining kadrlar tayyorlashdagi jiddiy raqobat sharoitini keltirib chiqaradi, bu esa ta'lim sifati muammosi OTMda eng muhim masala hisoblanadi. Talabalarining intellektual salohiyatini oshirish bilim, ko'nikma, malakalari darajasini, o'quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirish darajasini hamda uni amalga oshirish sharoitlarida aks etadi. Bugungi kunda esa ta'lim jarayonini takomillashtirish, yanada samarali shakl, uslub va o'quv qo'llanmalarini izlash, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, buning natijasida ta'lim sifatini oshirish zarurati yaqqol namoyon bo'lmoqda. Talabalar bilimining davlat standartlariga muvofiqligi, ta'lim muassasasining muvaffaqiyatli faoliyati, har bir o'qituvchi faoliyati – bu yangi O'zbekistonga ilm-fanga e'tibor yuqori cho'qqiga chiqqani bejiz emas.

XX asrning o'rtalarida boshlangan va bir necha o'nlab davlatlar makonini qamrab olgan navbatdagi ilmiy-texnikaviy inqilob inson aql-zakovati imkoniyatlarini shu qadar ishonchli namoyon etdiki, o'tgan asrning so'ngi o'n yilligi boshlariga kelib raqamlashtirish tushunchalari juda ishonchli timsollarni oldi.

Jahon-tarixiy taraqqiyotining yangi bosqichini belgilovchi global intellektuallashuv nafaqat mamlakatlar va xalqlarning iqtisodiy-texnikaviy, axborot-madaniy

yaqinlashuvida, xalqaro ishlab chiqarishni, ilmiy, axborot va iqtisodiy munosabatlarni shakllantirishda namoyon bo'ladi.

Eng muhimi oliy talimni rivojlantirishda talabalar salohiyatida muhim ro'l o'ynaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning nazariy va metodik asoslari, elektron axborot-ta'lim resurslarini yaratish hamda ta'lim jarayoniga joriy etish imkoniyatlarini yurtimiz olimlaridan A.A.Abduqodirov, R.R.Boqiyev, U.Sh.Begimqulov, S.S.G'ulomov, M.H.Lutfillayev, D.Toshtemirov, D.X.Narziqulova va boshqalarning tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan.

Axborot texnologiya xususiyatlarini o'rganish, fanlarning metodik ta'minotini ishlab chiqish, turli sohalarida axborot texnologiyalardan foydalanish jihatlarini Mustaqil davlatlar hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan A.V.Bolotov, M.V.Goryainov, L.P.Grishenko, T.A.Dyujeva, M.A.Ivanova, Z.V.Semenova, E.E.Sivokon kabilar o'z tadqiqotlarida ko'rib ilmiy jihatdan bayon etganlar.

Shaxsning rivojlanishi, shuningdek, bolalarda ijodiylik va intellektuallik xususiyatlari, o'quvchilar intellektualini rivojlantirishning pedagogik-psixologik masalalarini xorijlik olimlardan B.Atrostic, E.Brynjolfsson, L.Varshavskii, A.Mcafee, S.Nguyen, C.Fry, F.Barrom, J.Guilford, D.Harrington, C.Hoffmann, J.Piaget larning ilmiy tadqiqotlarida ishlarida keng yoritilgan [2,3,4].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning obykti sifatida raqamli ta'lim muhiti asosida oliy ta'lim talabalarining intellektini rivojlantirish jarayoni tanlab olingan. Raqamli ta'lim muhiti asosida talabalar intellektual salohiyatini rivojlantirishning mazmuni, shakl, usul va texnologiyalari tashkil qilinadi.

Tadqiqot ishi doirasida kreativ yondashuv asosida shakllantirilgan fanga doir topshiriqlar ishlab chiqildi.

Murakkabligi jihatidan informatika fani boshqa fanlardan ajralib turadi. Hozirgi vaqtda oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarini tayyorlashda shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirishda irsiy va tashqi omillar o'rtasidagi chuqur bog'liqlikni hisobga olish eng ustuvor vazifa hisoblanadi. Ko'plab olimlarning fikricha, masalan N.F. Shlyaxta insonga berilgan potentsial imkoniyatlarini aniqlanishi ularning rivojlanishi atrof-muhitga, ta'lim va tarbiya ta'siriga, ta'lim muassasalariga bog'liqligini aniqladi. Shunday ekan insonning intellektual salohiyatini rivojlantirishga atrof-muhit ta'sirining hissasini e'tibordan chetda qoldirmasligimiz kerak. Shunday qilib oliy ta'lim muassasalarida o'qish juda muhim ekologik omil hisoblanadi. Universitetda o'qishning aqlni rivojlantirishga ta'siri darajasi talabalarining haqiqiy potentsiali ko'p jihatdan jarayonning har xil predmetiga individual yondashish prinsipi amaliyotda qanday amalga oshirilishi bilan belgilanadi. Zamonaviy ta'lim an'anaviy o'qitish texnologiyasidan foydalanadigan prinsipga asoslanadi. Bu ma'ruza va seminar shakllarining keng tarqalganligi bilan yordam beradi. Intellektual qobiliyatlar va o'quv qobiliyatlarga ta'sir qiluvchi omillarga nisbatan, o'qitishning guruh shakllarining ta'siri "umumiy muhit" omillariga taalluqlidir [5].

Tahlil va natijalar. Raqamli ta'lim muhiti asosida oliy ta'lim talabalarining intellektini rivojlantirishni o'rganish juda muhimdir. Raqamli ta'lim muhiti asosida oliy ta'lim talabalarining intellektini rivojlantirish uchun quyidagi usullardan foydalanishingiz mumkin:

Raqamli ta'lim texnologiyalari va dasturlar:

Ma'ruza va video darsliklar: Talabalar uchun ma'ruzalar va video darsliklar orqali ta'lim oluvchi dasturlar yaratish.

Interaktiv darsliklar: Interaktiv vazifalar, savol-javoblar va sinovlar orqali talabalarni qiziqitirish va o'rganish uchun o'quv materiallarini muhokama qilish.

Texnologiyalarni amaliyotga olish:

Dasturlash: Talabalar uchun dasturlashni o'rganish va bu sohani rivojlantirish uchun dasturlash kurslari.

Ma'lumotlar tahlili: Raqamli ma'lumotlar tahlili va bu ma'lumotlarni qanday foydalanishni o'rganishga imkoniyat yaratish.

Virtual laboratoriyalar va simulatsiyalar:

Virtual laboratoriyalar va simulatsiyalar orqali talabalar o'quv jarayonida amaliyot olishadi va nazariy bilimlarni amaliyotda sinash uchun imkoniyat yaratiladi.

Raqamli ta'lim platformalari:

O'quv dasturlarini online platformalarda yaratish: Moodle, Canvas, Google Classroom va boshqalar kabi online platformalarda ma'ruzalar, vazifalar, sinovlar va boshqa o'quv materiallarini tashkil qilish.

Multimedia vositalardan foydalanish:

Animatsiyalar, infografikalar, interaktiv grafikalar va boshqa multimedia vositalardan foydalanish, o'quv materiallarini qiziqarli va tushunarli qilish.

Projektlar va laboratoriyalar:

Talabalarga qatnashib, ularning o'zlariga oid projektarni bajarishlari uchun imkoniyat yaratish. Bu, o'quvchilar uchun amaliy tajriba va o'zlashtirishni kengaytiradi.

Ta'lim jarayonida shaxsiy holatni boshqarish:

Talabalarga personalizatsiya qilingan o'quv yo'nalishlarini tanlash va taqdim qilish, ularning shaxsiy ma'lumotlari va xarakteristikalarini qo'llab-quvvatlash.

Hamkorlik va jamiyat bilan integratsiya:

Raqamli ta'limda hamkorlikda ishlash orqali sohada rivojlanishni ta'minlash. Jamiyat bilan hamkorlik orqali oliy ta'lim o'quvchilariga rivojlantirilgan va ma'naviyatli ta'lim tajribasi taqdim etish.

Yangi texnologiyalardan foydalanish:

Yagona agent, ishlab chiqarish, matematika va boshqa sohalarida intellektual salohiyatlarni rivojlantirish uchun yangi texnologiyalardan foydalanish.

Bu usullar, oliy ta'lim o'quvchilarining intellektual salohiyatlarini rivojlantirishda yordam berishi mumkin. Raqamli ta'limni malakaviy, innovatsion, va shaxsiy yondashuvni taqdim etishda ishlatish, talabalarga yangi texnologiyalar bilan tanishishga va ularga amaliy tajribani oshirishga imkoniyat yaratadi [6].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalangan holda ta'lim texnologiyasining tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

1. Nafaqat universitet hududida, balki talabaning yashash joyida ham maxsus o'quv muhitini yaratish;

2. O'rganilayotgan bilim va faoliyat sohasining yaxlit tasavvurini yaratuvchi va talabaga intensiv o'qitish uchun ustuvor bilim sohasini mustaqil tanlash imkonini beruvchi so'rov o'qitishdan keng foydalanish;

3. O'qitishning lug'at (kasbiy lug'atlarga kiritilgan tushunchalar, faktlar, shaxslarni tizimli o'rganish) va algoritmik (kasbiy ko'nikmalar algoritmlarni tizimli o'rganish) turlaridan muntazam foydalanish;

4. Talabalarining doimiy o'zgarib turadigan sharoitlarda axborotni mustaqil izlash, ijodiy idrok etish mustaqil harakatlarni tashkil etuvchi rivojlantiruvchi ta'lim sohasiga singdirish.

An'anaviy oliy ta'limda individual xususiyatlarni hisobga olish uzoq vaqt davomida qiyin bo'lgan, chunki darslarning ommaviy, guruhli tabiati bunga deyarli hech qachon imkoniyat qoldirmadi. Axborot kommunikatsiya texnologiyalarga asoslangan o'qitish, an'anaviylarga qaraganda ko'proq, talabalarni o'qitishning individual usulini amalga oshirishda ko'rib chiqilayotgan muammoni hal qilishga imkon beradi. Bu bir necha sabablarga ko'ra sodir bo'ladi:

U dastlab talabalarining mustaqil, individual ishiga qaratilgan materialni o'rganish tezligi, joyi va vaqtini tartibga solmasligi. Agar kerak bo'lsa, talabalar o'zlarini qiziqitirgan masala bo'yicha o'qituvchilardan pedagogik yordam olishlari mumkin.

Talaba yetakchi mutaxassislar tomonidan tayyorlangan, fanning eng yangi yutuqlarini ochib beruvchi o'quv materiallarini olish imkoniyatiga ega. Ushbu o'quv qo'llanmalar oliy o'quv yurtlarida ta'lim olish uchun maxsus ishlab chiqilgan bo'lib, ularda fan materiallari va uni o'zlashtirish vositalari mavjud. Har bir talaba asosida tuzilgan materiallarning individual tanlovini olish imkoniyati mavjud. Shaxsiy ta'lim ehtiyojlaridan axborot kommunikatsiya texnologiyalarga asoslangan ta'lim talabalarga turli xillari tanlash imkoniyatini beradi. Materialni o'rganishning turli shakllari: matn, video, ma'ruza, kompyuter dasturlari, turli shakllardagi faol darslar kiradi.

Raqamlashtirilgan sharoitda axborotning rivojlanishi o'qituvchilar va talabalar o'rtasida turli xil virtual aloqalarni nazarda tutadi. Bu aloqalarni tashkil etishda talabaning individual ta'lim usuli hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Kuzatishlar va maxsus tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu maqola talabaga mustaqil ravishda qaror qabul qilish qobiliyati, masalan yangi materialni o'rganishga o'tish yoki oldingi mavzu bo'yicha mashqlarni davom ettirish, shuningdek motivatsiyaga ijobiy ta'sir qilishga yordam beradi. Shunday qilib biz intellektual salohiyatni rivojlanish imkoniyatlarini hisobga oladigan samarali ta'lim muhitini yaratishimiz kerak [7-8].

Ushbu maqsadlarga erishishda universitet majmualarida alohida vazifalar yuklangan. Intellektual salohiyatga ega ta'lim muhiti sifatida O'zbekistondagi bir qancha universitetlarni olishimiz mumkin. O'zbekiston Milliy universitet negizida ham ta'lim jarayonini samarali tashkil

etish va mazmunini ta'minlashning ilg'or texnologiyalari joriy etilmoqda.

Talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish xususiyatlari va birinchi navbatda, bu ta'lim standartlari, pedagogik axborot texnologiyalari bo'yicha o'quv rejalari, ta'lim dasturlarida aks ettirilgan ta'lim mazmundagi o'zgarishlarga taalluqlidir.

Intellektual salohiyatni rivojlantirish oliy talimning nafaqat iqtidorli yoshlarni tanlash orqali emas, balki uning samarali faoliyati orqali amalga oshiriladi. Ushbu alohida holatda oliy ta'limni baholash mezonlari o'quv jarayonini tashkil etish ko'rsatkichlari; joriy etilgan ta'lim texnologiyalari, o'quv jarayonini axborot-kommunikatsiya bilan ta'minlash, o'rganishning individual yo'nalishi, samaradorlikni oshirish sohasidagi ilmiy tadqiqot natijalarini qo'llash kabilardir.

Oliy ta'lim muassasalarida raqamlashtirish va raqamli texnologiyalar vositasi yordamida ta'limni tashlik etish talabalarning dars mashg'ulotlariga faol qatnashishi,

mavzularni to'liq o'zlashtirishi, kelajakdagi kasbiga mehriining oshishi va turli kompetensiyalarni rivojlanishiga sabab bo'ladi [9].

Xulosa va takliflar. Shunday qilib oliy ta'limni raqamlashtirish sharoitida talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish uchun asos yaratib, bilimlar jamiyatining axborot integratori sifatida o'ziga xos rolga ega bo'ladi.

Integrator deganda murakkab tizimning rivojlanishini ta'minlash maqsadida uning qismlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonlarini amalga oshiruvchi tashkilot tushiniladi. Bunday holda, biz axborotning o'zaro ta'sirini ko'rib chiqamiz. Ya'ni bilimlarni birgalikda yaratish, almashish va uzatish jarayonlari. Shu ma'noda oliy ta'lim va ilmiy tuzilmalarning ishlab chiqarish, madaniyat muassasalari davlat tuzilmalari bilan aloqasi va hamkorligining yetakchi ishtirokchisi va tashkiliy vositachisiga aylanadi. Hamkorlikdan maqsad ta'lim va fanning fanlararo muammolarini, shuningdek, intellektual salohiyatni rivojlantirish uchun innovatsion faoliyatni hal qilish bo'yicha say-harakatlarni birlashtirishdir.

ADABIYOTLAR

1. Shea P. and Bidjerano T. Understanding distinctions in learning in hybrid, and online environments: an empirical investigation of the community of inquiry framework. *Interact. Learn. Environ*, 2013, 21(4): 355–370.
2. Saadé.R., Nebebe. F., and Tan.W. Viability of the ' Technology Acceptance Model' in multimedia learning environments: A comparative study. *Interdiscip. J. E-Learning Learn. Objects*, 2007, 3(1): 175–184.
3. Zydney J. M., and Seo K. K.-J. Creating a community of inquiry in online environments: An exploratory study on the effect of a protocol on interactions within asynchronous discussions. *Comput. Educ*, 2012, 58(1): 77–87.
4. Joo Y. J., Lim K. Y., and Kim E. K. Online university students' satisfaction and persistence: Examining perceived level of presence, usefulness and ease of use as predictors in a structural model. *Comput. Educ*, 2011, 57(2):1654–1664.
5. Umarova R.U. Ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanishning konseptual qoidalari // "Xalq ta'limi" ilmiy-uslubiy jurnal. – Toshkent, 2020. 5- maxsus son. –B. 101-104.
6. Umarova R.U. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish. Metodik tavsiyanoma // "Step by step print" bosmaxonasi. – Andijon, 2021. 2,75 bt.
7. Umarova R.U. Ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati // Nizomiy nomidagi Toshkent pedagogika universiteti "Akademik Siddiq Rajabov o'qishlari" respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent, 2021 yil. – B. 213-215
8. Umarova R.U. Development of intellectual potential in the context of informatization of education // *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol. 8 No. 12, 2020. Part III ISSN 2056-5852, – B. 56-59.
9. Akmalova A., Xaydarov A., Pardayeva G. Oliy ta'limni raqamlashtirish sharoitida talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish/. O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari, 2023, [1/12/2] ISSN 2181-7324

Mushtariy ALIKULOVA,
Karshi economical and pedagogical university, Trainee teacher
E-mail: mushtariyalikulova@gmail.com

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti, PhD F.Atamurodova taqrizi ostida

XXI ASRDA ADABIYOT TA'LIMINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqola adabiyot darslarida onlayn manbalar va interaktiv ommaviy axborot vositalaridan foydalanishning pedagogik yondashuvi va strategiyalarini taqdim etadi. Birinchidan, adabiyot o'qitishning mazmuni va muammolari tushuntiriladi: adabiyotni o'rganish va o'qitishning ahamiyati haqida so'z boradi. Maqolada o'qituvchilar va talabalar ochiq manbali Internet va interaktiv multimedia resurslarini adabiyot kurslariga qanday kiritishlari mumkinligi ko'rib chiqiladi. Ular bloglar va vikilar kabi veb-resurslardan foydalanishlari mumkin; Internetda mustaqil nashr qilish va tarjima saytlari; xaritalar, xronologiyalar, dastlabki hujjatlar va tarixiy va ijtimoiy-siyosiy kontekstning boshqa manbalari; va ijtimoiy media platformalari orqali jahon adabiyotni o'rganishlari mumkin.

Kalit so'zlar: Adabiyot, onlayn resurslar, trening, interaktiv media, vazifa, kontekst, internet.

THE VALUE OF LITERATURE EDUCATION IN THE 21ST CENTURY

Annotation

This paper introduces a pedagogical approach and strategies for using online resources and interactive media to teach in English about writers and writing from around the world. Firstly, it is explained the context and challenges of teaching literature: the importance of studying and teaching literature. Then the article analyzes how teachers and students can incorporate open-source Internet and interactive multimedia resources into literature courses. They can use web resources such as blogs and wikis; online self-publishing and translation sites; maps, timelines, primary documents, and other sources of historical and socio-political context and social media platforms.

Key words: Literature, online resources, teaching, interactive media, challenge, context, internet.

ЦЕННОСТЬ ЛИТЕРАТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В 21 ВЕКЕ

Аннотация

В этой статье представлены педагогический подход и стратегии использования онлайн-ресурсов и интерактивных средств массовой информации для преподавания на английском языке писателей и произведений со всего. Во-первых, объясняется контекст и проблемы преподавания литературы: важность изучения и преподавания литературы. Затем в статье анализируется, как учителя и студенты могут включать Интернет с открытым исходным кодом и интерактивные мультимедийные ресурсы в курсы литературы. Они могут использовать веб-ресурсы, такие как блоги и вики; сайты самостоятельной публикации и перевода в Интернете; карты, хронологии, первичные документы и другие источники исторического и социально-политического контекста и платформы социальных сетей.

Ключевые слова: Литература, онлайн-ресурсы, обучение, интерактивные медиа, задача, контекст, интернет.

Introduction. Why do we study Literature? Literature seems to be a subject that both befuddles and captivates students. There are usually no "right" or "best" answers. But at the same time, some students credit it for inspiring them and opening up their minds to new worlds and perspectives. According to surveys scientists consider the study of Literature one of the best investments they have made.

First, through Literature, one can acquired a love of books and the joy of reading. Reading is a joyful, educational and liberating experience. You are transported from your circumstances into another world, another time and another civilization. Reading is the key that unlocks the door to the treasury of the world.

Second, reading literature helps the person to think clearly, write clearly and speak clearly. Clarity of thought and expression is a virtue which should be cultivated.

Third, reading literature gives one a better understanding of human nature and the complexity of the human condition. It makes one less judgemental and more sympathetic. Literature can also be more insightful than non-fiction.

Often, there are the utilitarian values placed on Literature. It helps develop students' critical thinking skills in

the quest for the ubiquitous 21st century competencies. Linguistically, it gives students the opportunity to analyse and appreciate good language use by highly regarded wordsmiths. It helps students gain a better understanding of the societies which produce the literature to foster greater empathy for others.

Literature review. Above all that, Literature education is about teaching young people to appreciate what it means to be human. It is about what it means to care for someone or something and what it means if we lose it. It is asking what is important to us as a person as we relate to the world around us. Through the novel, the poem, the short story, the dramatic text, we explore with students different contexts which all deal with what it means to live and to live well.

Many students who struggle with Literature often ask these questions: "Why do we need to study Literature? How is it important for us?"

Although many people today may not have as much interest in reading literature, preferring to engage in new forms of entertainment such as computer games, I believe that literature remains relevant to all of us. It teaches us about life by exposing us to the lives of different people through their

stories, and from these vicarious experiences, we learn important lessons and values.

Literature teaches us humanity to be sensitive and empathetic towards others. It also provides us an outlet for our thoughts and emotions and imagination. All these can help address the problems that our world is facing now, such as increasing intolerance and stress in life. Above all, Literature teaches us language and the power of communication, a skill we cannot do without in the 21st century.

Literature is about good writing. Literature education teaches one to appreciate various forms of writing and hopefully, trains one to write well. In the 21st century, forms of communication have multiplied, making the written word all the more important. After all, we all message, email, blog, post on social media in our daily lives. Hence, the ability to write well and also to appreciate good writing by others can only enhance our experiences.

How to teach literature?

The problematic nature of teaching contemporary world literature begins with its competing terms: world literature, global literature, international literature, as well as the “deep divide between comparative literature and world literature” (Damrosch & Spivak, 2011, p. 457). Many writers’ lives cross national boundaries: Albert Camus is studied as a French author, despite having been born and raised in Algeria; likewise, Joseph Conrad is known as a great English writer, although he was born in Poland and did not speak English fluently until he was over 20 years old. Contemporary writers often have even greater “multinational literary heritage” (Damrosch, 2009, p. 9):

Research Methodology. A question concerns what we mean by the term ‘literature’ in the twenty-first century, as we see a reduction in use of printed, published books through the rise of visual and multi-media texts, books, and self-publishing. For today’s literature classroom to mirror what and how students are reading outside the academy, instructors need to include film; graphic novels; online multimedia; and social media such as blogs, wikis, and social networking sites in the study of literary texts. New technology mediated reading and writing practices are transforming how we write, read, interpret, understand, and relate to ‘literature.’ In addition to opening up the definitions of ‘literature’ and ‘text,’ new reading and publishing formats have changed the timeframe of “contemporary literature.”

Traditionally, the teaching of contemporary literature has been problematic due to the long textbook publication process. Relying on commercial publications meant that classes were working on material that could easily be three or more years old. The wait for literature written in foreign languages – particularly by new authors – to be translated is even longer. Emerging voices are often published in online literary magazines and self-publishing sites long before finding a way into academic anthologies. With the advent of online publishing, the definition of ‘contemporary’ is changing, as literature can be produced in ‘real time,’ responding to current events as they unfold. In order for a course to address current changes in cultural and political life, teachers must include web resources and interactive online forums that are constantly updated.

New Directions in Global Learning

Instructors can use online resources and multimedia in ways that help address problems of limited access to and understanding of foreign languages and cultures, and include lesser-known international writers and texts. Blogs and wikis; online self-publishing and translation sites; maps, timelines, primary documents, and other sources of historical and socio-political context; and social media platforms can help students attain a more inclusive understanding of contemporary world literature. Moreover, by integrating these resources into the

course content as well as classroom activities, instructors promote a learning process that is dynamic, collaborative, and relevant to students’ lives. By contributing to international blogs, collaborative Wikis, and interactive discussion fore, students actively participate in the concrete, quotidian realities and lives of contemporary literature. Literary websites provide access to new writing in translation, so that students can see a range of authors and texts. Online translation and publishing sites provide a valuable resource in introducing students to a range of newly emerging authors and texts that may not yet be translated or anthologized in print publications. Another advantage of these sites is that they often offer bilingual versions of texts, so students can get the sound and look of the original version and teachers can point out divergences in the translated rendering of the text.

Analysis and results. Other websites contain primary sources in the form of original documents, maps, and interactive timelines with links to historical and cultural events to give students a broader understanding of the national issues and the time period of a particular author and text. For example, websites such as *Guernica: A Magazine of Art and Politics* allow students to post comments in response to articles and images and thus actively engage with and contribute to the body of views and analyses of texts they read in class. In his article, “Conversation in Context: A Dialogic Approach to Teaching World Literature,” Gary Harrison (2009) notes “the need to recalibrate the concept of world literature from a canon of masterworks to a way of reading that places texts from the world into conversation with one another” (p. 210). The vast realm of open-source news, cultural and political commentary, and literary websites allows instructors to go beyond this conversation of texts to allow students to enter into an ongoing dialogue with today’s culture and events. A further step is to have students respond to what they read and see in a public online forum, and eventually create their own texts. The *China Beat: Blogging How the East is Read* provides a forum for students to make the transition from readers/spectators to creators of texts and videos, adding their voices to the evolving tapestry of online literary criticism. Another website, *Repeating Islands: News and Commentary on Caribbean Culture, Literature, and the Arts*, was created by two Puerto Rican literature professors for the purpose of connecting and sharing information about the multi-lingual Caribbean community. Students can both read and contribute information, comments, and questions on the site’s blog.

Web 2.0 technologies allow students to interact with one another and with the outside world; participate in reviews and discussions of literature; and even author their own documents. Self-publishing programs, blogs, and social media offer ways for individuals to write and access audiences without having to go through the publishing industry and mainstream media and distribution channels. ‘Other’ voices get heard, both those of new and lesser-known/unknown writers and those of the students themselves, as they post their creative and critical writing on websites, blogs, wikis, or even as finished self-published books. This also allows continuity and community-building from one course, one semester, and one year to the next, as students can benefit from and add to the insights and contributions of the previous year’s students.

Conclusion and recommendations. Because a course on contemporary world literature raises questions about the meanings of ‘contemporary,’ ‘world,’ and ‘literature’ in our globalized, technology saturated and -mediated society, and because the Internet has fundamentally changed the mechanisms for creating, distributing, and viewing texts, faculty are called on to include evolving resources and technologies using innovative methods and approaches to the course content and assignments. By incorporating open-source

web resources such as online texts, social forums, and multimedia into such a course, instructors can help connect world literature to current affairs and social issues, and to students' lives in contemporary society. Today, established, well-known authors, new writers starting out, and even the students themselves, have elaborate and accessible online presences, which may include Web sites, blogs, Twitter accounts, and social media pages. These interactive technologies are being used by published authors and

amateurs alike to recount, interpret, and respond to global events as they unfold. Ultimately, a contemporary world literature course can increase students' awareness and understanding of global events and of the role that literature and writers play with respect to global issues and relationships. Indeed, students can themselves become active participants in the development of world literature, adding their voices to the continuing conversation within the present and future emerging media environment.

REFERENCES

1. Damrosch, D. (Ed.). (2009). Teaching world literature. New York, NY: The Modern Language Association of America.. (2003) Princeton: Princeton UP.
2. Damrosch, D. & Spivak, G. (2011). Comparative literature/world literature: A discussion with David Damrosch and Gayatri Spivak. *Comparative Literature Studies*, 48(4), 455-485.
3. Grossman, E. (2010a). A new great wall: why the crisis in translation matters. *Foreign Policy* 179, 1.
4. Grossman, E. (2010b). From Why translation matters. Published by Yale University Press. Reprinted in *Words without Borders* April 2010: PEN World Voices. Retrieved from <http://wordswithoutborders.org/article/from-why-translation-matters>.
5. Harrison, G. (2009). *Conversation in context: A dialogic approach to teaching world literature*.
6. Thomsen, M. (2008). *Mapping world literature: International canonization and transnational literatures*. New York, NY: Continuum International Publishing Group.
7. Atamurodova F.T. Utopian Views in different eras and its evolution. *International Journal of Formal education*. VOLUME 2, (12) 2023., p.100-104

UDK:165.64(091)

Nargiza AMINOVA,
O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi o'qituvchisi, PhD
E-mail: nargizaaminova 094@gmail.com

BDU professori, f.f.d H.Salomova taqrizi asosida

KNOWLEDGE AS POWER IN THE PHILOSOPHY OF FRANCIS BACON

Annotation

The article considers F. Bacon's comprehension of the nature of new scientific knowledge and method of understanding the core of things phenomena. It affirms that it is essential to cognize the laws of nature in order to let a man having such knowledge to be able to subjugate the Natural World entirely for the benefit of his own needs and requirements.

Key words: Man, knowledge, nature, law, science, pragmatics, power.

ЗНАНИЕ КАК СИЛА В ФИЛОСОФИИ ФРЭНСИСА БЭКОНА

Аннотация

В статье рассматривается понимание Ф.Бэконом природы нового научногнания и метода постижения сущности вещей и явлений. Утверждаетсяположение, что необходимо познание законов природы для того, чтобы человек,обладая таковыми, мог всецело подчинить естественный мир на благосвоих нужд и потребностей.

Ключевые слова: Человек, познание, природа, закон, наука, прагматизм, власть.

FRENSIS BEKON FALSAFASIDA BILIM KUCH SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada F.Bekoning yangi ilmiy bilimlar va narsa hodisalarning mohiyatini tushunish usuli ko'rib chiqiladi. Bunday bilimga ega bo'lgan odam, tabiatni o'z ehtiyojlari uchun butunlay bo'ysunishiga imkon berish uchun ,tabiat qonunlarni bilish juda muhimligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Ilmiy bilish, tabiat, qonun, ilm, pragmatizm, kuch.

Kirish. XVII asr boshlarida Angliya sanoati rivojlangan davlatga aylangan. Yangi sinfnining maydonga chiqishi, ilmiy-texnikaviy kashfiyotlarni qo'llab-quvvatlashi, ishlab chiqarishning kapitalistik usuli kengayishi, liberal g'oyalarni targ'ib etishi yangi tarixiy davrni boshlab berdi. Yangi ixtirolarning kashf etilishi va texnikaning yangi rivojlanish bosqichiga chiqishida misli ko'rilmagan o'sish ro'y berdi; yangi geografik kengayishlar dunyoning yangi qiyofasini yaratdi va kelajakda unga xukmronlik qilish uchun uni o'rganish zaruriyatini o'rtaga tashladi. Ijodiy tashabbuslarni amalga oshirishda va o'z-o'zini band etishda yangi imkoniyatlar ochildi. "Yangi davr" deb atalgan va tarixga kirgan ushbu davr nafaqat ilmiy-texnika sohasida, xuddi shuningdek, falsafa sohasida ham yirik tadqiqotchilarni, olimlarni, insoniyat tafakkurini yangi kontseptual g'oyalar bilan boyitgan mutafakkirlarni paydo qilgan, ulardan biri, shubhasiz Frensis Bekondir.

XVI asrgacha kishilar aql-u idrok, fan ne'matlaridan, kashfiyotlaridan foydalanganlar, shubhasiz, ammo Bekon uni ratsional faoliyatga, yangi - yangi vositalar, kashfiyotlar manbaiga aylantirish masalasini qo'ydi. Buning uchun esa aql-u idrokni, ilmiy faoliyatni, fanni ma'lum bir metodlar bilan qurollantirish lozim edi. Chunki hayot, tabiat har doim ham aql-u idrokka o'z sirlarini ochavermaydi, ularda hatto eng o'tkir aql egasini ham chalg'itadigan o'zining ziddiyatlarga to'la jihatlari, obyektlari bilan kishini lol qoldiradigan xususiyatlari ko'p. To'g'ri, inson aql-u idrokni bilan olamni, obyektni bilish qobiliyatiga ega, unda yon-atrofnig anglashga intilish bor. Biroq aql-u idrok "san'at"siz, ilmiy bilish metodisiz ushbu qiziqishini to'g'ri va ratsional amalga oshirishi qiyin. Bekon aql-u idrokni, bilishni ma'lum bir metodlar asosida ratsional tashkil etish muammolarini o'rganishga kirishib, antik davr mutafakkirlarining bu boradagi izlanishlarini tahlil qildi.Suqrot, Platon, Aristotel,

Demokrit bilishda dialektika, mantiqiy isbotlash, raddiya, bahs kabi usullardan foydalanganlar. Suqrotning bahs-dialektika usuli falsafa tarixida hammaga ma'lum, Aristotel esa mantiqdan foydalangan. Shuning uchun ham u "birinchi muallim" mantiq ilmining asoschisi hisoblanadi. Bekon yozadi: "Fanga eng ishonchli yordamchi topish umidida dialektikaga yuqori ahamiyat berganlar to'la haqli tarzda va asosli anglaganlarki, o'zi - o'ziga qo'yib berilgan inson aql-u idroki ishonishga loyiq emas"[1]. Inson ko'pincha o'zining kundalik ehtiyojlarini qondirish tashvishi bilan yashashga intiladi, u har doim ham uzoqqa yo'naltirilgan tajriba orttirish yoki kashfiyotlar qilish g'ami bilan mehnat ham qilmaydi. Intellektual mehnatga moyil kishilargina faoliyatni ongli tashkil etish, o'rgangan obyektlari va voqealarga ma'lum bir ilmiy tushunchalar berishga, yaratgan kashfiyotlarini ochiq, ommaviy foydali qilishga tirishadilar. Shu bilan birga, bir davrda yaratilgan usullar, yondashuvlar, tushunchalar boshqa bir davr talablariga javob bermasligi, hatto yangi qarashlarning shakllanishiga g'ov bo'lishi mumkin. Eng muhimi ushbu eski tushunchalar, talablar bilan yangi tushunchalar, talablar o'rtasidagi farqni o'z paytida anglash, ziddiyatlarni bartaraf etib, zamonaviy metodlar yaratishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Aynan Bekon falsafasida pragmatik tafakkur o'zining qat'iy nazariy asosini va ifodasini topadi. Ingliz neorealizmining asoschilaridan biri B.Rassel "Bekon falsafasining umumiy asosini amaliy maqsad : insoniyatning ilmiy kashfiyotlar va ixtirolar orqali tabiat kuchlari ustidan hukmronlik qilish tashkil etadi. Uning falsafasi ko'p jihatdan qoniqarsiz bo'lsa-da, Bekon zamonaviy induktiv usul va ilmiy faoliyat jarayonini mantiqiy tizimlashtirishning asoschisi sifatida katta ahamiyatga ega. Deduksiyadan farqli ravishda induksiyaning ahamiyatini birinchi bo'lib ta'kidladi va induksiyaning eng yaxshi turini topishga harakat qildi." deb ta'riflaydi[2].

Bekoning "sarkarda misoli nigohi, diqqat markazi va intilishlari faqat tabiatni bilishda edi"[3], deb yozadi L. Feyerbax. Shu bilan birga nemis faylasufi Bekon hayoti, faoliyati va ilmiy izlanishlari ikkilanishlarga to'la ekanini ham qayd etadi. Aristotelizmga asoslangan sxolastik va Bekon fikricha, chalg'ituvchi bahs, munozaralar uchun foydali, inson hayoti uchun esa hech qanday naf bermaydigan, hech qanday kashfiyotlar va ixtirolar yarata olmaydigan ta'limot uni aslo qoniqtirmadi. Yangiliklar va ixtirolar yaratish jarayonining intensiv emasligining asosiy sababini Bekon "odamlarning aql imkoniyatlaridan to'liq foydalanmaganligida" deb bilgan[4]. Bekoning fikricha, tabiat qonunlarini kashf etish va o'rganish texnik inqilobga sabab bo'ladi, bu esa o'z navbatida insonning tabiat ustidan hukmronligini belgilab beradi. Ushbu maqsadga erishish uchun inson aqliga yetarlicha ozuqa bera olmaydigan mavjud fanlarni transformatsiya qilish zarur. Fanlarni kashfiyot va ixtirolarni yaratadigan san'atga aylantirish uchun esa ularni tegishli va zarur usullar bilan qurollantirish kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Bekon o'zining ilmiy bilish metodologiyasini quyidagi yo'nalishlarga ajratgan:

His-idrokka yordamlashish (tabiiy tarix);

Xotira-idrokka yordamlashish (misollarni qiyoslash va tablitsalar);

Aql-u idrokka yordamlashish (induksiya).

Bekon metodologiyasida ilm-fanning xususiyatlari, o'ziga xos talablariga emas, his-idrok, xotira, aqlga e'tibor qaratildi. Bu bilan u metodologiyasini inson psixologiyasiga, bilish va aql-u idrokga yo'naltiradi. Bekon yashagan davrda fanlarni klassifikatsiya qilish, ayniqsa nazariy-falsafiy nuqtai nazardan umumlashtirish, asoslash an'anasi yo'q edi. Aristotelning bu boradagi urinishlari esa Yangi davr talablariga mos kelmasdi. Shuning uchun u keskin bahslarni keltirib chiqargan[5]. Aynan shuning uchun ham nazariy-falsafiy nuqtai-nazardan Bekon klassifikatsiyasini, ya'ni metodologiya yo'nalishlarini o'zi qanday ifodalagan, tasvirlagan bo'lsa shundayligicha o'rganishga to'g'ri keladi. Bekoning e'tirofiga ko'ra, uning metodologiyasi barcha sohalariga tadbiiq etilishi lozim [6].

Olimning fikricha, inson bilimga intilishda tug'ma qobiliyatga ega bo'lsada, baribir sun'iy vositalarsiz ko'p narsaga erisha olmaydi. Ingliz faylasufi labirint misol insonni yo'ldan adashtiruvchi, maqsaddan uzoqlashtiruvchi murakkab sxolastik spekulativ tizimlar kompleksini qabul qilmaydi. Uningcha, bilish mutlaqo qat'iy va aniq ilmiy usulga bo'ysinishi kerak. Bu usul esa o'z navbatida dunyoni va tabiatni anglashga olib boruvchi haqiqiy yo'ldir.

Agar ushbu usul bilvosita o'z ichiga barcha kashfiyotlar, ixtirolar va innovatsiyalar imkoniyatini olsa, va insonga tabiat ustidan hukmronlik qilish kuchini bersa, demakki bunday usulni yarialishi "vaqtning eng samarali mahsulidir". Aynan shu masala Bekon uchun eng katta muammo hisoblanagan. "Tabiat ustidan hukmronlik qilish" deganda, Bekon "faqatgina tabiat qonunlariga bo'ysungandagina unga hukmronlik qila olamiz" degan nazariyani ilgari surgan [7]. Shunday qilib, F.Bekoning nazariyasi tabiat qonunlariga moslashish va bo'ysunish zarurati muammosini ko'taradi. Bu ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalariga ham, inson salomatligi va farovonligiga ham taalluqlidir. Tabiatni tushunish va hurmat qilish, bizga u bilan muvaffaqiyatli munosabatda bo'lish va uning resurslaridan foydalanish, tabiiy muvozanatni saqlash va hayotimiz sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Shunga qaramay, Bekon sxolastik tafakkur dogmatizmini qabul qilmasa ham, u antik davr va o'rta asr ilmidan voz kechmadi. Oldingi davrlar madaniyatlarda u birinchi navbatda hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi sohasida to'plangan amaliy ko'nikmalarni, tabiatni o'rganishda as qotadigan amaliy san'at asboblarni qadrlagan. Albatta, buyuk geografik kashfiyotlar Bakon usulining

rivojlanishida o'z ahamiyatini ko'rsatdi. "Oldingi asrlarda dengiz sayohatlarida odamlar o'z yo'llarini faqat yulduzlarni kuzatish orqali yo'naltirishar edi, va natijada Eski Dunyoni (Evropa) qirg'oqlarini aylanib chiqishlari mumkin edi. Biroq bugun, okeanni kesib o'tish va Yangi Dunyo (Amerika) hududlarini kashf qilish uchun albatta ishonchli maslahatchi sifatida dengiz ignasining yordami kerak" [8]. Tabiat qonunlarini bilish nafaqat voqea va hodisalarni oldindan ko'rishga, balki ularga ta'sir ko'rsatish va boshqarish imkonini beradi; shunda qatsiy ilmiy metodologiya har qanday fanni istiqboldagi maqsadini belgilab beradi. Bekoning ta'kidlashicha, tabiiy fan faqat determinizm qonunlari asosida, ya'ni har qanday g'ayritabiiy tuzilmalar, okkultizm va yashirin ilmlardan holi bo'lgan qat'iy ilmiy asosga ega bo'lgandagina rivojlanadi. Tabiiy narsalarning asl mohiyatini bilishda adashmaslik uchun "narsalar o'z tabiiy yo'nalishidan to'satdan chetga chiqqanda ..." tabiat hodisalarini aniq va ravshan kuzatish kerak va "tabiatni bo'ysundirish kerak" deb ta'kidlaydi faylasuf [9]. Har qanday tadqiqotchi yoki olim Bekoning fikriga ergashib, juda mohirona ravishda "sehrli vosita", ya'ni eksperiment shaklida tajribaga asoslangan ilmiy usul yordamida tabiatni "aldashi" va "bo'ysundirishi" kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, "tajribani tushunish nafaqat narsalarni tasvirlash, balki inson ilmiy va amaliy harakatlari asosida ularni tor doirada o'rganib, odatiy holatdan chiqarishga bo'lgan intilishdir"[10]. Bekon falsafasida Inson aqlining kuchiga, ya'ni yaratilgan kashfiyot va ixtirolariga juda muhim ahamiyat beriladi. Frensis Bekon, o'z davrida, ehtimol, porox ixtirosida yashiringan ulkan kuch, kompas va kitob chop etishning ulkan kuch-qudratini anglagan sanoqli mutafakkirlaridan biridir. "...bu uchta ixtiro butun dunyoning qiyofasini va holatini o'zgartirdi, birinchidan, ta'lim masalasida, ikkinchidan, harbiy ishlarda, uchinchidan, dengiz bilan bog'liq ishlarda. Shundan so'ng katta o'zgarishlar boshlandi. Hech qanday kuch, hech qanday ta'limot, hech qanday yulduz insonning kundalik yumushlarini yengillashtirishga bu mexanik ixtirolardan ko'ra ko'proq foyda berolmas edi." [11].

Tahlil va natijalar. Fikrimizcha, bu ixtirolar dunyo tashqi ko'rinishini va holatini o'zgartirdi va insoniyat mavjudligi tarixida tub burilish yasadi. Inson oldida tabiatni o'rganish istiqbollarning misli ko'rilmagan imkoniyatlari ochildi. Go'yoki tabiat o'zida no'malum va ochilishi kerak bo'lgan ko'plab jumboqlarni yashirib turganday. Insoniyat go'yoki tabiat ustaxonasi ostonasida turganday, cheksiz kashfiyot va ixtirolar qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Tabiat xuddi o'z tadqiqotini kutib turgan dunyo laboratoriyasi vazifasini bajaradi. Tabiat Bekon uchun predmet emas, balki inson farovonligi va hukmronligini oshirish uchun ko'plab foydali kashfiyotlarni amalga oshirish mumkin bo'lgan ob'ekt sifatida qaralgan. Tabiat nafaqat tadqiqot manbai, balki birinchi navbatda "...insoniyatga yordam berish uchun Yaratgan tomonidan yaratilgan boy xazina va omborxonadir" [12].

Bekon tabiatga potentsial imkoniyatlar manbai, yangi kashfiyot va ixtirolar xazinasini sifatida qaraydi. U mislsiz kuch shaklida, faqat aql egalari uchun ochiq deb hisoblaydi faylasuf. Shuning uchun u barcha oldingi ta'limotlarni qayta ko'rib chiqadi va haqiqiy falsafa bu inson emas, balki tabiat falsafasi ekanligiga ishonch hosil qiladi. Frensis Bekon predmetlar va alohida individlar tajribasiga ega bo'lish emas, balki bilim va tajribalarni jamlash, qayta ishlash, va o'rganish asosida tabiatning umumiy universal tajribasiga ega bo'lish muhimligini alohida ta'kidlagan. Bekon fikricha, agar falsafa aniq metod va texnik kashfiyotlar yaratish san'ati bilan birlashsagina, haqiqiy ilmni ochish imkonini beradi. Bekon ilmiy tajriba orqali bilimlarni amaliyotga tadbiiq etishga katta ahamiyat berdi. Faylasufni ta'kidlashicha, falsafada ma'lum bir transformatsiyalar zarur: aynan tajriba yangi falsafaning

“organoni”(quroli) bo'lishi kerak. Aynan “tabiat laboratoriyasi” tajriba olib borish Bekon falsafiy loyihasi asl mohiyati edi. Shuning uchun inson har tomonlama rivojlanishi va takomillashishining yo'li bu tabiatni yaxlit va ajralmas holda o'rganishdir.

Agar inson bilishning ilmiy metodlarini egallagan bo'lsa, va tabiatni reallik deb qabul qilsa, shunda tabiat insoniyat mavjudligining borlig'iga aylanadi. Bilishda ko'p izlanishlar olib borish natijasida inson tabiatning yashirin kuch va potentsiyasi ustidan hukmronlik qiladi. Shundan kelib chiqqan holda, Bekon insoniyat sivilizatsiyasining kuch qudratini tabiatni bilishi va texnik jihatdan kuchli bo'lishiga bog'laydi.

“Fanlar o'ziga xos piramidani tashkil qiladi, uning yagona asosi tarix va tajribadir. Asosga eng yaqin fizika joylashgan, piramida cho'qqisiga yaqinroq bu metafizika hisoblanadi. Piramidaning eng yuqori nuqtasi bu tabiatning eng yuqori qonuni, “inson aql zakovati kirib bora olmaydigan sirdir” [13]. “Savodsizlar ilmni yomon ko'radilar, nodonlar undan hayratlanadilar, donishmandlar esa ishlatadilar. Faqatgina o'z manfaati yo'lida ishlatish emas, balki tafakkur qilish va aql yuritish orqali donishmandlikka erishish yo'lida ilmdan foydalanadilar. Ilmlar tajribalar tufayli kelib chiqqan xulosalar jamiyatni har qanday inqirozlar, iqtisodiy tanazullardan asray oladi”, -deb uqtiradi faylasuf [14].

Xulosa va takliflar. Bekon ilm-fanda Yangi davrni boshlab berdi. Uning ushbu xizmatini, ilmiy izlanishlarining falsafiy-tarixiy mohiyatini, ilm-fanni rivojlanishiga ko'rsatgan ta'sirini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Chunki,

Bekonning ilmiy merosida hozirgi zamonda ro'y berayotgan ilmiy-texnik taraqqiyotning nazariy-metodologik asosi mavjudki, uni aniq bilmasak, o'rganmasak ilmiy-texnik kashfiyotlar XXI asrda yuzaga kelgan global inqirozlar sababchisidir degan bir yoqlama, inson aqlu idrokini chegaralashga, jilovlashga qaratilgan fikrlarga ergashishga majbur bo'lamiz.

Hozirgi kunda texnikaga aylangan fan amaliy odamlarda dunyoga nazariy faylasuflarda uchraydigan har qanday qarashdan butunlay farq qiladigan dunyoqarashini o'rnatdi. Texnologiya o'zi bilan kuch-qudrat tuyg'usini olib keldi: ilmiy texnologiya hayotga olib kelgan gigant korporatsiyalar boshqarayotgan odamlar ma'lum chegaralarda uni o'z xohishiga ko'ra u yoki bu yo'nalishga yo'naltirishi mumkin. O'tmishda ilmiy kashfiyot inson kundalik hayotini farovonlashtirish uchun xizmat qilgan bo'lsa, bugun ularning yaratilishi asosida moliyaviy manfaat ustundir.

Dindan farqli o'laroq, ilmiy texnologiya axloqiy jihatdan neytraldir: u insoniyatga mo'jizalar yarata olishi mumkinligiga ishonch beradi. Shunday qilib, texnologik kuch-qudrat impulsi bugungi kunda misli ko'rilmagan diapozonga ega. Ilmiy texnologiyadan ilhomlangan tizimlar, insonga xos bo'lmagan hamma narsani oddiy xom ashyo sifatida ko'rishga moyildir. Bugun insoniyat atrof muhitga rahm-shafqatsit munosabat qilayabdi. Yakuniy maqsadlar qanday ayanchli oqibatlariga olib kelishi hisobga olinmayabdi. Bugungi davrda bu tendensiya global miqyosda nafaqat insoniyat, balki umumiy borliq uchun jiddiy xavf solmoqda va aynan sog'lom falsafa bunga qarshi sog'lom yechim taklif qilishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Бэкон Ф. Великое восстановление наук//Сочинения в двух томах. Т.1.– М.: “Мысль”, 1977. – б. 64.
2. Russell В.А. A History of Western Philosophy. – L., 1989b.527.
3. Фейербах Л. Собрание произведений в трех томах.Т.:1. –М.:“Мысль”, 1974. – б. 93.
4. Бэкон Ф. Сочинения: 2 т. Т. 1. – М., 1971.б. 296
5. Джахая Л.Г. Классификация наук как философская и науковедческая проблема. – Сухуми, «Алашара», 1969. – б.14-15.
6. БэконФ.Афоризмы об истолковании природы и царстве человека//Сочинения в двух томах. Т.2. – М.: “Мысль”, 1978. – б.76.
7. Bacon, 1857–1874. Bacon F. The Works. In 14 vols / Ed. by J. Spedding, R.L. Ellis and D.D. Heath. London: Longman and co., 1857–1874.
8. Эрн. Ф. Сочинения. – М., 1991б.34.
9. Бэкон Ф. Сочинения: 2т. Т. 1. – М., 1971.б. 160-161
10. Уайтхэд А.Н. Избранные работы по философии. – М., 1990.б.68–69
11. Бэкон. Ф. Сочинения: 2 т. Т. 2. – М., 1972.б. 81
12. Бэкон Ф. Сочинения: 2 т. Т. 1. – М., 1971.б. 121
13. Russell В.А. A History of Western Philosophy. – L., 1989.б. 239.
14. Francis Bacon. Essayes Religious meditations. Places of perswasion and disswasion. Seene and allowed.(1597). London:EEBOEditions, ProQuest (July 13, 2010)- б.110.

UDK: 37.015.3

Nazokat AMIROVA,
Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
E-mail: amirovanazokat49@gmail.com

TDPIning p.f.n, dotsenti M.Norbosheva taqrizi asosida

PEDAGOGIK FAOLIYATDA KASBIY MOTIVLARNI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada, kadrlarni tayyorlash jarayonidagi soxaning salohiyatli pedagoglarini aniqlash, ularning ruhiy-psixologik jihatlari alohida e‘tibor bergan holda ish jarayonlarini kuzatib borish, ular uchun alohida yaratilgan sharoitlarning keng ko‘lamda tadqiq etilayotgani, ushbu jarayon ustida olib borilayotgan tadqiqot obyektlari, buning natijasida erishilgan tahlillar to‘g‘risida, shuningdek, pedagogik faoliyat jarayoni davomida kasbga aloqador motivning psixologik shart-sharoitlari, uning o‘rni qay darajadali, jihatlari, kasbiy motivning turlari va ularning psixologik tomondan o‘rganilish jarayonlari to‘g‘risida so‘z yuritilgan. Maqola so‘ngida mavzuga doir takliflarga alohida e‘tibor berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Motiv, kasbiy motiv, pedagog shaxsi, talablar, pedagogik qobiliyatlar psixologiyasi, pedagogning individual faoliyat uslubi, pedagogning o‘zini-o‘zi boshqarish masalasi.

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF PROFESSIONAL MOTIVES IN PEDAGOGICAL ACTIVITY

Annotation

In this article, identifying potential pedagogues of the field in the process of personnel training, monitoring their work processes with special attention to their mental and psychological aspects, the wide application of specially created conditions for them, the objects of research conducted on this process, and the analyzes achieved as a result, as well as the psychological conditions of the motive related to the profession during the process of pedagogical activity, its role, aspects, types of professional motivation and their psychological learning processes are discussed. Special attention is paid to suggestions on the topic at the end of the article.

Key words: Motive, professional motive, pedagogue’s personality, requirements, psychology of pedagogical skills, individual activity style of a pedagogue, issue of self-management of a pedagogue.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ МОТИВОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье выявляются потенциальные педагоги отрасли в процессе подготовки кадров, осуществляется мониторинг их трудовых процессов с особым вниманием к их психическим и психологическим аспектам, широкое применение специально созданных для них условий, объектов исследования, проводимых по этому процессу и обсуждаются достигнутые в результате анализы, а также психологические условия мотива, связанного с профессией, в процессе педагогической деятельности, его роль, аспекты, виды профессиональной мотивации и процессы их психологического обучения. Особое внимание уделено предложениям по теме в конце статьи.

Ключевые слова: Мотив, профессиональный мотив, личность педагога, потребности, психология педагогического мастерства, индивидуальный стиль деятельности педагога, проблема самоуправления педагога.

Kirish. Barchamizga ma‘lumki, hozirgi zamonda har sohaga yangiliklar kiritilmoqda, soha vakillariga qo‘yilayotgan talablar ham kun sayin o‘zgarib borishi mumkin, shuning sababida, talablarga mos va xos nomzodlarni tayinlash jarayonida ularning har bir jihatiga alohida e‘tibor berish lozim, eng asosiy jihatlaridan ularning ruhiy vaziyati, o‘z kasbida qaysidir ma‘noda motivatsiya egasi yoki yo‘qligini aniqlash jarayoni.

Pedagogika psixologiyasida ega bo‘lingan motivatsiya tushunchasi soda hisoblanadi, u bir tomondan har qanday motivlarga bog‘liqligidir. Psixologiyada motivatsiyaning ikkita asosiy turi mavjud: ichki va tashqi. Ichki motivatsiya shaxsdan kelib chiqadi. Agar pedagog ichki motivatsiyaga ega bo‘lsa, shaxsiy qoniqish uchun biror jarayon ishtirokchisi hisoblanadi. Ichki motivatsiyaning yaxshi tomoni bu muammoga yechim topishdir, chunki pedagog urinmasidan oldin buni qiyin deb hisoblaydi. Bundan farqli o‘laroq, tashqi motivatsiya mukofot olish yoki muammodan qochish uchun biror faoliyat yurutishdir. Bunday holda, pedagogning xatti-

harakati uchun motivatsiya undan tashqaridagi narsadan, masalan, mukofot yoki yaxshi natijadan kelib chiqadi.

Mamlakatimizda pedagoglarga har tomonlama barkamol shaxs ma‘naviyatini shakllantirishning asosiy vositasi sifatida qaraladi.

Motivatsiyaning tarkibiy qismlari uchta asosiy komponentni tashkil qiladi, ular quyidagilar:

faollashtirish

qat‘iylik

bosim bera olish

Faollashtirish – bu harqanday vaziyatdagi holatda biror faoliyatni boshlash qaroridir.

Qat‘iylik – aniq to‘siqlar mavjud bo‘lgan ham, insonning muayyan oldiga qo‘ygan maqsadiga erishish uchun zarur vas hart bo‘lgan faoliyatidir.

Bosim bera olish – ya‘ni maqsadga erishish yo‘lida, inson o‘zini o‘zi majburlashi, shu maqsadga erishishda sarflaydigan energiya bera olish jarayonidir.

Psixologiyaning har bir yo'nalishida, turli soxa vakillariga atalgan psixologik tushunchalar mavjud bo'lib, ularni ilm-fanga tadbiiq etishda hozirda davlatimiz tomonidan chora-tadbirlarni samarali amalga oshirib kelinmoqda[1;4].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. G'oziyev E.G., Xolmuxamedov M., Ibrohimov X. larning "Psixologiya metodologiyasi" kitobi - mazkur darslik umumiy psixologiya faniga bag'ishlangan bo'lib, psixologiyaga kirish, shaxs va uning individual-tipologik xususiyatlari to'g'risidagi materiallarni o'zida mujassamlashtirgan.

Darslikning an'anaviylaridan farqi shundaki, unda barcha psixologik kategoriyalar, muammolar yangicha metodologik yondashuv negiziga suyangani holda talqin qilinadi. Uning birinchi qismida psixologiyaning predmeti, tadqiqot metodlari, prinsiplari, psixikaning evolyutsion taraqqiyoti, faoliyat va ongning psixologik taxlili umumlashtirilgan.

Darslikning ikkinchi qismida shaxs to'g'risida tushuncha, uning tuzilmasi, nazariyalari, asosiy metodlari, shaxs ehtiyojlari, motivatsiyasi, qiziqishi, emotsiyasi (hissiyoti), xarakteri, irodasi, qobiliyati, temperamenti, bilish jarayonlari hamda ularning jahon psixologiyasi fanida o'rganilishi masalalari o'z ifodasini topgan. Darslik psixolog mutaxassislarni nazariy va amaliy ma'lumotlar bilan qurollantirish imkoniyatiga ega.

Darslik psixolog mutaxassislarga va oliy maktab o'qituvchilariga mo'ljallangan bo'lib, undagi ma'lumotlar kasbiy psixologiyaning eng muhim jihatlarni yoritib bergan[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik faoliyatdagi tadqiqot jarayonida kasbiy motivlarning barqarorligi katta

ahamiyatga ega bo'lib, uning rivojlanishi faoliyat turi bilan bog'liq ko'plab muvaffaqiyatlarni ta'minlashi mumkin. Xizmat faoliyatida motivlarning rolini oshirish, xuddi tashkilotlar singari, ma'lum bir qonunga bo'ysunadi. Insonning qanday maqsadlarni ko'zlashi va qanday vazifalarni hal qilishiga qarab, unda motivatsiya turlarini aniqlash mumkin. Shunday qilib, tashqi ta'sirlar orqali odamni muayyan harakatlarni bajarishga undaydigan kuch ma'lum natijalarga olib keladigan harakatlarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun insonni kasbiy faoliyatda harakat qilishga undaydigan motivlarni, shuningdek, bu sabablar qanday paydo bo'lishi mumkinligini aniq bilish muhimdir. Ushbu tushuntirishda motivatsiya savdoga o'xshaydi: "Men sizga kerakli narsani beraman, siz esa menga kerak bo'lgan narsani berasiz". Ikkala tomonning umumiy nuqtai nazari to'g'ri bo'lmasa, motivatsiya jarayoni sodir bo'lmaydi. Bundan tashqari, motivatsiyaning yana bir turi shaxsning o'ziga xos motivatsion strukturasi shakllantirishga qaratilgan. Bu yerda asosiy e'tibor insonning xatti-harakatlari uchun zarur bo'lgan motivlarni rivojlantirish va mustahkamlashga yoki shaxsni samarali boshqarishga to'stinlik qiladigan motivlarning xatti-harakatlarini cheklashga qaratilgan. Motivatsiyaning bu turi tarbiyaviy xususiyatga ega bo'lib, u faoliyat natijasida olinishi kutilayotgan aniq harakatlar bilan bog'liq bo'lmasligi mumkin. Motiv ko'p harakatlar bilan bog'liq bo'lgani uchun uni amalga oshirish uchun ko'plab bilim va ko'nikmalar talab qilinadi. Uning natijalari birinchi turdagi motivatsiya natijalaridan ancha yuqori bo'lishi mumkin. Pedagogik faoliyatda kasbiy motivlarning barqarorligi muhim ahamiyatga ega, uning rivojlanishi faoliyat turi bilan bog'liq ko'plab muvaffaqiyatlarni ta'minlashi mumkin.

1-rasm. Motivatsion trening jarayoni.

Tadqiqot jarayonida pedagoglar bilan birgalikda turli motivatsion uchrashuvlar(1-rasm) uyushtirish ham, ular uchun juda foydalidir.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonining natijalari o'qituvchilarni kasbiy faoliyatida rag'batlantirishning turli usullari qo'llaniladi. Eng keng tarqalganlaridan biri bu pul rag'batlantirishdir. Moddiy rag'batlantirishni amalga oshirishda vaziyatni to'g'ri baholash juda muhim, agar inson

juda murakkab ehtiyojlari, qiziqishlari va maqsadlariga ega bo'lsa, uning imkoniyatlarini o'z vaqtida baholash kerak. Kasbiy psixologiyada, pedagoglarning hamkorlikda motiv jarayoni(2-rasm) ustida ishlashlari eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Psixologik nuqtai nazardan, motivatsiya motivatsiyadan farq qiladi. Farqi shundaki, motivatsiya motivatsiyani amalga oshirish vositasidir.

o'rtasidagi munosabatlar tizimining barqarorligi bilan o'lchanadi. Motivatsiyaning insonning kasbiy faoliyatiga ta'siri:

- harakatlar;
- rejalar;
- qat'iyatlilik;
- vijdonlilik;
- diqqat sifatleri orqali keng ta'sir ko'rsatadi.

Har bir inson bir xil sifatlar orqali berilgan vazifalarni samarali bajara oladi. U osonroq ishlashga moyil bo'lishi mumkin va ba'zida qiyin qarorlar qabul qilishi mumkin. Bularning barchasi ishini bajarishda qancha kuch sarflanishiga bog'liq. Motivatsiya insonning mehnat va ishlab chiqarish majburiyatlarini bajarishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Motivatsiya va mehnatning yakuniy natijasi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik yo'q, chunki xodimning ko'nikma va qobiliyatlari,

2-rasm. O'zaro hamkorlikda faoliyat yuritish.

Tashkilotda insoniy munosabatlarning rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, odamlarni boshqarish shunchalik oson bo'ladi[8]. Bu holat rahbar va xodimlar

vazifalarni to'g'ri tushunishi, atrof-muhitning mehnat jarayoniga ta'siri ham hisobga olinadi[9].

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, motivatsiya inson ehtiyojlari va manfaatlarini yig'indisi ekanligi ma'lum. Bu pedagogni faollikka undaydi. Bu pedagogni harakatga keltiradigan sabablar va ehtiyojlar to'plami hisoblanadi. Pedagogni tashqi ta'sirlar orqali ma'lum harakatlarni bajarishga undaydigan kuch ma'lum natijalarga olib keladigan harakatlarni keltirib chiqaradi. Bu borada jahon psixologlari o'z qarashlari va yondashuvlari nuqtai nazaridan o'z fikr va mulohazalarini bildirganlar va shuningdek, motiv

va motivatsiya dunyo psixologiyasida juda ko'p o'rganilgan va talqin qilingan. Motiv psixika orqali namoyon bo'ladigan qat'iyatdir va pedagogni kasbiy faoliyatda harakat qilishga undaydigan sabablar va ehtiyojlair ham mavjud. Kasbiy faoliyatda motivatsion sabablarning psixologik jihatlarini, avvalambor, uning yangicha motivga ega ekanligini, o'z kasbiga qiziqsa, samarali ishlar olib borilishi va yuksak marralar zabt etildi. Shu munosabat bilan jamoada muhit yaxshi bo'lsa, har tomonlama qo'llab-quvvatlansa, moddiy rag'batlantirilsa, bularning barchasi pedagogning kasbiy faoliyatining psixologik sharoitlarini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR

1. Psixologiya metodologiyasi - o'quv qo'llanma. E.G'oziyev. T-2013,
2. Psixologiya metodologiyasi. G'oziyev E.G', Xolmuxamedov M., Ibrohimov X. – T.: O'z MU, 2002.
3. Психология общения. Леонтьев.А.А. 1997 г.
4. “Мотивация поведения и формирование личности”. Асеев.В.Г ., М., “Мысль” 2011 г.
5. Kasbiy psixologiya .Sultonova L.B . 2014 Y
6. Методологические проблемы в психологической науке. Ғозиев.Э.Ғ . Чимкент. 2005 г.
7. Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti,. Safaev N.S., Mirashirova N.A., Odilova N.G. –T.:2013.
8. Amirova N. The attitude to motive and motivation in world psychology //Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL). – 2022. – Т. 3. – №. 11. – С. 149-152.
9. Amirova N.U.(2023).Pedagogik faoliyatda kasbiy motivatsiyaning psixologik shart-sharoitlari. Educational Research in Universal Sciences, 2(1 SPECIAL), 212-215.
10. Amirova N.(2023). O'qituvchi faoliyatida motiv va motivatsiyaning ahamiyati Журнал Педагогика и психологии в современном образовании , 3 (3), 60-66.
11. To'raxonova M. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy o'zligini anglashining psixologik omillari Журнал Педагогика и психологии в современном образовании 3 (3), 54-59 13 2023
12. Бозорова М., Турахонова М. Энигма. Роль этнопедагогика в процессе совершенствования национальной системы образования. 82-86 12 2021.

Ibrat ATAKAV,
Toshkent amaliy fanlar universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail atakovibrat7@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, dotsent T.Islomov taqrizi asosida

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING THE SCIENCE OF EDUCATION THROUGH STUDY TASKS BASED ON LOGICAL THINKING

Annotation

In this article, the use of pedagogical technology in the classroom, interactive methods and educational games school, the use of modern information and communication technologies in teaching elementary education in primary school helps students to think independently, creative research and logical thinking, along with the expansion, ideas are articulated that help them relate what they learn in the lessons to life, increasing their interest.

Key words: Technical, informational, audiovisual active civic position, responsibility, obligation, legal consciousness and culture, deep outlook, healthy beliefs, enlightenment, tolerance, spiritual, ideological, delicate upbringing.

MANTIQUIY FIKRLASH ASOSIDA O'Q'UV TOPSHIRIQLARI ORQALI TARBIYA FANINI O'QITISHNING INNOVATION USULLARI

Annotatsiya

Maqolada 5-6-sinflarda tarbiya fanini o'qitishda o'qituvchilarning darslarda pedagogik texnologiya, interfaol metodlar va ta'limiy o'yinlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o'rganganlarini hayot bilan bog'lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradigan fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Interfaol usullar, texnikaviy, axborotli, audiovizuall faol fuqarolik pozitsiyasi, mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik, ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ НАУКИ ОБРАЗОВАНИЯ ЧЕРЕЗ УЧЕБНЫЕ ЗАДАЧИ, ОСНОВАННЫЕ НА ЛОГИЧЕСКОМ МЫШЛЕНИИ

Аннотация

В статье использование педагогических технологий, интерактивных методов и обучающих игр, современных информационно-коммуникационных технологий при преподавании педагогики в 5-6 классах позволяет учащимся мыслить самостоятельно, расширять сферу творческого поиска и логического мышления. излагаются, которые помогают связать изученное на уроках с жизнью и повысить их интерес.

Ключевые слова: Интерактивные методы, техническая, информационная, аудиовизуальная активная гражданская позиция, ответственность, обязанность, правосознание и культура, глубокое мировоззрение, здоровая вера, просвещение, толерантность, духовное, идеологическое, углубленное образование.

Kirish. Keyingi yillarda mamlakatimizda ham "Tarbiya" fanini o'qitish kompetensiyaviy yondashuvga asoslandi. Umumiy o'rta ta'lim tizimini ilmiy-metodik jihatdan takomillashtirishda ta'lim jarayonida xorijiy tajribalardan foydalanishning me'yoriy-huquqiy asoslari yaratilgan. AQSh, Finlyandiya, Rossiya, Janubiy Koreya, Yaroniya, Italiya, Turkiya, Hindiston singari davlatlarning ta'lim muassasalari faoliyati o'rganilib, ularning ilg'or tajribalari asosida o'qitish tashkil yetilmoqda. Natijada ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot istiqbollari, jamiyat yehtiyojlari, fan-texnika va texnologiyalarning zamonaviy yutuqlari asosida ta'lim-tarbiya jarayonlarida foydalanilayotgan darsliklarning yangi avlodini yaratish va ulardan amalda foydalanish mexanizmini takomillashtirish yanada kengroq ahamiyat kasb yetmoqda.

"Tarbiya" fanini o'qitish jarayonida 5-6-sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlashga o'rgatishning mazmun-mohiyati tadqiq etilmaganligi mazkur yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi. Umumiy o'rta ta'lim tizimida "Tarbiya" fanini o'qitishning bugungi holatini o'rganish va uning ona tili ta'limida tutgan o'rnini belgilash; "Tarbiya" fanini o'qitish tizimiga oid o'quv materiallarining DTS hamda dastur talablariga mosligini qiyosiy o'rganish, shuningdek, ularni o'qitish bilan bog'liq muammolarning

sabablarini aniqlash muhim ahamiyatga ega. "Tarbiya" fanini 5-6-sinflarda o'qitish tizimini innovatsion usullar asosida mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning mazmun, usul, vositalari ishlab chiqishni takomillashtirish; 5-6-sinf o'quvchilarning dasturiy ta'lim vositalari asosida o'qitish jarayonida qaysi o'quv materiallarini faqat o'qib tushunib olishlari va qaysilarini qat'iy yoddan bilishlarini aniqlash, unli tovushlarni o'qitishda qanday metod, usul va texnologiyalardan foydalanish muhimligini aniqlash; ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalarni tajribada sinab ko'rish va olingan natijalarni statistik tahlilga tortish.

Tadqiqot metodologiyasi. Tarbiya darsida o'quv topshiriqlar bilan ishlash muhim ahamiyatga ega. vijdon, insof, rostgo'ylik kabi muhim tushunchalarni anglatishdan boshlash kerak. 6-sinf o'quvchilari uchun rostgo'ylik haqida bilib olish muhim hayotiy ko'nikma bo'ladi. Vijdonan yashash, halol va rostgo'y bo'lishi inson uchun nihoyatda muhim.

Tahlil va natijalar. 1-o'quv topshiriq. Vijdonan yashash (2 soatga mo'ljallangan)

Mashg'ulotdan ko'zlangan maqsad:

rostgo'y bo'lish nimani anglatishini tushuntirish;

boshqalarga nisbatan halol va rostgo'y bo'lishni o'rgatish;

rostgo'ylik nima uchun kerakligini anglatish.

2- o'quv topshiriq. Matni sinchkovlik bilan o'qing.

Matn

Siz qiyshiq oynalar mamlakatiga tushib kolganingizni tasavvur qiling. Bu mamlakatda yashovchilar na o'ziga, na o'zgalarga rost so'zlamaydilar. Qiyshiq oynalarda o'z aksini topgan mamlakat hayoti murakkab, tushunarsiz, muammolarga to'la. Agar Siz bu o'lkaga tushib qolsangiz, na o'zingizni tushunasiz, na boshqalarni, duch kelgan voqealarini ham anglab yeta olmaysiz Xattoki qiyshiq oynalarda o'zingizni ko'ra olmaysiz, o'zligingizni angalay olmaysiz. Biroq Sizni nafaqat bu mamlakatdagi hayotingizni, balki xaqiqiy hayotingizni o'zgartira oladigan bir insoniy xislat bor. Bu rostgo'ylik. Agarda inson har doim rost gapirsa, uning hayoti oson va yengil, sodda bo'ladi. O'z-o'zini aldasha,

O'zgalalar va o'z oldida rostgo'y bo'lishdagi sifatlarini jadvalga yozing.

O'z oldida rostgo'y bo'lish	O'zgalalar oldida rostgo'y bo'lish
Vijdonli	Vijdonli
Aqilli	Aqilli
Oz sozida turadigan	Oz sozida turadigan

a) O'z oldida rostgo'y bo'lib, boshqalar bilan yolg'onchi bo'lish mumkinmi? Yoki, aksincha, o'zgalalar bilan rostgo'y bo'lib o'z oldida yolg'onchi bo'lish mumkinmi? Fikringizni ayting.

b) Siz uchun qay biri muhimroq: o'zi oldidami yoki o'zgalalar oldida?

Vaziyat 1: Said hovlida do'stlari bilan o'ynardi. O'yin qiziqarli va hayajonli edi. Vaqt tez o'tib ketdi, kech kirdi. Said onasining ovozi eshitdi, onasi uni uyga chaqirayotgan edi. Said darhol ko'ptokni qo'ydi-da, kurtka va sumkasini olib uyga chopib ketmoqchi ediyam-ki, uni Akmal to'xtadi:

– Qaerga? Ketma, biz hali o'yinni tugatmadik-ku! Bizning jamoamiz yutay deyapti-ku!

– Men ketishim kerak. Onamlarga chaqirishingiz bilanoq kelaman deb va'da berganman.

Ma'nodoshlar

Halol, vijdonli, oq ko'ngil, yaxshi, insofli, diyonatli, tog'ri so'z, ta'sirchan,

Zid ma'nolilar

Vijdotsiz, insofsiz, diyonatsiz, aqlsiz, or-nomussiz, yolg'onchi

Rostgo'ylik tushunchasi bilan yonma-yon vijdon tushunchasi turadi. Vijdon har birimizda bor. Vijdonni ichki to'siq bilan solishtirish mumkin, biz noto'g'ri va adolatsiz xarakter qilmoqchi bo'lganimizda bizga vijdon tusqinlik qiladi. U go'yoki bizni yomon xarakterlardan ogohlantiruvchi va ahloqiy xamda ma'naviy qadr-qimmatlarga rioya qilib yashashga undovchi ichki ovozdur. Vijdon – bu bizning qudratli yo'lbo'shchimiz, u bizga qaysi tarafga yurishimiz lozimligini va to'g'ri yoki noto'g'ri yurayotganimizni ko'rsatadigan sifatimizdir.

Vijdonan yashagan odam o'ziga foydasi tegmasa ham rostgo'ylik bilan harakat qiladi. “Vijdonim qiynalyapti”, “vijdon azobi” degan iboralar hammamizga tanish. Bu – yolg'on gapirganimiz, soxta bo'lganimiz, noto'g'ri, nojo'ya xarakterlarimiz natijasida paydo bo'lgan ichki bezovtalik, aybdordik hissi. Ba'zida bunday holat shu qadar kuchli bo'ladi-ki, inson tinch yashay olmaydi, o'qiy olmaydi, ishlay olmaydi. Vijdonimiz o'tgan ishlarga emas, kelajakda qiladigan ishlarimizni baholab berishi lozim, ya'ni bizni achinishimizga emas, balki noto'g'ri harakatni bajarishimizning oldini olishi, ogohlantirishi, ezgulikka yo'naltirishi kerak.

“Fanorchi ota”

Fanor qurilgan vaqtlarda butun mahalla quvonib, unga allaqanday mehr ila qaragan bo'lsalar-da, vaqt bu mehr uzoqqa cho'zilmagandi. Keyincha har kim unga parvosiz bo'la boshladi. Ayniqsa, mahalla bolalari ila fanor orasida anglashilmas dushmanlik uyg'ondi. To'planishib, avvalo bir-birimizning do'ppimizni otishar, fanorga do'ppi kiygizgan o'rtoq merganligi ila kerilar edi. Keyincha bu ham bizni zeriktira boshladi. chunki piston qadalgan yoki har turli ipaklar bilan bezalgan do'ppini kiyib olib, fanor chiroyli bir

soxta bo'lishga xarakter qilib, kuchlarni ketkazish kerak bo'lmaydi. Aslida nima bo'layotganini faqatgina rostgo'ylik ochib beradi, voqealardagi hayotni ko'rsatib beradi.

Rostgo'ylik – asosiy insoniy xislatlardan biri bo'lib, boshqa insonlar bilan muloqotda bo'lganda rostgo'y, samimiy, halol bo'lishni, boshqalarni adamaslikni, o'zligini yuqotmaslikni, o'g'irlikni inkor etish, soxta bo'lmalik, va'dalarni berib bajarishda ishonchli bo'lish demakdir. Rostgo'y odam o'z xato va aybini tan oladi, nohaq bo'lsa o'zini oqlamaydi, boshqalarni qanday mezonlar bilan baholasa, o'zini ham shunday baholaydi. Bunday odam har qanday holatda ham xaqiqatdan voz kechmaydi, o'z nuqtai nazari va munosabatini to'g'ridan-to'g'ri aytadi, o'g'irlik qa firibgarlik qilmaydi, ahloq meyyorlariga rioya qiladi, qonunlarni buzmaydi.

– Ketma, qol, o'yinni tugataylik. Keyin oyingga chaqirganingizni eshitmadim dersan?! – deb taklif qildi Sardor.

– Ammo men eshitdim, siz ham eshitdingiz, – deb javob berdi Said.

– Lekin oying eshitganingni bilmaydilar-ku!

– Ha, sen xaqsan, ular bilmaydilar, ammo men bilaman-ku, dedi qat'iyatlik bilan Said va uyga yugurib ketdi.

Rostgo'ylik nima?

Said kimga nisbatan rostgo'ylik qildi: o'zi yoki o'zgalarga nisbatanmi? Javobingizni asoslab bering.

Rostgo'ylik so'ziga ma'nodoshi va zid ma'nolilarni yozing.

tus olar, bizni xafa qilgandek bo'lar edi. Shuning uchun qo'limizga tosh, kesak olib, fanorga hujum qilishni o'rgandik. Bunda u juda kuchsiz edi: kichkina bir kesak yoki tosh parchasi bechora fanorning oyna ko'zlarini o'pirib tushirardi. Keyin-keyin Fanorchi ota haftada uch-to'rt marta unga «yangi ko'zoynak» taqib ketishga majbur bo'lardi. U ketdi, darrov biz yangi «ko'z»ini o'yib olardik. Shunday bo'lsa-da, Fanorchi ota «Lom» deb og'iz ochmasdi. Uning bu qiligi bizga sira yoqmas, tutib olish uchun poylasa, hatto birontamizni tutib ursa ekan, der edik. Ammo shu tilaklardan bittasi ham yuzaga chiqmasdi. Bir kun, namozshom vaqti, ko'chada bolalar ko'p edi. Ichimizda eng ko'p qo'rqmaydigan, eng battol Qosim cho'loq:

«Bolalar!» — dedi. Changga botgan yuzlarimiz yangi bir narsa kutib, uning ko'zlariga tikildik. — Fanorchi ota keladigan vaqt yaqin. Sindiramiz. Nima qilar ekan? — dedi-da, qo'lga ilinadigan bir narsa qidira bosh ladi. Qo'llarimizdan g'izillab uchgan tosh-kesaklar fanorning hamma ko'zlarini teshib o'tgan edi. Uzoqdan Fanorchi otaning bukilgan kichkina qomati yaqinlasha boshladi. Narvoncha yelkadan tushib, ta'zim ila devorga suyandi. Fanorchi ota uning ustiga chiqdi-da, «chirt» etib, gugurti yoqdi: fanor to'rt tarafdin qulagan uy kabi ajava tusda, yana bir tomonga qiyshayib turar edi. Biz hammamiz kerilib turar edik. Ba'zilar «piq-piq» kulishdi. Chol kasal odamga o'xshab, sekin-sekin pastga tushdi. o'siq qoshlari tagida qisilib yotgan ko'zlari ila hammamizga yalingansimon qaradi-da, mayin bir tovush bilan:

— Tentak bolalarim, bu qanday gap? Fanorga tegmasanglar, bir narsa bo'ladimi? U yuqorida, sizlar pastda o'ynay beringlar-da. Bolalar jim bo'lgan edi.

— Sizlar hali yosh, ko'zlarinigiz o'tkir. Qorong'i ham, yorug' ham baravar. Xufton bo'lmasdan onalaringizning quchog'ida pish-pish uxlab qolasiz hammangiz. Bizga o'xshash qari-qartanglar uchun chirog' judayam kerak, — dedi.

Bolalarning ko'zi cholda edi.

— Tunov kuni kechasi qattiq yomg'ir yog'ib turgan edi. Bu yoqqa kelsam, ko'cha qop-qorong'u. Fanorning teshik oynasi dan shamol kirib o'chirib qo'ygan. Ana u ariqning bo'yiga bor ganimda bir nima suvni shapillatardi. Yopiray, nima ekan, deb fanorchamni ariqqa tutsam, mendan ham qari bir kishi ariq dan chiqolmay yotgan ekan. Darrov qo'lidan tortdim, bir amallab chetga chiqardim, hamma yog'i loy, jiq-jiq suv. Bolalardan biri:

— Voy, boyaqish, soqoliyam, yuziyam loymi?

— Hamma yog'i loy bo'lgan... Keyin yetaklab uyiga eltib qo'ydim, — dedi chol. Mening ko'zimga Fanorchi otaning degani shunday ko'rinib kelgandi, Qosim cho'loq: — Yolg'on-yolg'on! — deb baqirdi. Bolalar birdan:

— Rost! — deb javob qaytarishdi.

— Kim endi sindirsa, shuni tutib beramiz otamga, — dedi Ahmad.

Fanorchi ota:

— Ha, barakalla, endi sindirmaysizlarmi? — dedi.

— Yo'q-yo'q, — javob berdik biz shu zamon. Kichkina narvonini yana yelkasiga ilib, chol qorong'ilikka kirib yo'qoldi. Shundan beri, haqiqatan, fanorga hech shikast tegmadi. Hozir shu fanorning o'rnida sim to'r bilan o'ralgan tuxumdan kattaroq elektr lampochkasi yonib turadi. Uning uchun na yoquvchi, na gugurt, na moy kerak. Hech bir bola tegajalik qilib tosh ham otmaydi. Uning yorug'ida yurganda yoshligimning bir parchasini va Fanorchi otanigina xotirlayman. (Oybek)

Savollar:

1. Vijdon nimaligini o'z so'zingiz bilan tushuntirib bering.

2. Nima deb o'ylaysiz, inson qachon o'z vijdoniga quloq solishi kerak: noto'g'ri ishni qilishdan oldinmi yoki qilib bo'lgandan keyinmi?

3. Agarda siz yaqin insoningizni aldasangiz va sizni vijdoningiz qiynasa qanday qilib bu vaziyatni to'g'rilashingiz mumkin?

4. Nastya o'z vijdonini "tinchlantira oladimi"? Nega?

5. Rostgo'ylik sezgirlik degan xislatga ham bog'liq.

Sezgirlik – bu boshqa insonlarni tushunish, ularning kayfiyatini sezish, hissiyotlarini hurmat qilish, xohishlariga ko'ra ular bilan munosabatda bo'lish. Insonga ziyon yetkazmaslik, uning jismoniy va ruhiy sog'lig'iga zara yetkazmaslik uchun rostgo'ylikdan cheklanish lozimligi xaqida yozilmagan ahloqiy qoidalar bor.

Rostgo'y insonning portreti

Davom eting

Rostgo'y	inson	har
----------	-------	-----

doim	Rostgo'y	inson	xech
------	----------	-------	------

qachon	Rostgo'y	inson	
--------	----------	-------	--

_____ qo'rqmaydi.

_____	Rostgo'y	inson	
-------	----------	-------	--

«Yolg'on so'zlovchi – o'g'ri kabi, o'g'ri mulkingni chalsa, yolg'onchi – aqlingni». Ibrohim Xusri.

«Nutqning haqiqatligi va sozligi yaxshidir, ammo haqiqat so'zlari nihoyatda go'zaldir». Alisher Navoiy

“Chin so'z mo'tabar – yaxshi so'z muxtasar”

«Shunday yashaginki, bolalaring xaqiqat va adolat to'g'risida o'ylaganida, seni eslashsin». Jekson Braun

«Yolg'on gapirayotganingni bilsang, gapdan to'xtash hech qachon kech emas» A. Dyuma (o'g'il).

Mustaqil tayyorlanish uchun vazifa

“Rostgo'ylik – mening odatim!” mavzusida esse yozing.

3- o'quv topshiriq. Hikoyani diqqat bilan o'qing.

Oxirini o'ylab tugatib qo'ying.

Uzoq kutilgan yoz keldi. Beshinchi sinf o'kuvchilari Karim va Salir birinchi marta yozga lagerga yo'l olishdi. Bolalar juda xursand ediki, ota-onalarning barcha nasihatlarini eshitishmadi:

- Bolalar, bu tog' lageri, - dedi otasi, - juda ehtiyot bo'ling, tarbiyachining aytganlarini qilinglar, eng asosiysi yaxshi dam olinglar!

Otaning so'nggi so'zlari bolalarning xotirasida qoldi, faqat yaxshi dam olish haqidagi so'zlar qoldi. Lagerga kelgandan keyin bir necha kun o'tkach, Karim va Samir otryadi baland toqqa sayohatga chiqdi. Otryad erta tongda uyg'ondi, bolalar barcha zarur narsalarni yig'ishdi va tarbiyachi bilan birga yo'lga tushishdi.

Otryad tushlikka to'xtaganda, quyosh tikkaga kelgan edi. Tarbiyachi gulxan yoqdi, bolalar pishirish uchun kartoshkani olishdi. Bu orada Karim aylanib kelmoqchi bo'ldi. U kichik tog' daryosiga bordi. Kun juda issiq edi va Karim suzishga qaror qildi. Bola uni kutayotgan xavf haqida payqamadi ham.

Karimning g'oyib bo'lganini Samir payqadi. U chaqira boshladi va butun otryad bolani qidira boshlashdi, lekin hech kim gulxan haqida o'ylamadi ...

Savollar va topshiriqlar:

1. Matnda bolalarning otasi lagerda o'zini tutish haqida nasihat qilgan joyini toping. Nima uchun bolalar otanalarning nasihatlariga quloq solishmadi?

2. Otryad bolalari va ularning tarbiyachisi qanday xatoga yo'l quyishdi? Bunday xatolar qanday oqibatlariga olib kelishi mumkin?

Yoz – bu hamma, ayniqsa uzoq o'quv yilidan keyin maktab o'quvchilari imkoni boricha ko'proq vaqt tabiat qo'ynida bo'lishga, toza havodan nafas olishga va kuch to'plashga intilishadi. Buning uchun kimdir dala hovliga, kimdir tabiat qo'yniga, tog'ga, kimdir sog'lomlashtirish lagerlariga boradi.

Ammo odam qaerga bormasin, u dam olish vaqtida xavfsizlik va ahloq qoidalarini bilishi va ularga rioya qilishi kerak. Aks holda, tuzatib bo'lmaydigan falokat yuz berishi mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, “Tarbiya” fani orqali o'quvchini ma'naviy jihatdan yetuk shaxsga aylantirish mumkin. Zero, mazkur fan imkoniyatlari o'quvchida uning uchun umri davomida har daqiqa zarur bo'ladigan axloqiy sifatlarni rivojlantirishga sharoit yaratib berishi lozim. Mazkur maqolada vijdon, rostgo'ylik va insof kabi tushunchalargagina to'xtalindi. Har bir insonning yutuqlaridan faxrlanish tuyg'usi aynan 5-6 sinflarda shakllanadi. Keyingi tadqiqotlarda havas, hasad, muvaffaqiyat, mag'lubiyatdan chiqish kabi muhim tushunchalar haqida ilmiy izlanishlar olib boriladi. Umuman, o'qituvchi tarbiya darsida o'quvchini komil inson sifatida farovon yashashi uchun zarur bo'ladigan eng muhim sifatlarni bosqichma-bosqich o'rgatib borishi tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: O'zbekiston, 2016. –14-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi farmoni. PF-60-son. 2022-yil 28-yanvar. –www.lex.uz

3. M.Quronov., Yu.Risyukova, O.Tigay.,O.Usmanova., S.Xafizov.5-sinf Tarbiya darsligi.T.:G'.G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2020.109-b.
4. M.Quronov., Yu.Risyukova, O.Tigay.,O.Usmanova., S.Xafizov.5-sinf Tarbiya darsligi.T.:G'.G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2020.103-b.
5. Kamolova M. Ta'lim tizimida foydalanishga mo'ljallangan dasturiy ta'lim vositalari tasnifi "PEDAGOGS" international research journal ISSN: 2181-4027_SJIF: 4.995
6. Mardonov Sh. Pedagogika fanidan o'qitishning elektron-modulli didaktik ta'minotini ishlab chiqish texnologiyasi. — Toshkent, 2021. 88-b.
7. Axmedova M.E. Pedagogika. Darslik. "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi", MCHJ. Toshkent - 2022. 223 bet.

УДК:665.075

Муқаддас АХМЕДОВА,
Национальный университет Узбекистана к.п.н., доцент
E-mail: axmedova.muqaddas@mail.ru

Рецензент Дилмуродова Н.А., доцент Ташкентского финансового института

ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКУ СПЕЦИАЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ГУМАНИТАРНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ

Аннотация

Данная статья посвящается вопросу коммуникативной потребности учащихся и проблеме формирования языковой компетенции студентов. Знание коммуникативных потребностей учащихся позволяет более точно представить, каким должно быть описание языкового материала в практическом курсе русского языка, как он должен отбираться, презентоваться и осваиваться в условиях коммуникативно направленного обучения.

Ключевые слова: Языковая компетенция, коммуникативное обучение, языковой материал, общелитературный язык, стиль речи, учебно-научная деятельность.

PROBLEMS OF TEACHING THE LANGUAGE OF THE SPECIALTY OF STUDENTS OF HUMANITIES

Annotation

This article is devoted to the issue of students' communicative needs and the problem of forming students' linguistic competence. Knowledge of the communicative needs of students allows you to more accurately imagine what the description of language material in a practical Russian language course should be, how it should be selected, presented and mastered in a communicative-oriented learning environment.

Key words: Language competence, communicative learning, language material, general literary language, speech style, educational and scientific activity.

GUMANITAR FANLAR TALABALARIGA MUTAXASSISLIGI TILINI O‘QITISH MUAMMOLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola talabalarning kommunikativ ehtiyojlari va ularning til kompetensiyasini shakllantirish muammosiga bag'ishlangan. Talabalarning kommunikativ ehtiyojlarini bilish rus tilining amaliy kursida til materialining tavsifi qanday bo'lishi kerakligini, kommunikativ yo'naltirilgan ta'lim sharoitida uni qanday tanlash, taqdim etish va o'zlashtirish kerakligini aniqroq tasavvur qilish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Til kompetensiyasi, kommunikativ ta'lim, til materiallari, umumiy adabiy til, nutq uslubi, o'quv va ilmiy faoliyat.

Введение. Приоритетом сегодняшнего дня в преподавании языков является ориентация на формирование коммуникативной компетенции.

Коммуникативная доминанта в преподавании языка предъявляет серьезные требования к содержанию и формам организации учебного процесса.

Изучение русского языка студентами нефилологических специальностей имеет практическую направленность, оно должно обеспечить различные формы коммуникации на русском языке как в период обучения в вузе, так и после его окончания. «Коммуникация есть способность человека вступить в контакт с другими людьми и добиться того, чтобы его поняли», считает Джон Адаир. [4]

Прагматические цели изучения языка обуславливают практическую, коммуникативную ориентированность и всего процесса обучения на основе всестороннего исследования коммуникативных потребностей учащихся. Выявление коммуникативных потребностей учащихся может рассматриваться как исходный пункт для определения основных параметров курса обучения, в том числе и языковых. Знание коммуникативных потребностей учащихся позволяет более точно представить, каким должно быть описание языкового материала в практическом курсе русского языка, как он должен отбираться, презентоваться и осваиваться в условиях коммуникативно направленного обучения.

Как известно, одним из решающих условий овладения речью является соответствие уровня языковой компетенции учащегося характеру осуществляемой им речевой деятельности. Так, при постановке ограниченных целей в изучении русского языка (общение в некоторых достаточно стандартных ситуациях, актуальных для деловых людей и т.п.) положительный эффект может дать ситуативно-тематический принцип отбора, организации и презентации языкового и речевого материала в учебных пособиях при использовании соответствующей методики обучения. Изучение языка с целью общения в разных сферах для осуществления широкой познавательной и общественной деятельности предполагает иной уровень формирования языковой и речевой компетенции, а следовательно, в этом случае требуется иной подход к отбору языкового материала, иная организация всего учебного процесса.

Если мы хотим определить содержание курса обучения русскому языку так, чтобы оно было адекватно стоящим перед нашими студентами целям, то осуществить эту задачу представляется возможным лишь при условии комплексного учета речевых и языковых потребностей учащихся. Это значит, что в основе всей работы должно лежать: а) выявление коммуникативных потребностей учащихся; б) определенное научно и прагматически обоснованное описание системы языка в целом и тех функциональных подсистем, выбор которых

полностью определяется коммуникативными потребностями учащихся.

Анализ научной литературы. Изучение коммуникативных потребностей учащихся нефилологических вузов показало, что наряду с учебно-научной сферы деятельности для студентов-нефилологов гуманитарного профиля, актуальными являются такие сферы деятельности, как общественно-политическая, социально-бытовая и административно-правовая. Общаясь в каждой из перечисленных сфер деятельности, студенты должны уметь пользоваться той или иной стилиевой разновидностью современного русского языка. Так, в административно-правовой и учебно-научной сферах деятельности студенты будут использовать, соответственно, официально-деловой и научный стили речи, а в социально-бытовой сфере - разговорную речь. При общении в общественно-политической сфере учащимся понадобится знания основных особенностей публицистического стиля, а социально-культурная сфера потребует, в частности, некоторого знакомства с языком художественной литературы. В этом случае естественно возникают следующие проблемы:

1) какие функциональные стили современного русского языка должны стать объектом изучения?

2) правомерно ли выделение среди этих стилей главного, центрального, на основе которого может осуществляться изучение других функциональных подсистем?

На самом деле, как считают методисты [2; 3], число стилиевых разновидностей, включаемых в учебный процесс, должно соответствовать числу сфер деятельности, актуальных для данного контингента учащихся. Однако необходимо учитывать, что коммуникативные потребности, возникающие у студентов, в перечисленных выше сферах деятельности, неравнозначны. Так, к примеру, речевые потребности в умении написать официальное заявление или заполнять анкету (т.е. административно-правовая сфера деятельности) носят достаточно периферийный характер. А что касается социально-бытовой сферы, то на первом курсе учащиеся уже имеют необходимые навыки общения в условиях языкового окружения. Поэтому на основном этапе обучения важными оказываются коммуникативные потребности студентов в учебно-научной, общественно-политической и социально-культурной сферах деятельности, что диктует целесообразность выделения в процессе преподавания в качестве основных следующих аспектов: «Язык специальности», «Язык публицистики», «Язык художественной литературы». Это и определяет необходимость включения в учебный комплекс соответствующих пособий.

Теперь относительно ко второму вопросу, намеченному выше. Нередко высказываются мысли о том, что в отличие от студентов-филологов, которым требуется полное знание всей языковой системы, студенты-нефилологи, основной целью изучения русского языка у которых является получения профессиональной подготовки, испытывают необходимость в свободном владении только языком специальности, и несколько шире – научным стилем речи. Действительно, общение в учебно-научной деятельности является ведущей потребностью студентов основных факультетов. Если сделать вывод о том, что основой в изучении русского языка для студентов нефилологических факультетов должен выступать научный стиль речи, то такое решение, с одной стороны, не соответствует коммуникативным потребностям учащихся, а с другой стороны, противоречит необходимости адекватного представления

системы изучаемого языка, а это обуславливает целесообразность иного подхода. [3]

Как писал И.Р.Гальперин, «каждый язык, можно рассматривать как некий код, который представляет собой не что иное, как нормы литературного языка, и который разбивается на ряд субкодов – функциональные стили. Иными словами, литературный язык – это инвариант общей языковой системы, а функциональные стили – язык художественной литературы, язык газеты, язык научной прозы, язык официальных документов – являются вариантами этой общей языковой системы» [1, 1998]. Если воспользоваться предложенной И.Р. Гальпериним терминологией, то получится, что начинать изучение языка в аудитории студентов-гуманитариев с научного стиля речи – это значит начинать изучение системы с одного из его вариантов, минуя центр, ядро системы, т.е. нормы общелитературного языка.

Методология исследования. Нам известно, что общелитературный язык, в отличие от языка науки, средств массовой информации, не закреплен за какой-либо определенной сферой деятельности учащихся. Он используется нашими учащимися (как и любым носителем языка) в зависимости от конкретных условий во всех без исключения сферах их деятельности. Поэтому именно общелитературный язык является основой при изучении иностранными учащимися языковых явлений. Ядро учебного комплекса для студентов-нефилологов гуманитарного профиля составляет общелитературный язык, на материале которого начинается работа в рамках каждого раздела, а затем полученные навыки и умения переносятся на другие функциональные подсистемы, чему способствует работа с дополняющими учебник пособиями, которые ставят своей целью развитие речевых навыков и умений на материале текстов по специальности.

Такой путь изучения языковой системы – от общелитературного языка к отдельным функциональным стилям речи, входящим в сферу коммуникативных потребностей учащихся (т.е. от ядра к системно связанным с ним явлениям) представляется рациональным и адекватным структуре самого предмета изучения – языковой системы. Студенты, овладев ядром системы, закономерно переходят к овладению подсистемами, и именно такой путь позволяет сформировать уровень языковой компетенции, необходимой учащимся для общения на русском языке не только в учебно-научной, но и в других, актуальных для них сферах деятельности. [11]

Представление языкового материала в практическом курсе русского языка должно отражать природу объекта и прагматический характер целей его изучения. Наиболее перспективным в этом отношении является системно-функциональный подход к решению названных задач. Ориентируя весь процесс обучения русскому языку на учащегося, в том числе и учебные пособия, отметим, что имеется существенное различие между тем, что есть система языка для студента, и тем, что есть для преподавателя.

Как известно, в процессе формирования языковой компетенции учащийся должен овладеть не столько определенными знаниями по русскому языку, сколько приобрести практические языковые навыки и умения. Это значит, что учащиеся должны уметь правильно строить словоформы, соединять их в словосочетания, формировать предложения и текст.

При изучении языка человек, вольно или невольно, обязательно организует свои знания в некую систему, что позволяет ему использовать эту знакомую систему как средство общения, в процессе которого языковой материал сопоставляется, дифференцируется,

анализируется и обобщается, осуществляется выбор языковых средств в зависимости от условий общения. Познавательная деятельность учащегося в связи с изучением языка в силу системообразующего характера человеческого мышления превращается в непрерывный и напряженный процесс формирования, расширения и уточнения сложившегося в его сознании представления о системе языка. Формирование представления о языковой системе как функционирующей системе осуществляется в процессе использования языка в целях общения, и в то же время представление о языке как системе является условием, позволяющим использовать язык как средство общения[5].

Анализ и результаты. По мнению психологов, основным, ведущим психологическим процессом при овладении языком является процесс генерализации (обобщения, переноса). Для формирования представления о системе языка в сознании учащегося нужен системно-функциональный подход к отбору, описанию и презентации языкового материала в учебных целях. Такой подход представления языкового материала предполагает:

1. Адекватное, определяемое конкретными целями описание языкового материала с тем, чтобы в перспективе всего курса могла быть представлена целостная модель языковой системы. Для достижения этой цели необходимо:

а) выделение ядра системы и системно связанных с ним явлений; выделение языковых средств, подлежащих активному и пассивному усвоению;

б) системное представление отдельных фрагментов и разных уровней языковой системы (здесь имеется в виду системное представление лексики, морфологии, словообразования, синтаксиса, системы типов текстов и т.п.; представление языковых единиц не

изолированно, а в системе их противопоставлений и связей, парадигматических и синтагматических.

в) характеристика языковых средств с точки зрения их содержания, устроенности и функции.

2. Сбалансированное и коммуникативно ориентированное введение языкового и речевого материала, соотнесение языкового материала с возможностью выполнения речевых задач в определенных условиях общения, поскольку формирование языковой компетенции происходит в процессе речевой деятельности, т.е. в процессе пользования языком как средством общения.

При изучении разных языковых средств делается проекция возможности их использования в разных сферах общения, и особенно в области гуманитарных наук[3].

Заключение. Подводя итог, отметим, что при формировании языковой компетенции студентов-нефилологов должны комплексно учитываться два основных фактора: а) коммуникативные потребности учащихся; б) характер устроенности языковой системы в целом и тех функциональных подсистем, которые актуальны для данного контингента учащихся.

Языковая компетенция учащихся, соответствующая объему и характеру коммуникативных потребностей, возникающих у них в рамках различных сфер деятельности, может быть сформирована только на основе общелитературного языка, когда учащиеся, овладев ядром системы, закономерно переходят к изучению специфических особенностей языковых подсистем.

Уровень языковой компетенции, соответствующий характеру речевой деятельности, осуществляемой студентами, обуславливает целесообразность системно-функционального принципа описания, отбора и презентации языкового материала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гальперин П.Я. Языковое сознание и некоторые вопросы языка и мышления // Психология как объективная наука: Избранные психологические труды. / под ред. А.И. Подольского. – Воронеж, 1998. – С. 102.
2. Мотина Е.И. Язык и специальность: лингвометодические основы обучения русскому языку студентов-нефилологов. М., 1983
3. Битехтина Г.А., Клубукова Л.П. Коммуникативные потребности учащихся и проблемы формирования языковой компетенции студентов-нефилологов гуманитарного профиля. В кн. Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. М., 1986.
4. Адаир Дж. Эффективная коммуникация. М: Изд-во Эксмо, 2003.
5. Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф., Шахнарович А.М. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. М., 1989.
6. Ахмедова М.Х. Вопросы формирования языковой компетенции студентов нефилологических специальностей. В сборнике: Elim ve tehsil meseleleri. Баку (Азербайджан), 2018. №1 (456) с/225-229
7. Авдеева И. Б. Методика обучения русскому языку иностранных учащихся инженерного профиля в условиях лингводидактики XXI' века / И. Б. Авдеева // Вестник РУДН. Серия: Вопросы образования: языки и специальность. 2008. - №3. - С. 82-86.
8. Акулова О.В. Ахаян А.А. Глубокова Е.Н. и др. Гуманитарные образовательные технологии в вузе: метод. пособие. – СПб., 2007 – 159 с.
9. Аннушкин В.И. Современная русская устная научная речь / Под ред. О.А. Лаптевой. М., 2002. Т. 3. С. 7–13.
10. Гарбовский, Н.К. О функционально-стилистической вариативности языка // Вопросы системной организации речи. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. - С. 9-35.
11. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учеб. пособие для студентов высш.пед.учеб.заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2004.
12. Ксенофонтова А. Н. Технология повышения речевой компетентности обучающегося // Научное обозрение гуманитарного исследования – 2016 – № 10. С.8-14.

Sarvinoz AXMEDOVA,

Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi O‘quv markazi bo‘lim boshlig‘i

E-mail: sarvinozaxmedova81@gmail.com

Siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD) L.Rahmatov taqrizi asosida

THE CONCEPT OF PARLIAMENTARISM AND ITS SCIENTIFIC INTERPRETATIONS

Annotation

The article examines different approaches to understanding parliamentarism. Legislative power is an important component of state power, and its improvement is related to the historical evolution of the entire system of state power. Therefore, a comprehensive analysis of the problems of decision-making and development of the higher legislative bodies is of great importance for the theory and practice of state building, and for the future of Uzbekistan's parliamentarism.

Key words: Parliament, parliamentarism, state power; representative and legislative power.

ПОНЯТИЕ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА И ЕГО НАУЧНЫЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Аннотация

В статье рассматриваются различные подходы к пониманию парламентаризма. Законодательная власть является важной составляющей государственной власти, и ее совершенствование связано с исторической эволюцией всей системы государственной власти. Поэтому всесторонний анализ проблем принятия решений и развития высших законодательных органов имеет большое значение для теории и практики государственного строительства, для будущего парламентаризма Узбекистана.

Ключевые слова: Парламент, парламентаризм, государственная власть; представительная и законодательная власть.

PARLAMENTARIZM TUSHUNCHASI VA UNING ILMIY TALQINLARI

Аннотatsiya

Maqolada parlamentarizmni tushunishning turlicha yondashuvlari ko‘rib chiqilgan. Qonunchilik hokimiyati davlat hokimiyatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uni takomillashtirish davlat hokimiyati butun tizimining tarixiy evolyutsiyasi bilan bog‘liq. Shu sababli qonun chiqaruvchi oliy organlarning qaror topishi va rivojlanishi muammolarini har tomonlama tahlil etish davlat qurilishi nazariyasi va amaliyoti uchun, O‘zbekiston parlamentarizmining kelajagi uchun teran ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Parlament, parlamentarizm, davlat hokimiyati; vakillik va qonun chiqaruvchi hokimiyat.

Kirish. Hozirgi davrda parlamentarizm keng tarqalgan tushunchalardan biri bo‘lib, ushbu siyosiy atamaga bo‘lgan qiziqishning ortishi XX–XXI-asrlar boshidagi davlat organlarini tashkil etish va ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarga oid voqealar rivoji bilan bog‘liqdir. Zamonlar o‘zgarishi bilan parlamentlarning roli ham o‘zgarib, uning mohiyati yangi g‘oyalalar, tamoyillar, faoliyat ko‘rsatish tajribasi bilan boyib bormoqda. Parlamentarizm g‘oyasi birinchi ming yillik bo‘lag‘asida Rimda, Angliya va Ispaniyada xalq majlislari shaklida yuzaga kelgan bo‘lib, shundan so‘ng davlat anjumani darajasiga ko‘tarilgunga qadar yana bir necha taraqqiyot bosqichlaridan o‘tdi.

Parlamentarizm taraqqiyotining bosh tendensiyasi shundan iboratki, parlamentlar jamiyat hayotida muhim o‘rin tutadi. Tabiiyki, har bir davlat parlamentning tuzilishi va faoliyat ko‘rsatish masalalarini o‘zicha hal etadi. Lekin bu keng amaliyotida hisobga olinadigan mushtarak belgilar bo‘lishi mumkin emas degan ma‘noni anglatmaydi. Shu munosabat bilan parlament institutlari qaror topishi va rivojlanish tajribasi o‘rganilishi, tarixdagi ularning ahamiyatini, o‘rnini anglash, ular tabiatining hozirgi paytdagi tadrijiy taraqqiyoti va mohiyatini tushunib yetish, kelgusida uni rivojlantirish istiqbollari belgilab olish juda muhimdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Parlamentarizm borasidagi nazariy va amaliy tadqiqotlarimiz ko‘rsatishicha, parlamentarizmning qaror topishi o‘ta murakkab, ba‘zan esa mashaqqatli jarayondir. Unda tarixiy davrning o‘ziga xos jihatlari, har bir alohida mamlakatning ijtimoiy va davlat hayoti, milliy an‘analari, xalqning huquqiy madaniyati va siyosiy xohish-irodasi namoyon bo‘ladi. Tabiiyki, ijtimoiy

amaliyotning rivoji, tarixiy taraqqiyotning kechishi mamlakat qonun chiqaruvchi organi to‘g‘risidagi nazariy tasavvurlarni ham o‘zgartirib borgan.

Parlamentarizm qonun chiqaruvchi hokimiyat bilan bog‘langan, chunki u uning negizida paydo bo‘lgan. Ammo, “parlament” va “parlamentarizm” tushunchalarini bir xilda tushunish kerak emas. Ba‘zan parlamentarizm deganda parlament faoliyatining nazariyasi va amaliyoti tushuniladi, biroq davlat organlari tizimida vakillik institutining mavjudligi parlamentarizm kabi maxsus siyosiy institutning mavjudligini anglatmaydi. Hozirgi vaqtda bir qator mamlakatlarda parlamentlar mavjud, ammo ular faqat qonun chiqaruvchilik rolini o‘ynaydi. Parlamentarizm g‘oyalari qadimdan ilmiy munozaralar markazida bo‘lib kelgan. Parlamentarizm g‘oyalari qadimgi asarlarda ham kuzatish mumkin, masalan, Platon, Aristotel, Sitseron asarlarida davlat hokimiyati tizimida vakillik organining o‘rni haqidagi munozaralarni uchratish mumkin. Siyosatshunoslikda parlamentarizmni xuquqiy va siyosatshunoslik nuqtai nazaridan izohlash mumkin. Huquqiy yondashuv parlamentarizmni boshqaruv shakllaridan biri sifatida tushunishga asoslanadi. Biroq parlamentarizm murakkab va ko‘p qirrali hodisa bo‘lgani uchun uni faqat parlament, hukumat va davlat rahbarining bir-biriga bo‘ysunish darajasi bilan tavsiflanishi mumkin bo‘lgan boshqaruv shakli sifatida tushunishning o‘zi yetarli emas. Parlamentarizm fuqarolarning huquqlari, majburiyatlari va erkinliklarini ta‘minlashning erishilgan darajasi orqali jamiyatni demokratlashtirish darajasini tavsiflaydi. O‘zbekistonda tarixiy rivojlanish tajribasi va davlat mustaqilligiga erishish jamiyat va davlat boshqaruvining

mukammal institutlarini yaratadi. Jamiyatni boshqarish asrlar o'ishi bilan inson huquqlari va qadr-qimmatini saqlashga xizmat qilishi bilan takomillashib bordi. Bu sohadagi kashfiyotlardan biri hokimiyatning o'zaro taqsimlanishi bo'ldi. Ma'lumki, huquqiy davlatga o'tish va uning barorrligining kafolatlaridan biri hokimiyatlar taqimlanishi prinsipidir.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda zamonaviy parlament bosqichma-bosqich shakllandi. Oliy Majlis jamiyatdagi turli ijtimoiy tabaqalar irodasini ifodalash va ular manfaatlarini ro'yobga chiqarishning haqiqiy institutiga aylandi. Buning asosiy sababi shundaki, mamlakat hukumati va parlamenti hamjihatlikda ilg'or xorijiy tajribalarni, shuningdek, milliy an'analarni o'rganish asosida yildan-yilga parlamentchilik islohotlarini izchillik bilan amalga oshirib bordilar. Ayniqsa, o'z mamlakatlarida fuqarolik jamiyati va xuquqiy davlat barpo etgan davlatlar tajribasi sinch-kovlik va kunt bilan o'rganildi. Shuningdek, parlamentning kelib chiqish sabablari, unga bo'lgan dastlabki zaru-riyatlar, parlamentning siyosiy tizimdagi o'rni chuqur o'rganildi. Shu bilan birga bu sohadagi islohotlar izchillik bilan davom etmoqda. Mamlakatda qonun chiqaruvchi, ijro va sud hokimiyatlari mustaqilligini ta'minlash, ularning o'zaro muvozanatlashishi asosida jamiyat barqarorligining doimiyligiga erishish islohotlarning muhim va dolzarb yo'nalishiga aylandi. Mamlakatda ikki palatali parlamentni shakllantirish borasida ilg'or tajribalar keng qo'llanilishi tabiiy holga aylangan. Islohotlarning hozirgi bosqichida ilk parlamentlarning paydo bo'lish zaruriyatiga bo'lgan qizi-qishlar yanada ortdi. Ikki palatali parlamentlarning jamiyat va davlat hayotidagi ahamiyati va o'rnini anglab yetish uchun uning kelib chiqish sabablarini o'rganish, za-monaviy parlamentarizmning taraqqiyotini tadqiq etish zaruriyati tug'iladi.

Aslida, «parlament» so'zining o'zagi fransuzcha «parler» dan kelib chiqqan bo'lib, u «suzlamoq» yoki «gapirmoq» ma'nosini anglatadi. Bundan shunday xulosa chikarish mumkinki, parlament o'zining tarixiy ko'rinishlarida, asosan, fikr ifodalash va shu bilan davlat siyosatiga u yoki bu ko'rinishda ta'sir o'tkazish joyi bo'lib kelgan. Ammo bugungi kunga kelib, zamonaviy parlamentlar davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi oliy vakillik organi, siyosiy tizimning ajralmas tarkibiy qismi, mustaqil siyosiy institut sifatida shakllandi. Zamonaviy parlamentlar vazifasidan kelib chiqib, ularning ahamiyati xususida xulosa chiqarish mumkin: Birinchidan, parlamentning qonunchilik vazifasi shaxsni, jamiyatni, davlatni huquqiy jihatdan ta'minlash imkonini beradi. Zero, qonunlar huquqning asosiy manbai bo'lib, unga rioya etish har bir fuqaro, davlat organlari, xo'jalik yurituvchi sub'yektlar va demokratik institutlarning ijtimoiy majburiyatidir. Ikkinchidan, parlament davlat hokimiyati institutlari tizimida saylab qo'yiladigan asosiy vakillik organi sanaladi. Bu esa uning fuqarolar uchun ochiq va demokratik tabiatini belgilab beradi. Uchinchidan, parlament o'zining ta'siri, vakolatlari nuqtai nazaridan hokimiyat shoxobchalari ichida muhim ahamiyat kasb etadi. Turli ijtimoiy manfaatlar va qarashlarning aynan parlamentda jamlanganligi jamiyat a'zolari, hokimiyat shoxobchalari, «markaz» va «xudud» o'rtasida vujudga kelishi mumkin bo'lgan turli ziddiyatlarning oldini olish imkonini beradi.[1]

Tadqiqot metodologiyasi. Bizning tadqiqotimiz yo'nalishidan kelib chiqib, siyosatshunoslik nuqtai nazaridan yondashuv qiziqish uyg'otadi. Shu nuqtai nazardan parlamentarizmni uch jihatda ko'rib chiqish mumkin: parlamentning institut sifatidagi zaruriyatini va uning ijtimoiy vazifalarini ilmiy asoslash vazifasini bajaradigan g'oyaviy-nazariy konsepsiya;

hokimiyatlar bo'linishi mavjud jamiyatda vakillik va qonun chiqaruvchi hokimiyatning birligini o'zida mujassam

etgan siyosiy-huquqiy institut; parlament vakolatini kengaytirish va parlament hukumatini shakllantirishning alohida holati (parlamentli respublikalarga xos holat). Ingliz tadqiqotchisi A.Days ta'kidlaganidek, parlamentarizmning asosi parlament ustunligi tamoyili bo'lib, parlament barcha turdagi qonunlarni chiqarish va ularni bekor qilish huquqiga ega bo'ladi [2]. Nemis tadqiqotchisi G.Yellinek esa parlamentni parlamentarizmning markaziy bo'g'ini deb hisoblasa-da, uni davlatning asosiy organlari sifatida tasniflamaydi. Jumladan, u parlament mustaqil organ bo'lmagani uchun davlatga va davlatga bo'ysunuvchi shaxslarga bevosita ta'sir ko'rsata olmasligini ta'kidlaydi. Uning paydo bo'lishi, mavjudligi va yo'qolishi davlatning tartibsizlanishi yoki o'zgarishiga olib kelmaydi[3]. P. Leshe parlamentarizmni tor va keng ma'noda ta'riflaydi. Tor ta'rif parlamentarizm bilan bog'liq bo'lib, u muayyan institutlar, ijtimoiy tuzilmalar va ijtimoiy-siyosiy madaniyatga asoslanadi. Kengroq talqinga ko'ra, parlamentarizm xalq manfaatlarini ifoda etuvchi parlamentning mavjudligi bilan bog'liqdir [4]. Parlamentarizm ko'p qirrali hodisa bo'lib, murakkab ichki tuzilishga ega. Biroq, siyosatshunoslikda "parlamentarizm" tushunchasi tez-tez qo'llanilishiga qaramay, ilmiy adabiyotlarda uning yagona talqini mavjud emas.

Tahlil va natijalar. Bir qator tadqiqotchilar parlamentarizmni siyosiy rejimning bir turi deb hisoblaydilar. M. A. Morgunova parlamentarizm davlat hokimiyatini amalga oshirish usuli, har bir aniq shtatda qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlari o'rtasida rivojlanadigan real munosabatlar bilan belgilanadigan, bunda parlament yetakchi rol o'ynaydigan maxsus rejim ekanligini ta'kidlaydi [5].

Xuddi shunday fikrni B.A.Strashun ham bildirib, siyosiy rejim sifatida parlamentarizmning asosiy xususiyati hukumatning o'z faoliyati uchun parlament oldidagi javobgarligi ekanligini ta'kidlaydi. Ya'ni, parlamentarizm - bu hukumat hokimiyati parlament ishonch votumiga bog'liq bo'lgan rejim, parlament esa yagona demokratik institutdir [6]. Bu hukumat hokimiyatiga erishish va uni saqlab qolish uchun qonun chiqaruvchi organning ishonchidan bahramand bo'lishi kerak bo'lgan rejimdir.

Stiven Fish parlamentarizmni qonun chiqaruvchi hokimiyat hukumatni shakllantiradigan, bosh vazir muhim ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshiradigan va qonun chiqaruvchi organ oldida mas'ul bo'lgan, prezident yoki mavjud bo'lmaydi yoki tantanali vazifalarni bajaradigan tizim sifatida belgilaydi [7].

Tadqiqotchilar parlamentarizmning turli jihatlariga e'tibor qaratadilar. A. A. Mishin parlamentarizmni jamiyatni davlat tomonidan boshqarishi tizimi sifatida qaraydi [8].

V. V. Bakushev, V. N. Lixachevlar ham xuddi shunday fikrni bildirishgan: "Parlamentarizm - bu davlatning siyosiy tashkiliy tizimi bo'lib, unda qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarning vazifalari aniq chegaralangan". [9].

"Huquq va siyosat" ensiklopedik lug'atida parlamentarizm boshqa davlat organlariga nisbatan vakillik va qonun chiqaruvchi organ - parlamentning rasmiy ustunligi bilan qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi funksiyalarning aniq taqsimlanishi bilan tavsiflangan boshqaruv tizimi sifatida qaraladi. Shuningdek, parlamentarizm sharoitida hukumat parlament tomonidan tasdiqlanishi va uning oldida javobgar ekanligi ta'kidlanadi [10].

Bir qator tadqiqotchilar parlamentarizmni tuzilmaviy va funksional jihatdan hokimiyatlar bo'linishi, ijtimoiy adolat va huquq-tartibotni qaror toptirish va rivojlantirish maqsadida parlamentning yetakchi roli bo'lgan qonun ustuvorligi tamoyillariga asoslangan davlat hokimiyatini tashkil etishning maxsus tizimi sifatida qaraydilar.

Aytishimiz mumkinki, bu ta'riflar oliy davlat hokimiyatini tashkil etish va faoliyat yuritishning parlament tizimini, uning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi

funksiyalarini ajratgan holda ko'rsatadi. Masalan, R. M. Romanov parlamentarizm mezonlaridan biri qonun chiqaruvchi organlarning ijro etuvchi va sud hokimiyatiga nisbatan ustuvorligi ekanligini ta'kidlaydi [11].

Keng ma'noda parlamentarizm parlamentning roli qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi funksiyalarni ajratish bilan tavsiflangan oliy davlat hokimiyatini tashkil etish va faoliyat yuritish tizimi sifatida tushuniladi. Ba'zi tadqiqotchilar "...parlamentning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlar o'rtasidagi mehnat taqsimoti bilan tavsiflangan jamiyatni boshqarishning maxsus tizimi", sifatida e'tirof etadi [12].

O. O. Mironov talqinida parlamentarizm murakkab va ko'p qirrali hodisa, qonun ustuvorligi va hokimiyatlar bo'linishi tamoyillari qaror topgan, demokratiya va yuksak siyosiy-huquqiy madaniyat bilan tavsiflanuvchi fuqarolik jamiyati shakllangan ijtimoiy qadriyatlarining ma'lum ko'lamli sifatida tavsiflanadi.

A. D. Kerimov parlamentarizmni uch darajada amal qiluvchi murakkab iyerarxik hodisa sifatida qaraydi: parlament darajasida; parlamentning davlat hokimiyatining boshqa institutlari bilan o'zaro hamkorligi darajasida va jamiyatning siyosiy, huquqiy va umumiy madaniyati darajasida.

Tadqiqotchi A.V.Gorelik parlamentarizmni erkin saylovlar mexanizmi orqali turli ijtimoiy qatlamlar va guruhlar manfaatlarini aniqlash, muvofiqlashtirish va amalga oshirishga yordam beradigan institut sifatida, T.F.Milova esa demokratiya shakllaridan biri va erkinlikni amalga oshirish usuli sifatida tavsiflaydi.

Ayrim tadqiqotchilar parlamentarizmni xalq vakilligini parlament instituti sifatida rasmiylashtirish va parlamentning davlat boshqaruvi tizimidagi yetakchi organ sifatida shakllanishining tarixiy jarayoni deb hisoblaydilar.

Xulosa va takliflar. Bizning fikrimizcha, parlamentarizmni umume'tirof etilgan demokratik tartiblar

asosida saylangan xalq vakilligining (parlamentning) boshqa davlat hokimiyat organlari bilan o'zaro hamkorligini ta'minlaydigan, uning davlat tizimidagi alohida mavqeini aks ettiruvchi va davlatning fuqarolik jamiyati bilan hamkorligini amalga oshiradigan siyosiy institut sifatida tavsiflash mumkin.

O'zbekistonda parlamentarizm tarixi mamlakatimiz mustaqilligining tarixi bilan chambarchas bog'liqdir. Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab shakllangan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi mustaqillik tariximizning barcha bosqichlarida mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlash, xalq hokimiyatining chinakam demokratik tizimini shakllantirish borasida muhim o'rin egalladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning milliy siyosiy tizimni hamda davlat boshqaruvi asoslarini demokratlashtirishga qaratilgan tashabbuslari parlamentning jamiyatimiz hayotida tutgan o'rni va ahamiyatini yanada kuchaytirdi.

Oliy Majlisning muhim va mustaqil institut sifatidagi faoliyati mamlakatimizning barqaror rivojlanishini ta'minlash, haqiqiy huquqiy davlatni shakllantirish, mamlakatda konstruktiv va bunyodkorlik muhitini yaratish borasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Fuqarolarning manfaatlarini ifodalovchi demokratik organ sifatida shakllangan, davlat hokimiyati organlari tizimida munosib o'rin egallagan, mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarga faol jalb etilgan parlamentimiz xalqparvar davlat barpo etishga, milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirishga, xalqimiz farovonligini ta'minlash yo'lidagi islohotlarning faol tashabbuskori va ishtirokchisi bo'lib kelmoqda.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasidan kelib chiqib, davlat hokimiyati tizimida parlamentning rolini yanada kuchaytirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar deputatlik korpusidan yanada faol bo'lishni, ish jarayoniga yangicha ruh va o'zgacha mazmun olib kirishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR

1. Дайси, А. В. Основы государственного права Англии / – М., 1905. – 659 с.
2. Тансура, М. С. Парламентаризм в современной России: становление и динамик: дис. ... канд. полит. наук: 23. 00. 02 / М. С. Тансура. – Владивосток, 2005. – 168 с.
3. Моргунова, М. А. Скандинавский парламентаризм. Теория и практика / М. А. Моргунова. – М.: Изд. центр РГГУ, 2001. – 348 с.
4. Страшун, Б. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / Б. А. Страшун. – М., 1995. – 354 с.
5. Fish, M. S. Stronger legislatures, stronger democracies / M. S. Fish // Proquest [Electronic resource]. – 2009.
6. Парламентаризм: обеспечение законодательных (представительных) органов власти / В. В. Бакушев, В. Н. Лихачев [и др.]; под науч. ред. В. В. Бакушева, В. Н. Лихачева. – М.: Реал Принт, 2015. – 744 с.
7. Гавриленко, В. Г. Парламентаризм / В. Г. Гавриленко // Большой энциклопедический словарь «Право и политика». – Минск, 2001. – 1000 с.
8. Романов, Р. М. Понятие и сущность парламентаризма / Р. М. Романов // Социально-политический журнал. – 1998. – № 4. – С. 210–225.
9. Алексеева, М. В. Конституционное право: учебник для бакалавров / М. В. Алексеева, М. Б. Смоленский. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2013. – 541 с.
10. Горелик А. В. Парламент как форма представительства интересов: современный взгляд на проблему. – Минск, 2008. – Вып. 6:
11. Конституционное право: учебник/ С. В. Васильева, В. А. Виноградов, В. Д. Мазаев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2011. – 560 с.
12. Sh. Qudratxo'jayev- O'zbekistonda profesional parlament tizimining siyosiy institut sifatida shakllanishi va rivojlanishi istiqbollari.

Tolibjon BABAYEV,
O‘zbekiston davlat jahon tillari univiersiteti mustaqil tadqiqotchisi

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti professori, f.f.d. A.Qodirov taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF DIALOGUE WITH THE PEOPLE IN THE SYSTEM OF POLITICAL COMMUNICATIONS

Annotation

This scientific article analyzes the system of communication with the people in Uzbekistan, its formation and features. Based on the theory of political communication, the foundations, principles and tasks of this factor are revealed. Practical implications have been developed based on scientific analysis and theoretical approaches.

Key words: Dialogue with the people, political communication, New Uzbekistan, reforms, democracy, socio-political activities.

РАЗВИТИЕ ДИАЛОГА С НАРОДОМ В СИСТЕМЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ КОММУНИКАЦИЙ

Аннотация

В данной научной статье анализируется система общения с народом в Узбекистане, ее формирование и особенности. На основе теории политической коммуникации раскрываются основы, принципы и задачи этого фактора. Практические выводы были разработаны на основе научного анализа и теоретических подходов.

Ключевые слова: Диалог с народом, политическая коммуникация, Новый Узбекистан, реформы, демократия, общественно-политическая деятельность.

SIYOSIY KOMMUNIKATSIYA TIZIMIDA XALQ BILAN MULOQOTNING RIVOJI

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada O‘zbekistonda xalq bilan muloqot tizimi, uning shakllanishi va o‘ziga xos jihatlari tahlil etilgan. Siyosiy kommunikatsiya nazariyasi asosida ushbu omilning asoslari, tamoyil va vazifalari ochib berilgan. Ilmiy tahlil va nazariyo yondashuvlar asosida amaliy xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Xalq bilan muloqot, siyosiy kommunikatsiya, Yangi O‘zbekiston, islohotlar, demokratiya, ijtimoiy-siyosiy faollik.

Kirish. Mustaqillik yillarida O‘zbekiston o‘z oldiga strategik vazifa sifatida qo‘ygan kuchli fuqarolik jamiyatini shakllantirish borasida normativ-huquqiy baza hamda institusional asoslar shakllanib bormoqda. Shu o‘rinda fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, siyosiy partiyalar va ommaviy axborot vositalarining jamiyatimiz ijtimoiy hayotidagi ishtiroki ham kuchaymoqda. Mazkur jarayonda esa 2016 yil 28 dekabrda qabul qilingan “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bu borada yangi davrni, ta‘bir joyiz bo‘lsa, ijtimoiy-siyosiy islohotlarning yangi bosqichini boshlab berdi deyishimiz mumkin.

Bu borada fuqarolar murojaatlari tizimini yanada yaxshilash masalasi dolzarb masala sifatida turibdi. Murojaat – bu fuqarolarning davlat xokimiyati organlariga yo‘llaydigan huquqiy akti hisoblanadi. Har bir fuqaro xokimiyat tashkilotlariga murojaat qilar ekan (ariza, shikoyat yoki takliflar bilan) u bevosita davlat organlari bilan muloqotga kirishadi.

Jamiyatda fuqarolar murojaatining ahamiyati juda katta. Murojaatlar o‘z hususiyatiga ko‘ra uchta funksiyani bajaradi. Birinchidan, murojaat, eng avvalo, jamiyatda inson huquqlarini himoya qilish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Ikkinchidan, fuqarolarning murojaati – bu Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo‘yilgan har bir shaxsning jamiyat va davlat ishlaridagi bevosita ishtirokini belgilab beruvchi omil hisoblanadi. Uchinchidan, fuqarolar murojaati – bu davlat xokimiyati tomonidan olib borilayotgan siyosatga nisbatan xalqning fikri, muloxazasi hamda jamiyatda “qayta aloqa” tizimining samarali ishlashidir.

Mazkur sohaning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi shiddat bilan o‘zgarib borayotgan ijtimoiy-siyosiy,

sotsial-iqtisodiy jarayonlarda fuqarolar murojaatini, ularning xohish-istaklarini to‘la anglab yetish hamda shunga asosan davlat organlari faoliyatini yo‘lga qo‘yish imkonini beradi. Xalq murojaatlari bilan ishlash tizimi ham bir nechta tashkiliy-institusional jihatlarni qamrab oladi. Masalan, fuqaro tomonidan bildirilayotgan muammoni bilish, anglab yetish, masalani tahlil qilish, muammo bo‘yicha yechim topish va faoliyatni monitoring qilib borish kabi jihatlarni qamrab oladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Agarda masalaning tarixiy ildizlariga nazar tashlaydigan bo‘lsak, mamlakatimiz hududida taraqqiy etgan bir qancha saltanatlar ijtimoiy-siyosiy boshqaruvida xalq bilan muloqot va fuqarolarning murojaatlari bilan shug‘ullanish tizimlari mavjud bo‘lganini kuzatishimiz mumkin. Masalan, Somoniylar davlatida raiyat bilan ishlash va ularni qabul qilish borasida alohida Devon tashkil qilingan bo‘lib uning vazifalari xalqning murojaatlarini ijobiy tarzda hal qilish bo‘lgan. Amir Temur davlat boshqaruvida ham xalq bilan bevosita aloqa qilishga, ularni qiynayotgan muammolarni bartaraf etishga alohida e‘tibor berilgan. “Amr qildimki, har yerda, viloyatu shahar va lashkar o‘rdusida kundalik voqealarni yozuvchilarni tayin qilsinlarki, raiyat ahvoli, kayfiyati va xatti-harakati haqida meni xabardor qilsin”[1], deya takidlaydi Sohibqiron Amir Temur. “Dono vazir xar doim o‘z mamlakati fuqarolarining bahti, farovonligi haqida qayg‘urishi lozim”[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Shundan ko‘rib turibdiki, aholining murojaatlari bilan ishlash va ularni doimiy ravishda takomillashtirib borish tizimi uzoq tarixga borib taqaladi. Mustaqillik yillarida xalq bilan ishlash va ularni murojaatlarini tahlil qilib borish yangi bosqichga ko‘tarildi. Bu borada normativ-huquqiy asoslar yaratildi. Shular jumlasiga, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni hamda 2016 yilning 28 dekabr kuni

qabul qilingan "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonini alohida takidlashimiz lozim.

Mazkur huquqiy asoslarga ko'ra, bugungi kunda mamlakatimizning butun xududida "xalq qabulxonalari" tashkil qilindi. Shuni alohida takidlashimiz lozimki, "...aholining eng dolzarb muammolarini hal etish imkonini beruvchi, davlat hokimiyati va boshqaruvi, xo'jalik boshqaruvi organlari, barcha darajadagi hokimiyatlar bilan fuqarolar o'rtasidagi hamkorlikning samarali mexanizmini"[3] yaratish xalq qabulxonalarining asosiy vazifasiga aynaishi lozim. Bundan tashqari, davlat xokimiyati organlarining virtual qabulxonalari ham faoliyat olib bormoqda. Mazkur qabulxonalarga kelib tushgan xar bir murojaat o'rganilib, tahlil qilinib boriladi va ijobiy yechimi bo'yicha monitoring ishlari olib boriladi. Bir so'z bilan aytganda, "Xalq dalat organlariga emas, balki davlat organlari xalqimizga xizmat qilishi kerak"[4].

Shuning bilan birga, Respublikamizda xalq murojaatlari bilan ishlashda parlamentning rolini oshirishga alohida urg'u berib kelinmoqda. "Parlament so'rovi", "deputatlik so'rovi", "parlament eshituvi" kabi siyosiy-huquqiy vositalardan foydalanish amaliyoti kengayib bormoqda. Partiyalar va bevosita deputatlik korpusi vakillarining o'z elektorati bilan ishlash tizimi takomillashtirilmogda.

Mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar va siyosiy modernizatsiya jarayonlariga "elektron hukumat" tizimini joriy qilish amaliyotlari ham kengayib bormoqda. Bunda ayniqsa kichik biznes va tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash, aholini manzilli ijtimoiy himoya bilan ta'minlash va jamiyatda qonun ustuvorligiga erishish omillariga alohida e'tibor berilmogda.

Shuni takidlashimiz lozimki, jamiyat bilan davlat o'rtasida, xalq bilan mansabdor shaxslar o'rtasidagi tom ma'nodagi samarali aloqalar tizimini yo'lga qo'yishda fuqarolar murojaatlari bilan ishlash tizimi va xalq qabulxonalarining roli va ahamiyati juda katta. 2017 yilni mamlakatimizda "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili" deb e'lon qilinishi ham aynan shu maqsadlarlar yo'lida qilingan eng katta qadam bo'lishi shubhasizdir.

Konstitusiyamizning 2-moddasida quyidagi so'zlar bitilgan: "Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'uldirlar"[5]. Darhaqiqat, mamlakatimizning mustaqil yo'li xalq hokimiyatning birdan-bir manbai, kuch-qudrati, ijodkori va yagona bunyodkori ekanini amalda yana bir bor isbotladi.

Lekin yaqin o'tmishda xalq bilan davlat idoralari, oddiy fuqarolar bilan mansabdorlar o'rtasida uzilish paydo bo'lgani, o'zaro ishonchsizlik tomir yoygani hech kimga sir emas. Bu salbiy holat yurtimiz taraqqiyotiga to'g'anoq bo'la boshladi. Shu bois Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishishi bilanoq ana shu masalaga jiddiy e'tibor qaratdi. 2016 yil 28 dekabrda jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash bo'yicha Prezident farmoni qabul qilindi. Ushbu farmonga muvofiq tashkil etilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalari va virtual qabulxonasi fuqarolar bilan mutasaddi idoralarni bog'lovchi tizimga aylandi. Bu yo'nalishda keng qamrovli boshqa ko'plab ishlar ham amalga oshirildi. Say-harakatlar kutilgan ijobiy natijalarni berdi. Davrning shiddat bilan ilgariylashi esa mazkur tizim oldiga yangidan yangi vazifalarni qo'yimoqda. Binobarin, bu jabhani ham takomillashtirish zarurati paydo bo'ldi.

Tahlil va natijalar. Davlatimiz rahbari odamlarni murojaat qilishga majbur etayotgan muammolarni mahallaning o'zida bartaraf qilish kerakligini doimo takrorlab

keladi. Buning uchun viloyat, tuman va shahar hokimlari bir haftada ikki kunni fuqarolarni qabul qilishga ajratishi, shuningdek, hokimliklarda kunlik qabul yo'lga qo'yilishi belgilandi.

Prezidentimiz har bir hokimning kabineti "xalq qabulxonasi" bo'lishi, murojaatlarni ko'rib, nimalarga e'tibor qilish bo'yicha har bir rahbarning strategiyasi bo'lishi kerakligiga urg'u berib keladi. Aholi to'g'ridan-to'g'ri tunu kun murojaat qilishi uchun hokimlarning virtual qabulxonasi va ijtimoiy tarmoqlarda alohida sahifalarini tashkil etish vazifasi qo'yildi. Doimiy ravishda aholi bilan muloqot tizimi samaradorligini oshirishga qaratilgan ko'plab aniq chora-tadbirlar ham belgilab berilmogda.

Shu o'rinda jonli muloqotni tashkil etishda siyosiy partiyalar bugun juda katta kuch va imkoniyatlarga ega ekanini qayd etish zarur. Siyosiy partiyalar nafaqat o'z elektorati, balki ko'makka muhtoj barcha fuqarolar manfaatini himoya qilish uchun butun salohiyatini ishga solishi talab etiladi. Bu esa natijada partiyaning qo'llab-quvvatlovchilar, dasturiy g'oya va maqsadlariga xayrixohlik bildirayotganlar tobora oshishiga olib keladi. Vaholanki, demokratik qadriyatlar va fuqarolik jamiyati qonuniyatiga ko'ra xalq bilan davlat o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in vazifasini aynan siyosiy partiyalar o'tab berishi zarur[6].

Xulosa va takliflar. Yangi O'zbekiston barpo etishning asosiy mezonini, avvalo, jamiyat va davlat hayotida fuqarolar va boshqaruv institutlarining o'ziga xos birdamligi, barqaror va konstruktiv muloqotga asoslangan fuqarolik jamiyatining barcha xususiyatlarini o'zida mujassam etishi bilan bog'liq. Bunda milliy va tarixiy xususiyatlar, umuminsoniy qadriyatlar hamda fuqarolarning siyosiy ongi va siyosiy madaniyati darajasi yetakchi ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, davlat va jamiyat o'rtasidagi hamkorlikni ta'minlashning asosiy sharti sifatida turli siyosiy institutlar yordamida amalga oshiriladigan siyosiy kommunikatsiya alohida o'rin tutadi. Ma'lumki, yangi jamiyatlarni barpo etish hamda siyosiy modernizatsiya jarayonlarining samarasi: 1) fuqarolarning siyosiy faolligini va siyosiy madaniyati darajasini yuksaltirish; 2) mamlakatda ta'lim sifati, aholi savodxonligi darajasini oshirish va umuman ma'rifatli jamiyatni yaratish; 3) mavjud siyosiy institutlar faoliyati va faolligi orqali namoyon bo'ladi.

O'zbekistonda "Harakatlar strategiyasidan - taraqqiyot strategiyasi sari" tamoyili asosida olib borilayotgan islohotlar jarayonida prezidentning xalq qabulxonalari fuqarolar murojaatlarini ko'rib chiqish hamda jamiyat va davlat o'rtasida o'zaro kommunikatsiyani o'rnatish bo'yicha samarali faoliyat yuritib kelmoqda. Unda barcha davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining xalq bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilish, joylardagi fuqarolarning dolzarb muammolarini o'z vaqtida aniqlash va tezkor hal qilish bo'yicha faoliyatini muvofiqlashtirilmoqda va nazorat qilib borilmogda.

Shuningdek, bugungi kunda xalq qabulxonalari mamlakat fuqarolarining huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini kafolati sifatida prezident vakolatlarini amalga oshirishda barcha hokimiyat bo'g'inlarining o'zaro muvofiqlashtirilgan o'zaro aloqalarini ta'minlashning samarali va kuchli vositasiga aylandi. Aytish joizki, davlat organlari va aholi o'rtasida samarali strategik kommunikatsiya kanallarining mavjudligi demokratik huquqiy davlatning muhim ko'rsatgichi hamda davlat va jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlashning muhim shartidir.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzurida Jamoatchilik palatasi tashkil etilganligini ham alohida ta'kidlash lozim. Ushbu tashabbus O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev boshchiligidagi jamiyat taraqqiyotini yangi bosqichga ko'tarish, mamlakatni dunyoga ochish,

boshqaruvning demokratik tizimlarini joriy etishda fuqarolik jamiyati ishtirokini oshirish, jamoatchilik nazoratini ta'minlash borasida olg'a tashlangan yana bir muhim qadamdir.

Jamoatchilik palatasi faoliyatining eng muhim yo'nalishlaridan biri O'zbekiston Respublikasini har tomonlama rivojlanish maqsadida davlat, fuqarolar va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi samarali muloqotni yo'lga qo'yishdan; meyoriy hujjatlar tayyorlashda ishtirok etish, xususan, meyoriy-huquqiy hujjatlarning ijtimoiy

ekspertizasini o'tkazish; jamoatchilik nazoratining jumladan, jamoatchilik monitoringini samarali tizimini shakllantirishdan iboratdir. Buni iste'molchilar huquqini himoya qilish sohasidagi samarali siyosatning asosiy tarkibiy qismidir.

Istiqbolda esa ushbu tizimni yanada rivojlantirish, uning institusional va tashkiliy-huquqiy asoslarini mustahkamlash zarurati mavjud. Ushbu platforma orqali tom ma'nodagi jamiyatimizda siyosiy kommunikatsiya va konstruktiv muloqotni yo'lga qo'yish – barqaror taraqqiyotimizga asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. “Темур Тузуклари”. Мулку мамлакат, сипоҳу райят аҳволидан хабардор ва огоҳ бўлиб туриш тузуки. <http://www.temurtuzuklari.uz/>
2. “Темур Тузуклари”. Вазирни танлаш тузуки. <http://www.temurtuzuklari.uz/>
3. “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2016 йил 28 декабрь., www.Uza.uz – Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги.
4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга курашимиз. 2016 й. 14 декабрь. www.Uza.uz – Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги.
5. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // <https://constitution.uz/uz/clause/index>
6. Саидов С.Ш. Тенденци гражданского общества в Узбекистане: некоторые взгляды на создание общественной палаты // Alma Mater, 2021. № 02. -С. 117.

UDK:10.00.06

Ирада БАБАЕВА,

Узбекский государственный университет мировых языков, преподаватель кафедры лингвистика и английская литература

E-mail: iradachka82@mail.ru

По отзыву ректора Наманганского института иностранных языков, доктора философских наук, доцента Каримова Ривожиддина Гуломжоновича

KUTUBXONA YUVYASKUL UNIVERSITETIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMINI RIVOJLANTIRISHNING ENG ASOSIY MANBASIDIR

Аннотация

Mazkur maqolada biz Yuvyaskul universitetida ilmiy-o'quv jarayonini rivojlantirishning asosiy ustuvor yo'nalishlarini ko'rib chiqamiz. Ta'lim davlatni rivojlantirish va aholi turmush darajasini oshirishga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Har bir universitet sifatli ta'lim berishdan manfaatdor. Ilm-fan va ta'lim o'zaro bog'liq, shu munosabat bilan talabalar universitetda bo'lganda ularning ilmiy salohiyatini rivojlantirish muhim ahamiyat ega. Yuvyaskul universitetidagi kutubxona ilmiy bilimlarning asosiy manbasidan biri hisoblanadi. Ishda tarkibiy usul va ta'riflash usulidan foydalaniladi. Universitetning ilm-fanni rivojlantirishning asosiy nufuzini aniqlash boshqa mamlakatlar universitetlarida ilmiy faoliyatni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishiga olib keladi.

Калит so'zlar: Ta'lim, ilm-fan, kutubxona, mustaqil ta'lim, axborot texnologiyalari.

БИБЛИОТЕКА КАК ОСНОВНОЙ ИСТОЧНИК РЕСУРСОВ РАЗВИТИЯ САМООБУЧЕНИЯ У СТУДЕНТОВ В ЮВЯСКЮЛЬСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Аннотация

В данной статье мы рассматриваем основные приоритеты развития учебного процесса в Ювяскуле университета. Роль образования имеет большое влияние на развитие государства и повышение уровня жизни населения. Каждый университет заинтересован в предоставлении качественного образования. Наука и образования взаимосвязаны, в связи с этим очень важно развивать научный потенциал у студентов во время их нахождения в университете. Библиотека в Ювяскуле университета является одним из основным источником научных знаний. В работе используется структурный метод и метод описания. Выявление одной из главной отличительной черты университета в сфере развития науки, может оказать позитивное влияние на развитие научной деятельности в университетах других стран.

Ключевые слова: Образование, наука, библиотека, самообучение, информационные технологии

LIBRARY AS THE MAIN SOURCE OF RESOURCES FOR THE DEVELOPMENT OF SSTUDENTS' SELF-STUDY AT JYVASKULA UNIVERSITY

Annotation

This article is aimed at considering the main priorities for the development of the scientific and learning process in Jyvaskyla University. The role of education has a great influence on the development of the state and increasing the living standards of the population. Each university is interested in providing high-quality education. Science and education are interconnected, in this regard, it is very important to develop the scientific potential of students while they are studying at university. The library of the Jyvaskyla University is one of the main sources of scientific knowledge. In the work, structural and description methods are used. Identifying one of the main distinguishing features of the university in the field of science can have a positive impact on the development of scientific activities at universities of other countries.

Key words: Education, science, library, self-study, information technologies

Образования играет важную роль в развитии каждого государства. Образование формирует человека, развивает его личные качества, то есть самодисциплину, толерантность, целеустремленность, стремление к новым источникам знаниям. В результате, люди приобретают необходимые знания и навыки, благодаря которым становятся востребованными и профессиональными специалистами. Следует отметить, что образовательные системы разных стран имеют свои особенности, определяемые национальными и культурными особенностями развития. При этом подходы к образованию во всех странах во многом схожи. Почти все страны Евросоюза перешли на кредит модульную систему в образовании. Несомненно, это система предоставляет много преимуществ, как и для педагогов так и для учащихся. Важно отметить, что в процессе образования важную роль играет процесс самообучения. Это

процедура развивает у студентов творческую инициативу, активность, ответственность, формирует умение применять полученные знания на практике, саморазвитие, развитие исследовательских навыков и др. Для выявления основных признаков развития самообучения в учебном процессе был выбран Ювяскульский Университет, один из университетов Финляндии.

Страна Финляндия известна во всём мире своим высоким уровнем образования, которое занимает одно из первых авторитетных мировых рейтингов. Самые большие университеты страны — это университет Хельсинки, Турку и Ювяскульский Университет. Ювяскульский университет расположен в городе Ювяскуля, который находится в 270 км севернее столицы страны. Этот город знаменит и привлекает внимание своим динамичным развитием, и входит в рейтинг

наиболее привлекательных для проживания городов. Ювяскюльский Университет в первые был основан в 1863 году на базе Учительской гимназии – первое учебное заведение по подготовке учителей. Преподавание велось на финском языке. Именно здесь была создана система обучения, которая до сих пор применяется в школах Финляндии. В 1937 году Учительская гимназия была переименована в Образовательный колледж, а в 1967 году получила свое нынешнее название.

В настоящее время, Ювяскюльский Университет имеет большой спрос среди молодёжи на получения высшего образования. Университет предоставляет высокий уровень образования, серьёзную практическую подготовку, возможность участия в разработке современных наук, то есть обеспечивает молодёжь всеми необходимыми возможностями для успешного вступления во взрослую жизнь и построения успешной карьеры.

Университет включает в себя 6 факультетов, состоит из трёх учебных кампусов. Важно отметить, что учебные корпуса университета снабжены комфортными аудиториями, лабораториями, исследовательскими центрами. Значительное внимание уделяется питанию студентов, ведь всем известно, что рациональное питание играет важную роль и является ключевым фактором поддержания здоровья студентов и их эффективности обучения в университете. В связи с этим, питание в университете, получаемое студентами, содержит необходимое количество витаминов и минеральных веществ. Также следует отметить, что только в университете финского города Ювяскюля есть факультет физической культуры, в котором проводятся исследования спортивных наук.

Во время изучения учебного процесса в Юваскульском университете, было выявлено что студенты большую часть дня проводят в стенах библиотеки, так как большое количество времени отведено на самообучение. В самом деле, Ювяскюля университет славится своей большой библиотекой. В связи с быстрым темпом развития в системе образования, с внедрение цифровых технологий, усиленный темп конкуренции на рынке образовательных услуг, привело к необходимости в изменении и модернизации вузовских библиотек. Испокон веков, библиотека являлась и продолжает быть неотъемлемой частью любого учебного заведения, частью образовательного процесса, одним из главных источников знаний. Повышение качества образования в учебном заведении, развитие самообучения у студентов в большой степени зависит от наличия высококачественных научных материалов в библиотеке, которые способствуют поддержке для обучения, преподавания и исследований. С помощью библиотеки, Ювяскюля университет создаёт все необходимые условия для развития образования и саморазвитие у студентов, что на сегодня является одной из главной целью кредит модульной системы в образовании.

Библиотека университета расположена на двух первых этажах здания университета под названием Ляхти. Пункт обслуживания библиотеки расположен на верхнем первом этаже Ляхти, а коллекции расположены на нижнем первом этаже. В здании Ляхте достаточно места

для чтения и работы. Тихие читальные залы расположены на 2 и 3 этажах. Студенты и сотрудники университета в целях проведения или обсуждения научных работ могут осуществлять бронирование групповых рабочих мест расположенных на первых этажах библиотеке. Информация об имеющихся в библиотеке изданиях отражена в электронном каталоге, который включает базы данных книг, периодических изданий, авторефератов и диссертаций. В основном, книги и литература предоставлена на финском, русском, английском, шведском и немецком языках. Научная литература расположена в отдельном секторе. Библиотека включает в себя более 10 000 электронных книг и большое собрание диссертаций, монографий, статей, докладов и фонд редких книг, среди которых редчайшие издания XV–XVIII веков. Доступ к библиотеке бесплатный и осуществляется путём читательского билета. Библиотека снабжена всеми необходимыми цифровыми технологиями, такие как беспроводная сеть интернета с высокоскоростным подключением, предоставляющая доступ к локальным и интернет ресурсам, большое количество компьютеров и ноутбуков, предназначенные для студентов, многофункциональные устройства для печати, копирования и сканирования. Стоит подчеркнуть, что успех функционирования библиотеки в Ювяскюля университет напрямую зависит и от профессионализма сотрудников, обладающие нужными знаниями и навыками, которые направленные на удовлетворение информационных потребностей студентов. Необходимо добавить, что библиотека в Юваскульском университете является местом не только для самообразования, но и местом для встреч и досуга. Дизайн-проект здания библиотеки, интерьер помещений, освещение, система вентиляция, современная мебель, чистота – все эти усовершенствования направлены в первую очередь для создания комфорта студентам во время учебного процесса.

Исходя из проведенных исследований, можно сделать вывод что в Ювяскюле университете обучение не проходит бесцельно. В 2013 году университет занял 299 место в рейтинге лучших университетов мира по версии британской компании QS Quacquarelli Symonds. Это подтверждает тот факт, что студентам в университете предоставляются все условия для развития навыков и знаний по определённым специальностям, которые будут им необходимы в поиске и в приобретение престижной и хорошо оплачиваемой работы. Благодаря библиотеке, которая снабжена большим количеством научной литературы и высококачественными информационными технологиями, развивается и улучшается качество научно исследовательской деятельности в университете. Студенты благодаря развитию самообучения в учебном процессе, развивают у себя следующие способности, такие как самодисциплина, самоорганизация, ответственность, самоконтроль, глубокие знания и работа с большим объёмом информации. Всё это способствует к выпуску высококлассных специалистов, которые на мировом рынке труда всегда пользуются хорошим спросом.

ЛИТЕРАТУРА

1. <https://www.jyu.fi/en>
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
3. <https://kinderlibrary.wordpress.com/tag>

Kuvanch BEKCHANOVA,
UrDU Pedagogika va psixologiya kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: bekchonovaquvonch@gmail.com.

Ma'mun universiteti dotsenti, PhD N.Jumaniyozova taqrizi asosida

SELF-MANAGEMENT IN SCHOOL CHILDRE CHARACTERISTICS OF KNOWLEDGE DEVELOPMENT

Annotation

This article presents scientific and theoretical information about the psychological characteristics of the development of self-regulation skills in preschool children. It mentions the psychological features of the development of self-government skills in preschool children in terms of content, self-esteem, emotional, volitional sphere, volitional (from the point of view of behavior) components, etc., containing I feedback is expressed consistently

Key words: Preschool age, self-regulation skills, child, behavior, self-esteem.

САМОРЕГУЛЯЦИЯ У ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ХАРАКТЕРИСТИКИ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ

Аннотация

В данной статье изложены научно-теоретические сведения о психологических особенностях развития навыков саморегуляции у детей дошкольного возраста. В ней упоминаются психологические особенности развития навыков самоуправления у детей дошкольного возраста по существу содержания, самооценки, эмоциональной, волевой сферы, волевого (с точки зрения поведения) компонентов и т. д., содержащиеся обратная связь выражается последовательно

Ключевые слова: Дошкольный возраст, навыки саморегуляции, ребенок, поведение, самооценка.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA O'Z-O'ZINI BOSHQARISH KO'NIKMASI RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOSLIGI

Аннотация

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlanishining psixologik xususiyatlari haqida ilmiy nazariy ma'lumotlar yoritilgan. Unda maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z-o'zini boqshqarish ko'nikmasi rivojlanishining psixologik xususiyatlari mazmun mohiyati haqida keltirib o'tilgan bo'lib, o'z-o'zini baholash, hissiy, irodaviy soha, konativ (xulq-atvor tomomnidan) komponentlari kabilarni o'z ichiga oluvchi fikr-mulohazalar izchil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim yoshi, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi, bola, xulq atvor, o'z-o'zini baholash.

Kirish. Bugungi kunda yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida keltirib o'tilishicha, maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayonlarini ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida takomillashtirishga oid g'oyalarga alohida ahamiyat qaratilgan. Maktabgacha yosh davri shaxsni shakllanishini fundamental davrlaridan biri bo'lganligi uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mashg'ulotlarni multimedia vositalari asosida tashkil etish, pedagogik-psixologik muloqot sharoitida ilmiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga joriy qilishning samarali mexanizmini yaratish ustuvor vazifa etib belgilab berilgan [1]

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yuqoridagi ustvor yo'nalishlar negizida tashkil etilgan mashg'ulotlar davomida, eng yangi harakatli ro'li o'yin texnologiyalaridan foydalangan holda, katta maktabgacha yoshdagi bolalarning o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlanishini maqsadli o'rganish va rivojlantirishni amalga oshirish dolzarb muammolardan bo'lib kelmoqda.

Shuni ham aytib o'tish lozimki, maktabgacha ta'lim sohasi, o'sib kelayotgan bola shaxsini maktabgacha yoshidagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan talablarga muvofiq sog'lom va yetuk, maktab ta'limiga tayyor holda shakllantirishni maqsad qilib belgilangan. Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama barkamol qatiyatli, kelgusida mustaqil fikrga ega shaxs sifatida shakllanishi ularni o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlanishi bilan bog'liqdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri shaxsning o'z-o'zini boshqarish tizimini shakllantirish va rivojlantirish hisoblanadi. Shu jumladan maktabgacha ta'limning o'rganilishi muhim bo'lgan

eng ahamiyatli muammolari o'z-o'zini boqshqarish ko'nikmasi rivojlanishini psixologik xususiyatlarini aniqlashdir. A. N. Leontev o'z asarlarida ta'kidlab o'tganidak, maktabgacha yosh davri - shaxsning dastlabki asosiy shakllanish davri ekanligi, xulq-atvorning asosiy mexanizmlarini shakllantirish davri, motivatsion va hissiy sohalar, o'z-o'zini anglashni bilan xarakterlanadi. Aynan maktabgacha yosh davri o'z-o'zini boqshqarish ko'nikmasi va hissiy, irodaviy soha, konativ (xulq-atvor tomomhidan) komponentlari kabilarni o'z ichiga oladi, shu bilan birga rivojlanishida muhim ahamiyatli hisoblanadi.

Insonning o'z-o'zini tartibga solish, o'z xatti-xarakterlarining boshqarish muammosi tadqiqiga bag'ishlangan harakatlar XIX asrning paydo bo'lgan. Mazkur muammoning kelib chiqishi, ko'pgina olimlar o'z asarlari inson psixologiyasi, fiziologiyasi va uning amaliy sohalarini o'rganishda yutuqlarga erishganlar.

Ushbu muammoni birinchilardan bo'lib I.M. Sechenov o'z-o'zini boshqarish g'oyasi alohida mustaqil jarayon sifatida kashf qilgan. I.M. Sechenov qobiliyatning asosini tashkil etuvchi, shaxsni o'z harakatlarini boshqarish aniq mexanizmlarni qidirdi. Uning nuqtai nazaridan, hissiy qo'zg'alishlar, fikrlar va axloqiy tuyg'ular insonning harakatlariga ma'lum bir ma'no beradi, shu bilan ularni tartibga soladi. [2]

Rus psixolog olimlari ham maktabgacha yosh davriga xos bo'lgan muammolari va o'z-o'zini boshqarish bo'yicha bir qancha o'z tadqiqotlarini olib borganlar. Ularning o'z-o'zini boshqarish oid tadqiqotlarini asosiy yo'nalishlariga qarab guruhlariga ajratib ko'satishimiz lozim; faoliyatni boshqarish

xususiyatlarni o'rganish (KA. Abulxanova-Slavskaya , A.M. Volkov, O.A.Konopkin , Yu.V. Mikadze , G.N. Solntseva va boshqalar); shaxsiy xulq-atvorni boshqarish (V.A. Ivannikov, V.G. Leontiev, D.A. Leontiev, E.S. — Mazur, Yu.M. Mislavskiy , I.I. Chesnokova, A.S. Sharov, V.A. Ddov va boshqalar);

Tadqiqot metodologiyasi. O'z-o'zini boshqarishdagi xulq-atvor munosabatlari maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish sohalari, va bu boradagi psixologik yondashuvlar natijasida 5-7 yosh, bu bolalik ya'ni inson hayotining eng qiziqarli va ahamiyatli davrlaridan biri ekanligini yoritib berganlar. Bog'cha yoshdagi davrda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lish bolaning kelajak hayotiga va ta'lim jarayoniga tayyorgarlik nuqtai nazaridan juda ham muhim hisoblanadi.

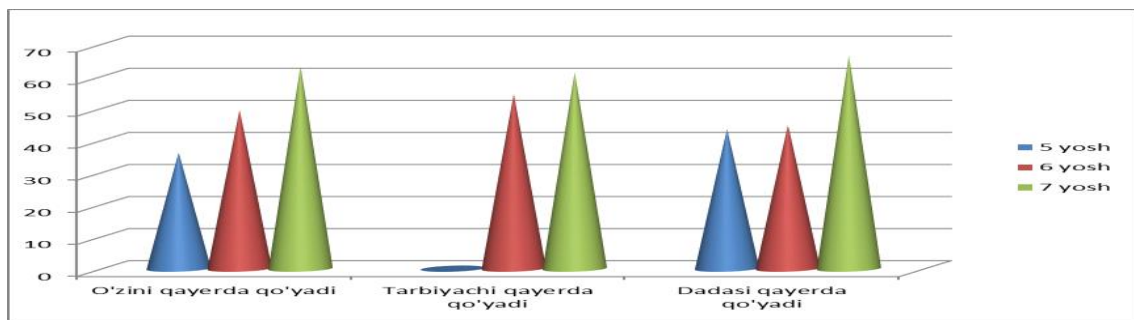
Bu ko'nikmalar bolalarning yetakchi faoliyati bo'lgan o'yinda rivojlanadi. Mazkur muammoni ko'pgina mutafakkirlar o'zlarining ilmiy-tadqiqotlarida yoritib o'tganlar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda xulq-atvorning xatti-harakatlarida o'zi-o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlantirish, aynan ularda bu jarayon shaxsning

B.G.Shur "Narvon" metodikasida yosh bo'yicha tafovutlar (Kruskal Uollis mezonida n=98)

	Yoshi	N	O'rtacha rang	H	P
Bola o'zini qayerda qo'yadi	5 yosh	33	36,24	18,203	0,000***
	6 yosh	33	49,55		
	7 yosh	32	63,13		
	Jami:	98			
Bog'cha opasi uni qayerda qo'yadi	5 yosh	33	33,11	26,684	0,000***
	6 yosh	33	54,5		
	7 yosh	32	61,25		
	Jami:	98			
Dadasi qayerda qo'yadi	5 yosh	33	43,56	8,412	0,015*
	6 yosh	33	44,83		
	7 yosh	32	60,44		
	Jami:	98			

Izoh:***p<0,001; Izoh:*p<0,05;

1-rasm.B.G.Shur "Narvon" metodikasida yosh bo'yicha tafovutlar (Kruskal Uollis mezonida n=98)

Natijalar tahlilidan shu narsa ma'lum bo'ldiki, tadqiqotimizdagi qiziqarli ma'lumot sinaluvchi bolalarning yoshlariga qarab tafovutlar mavjudligi yoki yo'qligi tahlil qilindi. Aynan bu tafovutni aniqlash uchun tanlangan B.G.Shur metodikasining bola o'zini qayerda qo'yadi shkalasi bo'yicha ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatildi (H=18,203; p<0,001). Aynan bu tafovutlar yoshga qarab sezilarli darajada ekanligi aniqlandi. Bunga ko'ra 5 yoshdan 6 yosh, 6 yoshdan 7 yoshli bolalardagi o'zini yuqorida qo'yishi aniqlandi.

Bog'cha opasi uni qayerda qo'yadi shkalasi bo'yicha ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatildi (H=8,412; p<0,05). Aynan bu shkala bo'yicha 5 yoshdan 6 yosh, 6 yoshdan 7 yoshli bolalardagi o'zini baxolash darajasida sezilarli farqlar mavjud ekanligi aniqlandi. Bolalardan o'tkazilgan dianostikaga asosan tarbiyachisi ya'ni, bog'cha opasi uni yuqorida qo'yishi aniqlandi.

Dadasi uni qayerda qo'yadi shkalasi bo'yicha ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatildi (H=26,824; p<0,001). Ammo bu shkaladagi farqlar 5 va 6 yoshlar orasida unchalik katta

shakllanishini o'rganishning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib hisoblanadi. [2,3,5]

Tahlil va natijalar. Tadqiqotimiz davomida maktabgacha yoshdagi bolalarning o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlanishining psixologik xususiyatlarini o'rganish maqsadida mualliflar V. G. Shur, S. G. Yakobson tomonidan o'zgartirilgan varianti "Narvon" metodidan foydalandik. Ushbu metod bolaning o'zini qanday baholashi, bolaning o'zi haqidagi fikri va boshqalar fikrining bir-biriga bog'liqligi tizimi ochib berish uchun mo'ljallangan. Ushu metodni tanlashimizdan maqsad maktabgacha yoshdagi bolalarning o'z-o'zini baholashi va «Men» obrazining namoyon bo'lishi mavzuning asosiy kategoriyasi bo'lgan o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlanishining darajasini belgilab berishga xizmat qiladi. Shuni etirof etish kerakki, «Men» obrazining shakllanganlik darajasi, o'z-o'ziga adekvat baho berish bolaning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashi, o'z tengdoshlari va o'zidan kattalar bilan munosabatga kirishishlari, o'z hissiy kechinmalari bilan birga bolaning o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlanish xususiyatlarini darajalarini erkin namoyon etilishini ta'minlaydi.

emas. 7 yoshli bolalarda esa dadasi uni qayerda qo'yadi shkalasi bo'yicha farqlar ancha sezilarli ekanligi, yuqorida qo'yishi aniqlandi.

Xulosa va takliflar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlanishi dinamik va individual va kontekstli omillar ta'sirida shakllanadi. Bu ko'nikmalar oziga xos xususiyatlarga ega.

Ko'pgina tadqiqotlar bolalarda qisqa va uzoq muddatli muvaffaqiyatni bashorat qilishda, ularning ro'lini tasdiqlovchi dalillar tufayli ushbu ko'nikmalar to'plamiga qaratilgan. Tadqiqotlar natijasida maktabgacha yoshdagi bolalarning xulq-atvori va ruhiy xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlanishi asosan yoshiga qarab farq qilishi mumkinligi aniqlandi. Albatta, batafsilroq va ko'p qirrali tarzda tadqiqotlar o'tkazilishi, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi xususiyatlari, ularning xulq-atvori va aqliy o'lchamlarini rivojlanishini qay darajada ekanligini ochib beradi. Natijada, maktabgacha yoshdagi bolalarning hayotiy muvaffaqiyatiga ta'sir qilishi kutilayotgan bu

ko'nikmaning erta rivojlanishini qo'llab-quvvatlash kerak deb hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF 60-son Farmoniga 1-ilova, 39-maqсад. Elektron manba:
2. Братусь Б.С. Психология личности // Психология личности: в 2-х т. - Том.2. - Самара: Издательский Дом «Бахрах», 1999. - С.385-456.
3. Букатов В.М. Педагогические таинства дидактических игр: Учебно- методическое пособие. - М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2003. - 152 с.
4. Веккер Л.М. Психические процессы. - Том 3. - Л.: ЛГУ, 1981. - 326с.
5. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. - М.: Просвещение, 1991. - 93 с.

UDK:378.14 (045)

Kamoljon BOLLIYEV,
Qarshi davlat universiteti assistenti
E-mail: bolliyevkamol7772877@mail.com

Qarshi DU DsC, prof. I.Kamolov taqrizi asosida

METHODOLOGY FOR IMPROVING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE TEACHER OF TECHNOLOGY IN THE PROCESS OF CONTINUOUS EDUCATION

Annotation

In this article, the development of the teacher's personality in the continuing education system, the use of the concept of competence in the evaluation of his activity results in the following years, the requirements for the technology teacher, the complex integrative nature of the profession of the technology teacher, the design of a continuous pedagogical education system for the professional and personal development of the teacher, in which the specialist It is consistently revealed that one must begin with a clear representation of the personality model.

Key words: Competence, competence, entrepreneurship, communication, independence, learning, property, feature, quality, quantity, professional competence.

МЕТОДОЛОГИЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются развитие личности педагога в системе непрерывного образования, использование понятия компетентности при оценке результатов его деятельности в последующие годы, требования к учителю технологии, сложный интегративный характер профессии педагога. Педагог-технолог, проектирование системы непрерывного педагогического образования профессионального и личностного развития педагога, в которой последовательно выявляется, что начинать необходимо с чёткого представления модели личности.

Ключевые слова: Компетентность, предпринимательство, общение, самостоятельность, обучение, свойство, особенность, качество, количество, профессиональная компетентность.

UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIDA TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHISINING KASBBIY KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Аннотация

Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim tizimida o'qituvchi shaxsining rivojlanishi, uning faoliyat natijalarini baholashda kiyengi yillarda kompetensiya tushunchasidan foydalanilayotgani, texnologiya o'qituvchiga qo'yiladigan talablar, texnologiya fani o'qituvchisi kasbining murakkab integrativ tabiati, o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishi maqsadida uzluksiz pedagogik ta'lim tizimini loyihalash, unda mutaxassis shaxsi modelini aniq ifodalashdan boshlanishi kerakligi izchil ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Kompetensiya, kompetentlik, tadbirkorlik, muloqot, mustaqillik, uquvlilik, xossa, xususiyat, sifat, miqdor kasbiy kompetensiya.

Kirish. Bugungi kunda bo'lajak o'qituvchilarning ta'lim natijalarini "ta'lim", "tayyorlik", "umumiy madaniyat" tushunchalari orqali baholashdan "kompetentlik", "kasbiy kompetensiya" tushunchalariga o'tilmoqda. Bunday vazifa - zamonaviy bilimli, axloqiy tashabbuskor, hamkorlikka qodir, harakatchanlik, dinamiklik, konstruktivlik bilan ajralib turadigan pedagoglarni tayyorlashdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi"da qo'yidagicha fikr bildirganlar "Hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu - ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug' istiqboli, birinchi navbatda, ta'lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog'liq.

Buyuk yunon olimi Aristotelning "Vatan taqdirini yoshlar tarbiyasi hal qiladi", degan so'zlari bor.

Qarang, bu fikrlar miloddan avval aytilgan. Demak, insoniyat ongli hayot kechira boshlagan davrdan buyon ta'lim va tarbiya masalasi, doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Bir o'yab ko'raylik, dunyodagi rivojlangan davlatlar qanday qilib yuksak taraqqiyot va turmush farovonligiga erishmoqda? Eng avvalo, ilm-fan va ta'limga qaratilgan ulkan e'tibor tufayli emasmi?

Shuning uchun ham keyingi yillarda yurtimizni har tomonlama taraqqiy ettirish, yangi O'zbekistonni yaratish maqsadida barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham tub islohotlar olib borilmoqda" [1].

Kompetentlik (inglizcha "competence" - "qobiliyat") - faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish [2] deb ta'kidlangan.

Shuni bilmoq kerakki, uzluksiz ta'lim tizimida mutaxassisning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish masalasi ko'plab o'qituvchilar va psixologlar tomonidan o'tkazilgan ko'plab tadqiqotlarda faoliyatli yondashuv - shaxsning yagonaligi, ong va faoliyatning birligi, faoliyat va aloqa jarayonlarining o'zaro bog'liqligi nuqtai nazaridan o'rganiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Kasbiy va pedagogik kompetensiyani o'rganish bir qator olimlarning N.V.Kuzmina, I.A.Zimnya, N.A.Muslimov, O.A.Qoysinov,

M.H.Usmanbayeva faoliyatining dolzarb yo'nalishi hisoblanadi [3].

N.A.Muslimov o'z tadqiqotlarida "Kompetentlik" tushunchasini ta'lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelganligini, psixologik nuqtai nazardan kompetentlik "noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik"ni anglatishida deb tushuntiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy tadqiqotimizda adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish, interfaol metodlardan foydalanildi.

Tadqiqotlar zamonaviy o'qituvchiga nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalar, balki insonparvarlik pozitsiyasi, o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini takomillashtirishga intilish, yuksak shaxsiy fazilatlariga ega bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi va o'qituvchining - kasbiy kompetensiyani tizimli shakllantirishni nazarda tutadi.

Tahlil va natijalar. O'quvchilarni bozor iqtisodiyoti sharoitlariga tayyorlash zarurati bilan bog'liq ta'lim muassasalariga qo'yilayotgan talablarning ortib borishi texnologiya fani o'qituvchilarini tayyorlash va ularning kasbiy malakasini oshirishning samarali usullarini izlashni dolzarb vazifa qilib qo'yadi. Texnologiya fani o'qituvchisi hal qilishi kerak bo'lgan turli xil vazifalar orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

maktab o'quvchilarida politexnik bilimlarni, iqtisodiy, ekologik va kasbiy madaniyatni, texnik va texnologik taffakurni, ijodiy va ilmiy dunyoqarashni shakllantirish;

talabalarni zamonaviy ishlab chiqarish, bozor iqtisodiyoti, menejment va xizmat ko'rsatish sohasi asoslari bilan tanishtirish.

mehnatsevarlik, tadbirkorlik, muloqot, mustaqillik, bag'rikenglik, mas'uliyat, halollik va boshqa fazilatlarini tarbiyalash.

turli iste'mol tovarlaridan mehnat ob'ekti sifatida foydalanish va sotishda raqobatbardoshlikni hisobga olgan holda ishlab chiqarish;

kasbiy o'zini-o'zi belgilash uchun shart-sharoitlarni ta'minlash.

shaxsning faoliyat subekti sifatida rivojlanishi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, texnologiya fani o'qituvchisining kasbiy faoliyati murakkab integrativ xususiyatga ega bo'lib, ushbu faoliyatning serqirraliligi bilan ajralib turadi va tadbirkorlikka oid kompetensiyalar ham shakllantiriladi. Bunday vaqtda quyidagi holatlar bilan farqlanadi:

Birinchidan, uning predmet asosini mehnat ob'ekti va vositalari, ishlab chiqarish jarayoni texnologiyasi va boshqaruv usullari haqidagi texnik bilimlar tizimi tashkil etadi;

Ikkinchidan, buyum yasash jarayonining (hunarmandchilik mahsulotlarini ichlab chiqarish) xarakterli xususiyati ishning tadbirkorlik tomonidir;

Uchinchidan, faoliyatning ustuvor predmeti - o'qituvchi va talabalarning texnik, texnologik va tadbirkorlik bilimlari tizimini, texnologik jarayon, texnologik operatsiya, harakat usullarini, qobiliyatlarini o'zlashtirishga asoslangan kasbiy faoliyatni shakllantirishga qaratilgan birliglikdagi o'quv va amaliy faoliyati hamda ko'nikmalar hisoblanadi.

Texnologiya fani o'qituvchisining faoliyati tizimli xarakterga ega bo'lib, "Odam - odam" ijtimoiy tipidagi va "Odam - texnika" texnika tipidagi kasblar o'rtasidagi chegara hududida joylashgan. Texnologiya fani o'qituvchisi faoliyatining murakkab integral xususiyati me'yoriy pedagogik faoliyatning ikki tomonlamaligi bilan kuchayadi.

Pedagogik faoliyat sub'ekt-ob'ekt tipidagi munosabatlar (o'qituvchining o'quv fanining predmet mazmuniga munosabati) va o'quvchilar bilan pedagogik o'zaro munosabatlarni tashkil etuvchi sub'ekt-sub'ekt tipidagi munosabatlar bilan tavsiflanadi. Pedagogik faoliyatning muvaffaqiyatli ishlashi uchun o'qituvchi munosabatlar sohalarni hisobga olishi kerak.

Shunday qilib, texnologiya fani o'qituvchisi kasbining murakkab integrativ tabiati uning shaxsiyati va faoliyatining kasbiy xususiyatlariga yuqori talablarni qo'yadi. O'qituvchi faoliyatining professionalligi uning yuqori ko'nikmasi va malakasini, qo'llaniladigan ijodiy va kasbiy mahoratning xilma-xilligini aks ettiradi. O'qituvchi shaxsining kasbiy mahorati uning kasbiy muhim va shaxsiy-ishbilarmonlik fazilatlarini rivojlantirishning yuqori darajasini, yuksak darajadagi ijodkorlikni, kasbiy o'qituvchilik faoliyatiga motivatsion va qiymatga asoslangan munosabatni aks ettiradi.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlarda professional kompetensiya yaqinda o'qituvchi faoliyatining o'ziga xos xususiyatiga aylandi. Kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatning eng muhim sharti sifatida kompetensiya tan olinadi. Biroq, psixologik va pedagogik tadqiqotlarda "kompetentlik" atamasi haqida umumiy qabul qilingan tushuncha mavjud emas. Keling, ushbu kontseptsiyaga turli mualliflarning yondashuvlarini taqqoslaylik. Kompetensiya bir qator fanlarning o'rganish predmeti hisoblanadi: mehnat sotsiologiyasi, mehnat psixologiyasi, mehnat statistikasi, ergonomika, fiziologiya, mehnat huquqi, akmeologiya va boshqalar.

Zamonaviy tadqiqotlar muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun muhim bo'lgan o'qituvchining xususiyatlarini tahlil qilish orqali pedagogik kompetensiyani tavsiflashning an'anaviy yondashuvini qo'llab-quvvatlaydi. Kasblarni mehnat predmetiga ko'ra tasniflab, pedagogik kasbni "insondan-shaxsga" turiga ajratadi va bunday kasb egasiga quyidagilar xosligini ta'kidlaydi: rahbarlik, o'qitish, tarbiyalash qobiliyati; tinglash va eshitish qobiliyati; keng dunyoqarash; madaniyat; shaxsning his-tuyg'ulari, ongi va xarakterining namoyon bo'lishini, uning xatti-harakatini, aqliy tasavvur qilish, uning ichki dunyosini modellashtirish qobiliyati yoki imkoniyatini kuzatish; "Inson har doim yaxshiroq bo'lishi mumkinligiga ishonishga asoslangan insonga dizayn yondashuvi"; empatiya qilish qobiliyati; nostandart vaziyatlarni hal qilish; o'zini o'zi boshqarishning yuqori darajasi va h.k. Ko'pgina tadqiqotchilar kasbiy pedagogik kompetensiya tushunchasiga ko'p qirrali o'qituvchilik faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan xilma-xil bilim va ko'nikmalarni kiritadilar.

Kasbiy pedagogik kompetensiyasi o'qituvchining o'zi tashuvchisi bo'lgan mutaxassisligini talaba shaxsini shakllantirish vositasiga aylantirish qobiliyati sifatida tavsiflanadi. Ammo agar kompetensiya pedagogik kasbiy faoliyatning boshqa omillariga qo'shni omil bo'lib kasbiy kompetensiyasi umumiy tushuncha hisoblanadi.

Kasbiy kompetensiya - bu "pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot etarlicha yuqori darajada amalga oshiriladigan, o'qituvchining shaxsiyati amalga oshiriladigan, maktab o'quvchilarini o'qitish va tarbiyalashda yaxshi natijalarga erishiladigan o'qituvchining ishi". Ushbu yondashuvning katta afzalligi shundaki, kasbiy kompetensiyaning barcha xususiyatlari o'qituvchi ishining uchta jihati bilan bog'liq: uning texnologiyasi - o'qituvchining haqiqiy faoliyati, pedagogik muloqot va o'qituvchining shaxsiyatidir.

Kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo'ladi [4].

murakkab jarayonlarda;

noaniq vazifalarni bajarishda;

bir-biriga zid ma'lumotlardan foydalanishda;

kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo'la olishda.

Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis:

o'z bilimlarini izchil boyitib boradi;

yangi axborat o'zlashtiradi;

davr talablarini chuqur anglatadi;

yangi bilimlarni izlab topadi;

ularni qayta ishlaydi va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llaydi.

Pedagogik kompetensiyaning bir nechta quyidagi tuzilmalari mavjud: maxsus kasbiy kompetensiya, ijtimoiy kompetensiya, shaxsiy kompetensiya, individual kompetensiya. Nafaqat faol kontekstda, balki o'qituvchining butun ishi, jumladan, faoliyatdan tashqari, shaxsiyat va muloqotda ham belgilaydi. O'qituvchining pedagogik faoliyati ostida fan bo'yicha bilimlar, o'qitish usullari va didaktikasi, shuningdek, pedagogik muloqot ko'nikmalari (madaniyati) uyg'unligini tushunadi.

Kasbiy kompetensiya nafaqat o'qituvchiga o'z kasbiy faoliyatini samarali amalga oshirishga imkon beradigan bilimlar, ko'nikmalar, fazilatlar va xususiyatlar to'plami sifatida ko'rib chiqilishi kerak, balki uni sub'ektiv yaxlitlik nuqtai nazaridan ya'ni shaxsiy kompetensiya sifatida tahlil qilish kerak. Ko'pincha, o'qishlarda kasbiy kompetensiya ko'rsatkichlari ob'ektiv zarur bilimlar, qobiliyatlar, ko'nikmalar, shuningdek, kasbiy pozitsiya, psixologik xususiyatlar (sifatlar) bilan belgilanadi.

Biz kompetensiyani o'qituvchining kasbiy rivojlanishining hozirgi va samarali darajasi deb hisoblashimiz mumkin, quyidagi bloklar kasbiy rivojlanishning tarkibiy qismlari sifatida qaraladi:

1) kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlar (asosiy blok);

2) umumiy kasbiy bilim;

3) psixologik-pedagogik mahorat.

O'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishi maqsadida uzluksiz pedagogik ta'lim tizimini loyihalash, unda mutaxassis shaxsi modelini aniq ifodalashdan boshlanishi kerak.

Malaka oshirish modeli tarkibiga quyidagi tarkibiy qismlar kiradi:

bo'lajak o'qituvchiga buyurtma, zamonaviy texnologiya fani o'qituvchisi sifatlarini tizimi;

ixtisoslashtirilgan sinf o'quvchilarining (universitetgacha bo'lgan bosqich), talabalarining (universitet bosqichi) ehtiyojlari va qiziqishlarini o'rganish;

talabaning shaxsiy imkoniyatlari tizimini rivojlantirish: universal kasbiy va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish;

shaxsning fazilatlarini va individual xususiyatlarini tizimini rivojlantirish: shaxsiy xususiyatlar (kasbiy yo'nalish), shaxsiy xususiyatlar, dunyoqarash, individual faoliyat uslubi.

O'qituvchilarning uzluksiz ta'lim tizimi faoliyatining umumiy maqsadiga asoslanib, o'qituvchilarni tayyorlashning har bir bosqichining maqsadlarini aniqlash, kasbiy kompetensiyani rivojlantirishni ta'minlash kerak. Universitetga tayyorgarlik bosqichi kelajakdagi talabada o'qituvchilik kasbiga qiziqishni rivojlantirishga, o'z-o'zini bilish, fikrlash va o'z-o'zini harakatga asoslangan kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlar va shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Bizning holatda, texnologiya o'qituvchisi faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, ixtisoslashtirilgan sinfga o'quvchilarni tanlashda amaliy faoliyat uchun qobiliyatlarni aniqlash kerak.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib,

- uzluksiz ta'lim tizimida texnologiya o'qituvchisi quyidagi kompetensiyalarni takomillashtirib borishi lozim bo'ladi: kuzatish, sxema va chizmalarni tushunish va oqiy olish, fazoviy fikrlash, texnik jihoz va qurilmalarni ishlata olish va buyum yasash bilan bogliq ishlarni amalga oshira olishni bilishi;

- oliy ta'lim tizimi bo'lajak o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishi uchun asosiy hisoblanadi, chunki aynan shu davrda bo'lajak o'qituvchining shaxsiy va kasbiy fazilatlarini shakllantirish uchun eng qulay sharoitlar mavjud.

- oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim yetakchi maqsad sifatida shaxsiy va ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun keyingi kasbiy va shaxsiy o'sish, o'qitishning individual uslubini rivojlantirish, qayta tayyorlash va malakasini oshirish uchun o'z-o'zini tarbiyalash faoliyatini o'z ichiga oladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 2020 yil 30-sentabr. <https://sudyalar.olyi.kengashi.uz/uz/reports/211>
2. Muslimov M., Usmonboyeva N.A., Sayfurov M.H., To'rayev D.M. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari / Muslimov – Toshkent, 2015. – 120 bet.
3. Ishmurodova G.I. Texnologiya o'qituvchisi didaktik kompetensiyalarini takomillashtirish //Ilm sarhasmalari.2021 y.№10. 105-109b.
4. Qochqorova N.M. Pedagogik kasbiy kompetentligi va kreativlik. Darslik. Bookmany print – T.: 2022-259 b.
5. Salayeva M.S. Umumiy pedagogika. Darslik. - Toshkent "Nodirabegim". 2021. – 598 bet.
6. Musurmanova A. va boshq. Umumiy pedagogika. O'quv qo'llanma. "O'z kitob savdo nashriyoti",2020
7. Mavlonova A., Vohidova N.H., Raxmonqulova N.H. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik T.: Fan 2010

Dilsora BOLTAYEVA,
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: daikonbnm@gmail.com

Buxoro Pedagogika instituti (PhD) S.Hamroyev taqrizi asosida

THEORETICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF RADICALISM IN MEDIA SPACE

Annotation

This article provides information about radicalism in the Media space, discord on the internet. Also the reasons for the use of the media space of radical flows and their audience are revealed.

Key words: Internet, social network, Gabriel Weimann, audience, media space, Information, Communication.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РАДИКАЛИЗМА В МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация

В данной статье представлена информация о радикализме в медиапространстве, конфликтах в интернете. Также раскрыты причины использования медиапространства радикальными течениями и их аудитория.

Ключевые слова: Интернет, социальная сеть, Габриэль Вейманн, аудитория, медиапространство, информация, общение.

MEDIA MAKONDA RADIKALIZM SHAKLLANISHINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Media makondagi radikalizm, internetdagi itxtiloflar haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek radikal oqimlarning media makon foydalanish sabablari va ularning auditoriyasi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Internet, ijtimoiy tarmoq, Gabriel Veymann, auditoriya, media makon, axborot, muloqot.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev shunday ta'kidlaydi: yosh avlod tarbiyasi haqida gapirganda, Abdurauf Fitrat bobomizning mana bu fikrlariga har birimiz, ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan o'g'il-qizlarimiz amal qilishlarini juda-juda istardim. Mana, ulug' ajdodimiz shunday deb yozganlar: "Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib, xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi ularning o'z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog'liq". Bugungi kunda yon-atrofimizda diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" degan turli baloqazolarning xavfi tobora kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo'lsak, bu so'zlarning chuqur ma'nosi va ahamiyati ma'lum bo'ladi. Haqiqatan ham hozirgi vaqtda yoshlar tarbiyasi biz uchun o'z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydigan masala bo'lib qolmoqda.

Bugungi tez o'zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko'rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. G'arazli kuchlar sodda, g'o'r yoshlarni o'z ota-onasiga, o'z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga umriga zomin bo'lmoqda [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi vaqtda turli xil terrorchi guruhlar va terrorchi guruhlarning har bir a'zosi YouTube, Facebook, Twitter, Telegram kabi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi. Terrorchi guruhlar quyidagi maqsadlarda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi:

-ijtimoiy tarmoqlar orqali o'zlarining maqsadlarini yanada kengaytirish;

-ijtimoiy tarmoqlar orqali yangi a'zolarini jalb qilish;

-ijtimoiy tarmoqlar orqali o'qimishli va ziyoli insonlarni to'plash;

-ijtimoiy tarmoqlar orqali xabarlarni tezroq dunyo ommasiga yetkazish.

Tadqiqot metodologiyasi. Dunyoda terrorizmga qarshi kurashadigan hukumatlar va agentliklar sa'y-harakatlari natijasida terrorchi tashkilotlarning ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyatini to'xtatishga harakat qilinyapti. Terrorchi guruhlarining ijtimoiy tarmoqlardan keng ko'lamda foydalanishi quyidagi elementlarga bog'liq:

- birinchidan ijtimoiy tarmoqlar arzon bo'lgani sababli;

- ikkinchidan ijtimoiy tarmoqlardan ko'p insonlarning kirish imkoniyatlari qulay bo'lganligi sababli. Bu guruhlar o'zlarining g'oyalarni to'g'ri qilib ko'rsatish orqali tinglovchilarni jalb qilib, insonlarga ta'sir ko'rsatishga harakat qiladilar. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra: "Insonlar agar bu guruhlarining ijtimoiy tarmoqdagi sahifalariga o'ziga vaqtini sarflasa, ikkiyuzlamachi va zulmkorlik g'oyalari aks etgan fikrlarni haqiqiy insondan eshitganday inson o'zini his qiladi". Terrorchi guruhlaridan biri bo'lgan Al-Qoida ijtimoiy tarmoqlardan ko'p va keng ko'lamda foydalanadi. Terrorchi guruhlarining deyarli barchasi ijtimoiy tarmoqlarda mavjud. Al-Qoida tashkiloti birinchi bo'lib internetdan foydalanagan. Terrorchi guruhlarining boshliqlari internetga doimiy ravishda video va audio xabarlarni joylashtirib kelyapti. ISHID jangarilari insonni boshidan judo qilingan videolarni internetdagi sahifalariga joylab, shu tariqa oddiy insonlarni internetdan qo'rqitishga asoslangan usulni o'ylab topgan [1].

Tahlil va natijalar. Islom tarixi va madaniyati G'arbdagi mahalliy terrorchilar ham o'zlarining g'oyalarni tarqatish uchun ijtimoiy media va texnologiyalardan foydalanadilar. Terroristik tashkilotlar o'z maqsadlariga erishish va o'z xabarlarini tarqatish uchun demokratik mamlakatlarning ochiq ommaviy axborot vositalariga tayanadilar. Media tashkiloti terrorchilik tashkilotlari maqsadlarini qo'llab-quvvatlamasligi mumkin, ammo ular

hozirgi voqealar va muammolar haqida xabar beradi. Raqobatli ommaviy axborot vositalari muhitida, terror xuruji sodir bo'lganida, ommaviy axborot vositalari ushbu voqeani yoritib berishga shoshilishadi. Bunda ommaviy axborot vositalari terrorchilik tashkilotlari haqidagi xabarlarni tarqatishda yordam beradi. Terror guruhlar va ommaviy axborot vositalari o'rtasidagi munosabatlarning yorqin misollaridan biri Usoma ben Ladenning audio va video yozuvlarini tarqatishi edi. Ushbu lentalar to'g'ridan-to'g'ri arab telekompaniyalariga, jumladan Al-Jazira kanallariga yuborildi [3]. Xayfa universitetidan Gabriel Veymann tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda Veymanning aytishicha, Internetda uyushgan terrorchilik harakatlarining qariyb 90 foizi ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshiriladi. Veymanning so'zlariga ko'ra, terror guruhlar o'z xabarlarini tarqatish, a'zolari yollash va razvedka to'plash uchun Twitter, Facebook, YouTube va Internet forumlar kabi ijtimoiy media platformalaridan foydalanadilar. Terror guruhlar ijtimoiy mediaga murojaat qilmoqdalar, chunki ijtimoiy media vositalari arzon va qulaydir, xabarlarni tez, keng tarqatilishini osonlashtiradi va asosiy ommaviy axborot vositalarining filtrisiz yoki tanlab olinmasdan tinglovchilar bilan bemalol muloqot qilishga imkon beradi. Shuningdek, ijtimoiy media platformalari terror guruhlariga o'z tarmoqlari bilan aloqada bo'lishga imkon beradi. Oldin terror guruhlar vositachilar orqali xabarlarni tarqatishgan bo'lsa, ijtimoiy media platformalari terror guruhlariga to'g'ridan to'g'ri mo'ljallangan auditoriyaga xabarlarni yuborishga va real vaqtda o'z auditoriyasi bilan suhbatlashishga imkon beradi [4]. Al-Qoida ijtimoiy tarmoqlardan eng ko'p foydalanadigan terror guruhlaridan biri sifatida qayd etilgan. Rand korporatsiyasining katta maslahatchisi Brayan Jenkins Al-Qoidaning Internetdan birinchi foydalanishi haqida shunday deydi: "Deyarli barcha terrorchilik tashkilotlarida veb-saytlar mavjud bo'lsa-da, Al-Qoida birinchi bo'lib Internetdan to'liq foydalanadi. Bu Al-Qoidaning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. U o'zini global harakat deb biladi. Uning rahbarlari kommunikatsiyalarni kurashning 90 foizi deb bilishadi". "Texnologiya asrida jinoyatchilik va terrorizmga qarshi kurash" kitobining muallifi Rob Ueynvurtning so'zlariga ko'ra, ISHID o'z xabarini tarqatish uchun ular yuzdan ortiq saytlardan foydalanadi. Bu terrorchi guruhlar tomonidan ijtimoiy ommaviy axborot vositalaridan qanchalik keng foydalanilayotganligini ko'rsatadi. Edgar Jones o'zining "Efir orqali terrorizmni qabul qilish: yollash va radikalizatsiya" nomli maqolasida Ishid yangi a'zolari yollash va ularning xabarlarini ommaga yetkazish uchun hujjatli filmlardan va hatto o'zlarining Dabiq jurnalidan foydalandi.

Axborot asri deb atalayotgan hozirgi zamonda ma'lumot olish va axborot almashishning qulay vositasi internetdir. Biroq bu tarmoqda hamma narsa aralash-quralash oq bilan qora, ezgulik bilan yovuzlik. Ma'lumot tarqatish, biznes va reklama uchun katta maydonga aylangan global tarmoqni nazorat qilishning imkoni yo'q. Shuning uchun ham "o'rgimchak to'ri"da buzg'unchi g'oyalar targ'iboti va terrorga chaqiriqlar juda ko'p uchraydi. Buzg'unchi firqalar tomonidan amalga oshirilayotgan xunrezliklar ommaviy axborot vositalari, ayniqsa, internet orqali ko'p namoyish etilmoqda. Jangarilar o'zlarining qabih maqsadi yo'lida internetdan ustalik bilan foydalanmoqda [5]. Mobil messenjerlar orqali video, rasm, audio, klip, matnli xabar almashish imkoniyati mavjud. Ijtimoiy media platformalarida Satanistlar, Aum Senrikyo sektasi, Soxta Salafiylar, Al-Muhajiron, Al-Qoida, ISHID kabi radikal g'oya tarafdorlarining keskin ruhdagi, insonni junbushga keltiradigan fikr hamda nutqlari mavjud. Aum Senrikyo sektasi yangi a'zolari jalb qilish, asosiy a'zolarga ezoterik ta'limotlarni berish uchun internetdan fodalangan. Satanizm messenjerlarning har xil turida mavjud. Bu harakat insonni

qurbonlikka keltirish, giyohvandlik, hokimiyatga nisbatan isyonkorlik, dinlarning mavjudligini tan olmaslik kabi radikal g'oyalarni messenjerlar orqali targ'ib qilib kelmoqda. Soxta Salafiylar jihod, hijrat, dorul-kufr g'oyalarini, ISHID jihod va virtual xalifalik, Al-Muhajiron jihod, xalifalik kabi radikal g'oyalarni keng targ'ib qilib jamiyat orasida fitnani avj oldirgan. Bunday g'oyalarga qarshi kurashishda turli bosqichlar tizimi ishlab chiqilgan.

Rivojlanayotgan aloqa texnologiyalari va mobil messenjerlarda ekstremistlarning radikallashuvi tobora muhim rol o'ynamoqda. Diskurs so'zi nutq, lingvistik faoliyat jarayoni, gapirish uslubini anglatadi [6]. Online ekstremizmning diskurs turlariga quyidagi asosiy turlar ko'rsatilgan. Propaganda, ya'ni targ'ibot videolari. Bunday videolar islom niqobi ostidagi ekstremistlarning asosiy qismi va o'ng-ekstremistik targ'ibotchilar tomonidan tarqatiladi. Ular ayniqsa yoshlarga murojaat qiladi. Ekstremistik guruhlar propaganda targ'ibotlarini (Instagram hikoyalari orqali), shuningdek videolarni Telegram va YouTube orqali tarqatadi. "Soxta yangiliklar" atamasi ataylab internetga siyosiy dezinformatsiya va soxta hisobotlarni maqsadli ravishda tarqatish. Soxta yangiliklar internetda juda tez tarqaladi. Ko'p sonli odamlarga tez yetib boradi. Bu siyosiy fikr orqali maqsadli manipulyatsiya o'tkazish uchun ishlatiladi. Soxta yangiliklar "ijtimoiy botlar" va "soxta ijtimoiy tarmoq profillaridan" tarqatiladi. "Hate Speech"lar kommunikativ hujumlarni anglatadi. Ba'zi ijtimoiy guruh a'zolari tomonidan irqchi, islomofobik, antisemitizm, nafratlanadigan, insonni junbushga keltiradigan xabarlar tarqatilishini anglatadi [7]. Veb-saytlar orqali terrorchilar uch xil auditoriyani qamrab oladi.

1) Joriy va potensial tarafdorlari. Terroristlarning veb-saytlari sotuvga qo'yiladigan narsalarni jumladan, futbol kalar, nishonlar, bayroqlar, videofilmlar va audiokassetalarni taklif etadi. Bu sotiladigan buyumlarda ularning mavjud g'oya va maqsadlari aks etgan bo'ladi. Ko'pincha, tashkilot o'z maqsadiga erishish uchun mahalliy tarafdorlari saytida mahalliy tilda faoliyat yuritadi. Bu saytlarda tashkilotning faoliyati, uning ittifoqchilari, raqobatchilari va uning ichki siyosati haqida batafsil ma'lumot berishadi.

2) Xalqaro jamoatchilik fikri. Bunda mahalliy tildan boshqa tillarda faoliyat yuritishadi. Ko'pgina saytlar bir nechta versiyalarni taklif qiladi. Masalan, ETA sayti kastiliya, nemis, fransuz, italyan va boshqa tillarda ma'lumotlarni taqdim etadi. MRTA sayti ingliz va ispan tillaridan tashqari yapon va italyan tillarini ham taklif qiladi. IMU sayti arab, ingliz va rus tillaridan foydalanadi. Xalqaro auditoriyalar uchun saytlar va tashkilot haqida asosiy ma'lumotlarni taqdim etadi. Ko'pgina saytlarning mazmuniga qaraganda, chet ellik jurnalistlarni jalb qilishga qaratilgan mavzularni o'z ichiga oladi.

3) Qarshi turuvchi jamoatchiligi. Terrorchilarga qarshi bo'lgan davlatlarga qaratilgan saytlar hisoblanadi. Saytlar muxolifotning xatti-harakatlari va sabablari to'g'risida aybdorlik tuyg'usini uyg'otish orqali dushmani ruhini tushirish uchun harakat qilayotganga o'xshaydi. Bu jarayonda ular, shuningdek, dushmanlarining davlatlarida jamoatchilik muhokamasini rag'batlantirishga intiladi. Ular jamoatchilik fikrini o'zgartirish va boshqaruv rejimini jamoatchilik tomonidan qo'llab-quvvatlashni susaytirishni xohlaydi [8]. Internet ko'p jihatdan terrorchi tashkilotlar faoliyati uchun ideal maydon hisoblanadi. Uning qulayliklarini quyidagida ko'rish mumkin:

- qulay foydalanish;
- senzura yoki boshqa turdagi davlat nazorati shakllari kam yoki umuman yo'q;
- butun dunyoga tarqalishi mumkin bo'lgan katta auditoriya;
- muloqotning anonimligi;
- tezkor axborot oqimi;

- arzon veb-saytni ishlab chiqish va saqlash;
- multimedia muhiti (matn, grafik, audio va videolarni birlashtirish qobiliyati va foydalanuvchilarga filmlar, qo'shiqlar, kitoblar, plakatlar va boshqalarni yuklab olishlariga ruxsat berish) [9].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, internetdan ma'lumot olish oson va qulayligi bilan ajralib turadi. Shuningdek O'zbekiston respublikasining "Axborot olish kafolatlari va erkinligi" to'g'risidagi qonuni, "Axborotlashtirish to'g'risida" gi qonuni, Jinoyat va Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodekslarida axborot erkinligini ta'minlash, qonunga xilof ravishda ijtimoiy ongga axborot vositasida ruhiy bosim o'tkazishga, davlat siri bo'lgan

ma'lumotlarni oshkor etish, qonunga xilof ravishda millatlararo va dinlararo totuvlikni buzishga qaratilgan, urush va zo'ravonlik hamda terrorizmni, milliy, irqiy, diniy adovatni uyg'otishni niyat qilgan, separatizm va aqidaparastlik g'oyalari bilan yo'g'rilgan g'oyalarni tarqatish qonun bo'yicha ma'lum javobgarlikka tortish belgilanganligi ta'kidlangan. Konstitutsiya va qonunlar har bir fuqaro uchun mo'tabar va muqaddas deb hisoblanishi kerak. Qonun faqatgina siyosatning ifodasi bo'lmasdan insonni tarbiyalaydigan beqiyos ma'naviy kuchlardan biri bo'lib hisoblanadi. Qonunga og'ishmay itoat qilgan jamiyatda demokratiya mustahkam va barqaror bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va Inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B. 24.
2. "Fighting Crime and Terrorism in the Age of Technology". The Brown Journal of World Affairs. 2018-07-30.
3. Khan, I. (2013). A Human Rights Agenda for Global Security. In CAHILL K. (Ed), History and Hope: The International Humanitarian Reader (pp.112-122). Fordham University Press.
4. "Terrorist groups recruiting through social media". CBC News. Retrieved April 5, 2012.
5. Muhammad A.Y. Internetdagi tahdidlardan himoya. – Toshkent: "Movarounnahr", 2016. – B. 290.
6. https://uz.info-4all.ru.Diskursiya_nima?.08/15/2017.
7. By Julian Ernst. Online extremism. – Germany: German Federal Criminal Police Office (Bundes-kriminalamt): Terrorism/Extremism Research Unit, 2018. – P.13.
8. Weimann G. How Modern Terrorism Uses the Internet. – Washington: United States Institute of Peace, 2014. – P.5
9. Weimann G. How Modern Terrorism Uses the Internet. – Washington: United States Institute of Peace, 2004. – P.7.

Zaynab VALIYEVA,
O‘zDJTU katta o‘qituvchisi
E-mail: omanbayevnaz@mail.ru
Nigora TURSUNOVA,
O‘zDJTU katta o‘qituvchisi
E-mail: nigoratursunova75@gmail.com

TDTU “Hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrası professorı v.b. (PhD), dotsent Narziyev Sh.M. taqrızı ostıda

EKOLOGIYA VA UNING INSON FAOLIYATIDAGI O‘RNI

Annotatsiya

Maqolada ekologik sog‘lom muhitni yaratish, “Yashil iqtisodiyot” ga o‘tish jarayoni, ekiladigan yashil hududning inson organizmiga ijobiy ta’siri, zaharli chiqindi gazlarni tashqi muhitga chiqarilishini imkon darajada kamaytirish kerakligi haqida alohida to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Ekologik ta’lim va tarbiya, zararli chiqindi gazlar, ekologik osoyishtalik, chiqindilarni qayta ishlash, “Yashil iqtisodiyot”, yashil hudud.

ЭКОЛОГИЯ И ЕЕ РОЛЬ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

В статье основное внимание уделяется созданию здоровой окружающей среды, процессу перехода к «зеленой экономике», положительное влияние озелененных территорий на организм человека, а также необходимости снижения выбросов токсичных отходов в окружающую среду.

Ключевые слова: Экологическое образование и обучение, вредные отходящие газы, переработка отходов, «зеленая экономика», зеленая территория.

ECOLOGY AND ITS ROLE IN HUMAN ACTIVITY

Annotation

The article focuses on the creation of a healthy environment, the process of transition to a “green economy”, the positive impact of green areas on the human body, as well as the need to reduce emissions of toxic waste gases into the environment.

Key words: Environmental education and training, harmful waste gases, waste recycling, green economy, green territory.

Bugun dunyo miqyosida texnika va texnologiya, sanoat yuqori darajada rivojlangan XXI asrda ekologiya bilan bog‘liq muammolar birinchi darajali muammo sifatida kun tartibiga chiqmoqda, Dunyoda qattiq maishiy chiqindilar miqdori aholi jon boshiga har yili 1 foizga ortib borayotgani, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda iqtisodiy o‘shish, aholi turmush darajasi yaxshilanishi natijasida o‘shish 2 foizni tashkil etib, yillik hosil bo‘layotgan maishiy chiqindilar miqdori 7 million tonnaga yetgani aytiladi.

Ta’kidlanishicha, maishiy chiqindilarni qayta ishlash darajasi Andijonda— 45 foiz, Buxoroda— 43 foiz, Navoiy va Namanganda — 36 foizni tashkil etib, ushbu hududlarda yaxshi natija ko‘rsatilmoqda. Aksincha, Qoraqalpog‘iston — 10 foiz, Farg‘ona va Qashqadaryo — 20 foiz bilan qolgan hududlardan orqada.

Prezident 2022 yilda maishiy chiqindi to‘plash qamrovini 95 foizga, qayta ishlash hajmini 40 foizga, xususiy sektor ulushini 50 foizga yetkazish vazifasini qo‘ydi. Ushbu maqsadda import qilinadigan maxsus texnika, butlovchi va ehtiyot qismlar bojxona bo‘jidan 3 yilga ozod etiladi. Saralash va qayta ishlash texnikasi xaridi uchun 5 yilgacha imtiyozli kreditlar ajratiladi va qayta moliyalashtirish stavkasidan oshgan qismi qoplab beriladi.

Chiqindini qayta ishlashga qodir klasterlarga yer, mol-mulk va ijtimoiy soliq stavkasi 1 foiz qilib belgilanadi. Klasterlarni tashkil etish tartibi qayta ko‘rib chiqiladi, ularga o‘z hududidagi chiqindilarni qayta ishlash darajasini kamida 40 foizga olib chiqish talabi qo‘yiladi.

Inson hayoti va salomatligi hamma narsadan ustun. Insonni atrof-muhit va uni o‘rab olgan tabiat bilan munosabati

asosiy ekologik muammolardan biri hisoblanadi. Inson hayot tarzi jarayonida atrof-muhitga doimo o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Halqimizda “Boylarning boshi – Sog‘liq” degan naql bor. Har tomonlama sog‘lom halq davlatimizning davlatimizning kuch-qudrati bebaho boyligidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2023 yil 28 dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga taqdim etilgan «Murojaatnoma»da “Mamlakatimizda ekologiya, ayniqsa, suv masalalari global muammoga aylanib borayotgani bilan bog‘liqligi, Konstitutsiyamizda tabiiy resurslar, jumladan, suv havzalari va yer osti zahiralari muhofaza qilish bo‘yicha talablarni kuchaytirish zarurligi, mamlakatimiz so‘nggi 3 yilda qurg‘oqchilikni boshdan kechirayotgani, tabiatimizni asrab-avaylash, suv, havo va atrof-muhitni toza tutish kelgusi yilda har bir mahalla aholisining madaniyati va amaliy harakatiga aylanishi kerakligini, bu borada esa mavjud vaziyatni ijobiy tomonga o‘zgartirish uchun ekologiya va atrof-muhitni asrash bo‘yicha sa’y-harakatlarimizni, xususan, “Yashil makon” umummilliy loyihasi doirasidagi ishlarimizni kuchaytiramiz”, - degan fikrlarni bergan [1].

Mamlakatimizda «yashil» iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, «yashil» investitsiyalarni jalb qilish, ekologik inqirozning salbiy ta’sirini yumshatish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5 oktyabrda PQ-4477-son qarori bilan 2019-2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi tasdiqlangan. 2020 yilda koronavirus (COVID-19) pandemiyasi tufayli yuzaga kelgan epidemiologik vaziyat

sababli dunyo mamlakatlari qatori O'zbekiston Respublikasida ham ushbu Strategiyani jadal amalga oshirish imkoniyati cheklandi.

Shu bilan bir qatorda, 2021 yil noyabr oyida bo'lib o'tgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o'zgarishi bo'yicha doiraviy konventsiyasining 26-yig'ilishida (COR26) O'zbekiston Respublikasi tomonidan Parij bitimi doirasida 2030 yilga qadar yalpi ichki mahsulot birligida issiqxona gazlari emissiyasini 2010 yilgi ko'rsatkichlarga nisbatan 35 foiz kamaytirish bo'yicha qo'shimcha majburiyatni o'z zimmasiga olishi haqida bayonot berildi [2].

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Koreya Respublikasida 2023 йилда o'tkazilgan "Yashil o'sish va global maqsadlar uchun hamkorlik – 2030" (P4G) ikkinchi xalqaro sammitidagi nutqida: "Bugungi kunda ona tabiatning o'zi bizga yo'llayotgan ogohlik qo'ng'irog'iga beparvo bo'lmasligimiz kerak. Afsuski, iqlim o'zgarishlari tobora kuchayib bormoqda. Biz yashayotgan Markaziy Osiyoda so'nggi 30 yilda o'rtacha yillik harorat taxminan bir darajaga ko'tarildi. Mintaqamizdagi asosiy daryolarning havzasi va biologik xilma-xillikning qisqarib borayotgani jiddiy xavotir uyg'otmoqda. Bug'unlanish darajasini oshiradigan gazlar va atmosferaning keng miqyosda ifloslanishi muammolarni yanada chuqurlashtirmoqda. Bugungi kunda "yashil taraqqiyot" borasidagi maqsadlarga erishish uchun mamlakatlarning harakatlari yanada faol va samarali bo'lishi kerakligiga hech kim shubha qilmayapti. Boshqa choramiz ham yo'q", deb ta'kidladi.

Yashil iqtisodiyot - bu ekologik xavflarni va ekologik tanqislikni kamaytirishga qaratilgan va atrof-muhitni buzmasdan barqaror rivojlanishni maqsad qilgan iqtisodiyot. U ekologik iqtisodiyot bilan chambarchas bog'liq, lekin ko'proq siyosiy jihatdan qo'llaniladigan yo'nalishga ega.

2011-Yashil Iqtisodiyot hisobotida ta'kidlanishicha, yashil bo'lishi uchun iqtisodiyot nafaqat samarali, balki adolatli bo'lishi kerak. Adolatlilik global va mamlakat darajasidagi tenglik o'lchovlarini tan olishni, xususan, past uglerodli, resurslarni tejaydigan va ijtimoiy jihatdan qamrab oluvchi iqtisodiyotga adolatli o'tishni ta'minlashni nazarda tutadi.

"Yashil iqtisodiyot"ga o'tish jarayoni har bir mamlakat uchun alohida ahamiyat kasb etib, tabiiy kapital, inson kapitali va mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasiga kabi xususiyatlarga bevosita bog'liq holda ro'y beradi.[3]

2021 yilning noyabr oyida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "Yashil makon" tashabbusini ilgari surdi. Ulkan maqsad va uzoqni ko'zlagan mazkur tashabbus kelgusi besh yil davomida mamlakat bo'ylab 1 milliard tup daraxt va buta ko'chatlari ekilishi lozimligini nazarda tutadi. Loyiha shahar markazlaridagi havoni tozalash, odamlar hayotini saqlab qolish va ularning turmush sharoitini yaxshilashga hissa qo'shadi.

Ekologik muammolarni hal qilish - yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi. Atrof-muhitni saqlash, yaxshilash va zaharli moddalarni kamaytirish muhim vazifalardir.

Tabiatni muhofaza qilish muammolari bilan turli yoshdagi insonlar shug'ullanishi mumkin. Bu ishning asosiy maqsadi: maktabdan tortib to oliy o'qyv yurtlari va keng aholi o'rtasida yerga bo'lgan mehr - muhabbatni, qiziqishlarni oshirish bilan birga, ularga butun jonli tabiatga ongli va ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni, undagi havoni, yerni, suvni, o'simlik va hayvonlarni muhofaza qilish, tabiatni toza va go'zal holda saqlash hamda kelgusi avlodlarga yetkazish borasida qiziqarli ma'lumotlar bilan ularni jonkuyar tabiatshunoslar qilib tarbiyalash hisoblanadi. [4].

Prezidentimiz tomonidan mamlakatimizda aholi salomatligini mustahkamlash va xavfsizligini oshirish, ekologik osoyishtalikni ta'minlash, chiqindilarni qayta ishlash

tizimini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor berilmoqda. Ekologik xavfsizlikni ta'minlashga muhim siyosiy masala sifatida qaralmoqda. Orol dengizining qurigan tubida o'rmonzorlar barpo etilib, Orolbo'yidagi shahar va tumanlarni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar jadal amalga oshirilmoqda. Atrof-muhitni va aholi salomatligini muhofaza qilish maqsadida chiqindilarni yig'ish va qayta ishlash bo'yicha izchil ishlar olib borilmoqda.

Qariyb 20 yil mobaynida erkaklarning o'rtacha umr ko'rishi 74 yoshni, ayollarning umr ko'rishi esa 76 yoshgacha oshdi. Global miqyosda olib qaraganda, shahar aholisining o'rtacha umr kechirishi qishloq aholisiga ko'ra etti yilga qisqaligi aniqlandi. Jumladan, shaharlarda transport vositalarining ko'payishi ta'sirida, atrof-muhitga tashlanayotgan zararli va zaharli gazlar miqdor jihatidan ko'payib bormoqda, shovqin insonning psixofiziologik holatini yomonlashtiradi, uning asab tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ish qobiliyatini susaytiradi, aholining shaharlarda ko'payib borishi maishiy chiqindilarning sifat va miqdor jihatidan haddan ziyod ko'payishiga va aholi salomatligiga jiddiy sabab bo'lmoqda [5].

XXI asrning eng global muammolaridan biri - aholi yashayotgan turar joylar havosining zararli kimyoviy moddalar bilan ifloslanishining 65-70 % sababchisi avtomobil transporti hisoblanadi. Ta'kidash joizki, o'rtacha 1 dona yengil avtomobil har yili atmosfera havosidan 4 tonna kislorod olib, dudbo'roni orqali havoga 500 kg is gaz va karbonat anhidrid gazi, 40 kg azot oksidi, 200 kg har xil birikmali karbonsuvlar, hamda bir necha kg tetroetil qo'rg'oshin tashlar ekan.

Abu Ali Ibn Sino: "Odamning salomatligi tashqi sharoit bilan uzviy bog'langan" deyishida jon bor. Shuningdek, buyuk rus olimi I.P.Pavlovning: "Inson 100 yil yashashi mumkin, lekin biz o'zimiz va o'z a'zolarimizga nisbatan shavqatsizligimiz tufayli bu muddatni ko'p yillarga qisqartirib yuboramiz", - degan so'zlarini eslash lozim. Inson o'z sog'ligini asragan taqdirda tabiatni, hayot davomiyligini asragan bo'ladi.

Yer yuzida aholi sonining tez sur'atlar bilan o'sib borishi natijasida, aholi ehtiyojlarini ta'minlash hamda qondirish uchun ishlab chiqarish korxonalarini sonining keskin oshib borishi, tabiiy resurslarni ko'plab ishlalishi, transport vositalari soni va turlarining ko'payib borishi kuzatilmoqda. Buning oqibatida, insonni atrof-muhitga ayovsiz ta'sirida tabiatdagi antropogen omillar ta'siri kengayib bormoqda. Inson salomatligini ta'minlash va umrini uzaytirish nimalarga bog'liq ekanligini aniqlashga harakat qilinsa, samarali tarzda oziqlanish, atrof-muhitning salbiy ta'sirlaridan himoyalalanish va ma'lum tizimga kirib kelgan turmush tarzini keskin o'zgartirish lozim ekanligiga ishonch hosil qilish mumkin.

Salomatlik deganda, odamning biologik, psixologik va ijtimoiy nuqtai nazardan o'zini faol tarzda namoyon qilishning optimal holati tushuniladi.

Ma'lumki, inson hayoti tabiat qurshab turgan tabiiy omillar - havo, ona-zamin, suv va suv havzalari, butun borliqning paydo bo'lishi va rivojlanish qonuniyatlarini falsafiy nuqtai nazardan bilish, o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi vaqtda tabiatni muhofaza qilish, ekologik muammo milliy xavfsizlik taqdiriga aylanib qoldi. Ekologik xavfsizlik va atrof-muhitni muhofaza qilish muammosi alohida e'tiborga molikdir. Inson butun umri davomida muqaddas kitoblarda, suv, tuproq, olov, umuman dunyodagi jamiki yaxshi narsalarni pok va butun asrashga burchlidir.

Shuni alohida ta'kidash joizki, avvalo aholi salomatligi atrof-muhitning musaffoligiga bog'liqdir. Aholining qulay, tabiiy sharoitda ekologik toza muhitda yashab faoliyat olib borishi natijasida ularning yashash tarzi ijobiylashib, saomatligi yaxshilanadi, qolaversa ishga, o'qishga va mehnatga bo'lgan ishtiyoqi oshib boraveradi. Ekologik sog'lom muhitni yaratishga erishish uchun dastlab, atrof-muhit

muhofazasini yaxshilab olish zarur, shundagina insoniyat uchun sog'lom muhit yaratilib, ularning sog'ligini yaxshilab olishga erisha olish mumkin.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan kunlardan boshlab, aholining jismonan va ma'nan sog'lom hayotini ta'minlash maqsadida sog'lom turmush tarzini yaxshilash, har tomonlama zamonaviy tibbiy jihozlar, sifatli tibbiy xizmatlarni yanada rivojlantirish, bepul tibbiy ko'rikni chuqurroq takomillashtirish kabi vazifalarni o'z oldiga maqsad qilib amaliyotda buning isboti namoyon bo'lmoqda.

Tabiiy atrof-muhitni muhofaza qilishda ekologik holatni sog'lomlashtirish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri bo'lib, inson salomatligiga ta'sir etuvchi vositalardan eng asosiysi – bu atrof-muhitning qay holatdiligiga bog'liqligi hammaga ma'lum.

Jonli tabiat ham, jonsiz tabiat ham doimiy harakatda, ular o'rtasida to'siq yo'q. Ular bir-biridan sifat jihatidan farq qilsada, bir-biri bilan chambarchas bog'langan. Ular o'rtasidagi moddiy birlik ularning kimyoviy tarkibidan aniq ko'rinadi. Masalan, odam organizmidagi kislorod, temir uglerod, natriy, kaliy, xlor, kaltsiy, fosfor va boshqa elementlar jonsiz tabiatda ham uchraydi. Tirik jismlarning eng muhim xususiyati - moddalar almashinuvidan, jonli tuzilishlarning buzilishi va yangidan tuzilish jarayonlaridan iborat. Ana shu jarayonlar, jismlar yashashining asosiy shartidir.

Hayotiy – maishiy jarayonlar oqibatida paydo bo'layotgan millionlab tonna chiqindilar suvni, havoni, tuproqni – ona zaminni ifloslantirmoqda. Bu aholi o'rtasida yuqumsiz va yuqumli kasalliklarni tarqalishiga sabab bo'lmoqda.

Atrof-muhitning radioaktiv va kimyoviy moddalar bilan bug'lanishi aholi chorva mollarining, parrandalarning

zaxarlanishiga olib kelmoqda. Bugungi kunda sanoat, qurilish va maishiy chiqindilarni to'plash, qayta ishlash va yo'q qilish muhim ekologik muammolardan biri hisoblanadi.

Ekologik muammolar keyingi 15 yilda shunday keskin tus oldiki, bugungi kunda ular hal etilmas ekan, inson halokatga yuz tutishi aniq bo'lib qoldi. Hamma mamlakatlarda atrofimizni o'rab turgan olamni kelgusi avlodlar uchun saqlab qolish maqsadida ekologik falokatning oldini olish xususida qonun va qarorlar qabul qilinmoqda.

Toshko'mir neft mahsulotlari va boshqa narsalarni olishda juda ko'p miqdorda ishlatiladi. Ularning texnologik jarayonida yonishi natijasida ko'p miqdorda zararli changlar, gazlar, aerezollar, qurum, turli kimyoviy moddalar atmosfera chiqarib tashlanadi.

Masalan, 1kg toshko'mirda 2% atrofida oltingugurt bo'lsa, yonilg'i yonishi uchun 10 m³ havo, ya'ni kislorod kerak bo'ladi. Havo tarkibiga toshko'mir yonishi natijasida 20 gr oltingugurt havoga shimiladi. Toshko'mirning yonishidan ko'p miqdorda, ya'ni (40-35%) chiqindi paydo bo'ladi va atmosfera havosiga tashlanadi. Shuningdek 1 tonna toshko'mir yoqilganda 200 kg atrofida kul tushadi, undan 160 kg havoga uchib ketadi.

Insonlar va hayvonlar uchun o'ta xavfli hisoblangan: is gazi, azot oksidi, sulfat anhidridi va boshqa kimyoviy moddalar atmosfera havosini ifloslantiradi.

Inson salomatligi faoliyatida ekologiyaning o'rni va roli qay darajada muhimligi insonlarda ekologik ta'lim tarbiyani rivojlantirish, ekologik madaniyatni oshirish borasidagi hatti-harakatlar va ularni amaliyotda tadbiiq etish, ekologik muhitning inson organizmiga bo'lgan salbiy oqibatlarni oldini olish maqsadida turli tag'ibot-tashviqot ishlarini o'tkazib turish kabi masalalarni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yishimiz kerak.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi, 20.12.2023.
2. 2030 yilgacha O'zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.12.2022 yildagi PQ-436-son qarori.
3. “Yashil iqtisodiyot”, A.Vaxabov, Sh.Xojibakiyev, darslik, Toshkent 2020 yil.
4. “Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish”, A.Ergashev, A.Sheraliyev, o'quv qo'llanma, Toshkent 2009 yil.
5. “Urboekologiya: muammo va yechimlar”, X.Salimov, Y. Raxmatov, Ekologiya xabarnomasi, № 3/2017/ mart.

UDK:155:152.23(055)

Sadoqat DO'STYOROVA,
Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: Sadoqat1992@gmail.com

Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti Z.Kenjajev taqrizi asosida

MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHNING INSON MA'NAVY DUNYOSINI RIVOJLANISHIDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqola milliy o'zlik tushunchasi, uning tarkibiy qismlari va milliy o'zlikni anglashga bo'lgan intilishning maqsad va vazifalari masalasiga bag'ishlangan. Milliy o'zlikni angalashga bo'lgan tarixiy zarurat, mavjud muammolar va ularning yechimi bilan bog'liq fikr-mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: O'zlikni anglash, milliy o'zlikni anglash, ajdodlar merosi, millat taraqqiyoti, tarixiy xotira, milliy ong, milliy g'urur, identlik, individual ong.

ЗНАЧЕНИЕ ПОНИМАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В РАЗВИТИИ ДУХОВНОГО МИРА ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

Статья посвящена вопросу понятия национальной идентичности, ее составляющих, а также целей и задач реализации национальной идентичности. Представлены мнения связанные с исторической необходимости реализации национальной идентичности, существующих проблем и их решений.

Ключевые слова: Самосознание, национальная идентичность, наследие предков, национальное развитие, историческая память, национальное сознание, национальная гордость, идентичность, индивидуальное сознание.

THE IMPORTANCE OF UNDERSTANDING NATIONAL IDENTITY IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN SPIRITUAL WORLD

Annotation

The article is devoted to the issue of the concept of national identity, its components, as well as the goals and objectives of the implementation of national identity. Opinions related to the historical need to realize national identity, existing problems and their solutions are presented.

Key words: Self-awareness, national identity, ancestral heritage, national development, historical memory, national consciousness, national pride, identity, individual consciousness.

Kirish. Insonning ma'naviy olami to'g'risidagi masalalar barcha davrlar uchun o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lgan. Inson xulq-atvori, ichki-ruhiy kechinmalari, tafakkuri, iqtidori va ijodkorlikka xos bo'lgan xususiyatlarini har bir davr mutaffakkirlari o'z zamonasi taraqqiyot darajasidan va kelajak to'g'risidagi tasavvurlaridan kelib chiqib tahlil qilgan va o'rgangan. Tarixiy zaruriyat ostida insonning jamiyat va bilan kishilar bilan munosabatlari jarayonida o'zini nazorat etish va o'zini idora qilish kabi hayotiy muhim vosita sifatida paydo bo'lgan. Agar mehnat va jamiyat paydo bo'lmaganida kishida o'zlikni anglash ham shakllanmas edi. Shunday ekan, o'zlikni anglash jamiyat va haqiqiy insoniy mehnat ham muvaffaqiyatli rivojlanmas edi. Kishidagi individual ong, o'zlikni anglash o'z-o'zini - o'zini nazorat etish, boshqarish tarixiy rivojshlanish jarayonida, mehnat va ijtimoiy munosabatlar ta'sirida shakllana borgan.

Muhokama va natijalar. Aslida inson o'z turmushi va jamiyat hayotini doimo o'zicha idrok etib kelgan. Atrofida sodir bo'layotgan narsa va hodisalarning mazmun-mohiyatini anglab tushunib olishga harakat qilgan va o'z munosabatini bildirgan. O'rganayotgan narsalarni hayolan yoki aqli, fahm-farosati yordamida turlarga ajratgan, o'xshash narsalarni esa turli guruhlarga kiritgan, tahlil qilgan va umumlashtirgan. Ularga umumiy nom berib, sinflarga, tabaqalarga bo'lgan. Shu jarayonda turli xil tushunchalar, atamalar vujudga kelgan. Bunga sabab, birinchidan, inson hayotida katta ahamiyatga ega bo'lgan narsalardan bir qismi uning yashashi, moddiy ehtiyoji bilan bog'liq bo'lgan. Ikkinchidan, moddiy buyumlar qanchalik muhim, zarur bo'lmasin odamlarning bir- biriga

bo'lgan munosabati, sodiqligi, qo'llab-quvatlashi, birgalikda harakat qilishi hamda insonning aqli, fahm-farosati, qiziqishi, ichki ruhiy kechinmalari, hayoliy dunyosi va hokozolar ham nihoyatda zarurligini anglab yetgan.

Inson aqliy, ruhiy, hissiy dunyosini, imon-e'tiqodini rivojlantirish jarayonida uni har xil tushunchalar bilan ifodalagan. Ulardan ba'zi tushunchalar ancha umumiy va keng bo'lgan bo'lsa, ba'zi birlari inson ichki dunyosining aniq bir tomonlarini, qirralarini, yoki aniq holatini ifodalagan. Eng umumiy tushunchalardan biri sifatida "ma'naviyat" tushunchasi vujudga kelgan. O'z navbatida ma'naviyatning turli jihatlari, tomonlari, maqomi, bosqichlari ilm-fanda, adabiyotda, falsafada o'z aksini topgan. Masalan: hirs, nafs, ibo, hayo, sadoqat, vafo, imon, e'tiqod, sahiylik, komillik, komil inson, o'zligini bilish, Ollohni tanish, maorif, ma'rifat, haqiqatga intilish va hokazo. Ezgulikni anglatuvchi tushunchalar bilan birga uning muqobili bo'lgan yovuzlik, vijdotsizlik, axloqsizlik, joxillik, yovuzlik, baxillik va hokazo tushunchalar ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Chunki bu tushunchalarsiz inson ezgulikni, ma'naviyatni teran o'rgana olmagani.

Yuqoridagi tushunchalarning hammasi inson ma'naviy dunyosining turli tomonlarini aks ettiradi. Inson umumiy tushunchalardan kelib chiqib xususiy tushunchalarni tahlil qilgan va undagi ba'zi bir qonuniyatlarni, ularni o'ziga xos bo'lgan tarzda namoyon bo'lishini aniqlagan. Ba'zan esa, xususiy tushunchalarni tahlil qilish, o'rganish jarayonida umumiy tushunchalarni yanada konkretlashtirgan va boyitgan. Bu ayniqsa tadqiqotchi olimlarga, adib-mutaffakkirlarga xos.

“Ma’naviyat” tushunchasi yordamida komil insonning ma’naviy fazilatlarini qanday bo’lishi lozimligi, unga qo’yiladigan talablar, sifatlar o’z-o’zini anglashi va bilishida, namoyon etishida aniqlangan. O’z navbatida komil inson haqidagi tadqiqotlar, xulosalar “ma’naviyat” tushunchasini boyitgan. “Ma’naviyat” tushunchasining boshqa tushunchalar bilan o’zaro munosabatlari to’g’risida ham yuqoridagi fikrni aytish mumkin. Masalan: ma’naviyat va nafosat, ma’naviyat va axloq, ma’naviyat va imon-e’tiqod, ma’naviyat va din, ma’naviyat va siyosat, ma’naviyat va huquq va hokazo.

“O’zlikni anglash” – “identlik (ayniyat)” tushunchasi ma’naviyat tarkibiga kiruvchi kategoriya sifatida namoyon bo’ladi va inson ma’naviy olamini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O’zlikni anglashning shakllanish jarayoni va omillari Sharq hamda G’arb allomalari tomonidan har taraflama o’rganilgan. Sharq allomalaridan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Forobiy, Ibn Sino, Nasafiy, Navoiy, Mirzo Bobur va boshqalar o’zlikni anglashning ruhiy, botiniy jihatlari, inson ma’naviyatining tarkibiy qismi, olam va odam munosabatini bilish asosi ekani kabi masalalarga e’tibor qaratganlar. G’arb allomalaridan Suqrot, F.Bekon, T.Gobbs, R.Dekart, F.Nitsche, Z.Freyd, E.Erikson, V.Gegel, I.Kant, N.Berdyayev va boshqalar o’zlikni anglashning zohiriy jihatlari, uni ijtimoiy borliq, makon va zamonning faol ijodkorligi omili sifatida o’rganilgan. Jumladan, yangi davr ijtimoiy-siyosiy ta’limotlarida xususan, Dekart qarashlarida o’zlikni anglash “cogito ergo sum” tushunchasi orqali ifodalangan. Dekart “Agar men har qanday narsa va hodisa haqida fikr yuritadigan bo’lsam, men o’zimni subyekt sifatida mavjudligimni his qilaman”[1;704], degan. Mazkur fikrdan o’zlikni anglash faqat individual hodisa ekan degan xulosa kelib chiqmaydi balki, jamoaviy yoki ma’lum bir xalqning falaiyatini bilan bog’liq bo’ladi.

O’zlikni anglash insonga xos bo’lib, hamma davrlarda ham u yoki bu darajada mavjud bo’lgan. Ibtidoiy inson o’zini tabiatning bir bo’lagi deb his qilsa-da, o’zini hayvonot bilan tenglashtirmagan. Ibtidoiy urug’-jamoat ham o’zini boshqalardan keskin farqlagan, o’z asotiriga (“mafurasiga”), totemiga, e’tiqodiy urug’boshisi, sig’inadigan sanami va ramziga ega bo’lgan. O’zlikni anglash individual va jamoaviy (milliy) darajalarda namoyon bo’ladi. Inson va jamiyat rivojlanishi jarayonida o’zlikni anglashi kuchayib, teranlashib, rang-baranglashib boradi. Urug’-jamoalardan qabilalarga, qabilalardan elatlarga, elatlardan millatlarga o’tish har ikkala darajada ham o’zlikni anglashni yangi tarixiy bosqichga ko’targan.

O’zlikni anglash yangi bilimlarga, yangi mehnat ko’nikmalariga yoki umumiy qilib aytilsa, yaratuvchilikka intilish va irodasini namoyon etib, uni kuchaytirishdir [2]. O’z navbatida G’arbda Industrial va postindustrial jamiyatda inson ongi va tafakkurining o’sishi, ilm-fan va texnikada erishgan yutuqlari jamiyat turmush tarzini o’zgarishi bilan birgalikda o’zlikni anglash borasidagi qarashlarini o’zgarishiga ham olib keldi. Inson o’zligini anglashda, birinchi galda, o’zini ma’lum tarixiy, etnik, lisoniy, madaniy, e’tiqodiy, siyosiy birlikning a’zosi sifatida angelaydi [2]. Ishlab-chiqarishda va sanoatda qo’l mehnatini o’rnini texnika egallashi; sanoatlashgan hududlarda geografik nuqtai nazardan o’ziga xos qadriyat va an’analariga, turlicha qarashlariga ega bo’lgan chekka qishloqlarda yashovchi insonlarning zavod-fabrikalarda ishlash uchun ko’chib kelishi va umumiy ishchilar shaharchalarining tashkil topishi; natijada asta sekinlik bilan ma’naviy ong va madaniy turmush tarzida umumiy birxillashish – madaniyatlar ommalashuvi yuzaga kelishi urbanizatsiya jarayonlari tezlashtirdi hamda tezroq taraqqiy etishiga olib keldi. O’zlikni anglashda esa ma’lum bir hududga, qon-qarindoshlar jamoasiga tegishlilik masalasi o’rnini sanoatlashgan shaharliklarga, umumiy ishchilar

jamoasiga, kasaba uyushmalariga yoki mulk egalari talluqliylik ko’rinishida o’zgardir.

Bu davrda Sharqda tarixiy shart-sharoitdan kelib chiqqan holda identlik masalasi ozgina rang-baranglik kasb etib murakkabroq kechdi. Diniy identlik va etnik-milliy identlik o’rtasida qaralama-qarshiliklar mavjud edi. Bir nechta etnik qatlam va millatlar tomonidan bir dinga e’tiqod qilinadi. Masalan, islom diniga e’tiqod qilinuvchilar o’zlarini umumiy nom bilan “musulmonlar” deb bilishsada, lekin etnik jihatdan o’zlarini turklar, forslar, arablar, o’zbeklar, qozoqlar va hokazo ga ajratishlari. Diniy ayniyat borasida ham tafovutlar mavjud edi (shialar va sunniylar, mazhablar o’rtasidagi e’tiqodiy qarashlar). Yoki buddaviylik, hinduviylik dinlariga e’tiqod qiluvchilar orasida ham ko’rishimiz mumkin bo’ladi. Shu o’rinda ta’kidlab ketish kerakki, g’arbda ham diniy e’tiqod borasida umumiylik mavjud (xristianlik diniga e’tiqod qiluvchi turli millatlar va davlatlar) bo’lsada, yuqorida keltirib o’tilgan fan-texnika taraqqiyoti borasidagi sabablar identlik masalalarini nisbatan konkretlashtirgan.

Zamonaviy jamiyatda milliy identlik masalasi ancha o’zgardir. Endi diniy, hatto etnik identlik ba’zi hollarda birlamchi, asosiy belgilardan hisoblanmaydi. Milliy identlik fuqarolik bilan bir xil tushuniladi[2]. Bir davlatda yashovchi fuqarolar orasida turli millat va elat vakillari mavjud bo’lib o’zlarini o’sha davlat – millatga xos hisoblashadi: o’zbekistonlik, rossiyalik, amerikalik va boshqalar. Bu borada milliy identlik masalasida ham “milliy” tushunchasi keng ma’noda “davlat” tushunchasi mazmuni bilan anglaniladi.

O’zbekistonda ham 130 dan ziyod millat va elatlar bir jipslikda, ma’naviy bir butunlikda yashab kelishmoqda. Tili, qadriyati, urf-odatlar, e’tiqodiy qarashlari bir-biriga yaqin bo’lgan etnik qatlamlar bilan bir qatorda (o’zbek, qoraqalpoq, qozoq, qirg’iz, tojik, arab, turkman, turk, ozarbayjon, tatar...) madaniyati, tili, etiqodi bir-biridan farq qiluvchi millatlar (rus, ukrain, hind, yahudiy, koreys...) ham yakdillik maqsadlar va qarashlar doirasida bir xalq sifatida o’zlarini o’zbekistonlik deb bilishadi.

Mustaqillikning qo’lga kiritilishi o’zbek xalqining hayotida milliy o’zlikni anglash yo’lidagi yangi buyuk qadam bo’ldi. Istiqolning dastlabki yillarida xalqimizning xolis va haqqoniy tarixi yaratilib, o’tmish tarixi chuqur o’rganildi. Ma’naviy me’ros, madaniy boyliklar, ko’hna tarixiy yodgorliklar, urf-odat, an’ana, hayotiy qadriyatlar qayta tiklandi[3]. Zaminimizda yetishib chiqqan buyuk mutafakkir va allomalarimiz, diniy, dunyoviy va qomusiy olimlarning qadamjolari obod etildi, nomlari ulug’lanib, yubileyleri o’tkazilyapti. Ajdodlarimiz nomlari Shahar, ko’chalarda berilib, stipendiya va ordenlar ta’sis etilmoqda, ma’naviy xazinolari turli tillarga, shu jumladan, o’zbek tiliga ham tarjima qilinayapti.

Tarixiy yodgorliklarimizning to’rt mingdan ziyodi umumjahon merosining noyob namunasi sifatida YUNESKO ro’yxatiga kiritildi. Ajdodlarimiz tafakkurining mahsuli hisoblanmish eng qadimgi yozuv va toshbitiklar, xalq og’zaki ijodi namunalari tortib, bugungi kunda kutubxonamiz xazinasida saqlanayotgan ming-minglab qo’lyozmalar, ularda o’z aksini topgan tarix, fan, adabiyot va san’at sohalari oid qimmatbaxo asarlarning o’zlikni anglashdagi o’rni beqiyos. O’zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi, ta’lim sohasidagi tub islohotlar, “Talim to’g’risida” gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” ning qabul qilinishi va o’z tariximiz bilan bir qatorda jahon xalqlari tarixining o’rganilishi, jahon tajribasining o’zlashtirilishi, zamonga hammafas ruh – milliy o’zlikni anglashimizni teranlashtirmoqda.

Tarixiy xotira millatga kuch-qudrat bag’ishlaydi, hayotning og’ir sinovlarini munosib yengib o’tishga, o’zligini saqlab qolishga yordam beradi. Shuning uchun ham o’zga xalqlarni tobe etishga uringan bosqinchilar xalqni ana shunday

qudrat manбайдан ayirishga, shahar va tarixiy obidalar, madaniy yodgorliklarni va ajdodlarimiz ma'naviy merosidan mahrum etish orqali tarixiy xotirani zaiflashtirishga harakat qilganlar. Chor Rossiyasi generali Skobelev shunday degan: "Millatni yo'q qilish uchun uni qirish shart emas, uning madaniyatini san'atini, tarixini yo'q qilsang bas, tez orada o'zi tanazzulga uchraydi"[4]. Milliy o'zlikni anglash millat uchun muhim xususiyat bo'lib, u bevosita tarix bilan bog'liq va millatning kelajagini ta'minlovchi omil hisoblanadi. Tarix – bamisoli ko'zgu. Ammo o'tmishga, ajdodlar merosiga mahliyo bo'lishning o'zi bilan uzoqqa borib bo'lmaydi.

Hozirda mavjud ko'plab o'quv qo'llanma va darsliklarda milliy o'zlikni anglash masalasida faqat o'tmishda erishgan yutuqlarimizga urg'u berilmoqda, natijada kamchiliklarimizga e'tibor berilmay qolib ketyapdi. O'z-o'zini anglash – bu xalqning, millatning o'z tarixiy taraqqiyot yo'lini, ota-bobolari, nasl-nasabi, avlodu-ajdodlarining kim bo'lganligi va ularning jahon ilm-fani, madaniyati taraqqiyotiga qo'shgan buyuk hissalarini bilish, undan faxrlanish, iftixor tuyg'ularini his qilish bilan birga o'ziga tanqidiy ko'z bilan qarash, o'z kamchiliklarini anglab yetish, uni tuzatishga harakat qilish, mavjud imkoniyatlarini yuzaga chiqarish va real voqeelikka aylantirish uchun o'zini safarbar etish, barcha imkoniyatlari, kuch-g'ayratini ishga solish, o'z oldiga istiqbolli maqsadlarni qo'yish va unga tomon to'g'ri faoliyat yuritish, uzoqni ko'ra olish hamdir. O'zlikni anglashda faqat faxr-iftixor, g'ururlanishning o'zi kamlik qiladi, o'z kamchilik va xatolarimizni anglab, uni tuzatish, kelgusida takrorlamaslik, tarixdan saboq chiqargan holda yashash, o'zimizning real imkoniyatlarimizni anglab, hayotga tatbiq etish masalasiga ham e'tibor qaratishimiz lozim. "Tarixiy maqsadlar ko'lamini keng, inson shaxsi barkamol bo'lsa, u vijdonan mehnat qilsa, ijtimoiy-siyosiy ishlarda faol ishtirok etsa, jamiyatimiz shu qadar tez rivojlanadi va mustahkamlanadi"[5].

I.Karimov: "Tarixiy xotirasi bor inson – irodali inson. Tarix saboqlari insonni hushyorlikka o'rgatadi. O'zlikni

anglash tarixni bilishdan boshlanadi"[6], - deb ta'kidlagan edi. Davlatning qanchalik rivojlanib taraqqiy etishi unda yashaydigan xalqning nechog'lik milliy o'zligini anglaganiga bog'liq. Yuksak rivojlangan jamiyat ham o'zligini anglagan shaxslardan tarkib topadi. Mansabparastlik, manmanlik, tarfakashlik, millatchilik – o'zligini anglagan insonga begona. Milliy o'zligini anglagan inson xalqni birlashtiradi, birdamlikka chorlaydi.

Milliy o'zlikni anglash barcha millat va elatlarning qadriyatlarini, tili, dini, urf-odatlarini hurmat qilish, asrab-avaylash, rivojlantirishga ko'maklashadi va umume'tirof etilgan qoidalarga tayanadi. Hozirgi zamon tez sur'atlar bilan o'zgarib borayotgan bir sharoitda o'zbek xalqi o'zini anglashi, eng rivojlangan mamlakatlarga xos hayot darajasiga erishish, yangi jamiyat qurishdek ulug'vor maqsadlar bilan yashash[7], ularda insonparvarlik, vatanparvarlik va milliy iftixor hissi bilan bir qatorda, qat'iyat, mas'uliyat, burchga sadoqat tuyg'ularini kuchaytirish, yosh avlodni e'tiqodini mustahkam barkamol inson etib tarbiyalash – Yangi O'zbekiston taraqqiyot talabi, hayotiy ehtiyojdir. "Qadimgi yunon faylasufi Suqrotning "O'zgalarni o'zgartirmoqchi bo'lgan inson, avvalo, o'zini o'zgartirishi lozim. Buning uchun esa, aniq maqsad, tolmas iroda va doimiy izlanish kerak" degan hikmatli iborasi bu borada hammamiz uchun asosiy mezon bo'lishi lozim"[7].

Xulosa. Milliy darajada o'zlikni anglash qator omillar bilan bog'liq. U avvalo milliy konsolidatsiyaning mustahkamlanishiga, millatning o'z o'tmishi, bugungi kuni va kelajagi to'g'risidagi tasavvurlariga bog'liq. Guruhbozlik, mahalliychilik, urug'-aymoqchilik yoki siyosiy tarfakashlik tufayli yaxshi jisplashmagan xalq o'zligini teran anglay olmaydi. Chunki millat darajasida o'zlikni anglash nafaqat tarixni bilish bilan, shuningdek, tarixdan to'g'ri va oqilona xulosa chiqargan holda milliy manfaatlarini teran idrok etish bilan ham bog'liq. Kelajak manfaatlarini haqida tasavvuri xira bo'lgan xalq o'zligini teran anglamagan hisoblanadi. Chunki milliy o'zlikni anglash muayyan maqsadga intilish demakdir.

ADABIYOTLAR

1. "Ma'naviyat asosiy izohli lug'a" "G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2010-y.704 b
2. Эркаев, Абдурахим. Маънавиятшунослик. 1-китоб [Матн]. Маънавият анталогияси ва феноменологияси / А. Эркаев. – Тошкент: «Маънавият», 2018. 332 – 333.
3. Эркаев Абдурахим. Янги Ўзбекистон: миллий ғоя ҳақида ўйлар [Матн] / А. Эркаев. – Тошкент: «Маънавият», 2023. – 7.
4. Yuldasheva M.B. va Murtazaev D.B. "O'ZBEKISTON TARIXI" fanidan bakalavriat yo'nalishi I-kurs talabalarini uchun (tarix mutaxassisligidan tashqari) Ma'ruzalar matni. 2008. <https://fayllar.org/ozbekiston-tarixi-fanidan-v3.html>
5. J.Tulenov, G.Tulenova, K.Tulenova "Falsafa", Toshkent, Fan va texnologiya, 2006 yil. 170 bet.
6. И.А.Каримов "Тарихий хотирасиз келажак йўқ".Биз келажакимизни ўз кўлимиз билан қураимиз. Т.7 Т.Ўзбекистон 1998-й.131-133б
7. Шавкат Мирзиёев. ЯНГИ ЎЗБЕКISTON СТРАТЕГИЯСИ. – Тошкент: "Ўзбекистон" нашриёти, 2021. 6-9 б.

UDC: 37.032

Nilufar JAMOLIDDINOVA,
Senior EFL Lecturer, English Language Faculty Namangan State University
E-mail: nilufar.jamoliddinova@gmail.com

Based on review by A.Iplina, Doctor of Philological Sciences (PhD)

DIFFERENTIATED INSTRUCTIONS: UTILISING TIERED ACTIVITIES IN EFL CLASSES

Annotation

The article focuses on the importance of differentiating instructions as well as tiering the tasks in EFL classes appropriately. The empirical research shows that there is a gap in implementing the elements of differentiated instructions (DI) in practice and many educators have a lack of knowledge or experience to utilize tiering activities in their classes. The article provides key information and elements of tiered activities based on empirical research and literature reviews.

Key words: Differentiation, differentiated instructions, EFL classes, tiering, tiered activities.

ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЕ ИНСТРУКЦИИ: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МНОГОУРОВНЕВЫХ ЗАДАНИЙ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК

Аннотация

В статье основное внимание уделяется важности дифференциации инструкций, а также правильному распределению задач на занятиях английского языка. Эмпирические исследования показывают, что существует проблема в реализации элементов дифференцированных инструкций (ДИ) на практике, и многим преподавателям не хватает знаний или опыта для использования многоуровневых заданий на уроках английского языка. В статье изложена ключевая информация и элементы разработки многоуровневых заданий, основанные на эмпирических исследованиях и обзорах литературы.

Ключевые слова: Дифференциация, дифференцированные инструкции, занятия английского языка, многоуровневость, многоуровневое задание.

DIFFERENTIAL KO'RSATMALAR: CHET TIL SIFATIDAGI INGLIZ TILI DARSLARIDA KO'P BOSQICHLI VAZIFALARNI QO'LLASH

Аннотация

Maqolada ingliz tili darslarida turli darajadagi ko'rsatmalar berish, shuningdek, vazifalarni to'g'ri taqsimlash muhimligiga e'tibor qaratilgan. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tabaqalashtirilgan o'qitish elementlarini amaliyotga tatbiq etishda muammo mavjud va ko'plab o'qituvchilar ingliz tili darslarida ko'p bosqichli vazifalarni qo'llash uchun bilim yoki tajribaga ega emaslar. Ushbu maqolada ilmiy tadqiqotlar va adabiyotlarni tahlili asosida ko'p bosqichli vazifalarni ishlab chiqish bo'yicha ma'lumotlar va elementlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Differentsiatsiya, tabaqalashtirilgan ko'rsatmalar, ingliz tili darslari, ko'p bosqichli, ko'p bosqichli vazifa.

Introduction. In the decree of the President of the republic of Uzbekistan on the Development Strategy for 2022 – 2026 years as part of the tasks to improve the quality of education, special attention is paid to radically improving the quality of education in schools, the study of foreign languages, information support and other important subjects are identified as one of the priority goals and defines the task of introducing modern methods and technologies into the educational environment in developing students' competence in the process of learning languages [1].

According to modern requirements of education a school graduate must possess necessary competencies to carry out various activities, thinking critically and gaining an experience in creativity. Furthermore a language learner must be able to use new information and communication technologies not only for personal benefits, but also in professional interests, be ready for interpersonal and intercultural cooperation both within his community and at the international level [2].

Many teachers in EFL classes use the strategy of a differentiated instruction in order to increase the efficiency of the educational process and overcome failure. Differentiated tasks can be used at various stages of the lesson, as well as when teaching different language skills (reading, speaking, listening, and writing) or when teaching the grammatical and

lexical aspects of speech. Differentiation is not new. Effective teachers have always taught in ways that acknowledge and respond to their students' shared and individual needs. At the same time, research reveals that differentiation is not well-understood or consistently and thoughtfully applied, regardless of grade level, subject area, or teaching context. In other words, many teachers recognize the need for differentiation; fewer teachers feel equipped with a clear understanding of how to do it well. Differentiation is a journey for the teaching life. Most teachers practice some form of differentiation as proactive planning for students' varied needs. At the same time, fully realized, differentiation is a complex endeavor that requires a range of sophisticated skills that are developed over time and with practice [3].

Literature review. Jamoliddinova indicates that one of the most pressing problems of teaching a foreign language is a differentiated approach to teaching. Each teacher, along with the use of this method, faces difficulties, such as: inability to find the optimal combination of individual, group and frontal forms [4]. Empirical research shows that there is an urgent need for differentiated instruction [5; 6; 7], emphasizing that teachers develop classroom routines that attend to learner variance in readiness, interest, and learning profile, rather than 'one-size-fits-all' [6].

Some studies revealed that evaluating tiered activities and all differentiated tasks with the key criteria to make sure they are respectfully differentiated [3]. The activities should:

be aligned with the same learning goals and with one another;

be equally interesting, appealing, and engaging from the students' perspectives;

ask all students to work at high levels of thought;

mimic what people and professionals in the real world do or how they think;

represent a wise use of students' time;

be comparable in terms of workload and time required for completion.

Table 1

Definition of differentiated instruction

Misconceptions	Truth
Differentiation is new, or the latest educational fad.	Differentiation is as old as the craft of teaching and will never go out of style.
Differentiation is a set of strategies, tools, or teaching tricks.	Differentiation is a philosophy of and model for effective teaching and learning that goes beyond strategies.
Differentiation requires writing individualized lesson plans for every student.	Differentiation calls for instructional adjustments that respond to patterns in student needs.
Differentiation is giving some students low-level tasks and other students' high-level tasks.	Differentiation calls for respectful tasks that respond to students' readiness, interest, and learning preferences.
Differentiation is just another name for good teaching.	Differentiation is rooted in good teaching, but good teaching is not always differentiated.

Tiered tasks are activities that are aligned with the same learning goals but vary by level of complexity, abstractness, open-endedness, or degree of independence [7]. They can include tiered questions, prompts, organizers, or complex tasks. Tiered tasks give all students access to important learning goals, honor all students' need for challenging and engaging tasks, and help equalize the time it takes students to complete tasks.

As a general rule, tiered tasks and tasks that are differentiated for student readiness should be assigned by the teacher rather than left to student choice. The rationale is simple; differentiation for readiness is aimed at helping students grow in language skill from where they are. What it takes for one student to grow is different from what it takes for another student to grow. But, that growth should not be left to chance which is what giving students a choice between tasks differentiated for readiness can do. There may be times when the teacher gives a choice between or among tiered tasks in order to see what students will choose. In those cases, the

Table 2

Key features of tiering

Key features	Definition	Explanation
Flexible Learning Groups	Provide students with opportunities to work in a variety of groups that vary over time based on student readiness, interests and learning preferences	Students are grouped and regrouped, frequently and flexibly based on their: <ul style="list-style-type: none"> • Readiness to learn a concept • Interest in a concept • Learning preferences in working with or thinking about a concept; • Environmental or social sensitivities.
Choice	Provides students with personalized opportunities to connect with their prior knowledge, interests and learning preferences, allowing for a sense of ownership, self-motivation and a commitment to their own learning	Give students choice in their learning because choice, as brain researchers confirm, is a great motivator. Choice provides students with personalized opportunities to connect with their prior knowledge, interests and learning preferences. When students, particularly adolescents, have some choice, they feel a sense of ownership for and commitment to their learning that is not possible when it is being directed by teachers.
Respectful Tasks	Are equally engaging, promote high expectations and optimal achievement for all students and are assessed using the same assessment criteria	All students focus on their learning goals and learn in ways that are motivating and challenging. Tasks are respectful when students are engaged in learning opportunities that are just as interesting and appealing as those of other students. Respectful tasks support risk-taking in students at a time when they may be reluctant to take chances in learning for fear of appearing foolish in front of their friends.
Shared Responsibility for Learning	Develops when students are supported in developing the knowledge and skills required for them to self-assess and learn independently	Students who are aware of how they learn best and who know how they are progressing towards a particular learning goal can inform our next steps as teachers. It makes sense, especially in a differentiated classroom that is based on responding to student learning needs.

The tiering of lessons allows required skills to be gained at a learning rate better matched to the students' instructional level. Tiered instruction is based on the existing skills and knowledge of the learners. Learner placement within a tiered level is based on a preassessment (formative

Research methodology. The chronological scope of the study covers empirical research studies within the last ten years in the field of education. The methodological basis of the study was the approach to defining the concept of differentiated instruction. The work used general scientific research methods, such as analysis, synthesis, systematization, generalization, deduction and induction, and schematization.

Data analysis and results. Differentiation is subject to a range of definitions and beliefs, including misconceptions about what it is and what it is not. Below is a list of these misconceptions along with some corrective answers [3].

teacher should make sure that no student ends up with a task that is below his/her readiness level. Tiered tasks are extracted from the same material or skills, and personalized according to students' readiness, interest and preferred modes of learning. Tiering involves teaching the same material to the whole class participants but present them with different (tiered) tasks according to their individual needs.

The tiering is based on selecting similar materials to a mixed-ability class of students but presenting them with layered or tiered tasks which are roughly matched to different individual needs [8]. Tiered instruction integrates assessment and classroom instruction. As a requisite to every session of instruction, the teacher completes a pre-assessment to determine what students know; so that he prescribes content materials and tasks that promote continued learning for individual students.

It is very important to understand and utilize appropriately key features of tiering while designing the lessons (Table 2):

assessment) score that measures the learners' background knowledge and the level of the required skills for the content application. Tiering supports learners with low skills and minimal prior knowledge in gaining meaningful academic growth. It provides learners with high skills and above-

average background knowledge the opportunity to go beyond the basics and add depth, complexity, and universal connections to the content [9].

Discussion and conclusion. Table 1 revealed some misconceptions and truth concerning differentiation in teaching field. It can be noted that differentiation is one of the key concepts to meet students' diversity in abilities, needs, interests and language proficiency.

The use of a differentiated instructions in English lessons allows to diversify the forms and methods of working with students, increase their interest in learning, and make such a complex subject as English accessible to all students with varying degrees of abilities. Tiered tasks are highly motivating as they encourage the students to accomplish tasks at their individual levels of readiness; they are all winners. Like a stairway, a tiered task provides safe and swift access within a large building called learning; the bottom represents the prepared learning tasks for challenging students with less degree of readiness and skills. The stairway is gradually turning in to the appropriate challenge for advanced students with more skills and deeper understanding. In this way, in a heterogeneous classroom, a teacher adopts tiered tasks to ensure that students can explore ideas to their own intellectual level and to prompt continued growth and optimum satisfaction [10].

Table 2 defines important key features with concise explanation and definition of key terms concerning tiering the

activities which all educators should take into the consideration.

Given that teaching efficacy and teaching beliefs are crucial to student achievement and desirable teaching effectiveness, it is important to be aware of the prospective teachers' learning needs and develop suitable teacher education programs while their concerns are well addressed [11].

To deal with the challenges, teachers usually focus on the average students or teach in the middle and use a single strategy with tasks of the same level of difficulty or abstractness, thinking that it would be the best way to handle the situations but results are still frustrating and disgusting. The struggling learners continue to face the hurdle in acquiring mathematical skills, while advanced learners are underdeveloped [12].

The academe and education sectors worldwide had never stop searching solutions to best address the students' mathematical ability and diversities of today's classroom. Hence, they have tried different approaches in teaching and learning, including differentiating the instruction. Moreover, it is recommended to include differentiated instruction as approach in the In-Service Training of the teachers and conduct a series of seminars on the different elements of this approach to have a deeper understanding and have a better idea of how to use it to determine its effectiveness actual effect on students' achievement.

REFERENCES

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № PF-60 "ON THE DEVELOPMENT STRATEGY OF NEW UZBEKISTAN FOR 2022 - 2026" dated January 28, 2022. lex.uz/docs/5841077#5843303
2. Nilufar Akramjonovna Jamoliddinova & Sherzod Abdug'ani o'g'li Valijonov. THE CONCEPTS OF "COMPETENCE" AND "COMPETENT" AND THEIR ANALYSIS BASED ON SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL LITERATURE REVIEWS. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 1(01), 2021, 148–156. Retrieved from <http://mentaljournal-jspu.uz/index.php/mesmj/article/view/62>
3. Jessica Hockett. *Differentiation Handbook: Strategies and Examples: Grades 6–12*. Tennessee Department of Education. 2018
4. Jamoliddinova, N. APPLICATION OF DIFFERENTIATED INSTRUCTIONS IN ENGLISH CLASSES. *Western European Journal of Linguistics and Education*, 2(2), 2024, 14-20.
5. <https://westerneuropianstudies.com/index.php/2/article/view/315>
6. Gregory, G. H. *Differentiated instructional strategies in practice: Training, implementation, and supervision*. Thousand Oaks, CA: Corwin. 2008.
7. Tomlinson, C. A. *Fulfilling the promise of the differentiated classroom*. Alexandria, VA: ASCD. 2003.
8. Tomlinson, C. A., & Allan, S. D. *Leadership for differentiating schools and classrooms*. Alexandria, VA: ASCD. 2000.
9. Robinson, P. (2003). Attention and memory during SLA. In C. J. Doughty, & M. H. Long (Eds.). *The Handbook of Second Language Acquisition*. Malden, MA: Blackwell Publishing. p. 631-678.
10. Richards, M. R. E. & Omdal, S. N. Effects of tiered instruction on academic performance in a secondary science course. *Journal of Advanced Academics*, 18, 2007, p. 424–453.
11. Natasha Pourdana & Mehdi Shahpouri Rad. Differentiated Instructions: Implementing Tiered Listening Tasks in Mixed-Ability EFL Context. *Journal of Modern Research in English Language Studies*, Vol. 4, No. 1, 2017.p.69-87.
12. Sally Wai-Yan Wan. Differentiated instruction: Hong Kong prospective teachers' teaching efficacy and beliefs, *Teachers and Teaching: theory and practice*, 2015. DOI: 10.1080/13540602.2015.1055435
13. Marvin S. Canquea, Glenn A. Trinidadb, Mary Jane P. Cortesc. Differentiated Instruction through Tiered Activities in Teaching Geometry to the Junior High School students. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.6*, 2021, p. 5373-5380.

UDK: 159.913

Ilmira JUMANIYAZOVA,
Ma'mun universiteti NTM dotsenti v.b., p.f.f.d
E-mail:temperament88@mail.ru

Urdu dotsenti, R.Razzoqova taqrizi asosida

BASIC CONCEPTS AND ESSENCE OF PSYCHOLOGICAL HEALTH

Annotation

The article is dedicated to determining the essence of psychological health, and by presenting the views of different scientific schools on the interpretation of this concept, the factors that have a positive and negative effect on psychological health have been determined. In particular, the model presented in determining psychological health serves as a basis for educational programs in the psychological and pedagogical direction.

Key words: Psychological health, self-development needs, mental health, age periodization, psychic development, personal development, personality development.

ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ И СУЩНОСТЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ

Аннотация

Статья посвящена определению сущности психологического здоровья, и путем представления взглядов разных научных школ на трактовку этого понятия определены факторы, оказывающие положительное и отрицательное влияние на психологическое здоровье. В частности, представленная модель определения психологического здоровья служит основой образовательных программ психолого-педагогического направления.

Ключевые слова: Психологическое здоровье, потребности в саморазвитии, психическое здоровье, возрастная периодизация, психическое развитие, личностное развитие, развитие личности.

PSIXOLOGIK SALOMATLIKNING ASOSIY TUSHUNCHALARI VA MOHIYATI

Annotatsiya

Maqola psixologik salomatlik mohiyatini aniqlashga bag'ishlangan, ushbu kontseptsiyani talqin qilish bo'yicha turli ilmiy maktablarning qarashlarini taqdim etish orqali psixologik salomatlikka ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillarni aniqlangan. Xususan psixologik salomatlik belgilashda keltirilgan model psixologik-pedagogik yo'nalishidagi ta'lim dasturlari uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Psixologik salomatlik, o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojlari, ruhiy salomatlik, yosh davriyligi, psixik rivojlanish, shaxsiy rivojlanish, shaxs rivojlanishi."

Kirish. Ijtimoiy jamiyatning ustuvor vazifalari qatoriga salomatlikni ta'minlash muammosini ilgari surish uning nazariy rivojlanishining dolzarbligini va salomatlikni optimallashtirish va saqlash yo'llarini izlashni belgilaydi. «Tibbiyot atamalarining entsiklopedik lug'ati»da «sog'liq» tushunchasi «... nafaqat kasalliklar va jismoniy nuqsonlarning yo'qligi emas, balki to'liq jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonlik holati» deb ta'riflangan [8]. Ushbu ta'rif sog'liqni saqlash holati toifasiga asoslanadi, u uchta asosiy darajada baholanadi: jismoniy (organizmda o'z-o'zini tartibga solishni yaxshilash, fiziologik jarayonlarning uyg'unligi, atrof-muhitga maksimal moslashish); psixik (inson hayotining asosiy strategiyasi, vaziyatga nisbatan insonning hukmronlik darajasi); ijtimoiy (insonning mehnat qobiliyati, ijtimoiy faolligi, dunyoga faol, faol munosabati o'lchovi) [1].

Psixologik salomatlik hayot uchun zarur bo'lgan psixik holatni normal ishlashini bildiradi. Psixologik salomatlik nafaqat oddiy ruhiy holat, balki shaxsning fiziologik holatini ham anglatadi. Psixologik jihatdan sog'lom odam boshqalarga insonlarga qaraganda tetik bo'ladi. U hayotning zarbalaridan himoyalangan va taqdirning qiyinchiliklariga dosh bera oladi. Psixologik holat inson uchun jismoniy holat kabi muhimdir. Ruhiy xotirjamlik hayotdan va o'zingizdan qoniqish uchun asos hisoblanadi. Psixik salomatlik shaxsning hayot tarzining mazmunini belgilab bergan holda, uning motivlar va hissiyotlar sohasi bilan uzviy bog'langan.

Psixologik salomatlikning asosiy mezonlari quyidagilar kiraadi:

jamiyatni tushunishning adekvatligi;
harakatlardan xabardorlik;
ishlash va faoliyat;
yangi maqsadlarga intilish;
munosib aloqlar o'rnatish qobiliyati;
normal oilaviy hayot;
oilaga bog'lanish hissi;
javobgarlik;
hayot rejasini tuzish va unga rioya qilish qobiliyati;
shaxsiy rivojlanishga e'tibor berish;
yaxlitlik.

Shaxslardagi psixopatiya, nevrotizm, bularning barchasi psixologik salomatlik chegarasidan tashqari holatdir. Psixologik holati buzilishlarini belgilovchi ichki muammolarni asosiy to'plamiga quyidagilar kiradi:

alkogolizm;
tajovuz;
depressiv holatlar;
surankali kasalliklar;
jabrlanuvchi pozitsiyasi;
qo'rquv, psixotravmalar.

Ko'pgina holatlarda «salomatlik» so'zi nimani anglatishini haqida bir necha qarashlar mavjud hisoblanadi. Ba'zi holarda «salomatlik» bu surunkali tana kasalliklari yo'qligi nisbatan qo'llaniladi. Ammo bu konsepsiya nafaqat

mukammal salomatlik yoki jismoniy holatni, balki hissiy va psixologik farovonlikni ham o'z ichiga oladi. Salomatlik tashqi olam bilan bog'liq munosabatlarning bir turi bo'lib, unda inson baxt va qoniqish his qiladi. Bu ichki va tashqi uyg'unlik, normal yashash imkoniyatini beradigan muvozanat. Psixologik salomatlikni ruhiy farovonlikdan farqlash muhimdir.

«Ruhiy salomatlik» atamasi ikkita fan va ikkita tibbiy va psixologik sohasini amaliyotni bog'laydi. So'nggi o'n yilliklarda tibbiyot va psixologiya kesishmasida maxsus ilmiy soha - psixosomatik tibbiyot paydo bo'ldi, u har qanday somatik buzilish har doim qandaydir tarzda ruhiy holatdagi o'zgarishlar bilan bog'liqligini tushunishga asoslanadi. O'z navbatida, psixik holatlar somatik kasallikning asosiy sababiga aylanadi yoki ya'ni kasalliklarning asosi psixosomatikaga borib taqaladi. Ba'zida psixik holatlar kasallikning kechishiga, ba'zan esa jismoniy kasalliklarga ta'sir qiladi ruhiy bezovtalik va psixologik noqulaylik tug'diradi[5].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, ruhiy salomatlik muammosi fan va amaliyotning turli sohalaridagi ko'plab tadqiqotchilar: shifokorlar, psixologlar, o'qituvchilar, faylasuflar, sotsiologlar va boshqalarning e'tiborini jalb qilgan. Ushbu muammoni tushunish va hal qilish uchun ko'plab yondashuvlar mavjud. Xususan, A.Maslou ruhiy salomatlik muammosini shaxs rivojlanishini nazardan ko'rib chiqdi. Uning kontsepsiyasiga ko'ra ruhiy salomatlikning ikkita komponenti mavjud: birinchi komponent - bu insonlarning «ular bo'lishi mumkin bo'lgan hamma narsani» bo'lish istagi, o'z-o'zini namoyon qilish va o'z-o'zini takomillashtirish orqali o'z imkoniyatlarini to'liq rivojlantirish. Ruhii salomatlikning ikkinchi komponenti insonparvarlik qadriyatlariga intilishdir. Maslouning fikricha, o'z-o'zini namoyon qiladigan shaxs boshqalarni qabul qilish, avtonomiya, o'z-o'zidan, go'zallikka sevis, hazil tuyg'usi, altruizm, insoniylikni yaxshilash istagi va ijodkorlikka moyillik kabi fazilatlar bilan tavsiflanadi [4]. Yetuk shaxsning rivojlanishi jarayonida psixik salomatlik muammosi boshqa taniqli olimlar tomonidan ham ko'rib chiqilgan. Deyarli barcha psixologik lug'atlarda «ruhiy salomatlik» atamasi mavjud emas. Faqat A.V Petrovskiy va M.G. Yaroshevskiy (1990) tomonidan tahrirlangan lug'atda keltirilgan. Ya'ni «Psixik salomatlik» - bu «og'riqli ruhiy holatning yo'qligi bilan tavsiflangan va atrofdagi voqelik sharoitlariga nisbatan xatti-harakatlar va faoliyatni adekvat tartibga solishni ta'minlaydigan ruhiy farovonlik holati» deya ta'riflangan [7]. «Psixologik salomatlik» tushunchasi bilan ruhiy salomatlik o'rtasida bog'liqlik xususida ham tahlillar ham keltirilgan. So'nggi ilmiy tadqiqot ishlarida psixologik salomatlik muammosini o'rganishga katta e'tibor berilmoqda. Xususan I.V. Dubrovin, N.I. Gutkina, D.V. Lubovskiy va boshqa olimlar ilmiy izlanishlariga ko'ra «psixologik salomatlik» tushunchasi «ruhiy salomatlik» tushunchasiga qaraganda o'z mohiyatiga ko'ra kengroq ma'noni anglatadi. I.V. Dubrovinaning fikriga ko'ra psixik salomatlikning asosi yuqori aqliy funktsiyalar, bilish jarayonlar va mexanizmlarning to'liq rivojlanishi hisoblanadi.

Psixologik salomatlikning asosida shaxsiyat va individuallikni rivojlanishi asos bo'ladi. Psixologik salomatlik bir butun sifatida shaxs taalluqlidir va inson psixikasining xotirjamligi chambarchas bog'liqdir. Psixologik salomatlik bilan ruhiy salomatlik uzviy bog'liqdir. I.V. Dubrovinaning so'zlariga ko'ra, agar g'amxo'rlik faqat psixik salomatlik haqida ko'rsatilsa va psixologik, ma'naviy salomatlik haqida ko'rsatilmasa, insonning dunyo bilan munosabati buzilgan bo'ladi. «Psixologik salomatlik» tushunchasi tibbiy, sotsiologik, falsafiy va boshqalardan farqli o'laroq, ruhiy salomatlik muammosining psixologik jihatini ajratib ko'rsatishga imkon beradi. Psixologik salomatlik quyidagilarni nazarda tutadi: insonning hayotga qiziqishi,

fikrlash va tashabbus erkinligi, o'ziga ishonch va boshqalarga hurmat, hayot va faoliyatning turli sohalarida ijodkorlik. «Psixologik salomatlik» asosida insonni o'zini-o'zi rivojlantiradi. Insonning o'zi, yoshiga mos ravishda, atrofdagi odamlar bilan o'zaro munosabat sharoitida o'z-o'zini anglash, o'zini-o'zi qabul qilish va o'z-o'zini rivojlantirish vositalarini o'zlashtirishga qodir hisoblanadi. Shuningdek inson atrofdagi dunyoning madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik voqeliklari sharoitiga moslashishi zarur hisoblanadi [6].

Shunday qilib, «ruhiy salomatlik» tushunchasi «psixologik salomatlik» tushunchalari bog'liqdir. Psixologik salomatlikning asosi psixologik rivojlanish hisoblanadi. I.V. Dubrovin, M.R. Bityanovanning izlanishlari va boshqa olimlarning fikrlariga ko'ra, psixologik rivojlanishni quyidagicha aniqlash mumkin: aqliy rivojlanish, shaxsiy rivojlanish, o'z-o'zini rivojlantirish. «Psixologik rivojlanish» tushunchasi «aqliy rivojlanish» tushunchasini bilan uzviy bog'liqdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi kunda psixologik salomatlik baholashda A.V. Kozlovning «Psixologik salomatlikning individual modeli» metodologiyasidan foydalanilmoqda. Sub'ektlardagi psixologik salomatlik darajasini aniqlashda sakkiz vektorini ifodalashdan foydalaniladi: «strategik vektor», «prosotsial vektor», «o'z-vektor», «ijodiy vektor», «ma'naviy vektor», «intellektual vektor», «oilaviy vektor», «gumanistik vektor» [2].

Tahlil va natijalar. Psixologik salomatlikni rivojlantirishning dolzarb vazifalari doirasida psixologik salomatlik diagnostika qilish bilan bir qatorda amaliy vositalarni yaratish, xususan, sog'lomlashtirish usullarini ishlab chiqish vazifasi ham mavjud. Ushbu metodologiyaning rivojlanishi psixologik salomatlikni o'rganish natijalariga asoslanadi [3], bu uning tuzilishini ko'rsatishga imkon berdi. Tadqiqotga ko'ra, psixologik salomatlik tuzilishi uni amalga oshirishning bir qator yo'nalishlari bilan ifodalanadi, xususan: aqliy muvozanat, ijtimoiy yo'nalish, jismoniy farovonlik, insonparvarlik pozitsiyasi, o'zini o'zi anglash, ijodiy o'zini namoyon qilish, oilaviy farovonlik, borliq, ma'naviyat, maqsadga yo'naltirilganlik, intellektual takomillashtirish.

Test spetsifikatsiyasini ishlab chiqishda, mazmun yo'nalishlari psixologik salomatlik sohalarini bo'lib, klaster tahlili natijasida ushbu sohani tashkil etuvchi konstruksiyalar namoyon bo'ldi [3].

Kontent sohalarining foizli salmog'i quyidagicha ajratiladi: ijtimoiy yo'naltirilganlik - 15%; o'z-o'zini anglash - 15%; ijodiy o'zini namoyon qilish - 10%; ma'naviyat - 10%; intellektual rivojlanish - 10%; oilaviy farovonlik - 5%; balans - 5%; gumanistik pozitsiya - 15%; maqsadga yo'naltirilganlik - 5%; jismoniy farovonlik - 10%.

Psixologik salomatlik baholashda A.V. Kozlovning «Psixologik salomatlikning individual modeli» sohalarini «Ijtimoiy yo'nalish» shkalasi uchun 30 ta band ishlab chiqilgan; «O'z-o'zini anglash» shkalasi uchun - 30 ta band; «O'zini ijodiy ifodalash» shkalasi uchun - 20 ta vazifa; «Ma'naviyat» shkalasi uchun - 20 ta vazifa; «intellektual takomillashtirish» shkalasi uchun - 20 ta vazifa; «Oila farovonligi» shkalasi uchun - 10 ta vazifa; «balans» shkalasi uchun - 10 ta vazifa; «gumanistik pozitsiya» shkalasi uchun - 30 band; «maqsadga yo'naltirilganlik» shkalasi uchun - 10 ta band va «jismoniy farovonlik» shkalasi uchun - 20 band.

Psixologik salomatlikning sakkiz vektorining og'irligini aniqlashga imkon beradigan psixodiagnostika vositasi yaratilgan: «strategik vektor», «prosotsial vektor», «I-vektor», «ijodiy vektor», «ma'naviy vektor», «intellektual vektor».

A.V. Kozlovning texnikasi standartlashtirilgan bo'lib, bu mavzu natijalarini boshqa testlar bilan to'g'ridan-to'g'ri taqqoslash imkonini beradi. Ushbu metodika amaliy psixologlar tomonidan psixologik salomatlik aniqlash

tadqiqotlarida foydalanish uchun tavsiya qilish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Shaxslardagi psixologik salomatlik kelajakda millat salomatligining yetakchi tarkibiy qismi sifatida e'tirof qilinadi. Shunday qilib, giyohvandlik, ovqatlanish, ijtimoiy stressga reaksiyalar, mehnat va dam olish jadvali, jarohatlarning oldini olish sog'liqni saqlash

manfaatlari doirasida bo'lishi kerak. Psixologik salomatlikni bo'yicha yuqorida keltirilgan psixodignostik faoliyatni amalga oshirish asosida ilmiy tadqiqot ishlari uchun tashxis natijalarini qo'lga kiritish mumkin.

Psixologik salomatlik bo'yicha ilmiy manbalarni tahlil qilish xulosalariga ko'ra ushbu quyidagi modelni taklif qilish o'rinlidir (1-rasm).

1-rasm. Psixologik salomatlikning asoslari

Har bir individual inson o'zini "psixologik salomatlik" tomonidan sog'lom shaxs sifatida tog'ri qabul qilishi uchun unda quyidagi sifatlar bo'lishi maqsadga muvofiqdir;

Salomatlik uchun xavf omillar bo'lmashligi;

Maqsadlarga erishish uchun o'rta va yuqori motivatsiya;

Yaxshi jismoniy va aqliy mehnat;

Barqaror ug'un jismoniy va aqliy rivojlanish;

Ijtimoiy yashash sharoitlari;

Yaxshi ijtimoiy moslashish;

Tashqi ogohlashtirishlarga adekvat reaksiyalar;

Tana a'zolarining sog'lom ishlashi.

ADABIYOTLAR

1. Здоровье детей: биологические и социальные аспекты. Метод. пособие / Под ред. М.Г. Романцова. СПб.: Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена, 1999. – 48 с.
2. Козлов А. В. Методика диагностики психологического здоровья // Перспективы науки и образования. – 2014. – № 6 (12). – С. 110–117.
3. Козлов А.В. Структура психологического здоровья: психосемантический подход // Вестник Харьковского национального университета. 2011. № 937. С. 130-133.
4. Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности. /Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузырей. М., 1983. – 456 с.
5. Практическая психология образования; Учебное пособие 4-е изд. / Под редакцией И. В. Дубровиной. СПб.: Питер, 2004. – 592 с.
6. Психическое здоровье детей и подростков в контексте психологической службы. Руководство практического психолога / Под ред. И.В. Дубровиной. 4-е изд. Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 176 с.
7. Психология: Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. - М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
8. Энциклопедический словарь медицинских терминов. М.: Медицина, 2005. – 600 с.

Arofat ISMANOVA,

Andijon davlat tibbiyot instituti Biofizika kafedrasida mudiri, pedagogika fanlari doktori

E-mail: arofat71@mail.ru

Toshkent davlat pedagogika universiteti professori, p.f.d B.S.Abdullaeva taqrizi asosida

PEDAGOGICAL ANALYSIS OF THE IMPLEMENTATION OF STATE YOUTH POLICY

Annotation

The state policy on youth in our country, the comprehensive reforms carried out on its implementation, the work carried out, the achievements and results are recognized by the international community. What is the effectiveness of working with young people today? These issues are discussed in the article.

Key words: Youth, student, politics, pedagogical analysis, reforms, creative potential, cognition, efficiency.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация

Государственная политика в отношении молодежи в нашей стране, комплексные реформы, проводимые в ее реализации, проделанная работа, достижения и результаты получают признание международного сообщества. От чего сегодня зависит эффективность работы с молодежью? В статье рассматриваются эти вопросы.

Ключевые слова: Молодежь, студент, политика, педагогический анализ, реформы, творческий потенциал, знания, эффективность.

YOSHLARGA OID DAVLAT SIYOSATINI AMALGA OSHIRISHNING PEDAGOGIK TAHLILI

Аннотация

Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosati, uni amalga oshirish borasida olib borilayotgan keng qamrovli islohatlar, amalga oshirilgan ishlar, erishilgan yutuqlar va natijalar xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof etib kelinmoqda. Bugungi kunda yoshlar bilan ishlash samaradorligi nimalarga bo'q'liq? Maqolada ana shu masalalar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Yoshlar, talaba, siyosat, pedagogik tahlil, islohatlar, kreativ potentsial, bilish, samaradorlik.

Kirish. Yoshlar dunyo aholisining tez ko'payib borayotgan qismini tashkil etadi. Hozir Yer shari aholisi umumiy sonining 18% i ularning hissasiga to'g'ri keladi. Yoshlar mamlakat miqyosida rivojlanish jarayonini jadallashtirish uchun innovatsion g'oyalarni yaratishga qodir qudratli resurs, jamiyatning g'ayrat-shijoatga to'lib-toshgan faol qatlami, ijtimoiy o'zgarishlarga n katta kuchdir. Bugungi kunda olib borilayotgan yoshlar siyosati yoshlarning kelajagi, ertangi osoyishta va farovon turmushi, barcha sohalardagi huquq va erkinliklarining kafolati bo'lib xizmat qiladiki, yoshlar bilan muloqot olib borish, ularning bandligini ta'minlash, yoshlarning hayotda o'z o'rnini topishlari, jamiyatning munosib a'zosi sifatida aylanishlari, yoshlar mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilash, ayniqsa, uyushmagan yoshlarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish vazifasi kundalik faoliyat mezoniga aylanib bormoqda.

Erishilgan muvaffaqiyatlar va amalga oshirilgan ishlar tahsinga loyiq. Lekin hali o'z echimini kutayotgan va haligacha qog'ozlarda qolib ketgan dolzarb muammolar borki, maqsad kimnidir ayblash yoki kimgadir ayb taqash emas, aksincha, muammoning echimini birgalikda topishdir. Jamiyatda yoshlarga oid muammolarning paydo bo'lishi ularning muammolariga e'tiborsizlikdan boshlanadi. Bu yoshlarning o'ziga bo'lgan ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda yoshlarga oid davlat siyosatining mohiyatini tushunmagan yoxud islohotlarga shubha bilan qaragan, boqimanda, o'z qobig'iga o'ralib qolgan, juda bo'lmasa, bir yilda olti oy va hattoki bir necha yillar chet ellarda yollanma ishchi bo'lib ishlab, biror hunarning boshini tutmagan, kelajagi uchun qayg'urmay, mehnat qilish layoqatiga ega bo'lsa ham ota-onasining maoshiga kun ko'radigan uyushmagan yoshlar ko'pchilikni tashkil etgani achinarlidir. Bu kabi holatlarni bartaraf etish uchun nima qilish kerak?

Tadqiqotimiz doirasida uyushmagan yoshlarning bu kabi muammolari kelib chiqish sabablarini falsafiy, siyosiy va pedagogik tahlil qildik.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Birinchidan, mamlakatimiz rahbari "Bugungi kunda mamlakatimizni yangilash va modernizatsiya qilish, uni innovatsion asosda rivojlantirish, o'z oldimizga qo'ygan ko'p qirrali va murakkab vazifalarni amalga oshirish maqsadida zamonaviy va kreativ fikrlaydigan, har qanday vaziyatda ham mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, g'ayrat-shijoatli, intellektual salohiyati yuksak, vatanparvar yosh kadrlarga davlat va jamiyat boshqaruvida muhim vazifalarni ishonib topshirmoqdamiz" deb ta'kidlab, har bir rahbar e'tiborini yoshlar muammolariga ustuvor tarzda qaratilishini talab qildi.

Ikkinchidan, O'zbekistonda yoshlar aholining 60% dan ziyodini tashkil qiladi, mamlakat aholisining o'tacha yoshi esa 25 yoshdir. Shu bois, qo'shimcha ish joylari hamda turmush farovonligini oshirish uchun imkoniyat yaratish orqali yoshlarni qo'llab-quvvatlashga jiddiy e'tibor berish zarur. Islohotlarning muvaffaqiyati, mamlakatimizning dunyodagi rivojlangan, zamonaviy davlatlar qatoridan munosib o'rin egallashi, avvalo, ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohasining rivoji bilan, bu borada bizning dunyo miqyosida raqobatdosh bo'la olishimiz bilan uzviy bog'liq. Yoshlarning barcha qatlamlariga daxldor bo'lgan dolzarb masalalar, ayniqsa, bekor yurgan uyushmagan yoshlarning hayotda o'z o'rnini topishi uchun sharoit yaratish, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, kasbga yo'naltirish va bandligini ta'minlash, tashabbuslarini rag'batlantirish borasidagi ishlar talab darajasida emas. Hali ham yoshlarning ommaviy tarzda qo'shni mamlakatlarga ish izlab ketishi davom etmoqda. Bandlik xizmati faoliyati nochor, ish o'rinlari tashkil etish rejaları qog'ozda qolib ketmoqda. Nazariya amaliyotga aylanmas ekan, ijtimoiy

jarayonlarda o'sish bo'lmaydi. Buning uchun qog'ozbozlikka chek qo'yish, real vaziyatdan kelib xulosa chiqarish va holatni ob'ektiv baholash va amaliy faoliyatga o'tish lozim.

Uchinchidan, yoshlar ijtimoiy-madaniy, siyosiy qiyofasini birdaniga o'zgartirib bo'lmaydi. Ular orasida bir qolipga tushib qolish, befarqlik, davlat hokimiyati boshqaruviga ishonchsizlik natijasida o'z ijtimoiy holatidan noroziligi "davlat inson uchun barcha sharoitni yaratib berishi lozim" degan fikrni ilgari suruvchi, faqat bugungi kun bilan yashashi natijasida kelajagini tasavvur qila olmaslik, siyosiy qiyofalarning tushkun kayfiyatidagi ko'rinishlar o'z vaqtida bartaraf etilishi lozim.

To'rtinchidan, O'zbekistonda yuzdan ortiq oliy o'quv dargohlari mavjud, lekin bu mamlakatdagi barcha yoshlar qatlamini qamrab olmaydi. Abiturientlikdagi o'qishga, kelajakka bo'lgan ishtiyoqi so'ngan, ya'ni etarli ball to'play olmay, o'qishdan yiqilgan yigit-qizlar xasga yopishsa yopishadiki, yoshlar tashkilotiga ishonch bildirib, yordam so'ramaydi. Yoki xorijga ishlagani ketadi, yoki tushkunlikka berilib, hayotdan ko'ngli qoladi. Ular o'z kelajagini "Yoshlarga oid siyosat"da ko'rganida edi, o'ziga berilgan imkoniyatlarni to'g'ri mushohada qilib, maqsadi sari olg'a intilgan, bir yil mobaynida ham ishlab, ham hunar o'rganib, ham o'qishga kirishga ham ulguragan bo'lar edi.

Keling, bu muammolarni aniq raqamlarda siyosiy tahlil qilib chiqamiz. Tahlillarimizga ta'sir etuvchi sun'iy sabablardan xoli bo'lish uchun pandemiyadan oldingi, ya'ni 2019- yil yoshlarning oliy o'quv yurtiga kirish ko'rsatkichini olamiz. Demak, 2019- yil respublika bo'yicha 68 ta oliy ta'lim muassasasi va ularning 16 ta filiallariga 729 ming 947 nafar (2018- yilda - 663 ming 304 nafar) abiturientlardan ariza qabul qilinganligi qayd etildi. O'rtacha tanlov ko'rsatkichi 1 o'ringa 10.9 ni (2018- yil -11,5) tashkil etdi. DTMning rasmiy saytdagi ma'lumotiga ko'ra 2018-2019- o'quv yili uchun jami 66.586 nafar abiturient talaba bo'lish baxtiga muayassar bo'ldi. 663.361 nafar "omadi chopmagan" yoshlarning taqdiri nima bo'ladi? Kimdir ishga, qisqa muddatli kurslarga, agar bormagan bo'lsa harbiy xizmatga yoki ishlash uchun chetga chiqib ketadi. O'zimizda ayb, o'zim yaxshi o'qimaganman, tayyorgarligim sust bo'lgani uchun kira olmadim deb emas, aksincha barchasiga DTMDan tortib huquqni muhofaza qiluvchi organlargacha, vazirliklardan tortib, ta'lim muassasasi rahbariyatigacha, umuman o'zidan boshqa barchani aybdor deb hisoblaydi. Hayotdan bezgan, mustaqil erkin fikrlay olmaydigan ayrim yoshlar, xayoliga kelgan fikrlarni amalga oshirishga harakat qiladi. 663.361 ko'p miqdor ekanini bilish uchun Abxaziya aholisi 243.564 kishi, Chernogoriya 626.000, Lyuksemburg 503.000, Malta 416.000, Brunej 407.000, Islandiya 318.000 Maldiv 314.000, Andorra 84.080, Dominika kabi davlatlarda 67.000 aholi istiqomat qilishi bilan taqqoslash mumkin. Bundan ko'rinib turibdiki, bir yilda bitta ob'ektda 663.361 nafar uyushmagan yoshlarga aylanuvchi potensial turganini xis qilish mumkin.

Beshinchidan, Yoshlar ishlari agentligi faoliyatiga nazar solinsa, mamlakat istiqboli uchun mas'uliyatni zimmasiga olishga qodir yoshlar safini kengaytirish rejasini qo'ygan, yoshlarning zamonaviy kasb-hunarlarini puxta egallashi uchun munosib sharoitlar yaratishni, bandligini ta'minlashni, ishbilarmonlik qobiliyatini rivojlantirishni, ularni kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka jalb etishni, tashabbuslarini rag'batlantirishni, intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishiga ko'maklashishni xizmat burchi deb bilgan va navqiron tashkilot faqat faol yoshlar bilan cheklangani, bu kengash barcha qatlamdagi yoshlarni qamrab olmagani achinarlidir. Hozirga qadar uyushmagan yoshlar o'rtasida jinoyatchilik sodir etilishi kamaymadi, yoshlar orasida kelajakka ishonch ruhi o'rniga loqaydlik, e'tiborsizlik, o'yin-kulguga berilish, dangasalik, hech narsaga qiziqmaslik, ishonchsizlik, bo'ysunmaslik, mensimaslik, tezda

boyib ketishni xohlash, vaqtni behuda sarflash kabi illatlar mavjud.

Xorijiy mamlakatlar tajribasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Yaponiyada davlatining "SONY" kompaniyasi asoschilaridan biri Masaru Ibuka o'z nazariyalarida kattalar bioshifon narsani salyangoz tezligida o'rganishi mobaynida juda katta qiyinchiliklarga duchor bo'ladilar, yoshlarga esa bu qobiliyat darhol beriladi. Uning fikriga ko'ra, kattalar ba'zan o'rganish uchun dangasa, yoshlar esa doim o'rganishga tayyor, kattalar ba'zi ko'nikmalarni qiyinchilik bilan boshlashadi, ammo yoshlar uchun bu deyarli oddiy va oson harakat hisoblanadi. Kichik bolada bilmagan narsalarni o'rganish uchun cheksiz xohish-istagi mavjud bo'ladi. Masaru Ibuka kattalarga kontentni o'zgartirishni emas, balki yoshlarni o'z vaqtida tarbiyalash usulini taklif qiladi. Uning nazariyasi yoshlarda jaholat, savodsizlik, shubha-gumonlik kabi narsalarni yo'q qilishga imkon beradi va jinoyatni kamaytiradi. Hozirda minglab yaponiyalik yoshlar aynan ushbu nazariya asosida ishlab chiqilgan dastur bo'yicha saboq olmoqdalar[134].

Oltinchidan, uyushmagan yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, voyaga etmaganlar va yoshlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etilishining oldini olish, barkamol avlodni tarbiyalashda ommaviy axborot vositalari va zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, yoshlar intilishlarini qo'llab-quvvatlash, ularni ma'naviy va jismoniy kamol toptirish, turli yot g'oyalarni targ'ib qilib kelayotgan va past saviyali "ommaviy madaniyat" ta'siridan asrash kabi masalalar dolzarbligini yo'qotmayapti. "Ommaviy madaniyat" tahdidi faqat chetdan - G'arbdan kirib keladi, desak, qattiq adashamiz. Yurtimizda nashr etilayotgan ayrim gazeta-jurnallar, kitoblar, suratga olinayotgan ba'zi klip va kinolar, e'firga berilayotgan qo'shiq va raqslarni kuzatib, sog'lom fikrlaydigan har qanday odam shunday xulosaga kelishi tabiiy.

Yetinchidan, ota-onalar o'z orzu-havaslarining qurboni bo'layotgan, balog'atga yetib-yetmagan qizlar kelajagi hech kimni qiziqitirmayapti. Kollejni ham tamomlamagan qizlarni turmushga bergan ota-onalar farzandlarining na hunar, na kasbga ega bo'lmay, turmush zarbaralarga chiday olmay, bir yoki ikki farzandi bilan ajrashib ketayotganlaridan, murg'ak go'dak kelajagidan xavotir olmaydilar. Oilada kamsitilgan, jismoniy jazolangan, ma'naviy xo'rlangan, qullarcha munosabat ko'rgan yosh onalarning qismati yoshlarga oid davlat dasturida belgilangan vazifalar joylarda o'z ijrosini ta'minlanmayotganini ko'rsatadi. Bu kabi kasb-hunari yo'q yigit-qizlar tirikchilik vajida o'zini har tomonga urib, yashash uchun intilyapti. Ayrim yigitlar mardikorlikni tanlashsa, ayrim qizlar ko'rgan kinolari ta'sirida "Koreyada yashash oson" deb o'ylab, otasi tengi erkakka turmushga chiqib ketyapti. Biror tashkilot bunga qarshi chiqmadi. Hattoki, qizlarning ota-onalari ham bu holatni qarsak chalib qarshi olyapti. Bu jarayon millat qonining buzilishi, bir necha ming yillik genga ta'sir etishini tahlil etishni ham istashmayapti. Bu borada jiddiy o'ylash va davlat miqyosida tegishli farmon va qaror qabul qilish, imkoni boricha millat mentalitetini saqlab qolish lozim.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, kim bo'lishidan qat'iy nazar, o'qituvchimi, davlat xizmati xodimimi, shifokormi, ishchimi, hunarmandmi, har bir millat fidoyisi faoliyatida tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik kundalik qoidaga aylanishi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Yuqoridagi tahlillardan ko'rinadiki, xorij tajribasini o'rganib, uning asosida samarali strategik metodlarni ishlab chiqish lozim. Bu kabi salbiy holatlarni oldini olish, yoshlarning huquqiy ongini oshirish uchun quyidagilarni tavsiya sifatida kiritdik:

Shu vaqtga qadar yoshlar o'rtasida ko'proq kuzatilayotgan jinoyat va huquqbuzarliklarni aniqlab, tizimli tahlildan o'tkazish va ularni tegishli guruhlarga tasniflash;

Bolalarga maktab yoshidan boshlab jinoyat va huquqbuzarlik haqida tushuncha beruvchi dars soatlarini tashkil qilish, ular doirasida aslida kimdir behurmat qilish, yolg'on gapirish, yomonlikning oldini olishga harakat qilmaslik, beparvo bo'lishlik ham qaysidir ma'noda jinoyatga asos bo'lishini targ'ib qiluvchi tegishli darsliklar ishlab chiqish;

Kollej va litseylarda ta'lim olayotgan talabalar uchun ham ta'lim dasturiga o'zgartirishlar kiritish, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi va Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodekslarda nazarda tutilgan, yoshlar tomonidan ko'p sodir qilinayotgan jinoyat va huquqbuzarliklarni tushuntiruvchi, ularning oqibatlarini ochib beruvchi tegishli dars mashg'ulotlari joriy qilib, darsliklar ishlab chiqish;

Aynan mutaxassisligi bo'lmagan oliy ta'lim muassasalarining ta'lim dasturiga ham o'zgartirishlar kiritib, JK va MJtKda nazarda tutilgan, fuqarolar tomonidan ko'proq sodir qilinayotgan jinoyatlar va huquqbuzarliklar xaqida to'liqroq tushuncha beruvchi dars soatlarini joriy qilish va tegishli darsliklar ishlab chiqish;

Yuqorida nazarda tutilgan dars mashg'ulotlarini maktab, kollej, litsey yoki oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilari tomonidan emas (chunki o'qituvchining o'zi bu sohani mukammal bilmasligi, o'quvchi va talabalarining sifatsiz bilim olishiga sabab bo'lishi mumkin) balki amaliyotda xizmat qilib kelayotgan mutaxassis xodimlar (IIB, Prokuratura tergovchilari) tomonidan o'tilishini ta'minlash;

Yoshlarning ongiga salbiy ta'sir qiladigan, zo'ravonlik, behayolik va shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi har qanday video o'yinlar ro'yxatini shakllantirish va ularni qonun yo'li bilan cheklab qo'yish, shuningdek, vaziyatdan kelib chiqib strategik muhim qarorlarni qabul qilish lozim.

Yuqorida nazarda tutilgan chora-tadbirlarni amaliyotga joriy qilish dastlab unchalik ijobiy samara bermaganday taassurot uyg'otishi tabiiy albatta, lekin muntazam ravishda uzoq muddatli strategik reja bo'yicha harakat qilish (masalan: maktab 5-11-sinf, kollej, litsey 1-3-bosqich, oliy ta'lim 1-4- bosqich) sekin-asta o'z natijasini berishi aniq. Zero, xhech narsa, birdaniga, o'z-o'zidan sodir bo'lib qolmaydi, ijobiy natijaga erishish uchun avvalambor mas'uliyat, sabr-toqat va yillar kerak bo'ladi. Kasallikni davolashdan oldin, kasallikni oldini olish choralari ko'rish lozim bo'lganidak, yoshlar o'rtasida jinoyat va huquqbuzarlikka butunlay barham berish uchun yoshlikdanoq ta'lim-tarbiya jarayoniga katta ahamiyat qaratish, yosh avlodni jinoyat va huquqbuzarliklarga qarshi ruhdan tarbiyalash orqali kelgusida shu ruhdagi muhitni (mentalitetni) barpo qilish zarur. Dono xalqimizda bir naql bor "yoshlikda olingan bilim, toshga o'yilgan naqsh kabidir".

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Tajriba-sinov ishini tashkil etishda birinchi navbatda talabalarining darsga psixologik jihatidan tayyorligi, qiziqishlari, ilmiy-ijodiy dunyoqarashlariga, ya'ni kreativ qobiliyatiga baho berilgandan so'ng darsda ko'rgazmali organayzerlar, ko'rgazmali demonstratsion maketlar va tarqatma materiallardan foydalanib, klaster va savol-javob metod va usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Natijalarga ko'ra, bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilmoqda. Biroq, boshlang'ich va umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi o'qitish darajasi bilan islohotlar tempi o'rtasidagi farq oqibatida yaqin kelajakda malakali kadrlar tanqisligi kelib chiqishi mumkin. Ma'lumki, o'zgarishlar davrida ta'lim tizimi, ijtimoiy jarayonlardan kelib chiqqan holda, shiddat bilan rivojlanishni taqozo etadi. Ta'lim orqali

jamiyatda kelajakdagi vazifalarni bajarishga qodir bo'lgan yangi avlod shakllantiriladi. Boshlang'ich ta'lim insonning etuk shaxs sifatida shakllanishidagi asosiy bo'g'in hisoblanib, uning sifatiga qarab millatning umumiy savodxonligiga baho beriladi. Bugungi kunda xorijiy davlatlar tajribasida milliy ta'lim tizimining rivojlanish darajasi mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatayotganligini ko'rish mumkin. Hozirgi kunda mamlakatimizda o'quvchi yoshlar bilimlari darajasini baholashning "milliy baholash tizimi" mavjud emas. Bu esa, hududlar kesimida yoshlar tomonidan u yoki bu fanni o'zlashtirish darajasining sifati va sohada amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlar ko'lamini belgilab borish va tegishli islohotlar o'tkazish imkoniyatini cheklab qo'yimoqda. Xususan, dunyoda ta'lim sifati, saviyasi va darajasini aniqlab beruvchi PISA (o'quvchilarni ta'limdagi yutuqlarini baholash xalqaro dasturi), PIRLS (matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot), TIMSS (maktabda matematika va aniq fanlar sifatini tadqiq qiluvchi xalqaro monitoring) kabi bir qator xalqaro dasturlar mavjud bo'lib, ular rivojlangan davlatlardagi ta'lim sifatini yanada oshirishdagi mezon sifatida keng qo'llanilib kelinmoqda. Yuqori texnologiyalarni o'zlashtirish, sanoatlashtirish va yuksak darajadagi taraqqiyot natijalarida aniq fanlarni yuqori darajada o'zlashtirgan mutaxassislarga bo'lgan talab keskin oshib bormoqda. Xususan, Sharqiy Osiyo mamlakatlarida (Yaponiya, Janubiy Koreya, Singapur, Gongkong) bu fanlarni o'zlashtirishga alohida e'tibor qaratilib, tug'ma iste'dod va qobiliyatlardan ko'ra o'z ustida doimiy ishlashning ustunligiga alohida e'tibor qaratiladi. Aniq fanlarni o'qitishda guruh yoki sinfdagi o'quvchilar sonining 16 nafardan oshmasligi shart qilib qo'yilgan. AQSHda ham 1999-yilda B. Klintonning tashabbusi bilan bitta o'qituvchi uchun 40 minutlik dars davomida 17 ta bolaga bilim va tarbiya berishi belgilab qo'yilgan. Xalqaro ta'lim sifatini baholash dasturlarida O'zbekistonning ishtiroki masalasini atroflicha o'rganib chiqishga ehtiyoj mavjud. Ilm-fan yutuqlarining eng ilg'or natijalari va adabiyotlarning ingliz tilida nashr qilinishini inobatga olgan holda, maktablarda ingliz tilini o'rgatuvchi turli xorijiy dasturlarni keng tatbiq etish muhim natija beradi. Ta'lim-tarbiya berishga mas'ul mutaxassislarning malaka, talabalarini aniq mezonlar orqali belgilab qo'yish va bolalarning umumiy ta'limga yo'naltirilishida butunlay mas'ulligini qonun bilan belgilab qo'yish zarur. Ta'lim muassasalaridagi guruh va sinflarda xalqaro tajribada sinalgan usullardan kelib chiqqan holda o'quvchilar sonining maksimal hamda minimal ko'rsatkichlarini aniq belgilash yoshlarni chet davlatlarga ta'lim olish, ishlash va tadbirkor faoliyatini yuritish maqsadida chiqib ketishi ko'plab ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Yoshlarning ta'lim olish maqsadida chetga chiqib ketishi ortmoqda. Bunday holatlarni oldini olish maqsadida MDH davlatlari orasidan Azarbayjonda 14 ta, Armanistonda 8 ta Qozog'istonda esa 7 ta Rossiyaning ilg'or universitetlari filiallari faoliyat yuritmoqda. O'z navbatida bunday tajriba mamlakatimizda xorijiy oliy ta'lim muassasalari filiallarini yanada ko'proq ochish ehtiyojini oshirmoqda. Aksariyat yoshlarning xorijiy davlatlarga ishlash uchun chiqib ketish holatlari kasb-hunarga ega bo'lgan mutaxassislarning ko'proq boshqa davlatlar iqtisodiyotini rivojlantirishiga xizmat qilmoqda. Bu o'z navbatida yoshlarni ish bilan ta'minlash, hayotiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda oylik maosh belgilashga qaratilgan va tadbirkorlikka jalb qilish bilan bog'liq hududiy dasturlar sifatini yanada oshirish lozimligi anglatadi. Xorijiy mamlakatlar xususan, Janubiy Koreyada 2013-yildan yirik kompaniya va biznesmenlar yosh tadbirkorlarni moliyalashtirish, ularning iqtisodiy barqarorlikka erishishiga ko'maklashadigan bo'lsa huquqiy hujjatlarda aks etgan ma'lum bir muddatlarda soliqlardan ozod

etilishi belgilab qo'yilgan. Biznes yoki tadbirkorlik bilan shug'ullanish uchun ketayotgan yoshlarga xuddi shu kabi investitsion sharoit yaratib berish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, yoshlarning chet elga chiqib ketishi mamlakatimiz iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jumladan, statistik ma'lumotlarga qaraganda oliy ma'lumotli bitta mutaxassis tayyorlash uchun mamlakat byudjetidan taxminan 20 ming AQSH dollari, o'rta-maxsus ma'lumotli mutaxassis uchun esa qariyb 10 ming AQSH dollari sarflanar ekan. Ko'pchilik yoshlarning salbiy g'oyalar ta'siriga tushayotganligi, turli xil xavfli kasalliklarga chalinib

qolayotganligi va yosh oilalar barbod bo'layotganligi bu sohada ijtimoiy ta'sirli islohotlarni o'tkazish ehtiyojini tug'dirmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuki, yoshlar murakkab, qiziqishlari, siyosiy va madaniy qarashlari bo'yicha turli toifadagi shaxslardir. Ularni har jihatdan qo'llab-quvvatlash, huquqlarini ro'yobga chiqarish, hayotda o'z o'rnini egallashlari uchun qulay sharoit yaratish bugunning talabidir. Yoshlar muammolarini hal etish nafaqat mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivoji, balki mamlakat xavfsizligining ham kafolati hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Davlat, jamiyat, oila va yoshlar tarbiyasi muammolari. «Davlat, jamiyat, oila va yoshlar muammolari» Respublika konferensiyasi materiallari. –T.: O'zbekiston, 1997. – 96 b.
2. Ismatova N. B. et al. Innovative techniques and their importance in the learning process //The Second International Conference on Eurasian scientific development. – 2014. – С. 101-104.
3. Эргашева Г. Development of teachers innovative activities //Ученый XXI века. – 2018. – №. 4-3. 12. Эргашева Г. The effectiveness of the use of interactive learning on the lesson
4. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. -М.: Наука, 2000.-335 с.

УДК:159.9

Лейла КАЗИМОВА,

преподаватель кафедры “Педагогика” Ургенчского государственного педагогического института

E-mail: leylataxirovna@mail.ru

По отзыву доцента Б.Норбековой(PhD)

РОЛЬ ВОСПИТАТЕЛЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В данной статье описывается роль отношений между ребенком и воспитателем-педагогом в эмоциональном развитии дошкольника, эмоций в психическом развитии детей дошкольного возраста, наглядность эмоций и выражение чувств. Также проанализирован уровень изученности проблемы эмоций в международной психологии.

Ключевые слова: Дошкольник, педагог, эмоции, эмоциональное развитие, отношения, родитель, опекун.

MAKTAB YOSHGACHA BOLALARNING EMOTSIONAL XOLATINI SHAKLLANTIRISHDA O‘QITUVCHINING O‘RNI

Annatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolaning hissiy rivojlanishida bola va o‘qituvchi-o‘qituvchi o‘rtasidagi munosabatlarning roli, maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishidagi hissiyotlar, his-tuyg‘ularning ko‘rinishi va his-tuyg‘ularini ifodalash tasvirlangan. Xalqaro psixologiyada hissiyotlar muammosini o‘rganish darajasi ham tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha tarbiyachi, o‘qituvchi, hissiyotlar, hissiy rivojlanish, munosabatlar, ota-ona, vasiy.

THE ROLE OF THE TEACHER IN THE FORMATION OF THE EMOTIONAL WELL-BEING OF PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

This article describes the role of the relationship between a child and a teacher-teacher in the emotional development of a preschooler, emotions in the mental development of preschool children, the visibility of emotions and the expression of feelings. The level of study of the problem of emotions in international psychology is also analyzed.

Key words: Preschooler, teacher, emotions, emotional development, relationships, parent, guardian.

Ведение. Проблема, исследуемая эмоционального интеллекта, заключается в том, как отношения между лицом, осуществляющим уход, и ребенком влияют эмоциональное развитие ребенка и на потребность в формировании социальных и эмоциональных отношений с другими людьми[1]. Качество отношений между ребенком и педагогом также влияет на стратегии и модели поведения детей во взаимодействии с родителями. Ребенок, имеющий отношения, дающие ему чувство безопасности, с воспитателем, инициирует позитивное взаимодействие с последним, более того, положительно реагирует на его инициативы. С другой стороны, у ребенка отношения с родителем, не основанные на безопасности, приводят к различным стратегиям: от игнорирования поведения и намерений родителя, акцентирования выражения негативных эмоций - до обеспечения того, чтобы родитель оставался закрытым, и вплоть до враждебных действий, направленных в сторону лица, осуществляющего уход[5].

Обзор литературы.

Томпсон, Р.А. (1990). Симпозиум Небраски по мотивации: Том 36.

В статье описывается контекст моделирования и эмоциональное развитие в отношении воспитателя – педагога.

Фокс, Н. (ред.). (1994). Развитие регуляции эмоций.

Влияние качества отношений между ребенком и педагогом на стратегии и модели поведения детей во взаимодействии с родителями.

Денхэм, SA (1998). Эмоциональное развитие детей раннего возраста. Guilford Publications, Incorporated. Описал условную реакцию и эмоциональное развитие в контексте отношений ребенок-родитель/педагог.

Хартуп, WW (1989). Социальные отношения их развитие и значение. Американский психолог (Колдуэлл, Риччиутти, 1973; Боулби, 1969) Исследовал влияние отношения между лицом, осуществляющим уход, и ребенком на эмоциональное развитие ребенка и на потребность в формировании социальных и эмоциональных отношений с другими людьми.

Робинсон Дж.Л., Эмде Р.Н., Корфмахер Дж. (1997). Раскрыли интеграцию аспекта эмоциональной регуляции в программу посещения родителей и детей раннего возраста.

Автор раскрыл, что педагог может развивать позитивные отношения с ребенком и тем самым поддерживать развитие эмоциональных навыков дошкольника. Во время взаимодействия с детьми педагоги должны быть открыты для происходящих действий, потому что по мере того, как происходят изменения в развитии детей, будут меняться и их отношения с детьми.

Отношения между педагогом и ребенок влияют на эмоциональное развитие, и на потребность в формировании эмоциональных и социальных отношений с другими[5]. Эти процессы также влияют на эмоциональное развитие детей через искажения в эмоциональном выражении и управлении эмоциями.

Качество отношений между ребенком и воспитателем-педагогом концептуализировано с точки

зрения отношений привязанности, которые предлагают следующие гипотезы:

а) Различные уровни качества медицинской помощи приводят к различиям в детских ожиданиях относительно зависимости и ответственности лица, осуществляющего уход;

б) Эти различия в ожиданиях оказывают большое влияние на эмоциональное выражение, понимание эмоций и, в дальнейшем, на управление эмоциями[3].

Детская экспрессивность отражает общую экспрессивность воспитателя, например у воспитателей которые часто выражают гнев, с большей вероятностью будут дети, которые также выражают гнев, потому что, моделируя, воспитатели дают детям информацию о природе эмоций, их выражениях и о том, как им приходится справляться со своими собственными эмоциями и эмоциями других[4]. Показывая широкий спектр эмоций, воспитатели имплицитно учат детей не только тем эмоциям, которые подходят для конкретных ситуаций, но и обычному поведению, связанному с этими выражениями. Этот пример взрослых также создает эмоциональную среду, в которой находится ребенок[1].

Педагоги поощряют исследование детьми и прямое понимание через вербальное общение с ними эмпирического значения эмоций. Воспитатели, которые говорят об эмоциях и стимулируют эту способность у детей, помогают им выражать идеальные модели эмоций и отделять импульсы поведения [1].

Эмоциональные и поведенческие реакции воспитателей на эмоции детей помогают им различать эмоции. Эти реакции могут быть важным способом научить детей тому, что существует поведение, соответствующее разным настроениям, и какие события могут заслуживать или не заслуживать эмоционального выражения [1]. Родители и близкие люди, также используют прямые команды и инструкции по эмоциям в своей речи об эмоциях, например, языковое руководство и социализация. Более того, педагоги, управляя информацией, предоставляемой ребенку, вносят свой вклад в потенциальные эмоциональные события в его жизни [1]. Воспитатели также могут быть щедрыми или карательными в своей реакции на эмоции детей. Когда лица, осуществляющие уход, помогают ребенку поддерживать позитивный аффект как значимую и стоящую задачу, это способствует интегрированному, эмоционально сбалансированному эмоциональному развитию. Это помогает детям справляться с сильными эмоциями [1]. С другой стороны, воспитатели, которые наказывают ребенка и игнорируют или отрицают проявление эмоций ребенка, не могут использовать эмоциональные моменты как шанс приблизиться к ребенку или помочь ему извлечь уроки из эмоциональной компетентности. Поэтому вопрос о значении эмоционального развития детей возникает развитие педагогов. Ответы заключаются в первую очередь в том, чтобы помочь педагогам понять, что дошкольники эмоционально сложны, например, что дошкольники могут проявлять сочувствие и заботу о других. Это также означает, что педагоги могут выявить тех детей, которые не обладают необходимыми навыками для позитивного социального взаимодействия с товарищами, а также их неспособностью выражать и регулировать свои эмоции во взаимодействии с товарищами. И последнее, но не менее важное: педагоги могут и должны говорить с детьми об их эмоциональных проблемах.

Понимание взаимоотношений педагога и ребенка помогает педагогам понимать, что отношения родителя/опекуна и ребенка влияют на эмоциональное восприятие ребенка, навыки ведения переговоров,

эмоциональную регуляцию и передачу ожиданий. Это также помогает учителям понять, что дети, у которых есть отношения со своими опекунами, которые обеспечивают им безопасность и эмоциональное равновесие, могут проявлять как отрицательные, так и положительные чувства во всех ситуациях. С другой стороны, эмоциональные проявления детей, у которых нет безопасных отношений со своими родителями/опекунами, имеют тенденцию быть скомпрометированными, поскольку они склонны подавлять свои чувства и демонстрировать состояние, несовместимое с чувствами, которые они испытывают или могут испытывать. Эти дети склонны к преувеличенному аффективному поведению. Какие ожидания возникают в отношениях между ребенком и родителями, которые переносятся на другие отношения? Этот вопрос подчеркивает влияние, которое ожидания ребенка оказывают на других, что заставляет ребенка обращаться к социальным партнерам с предубеждениями в отношении.

Ко всем остальным отношениям, в которые вовлечен ребенок, относятся с негативным ожиданием, как будто ребенок ищет подтверждения этих ожиданий. Если социальные партнеры ведут себя в соответствии с негативными ожиданиями ребенка, то вполне вероятно, что ребенок будет вести себя так, что это будет интерпретировано как поведение социально некомпетентного человека. С другой стороны, если социальные партнеры не подпитывают негативные ожидания ребенка, тогда ожидания ребенка провоцируются другим источником информации, и это может привести к попытке изменить ребенка. Эта информация, однажды усвоенная, закладывает основу для нового представления об отношениях с этим человеком. Ребенок как бы записывает воспоминания о разных отношениях и играет разные роли в зависимости от социальной ситуации. Для педагогов это означает, что они должны быть доступны и восприимчивы к потребностям всех детей в группе. Когда они реагируют постоянно, то помогают детям развивать альтернативные мировоззрения и отношения. Будучи в то же время чуткими, они учат детей тому, что эмоциональные переживания не должны быть подавляющими, а, скорее, ими можно управлять. Со временем дети смогут корректировать свои эмоции практически без посторонней помощи.

Стратегии содействия эмоциональному развитию дошкольников. Помимо родителей, опекунов и педагогов на эмоциональное развитие ребенка могут влиять и другие люди. Педагог может развивать позитивные отношения с ребенком и тем самым поддерживать развитие эмоциональных навыков дошкольника. Во время взаимодействия с детьми педагоги должны быть открыты для происходящих действий, потому что по мере того, как происходят изменения в развитии детей, будут меняться и их отношения с детьми. Однако аффективная основа этих отношений по-прежнему включает стремление к близости в период стресса, с одной стороны, и чувство доверия - с другой[6].

Стратегии содействия эмоциональному развитию дошкольников.

Стадия благодарности. Педагоги могут установить период времени, отличный от группового, чтобы помочь детям выразить свои чувства. Это позволяет детям выразить свою благодарность или признательность тем, кто, по их мнению, очень добр к ним. Это также способствует построению отношений, в которых дети выражают свою привязанность по отношению к другим.

Исследование чувств. Эта стадия включает в себя прививку представлений о первичных эмоциях. Цель состоит в том, чтобы позволить детям как можно больше

рассказать о причинах своих эмоций, о том, что они делают, когда испытывают эти эмоции, что они могут сделать, чтобы эти эмоции исчезли, и что, по их мнению, другой ребенок мог бы сделать в том же месте ситуация. Обозначая свои чувства, они начинают понимать, что чувствуют другие и как каждая эмоциональная стадия влияет на их мышление. Когда дети проведут связь между эмоциями и разумом, они поймут, что то, как они себя чувствуют, во многом определяет то, что они делают.

Исследование аффективной деятельности. Воспитатель может выполнить множество действий, чтобы дети проявили свою привязанность друг к другу. Воспитатель может предложить детям сесть и выбрать карточку с номером. Цифра на нем обозначает количество детей, которым он должен пожать руку, обнять или поцеловать их в щеку. Цель — научить детей учиться дружить и правильно выражать свои эмоции.

Методы управления эмоциями. Цель этой стратегии — научить детей навыкам саморегуляции и мониторинга негативных эмоций, когда они чувствуют себя подавленными ими, путем создания тихого пространства в углу комнаты [1]. Это может быть уголок, куда дети могут прийти, чтобы успокоиться, когда они испытывают сильные эмоции. Воспитателю необходимо помнить, что он должен постараться успокоить ребенка. Цель состоит в том, чтобы этот угол не использовался как место наказания или тайм-аута, поскольку на этом этапе очень важны действия воспитателя.

Решение социальных проблем. Этот метод направлен на то, чтобы помочь детям анализировать и решать эффективные межличностные проблемы. Оно также включает в себя эмпатический компонент, благодаря которому дети осознают влияние, которое их действия оказывают на других. Конфликт означает, что дети должны научиться общаться, договариваться, идти на компромисс и взаимодействовать. Рекомендуют использовать два подхода: первый подход - предполагает использование кукол и ролевых игр, чтобы научить детей решать межличностные проблемы, не прибегая к агрессии;

второй подход – позволить детям попытаться разрешить конфликты самостоятельно, когда возникает недопонимание.

Какой бы из этих подходов ни использовался, цель состоит в том, чтобы дети пришли к педагогу и рассказали им, как они разрешили конфликт, чтобы он или она могли использовать эту возможность, чтобы дать детям обратную связь и способствовать позитивному взаимодействию между коллегами.

Выводы. Из-за вербальных ограничений дошкольников эмоции являются важными социальными сигналами, которые дошкольники выражают в своих отношениях. Педагогам необходимо признать важность эмоциональных навыков для грамотного социального отношения у детей раннего возраста и найти способы их развития. Также важно, чтобы в ходе раннего обучения педагоги выявляли детей с риском задержки эмоционального развития и учились распознавать и правильно управлять проблемами этих дошкольников на этапах развития эмоциональных навыков.

Эмоциональное развитие детей имеет долгосрочные последствия адаптация к дошкольному учреждению и школе. Прерывистость и блокировка раннего эмоционального развития часто являются предикторами поведенческих проблем, проявляющихся в первой и второй половине детства. Дети, которые понимают эмоции и то, как эти эмоции выражаются, способны сопереживать другим детям, которые могут оказаться в затруднительном положении. Они также способны выразить словами то, что чувствуют.

Сверстники считают эмоционально компетентных детей лучшими и веселыми товарищами по играм. Они могут стратегически использовать выразительность для достижения своих социальных целей и получают преимущество, когда правильно реагируют на эмоции других во время игры и в то же время могут быть более приятными.

Важный вывод заключается в том, что педагоги вносят вклад в развитие детей эмоциональное развитие путем правильного определения подсказок и их чувствительной реакции. Последовательные и правильные ответы педагогов учат детей регулировать свои эмоции и способствуют грамотному эмоциональному поведению на протяжении всей жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Денхэм (1998). Эмоциональное развитие детей раннего возраста. Guilford Publications, Incorporated.
2. Колдуэлл, Б.М., и Риччути, Х.Н. (1973). Развитие привязанности младенца к матери. Издательство Чикагского университета, 1-94.
3. Робинсон Дж.Л., Эмде Р.Н., Корфмахер Дж. (1997). Интеграция аспекта эмоциональной регуляции в программу посещения родителей и детей раннего возраста. Журнал общественной психологии, 25, 59–75.
4. Томпсон, Р.А. (1990). Симпозиум Небраски по мотивации: Том 36. Социально-эмоциональное развитие. Эмоциональная компетентность. Издательство Линконского университета Небраски, 115–161.
5. Фокс, Н. (ред.). (1994). Регулирование эмоций влияние отношений привязанности. Монографии Общества исследований. Развитие ребенка, 59 (2-3, серийный № 240), 228-249.
6. Хартуп, WW (1989). Социальные отношения и их развитие значение, журнал Американский психолог, 44, 120–126.

УДК: 316.1:364.662(04)

Нилуфар КАМАЛОВА,

*Координатор проекта социальной защиты Международной организации труда, PhD
Рецензия Н.Х.Рахимова, д.э.н.*

АНАЛИЗ ФЕНОМЕНА БЕДНОСТИ В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНЫХ ТЕОРИЙ

Аннотация

В данной статье анализируются социальные исследования, проведенные в области изучения «бедности». Доминирующее положение социальной природы бедности, различные подходы к изучению бедности, в частности, экономического положения и доходов, социального расслоения и неравенства, распределения национального богатства и уровня жизни населения, образа жизни и депривации, прокрастинации, бедность, жизненные потребности и потребительская корзина, плохая социализация и другие. В рамках соответствующих объяснительных моделей изучено несколько актуальных направлений изучения феномена бедности в современных условиях.

Ключевые слова: Бедность, общественное расслоение, неравенство, богатство, образ жизни, депривация, прокрастинация, бедность, потребности, потребительская корзина, социализация.

ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF BEDNOSTI IN THE CONTEXT OF SOCIO-ECONOMIC THEORIES

Annotation

This article analyzes the social research conducted in the field of studying "poverty". The dominant position of the social nature of poverty, various approaches to the study of poverty, in particular, economic status and income, social stratification and inequality, distribution of national wealth and the standard of living of the population, lifestyle and deprivation, procrastination, poverty, life needs and consumption basket, the poor socialization and others. Several relevant directions of the study of the phenomenon of poverty in modern conditions have been studied within the framework of relevant explanatory models.

Keywords: Poverty, social studies, income, social stratification, inequality, wealth, lifestyle, deprivation, procrastination, poverty, needs, consumption basket, socialization.

IJTIMOY-IQTISODIY NAZARIYALAR KONTEKSTIDA QASHSHOQLIK HODISASINI TAHLIL QILISH.

Annotatsiya

Ushbu maqolada “kambag‘allik”ni o‘rganish sohasida olib borilayotgan ijtimoiy tadqiqotlar tahlil qilinadi. Kambag‘allikning ijtimoiy tabiati ustunligi pozitsiyasini, kambag‘allikni o‘rganishda turli xil yondashuvlarni, xususan, iqtisodiy maqom va daromad, ijtimoiy stratifikatsiya va tengsizlik, milliy boylikning taqsimlanishi va aholining turmush darajasi, turmush tarzi va deprivatsiya, prokrastinatsiya, boqimandalik, hayotiy ehtiyojlar va iste‘mol savatchasi, kambag‘allarning ijtimoiylashuvi va boshqalarni birlashtiradi.

Kalit so‘zlar: Kambag‘allik, ijtimoiy tadqiqotlar, daromad, ijtimoiy stratifikatsiya, tengsizlik, boqlik, turmush tarzi, deprivatsiya, prokrastinatsiya, boqimandalik, ehtiyojlar, iste‘mol savatchasi, ijtimoiylashuv.

Введение. Измерение бедности в социальных и экономических науках является стратификационное разделение общества. Социальное разделение в обществе складывается на основе социального взаимодействие членов общества, которое выстраивается в иерархическом порядке, зависимым от социального положения в социальной пространстве. При этом социальное взаимодействие порождает социальное неравенство как в группах, так и среди отдельных индивидов. В социальной структуре проявляется неравенство между высшими и низшими слоями, выражающееся в доступе к ресурсам. С этого ракурса необходимо рассматривать измерение бедности, так как социальная политика является распределительным механизмом ресурсов, в том числе и определяющим фактором нормативного доступа к ресурсам.

Методы. Социально-экономическое измерение бедности предлагается рассчитывать на основе разнообразных подходов к стратификации – экономическое, профессиональное и политическое.

Экономическая стратификация разделяет общество на имущих и неимущих. Основанием для такого разделения служит понятие уровня доходов и жизни. Но при этом, предпосылкой разделения служит социальный статус, который помогает достигать определенного положения в экономической иерархии, таким образом,

дифференциация предполагает и социальную составляющую. Экономический статус индивида в обществе предполагает неравенства доходов и уровня жизни, что подразумевает под собой экономическое неравенство. В экономической науке показательный пример экономического неравенства предполагает разделение на «бедных» и «богатых» и чем выше разница между уровнем доходов тем меньше прослойка «среднего» слоя. В этом мы можем видеть социальный аспект неравенства. В этой иерархии бедность характерна только для определенной части населения, и уровень бедности зависит от общего уровня экономического развития конкретной страны.

Связь бедности и восприятия бедности не ограничивается только экономическим объяснением данного явления. Восприятие бедности – это многомерный процесс, затрагивающий глубинные причины понимания и идентификации ценностей и принадлежности к данной группе. Антропологическое исследование О.Льюиса в Латинской Америке подтверждает данное утверждение и свидетельствует о том, что не всегда есть связь между экономическими и культурными показателями бедности. В случае совпадения этих категорий наблюдается замкнутость субкультуры, которую можно охарактеризовать как изоляционную и пассивную.

Латиноамериканский антрополог пришел к выводу, что бедные слои населения вырабатывают свои установки, которые впоследствии становятся ценностями и моделями поведения. Примечательно, что данные модели становятся преемственными и транслируются дальнейшим поколениям.

Ученый пришел к выводу, что бедность – качество жизни и в первую очередь сознания, основанное на постоянном сравнении и неудовлетворенности[1]. В контексте социального измерения бедности данное положение имеет важное значение для понимания этого социально-экономического явления в Узбекистане.

С точки зрения общественных наук, человек – биопсихосоциальный индивид, и восприятие бедности находится на уровне его жизненных сил и социальной реальности. Проявлением его жизненных сил является способность совершенствовать свою жизнь, развивать жизненные силы и включенность в социальную жизнь. Это напрямую связано с социальной оценкой бедности[2]. Формирование жизненных сил человека оформляется в виде его способности воспроизводить и совершенствовать свою хозяйственно-экономическую жизнь, что напрямую связано с возможностью повышения своего экономического потенциала неизменно ведущего к повышению роста доходов населения. В этом контексте бедность является сдерживающим фактором экономической составляющей повышения уровня жизни данных слоев населения, поскольку механизмы субъективизации и прокрастинации влияют на процесс выхода из бедности.

В современной практике используют различные методологии измерения бедности исходя из «узкой» и «широкой» трактовки этого понятия. С точки зрения «узкого» понимания бедности, измерение строится на основе понимания влияния демографических и экономических факторов, в свою очередь «широкое» понимание бедности вводит такие факторы как влияние трудовых процессов и структура рынка труда.

Результаты. Результатом научно-практических исследований бедности сформировались несколько подходов к измерению бедности:

- Абсолютный подход.
- Относительный подход.
- Субъективный подход.

Абсолютная бедность - это такое состояние, которое характеризуется отсутствием какой-либо возможности удовлетворения базисных потребностей – физические потребности в жилье, одежде, тепле. В расчете абсолютной бедности не принимается во внимание социальные, интеллектуальные, эмоциональные потребности. В центре внимания российских ученых Л.А.Беляева и Л.А.Гордона при анализе абсолютной бедности находится также потребление как исходная переменная, характеризующая доступ к ресурсам бедных слоев населения и соответственно этому потреблению сравнение минимальных стандартов потребления и возможности удовлетворения потребностей находится в прямой зависимости. Ученые приводят такую классификацию бедных в структуре данного слоя:

Во-первых, страта бедных, которые находятся за чертой минимальных средств к существованию.

Во-вторых, страта бедных, которые в пирамиде потребностей могут удовлетворять базовые потребности, но не могут подняться выше по этой иерархии потребностей.

В-третьих, положение такого слоя бедных, которые можно условно обозначить как умеренно бедные, так как удовлетворяют минимальный прожиточный минимум, при этом ограничены в достижении более

высокого социального статуса[3]. По-нашему мнению, данная классификация также обладает своими недостатками, которые характеризуются субъективной оценкой, отсутствием четкой черты данных категорий.

ОБСУЖДЕНИЕ. Рассматривая бедность сквозь призму исторической ретроспективы, очевидно, что потребности могут различаться от уровня экономического, социального развития общества. То есть чем более богато общество и государство, тем выше порог абсолютной бедности и тем разнообразнее потребности, в удовлетворении которых нуждается индивид. Это положение лежит в основе многих исследований, в особенности, специфичных для каждого региона или страны.

Обращаясь к социально-экономическому определению относительной бедности, следует отметить, что общим в данном контексте является отсутствие возможности поддерживать стандарт жизни, принятый в конкретном обществе. К таким условиям могут относиться возможности доступа к объектам инфраструктуры – школы в районе, жилье, загрязнение окружающей среды, неудовлетворительные условия труда, отсутствие удовлетворительного дохода.

Относительность бедности проявляется в сравнении условий жизни разных групп, при котором одна группа может быть более бедной в силу различных потребностей и возможностями их удовлетворять.

Относительность такого вида бедности базируется на понимании разницы в потреблении контрольной группы и сравнительной, в которой особое место занимает концепция относительной депривации, то есть индивиды могут чувствовать себя бедными в сравнении с другими группами на основе потребляемых благ и объема доступа к ним.

В практике расчетов относительной бедности используется переменная потребления и дохода, то есть при высоких потребностях, которые формируются в конкретном обществе на основе стандартов потребления, невозможность соответствия данного критерия автоматически воспроизводит образ бедного человека, при достаточных возможностях данных индивидов в удовлетворении всех категорий потребностей, включая базовые, социальные, досуговые и т.д. Но данные потребности не считаются в данном обществе как достижимые более высоким уровнем потребностей, исчисляемых в денежной величине потребностей.

К примеру, в европейских странах также распространен такой подход расчета бедности, результаты которого показывают, что за чертой бедности остается около 25% населения[4]. Таким образом, относительная бедность – сравнение уровня достатка нескольких страт исходя из стандарта достойной жизни, принятой в конкретном обществе. В этом достаточно аргументирован подход П.Таусенда, который считает, что бедные слои населения подвергаются депривации и изоляции, поскольку не могут себе позволить большинство из принятых в данном обществе услуг и товаров, а также удовлетворение социальных, базовых, досуговых потребностей. Иными словами, при сравнении отмечается разница в доходах и расходах различных страт в обществе, которые влияют на включенность и активность не только на рынке труда, но и в общественной и политической жизни страны[5]. По-нашему мнению, вполне справедливо, что образ жизни бедных не позволяет им вести такую жизнь, так как основной аспект их жизнедеятельности сосредоточен на удовлетворении базовых потребностей.

Данный парадокс находит свое объяснение в анализе Л.А.Беляева и Л.А.Гордона, которые утверждают,

что состояние относительной бедности может быть не связано с абсолютной бедностью, и страты, «считающие свой уровень жизни существенно и неоправданно более низким, чем у иных социальных категорий или у себя лично в иное время»[6].

Практика зарубежных стран демонстрирует несопадение абсолютной и относительной бедности, что выражается в ликвидации границ абсолютной бедности, как например в Китае. Относительную бедность на практике ликвидировать представляется крайне сложной задачей, поскольку фактор субъективного отношения индивидов относительно сравнения стандартов уровня жизни является постоянно изменяющейся переменной.

Для определения уровня бедности в практике применяется термин «черта бедности», которая характеризует определенный порог, позволяющий определить критерий, разделяющий различные страты, которые можно отнести к бедным слоям населения.

В мировой практике для экономического измерения бедности применяют такой подход расчета черты бедности как оценка уровня стоимости продовольственной корзины, выделения из бюджета домохозяйств данной переменной, что в конечном итоге приводит к выходу на уровень бедности населения. Данный процент варьируется от 15 до 20 в разных странах, при этом отличительной чертой данного расчета считается субъективное восприятие бедности.

Необходимо отметить, что распространение субъективного подхода в оценке бедности, который ввели социологи в 80-е годы XX века объединяет в себе социальные аспекты восприятия бедности. Сущность данного подхода заключается в изучении посредством социологических исследований всех вышеперечисленных аспектов, которые характеризуют бедность. Методологически данная методика базируется на основе опросов домохозяйств, включающих критерии оценки достаточного минимального дохода и его фактическом уровне, а также на самооценке удовлетворения базовых

потребностей в соответствии с принятыми стандартами в конкретном обществе.

Одним из наиболее распространенной методологией расчета бедности является методология Всемирного банка. Данная методология установила показатель крайней нищеты на основе покупательской способности в размере 1 доллара США и 2 доллара для расчета черты бедности. При этом данные показатели были повышены для расчета бедности. Дифференциация стран, в которых средний уровень дохода населения относится к ниже чем средний, порог установлен в размере 3,2 доллара в день, далее страны с более высоким уровнем дохода доводится до 5,5 доллара в день[7].

ВЫВОДЫ. В исследовании, на основе изученных методологий расчета бедности, концепций бедности и ретроспективного анализа изменения отношения к бедности со стигматизирующего на конструктивный, актуализировалась необходимость использования интегрированного подхода, включающего в себя изучение социально-экономического профиля, социально-демографических характеристик. Социального-профессионального статуса, а также образа жизни.

Методологической основой измерения бедности в социальных и экономических науках является стратификационное разделение общества. Социальное разделение в обществе складывается на основе социального взаимодействие членов общества, которое выстраивается в иерархическом порядке, зависимым от социального положения в социальной пространстве. При этом социальное взаимодействие порождает социальное неравенство как в группах, так и среди отдельных индивидов.

В социальной структуре проявляется неравенство между высшими и низшими слоями, выражающееся в доступе к ресурсам. С этого ракурса необходимо рассматривать измерение бедности, так как социальная политика является распределительным механизмом ресурсов, в том числе и определяющим фактором нормативного доступа к ресурсам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Lewis, Oscar. Five families: Mexican case studies in the culture of poverty. Basic Books, New York, NY, 2000. – 347 p.
2. Григорьев С.И., Гусякова Л.Г. Социология для социальной работы. Москва: МАГИСТР-ПРЕСС, 2002. -С.79.
3. Социальная стратификация современного российского общества. Аналитическое обозрение. / Отв. ред. Л.А. Беляева. Москва: Центр комплексных социальных исследований и маркетинга, 1995 - С.52
4. <https://www.cer.uz/en/post/publication/profil-bednosti-v-uzbekistane>
5. Townsend P. The international analysis of poverty. New York: Harvester Wheatsceaf, 1993. Электронный источник: https://books.google.ru/books?id=5IXJAAQBAJ&pg=PR7&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false Дата обращения к ресурсу: 17.09.2021 г.
6. Социальная стратификация современного российского общества. Аналитическое обозрение. / Отв. ред. Л.А. Беляева.- Москва.: Центр комплексных социальных исследований и маркетинга, 1995 - С.53
7. Профиль бедности в Узбекистане// Электронный ресурс: <https://www.cer.uz/en/post/publication/profil-bednosti-v-uzbekistane>

UDK: 811.1.2

Bekzod KARIMOV,

Qarshi DU Jismoniy tarbiya va sport turlari kafedrasini o'qituvchisi

E-mail: azamat.eralov.95@mail.ru

Qarshi DU p.f.f.d., dots. N.Oripova taqrizi asosida

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASHNING ILMIY – PEDAGOGIK ASOSLARI

Аннотация

Maqolada jismoniy tarbiya darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati, dunyoqarash hamda tafakkur ko‘lamini hosil qilish, jismoniy, ma‘naviy va axloqiy sifatlarni shakllantirish bo‘yicha ayrim tavsiyalar berilgan muhokama qilingan. Ushbu yo‘nalishdagi o‘qituvchilar tomonidan jismoniy tarbiya o‘quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha uslubiy tavsiyalardan foydalanish kerak.

Kalit so‘zlar: Innovatsion texnologiya, jismoniy tarbiya, yangilik, jismoniy tarbiya o‘qituvchisi, darsliklar, mezonlar.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ ВОСПИТАНИЯ

Аннотация

В статье рассматривается важность использования современных педагогических технологий на занятиях по физическому воспитанию, формирования мировоззрения и объёма мышления, а также некоторые рекомендации по формированию физических, духовно-нравственных качеств. Преподавателям в этой области следует использовать методические рекомендации по внедрению инновационных технологий в учебный процесс физического воспитания.

Ключевые слова: Инновационные технологии, физическое воспитание, инновации, учитель физкультуры, учебники, критерии.

SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL BASIS OF USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN PHYSICAL EDUCATION LESSONS

Annotation

The article discusses the importance of using modern pedagogical technologies in physical education classes, the creation of a worldview and the scope of thinking, and some recommendations on the formation of physical, spiritual and moral qualities. Teachers in this area should use methodological recommendations on the introduction of innovative technologies into the educational process of physical education.

Key words: Innovative technology, physical education, innovation, physical education teacher, textbooks, criteria.

Kirish. Dunyoda tobora kuchayib borayotgan globallashuv jarayonlari insoniyat siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotining barcha jabhalariga chuqur ta‘sir ko‘rsatmoqda [1]. Har bir pedagogik jarayonning asosini uzviylik va uzluksizlik tashkil etadi. O‘qitish yoki tarbiyalash jarayonlari mazkur tamoyillar negizida o‘z mazmunini yanada mukammal boyitib boradi. Jumladan, pedagogikaning bir qismi hisoblangan jismoniy tarbiya va sport ham uzluksizlik, uzviylik va izchillik kabi tamoyillar negizida amalga oshirishni taqozo etadi. Jismoniy tarbiya va sport sohasi amaliy va nazariy jihatlar bilan ajralib turadi. Bu esa sohani amalga oshirishda yuqorida aytib o‘tilgan uzluksizlik va uzviylik tamoyimlari qo‘llanilishini ko‘rsatadi. Jismoniy tarbiya va sportda amaliy bilimlar, ko‘nikma va malakalarning shakllanishi uzluksizlik va uzviylikni talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi hamda «Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida»gi qonunlarida mazkur tushunchalar – uzviylik va uzluksizlik tushunchalarining mazmuni, uni qo‘llash sohalari, amalga oshirish mexanizmlari atroflicha yoritib berilgan. Unga ko‘ra, ta‘lim tizimi, jismoniy tarbiya va sport sohalarini o‘zaro uyg‘unlashtirish, moslashtirish, ular o‘rtasidagi uzluksizlik va uzviylikni ta‘minlash alohida belgilab qo‘yilgan. Ushbu huquqiy asoslarga ko‘ra ta‘lim tizimi bosqichlarida jismoniy tarbiya va sport mustahkam o‘ringa ega. So‘nggi paytlarda talabalarning jismoniy tarbiyasi bilan bog‘liq turli xil muammolarga e‘tibor kuchaymoqda. Jismoniy madaniyat

shaxsning jismoniy, axloqiy, intellektual va ma‘naviy rivojlanishining ajralmas omili, shuningdek, salomatlikni mustahkamlashning muhim vositasidir. Jismoniy tarbiya darslarini qurishning eski usullari o‘z ahamiyatini yo‘qotishni boshlaganligi aniq bo‘ldi, shuning uchun o‘qituvchilar o‘quv jarayonini qurishning yangi yo‘nalishlarini ishlab chiqishga ko‘proq vaqt va kuch sarflay boshladilar[2].

Adabiyotlar tahlili. XXI asr yuqori axborot va kompyuter texnologiyalari asridir.

Bugungi kunda ta‘lim o‘qituvchilar uchun an‘anaviy texnologiyalarni takomillashtirish va o‘quv jarayonini tashkil etishga yangi yondashuvlarni izlash vazifasini qo‘ymoqda. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali o‘qituvchilar talabalar uchun ularning qiziqishlari va ijodiy qobiliyatlarini hisobga olgan holda maxsus individual dasturlarni ishlab chiqishlari mumkin. Shuningdek, ular jismoniy va psixofizion hisobga olishlari mumkin. Ushbu dasturlar o‘quvchilarning sog‘lig‘ini yaxshilashga va ko‘plab kasalliklarning oldini olishga yordam beradi. Ishning dolzarbligi o‘qituvchilar faoliyatini yaxshilashga yordam beradigan va o‘quvchilarni qiziqtirishi mumkin bo‘lgan yangi texnologiyalarni tadqiq qilishdan iborat.

Darhaqiqat, bu universitetda jismoniy tarbiya kursining asosiy muammolarini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, akademik soatni joriy etish o‘qituvchidan jismoniy madaniyatning ijtimoiy-madaniy, psixologik-pedagogik, tibbiy-biologik asoslari bo‘yicha qo‘shimcha tayyorgarlik va

chuqurroq bilimlarni talab qiladi. Ushbu muammoni hozirgi bosqichda hal qilish mumkin[3]. E'tibor bering, agar o'quv jarayonini aniq tashkil etish bilan ushbu mutaxassislarini o'quv muassasasining o'quv dasturiga jismoniy madaniyatni uch soatlik o'qitishni joriy etishning iloji bo'lmasa, jismoniy madaniyatni ikki soatlik o'qitish bilan ham jalb qilish mumkin. «Innovatsiya»ning mohiyati va tushunchalari ta'lim-bu shaxsning madaniyat va fan olamiga kirish usuli. Shuni yodda tutish kerakki, ta'lim har doim ma'lum bir madaniyat doirasida ishlaydi, u yoki bu madaniyat tizimiga kiritilgan. Ta'lim natijasi olingan bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni shaxsning shaxsiy fazilatlarini bilan birlashtirishda, shuningdek o'z bilimlaridan mustaqil foydalanish qobiliyatida ko'rinadi[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Innovatsiya, jarayon sifatida, murakkab va ziddiyatli va uning natijalari – yangiliklar boshqacha. Innovatsion mexanizmi samarali boshqarish uchun sizga kerak innovatsiyalarning tasnifi. Innovatsiyalarni quyidagilar bo'yicha tasniflash mumkin turli xil belgilar.

Qaysi mezonlardan foydalanishiga qarab, innovatsiyalar ajralib turadi:

Ish turlari-ilmiiy, eksperimental innovatsiyalar pedagogik jarayon;

Innovatsiya-ixtiro jarayonining aniq natijalari, ta'lim va ta'limni tashkil etishning standartlari, yangi usullari;

Yangilik darajasi;

Mavzu mazmuni-axborot, boshqaruv, jismoniy tarbiya sohasidagi tashkiliy yangiliklar;

Effekt turi-ilmiiy-texnik, axborot, ta'lim yangiliklari; Faoliyatning asosiy sohalarni qamrab olish;

Innovatsion jarayonni boshqarish amaliyotida quyidagilar hisobga olinadi: innovatsiyalarning mohiyatini aks ettiradigan va «innovatsiya»tushunchasining ta'rifidan kelib chiqadigan eng muhim mezonlar. Ushbu mezonlarga yangilik darajasi va mavzu mazmuni kiradi. Tadqiqot davomida biz innovatsion muassasa modelini loyihalashning dastlabki pozitsiyalarini, uni umumta'lim maktabidan sog'liqni saqlash maktabiga qadar rivojlantirishni aniqladik; biz har bir ta'lim muassasasining o'ziga xos rivojlanish yo'liga ega ekanligini aniqladik. Innovatsion usullar nafaqat har bir o'quvchining individual qobiliyatlarini rivojlantirish bilan asosiy ta'lim olishni, balki ma'lum bir qo'shimcha darajaga erishishni ham ta'minlaydi. bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarligi va malakasi[5].

O'qitish usullaridagi innovatsion jarayonlar bosqichlarga:

- tajribani tushunish va qayta baholash, yangi g'oyalarni izlash, jamoalarda (pedagogik, ilmiy, ota-ona, boshqaruv muhitida) ta'lim qadriyatlarini to'g'risida yangi tushunchalarning paydo bo'lishi va tarqalishi, dastlabki loyihalar va eksperimental tizimlarni yaratish bilan tavsiflanadigan shakllanish bosqichi; modellashtirish.

- faol shakllanish bosqichi, shu jumladan mavjud ta'lim loyihalarini maqsadli amaliy modellashtirish, yangi fikrlash va tajriba qadriyatlarini qabul qilish va qo'llab-quvvatlash, ta'limning yangi madaniy muhitini tarqatish, ta'limni birgalikda rivojlantirishga yo'naltirilgan yangi jamoalarni yaratish;

- faoliyatning innovatsion shakllarini me'yoriy qo'llab-quvvatlashni, ularning ta'lim muassasalarida u yoki bu shaklda (tabiiy «bulg'anish» va «ifloslanish» bilan) keng tarqalishi va ishlatilishini, ta'lim sohasidagi tizimli o'zgarishlarni, o'qituvchilarni va ma'murlarning yangiliklarni amalga oshirishda ishtirok etishga tayyorligini namoyish etishni va natijada yangi tsiklning boshlanishini o'z ichiga olgan transformatsion bosqich. innovatsiyalarni amalga oshirish tajribasini (shu jumladan salbiy) tushunish va qayta baholash[6].

Tahlillar va natijalar. Ta'limni rivojlantirishning innovatsion mexanizmlariga quyidagilar kiritishimiz mumkin:

- ta'lim muassasalarida ijodiy muhit yaratish, ilmiy va pedagogik hamjamiyatda tashabbus va yangiliklarga qiziqishni rivojlantirish;

- turli xil yangiliklarni qabul qilish va amalga oshirish uchun ijtimoiy-madaniy va moddiy (iqtisodiy) sharoitlarni yaratish;

- qidiruv ta'lim tizimlari va ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishga tushirish;

- eng istiqbolli innovatsiyalar va samarali loyihalarni Real ta'lim tizimlariga integratsiya qilish va to'plangan innovatsiyalarni doimiy ravishda ishlaydigan qidiruv va eksperimental ta'lim tizimlari rejimiga o'tkazish. Bu texnologiyada kommunikativ metodlardan keng foydalaniladi, ularning ayrim asosiy belgilarini ko'rib chiqamiz. Hozirgi interfaol mashg'ulotlarni olib borishda ma'lumki, asosan interfaol usullar qo'llanilmoqda. Kelgusida esa bu usullar ma'lum darajada interfaol texnologiyasiga o'sib o'tishi maqsadga muvofiq. Bu interfaol usul hamda texnologiya tushunchalarining o'zaro farqini bizningcha, shunday ta'riflash mumkin. Interfaol ta'lim usuli - har bir o'qituvchi tomonidan mavjud vositalar va o'z imkoniyatlari darajasida amalga oshiriladi. Bunda har bir o'quvchi o'z motivlari va intellektual darajasiga muvofiq ravishda turli darajada o'zlashtiradi[7].

Interfaol mashg'ulotlarni amalga o'tirish bo'yicha ayrim tajribalarni o'rganish asosida bu mashg'ulotlarning sifat va samarado'ngini oshirishga ta'sir etuvchi ayrim omillarni ko'rsatishimiz mumkin. Ularni shartli ravishda tashkiliy-pedagogik, ilmiy-metodik hamda o'qituvchiga, o'quvchilarga, ta'lim vositalariga bog'liq omillar deb atash mumkin. Ular o'z mohiyatiga ko'ra ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishini nazarda tutishimiz lozim. Jismoniy madaniyat bilan shug'ullanish uchun motivatsiya uchun sharoit yaratish uchun biz quyidagilarni tavsiya qilamiz:

-talabalar va ularning qarindoshlari uchun valeologik ta'lim;

- an'anaviy bo'lmagan darslar;

- jismoniy madaniyatning zamonaviy vositalari;

-jismoniy ovqatlanish usullari, usullarining kombinatsiyasi.

- jismoniy tarbiyaning sinfdan tashqari shakllari

Ochiq havoda mashg'ulotlar o'tkazish, tashkil etish sport bayramlari, sayyohlik uchrashuvlari, ommaviy sport tadbirlari, turli darajadagi sport musobaqalari, o'yin va raqobatbardosh darslarning muvaffaqiyatli kombinatsiyasi, jismoniy tarbiya va sportni targ'ib qilish bo'yicha faol tashviqot ishlarini olib borish, sog'lom turmush tarzi haqida suhbatlar — faqat jismoniy tarbiya usullari va usullaridan kompleks foydalanish talabalarni sog'lomlashtirish muammosini hal qilishga yordam beradi[8].

Bizning fikrimizcha, o'quv jarayonida sog'liqni saqlash texnologiyalaridan foydalanish talabalarga ta'lim va ijtimoiy makonga yanada muvaffaqiyatli moslashishga, o'z qobiliyatlarini ochib berishga imkon beradi. Qiziqishni saqlab qolish uchun turli xil, shu jumladan nostandart, oldingi vazifalarni bajarish shakllaridan foydalanish kerak. Uy vazifalariga qo'llar, magistral, oyoqlar mushaklarini rivojlantirish uchun oddiy umumiy mashqlar, shuningdek sekin tezlikda yugurish kiradi[9].

Universitet talabalari uchun taxminiy tarkib:

Arqon bilan sakrash - 100-150 marta.

Kresloga suyanib qo'llarni bukish va kengaytirish — 9-12 marta.

Turnikda tortilish (o'g'il bolalar) — 10-15 marta.

Yotgan holda osib qo'yish (qizlar) - 6-9 marta.

Tanani yotish holatidan 10-12 marta ko'tarish.

Kross — 1 km.

Uy vazifasi mashqlarini o'rganish darsda amalga oshiriladi. Jarayonning muhim tarkibiy qismi bu ta'lim tizimlarining innovatsion salohiyatini shakllantirish, ularning o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyati, shaxsning o'zini o'zi rivojlantirish uchun madaniy va ma'rifiy muhit va sharoitlarning xilma-xilligi, jamoalardagi ta'lim muassasalari turlarining xilma-xilligi, ularning xilma-xil va rivojlangan kommunikativ aloqalari[10]. Jismoniy tarbiya va sport sohasi jismoniy shaxslarning jismoniy faoliyatga, tanani va psixikani yaxshilashga bo'lgan turli ehtiyojlarini qondira oladigan son-sanoqsiz texnikaga ega[11].

Xulosa. Shunday qilib, o'qituvchi tomonidan yangi talablar sharoitida o'quv jarayonining jismoniy madaniyati dizayni nafaqat ta'lim natijalarini rejalashtirishda, balki ta'lim mazmuni, usullari, shakllari va texnologiyalarini tanlashda ham boshqa yondashuvlarni nazarda tutadi. Jismoniy madaniyatni o'qitishda innovatsion faoliyat mavjud madaniy va ijtimoiy muhitga o'zgarishlar kiritishni rag'batlantiradigan o'quv faoliyati jarayoni va natijasini nazarda tutadi. Darslarda har bir talabaning istaklari, kayfiyati, temperamentini hisobga olish kerak. Yangi vaqt o'qituvchilarga talabalarni tez o'zgaruvchan dunyoda hayotga tayyorlashning eng yaxshi usullarini topish vazifasini qo'yadi.

ADABIYOTLAR

1. Ergasheva Yu. A., Eralov A. J. Difficult aspects of tourism development in Uzbekistan. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. Volume 02, May, 2022. ISSN (E): 2751-1731. www.sjird.journalspark.org
2. Axmedova N.I. "Sport pedagogik mahoratini oshirish (tennis)". O'quv qo'llanma. Ch.: 2023y. 257 b.
3. Pulatov SH.A., Axmedova N.I. "Sport o'yinlari elementlariga o'rgatish (tennis)". – T., 2022. 215 b.
4. Абдукаримов Н. А. Использование инновационных технологий на занятиях физической культурой Молодой учений. 2016. № 3 (107). –С.1015-1017.
5. Бальсевич, В.К. Концепция альтернативных форм организации физического воспитания детей и молодежи /В.К. Бальсевич // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. - 1998. - № 1. - С. 23.
6. Гусева Н. Л. Мотивация студентов к здоровому образу жизни через физкультурно-спортивную деятельность. Организация и методика учебного процесса, физкультурно-оздоровительной и учебной работой. Мoscow, Ломоносов Мoscow, 2008, –С.213-215.
7. Илин А. А. Формы и способы мотивации студентов к занятиям физической культурой. Вестник Томского государственного университета. 2012, № 360. –С.143-147.
8. Покровская Т. Ю., Ларионов И. С. Влияние двигательной активности и самостоятельных занятий на здоровье студентов. Здоровье человека, теория и методика физической культур и спорта. 2018, № 2 (9). –С.75-83.
9. Karimovich X. A., Boyqobilovich K. B. Pedagogical Aspects of Physical Training in Training of Specialists //Czech Journal of Multidisciplinary Innovations. – T., 2022. – P. 1-3.
10. Karimov B. B., Salaydinov B. M. INSONNING JISMONIY YETUKLIK DAVRIDAGI TAYYORGARLIGI //Academic research in educational sciences. – T., 2021. – №. 1. – P. 981-986.
11. Boyqobilovich K. B., Meylievich N. U. Increasing the Reliability of the Competitive Activity of Highly Qualified Wrestlers //Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. – T., 2022. – P. 79-82.

UDK:372.8

Salamat KUDAYBERGENOV,

Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy o'rtasida maxsus islom bilim yurti O'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari

E-mail: salamatpolatboyevich@mail.ru

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent G. Kushakova taqrizi asosida

SCIENCE IS THE PRINCIPLE OF SOCIAL STABILITY

Annotation

In this article titled "Science as the basis of social prosperity the author brings forward important opinions based on scientifically urgent problems on the upbringing of the youth of our country." Islam is a religion of upbringing and education, and its main goal is to "educate and educate a perfect person" who has strong faith, high moral qualities, analytical thinking, comprehensive knowledge, and the power to improve well-being. deserves to be considered the vicegerent of the world and God on earth.

Key words: Science, popular culture, internet, occupation, social network, knowledge, book.

НАУКА – ОСНОВА СОЦИАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье «Наука – основа социальной стабильности» со стороны автора рассмотрены современные и актуальные проблемы духовно-нравственного воспитания современной молодежи, определены педагогические условия духовно-нравственного воспитания обучающихся в современных условиях. Ислам – это религия воспитания и образования, основной целью которой является «воспитат и вырастит полноценного человека», обладающего твердой верой, высокими нравственными качествами, аналитическим мышлением и всесторонне образованного человека, обладающего полномочиями на улучшение мирового благоустройства и достойного считается наместником Бога на земле.

Ключевые слова: Наука, популярная культура, Интернет, род занятий, социальная сеть, знания, книга социальная сеть, знания, книга.

ILM – IJTIMOYIY BARQARORLIK TAMOYILI

Аннотация

«Ilm-fan – ijtimoiy barqarorlik asosidir» nomli ushbu maqolasida muallif zamonaviy yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning zamonaviy va dolzarb muammolarini ko'rib chiqadi, zamonaviy sharoitda o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik shartlarini belgilaydi. Islom – tarbiya va ta'lim dini bo'lib, uning asosiy maqsadi – mustahkam iymon-e'tiqodli, yuksak axloqiy fazilatlariga, tahliliy tafakkurga, har tomonlama bilimli, farovonlikni yuksaltirish vakolatiga ega bo'lgan «komil insonni tarbiyalash va tarbiyalash»dir. dunyoning va Xudoning yerdagi noibi hisoblanishga loyiqdir.

Kalit so'zlar: Ilm, Ommaviy madaniyat, internet, kasb-hunar egallash, ijtimoiy tarmoq, bilim, kitob.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimov ta'kidlaganidek, ["Sharq yoki G'arb mamlakatlari bo'ladimi, olis Afrika yoki Osiyo qit'asi bo'ladimi – jahonning qaysi burchagida bo'lmasin, ma'naviyatga qarshi qandaydir tahdid paydo bo'lsa, o'zining bugungi kuni va ertangi istiqbolini o'ylab yashaydigan har bir ongli inson, har bir xalq tashvishga tushishi tabiiy, albatta" [3].

Haqiqatan ham, jahon g'oyaviy kurash maydonida ma'naviy tahdidlar etnik birlik, milliy qadriyatlarga qarshi qaratilmoqda, diniy nizo va murosasizlik chiqarishga yo'naltirilmoqda. Geosiyosiy markazlar islom dini va musulmon mamlakatlarini ham mafkuraviy poligonga aylantirishga urinmoqda. Bu muqaddas dindan o'z manfaatlarini yo'lida foydalanishga, uning o'sib borayotgan nufuzini pasaytirishga, qadriyatlarini obro'sizlantirishga harakatlar bo'lmoqda. Bunga yo'l qo'yimaslikni shu kungi ziddiyatli davrning o'zi taqozo etmoqda. Buning uchun dinga sog'lom munosabatni shakllantirish, bag'rikenglik tamoyilini hayot mezoniga aylantirish talab etiladi. Barqarorlikni ta'min etadigan asosiy omil ilmu ma'rifat hisoblanadi.

Islom ta'limoti va ma'naviyatining muhim jihatini ilm tashkil etadi. Muhammad Payg'ambarga birinchi nozil bo'lgan "al-Alaq" surasida ham ilmga da'vat bor. Birinchi vahiydanoq ilm olishga da'vat, avvalo, og'zaki shaklda bo'ldi, so'ng esa yozuv orqali bajarildi. Zero, yozuv muqaddas va ilohiydir. Shu bois u san'at darajasiga ko'tarildi. Qur'onga ko'ra, "Alloh taolo hamma narsadan avval qalamni yaratdi, unga: "Yoz!"-

deb buyurdi. Qalam: Yo Rabbim, nimani yozaman? - deb so'radi. Alloh unga: "Qadarni yoz!"- dedi. Qalam shu onda bo'lgan va bo'ladigan narsalarni yozdi" [8].

Islomda ilmga muhabbat bilan qaralganligi tufayli rivojlanish yuz berdi. Muhammad sallallohu alayhi vasallam hadislariga ko'ra: "[Olimlarning yomoni amirlarni ziyorat qilgani, amirlarning yaxshisi olimlarni ziyorat etganidir" [7] - deyiladi. Hadisning ma'nosi shuki, olimlar amirlarning qo'rquvi ostida yoki meni izzat ikrom qiladi degan tushuncha bilan biron manfaat izlab ziyorat qilsa, bu olimlarning yomonidir. Ammo shunday olimlar borki, kishilar ba'zan bilib, ba'zan bilmasdan, u taratgan nurdan bahra oladilar. Amirlar ham olimdan hamma vaqt yuksalishga chorlovchi kuch quvvat oladilar. Olimning esa amirga ehtiyoji yo'qdir. U badavlat va nur sochayotgan quyosh kabidir" [7].

Islom ta'limotining muhim qismini tashkil qilgan ilmni ulug'lashning davomi sifatida donishmand olimlar ulug'lanadi. "Ilm ahli Payg'ambarlar keltirgan ta'limotlarni odamlarga yetkazadilar", "Bir qabilaning o'limi bir olimning o'limidan yengilroqdir", [5]-kabi hadislar borki, ilm o'rgatuvchi olim, donishmandlar jamiyatda hatto podshohdan ham ulug' sanalgan.

Yana bir haqiqat shundan iboratki, O'zbekiston Turon deb nomlangan iqlim sharoitining mo'tadilligi, Ovrupo va Osiyo qit'alari orasida hamda "Buyuk ipak yo'li" orqali bu qit'alar birlashadigan joyda ekanligi ham sivilizatsiya taraqqiyoti uchun o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan davlatdir.

Ya'ni Osiyo va Ovrupo qit'alaridagi ilmiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy aloqalarni tutashtiruvchilik funksiyasini ham bajargan. Demak, mamlakatimiz jahon ilm taraqqiyoti sivilizatsiyasiga kattagina hissa qo'shgan xalqlar sirasiga kiradi, deyish uchun butun asos bor.

Istiqloq tufayli o'tmish tariximizga munosabat ijobiy tomonga o'zgardi. Alloma bobolarimiz Imom Al-Buxoriy, Imom At Termiziy, Xoja Ahmad Yassaviy, Xoja Bahouddin Naqshband, Najmiddin Kubroning meroslari insonni ma'naviy yetuklikka chorlovchi, ahloqiy va falsafiy hikmatlari qaytadan jaranglay boshladi.

Bugungi kunda avlod-ajdodlarimiz tarixi tiklanayotganligi mustaqilligimizning ajoyib samarasidir. Xalqimizning bir necha ming yillik tarixiga oid darsliklar yaratilmokda. Asosiysi, xalqimiz tarixi va hayotini o'zida mukammal aks ettirgan asarlarining o'z ona tilimizda nashr etilayotganligi katta xursandchilikka sabab bo'lmoqda.

Xalq dardi bilan yashaydigan Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida alohida e'tibor qaratgan masalalardan biri, ya'ni islom ma'rifati bo'lib, puxta ilmga ega bo'lmasdan, bu din haqida xulosa chiqarishga hech kimning haqi yo'qligini aytar ekanlar, insonlarni islom dini bilan tanishtirishning oqilona yo'llarini, ta'sirchan usullarini topish zarurligiga alohida urg'u berdilar:

“Bugun sessiya ishtirokchilariga Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining “Ma'rifat va diniy bag'rikenglik” deb nomlangan maxsus rezolyusiyasini qabul qilish taklifi bilan murojaat qilmoqchiman. Bu hujjatning asosiy maqsadi – barchaning ta'lim olish huquqini ta'minlashga, savodsizlik va jaholatga barham berishga ko'maklashishdan iborat”. Ushbu rezolyusiya bag'rikenglik va o'zaro hurmatni qaror toptirish, diniy erkinlikni ta'minlash, e'tiqod qiluvchilarning huquqini himoya qilish, ularning kamsitilishiga yo'l qo'ymaslikka ko'maklashishga qaratilgan” [2:4].

Diniy ruhda yozilganligi uchungina o'rganilmay kelgan Imom Buxoriy, At-Termiziy, Shayx Najmiddin Kubro, Bahouddin Naqshbandning sermazmun diniy-falsafiy asarlarining, «hukmron sinf» vakillari bo'lganligi uchun o'rganilishi man qilingan Amir Temur, Husayn Boyqaro, Bobur kabi buyuk ajdodlarimizning adabiy-badiiy, falsafiy, ijtimoiy-siyosiy qarashlarini endilikda har tomonlama tadqiq etilayotganligi ana shu buyuk o'zgarishlardan bir nishonadir.

Bugungi kunda yoshlarimizning to'laonli bilim olishlari uchun davlatimiz tomonidan qator imkoniyatlar eshigi ochib berilgan. Yoshlar- kelajagimiz poydevoridir. Shunday ekan yoshlarimizning bilim olishi bilan birgalikda ularning tarbiyasiga ham jiddiy e'tibor qaratish zarur.

Payg'ambarimiz (s.a.v)ning qo'yidagi hadislarida “Insonlar farzandlariga chiroyli odob-ahloqdan ham yaxshiroq narsa bera olmaydi” [6]. Darhaqiqat, yaxshi tarbiya va odob-ahloqqa ega farzand ota-onasiga va vataniga hamisha maqtovlar va olqishlar olib keladi, degan da'vati bor. “Tarix sahifalariga nazar tashlasak, o'tmishda yashab o'tgan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturudiy, Abu Muin Nasafiy, Najmiddin Kubro, Mahmud Zamaxshariy, Bahouddin Naqshband, Xo'ja Axror Valiy kabi aziz avliyolarimiz, Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Ali Qushchi, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur singari alloma va mutafakkirlar tomonidan yozib qoldirgan asarlari va boy ilmiy merosi islom ilm-fani va madaniyatining qadimiy beshiklaridan biri hisoblanadi” [1]. O'tmish otabobolarimizning turmush tarziga nazar tashlasak, o'sha davrlarda bugungi kunimizdagidek elektr energiyasi, tabiiy gaz, har xil mavzudagi kitoblar jamlanmasi va eng muhimi, davlat rahbari tomonidan yetarli e'tibor qaratilmasa ham, o'zlarining aql idroki, zukkoligi, ilm olishga bo'lgan ishtiyoqi

sababli dunyo ilm-faniga o'z hissasini qo'shadigan bebaho asarlar yaratgan.

Barchamizga ma'lumki, XXI asr internet-texnologiyalari asri sanalaganligi bois, bugungi kunda yoshlarimizning kitob mutolaa qilishga bo'lgan qiziqishi biroz susayganday nazarimda. Kitobga bo'lgan muhabbatni oshirish maqsadida Prezidentimiz kitobxon tanlovini joriy etdi va bu o'z samarasini berdi. Maktab yoki kollejda ta'lim olayotgan farzand ota-onasi tomonidan olib berilgan eng so'nggi rusumdagi uyali aloqa vositasi bo'lgan telefon yoki internet tizimiga ulangan kompyuteri orqali qiziqarli ma'lumotlar bilan tanishib, hattoki internetning tuzog'iga tushib qolganligini sezmay ham qoladilar. Bunday holatga tushib qolishning birinchi sababi shundan iboratki, tanishib chiqayotgan ma'lumotlarning to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini bilmasligidir. Kollejni bitirgan ba'zi yoshlar, hattoki, chet ellarda ishlash uchun ushbu internet tizimi orqali tanimagan insonlar bilan bog'lanib, ularning soha davolariga uchib, mo'may daromad topish maqsadida ota-onasi, do'st-birodari, hattoki, agar oilali bo'lsa, oilasini tashlab ketish holatlarining guvohi bo'lamiz. Chet davlatlarga ishlash uchun borgan yoshlar ishlash bilan birgalikda noto'g'ri diniy qarashlar ta'siriga ham tushib qoladilar. Bunga birinchi navbatda ilmsizligi sabab bo'lsa, ikkinchi navbatda nafsidir.

Internetda nimalar his ettirashayotganligiga nazar tashlansa, islomiy harakatlarning global miqyosdagi tashviqoti markaziga aylanib bo'lgan, sayyoramizdagi mavjud har xil madaniyatlar, g'oyalar, qadriyatlar va manfaatlarini o'zida aks ettirgan yagona global tarmoqdir. Insoniyatning plyuralistik tabiatini o'zida to'laonli ifodalovchi yagona tarmoq bo'lgan internet, shak-shubhasiz, ba'zi masalalarni keng miqyosda nazoratga olishni taqozo qilmoqda. Bundaylar safiga terrorizmni parvarishlovchi, diniy ekstremistik g'oyalar tarqatuvchi, pornografiya kabi axloqsizlikka moyillikni rivojlantiruvchi saytlarni kiritish mumkin. Biroq mazkur saytlarga bo'lgan munosabat darajasi ham dunyo mamlakatlarida har xildir.

Ba'zi mamlakatlarda internetga ommaviy axborot vositasi sifatida qaraladi, ammo bunda ham ma'lum fundamental muammolar mavjud. Masalan, biron bir internet sahifa ma'lum davlatda OAV sifatida ro'yxatdan o'tib, o'z faoliyatini ushbu jamiyatga qaratsada, serverlar boshqa davlatda bo'lishi mumkin. Yoki ro'yxatdan o'tgan sahifaga xakerlar tomonidan hujum uyushtirilib, mazmun noqonuniy o'zgartirilganda ham, ushbu sahifa tahririyati aziyat chekadi, bunday hollar esa tez-tez uchrab turadi. Global miqyosda manfaatlarining ziddiyatli ekanligini e'tirof etgan holda, insoniyatning ba'zi masalalarda kelishuv va murosaga yuzlanishiga to'g'ri keladi. Shularidan biri, bizningcha, internetda terrorizmni parvarishlovchi sahifalarni nazorat qilishga yo'naltirilgan hamkorlikdir. Bu borada mutaxassislar texnologik, siyosiy, va albatta, huquqiy shijoat ko'rsatishi lozim.

Ayniqsa, hozirdanoq kelajak avlodlar xavfsizligi va barqarorligini ko'zlovchi xalqaro huquqiy normalarni qabul qilish – bu sohadagi eng jiddiy qadamlardan biri deb hisoblash lozim. Bu borada yana ilmu-ma'rifatning ahamiyati katta ekanligiga iymon keltirish mumkin. Ilmli, ya'ni iymoni mustahkam kishi har qanday tashqivotlarga ko'r-ko'rona ergashib ketavermaydi. “Ilm o'rganib, kasb-hunar egallashda fayzu-baraka bor, ma'naviyatning mevasi bor” [4:50]

Chet davlatlarda topgan ishini va olmoqchi bo'lgan ilmni o'zining yurtida ota-onasining, oilasining bag'rida emin-erkinlikda mukammal olishga imkoniyatlar to'laonli, emasmi?!

Internet orqali barchani tashvishga solayotgan xatarlarga qarshi kurash samarasini oshirish uchun, eng avvalo ota-onalar, mahalla faollari, maktab, kollej yoki oliy o'quv

yurtlari o'qituvchilari bilan birgalikda hamjihatlikda ishlashi lozim.

“Yoshlarimizning internetdan oqilona va to'g'ri yo'lda foydalanishlarini ta'minlash davr talabi. Chunki global tarmoqdan to'g'ri foydalana oladigan yoshlar vaqtini be'mani

narsalarga zoya qilmasdan, faqat ilm bilan shug'ullanadi va kasbiy ko'nikmalarga ega bo'ladi. Bundan ko'rinib turibdiki, yoshlarimizda yovuz xurujlarga qarshi kuch, immunitet, bilim shakllansa, ularga hech qanday tahdid o'zining zararli ta'sirini o'tkaza olmaydi” [9].

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning “Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi” mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqi.. “Islom Nuri” gazetasi 2017 yil №13 (582).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi. “Islom Nuri” gazetasi. 2017-yil. 30-sentabr №18 (587). 4-b.
3. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Karimov. I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. 13 –b
4. Bahauddinov Sh. Komil inson. –T.: “Movarounnahr”. 2015y., 50-b
5. Imom Abu Homid Muhammad ibn Muhammad al-G'azzoliy. Ihyou ulumid-din. Birinchi kitob.–T.: Movarounnahr, 20 b.
6. Маъсуатул ҳадиси шәрийп-ал кутубус ситта (Алты саһиһ ҳәдислердиң топламы “Имом Термизий ҳәдиси 1952” санлы ҳәдис)
7. Мавлоно Жалолиддин Румий Ичингдаги ичингдадир. –Т .: Ёзувчи, 10 б.
8. Тулепов А. Ишид фитнаси –Т.:Моварауннаһр, 98-б.

UDK:372.8

Mohinur QAYUMOVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti doktoranti
E-mail: Mohinurqayumova27@gmail.com

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent M.Ibodova taqrizi asosida

INTEGRATION OF BIOLOGICAL AND PHYSICAL SCIENCES IN STUDYING THE PROCESSES OF PLASMOLYSIS AND DEPLASMOLYSIS IN PLANT CELLS

Annotation

The article provides information about the concept of integration, the role and significance of integration in education, the integration of biological and physical sciences in the study of the processes of plasmolysis and deplasmolysis in plant cells.

Key words: Integration, integrated lesson, education, turgor, osmosis, diffusion, plasmolysis, deplasmolysis, interdisciplinary communication.

O'SIMLIKLAR HUYAYRASIDA PLAZMOLIZ VA DEPLAZMOLIZ JARAYONLARINI O'RGANISHDA BIOLOGIYA VA FIZIKA FANLARINING INTEGRATSIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada integratsiya tushunchasi, ta'limda integratsiyaning o'rni, ahamiyati, o'simliklar hujayrasida plazmoliz va deplazmoliz jarayonlarini o'rganishda biologiya va fizika fanlarining integratsiyasi haqida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: Integratsiya, integratsion dars, ta'lim, turgor, osmos, diffuziya, plazmoliz, deplazmoliz, fanlararo aloqa.

ИНТЕГРАЦИЯ БИОЛОГИЧЕСКИХ И ФИЗИЧЕСКИХ НАУК В ИЗУЧЕНИИ ПРОЦЕССОВ ПЛАЗМОЛИЗА И ДЕПЛАСМОЛИЗА В РАСТИТЕЛЬНЫХ КЛЕТКАХ

Аннотация

В статье представлена информация о понятии интеграции, роли и значении интеграции в образовании, интеграции биологических и физических наук при изучении процессов плазмолиза и деплазмолиза в растительных клетках.

Ключевые слова: Интеграция, интегрированный урок, воспитание, тurgor, осмос, диффузия, плазмолиз, деплазмолиз, межпредметная связь.

Kirish. Kimyo va biologiya fanlari bo'yicha ta'lim sifatini tubdan oshirish, umumta'lim maktablarida ushbu fanlarni o'qitishning mutlaqo yangi tizimini joriy etish, ta'lim muassasalarini zamonaviy laboratoriyalar, darsliklar va boshqa o'quv jihozlari bilan ta'minlash, ushbu yo'nalishlarga malakali o'qituvchi-murabbiylarni jalb etish, kadrlar tayyorlash va ilm-fan natijalaridan foydalanishda ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish sohalari o'rtasida o'zaro yaqin muloqot va hamkorlikni yo'lga qo'yish, o'rta maxsus, professional, oliy ta'lim, ilmiy-tadqiqot muassasalari hamda sohadagi ishlab chiqarish korxonalari o'rtasida kadrlar tayyorlash va ilm-fan natijalaridan foydalanish borasida uzviy bog'liqlik, samarali muloqot va hamkorlik yo'lga qo'yish[1] bugungi kunda ta'limning bosh maqsadlaridan biri. Ayniqsa pedagogik o'quv yurtlarida tahsil olayotgan bo'lajak biologiya va kimyo o'qituvchilarining yetarli ilmiy va kasbiy bilimga ega bo'lishi, fanni o'qitishda zamonaviy metodlarni qo'llay olish, nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq eta olish bugungi kun talabi hisoblanadi. Tabiiy fanlarni o'qitishda ayniqsa amaliyot va nazariyaning bog'liqligini ta'minlashda pedagogik integratsiyaning ahamiyati katta. Pedagogik jarayonga integratsiyalashgan holda yondashish bu-ta'lim jarayonining ilgari bir-biridan farq qiladigan qismlarini bir butunga birlashtirish bilan bog'liq jihatlaridan biridir. Bu jarayon allaqachon tuzilgan tizim doirasida ham, yangi tizim doirasida ham amalga oshishi mumkin. Integratsiya jarayonining mohiyati tizimga kiritilgan har bir element ichidagi sifat o'zgarishlaridir. Integratsiya prinsipi o'quv jarayonining barcha tarkibiy qismlarining, tizimning barcha elementlarining o'zaro bog'liqligini va tizimlar o'rtasidagi aloqani nazarda tutadi. U ta'lim jarayonida o'qitish maqsadi va mazmunini, uning shakllari, usullarini belgilashda yetakchi hisoblanadi[2].

Integratsiyalashgan dars - bir tushuncha, mavzu yoki hodisani o'rganishda bir vaqtning o'zida bir nechta fanlar bo'yicha o'qitishni birlashtirgan maxsus dars turi. Boshqacha aytganda, integratsiyalashgan darsda bir nechta o'quv fanlari materiali o'rganiladi. Har bir fanning ushbu fanlarni bir-biriga bog'laydigan o'z maqsad va vazifalari mavjud. Integratsiyalashgan darslar katta imkoniyatlarga ega. Aynan shu usulda tashkil etilgan darslarda talabalar turli mavzulardagi ma'lumotlardan foydalanib, voqea va hodisalarni mutlaqo yangicha tushunish, chuqur va rang-barang bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Integratsiyalashgan dars bilimlarni sintez qilish imkoniyatini beradi va bilimlarni bir tarmoqdan boshqasiga o'tkazish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning tahliliy faolligini rag'batlantiradi, bilim ob'ektiga tizimli yondashish zaruriyatini rivojlantiradi, ob'ektiv voqelikning murakkab jarayon va hodisalarini tahlil qilish va taqqoslash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Oliy ta'lim muassasalarida botanikani o'qitishda integratsiyadan foydalanish haqida ilmiy adabiyot aynan mavjud emas. Biroq o'simliklar hujayralarida boradigan plazmoliz va deplazmoliz jarayonlarining laboratoriya ishlanmasi Khujamov A., Norboboyeva T., Fayziyev V. lar tomonidan tayyorlangan "Botanika (Anatomiya va morfologiya) fanidan laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar" nomli o'quv qo'llanma, ta'limda, xususan, biologiya fanini o'qitishda integratsiyaning o'rni haqidagi nazariy ma'lumotlar Qodirova Maxfuzaxon Raxmatovnaning- "Biologiya fanini o'qitishda integratsiyalashgan yondashuv" nomli maqolasi asosida tayyorlandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tabiiy fanlarni integratsiyalashni 2 ko'rinishda olib borish mumkin:

1. Tashqi integratsiya (fanlararo bog'lanish) – biologiya, kimyo, fizika kabi.

2. Ichki integratsiya (mavzulararo bog'lanish) – Mavzularni bir-biriga bog'lash[3].

Tashqi integratsiya asosida olib boriladigan dars mavzusidan biri botanika fanidan laboratoriya mashg'uloti sifatida o'tiladigan "O'simlik hujayralarida bo'ladigan plazmoliz va deplazmoliz jarayonini kuzatish"- darsida botanika va fizika fanlarining integratsiyasini ko'rish mumkin. Bu laboratoriya mashg'ulotini biologiya va fizika fani o'qituvchilari birgalikda olib borishsa bo'ladi. Ushbu mavzularda bir qancha fizik atamalar botanik jarayonni tushuntirish uchun xizmat qiladi.

Suv hujayradagi va tashqi muhitdagi suv potentsiallarining kattaligiga qarab hujayra ichiga kirishi yoki uni tark etishi mumkin. Yarim o'tkazuvchan membrananing tashqarisida suv va unda erigan moddalarni o'tkazadigan va suvning harakatiga to'sinlik qilmaydigan hujayra devori joylashgan. Plazmoliz va deplazmoliz hodisalarini kuzatish orqali hujayradan suvning chiqishi va uning yarim o'tkazuvchan membrana orqali hujayra ichiga kirish jarayonini kuzatish mumkin. Tirik hujayraga gipertonik (ya'ni, so'rish kuchi hujayra shirasining so'rish kuchidan ortiq bo'lgan) eritmalar ta'sir qilinganda protoplazma bilan vakuoladagi suvning bir qismi chiqib ketishi sababli protoplast hujayra devoridan qochadi va plazmoliz hodisasi ro'y beradi. Ushbu jarayonda hujayradan suvning tashqi eritmaga chiqishi tufayli uning hajmining kamayishi tufayli hujayra devoridan ajrala boshlaydi. Tashqi eritmani toza suv bilan almashtirgandan so'ng, plazmolizlashgan hujayraga suv qayta shimilishi natijasida hujayraning dastlabki (turgor) holatiga qaytishi - deplazmoliz hodisasi sodir bo'ladi. Jarayon tugallangandan so'ng protoplast yana hujayraning butun hajmini to'ldiradi. Plazmoliz bir necha xil shaklda bo'ladi: boshlang'ich, botiq va qavariq. Bular protoplazmaning hujayra po'stidan ajralish darajasi bilan farqlanadi. Protoplazma juda ham yopishqoq bo'lib, hujayra shirasi suvsizlanganda dastlab po'stning burchaklaridan uzila boshlaydi. Bu jarayon boshlang'ich plazmoliz deb ataladi. So'ngra hujayra po'stining bir nechta joyidan uziladi va buning natijasida botiq plazmoliz hosil bo'ladi, ya'ni protoplastning ba'zi bir qismlari hujayra devoriga yopishgan holda boshqa qismlari hujayra devoridan ajraladi, ayni vaqtda notekis bo'lib, qolgan yuzasining botiq tomoni hujayra devoriga qarab turadi. Shuning uchun ham botiq plazmoliz deyiladi. Hujayra protoplazmasining hujayra po'stidan to'liq ajralib, o'rtaga to'planib qolishiga qavariq plazmoliz deyiladi. Agar shunday plazmoliz holatidagi hujayrani bir tomchi suvga yoki gipotonik eritmaga tushirilsa, ozgina vaqt ichida hujayra shirasiga suv qayta kirib, hujayra dastlabki holatiga qaytadi ya'ni deplazmoliz jarayoni sodir bo'ladi va tezda turgor holati tiklanadi. Turgor – hujayra qobig'ining taranglik holati. Bu hujayra ichidagi suyuqlikning va tashqi eritmaning osmotik bosimi hamda hujayra

qobig'ining elastikligi tufayli ro'y beradi. Turgor tufayli o'simlik to'qimalari tarang va mustahkam bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Ushbu mashg'ulotning tajriba qismini boshlashdan avval talabalar bilan birga darsning nazariy qismida bosim (o'simliklarda suvning harakati),shimish kuchi(turgor va barg hujayralarining suv bilan to'yinishi),yarim o'tkazuvchanlik(hujayra membranasidagi poralar orqali suvning bir hujayradan ikkinchisiga o'tishi), osmos(tuzli eritmaning hujayralar orqali o'zlashtirilishi) kabi bir nechta fizik atamalar izohlari ko'rib chiqiladi.

O'simlik hujayrasidagi plazmoliz hodisasini o'rganish uchun asosiy obyekt sifatida qizil piyoz epidermisi ishlatiladi, chunki hujayrani maxsus bo'yoqlar yordamida bo'yash talab qilinmaydi. Bunda hujayra va uning plazmolizi mikroskop ostida qaralganda juda yaxshi ko'rinadi. Hujayraga ta'sir etuvchi eritma sifatida KCl yoki NaCl va saxarozaning bir normal eritmasidan foydalanish mumkin. Plazmoliz va deplazmolizni kuzatish uchun qizil piyoz po'stidan ustara yoki igna yordamida yupqa kesma olinadi. So'ngra bu kesma buyum oynasiga qo'yilib ustiga 2-3 tomchi distillangan suv tomiziladi va usti qoplagich oyna bilan yopiladi. Bu preparat mikroskop ostida kichik (8xli) obyektiv bilan kuzatiladi. Preparatdagi hujayralar bir tekis bo'yalgan va tarang holda bo'ladi (turgor holatda). Bu holatni chizib olib, kuzatishni davom ettirib, qoplagich oynaning bir chekkasiga NaCl ning to'yingan eritmasidan pipetka yordamida 3-4 tomchi tomiziladi. Preparatdagi suv esa qoplagich oynaning ikkinchi tomonidan filtr qog'ozga shimdirib olinadi.

Bir necha daqiqadan so'ng protoplazma hujayra po'stidan ajralib (burchaklaridan) ichkariga tortila boshlaydi, ya'ni boshlang'ich plazmoliz boshlanadi. Kuzatuvni davom ettirib, protoplazmaning ko'plab ajrala boshlanganligini – botiq plazmolizni va nihoyat hujayra markaziga quyulqashib, ya'ni qavariq plazmoliz ro'y berganligi kuzatiladi. Oradan biroz vaqt o'tgach, shu qoplagich oynaning bir chekkasidan (dastlabki suvni shimdirilgan tomonidan) bir necha tomchi toza suv tomizilib, ikkinchi tomondan filtr qog'oz yordamida, qoplagich oyna ostidagi eritma shimdirib olinadi. Natijada, kesma hujayralari qayta suvni shimib oladi va turgor holatiga qaytadi, ya'ni deplazmoliz jarayoni sodir bo'ladi[4].

Xulosa va takliflar. Integratsiya darslari nafaqat nazariy darslarda balki, amaliy darslar va laboratoriya mashg'ulotlarida ham o'zining o'rniga ega. Yuqorida ko'rib chiqilgan laboratoriya mashg'ulotining nazariy qismida ko'pgina fizik atamalar, fizik jarayonlarni bilish talabalarida darsni o'zlashtirish samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Dars jarayonida mavzuga taaluqli bo'lgan fizik atamalarning fizikaviy jarayonlarini ifodalovchi videorolik namoyish qilinsa, kuzatuvchilarda fizikaviy jarayonlar o'simliklarda qanday ko'rinishda kechishi haqida assotsiativ fikrlash imkoniyati paydo bo'ladi. Amaliy tajribani bajarib talabalar biologik bilimlarga ega bo'ladi. Demak, integratsion darslar talabalarida kognitiv, assotsiativ fikrlash, ilmiy dunyoqarashni kengaytirish, tahlil qilish, mustaqil fikrlash qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi prezidentining qarori. kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. 12.08.2020 yildagi PQ-4805-son.
2. <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=532570>- Integrativniy urok biologii.
3. Khujamov A., Norboboyeva T., Fayziyev V. lar tomonidan tayyorlangan "Botanika (Anatomiya va morfologiya) fanidan laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar" Sam.D. U. O'quv qo'llanma.
4. Qodirova Maxfuzaxon Raxmatovna - Biologiya fanini o'qitishda integratsiyalashgan yondashuv. International scientific-practical conference on modern education: problems and solutions" vol. 2 no. 8 (2023) 148.
5. Toshmuhamedov R.I.- O'simliklar sistematikasidan amaliy mashg'ulotlar: pedagogika universiteti talabalari uchun o'quv qo'llanma.
6. Ibdova Mahfuza Namozovna "BIOLOGIYANI OQITISHNING INTERFAOL VA MUAMMOLI IZLANISH METODLARI." PEDAGOGS jurnali 11.2 (2022): 12-21.

7. Ibodova Mahfuza Namozovna Akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishda integrativ texnologiyalardan foydalanishni tashkil etishning metodik tizimi. Uzluksiz ta'lim . Toshkent . 2023 y. № 6 Б- 126-129 bet
8. Ibodova Mahfuza Namozovna Akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishning integrativ texnologiyalarni takomillashtirish O'zMU xabarlari vestrnik nuuz acta nuuz mirzo ulug'bek nomidagi o'zbekiston milliy universiteti ilmiy jurnali 2023 y 1/12/2 B 93-96
9. Styajkina E.E.- Integrirovannoe obucheniya na urokax biologii-statiya. <https://infourok.ru/statya-integrirovannoe-obuchenie-na-urokah-biologii-4620695.html>
10. Safitri M., Riandi R, Widodo A and Nasution W R. Integration of Various Technologies in Biology Learning. International Conference on Mathematics and Science Education (ICMScE)IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series 895 (2017) 012145 d.
11. www.pedagog.uz.sayti ma'lumotlari.
12. www.thelearningweb.net. Ta'lim tarmog'i.
13. www.inetlibrary.com.Internet-kutubxona
14. www.tdpu.uz
15. www.pedagog.uz

UDK:159.9

Samigul QAYUMOVA,
QarDU tayanch doktranti
E-mail: qayumovasamigul@gmail.com

P.f.dok. B.Jo'rayev taqrizi asosida

SOCIO-HISTORICAL SIGNIFICANCE IN THE DEVELOPMENT OF THE USE OF ART THERAPY AMONG SCHOOLCHILDREN

Annotation

History of art therapy. Prospects of development of art therapy. Definitions and importance of art therapy. Importance of school students' use of art therapy. The role of art therapy in mental development of schoolchildren. Study of art therapy in foreign studies.

Key words: Art therapy, art therapist, sculpture, creativity, psychotherapy, treatment, art.

ОБЩЕСТВЕННО-ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ АРТ-ТЕРАПИИ СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

История арт-терапии. Перспективы развития арт-терапии. Определения и значение арт-терапии. Важность использования школьниками арт-терапии. Роль арт-терапии в психическом развитии школьников. Изучение арт-терапии в зарубежных исследованиях.

Ключевые слова: Арт-терапия, арт-терапевт, скульптура, творчество, психотерапия, лечение, искусство.

MAKTAB O‘QUVCHILARIDA ART- TERAPIYADAN FOYDALANISHNING RIVOJLANISHIDAGI IJTIMOYIY TARIXIY AHAMIYATI

Annotatsiya

Art-terapiyaning tarixi. Art - terapiyaning rivojlanish istiqbollari. Art -terapiyaga berilgan ta'riflar va ahamiyati. Maktab o'quvchilarining art terapiyadan foydalanishining ahamiyati. Maktab o'quvchilarining psixik rivojlanishida art-terapiyaning o'zining ahamiyati. Art-terapiyaning xorijiy tadqiqotlarda o'rganilishi.

Kalit so'zlar: Art-terapiya, art terapevt, haykaltaroshlik, ijodkorlik, psixoterapiya, davolash, san'at.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim va madaniyatni tez va uyg'un rivojlantirish, ijtimoiy munosabatlarni va siyosiy ustqurmani takomillashtirish, jamiyatning asosiy ishlab chiqaruvchi kuchi va oliy boyligi bo'lmish insonning o'zini yanada kamol toptirishi manfaatlarini yosh avlodlarga ta'lim va tarbiya berishga yangicha, yana ham keng ko'lamda yondashishni talab qiladi. Psixologiya fanining vazifasi o'quvchilarga voqeylik va jamiyatdagi voqea va hodisalarning, jamiyat hayotida umumiy psixologik hodisalar, holatlar va jarayonlarning mohiyatini tashkil etishga, shaxsning kamoloti va unga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, uning individual psixologik xususiyatlari, emosional va irodaviy sifatlarini tahlil etishga o'rgatishdan iborat.

Hozirgi davrda psixologiyaning nazariya va amaliy yutuqlari atrof-muhit hamda jamiyatning juda keng qirralariga tatbiq qilinmoqda. Psixologiya fanini muayyan sohalariga bo'lishda aniq, yaqqol faoliyatning psixologik tomoni, insonning jamiyatga nisbatan psixologik munosabati, taraqqiyotning psixologik jabhasi asos qilib olingan. Psixologiya iqtisod, pedagogika, falsafa, mantiq, sotsiologiya va boshqa ijtimoiy gumanitar fanlar bilan aloqador fan hisoblanadi. Chunki hamma sohada inson-shaxs faoliyat ko'rsatar ekan har bir sohada ishni samarali tashkil etish, olib borish uchun kishilar psixologiyasini, odamlarning turli vaziyatlardagi xulq-atvor normalarini bilish va shunga ko'ra ish olib borish muhimdir.

Hozirgi kunda psixologiyaning 300 dan ortiq tarmoqlari fan sifatida rivojlanayotganligi uning fanlar tizimida yanada mustahkamlanayotganligidan dalolat beradi. Umumiy psixologiya – psixik faoliyatning umumiy qonuniyatlari va ularning o'ziga xos jihatlari o'rganadigan maxsus soha. Pedagogika psixologiya – insonlarga ta'lim va

tarbiya berishning psixologik qonuniyatlarini o'rganishni o'z predmeti deb biladi. Yosh davrlar psixologiyasi – turli yoshdagi odamlarning tug'ilganidan to umrining oxirigacha psixik rivojlanish jarayonini, shaxsning shakllanishi va o'zaro munosabatlari qonuniyatlarini, individning yoshiga xos tarzda o'zgarish tamoyillarini o'rganadi.

Psixologiya yaxlit va mustaqil fan sifatida odamlarda mentalitetning shakllanishiga xizmat qilib, inson omiliga aloqadorligi uning shu yo'nalishdagi muammolarni ma'lum ma'noda o'rganadigan barcha fanlar bilan bevosita aloqasini taqozo etadi. Bular, birinchi navbatda, ijtimoiy gumanitar fan sohalarini bo'lib, psixologiyaning ular orasidagi mavqeyi o'ziga xosdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologiyani yangi sohalaridan biri bu – art terapiyadir. Zamonaviy psixologiyaning sohalaridan biri sifatida art-terapiya ko'pincha esga olinadi. Ushbu sohaning turlari va usullari xilma-xildir, bu eksperimentlar uchun juda katta maydonni ta'minlaydi. Bu so'zma-so'z tarjima qilinganda, san'at orqali davolashni anglatadi. Art terapiya sohasini o'rganish bo'yicha xorijiy va hamdo'stlik mamlakatlarida bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan. Xususan, Elena Tararina “Практикум по арт-терапии в работе с детьми” kitobida, М. В. Киселева (Арт-терапия в практической психологии и социальной работе), Caroline Case and Tessa Dalley (The Handbook of Art Therapy), Minh-Anh Nguyen: Dubna Psychological Journal (Art Therapy-A Review of Methodology), Olga Chebakova, Valentina Belovodskaya, Edwardslar art terapiya va undan foydalanish haqida, A.I.Kopitin, R.Kruchfeld, L.D.Lebedeva, A.A.Osipova, N.Yu.Sergeev, Berns, Alain de Botton and John Armstrong “Art as Therapy”, A.Cathy Malchiodi, Catherina Hyland Moon, Mildred Lachman-

Chapin, Nevzat Tarxan, Xomyakov.D, Kurakina S, Alekseeva M, Minh-Ann Nyugen, N.Sosnikova, E.Levechenko, O.Jbanovalar art terapiyaga oid ilmiy izlanishlar olib borishgan.

-Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Art-terapiyaning paydo bo'lish tarixi va maktab o'quvchilarining rivojlanishidagi ahamiyatini muhim omil sifatida ko'rib chiqish.

Tahlil va natijalar. Art terapiya sifatida faqat XX asr o'rtalariga borib rasmiylasha boshladi. Art terapiya – insonparvalik sohasidagi yangi psixiatriyadir. U asosan, badiiy ishlab chiqarishdan foydalanishga asoslangan davolashning bir turi bilan shug'ullanadi. Darhaqiqat, art – terapevtik mashg'ulotlar paytida insonlar o'zlarining his-tuyg'ularini ifoda etishlari, san'atning turli shakllari, jumladan rasm, raqs, kompozitsiya, haykaltaroshlik va hokazolardan foydalanib, shaxsiy xususiyatlarini o'rganish imkoniyatiga ega.

Art terapiya – bu psixoterapiyaning bir qismi sifatida paydo bo'lgan amaliyot sohasi bo'lib, san'at psixoterapevtik faoliyat kontekstida qo'llaniladi, ammo uning rivojlanishi va umuman psixoterapiyaning rivojlanishi jarayonida u aslida butunlay mustaqil ijtimoiy-madaniy hodisaga aylandi. Bu sifatida u nafaqat kuchli g'oyaviy va amaliy sohalarning ta'sirini boshdan kechiradi, balki psixoterapiya, san'at va mafkura sohasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bir so'z bilan aytganda, art terapiya psixologiya va psixoterapiyaning qismlari yoki "versiyalari", "variantlari"dir. Art – terapiyaga falsafiy qiziqish quyidagilar bilan bog'liq:

Art terapiya misolida XX asrning asosiy tendensiyalarining uyg'unligi va o'zaro ta'sirini kuzatishimiz mumkin: insonparvarlik hodisalarini tasvirlash uchun yangi tillar va g'oyalarni izlash, gumanitar, ijtimoiy sohalarni tavsiflash va baholashning ratsionalistik klassik paradigmasini yengib o'tishga urinish, Yevropa jamoat ongiga inqilobiy, turli xil madaniy yot g'oyalar va ta'limotlarning aralashuvi, turli ijtimoiy guruhlar uchun bir nechta turmush tarzining paydo bo'lishi, Yevropa dunyosi uchun ta'limotlar konseptual vakolatxonalar, shuningdek, ijtimoiy-madaniy yoki mafkuraviy harakatlar sifatida rasmiylashtirilgan ko'plab ijtimoiy-siyosiy loyihalarning paydo bo'lishi; tobora ko'proq "falsafiy guruhlar va harakatlar"ga aylanib borayotgan vaziyatga olib keldi.

Art – terapiyaning amaliy rivojlanishi va uning Rossiyada qayta kiritilishi uslubiy asoslarini yaratishni talab qiladi, bu esa, o'z navbatida, ushbu masalani aniq falsafiy rivojlantirishni taqozo etadi.

Art-terapiya, G'arb psixoterapiyasining aksariyat sohalari singari, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, "tibbiy" modelni rad etadi. "Tibbiyot" maqsadlari o'rniga "uyg'unlashtirish", odamga "o'zini o'zi anglash va erkinlik fikr bildirishda yordam berish", "shaxsiy o'sishni rag'batlantirish" va boshqalar kiradi.

Psixoterapevtik amaliyot sifatida art terapiya turli xil maktablar va an'analar doirasida mavjud bo'lgan juda xilma-xil hodisa bo'lib, u o'xshash bo'lmagan modellar va ruhiy hodisalarni ham, shaxsni ham tushunishga asoslangan. Umuman olganda, art terapiyani ijodiy o'zini namoyon qilish, individual qobiliyatlarni ochish va o'zini – o'zi takomillashtirish imkoniyati va zarurligi g'oyasiga asoslangan psixoterapevtik usul sifatida ta'riflash mumkin.

Psixologiyada eng mashhur art terapiya turlarini ko'rib chiqishdan oldin, ushbu tuzatish uslubini yaratish va rivojlantirish tarixiga e'tibor qaratish lozim. Dastlab, badiiy davolanish sxemasi Z.Freyd, K. Yung, A.Maslou kabi taniqli shaxslarning nazariyalarida taqdim etilgan. Ammo amalda faraziy modellar faqat XX asrning 30-yillarida paydo bo'ldi va qo'llanila boshlandi. Shunga o'xshash tuzatish usuli urush tugaganidan keyin AQSHdan Germaniyaga ko'chib ketgan

bolalarni davolashda qo'llanila boshlandi. O'sha paytlarda art-terapiya stressni yengish va fashist lagerlarida bo'lgan davrda olgan jarohatlariga qarshi kurashishning yagona yo'li bo'lgan. Birinchi tajribalar ijobiy natija berdi, shuning uchun "art davolash" tobora ommalashib bordi. Art-terapiya rivojlanishining boshida Z.Freydning psixoanalitik qarashlarida aks ettirdi. Yung, esa unga ko'ra mijozning badiiy faoliyatining yakuniy mahsuloti (xoh rasm, xoh haykaltaroshlik bo'lsin) uning ongsiz ruhiy jarayonlarini ifoda etadi. Shuningdek, 1960 yilda Amerikada Art Terapiya Assotsiatsiyasi tashkil etildi.

Art-terapiyaning ko'p sonli va tez-tez qarama-qarshi ta'riflari - yoki badiiy psixoterapiya - bu atamadan beri ilgari surilgan va keyinchalik bu kasb birinchi marta 1938-yillarning oxirida paydo bo'lgan. Buyuk Britaniyalik rassom Adrian Xill rasm yaratishning terapevtik qo'llanilishini tasvirlash uchun "art terapiya" atamasini ishlatgan birinchi shaxs bo'lganligi e'tirof etilgan. Sil kasalligidan tuzalib ketayotib, rasm chizish va rasm chizishning terapevtik afzalliklarini kashf etgan. Xill uchun art-terapiyaning ahamiyati "ongni to'liq jalb qilishda va tez-tez ijodiy energiyasini chiqarishda" edi. Bu, dedi Xill, bemorga "o'z baxtsizliklariga qarshi kuchli himoyani yaratishga" imkon beradi, deya ta'kidlagan.

Shu bilan taxminan bir vaqtning o'zida Margaret Naumberg ham AQSHdagi ishini tasvirlash uchun art-terapiya atamasini ishlatish boshladi. Naumbergning art-terapiya modeli o'z usullariga asoslanadi.

Xill va Naumberg tomonidan qabul qilingan art-terapiyaga yondashuvlar juda boshqacha bo'lsa-da va keyingi rivojlanishlar bilan almashtirildi. Art terapiya kasb doirasida, ularning ishi shunga qaramay, muhim va doimiy ta'sir ko'rsatdi. Buning sababi, Buyuk Britaniyada art-terapiya "ikki parallel yo'nalish" bo'ylab rivojlangan. Xill tomonidan ilgari surilgan terapiyada san'atdan foydalanish, Naumberg tomonidan terapevtik munosabatlar sifatida edi. Ushbu yondashuvlarning birinchisi san'at yaratish jarayoniga xos bo'lgan shifo potentsialiga urg'u beradi, ikkinchisi esa art terapevt, mijoz va san'at asari o'rtasida o'rnatilgan terapevtik munosabatlarning muhimligini ta'kidlaydi.

Art-terapiya kasbi o'zini namoyon qilganligi sababli, ta'riflar yanada mustahkamlandi. Zamonaviy nuqtai nazardan, art-terapiya art-terapevt va mijoz o'rtasida o'rnatilgan psixoterapevtik munosabatlarda tasvir va ob'ektlarni yaratish markaziy rol o'ynaydigan terapiya shakli sifatida belgilanishi kerak. Masalan, Britaniya Art Terapevtlar Assotsiatsiyasi (BAAT) hozirgi vaqtda art terapiyani quyidagicha ta'riflaydi:

Art-terapiya - bu badiiy mediadan asosiy aloqa usuli sifatida foydalanadigan psixoterapiya shakli.

Art-terapevtga yuborilgan mijozlar san'at sohasida oldingi tajribaga yoki mahoratga ega bo'lishi shart emas, art-terapevt birinchi navbatda mijozning qiyofasini estetik yoki diagnostik baholash bilan shug'ullanmaydi.

Amaliyotchilarning umumiy maqsadi mijozga xavfsiz va qulay muhitda badiiy materiallardan foydalanish orqali shaxsiy darajada o'zgarish va o'sishni ta'minlashga imkon berishdir.

Boshqa milliy professional assotsiatsiyalar o'xshash, ammo bir-biridan farq qiladigan ta'riflarni beradi. Masalan, Amerika Art Terapiya Assotsiatsiyasi (AATA) art terapiyani quyidagicha ta'riflaydi:

Art-terapiya - bu kasallik, travma yoki hayotda qiyinchiliklarga duch kelgan odamlar va shaxsiy rivojlanishga intilayotgan odamlar tomonidan professional munosabatlar doirasida san'at yaratishdan terapevtik foydalanish.

San'at yaratish va san'at mahsulotlari va jarayonlari haqida fikr yuritish orqali odamlar o'zini va boshqalarni alomatlar, stress va travmatik tajribalar bilan yengish haqida xabardorligini oshirishi mumkin;

kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish va san'at yaratish, hayotni tasdiqlovchi zavqlaridan bahramand bo'lish.

Xuddi shunga o'xshash tarzda, Kanada Art-terapiya Assotsiatsiyasi (CATA) art terapiyani quyidagi atamalar bilan belgilaydi:

Art-terapiya - shaxslarning aqliy, jismoniy, hissiy farovonligini yaxshilash va yaxshilash uchun san'at yaratish va respondentlarni aks ettirishning ijodiy jarayonidan foydalanadi.

Ushbu jamoaviy, rasman tasdiqlangan ta'riflar art-terapiya nima ekanligini tushuntirishga yordam beradi.

Art-terapiyani qisqacha ta'riflash juda qiyin. Ba'zilar uchun bu terapevtik tajribaning asosiy agenti sifatida san'atning o'zi haqida. Boshqalar uchun terapevt bilan munosabatlarda hal qiluvchi element hisoblanadi. Bu ikkalasining ham o'z o'rnini bor va hech biri boshqasidan yaxshiroq yoki muhim emas. Bu shaxsga va ularning qanday ishlashiga bog'liq.

Bu yerda shuni ta'kidlash kerakki, art-terapiyada bu munosabatlar tasviriy san'atga (birinchi navbatda, rasm, chizish va haykaltaroshlik) qaratilgan va odatda musiqa, drama yoki raqs kabi boshqa san'at turlaridan foydalanishini o'z ichiga oladi. Ushbu turli xil fanlar o'rtasida biroq o'xshashlik bo'lishi mumkin bo'lsa-da Buyuk Britaniyada bu san'atlarni terapevtik qo'llash, xuddi art-terapistlar kabi, maxsus tayyorgarlikdan o'tgan terapevtlar tomonidan amalga oshiriladi.

Art-terapiyaning maqsadlari art-terapevt ishlaydigan shaxslarning o'ziga xos ehtiyojlariga qarab o'zgaradi va bu ehtiyojlar terapevtik munosabatlar rivojlanishi bilan o'zgarishi mumkin. Bir kishi uchun art-terapiya jarayoni art-terapevti tasvirlar yaratish va muhokama qilish orqali hissiy qiyinchilikni baham ko'rishga va o'rganishga undashi mumkin, boshqa respondent uchun esa bu ularga o'z faoliyatini o'tkazish imkoniyatini berishga qaratilgan bo'lishi mumkin. Rangli qalam va belgi qo'yiladi, shu bilan ilgari ifoda etilmagan his-tuyg'ularga shakl berishning yangi usullarini ishlab chiqadi.

Ko'pincha shunday deb taxmin qilingan bo'lsa-da, faqat tasviriy san'at bo'yicha texnik bilimga ega bo'lgan shaxslar art-terapiyadan foydali tarzda foydalanishlari mumkin emas. San'at asosan dam olish yoki ta'lim maqsadlarida qo'llanilganda paydo bo'lishi mumkin - faqat art-terapiya eng ko'p tashvishlanayotganini yashirish uchun xizmat qilishi mumkin. Ya'ni, san'at vositasida tuyg'ular va inson tajribasining ramziy ifoda etishdir.

Bugungi kunda art terapiyaning deyarli barcha turlari psixoterapiyada keng qo'llaniladi. Bunday usul odamga ko'p muammolarini tushunishga va hal qilishga, shaxsiyatining yangi qirralarini ochishga imkon beradi. "Art-terapiya" atamasi

ularning psixo-emotsional holatini ifoda etish uchun san'at orqali davolashni anglatadi.

Art-terapiya turli sabablarga ko'ra turli xil ehtiyojlar va qiyinchiliklarga duch kelgan odamlarga yordam berishi mumkin. Qo'llab-quvvatlovchi munosabatlar kontekstida tasvirlarni yaratish, tasvirlarda fikrlash va his qilish, boshqa narsalar qatori, hayotdan foydalanish va tavakkal qilishni o'z ichiga oladi, insonning hissiy o'sishi, o'zini o'zi qadrlashi, psixologik va ijtimoiy integratsiyalashuviga yordam beradi.

Art-terapiya mohiyatida inson san'atining biror turi bilan mashg'ul bo'lar ekan - chizadi, bunda u kechinmalari va ichki dunyosini namoyon qiladi degan tushuncha yotadi. Art terapiya insonga san'at orqali, psixologik muammolarini hal qilishga ko'maklashadi. Davolovchi mashg'ulotlar albatta art-terapevt, psixolog yoki psixoterapevt ishtirokida o'tkazilishi shart. Art terapiya usuli o'z oldiga qator psixologik vazifalarni qo'yadi. Shu sababli unda mutaxassis ishtiroki va maslahati zarur. Kundalik tashvishlardan chalg'ish, tushkunlik va yolg'izlik dahshatini yengib o'tish uchun musiqa, raqs, rasm chizish kabi mahg'ulotlar yordam berishi tez-tez uchrab turadigan holat. Bolaligimizda turli qiziq faoliyatlar tufayli vaqt hisobini yo'qotib, xayol dunyosiga g'arq bo'lganimizni yaxshi eslaymiz. Art terapiya shunga o'xshash mashg'ulotlar zahirida paydo bo'lgan va uning maqsadi ham insonga ruhiy beqarorliklar davrida yordam berishdir. Art terapiya yordamida salbiy his-tuyg'ularni (agressiya, g'azab, dilsiyohlik) ijodiy shaklda ifodalashda namoyon bo'ladi. Bu orqali inson o'zida ichki chigallikning yozilganini, kuchli toliqishni his qiladi. Bunday ijodiy faoliyatdan keyin, tinchlanib, sokin tortib qoladi. Ijodiy mehnat yordamida kishi o'z imkoniyatlarini yuzaga chiqaradi. Art seanslar bolalar va kattalarga har tomonlama uyg'un rivojlanishiga erishishda ko'mak beradi.

Zamonaviy amaliyotda art-terapiya orqali qanday natijalarga erishish imkonligi benihoyatda ahamiyatga egadir. Aslida, san'at bilan davolash, uning soddaligiga qaramay, shunchaki ajoyib effekt beradi.

Art-terapiya odamga his-tuyg'ularni ifoda etish, stimullarga nisbatan reaksiyalarini, ayniqsa tajovuzkorlik haqida ko'proq gapirishga imkon beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib, shuni aytish joizki, dastlab art terapiya psixoterapiya tarkibida shakllangan bo'lib, terapevtik vositasi sifatida qo'llanilgan. Keyinchalik alohida fan sifatida ajralib, o'zini -o'zi anglash, his - tuyg'ularni ifodalashda qo'llanila boshlangan. Art-terapiya - tasvir, modellashtirish, raqs va boshqa san'at va ijod turlari orqali shaxsning ichki dunyosi mazmunini ramziy ravishda ifodalash orqali ichki uyg'unlik va psixologik farovonlikka erishish usuli sifatida foydalanilmoqda. Hozirgi kunda maktabgacha tashkilotlarida va maktab muassasalarida bolalar va o'quvchilarga art terapiyaning turlaridan qo'llanilmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. M "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz". - Toshkent: "O'zbekiston", NMIU. 2017. - 488 b.
2. Mirziyoyev Sh. M Yangi O'zbekiston strategiyasi. - Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. - B. 53.
3. "Pedagogika.Psixologiya" fanidan o'quv-uslubiy majmua. Toshkent, 2016
4. Edward D. " Art Therapy", 2013
5. Gualano, Bert, Martarona, Voglino. "Clinik Psychology International" 2017
6. Marian Liebmann "Art Therapy For Groups A hand of Themes and Exercises" 2004
7. <https://telegra.ph/ART-TERAPIYA-nima?>
8. Сборник 2 <http://aeterna-ufa.ru/sbornik/PP-46-2.pdf>

Barno MAMATKARIMOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti
E-mail: barno_xabibullayevna@mail.ru

PhD G'. Otamurodov taqrizi asosida

PRIORITY DIRECTIONS IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL VOCABULARY OF CORRESPONDENCE STUDENTS

Annotation

This article examines the problem of motivating students to study a foreign language, in particular, English, in working with students of correspondence studies in the field of engineering sciences, information about regulatory documents on correspondence education. The work that our country is doing in the field of education today is an opportunity for our people.

Keywords: correspondence education, engineer, motivation, regulatory document, priority direction, law, decision, decree, approach.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ СТУДЕНТОВ ЗАОЧНОЙ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема мотивации студентов к изучению иностранного языка, в частности, английского языка, в работе со студентами заочного обучения в области инженерных наук, сведения о нормативных документах по заочному образованию. Работа, которую сегодня проводит наша страна в сфере образования, – это возможность для нашего народа.

Ключевые слова: заочная форма обучения, инженер, мотивация, нормативный документ, приоритетное направление, закон, решение, указ, подход.

SIRTQI TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING PROFESSIONAL LEKSİKASINI RIVOJLANTIRISHDAGI USTUVOR YO'NALISHLAR

Аннотация

Ushbu maqolada muhandis sohasidagi ya'ni sirtqi ta'lim yo'nalishi talabarlari bilan ishlashda talabalarining chet tilini, xususan, ingliz tilini o'rganishga bo'lgan motivatsiyasi muammosi, sirtqi ta'lim yo'nalishi bo'yicha me'yoriy xujjatlar to'g'risida ma'lumotlar ko'rib chiqiladi. Xozirgi kundagi davlatimiz tomonidan ta'lim olish uchun olib borilayotgan ishlar xalqimiz uchun imkoniyatdir.

Kalit so'zlar: sirtqi ta'lim, muhandis, motivatsiya, me'yoriy xujjat, ustuvor yo'nalish, qonun, qaror, farmon, yondashuv.

Kirish. Ta'lim har bir inson rivojlanishining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, jamiyatning barcha sohalarida maqsadlarga erishish uchun zarurdir. Ish beruvchilar o'z xodimlarida yuqori malakali ishchilarni ko'rishni talab etishadi. Zamonaviy ta'lim jarayonining asosiy talabi - olingan bilimlarni amaliyotda qo'llay olishdir. SHuning uchun ta'lim jarayonini shunday tashkil etish zarurki, ta'lim oluvchilar nafaqat nazariyani o'zlashtiribgina qolmay, balki egallagan bilimlarini kasb-hunar bo'yicha ham muvaffaqiyatli qo'llay olishidir. SHu maqsadda ta'lim muhitiga amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim joriy etilib, uning asosini faoliyat yondashuvi tashkil etadi. Oliy ta'lim muassasalari va soha yo'nalishlari tarixini, ustozlar tahsil olgan va ular tomonidan asos solingan davrlarga bog'lash masalasini keng yoritmoqda. Bu ishni tiklash barobarida, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan iqtidorli yoshlarimizni o'z sohasiga, kasbiga qiziqtirish va ularni ilmparvarlik ruhida tarbiyalashga, qalbida milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov «Jahon bozoridagi integratsiya, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot sur'atlari xalq ta'limining barcha bo'g'inlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni mustahkamlashni talab etmoqda. Binobarin bu hol tarbiya, ta'lim, siyosiy va kasbiy tayyorgarlik masalalarini hal etishga jamuljam yondashishni taqozo qilmoqda» deb ta'kidlagan edilar [1].

Qayd etilgan talablarni bajarish, o'z mutaxassisligi doirasida keng ma'lumotga ega bo'lish, o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'la olish bugungi kunda chet tillarni mukammal egallashni taqozo etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti M.SH. Mirziyoevning 2017 yil 7 fevraldagi «Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmonida ta'lim va fan sohasini rivojlantirish davlat siyosati ma'no-mazmunidan va uning dolzarbligidan kelib chiqib yangi ta'lim mazmuni, barkamol avlod kadrlarini tayyorlashdagi o'zgarishlar va yangicha yondashuvlar, zamonaviy kasb sohalarining paydo bo'lgani hamda uning mamlakatimiz sharoiti bilan bog'liqligini ta'kidlagan[2]. Xususan, respublikamizda yoshlarning xorijiy tillarni mukammal egallashlari, turli yo'nalishlar bo'yicha ma'lumotlarni asliyatdan o'qib o'zlashtirish, tili o'rganilayotgan mamlakat sohiblari bilan erkin muloqot yurita olish kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratila boshlandi.

Mana shunday tarixga ega bo'lgan kasblardan biri bu-muhandis kasbi bo'lib, bu yo'nalish kasblariga tayyorlovchi bilim yurtlari yurtimizning barcha qismlarida mavjuddir. O'zbekiston Respublikasida texnika ta'limi uchun texnik soha vakillarini tayyorlash bo'yicha eng birinchi 1972 yilda Buxoro engil sanoat va oziq-ovqat texnologiya institutida boshlangan. Hozirgi kunda esa eng yirik ishlab chiqarish korxonalari Navoiy va Toshkent viloyatlarida joylashgan. Navoiy viloyatidagi Navoiy davlat konchilik va

texnologiyalar universiteti hamda Toshkent davlat texnika universitetlari muhandis soha vakillarini etishtirishda oliy o'rinlarni egallab keladi. Dastlabki o'qish muddati 5 yil qilib belgilangan edi, keyinchalik 4 yil bakalavr, 3 yil maxsus sirtqi ta'lim, 2 yil magistratura va 5 yil sirtqi ta'lim bo'yicha belgilandi. Keyinchalik bu ta'limni rivojlantirish uchun ko'plab qonun va qarorlar ishlab chiqildi. Maxsus sirtqi ta'limda asosan o'z kasbining egasi, ishini puxta egallagan, oliy ma'lumotga ega bo'lmagan talabalar tashkil etadi.

Davlatimizning birinchi prezidenti Islom Karimovning 1999 yil 14 aprel kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining 14-sessiyasidagi so'zlagan nutqida qo'yilgan vazifalar borasida barcha oliy ta'lim muassasalarida "Kasbiy ta'lim" yo'nalishi bo'yicha muhandis soha vakillarini tayyorlash yo'lga qo'yildi. Muhandis soha vakillarini tayyorlash tizimini rivojlantirishning asosiy muammolaridan biri pedagogik va texnik tayyorgarliklarining aloqasini to'g'ri yo'lga qo'yishdir. Yuqoridagi rivojlanish tarixiga nazar solsangiz asosan ishchi kadr tayyorlash jarayonini e'tiborga olingan bo'lib, kasb-hunar kollejlari va texnika oliy o'quv yurtlarida etuk mutaxassislarni tayyorlash ko'zda tutilgan. Hozirgi kunga kelib ko'plab zamon talabiga mos oliy o'quv yurtlarida soha vakillari tayyorlanmoqda. O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2019 yil 6 sentyabrda "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora – tadbirlar to'g'risida" PF-5812-son Farmoni asosida takomillashtirish, boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus, oliy professional ta'lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalasiga katta e'tibor qaratildi va oliy ta'lim tizimi oldiga bir qancha vazifalar berildi. Mazkur qaror va farmonlar ijrosini ta'minlashda texnika soha vakillarining ingliz tilini tashqi aloqalardagi va mamlakatimizdagi ahamiyati yuqori. Bunda:

mahalliy ishlab chiqarish sanoatini rivojlantirish, jahon bozoriga kirib borishidagi ulushini ko'paytirish;

ishlab chiqarish, industrial zonalarini ko'proq o'rganib chiqish;

xorijiy investorlar bilan aloqalarni kuchaytirish va investitsiyalarni olib kirishni kengaytirish;

laboratoriya jihozlari va anjomlaridan foydalanish yo'riqnomasi ko'rsatmalaridan foydalana olish kabi vaziyatlar qo'yildi.

Xulosa va takliflar. Yuqorida belgilangan me'yoriy xujjatlarni amalda tadbir etishda biz chet tili o'qituvchilari oldida jiddiy ma'suliyatni bajarishga taqozo etadi. SHuning uchun nomutaxassis bo'lgan sirtqi ta'lim yo'nalishidagi talabalarga chet tili o'qitishda kuchli motivatsiya berish orqali etuk mutaxassis tayyorlashga undaydi. Sirtqi ta'lim yo'nalishi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 21 noyabrda 930-son qaroriga asosan qayta tashkil etildi. Bu qaror oliy ma'lumotga ega bo'lmagan tajribali turli soha vakillariga juda katta imkoniyat bo'ldi. Oliy ta'lim muassasasida sirtqi (maxsus sirtqi) ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomda «Ta'lim to'g'risida» va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Toshkent viloyatida sanoat ishlab chiqarish sohasi uchun muhandis-texnik kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2017 yil 27 iyuldagi PQ-3153-son hamda «Oliy ta'lim muassasalarida pedagogika yo'nalishida maxsus sirtqi bo'limlarni tashkil etish to'g'risida» 2017 yil 9 avgustdagi PQ-3183-son qarorlari asosida oliy ta'lim muassasasida bakalavriat ta'lim yo'nalishlari bo'yicha sirtqi (maxsus sirtqi) ta'limni (keyingi o'rinlarda sirtqi (maxsus sirtqi) ta'lim deb ataladi) tashkil etish tartibini belgilaydi. Oliy ta'lim muassasalarida sirtqi (maxsus sirtqi) ta'lim O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli qarori bilan tasdiqlangan

qabul kvotalariga muvofiq tashkil etiladi[3]. Sirtqi (maxsus sirtqi) ta'lim quyidagi shakllarda olib boriladi: sirtqi shakl, maxsus sirtqi shakl, ikkinchi va undan keyingi oliy ma'lumot berishning sirtqi shakli. Lekin hozirgi qonun bo'yicha maxsus sirtqi shakl tugatilgan bo'lib, 5 yillik sirtqi ta'lim shakli mavjuddir. Sirtqi shaklda — umumiy o'rta (10-11-sinflar negizida), o'rta maxsus, kasb-hunar ma'lumoti to'g'risidagi tegishli hujjatga ega bo'lgan va test sinovlaridan (kirish imtihonlaridan) muvaffaqiyatli o'tgan bo'lsa talaba bo'lish imkoniyati mavjud[4].

Muhandis sohasidagi ya'ni sirtqi ta'lim yo'nalishi talabalar bilan ishlashda talabalar chet tili, xususan, ingliz tilini o'rganishga bo'lgan motivatsiyasi muammosiga katta e'tibor berish kerak[5]. CHet tilini o'rganish uchun ularga ko'p kuch, vaqt va xohish kerak, chunki o'rganish uchun motivatsiya bo'lmasa, hech qanday natija bo'lmaydi. Hamma talabalar ingliz tili nima uchun kerakligini tushunishmaydi. Ko'pincha texnika mahsulotlar ob'ektlarga o'zbek tiliga tarjima qilinmasdan keladi: uskunalar ishlatish bo'yicha ko'rsatmalar, turli mexanizmlar va dvigatellarning tavsiflari, texnika xususiyatlar bularga misol bo'ladi. Bundan tashqari, chet ellik hamkasblar bilan hamkorlik qilish uchun ingliz tili kerak bo'ladi[6]. Ingliz tili talabalar uchun xalqaro ko'rgazmalarda qatnashish va boshqa mamlakat investorlari bilan muloqot qilish va tajriba almashish uchun foydali bo'lishi mumkin. Ingliz tilini o'rganish nafaqat filologiya yo'nalishida balki texnika yo'nalishida ham turli yoinchiliklarga duch keladi. YUrtimizning sanoatlashgan erlarida chet tilini o'rganish muhim omil hisoblanadi.

Tog'-kon sanoati nafaqat mamlakatimiz uchun, balki xalqaro korxonalar uchun ham juda muhim, chunki ular xom ashyo qazib olish uchun zarur bo'lgan qayta ishlash zavodlarini qurishda hamkorlik qiladilar. Binobarin, ushbu loyiha kon nazoratchilarni teskari burilish yordamida yig'ish jarayonini nazorat qiluvchi xorijiy ishchilar bilan o'zaro muloqot qilishga o'rgatishga qaratilgan.

Er osti boyliklarini qazib olish – O'zbekistonning eng muhim iqtisodiy ustunlaridan biri. Mineralni qazib olish uchun tog'-kon kompaniyalari turli bosqichlardan o'tadi. Qisqasi, ular ishlab chiqarishni rejalashtirish uchun malakali kadrlarni yollashdan boshlaydi; ikkinchidan, ular ma'danni ma'dan qazib olish va kontsentratsiyalash, keyin uni maydalash va boshqa jarayonlar qatorida, kondan material olish imkoniyatiga ega bo'lishadi va nihoyat, yig'ilgan xom ashyoni har xil qayta ishlash zavodlariga etkazib berishadi. Mineralni qayta ishlash zavodlari qurilishidan boshlanadi. Xalqaro kompaniyalar - tegirmon va maydalagichlardan sotib olingan mashinalarni yig'ish mas'uliyati bu mashinalarga misol - to'liq o'zbek kompaniyasida ishlaydigan muhandislarga yuklatilgan. Bundan tashqari, etkazib beruvchilar nazoratchilarni mijozning zavodiga yuboradilar fabrikalar qaerda bo'lmasin, yig'ish jarayonini nazorat qiladilar. Qayta ishlash zavodlarini yig'ish paytida, ehtimol, qurilish kompaniyasi xodimlari ishi davomida tekshiruvlar o'tkaziladi[7]. Bunday tekshiruvlar xorijiy supervayzerlar tomonidan amalga oshiriladi, bu esa etkazib beruvchining nazoratchisi, o'zbek muhandislari va ustalari va boshqa ishchilar o'rtasida o'zaro muloqot qilish imkoniyatini ochadi. Milliy ishchining ingliz tilini bilmasligi tufayli bu qismlarning o'zaro ta'siri ko'pincha noto'g'ri tushuniladi. Xo'sh, nima uchun bu loyiha O'zbekiston kon sanoati muhandislari va ustalari uchun muhim? Aynan, chunki chet ellik rahbar bilan o'zbek muhandislari va ustalari o'rtasidagi til to'sig'i muloqotni samarasiz qiladi; shuning uchun protsedura yoki ishning o'zi qiyinlashadi. SHu bois davlatimiz rivoji uchun bunday vaziyatlarni inobatga olgan holda ijtimoiy-iqtisodiy siyosatda mamlakat hayotini barcha javhalarini rivojlantirishga juda katta e'tibor berilmoqda.

Bugungi kunda zamonaviy kadrlar oldiga qo'yilayotgan yangi bir muhim vazifalardan biri – malakali mutaxassislar sifatida o'zligining, o'z qobiliyatini, individualligini, shaxsiy fazilat hamda hislatlarini bilgan holda mehnatni oqilona, ilmiy asosda tashkil etish va ijtimoiy foydali mehnatni barcha sohalarida iqtidorli kasb sohibi sifatida faoliyat yuritishga qaratilgan. CHet tilini o'rganishda sodir bo'layotgan keskin o'zgarishlar ishlab chiqarishdagi mutaxassis bo'lmagan yo'nalishlar uchun texnik atamalardan foydalanish usullari va qiyinchiliklari berilgan[8]. O'z ishida mutaxassislar uchun texnik atamalarni o'rganish va ishlashning turli usullari mavjud[9]. O'rta maktabda ta'limda texnik atamalarni ingliz tilida o'qitish tizimini ko'rib chiqishning alohida jihati hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi ham shundan iboratki nofilologik bo'lgan Oliy ta'lim muassasalarida mana shunday chet tilini yaxshi o'zlashtirgan etuk mutaxassislarni etishtirishda ingliz tili o'qituvchilarining ta'lim berish jarayonida turli qiyinchiliklari mavjud. Tayyorlangan dars rejasidagi mavzularga o'rta ma'lumot bilan kelgan talabalarining bilim darajasi etarli emasligi, texnika oliy o'quv yurtlarida inglizcha-o'zbekcha adabiyotlarning etarlicha mavjud emasligi, ushbu ilmiy ishni tayyorlashga turtki bo'ldi.

Zero, yurtboshimiz tomonidan belgilab berilgan ustuvor vazifalar nafaqat ta'limning rivojlanishi, balki, taraqqiyotning yangi bosqichini boshlab beradigan fan-ta'lim-ishlab chiqarish aloqalarini rivojlantirishning zamonaviy dasturi sifatida ham e'tirof etish mumkin. Ushbu dasturning hayotga tadbiiq etilishi esa istiqbolda har bir oliy ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyat natijalarini tijoratlashtirishning aniq mexanizmlari yaratilishiga, ilmiy tadqiqotlarni ishlab chiqarishga qo'llash samaradorligi ortishiga xizmat qiladi[10]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi PQ-3153-son qarori "Toshkent viloyatida sanoat ishlab chiqarish sohasi uchun muhandis-texnik kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori Sirtqi (maxsus sirtqi) ta'limga talabalarni qabul qilish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 20-iyundagi 393-son qarori bilan tasdiqlangan Oliy ta'lim muassasalarining bakalavriatiga talabalarni o'qishga qabul qilish tartibi to'g'risidagi nizom hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu ma'lumot muayyan darajada xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. To'ldirilgan 2-nashri. - T., O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. 2000. - 86 b.
2. Mirziyoyev SH.M. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili»da amalga oshirishga oid Davlat dasturini o'rganish bo'yicha ilmiy-uslubiy risola. - T., «Ma'naviyat» nashriyoti, 2017. - 416 b.
3. Oliy ta'lim muassasasida sirtqi (maxsus sirtqi) ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida NIZOM. Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 21 noyabrda 930-son qarori, I-ILOVA
4. Zamonaviy ta'lim (ilmiy-ommabop jurnal) №12, 2021. ISSN2181-6516/www.ITM.uz. 30 bet.
5. Эрофеэва В.А. Вопросы формирования компетентности будущих менеджеров на уроках английского языка в техническом ВУЗе // Современные гуманитарные исследования. М., 2009. С. 197–198.
6. Zamonaviy ta'lim (ilmiy-ommabop jurnal) №5, 2020. ISSN2181-6516/www.ITM.uz. 23 bet.
7. Zamonaviy ta'lim (ilmiy-ommabop jurnal) №5, 2020. ISSN2181-6516/www.ITM.uz. 25 bet.
8. The lexical approach: the state of EFL and a way forward-Hove: Language teaching publications. 1993.99p.
9. Wills D. Grammar and lexis some pedagogical implications.-London. Routledge. 1993
10. Zamonaviy ta'lim (ilmiy-ommabop jurnal) №7, 2020. ISSN2181-6516/www.ITM.uz. 26 bet.

UDK:37.02

Gulshoda MIXLIYEVA,
Toshkent axborot texnologiyalar universiteti Qarshi filiali mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: gulshodamixliyeva94@gmail.com

NamMQI o'qituvchisi (PhD) N.Farxodjonova taqrizi asosida

ERKINLIK VA MAS'ULIYAT TUSHUNCHALARI TO'G'RISIDA TURLI QARASHLAR

Annotatsiya

Ushbu maqola erkinlik va mas'uliyat tushunchalari to'g'risida turli qarashlarga bag'ishlangan. Erkinlik va mas'uliyat tushunchalarining falsafiy lug'atlardagi izohi va To'nyuq bitiktoshida erk va erkinlik masalasi keltirilganligi alohida o'rganilgan. Bundan tashqari faylasuf va qomusiy allomalar Hegel, V.Vindelband, D.Didro, Kant, Jon Pol Sartr, Spinoza va professor Abdurahim Erkayevning erkinlik va mas'uliyat to'g'risidagi fikrlari solishtirib tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: Erkinlik, ma'suliyat, zaruriyat, erkinlik nazariyasi, tafakkur erkinligi, pozitiv erkinlik, negativ erkinlik.

DIFFERENT VIEWS ON THE CONCEPTS OF FREEDOM AND RESPONSIBILITY

Annotation

This article is devoted to various views on the concepts of freedom and importance. The explanation of the concepts of freedom and responsibility in philosophical dictionaries and the question of free and freedom in the firstborn scroll are studied at the beginning. In addition to the philosopher and the scientists Hegel, V.Vindelband, D.Didro, Kant, John Paul Sartre, Spinoza, and professor Abdurahim Erkayev's views on freedom and responsibility have been studied in comparison.

Keywords: Freedom, Responsibility, necessity, freedom theory, freedom of thought, positive freedom, negative freedom.

РАЗЛИЧНЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПОНЯТИЯ СВОБОДЫ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Аннотация

Эта статья посвящена различным взглядам на концепции свободы и ответственности. Отдельно изучено толкование понятий свободы и ответственности в философских словарях и вопрос о свободе, представленный в Тунюкукском писцовом камне. Кроме того, труды философов и ученых-гуманистов таких как Гегель, В.Виндельбанд, Д. Дидро, Канта, Жана-Поля Сартра, Спинозы и профессора Абдурахима Эркаева идеи о свободе и ответственности исследовались сравнительно.

Ключевые слова: Свобода, ответственность, необходимость, теория свободы, свобода мышления, позитивная свобода, негативная свобода.

Kirish. Har qaysi davr o'z zamoniga mos bo'lgan shaxsni tarbiyalashni maqsad qiladi va ijtimoiy taraqqiyot modelini shu zaylda belgilaydi. Mustaqillikning ilk kunlaridan erkin va ozod shaxsni shakllantirish masalasi yetakchi vazifaga aylandi. Shaxs erkinligi va uning mas'uliyati masalasi demokratik jamiyat barpo etishning muhim shartlaridan biri sifatida belgilandi. Negaki, erkinlik o'sgani sayin, jamiyat taraqqiyotga erishadi va aksincha.

Butun ijtimoiy tarix davomida erkinlik insoniyat hayotining dolzarb muammosi bo'lib kelgan. Erkinlik yo'lida kurashish uchun qanchadan qancha qonli urishlar, xalq qo'zg'alonlari bo'lgan. Qanchadan qancha insonlar erkinlikka erishish yo'lida jon berishgan. Ko'plab mutafakkirlar, olimu ulamolar, badiiy ijod namoyandalari komil insonni tarbiyalash, erkin jamiyatni qanday qurish to'g'risida o'z fikrlarini bildirganlar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Erkinlik masalasi qadim qadimdan insonlarni ohanrabodek o'ziga tortib keladi. Erkinlik ko'ngil tusagan ishni qilish yoki tiyiqsizlik degan bir yoqlama fikrdan qochib uni avvalo mas'uliyat ekanligini anglab olishimiz zarur. Erkinlik avvalo insonga mas'uliyat yuklaydi. Davlat qonunlari insonlarga erkinlik beradi ammo boshqa tarafdin uning mas'uliyatini oshiradi. Bir inson "mening huquqlarim qonunda kafolatlangan, hech kim menga tajovuz qilish yoki haqorat qilishi mumkin emas, men erkinman" deydi ammo shu inson boshqa insonlarni ham hayotiga tajovuz qilmaslik va haqorat qilmaslik ma'suliyatini oladi. Erkinliksiz mas'uliyat va mas'uliyatsiz erkinlik bo'lmaydi. Jamiyatda insonning erkinligi qanchalik ko'paysa,

uning mas'uliyati ham shunchalik ortib boraveradi. Maktabning oddiy o'qituvchisining kasbiy erkinligi shu maktab rahbarining erkinligiga nisbatan kam. Endi u shu maktab rahbari bo'lishga harakat qiladi va rahbar darajasiga yetdi. Uning erkinligi oshdi va shu bilan birga mas'uliyati ham. Avval o'qituvchi o'z ishi ustida mas'uliyatli bo'lgan bo'lsa, endi maktabdagi barcha o'qituvchilar va o'quvchilar ushuni mas'uliyatlidir. Erkinlik shaxs, muayyan guruh, millat, butun jamiyatga mas'uliyat yuklaydi. «Erkinlik» atamasiga falsafiy lug'atlarda odatda shunday izoh beriladi: «Erkinlik»-insonni oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish yo'lida o'z niyatlarida, xohish-istaklari va manfaatlariga mos tarzda faol harakat qilish qobiliyatidir"[1].

Erkinlik va unga qiziqish insonlarga qadim qadimdan ortib kelgan. VI – VII asrlarda yaratilgan To'nyuq bitiktoshida Vatan tushunchasi, vatanparvarlik va erk g'oyalari asosiy o'rin tutadi. Xalq o'z erkini himoya qilmasa, u og'ir fojialarga, hatto yo'qlikka yuz tutishi mumkinligi yodnomada shunday tasvirlanadi: "Xoningni qo'yib taslim bo'lding. Shuning uchun tangri "o'li" degan» shekilli, turk xalqi o'ldi, tugadi, yo'q bo'ldi. O'z xonini qo'yib, Tabg'ach xoqoniga sajda qilgani tangriga ham xush kelmadi. Ularni har tomonga tarqatib yubordi. Turk xalqi yerida biror ulug' qolmadi. Chakalak orasida qolgan yetti yuz nafar bo'ldi"[2]. Chuqurroq o'ylab qarasa insoniyat tarixi ham alohida inson hayoti ham aslida erkinlik uchun kurashdan iborat ekaniga ishonch hosil qilamiz. Biroq u amaliyotda hamma vaqt ham ijobiy hodisa sifatidagi mohiyatini saqlab qololmaydi. Bu haqda buyuk olmon faylasufi V.Vindelband shunday deb yozadi: "Aslida

esa tarixda erkinlik nomi ostida ko'p ulug' ishlar amalga oshirilgan, lekin aynan shu nom bilan qanchadan qancha gunohlar qilingan. Har bir kishining hayoliga kelganida yuragi dukkilab urib ketadigan shu nom bilan qanchadan qancha jinoyatu nodonliklar, ehtiros aldoviyu so'qirliklar o'zini bezadi va bezamoqda"[3] deydi.. V.Vindelband fikrini davom ettirib, erkinlik atamasining mazmuni siyosat va falsafa olamida hozirgacha turli xil bo'lib kelayotganini, "haqiqiy erkinlik" tushunchasi esa, nimani anglatishi hali ham ayon emasligini aytib o'tadi. Yana bir Olmon faylasufi Hegel esa: «Erkinlik bu - anglangan zaruratdir» [4] degan. Mutafakkir bunda ichki erkinlikni nazarda tutgan. Uning uchun erkinlik birinchi galda ruh va tafakkurning erkinligidir. Ruh va tafakkurning zaruratni tasodifan ajrata olishi mutloq ruh irodasini, mutloq g'oya mohiyati va rivojlanish qonunini to'g'ri anglatishidir. Inson erkinligi tashqi erkinlik uning ruhidan, tafakkuridan kelib chiqadi va ularga tobe. Hegel fikri masalaga teran idealistik yondashuvdir. Hegelning erkinlik nazariyasi uning iroda erkinligi konseptiyasiga asoslanadi.

Tahlil va natijalar. Fransuz qomusiy allomasi D.Didroning erkinlik to'g'risida "erkinlik samoviy in'omdir va har bir shaxs undan aqlini ishlata boshlashi bilanoq foydalanish huquqiga ega" deydi. Yana bir buyuk fransuz mutafakkiri Jan-Pol Sartr "erkinlik insonning belgisi sifatida boshqalarga bog'liq emas, biroq, harakat boshlandimi- bas, men o'z erkim bilan birgalikda boshqalarni erkinligini ham o'zimga maqsad deb bilganimgagina o'z erkimni maqsad sifatida qabul qilsam bo'ladi"[5]- deb yozadi Sartr. Kant ham Sart fikrlariga yaqin fikr aytib o'tgan. Kant aytadiki "O'zini-maqsad, boshqalarni-vosita deb qarashdan voz kechgandagina haqiqiy erkinlikka erishadi «Erkin inson,- deb yozadi u,- faqat o'zini to'sqinliksiz hukumron qila oladigan narsalar ustidagina hukumron bo'ladi. Hech qanday to'sqinliksiz esa, odamzod yolg'iz o'z ustidan hukumronlik qilish mumkin. Shu sababli o'zining emas, boshqalarning ustidan hukumron bo'lishni xohlagan kishi, bilginki, erkin emas: u o'zining odamlar ustidan hukm yurg'izish istagiga quldir"[6], deydi.

Xususan, T.Gobbs "erkin inson bo'lish deganda nima tushiniladi?" degan savolni o'rtaga qo'yib, unga bunday javob beradi: "erkin inson istagan ishini qiladi va hech narsa bunga to'siq bo'lolmaydi. Zero, u jismoniy va aqliy salohiyatiga ko'ra, har qanday ishini amalga oshirishga qodir"[7]. Diqqatga sazovor jihati shundaki, "Tafakkur asri"da inson erkinligi uning aql-zakovatiga bog'liq ekanligi ta'kidlangan. J. Lokk erkinlik aql va irodani taqozo qilishini aytadi. Insonning istak, xohishlari mo'l, ularni faqat tafakkur tizginlashi, to'g'ri yo'lga solishi mumkin. Shunday ekan, "u yoki bu hayotni aqlan qabul qilish yo inkor etishga qodir bo'lsakkina, erkindirmiz"[8]. B. Spinoza, erkinlik g'oyasini davlat va jamiyat hayoti bilan bog'lab, uni komil insonning aqlan mustaqilligi bosh me'zoni sifatida talqin etadi. "Agar tafakkur ustidan hukm yuritish tilni tiyib qo'yishdek oson bo'lganida, -deydi faylasuf, - har bir shoh xotirjam hukmdorlik qilaverar edi. Zero, odamlar hokimlarning taomiliga moslashib yashar va ular qaroriga binoangina haqiqat yoki yolg'on, yaxshi yoki yomon, adolat yoki adolatsizlik haqida hukm chiqarar edi. Ammo aql-zakovat butkul o'zganing ixtiyorida bo'lishi mumkin emas". G.Spinoza fikricha, aqlga tajovuz qilgan hokimiyat zo'ravon hisoblanadi. Shu asnodan mulohaza yuritgan Spinoza quyidagi xulosaga keladi: "Har bir shaxsga o'zini jalb etgan narsa-hodisa haqida so'zlash va uni o'rganish erkini inkor qiladigan hokimiyat zo'ravonga aylanadi va aksincha, har bir kishiga bu erkinlikni beradigan hokimiyat mo'tadil bo'ladi"[9].

B.Spinoza "Jamiyatning aslida maqsadi erkinlikdir"[10] deb ta'kidlagan. Erkinlikka, ozodlikka intilib yashash eng ulug' tuyg'ulardan biridir. Zero, erkinlik va ozodlik ta'minlangan sharoitdagina u o'zligini namoyon eta oladi. Erkinlik qaror topgandagina inson shaxs sifatida

shakllanadi, erkin mehnat qiladi, izlanadi, ma'naviy yuksaklikka qarab boradi.

Erkinliksiz ma'suliyat va mas'uliyatsiz erkinlik bo'lmaydi. Jamiyatda insonning erkinligi qanchalik ko'paysa, uning ma'suliyati ham shunchalik ortib boraveradi Mas'uliyat eng avvalo zrruratni bilib olishdir. Mas'uliyat insondan faollikni talab qiladi. Jamiyatda yashovchi fuqarolar jamiyat bergan erkinkiklarni to'g'ri anglab yetmasa, o'z imkoniyatlarini suistemol qilishsa, jamiyat yaratib bergan erkinliklarga ma'suliyat bilan yondashishmasa, jamiyat tanazzulga yuz tuta boshlaydi. O'qituvchilar o'quvchilarga dars o'tib, bilim berish mas'uliyatini his etmay, darsni yaxshi o'tmasa, o'quvchilar bilim, ma'naviy rivojlanishi pasayib boraveradi. Bunga yana oddiy bir misol keltirib o'tsak. Darsga kelgan o'quvchi "men erkin insonman, xohlagan paytim darsga kiraman" deb darsga qatnashmadi. O'qituvchi bu o'quvchini darsga kelmayotganini surishtirmadi. Ota-ona farzandini qachon o'qishga borib, qachon kelayotganini, nima yumush bilan mashg'ulligini o'tiborga olmadi. Natijada jamiyatda bitta savodsiz fuqaro ko'paydi.

Muhokama. O'z-o'zidan kelib chiqadiki, ma'naviy rivojlanishning pastligi davlatning moddiy rivojlanishiga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. O'qituvchilarning o'z ishiga ma'suliyatsizligi tufayli chalasavod yoshlar ko'payaversa, o'quvchilar bilim o'rganish o'rniga, biz erkinmiz deb o'z erkinligini turli buzg'inchiliklar bilan jamiyatga zarar ketiradigan ishlarga sarflayaversa, ma'suliyatni his qilmasa, oxir oqibatda, jamiyatga foydasi tegadigan, uni rivojlantirishga o'z hissasini qo'shadigan, erkinligini yanada o'stirishga harakat qiladigan, ma'suliyatli, jamiyatda faol fuqaro o'rniga, balki, qing'ir ishlarga moyil, hayotda o'z o'mini topolmagan, fikriy va ma'naviy qoloq qaram yoshlar ko'payadi.

Erkinlik - inson ongi, xulq atvori va faoliyatining hamda jamiyat hayotining barcha yo'nalish va shakllariga daxldor tushuncha. Ammo ularning har birida turli ko'rinishda namoyon bo'ladi. U ijtimoiy qadriyat va me'yor sifatida ma'naviyat kategoriyasidir. Ongda u ichki erkinlik o'laroq tafakkur va iroda, ya'ni ma'suliyatli munosabat, yuksak maqsadlarni ko'zlash erkinligi ko'rinishida yuzaga chiqadi. Xulq atvor faoliyatda tashqi erkinlik mavjud imkoniyatlardan birini tanlashda va real maqsadga intilishda voqea bo'ladi. Binobarin, erkinlikning tashqi va ichki ko'rinishlari mavjud. Erkinlikning bu ikki shakli, garchi ba'zan o'zaro farqlansa-da bir-birini to'ldiradi. Britaniyalik faylasuf Isaya Berlin ularni «pozitiv erkinlik» va «negativ erkinlik» deb ataydi. Tashqi va ichki erkinlikni Isaya Berlin «pozitiv va negativ erkinlik» deb atagan bo'lsa professor Abdurahim Erkeyev uni zohiriy va botiniy erkinlik deb ataganlar. Negativ erkinlikka to'xtaladigan bo'lsak, "negativ erkinlik" bu tashqi erkinlik bo'lib, jamiyatda salbiy illatlardan xolos bo'lish erkinligidir. "Ichki va tashqi erkinlik o'zaro chambarchas bog'liq. Shu sababdan ularni bir-biridan ajratmasdan, bir-biriga qarama-qarshi qo'ymasdan, dialektik yaxlitlikda o'rganish lozim. Bu esa avvalo erkinlikni iroda va shart-sharoit birligi sifatida tadqiq etishni nazarda tutadi. I.Berlin ichki «pozitiv» erkinlikka ko'proq e'tbor berilsa, tashqi «negativ» erkinlik kamayib ketishi mumkin deb hisoblaydi. Bu juda o'rinli va teran fikrdir. Haqiqatdan faqat ichki erkinlikka intilish, tashqi erkinlikni inkor qilish jamiyatni qoloqlikka, ma'naviy va iqtisodiy nochorlikka muhtalo etishi ehtimoli kata"[12]. Erkinlik, prakseologik mazmuniga ko'ra, tanlov miqyosi va sifatidir. Aytaylik, siz yashayotgan shaharda faqat birgina oliy o'quv yurti bor. Qo'shni viloyat markazida ular soni beshta, poytaxtda o'ttizga yaqin. Shu yerda yashayotgan shahar abiturentlarning chetga chiqib o'qish sharoiti yo'qlari oldida faqat bir oliy o'quv yurtini tanlash imkoni mavjud. Qo'shni viloyat abiturentlarida bu imkoniyat besh, poytaxt abiturentlarida o'ttiz barobar ortiq. Ular o'quv muassasasi va mutaxassislikni tanlashda sizga hamshaharlik abiturentlarga

nisbatan erkinroqdir. 5-10 variantdan o'z xohishiga ko'ra birini tanlay oladigan kishi, mavjud bir variantga xohlasa-xohlamasa murojaat etadigan kishiga nisbatan albatta erkinroq bo'ladi.

Erkinlik masalasida Devid Miller nafaqat variantlarning ko'p ozligi, balki ularning sifatiga ham e'tibor qaratadi. Insonga ba'zan sifatli bir variant sifatsiz o'nta variantdan ko'proq erkinlik beradi. Masalan, hovli supuruvchi, chiqindi tashuvchi, ofis farroshi, ombor qorovuli, xat tashuvchilikdan qaysi birini tanlamang, u kishini kasbiy-professional va ma'naviy yuksaltirmaydi. Ammo ofis menejeri yoki ilmiy laboratoriya tadqiqotchisi kabi variantlardan biri ma'naviy va professional yuksalish, ijodiy qobiliyatni yuzaga chiqishiga ko'proq imkon beradi.

Erkinlik, prakseologik mazmuniga ko'ra, tanlov miqyosi va sifatidir. Aytaylik, siz yashayotgan shaharda faqat birgina oliy o'quv yurti bor. Qo'shni viloyat markazida ular soni beshta, poytaxtda o'ttizga yaqin. Shu yerda yashayotgan shahar abiturentlarning chetga chiqib o'qish sharoiti yo'qlari oldida faqat bir oliy o'quv yurtini tanlash imkoni mavjud. Qo'shni viloyat abuturentlarida bu imkoniyat besh, poytaxt abiturentlarida o'ttiz barobar ortiq. Ular o'quv muassasasi va mutaxassislikni tanlashda sizga hamshaharlik abiturentlarga nisbatan erkinroqdir. 5-10 variantdan o'z xohishiga ko'ra birini tanlay oladigan kishi, mavjud bir variantga xohlasa-

xohlamasa murojaat etadigan kishiga nisbatan albatta erkinroq bo'ladi.

Xulosa. Bugungi kunda «fuqarolik jamiyati», «fuqarolik mas'uliyati», «inson huquqlari va erkinliklari» tushunchalari demokratik rivojlanishning zaruriy shartlaridan biriga aylandi. Erkinlik va ma'suliyat haqida ilm-fanda turli qarashlar, bahs-munozaralar mavjud. Yondashuv va qarashlarning xilma-xilligi har qaysi davrda mazkur kategoriyalarni tushunishning har-xilligi, erkinlik darajasi va ijtimoiy taraqqiyot ko'rsatgichi bilan bog'liq bo'lib kelgan. Albatta, bu qarashlar rivojiga mavjud tuzum, iqtisodiy-ijtimoiy, madaniy-mafkuraviy omillar ta'sir ko'rsatgan. Erkinlik va ma'suliyat tushunchalari insoniyat tarixiy taraqqiyotining har bir bosqichida turlicha nomoyon bo'lgan. Erkinlik va ma'suliyatni anglash turli obyektiv shart-sharoitlar va subyektiv omillar ta'sirida o'zgarib, rivojlanib borgan.

Erkinlik mazmunini har qanday ta'qib va zo'raonliklardan himoyalaniishi bildiradi. Ibtidoiy jamiyat davrida siyosiy va ma'naviy tahdidlar bo'lmagan albatta, ammo shu davrda ham inson erkinliga tahdid soluvchi omillar mavjud edi. Tabiat hodisalari oldida insonning o'zligi, uni sodir bo'lish sabalarini tushunmaslikligi, yoki yovvoyi hayvonlarning har onda hujum qilish xavfining mavjud bo'lishi inson erkinligi uchun tahdid sanalgan.

ADABIYOTLAR

1. www.ziyounet.uz
2. Abdurashid Abdurahmonov. "Turkiy adabiyotning qadimgi davri" T:2005 277-b,
3. Abdurahim Erkayev. Ma'naviyat va taraqqiyot. T:2009 389-b
4. Abdurahim Erkayev, "Zohiriy va botiniy erkinlik" Tafakkur jurnali 2018.N3 13-b
5. История политических учений / Под ред. О.В.Мартышина.М. 1996. Вып. С.61-67-6
6. www.vordpress
7. Т.Гоббс. Левиафан. Мир философии. М. "Политическая литература" 1991, 176-b
8. Д.Локк. Сочинения в трёх томах. Т:1, М.1985, 286-b
9. Б.Спиноза. Богословско-политический трактат. Человек: мыслители прошлого и настоящего о его жизни смерти и бессмертии. Древний мир- эпоха Просвещения.М:1991.стр. 294-295
10. Spinoza В. Избранные произведения. -М., 261-b

UDK:325.11:327 (584.4)GFR

Dilshod MUYYDINOV,
O‘zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi, s.f.b.f.d, dotsent

S.f.d., dotsent F.Karimov taqrizi asosida

YEVROPA ITTIFOQI MIGRATSIYA SIYOSATI TAJRIBASINING MDH MINTAQASI UCHUN AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada Yevropa Ittifoqi migratsiya siyosatining MDH davlatlariga ahamiyati, bu davlatlarning migratsiya borasida siyosati qanday, migratsiya jarayonidagi o‘rni va ushbu davlatlar aholisi migratsiyani amalga oshiradigan asosiy hudud qayer va buning sabablari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Yevropa Ittifoqi, migratsiya, MDH davlatlari, YeOII.

THE SIGNIFICANCE OF THE EXPERIENCE OF THE MIGRATION POLICY OF THE EUROPEAN UNION FOR THE CIS REGION

Annotation

The article examines the importance of the migration policy of the European Union to the CIS countries, what is the migration policy of these countries, their role in the migration process, and where is the main area where the population of these countries migrate and the reasons for this.

Key words: European Union, migration, CIS countries, EAEU.

ЗНАЧЕНИЕ ОПЫТА МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА ДЛЯ РЕГИОНА СНГ

Аннотация

В статье рассматривается значение миграционной политики ЕС для стран СНГ, какова миграционная политика этих стран, их роль в миграционном процессе, а также где находится основная сфера миграции населения этих стран и причины этого.

Ключевые слова: Европейский Союз, миграция, страны СНГ, ЕАЭС.

Kirish. Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi ham global migratsiyaning muhim qismi bo‘lib, mintaqa ichida migratsiyon harakatlarni sezilari darajada yuqori ekanligi buni ko‘rsatadi. MDH ham Yevropa Ittifoqi kabi ichki va tashqi migratsiyani tartibga soluvchi va boshqaruvchi shartnomalarga ega. Hususan, MDHda migrantlarning ahvolini belgilovchi asosiy huquqiy hujjat 1994-yil 15-apreldagi “Mehnat migratsiyasi va mehnat muhojirlarini ijtimoiy himoya qilish sohasida hamkorlik to‘g‘risida”gi shartnoma bo‘lib, unda mehnat migrantlarining asosiy huquqlari va bu sohada davlatlar o‘rtasidagi hamkorlik yo‘nalishlari belgilab qo‘yilgan. Shartnomaga muvofiq, mehnat migranti - jo‘nab ketayotgan davlat hududida doimiy yashovchi, ishga joylashgan davlatda qonuniy ravishda haq to‘lanadigan faoliyat bilan shug‘ullanuvchi shaxs. Ushbu hujjat me‘yorlarini ishlab chiqishda Hamdo‘tlik doirasida ijtimoiy va mehnat munosabatlarining butun spektri bo‘yicha davlatlar o‘rtasidagi hamkorlik masalalarini tartibga soluvchi bir qator bitimlar qabul qilindi: mehnatni muhofaza qilish; yetkazilgan zararni qoplash huquqini o‘zaro tan olish; ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalarni tekshirish; mehnat normasi; transmilliy korporatsiyalarda ijtimoiy va mehnat munosabatlarini tartibga solish[1].

Tadqiqotning usullari. Ushbu maqolada MDH davlatlarining migratsiya jarayonidagi o‘rni, MDH davlatlari doirasida ushbu jarayonga doir qabul qilingan qonunlar, hukumat qarorlari va hukumatlararo kelishuvlar tahlil qilingan, shu bilan birga migratsiya siyosiga va mintaqadagi bu jarayonga ko‘plab mahaliy va xorijiy olimlarning fikr va izlanishlari keltirilgan va migratsiya jarayonini tahlil qilishda turli metodlardan xususan: analiz va sintez, content, tarixiy, qiyosiy va boshqa metodlardan foydalanilgan. Shuningdek,

MDH davlatlarining har biriga ushbu jarayonidagi faoliyatiga alohida ma‘lum bir doirada to‘xtalib otilgan.

Natijalar. MDH doirasida migratsiyani tartibga solish Yeldagi kabi to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmaganligi va mukammal mexanizmlarga ega emasligining birinchi va asosiy sababi MDH Yel kabi davlatlardan yuqori turuvchi organ va vakolatlarga ega emas. 1991-yil tashkil topgan va 1993-yilda o‘z faoliyatini boshlagan MDH postsovet davlatlari hamkorligi tashkiloti bo‘lib, ishtirokchi davlatlar ijtimoiy, huquqiy va iqtisodiy sohalarida hamkorlik qiladi, shuningdek, vizasiz rejim to‘g‘risida kelishuvlarga ega. MDHga Ozarbayjon, Armaniston, Belarus, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Moldova, Rossiya, Tojikiston, Turkmaniston, O‘zbekiston va Ukraina (2022-yilgacha) kiradi. MDHning migratsiyani boshqarishdagi samarasizligining ikkinchi sababi MDH ichida asosan bir davlat ya‘ni Rossiyaga migratsiya oqimining mavjudligi bilan tavsiflanadi.

Rossiya Federatsiyasiga migratsiya uch sababga ko‘ra amalga oshadi: 1) iktisodiy – mamlakat iqtisodiy salohiyati va ish imkoniyatlarining kattaligi, daromad va foyda jihatdan boshqa davlatlarga qaraganda afzalligi. 2) institutsiyonal – sobiq mustamlaka davlatlar aholisi Rossiyaga erkin kirish va naturalizatsiyaga imtiyozli huquq shaklida ustunlikka ega bo‘lishi. 3) madaniy – til, tarixiy va madaniy yaqinligi.

SSSR parchalanganidan so‘ng yuqoridagi 3 omil sababli tez orada Rossiya Federatsiyasi immigratsiya mamlakati sifatida shakllandi. Rosstat ma‘lumotlariga ko‘ra, 1990-yildan 2017-yilgacha Rossiya hududiga doimiy yashash uchun 6,5 milliondan ortiq kishi kirgan. Migratsiyaning eng katta o‘sishi 1994-1995-yillarda kuzatilgan, o‘shanda 1,3 milliondan ortiq kishi doimiy yashash uchun mamlakatga kelgan. 2001-2004-yillarda sezilarli pasayish kuzatildi, bu, ehtimol, Rossiya fuqaroligini olishning yangi qoidalarini

o'ratgan "Rossiya Federatsiyasida fuqarolik to'g'risida"gi yangi federal qonunning qabul qilinishi bilan bog'liq edi[2]. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Rossiya Federatsiyasiga doimiy yashash uchun kelganlar sonining muayyan tiklanishi faqat 2007-yilda boshlangan. Bu, ehtimol, Rossiya Federatsiyasiga chet elda yashovchi vatandoshlarning ixtiyoriy ravishda ko'chirilishiga ko'maklashish davlat dasturining amalga oshirilishi bilan bog'liq edi[3].

2007-yil oktyabr oyida MDH Davlat rahbarlari kengashi Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarning kelishilgan migratsiya siyosati to'g'risidagi deklaratsiyani qabul qildi, uning asosiy maqsadi yagona migratsiya makonini, shu jumladan fuqarolarning erkin harakatlanishini va umumiy mehnat bozorining faoliyatini yaratishdan iborat.

Migratsiya siyosati sohasidagi o'zaro hamkorlikni muvofiqlashtirish va muammolarni hal qilish uchun MDHga a'zo davlatlarning migratsiya organlari rahbarlari kengashi tuzildi. Migratsiya organlari rahbarlarining migratsiya sohasidagi hamkorligining ustuvor yo'nalishlari quyidagilardan iborat: 1

- kelishilgan migratsiya siyosatini amalga oshirish uchun shart-sharoitlarni shakllantirish;
- qabul qiluvchi davlat qonunchiligini hisobga olgan holda migratsiya oqimlari hajmlari, yo'nalishlari va tuzilmasi migrantlar manfaatlariga mos kelishiga erishish asosida mehnat migratsiyasini tartibga solish;
- umumiy mehnat bozorini shakllantirish, ishchi kuchining erkin harakatiga o'tish uchun huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy shart-sharoitlarni yaratish;
- immigrantlarning jamiyatga integratsiyalashuvini ta'minlash va MDHga a'zo davlatlar fuqarolari o'rtasida qabul

1-jadval. MDH davlatlari fuqarolarining 2020-yilda Rossiyaga kirish maqsadi sifatida ro'yxatga olish (ming kishi) va "ish" uchun kelganlar (foizi)

Davlatlar	Migratsiya uchun ro'yxatdan o'tgan	Birinchi marta kelishi	Turizm	Ta'lim	Ish	Shaxsiy	Boshqa	Ish ulushi %
Turkmaniston	88 164	43 784	2 456	29 293	3 906	3 632	4 497	9
Moldova	217 621	102 603	2 962	3 366	49 378	43 431	3 466	48
Qozog'iston	419 472	227 174	11 299	30 494	60 461	101 994	22 926	27
Ozorbayjon	349 893	133 977	3 370	4 554	60 818	54 906	10 329	45
Armaniston	364 581	116 553	3 101	4 004	69 024	32 976	7 448	59
Belarusiya	299 617	224 521	22 111	5 335	85 590	86 226	25 259	38
Ukraina	791 618	405 352	19 086	10 115	148 063	204 269	23 819	37

Manba: V.Komarovskiy, Trudovaya migratsiya iz blijnego zarubejya: natsionalnye kontingenty v regionax Rossii. 2021. <https://e-cis.info/upload/iblock/43e/43ed1ffd7aea6bc1e54567dd144fcc30.pdf>

1-jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, Rossiyaga mehnat muhojirlari asosan O'zbekiston, Tojikiston va Qirg'izistondan kelgan bo'lib, buni SWOT tahlil qilganimizda ushbu Markaziy Osiyo davlatlarining Rossiya bilan munosabatlarida zayif nuqtasi sifatida gavdalanadi.

Bu masalada ayniqsa, Tojikiston Rossiyaga juda qaram davlat hisoblanadi. Chunki, Tojikiston iqtisodiyoti ko'p jihatdan muhojirlarning pul o'tkazmalariga bog'liq bo'lib, Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yilda yalpi ichki mahsulotning 31 foizini tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich bo'yicha Tojikiston dunyoda birinchi o'rinda turadi[5].

MDHda mehnat muhojirlar soni bo'yicha O'zbekiston birinchi o'rinda turadi, aksariyat mehnat muhojirlari Rossiyada faoliyat yuritadi. Bu albatta, O'zbekiston aholi soni bo'yicha MDHda Rossiyadan keyingi o'rinda turishi bilan izohlansa-da, boshqa tomondan mamlakatda yetarli ish o'rnlarning yetishmasligi va daromadlarning hali ham Rossiya va Qozog'istonga qaraganda kamroq ekanligi bilan ochiqdan. Shu bois, O'zbekistonning oldida ijtimoiy-iqtisodiy muammoni hal qilish bilan birga, tashqi migratsiya masalasida ham to'g'ri tartibga solish, samaradorligini oshirish va davlatlararo munosabatlardan uni

qiluvchi davlat qonunchiligi, tili va madaniyatiga hurmatli munosabatni shakllantirish;

- noqonuniy migratsiyaga qarshi kurashni davom ettirish;

- pasport va viza hujjatlarining himoyalanih darajasini va ishonchligini oshirish (shu jumladan biometrik ma'lumotlardan foydalanish);

- readmissiya bitimlarini tuzish.

Mehnat migratsiyasi oqimini samarali tartibga solish maqsadida 2008-yil 14-noyabrda MDH Hukumat rahbarlari kengashi tomonidan imzolangan "Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarning mehnat migrantlari va ularning oila a'zolarining huquqiy maqomi to'g'risidagi konvensiya" katta ahamiyatga ega. Konvensiya qoidalari MDH davlatlaridan kelgan migrantlarning fuqarolik, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarini amalga oshirishga qaratilgan. Shu bilan birga, Konvensiyaning 7-moddasida "mehnat migrantlari va ularning oila a'zolari xalqaro shartnomalar va qabul qiluvchi tomon qonunchiligiga muvofiq... ijtimoiy ta'minot (ijtimoiy sug'urta) olish huquqidan foydalanadilar, pensiyalar bundan mustasno[4]." Ushbu tahrir MDHning boshqa davlatida chet ellik ishchi sifatida ishlagan MDH fuqarolariga pensiya tayinlashda fuqaroligi bo'lgan mamlakatdagi ish tajini hisobga olish deyarli mumkin emasligini anglatadi.

Rossiya Federatsiyasiga migratsiyaning asosiy qismini mehnat migratsiyasi tashkil etadi. Har yili mamlakatga 15-17 milliondan ortiq xorijiy davlat fuqarolari kirib keladi, shundan 5 milliondan ortig'i mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun keladi.

Rossiya Federatsiyasiga migratsiyaning asosiy qismini mehnat migratsiyasi tashkil etadi. Har yili mamlakatga 15-17 milliondan ortiq xorijiy davlat fuqarolari kirib keladi, shundan 5 milliondan ortig'i mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun keladi.

siyosiy vositaga aylanmaslik choralari ko'rish muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokama. MDHga kiruvchi ba'zi davlatlar hususan, Armaniston, Belarusiya, Qozog'iston, Qirg'iziston va Rossiya ishtirokidagi 2015-yil 1-yanvardan faoliyatini boshlagan Yevroosiyo Iqtisodiy Ittifoqi (YeOII) migratsiya borasida Yevropa Ittifoqi mamlakatlari kabi shartnomaviy-huquqiy kelishuvlarga erishganini ko'rishimiz mumkin. YeOII doirasida qabul qilingan qarorlar bajarilishi a'zo davlatlar tomonidan majburiy ekanligi bilan MDHdan farq qiladi.

Mehnat migratsiyasi Yevroosiyo iqtisodiy komissiyasi (YeOIK) yurisdiksiyasiga kiradi. YeOIK Komissiya Kengashi va Komissiya hay'atini tuzadi. YeOIK a'zo davlatlar uchun majburiy bo'lgan normativ-huquqiy qarorlar qabul qiladi, tashkiliy buyruqlar, shuningdek, majburiy bo'lmagan tavsiyalar chiqaradi. Komissiya qarorlari Ittifoq qonunchiligiga kiritilgan va a'zo davlatlar hududlarida bevosita qo'llanilishi kerak. Yevroosiyo iqtisodiy komissiyasi hay'ati 15 a'zodan iborat (har bir ishtirokchi davlatdan Komissiya Hay'atining uchta a'zosi (vazir)), ulardan biri Komissiya hay'ati raisi hisoblanadi. Yevroosiyo Iqtisodiy Komissiyasi Kengashining qarorlari, farmoyishlari va

tavsiyalari konsensus asosida qabul qilinadi, bu esa nazariy jihatdan har qanday davlat tomonidan hukmronlik qilish imkoniyatini istisno qiladi.

YeOIK faoliyati Hay'at a'zolari (vazirlar) tomonidan boshqariladigan funksional yo'nalishlar bo'yicha tuzilgan. Mehnat resurslari (migratsiya) harakati masalalari Iqtisodiyot va moliya siyosati sohasi doirasida YeOIK Mehnat migratsiyasi va aholini ijtimoiy muhofaza qilish departamenti vakolatiga kiradi. Mehnat migratsiyasi va aholini ijtimoiy muhofaza qilish boshqarmasi mehnat resurslari, migratsiya va aholini ijtimoiy muhofaza qilish boshqarmalaridan iborat. Departament a'zo davlatlar tomonidan mehnat migratsiyasi sohasidagi shartnoma, 2010-yil 19-noyabrda "Uchinchi davlatlardan noqonuniy mehnat migratsiyasiga qarshi kurashish bo'yicha hamkorlik to'g'risida"gi Bitimning bajarilishini nazorat qiladi va shuningdek, YeOIKning ikki tomonlama shartnoma va kelishuvlar ishlab chiqilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Umuman olganda, YeOIK a'zo davlatlar fuqarolari Rossiyada ishlagani boranda patent (ruhsatnoma) uchun pul to'lamaydi, ish staji yurib, pensiya ta'minoti shakllanadi, bepul tez tibbiy yordam oladi, mahalliy aholi kabi teng huquqli ish sharoiti, mehnatga haq to'lash, kasaba yushmalariga a'zo bo'lish, immigranlarning farzandlari maktabgacha va maktab ta'limini olish huquqiga ega bo'ladi. Shuningdek, mehnat muhojirlarining oila a'zolari (eri-xotini, ota-onasi va voyaga yetmagan farzandlari) mehnat muhojiri nomidan vaqtincha yashash, tibbiy xizmat va ta'lim olish huquqini oladi[6].

Shu bilan birga, mehnat munosabatlari borasida YeOIKni Yevropa Ittifoqidan farqli jihati shundaki, YeOIKga a'zo davlat fuqarolarining Rossiya Federatsiyasidagi mehnat faoliyati Rossiya mehnat qonunchiligi bilan tartibga solinadi, bunday holatda milliy qonunchilik YeOIK qarorlaridan ustun turishi mumkin. Yelda esa milliy qonunchilik Yevropa Kengashi qarorlariga moslashtirilishi talab qilinadi va Ittifoq darajasida qabul qilingan qaror va shartnomalarni bajarish uchun aniq va mukammal mexanizmlar ishlab chiqiladi. YeOIKda esa qonun va qarorlarga amal qilish va ularni amalga oshirish mexanizmlari sust bo'lib, Ittifoq shartnomalari va qarorlari ba'zan bajarilmay qoladi yoki uni bajarish ichki tartiblarga almashtiriladi[7]. MDHda va YeOIKda immigratsiya siyosatining mukammal amalga oshmasligining sabablaridan biri yuqorida ham aytib o'tganimizdek, tashqi migratsiyaning asosan Rossiyaga bog'liqligidir. Rossiya boshqa a'zo davlatlardan mehnat migratsiyasining asosiy oluvchisi bo'lib, uning hissasi o'rtacha 97,1% ni, Qozog'iston ulushi 2,4 foizni tashkil etadi[8]. Bu holatda Rossiyani mustaqil va/yoki yakka hukmron qaror qabul qilish imkoniyati va vakolatini oshiradi. Yevropa Ittifoqida esa migrant qabul qiluvchi davlatlar ko'p shu bois, ular nafaqat Ittifoq ichida balki uchunchi davlatlardan keluvchi muhojirlar uchun ham qonun-qoida va tartiblarni o'zaro konsensus va hamkorlik asosida ishlab chiqishadi.

Tadqiqotchi Arshin Konstantin, Rossiyada immigratsiya siyosati ikki xil ko'rinishda konservativ va liberal ko'rinishda rivojlangan va qanday qilib immigratsiya sekyuritizatsiyalashganini ochib beradi. Uning fikricha, 2000-yillarga qadar Rossiya Federatsiyasida chet el fuqarolarining Rossiyadagi mavqeini tartibga soluvchi qonunchilik deyarli yo'q edi. Faqat 2002-yilda "Rossiya Federatsiyasida xorijiy fuqarolarning huquqiy holati to'g'risida"gi federal qonun qabul qilindi, unda chet el fuqarolarining mamlakatda bo'lishi va yashashi, shuningdek ularning mehnat faoliyati qoidalarini belgilab beradi[9].

Tadqiqotchi Arshin migratsiya konsepsiyasining yillar davomida qanday sekyuritizatsiya qilinganini ko'rsatib o'tadi. Xususan, 2018-yilda Rossiya Federatsiyasining 2019-

2025-yillarga mo'ljallangan migratsiya siyosati kontsepsiyasining qabul qilinishi mamlakat migratsiya siyosatida sekyuritizatsiya tendentsiyasini kuchaytirish yo'nalishini tasdiqladi. Shuningdek, agar Konsepsiyaning 2012-yilgi nashrida Rossiya Federatsiyasining doimiy aholisini barqarorlashtirish va ko'paytirish, Rossiya iqtisodiyotining mehnatga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish, modernizatsiya, innovatsion rivojlanish va uning raqobatbardoshligini oshirish kabi maqsadlarni belgilangan bo'lsa, 2018-yilning yangi tahrirda yagona maqsad "mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy, umumiy va demografik rivojlantirish sohasidagi muammolarni hal qilishga, uning aholisining turmush sifatini yaxshilashga, davlat xavfsizligi, milliy mehnat bozorini himoya qilish, rus jamiyatida millatlararo va dinlararo tinchlik va totuvlikni saqlash, shuningdek, uning madaniy (sivilizatsiya) kodeksining asosini tashkil etuvchi rus madaniyatini, rus tilini va Rossiya xalqlarining tarixiy va madaniy merosini himoya qilish va saqlash sohasida", kabi belgilangan[10].

Xulosa. Xulosa qilganda, MDHni tashkil etish to'g'risidagi ta'asis hujjatlari, shuningdek, alohida davlatlarning chuqur hamkorligini mustahkamlovchi va Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi tashkil etilishidan oldingi shartnoma hujjatlarini ishlab chiquvchilar Yevropa integratsiyasi tajribasini e'tiborga olishni istaganlari haqida xulosa chiqarishga imkon beradigan matnlarni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, Yevropa Ittifoqining huquqiy tajribasi Hamdo'stlikning vujudga kelayotgan huquqiy tizimiga, ayniqsa, Bojxona ittifoqi va Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi doirasida Iqtisodiy ittifoq va yagona iqtisodiy makonni yaratish nuqtayi nazaridan ta'sir qilgan. Biroq, MDH va YeOIKning tegishli shartnoma qoidalarini amalga oshirish Yevropa Ittifoqi qonunchiligida erkin harakatlanishning huquqiy modelidan sezilarli darajada farq qiladi.

Yevroosiyo mintaqasining xalqaro huquqiy hujjatlarida, asosan, YeOIKda integratsiya tamoyillarini ishlab chiqish bilan bog'liq bo'lgan xalqaro mintaqaviy mehnat bozorini shakllantirishning asosiy qoidalarining aks ettirilishi haqiqatdan ko'ra, ko'proq orzu rol o'ynagan.

MDH doirasidagi qabul qilinadigan migratsiya masalalari borasidagi hujjatlar va shartnomalar ham odatda deklarativ ko'rinishda qolib ketadi. YeOIK migratsiya masalasida, hususan, ishchilarning erkin xarakatlanishi va huquqlarining mezmon davlat fuqarolari kabi teng ta'minlanishi kafolatlangan bo'lsa-da, immigranlarning huquqlarini himoya qiluvchi davlat va nodavlat tashkilotlari samarali yo'lga qo'yilmagan hamda immigranlarning huquqlarini himoya qilish mexanizmlari ishlab chiqilmagan, hatto, bu boradagi sudlarning qarorlarini ijrosini bajarish mexanizmlari ham Yevropa Ittifoqidagi kabi yo'lga qo'yilmaganligi sababli immigranlarning huquqlari tez-tez poymol bo'lmoqda.

Umumiy olib qaraganda butun Yevropada jumladan Rossiyada migrant fobiya, ksenofobiya kuchayish tendentsiyasi mavjud bo'lib, bu holat hukumatlarni asosli va asossiz ravishda migratsiyani sekyuritizatsiya qilinishiga olib kelmoqda. Shu bois, MDH va YeOIKda migratsiyani haddan tashqari sekyuritizatsiyalashmasligi uchun Yevropa Ittifoqining ko'plab tajribasini olish mumkin. Hususan, diskriminatsiyaga qarshi kurash borasida qonun va mexanizmlar ishlab chiqish, mehnat migratsiyasini huquqiy tartibga solish sohasidagi qonunlarini Yevropa Ittifoqi tajribasini inobatga olgan holda takomillashtirish yoki yaqinlashtirish, migrantlarning haq-huquqlarini himoya qiladigan davlat va nodavlat tashkilotlar faoliyatini rivojlantirish, pensiya va ijtimoiy himoya tizimlarini, diasporalar faoliyatini va immigranlar siyosiy haqlarini takomillashtirish maqsadga muvofiq bo'lardi.

ADABIYOTLAR

1. Yakimov A.N. Regulirovaniye migratsionnykh protsessov v SNG, YEAES i Rossiyskoy Federatsii. Sankt-Peterburg, 2021. – С. 7.
2. Arshin Konstantin V., Dialektika sekyuritizatsii i liberalizatsii v migratsionnoy politike Rossii. Vlast, № 2, 2019. – S. 38-42.
3. Ukaz Prezidenta RF ot 22.06.2006 n 637 (red. ot 15.03.2018) “O merax po okazaniyu sodeystviya dobrovolnomu pereseleniyu v Rossiyskuyu Federatsiyu sootchestvennikov, projivayushchix za rubejom” (vmeste s “Gosudarstvennoy programмой po okazaniyu sodeystviya dobrovolnomu pereseleniyu v Rossiyskuyu Federatsiyu sootchestvennikov, projivayushchix za rubejom”). http://www.consultant.ru/document/cons_doc_laW_61111/
4. Konvensiya o pravovom statusе trudyashchysya-migrantov i chlenov ix semey gosudarstv – uchastnikov Sodrujestva Nezavisimyykh Gosudarstv ot 14.11.2008 g. <http://www.cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=2554>
5. Yugay Yu. V. Trudovaya migratsiya iz stran Sentralnoy Azii v Rossiyu. Postsovetskiye issledovaniya. T.5. № 2, 2022. – С. 213.
6. Aliyev S. “Trudovaya migratsiya v ramkax Yevraziyskogo ekonomicheskogo soyuza” // “Praktika integratsii. YEEI” ot 23.11.2015 g.
7. Davletgildeev Rustem Sh. Mejdunarodno-pravovoye regulirovaniye trudovoy migratsii v Yevraziyskom regione: porыtkа priblizitsya k svobode peredvijeniya rabotnikov v YES? Jurnal issledovaniy sotsialnoy politiki. Tom 16. № 4. 2018. – S. 595-610.
8. Umida Xaknazar, Ziyodullo Parpiyev, YEAES: Vstupat nelzya otkladyvat. 30-yanvarya 2020, <https://www.gazeta.uz/ru/2020/01/30/eeu/>
9. 1 Federalnyy zakon “O pravovom polojenii inostrannykh grajdan v Rossiyskoy Federatsii” ot 25.07.2002 № 115-FZ. URL: <http://www.consultant.ru/document/consdoclaW37868/> Manba: Arshin Konstantin V, 2019, 40b.
10. Ukaz «O Konsepsii gosudarstvennoy migratsionnoy politiki Rossiyskoy Federatsii na 2019–2025 gody». – Prezident Rossii. Ofitsialnyy sayt. 31-oktyabrya 2018 g. Dostup: <http://kremlin.ru/events/president/news/58986> Manba: Arshin Konstantin V., 2019, 42-b.

UDK:001(740)

Nargiza MULLABOYEVA,
Namangan to'qimachilik sanoati instituti dotsenti, PhD
Turdixon RUSTAMOVA,
Namangan davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: mullaboyevanargiza79@gmail.com

NamDU dotsenti S.Yu.Akbarov taqrizi asosida

STUDY OF THE PROBLEM OF LONELINESS IN ADOLESCENT WOMEN

Annotation

This article presents the views of representatives of foreign psychology about experiencing the feeling of loneliness as one of the complications observed during adulthood. One of the factors that cause the feeling of loneliness is given information that the aspects of dependence of the level of anxiety on the person and the situation have been studied.

Key words: Isolation, feeling of loneliness, maturity period, individuality, anxiety, emotional closeness, psychological phenomenon, destructive.

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ОДИНОЧЯ У ЖЕНЩИН ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В данной статье представлены взгляды представителей зарубежной психологии на переживание чувства одиночества как на одно из осложнений, наблюдаемых во взрослом возрасте. К одному из факторов, вызывающих чувство одиночества, приводятся сведения о том, что изучены аспекты зависимости уровня тревожности от человека и ситуации.

Ключевые слова: Изоляция, чувство одиночества, период зрелости, индивидуальность, тревога, эмоциональная близость, психологический феномен, деструктивность.

YETUKLIK YOSHIDAGI AYOLLARDA YOLG'IZLIK MUAMMOSINI O'RGANILISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada yetuklik davrida kuzatiladigan murakkabliklaridan biri yolg'izlik hissini boshdan kechirilishi haqida xorij psixologiyasi vakillarining qarashlari keltirilgan. Yolg'izlik hissini keltirib chiqaruvchi omillardan biri xavotirlanish darajalarining shaxsga va vaziyatga bog'liqlik jihatlari o'rganilganligi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Yakkalanish, yolg'izlik hissi, yetuklik davri, individuallik, xavotirlanish, hissiy yaqinlik, psixologik fenomen, destruktiv.

Kirish. Jamiyat hayotida ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar inson ongi va tafakkurini qayta qurish, shaxslararo munosabatlar tizimini o'zgartirish, o'zaro birgalikda faoliyat ko'rsatishning yangi shakllarini izlab topish zaruratida yaqqol ko'zga tashlanadi. Shuning uchun, ijtimoiy psixologiya sohasida yolg'izlik muammosi alohida o'rin tutadi. So'nggi yillarda ayniqsa ayollardagi yolg'izlik hissiga bo'lgan munosabat o'zgarib bordi. Oldingi davrda yolg'izlik muammosiga faqat salbiy, istalmagan kechinma sifatida baholangan bo'lsa, hozirgi kunda unga nisbatan turli yondashuvlar, ayrim hollarda ijobiy tomonlari haqidagi fikrlar yuzaga kelmoqda. Ayollar yolg'izligi hodisasi, empirik tadqiqot predmeti sifatida yetarli darajada organilmagan. Ayollar yolg'izligi masalasi bir qator aspektlarni o'z ichiga oladi, uning sabablari va o'ziga xos jihatlarini aniqlash yangi ilmiy izlanishlarni talab etadi.

Ayollar yolg'izligi haqida chuqur bilimga ega bo'lmay turib, mazkur holatga bog'liq salbiy kechinma tufayli yuzaga keladigan ijtimoiy muammoni hal etishga urinish kutilgan natijani bermaydi. Ilmiy-ommabop nashrlarda taklif etilayotgan, barcha o'quvchilar tanish bo'lgan tavsiyalar, amaliyotda naf bermayapti.

Hozirgi kungacha ayollar yolg'izligi orqali paydo bo'lgan salbiy holatlarni yengib o'tishga qaratilgan, ilmiy asoslangan maxsus usullar yetarli emas. Maxsus psixokorreksiyalash dasturlarini ishlab chiqish uchun, avvalo ayollardagi yolg'izlik fenomenini kompleks (har tomonlama) ravishda tadqiq etish zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. XX asrning so'nggi o'n yilligida yolg'izlik muammosiga bo'lgan qiziqish yana ortib bordi. Bunga misol qilib, yolg'izlik muammosini boshdan kechirish tabiatidagi ijobiy jihatlarini ta'kidlagan o'tgan tadqiqotchi Andre (Andre, 1991)ning ilmiy mulohazalarini, yolg'izlik omillari va uni yengib o'tish strategiyasini aniqlagan Rokach va Broka (A.Rokach, R.Broek.,1996)ning tadqiqotlarini ajratib ko'rsatish mumkin[5].

Karpenkning hisoblashicha, yolg'izlik – boshqa kishilardan ajratilgan sharoitga tushib qolgan yoki noodatiy vaziyatga duch kelgan odamning emotsional xolatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biridir[5].

S.Kerkegorning fikriga ko'ra, yolg'izlik – ichki o'z-o'zini anglashning o'zgaralar uchun yopiq dunyosi, Tangri taolodan boshqa hech kim dahl qila olmaydigan olam, mahdudlik.[1] Psixolog A.U.Xarashning ko'rsatishicha, yolg'izlik bu – individuallikni aks ettiruvchi hodisa bo'lib, alohida tarjimai xolni yaratish qobiliyati emas, balki individuum tomonidan anglab yetilishidan qat'iy nazar, hamma uchun birdek maishiy hayot tarzining bir ko'rinishidir[1].

Psixologiya darsligida R.S.Nemov yolg'izlikni quyidagicha tavsiflaydi:

«Yolg'izlik – og'ir psixologik holat bo'lib, odatda yomon kayfiyat va mashaqqatli emotsional kechinmalar orqali davom etadi»[2].

Xorij psixologiya maktabining asosiy tamoyillari va g'oyalari xizmat qiladi: shaxs rivojlanishining ichki shart-

sharoitlari tashqi muhitga uzviy aloqadorligi (A.N.Leontyev), tashqi shart-sharoitlarning shaxs rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi, ishki shart-sharoitlarga bog'liqligi (S.L.Rubinshteyn)[1], shaxs hayotiy faoliyat sub'yekti ekanligi (K.A.Abulxanova-Slavskaya);[1] tizimlilik tamoyili, shaxsni yakka, alohida tarzda emas, balki ijtimoiy munosabatlar tizimida faoliyat ko'rsatishini qayd etish (B.G.Ananyev); shaxsni hayotiy dilemmalar qurshovida tasavvur qilish (E.Fromm)[3].

Odami yolg'izligi tufayli yuzaga keladigan holatlarni yoritib bergan falsafiy konsepsiyalar (N.I.Berdyayev, A.Kamyu, J.-P.Sartr, V.S.Solovyov, M.Xaydegger, K.Yaspers); yolg'izlikni destruktiv (buzg'unchi) ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida baholagan olimlarni qarashlari (T.Djonson, U.Sadler, F.Fromm-Reyxman); gumanistik psixologiyani fundamental g'oyalari (A.Maslou, G.Olport, K.Rodgers, V.Frankl); yolg'izlikni murakkab fenomen sifatida ko'rsatib o'tgan Rossiyalik olimlarning metodologik qarashlari va xulosalari (K.A.Abulxanova-Slavskaya, I.S.Kon, S.G.Korchagina, Ye.K.Krupnik, N.P.Romanova, N.V.Xamitov, A.U.Xarash)[3].

Sobiq sovet ittifoqida yolg'izlik muammosiga doir yondashuvlar, ijtimoiy-demografik tadqiqotlar kontekstida (Afanasyeva A.A.), mazkur fenomenning ekstremal sharoitda ifodalanishini o'rganish (Kuznetsov O.A., Lebedev V.I., Lomov B.F., Myasishev V.N., Xryasheva N.Yu., Yurskix S.T.) orqali tahlil qilingan. So'nggi davrlarda yolg'izlik muammosi oilaviy munosabatlardagi noxushliklar (Afanasyeva A.A.), shaxsning rivojlanishi va tarbiya (Shvalb Yu.M., Dancheva O.V.), erkak va ayollar yolg'izligi sabablarini tahlil qilish (Hamitov N.), ajralish oqibatlarini, yo'qotishlar va o'zaro munosabatlardagi salbiy holatlar tufayli yuzaga kelgan muammolar (Gozman A.V., Gurko G.S., Korostilyeva L.A.), hissiy yaqinlik tuyg'usining yetishmasligi (Abulxanova-Slavskaya K.A., Golovaxa Ye.I., Kovalyev A.G., Kon I.S., Parigin B.D.), keksalardagi og'ir judolliklar (Suzaya O.Yu.), muloqot zamiridagi kelishmovchiliklar (Xarash A.U.) negizida paydo bo'ldi[1].

D.Perlman va L.E. Peplolar (1989) tomonidan mazkur nazariyalar sakkizta guruhga tasniflashgan: psixodinamik, fenomenologik, ekzistentsional-gumanistik, sotsiologik, interaktsionistik, kognitiv, intim va nazariy-tizimli. Yolg'izlik muammosining ko'p qirralarini taqqoslash va tadqiq etish mumkin. Ular yolg'izlikning tabiati, normal yoki normal bo'lmagan holatligi, ijobiy yoki salbiy tajribaga egaligi, sabablari, shaxsning ichki xususiyatlari yoki atrof-muhitga bog'liqligi, zamonaviy yoki tarixiy asosga ega ekanligi ana shular jumlasidandir.

Derlega va Margulislar yolg'izlik tushunchasi shakllanishini uch bosqichga ajratishgan. Birinchi bosqichda, yolg'izlik tushunchasining muhimligi asoslanadi. Ikkinchi bosqichda esa uning boshqa hodisalar bilan bog'liqligi, o'xshash yoki farq qiluvchi tomonlari o'rganiladi. Uchinchi bosqichdagina yolg'izlik nazariyalari paydo bo'ladi. Mualliflarning ta'kidlashicha juda ko'p nazariyalar birinchi va ikkinchi bosqichda qolib ketadi, bunga sabab ularda yolg'izlik muammosi haqiqiy nazariya darajasida to'liq va izchil talqin etilmaganligidir[6].

Umuman olganda psixologik nazariyalar yolg'izlikning asosiy sababi ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o'zaro aloqalarning yetarli emasligi, ularni yo'qotish yoki undan qoniqmaslik deb hisoblaydilar. Yolg'izlikni inson hayotining muhim belgisi va shaxsiy kamolot manbai sifatida talqin qiladigan ekzistentsional yo'nalish tarafdorlari esa, o'z nazariyalarini empirik jihatdan asoslab bera olmaydilar.

Flanders 1982 yili yolg'izlik muammosiga yondashuvning umumiy tizimini taklif etgan. Bu nazariyaning asosiy g'oyasiga ko'ra, tirik organizmlarning xulq-atvori o'zida aynan bir vaqtda namoyon bo'luvchi ko'plab

tizimlarning turli darajadagi qo'shilib ketgan ta'sirlarini aks ettiradi. Bunday aks ettirishning turli darajalarini oddiy hujayradan tortib millatlararo munosabatlarda ham ko'rish mumkin. Shu nuqtai-nazardan, yolg'izlik qayta aloqa mexanizmi bo'lib, u individ va jamiyatga insoniy aloqalarning eng samarali barqaror darajasini saqlab qolishga yordam beradi.

Flandersning yolg'izlik haqidagi fikr-mulohazalari empirik manbalarga ega emas. U Millerning tizimlar haqidagi nazariyasining davom etayotganligidan darak beradi. Flanders qarashlarida yolg'izlik bir tomondan patologik holat sifatida baholansa, boshqa tomondan qayta aloqaning foydali mexanizmi deb baholanadi. Tizimli nazariya xulq-atvorning individual va vaziyatli motivlarini bir-biriga bo'ysunadi deb ta'kidlaydi[6]. Muayyan o'zgaruvchilarning bir-biriga ta'sir etishi uchun zarur bo'lgan vaqt juda uzoq davom etishi mumkin.

Yu.P. Koshelevaning fikricha U. Sadler nazariyasi yuqorida keltirilgan qarashlar orasida alohida o'ringa ega. Sadler yolg'izlikni shaxs ichki dunyosining dinamik jarayoni xossasi deb biladi. Bu holat shaxsning ijtimoiy, shaxsiy munosabatlaridagi muammolar bilan bog'liq jarayon. Shaxs uchun muhim hisoblangan ijtimoiy, shaxsiy aloqalar mavjud bo'lmasa, shaxs yolg'izlik holatiga tushib qoladi. Sadler o'z qarashlarida insonning taqdiri, o'z ichki "men"ining ko'p qirrali tomonlari, shaxsning ijtimoiy muhiti, shaxslararo munosabatlari, o'z imkoniyatlarini namoyon eta bilishi, madaniyati, o'zgalarning fikrini qabul qilish kabi qirralarini asoslab berishga harakat qiladi[5]. Agar mana shu imkoniyat, xohishlaridan biri amalga oshmasa, shaxsning ichki dunyosidagi bir butunlikka zarar etadi va u yolg'izlikdan aziyat cheka boshlaydi.

Tez - tez yolg'iz qolish shaxsning kim bilandir ko'rishgisi, suhbatlashgisi, bir bor biror ijtimoiy guruhga kirish istagi bilan bog'liq shaklda namoyon bo'ladi. Insonning hayotda o'z o'rini topa olmasligi, yashashdan umidini uzishi, ko'plab ko'ngilsizliklarni yuzaga keltiradi, orzular sarob chiqadi va yolg'izlik holati yuzaga keladi, insonning ichki dunyosi larzaga keladi. U.Sadler kontsepsiyasi rossiyalik mutaxassislar fikriga ancha yaqin. Harbiy davlatlarda nashr etilgan psixologik adabiyotlarda yolg'izlik muammosiga oid qarashlar keng yoritilgan bo'lsa, rossiyalik olimlar ilmiy ishlarida bu mavzuni kamroq uchratish mumkin. Yolg'izlik muammosi faqatgina shaxsning shaxslararo munosabatlari, muloqotchanligi bilan bog'liq muammo deb qaralar edi. Ammo keyingi davrlarda paydo bo'lgan ilmiy g'oyalarga qaraganda yolg'izlik faqatgina shaxslararo muloqot bilan bog'liq holat bo'lmay, balki shaxs ichki dunyosi xususiyati ekanligi ma'lum bo'ldi, ya'ni yolg'izlik shaxsning atrofida odamlarning ko'p yoki ozligi bilan bog'liq emas, degan fikr paydo bo'ldi.

Zamonaviy tadqiqotlarning ko'rsatishicha, yolg'izlik genetik kelib chiqishga ham aloqador bo'lishi mumkin. Tekshirishlarda (Dorret Bumsma, 2005) aniqlanishicha, yolg'izlikka bo'lgan moyillik irsiyat orqali ham belgilanadi.

Yolg'izlikning qanday sabablari va tiplari mavjud, ushbu holat ta'siriga erkaklar va ayollar qanday javob qaytaradilar, o'zlaridagi yolg'izlik hissini yengib o'tishda qanday yo'l tutadilar, qaysi tipdagi odamlar yolg'izlikka tez beriladilar, ushbu kechinmani yengillatish maqsadida psixokorreksiyalash va psixoterapevtik ta'sir ko'rsatish vositalarini aniqlash yangi ilmiy tadqiqotlarni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yolg'izlik tushunchasini, shaxsning atrofidagi kishilar bilan o'zaro muloqot va ijobiy munosabatlaridagi yetishmovchilikni sub'yektiv tarzda idrok etishi orqali boshdan kechiriladigan tuyg'u sifatida ham baholash mumkin. Yolg'izlik har doim ham, ijtimoiy hayotdan uzoqlashish natijasi emas. Doimo odamlar orasida bo'lish, ular bilan o'zaro aloqada bo'lish bilan birga, odam psixologik

jihattan o'zining yolg'izligini his qilishi mumkin (masalan: begona(yot) odamlar davrasi).

Zamonaviy psixologik adabiyotlarda yolg'izlik muammosiga nisbatan ikkita nuqtai-nazarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchi nuqtai-nazar, yolg'izlik holatini "dunyoviy" asosda odamning o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy mavjudot ekanligiga zid ravishda tushunishni ifodalaydi. Yolg'izlik quyidagicha izohlanadi: real voqelikdagi ob'yektiv yakkalanishdan farqlangan holda, u odamning o'z-o'zi bilan kechadigan ichki dunyosi, ya'ni tashqi olam bilan o'zaro munosabatlardagi kemtiklikni, istiqboldagi umidsizlik va alam tuyg'usini aks ettiradi. Yolg'izlikda odamning ichki dunyosidagi bo'shliq yaqqol ko'zga tashlanadi. Biroq, yolg'izlik hissini uzlatga berilishdan farqlash lozim. Uzlatga beilish, tanholik istagi yolg'izlikdan farqlanib, muloqotni cheklamaydi, faqat odamni eng muhim, axloqan poklanishga undaydigan muloqot shakllariga o'tishiga zamin yaratadi.

Ikkinchi nuqtai-nazar yolg'izlikka nisbatan ambivalent(ikki yoqlama) munosabatni yoqlaydi. Bir tomondan yolg'izlikning fojia ekanligi, boshqa tomondan uning odamning o'z-o'zi bilan muloqoti uchun imkoniyatlar eshigi bo'lishi mumkinligi ta'kidlanadi. «Faqat qalb sokinligi(ichki xotirjamlik)da odam o'zining hayot mazmunini chuqurroq(teranroq) anglab yetadi. Biroq, tinch, osoyishta uzlat ortidan azobli va og'ir yolg'izlik – qalban va ruhan uzoqlashish, g'ayritabiilik, hijron, muloqot va insoniy yaqinlikdan qoniqmaslik yuzaga keladi».

Ayollarning u yoki bu xulqiy reaksiya (faol, sust)ga nisbatan alohida moyilligini ko'rsatadigan, yolg'izlikka nisbatan minosabatlar tizimi (ijobiy, salbiy) ushbu tipologiya uchun asos vazifasini o'tadi; yaratilgan model va tipologiyaga asoslangan holda, yolg'izlikning salbiy shakllarini boshdan kechirayotgan ayollarga ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish yo'llari aniqlandi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati, ayollarda yolg'izlikning namoyon bo'lishi haqidagi tasavvurlarni oydinlashtirish va tizimga solishda yaqqol ifodalanadi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati, Namangan viloyati bo'yicha 200 nafar yetuklik yoshidagi ayollarda Ch.D.Spilberger tomonidan ishlab chiqilgan «Xavotirlanuvchanlik darajasini aniqlash metodika»si o'tkazilgan bo'lib, mazkur so'rovnomada vaziyat bilan bog'liq xavotirlanuvchanlik (VX) hamda shaxs bilan bog'liq xavotirlanuvchanlik (ShX) darajasi

aniqlangan. Tadqiqotda ishtirok etgan respondentlarning 27%ida vaziyat bilan bog'liq xavotirlanuvchanlik (VX) yuqori, 58%ida o'rtacha hamda 15%ida past darajani ko'rsatdi. Bu esa turli hayotiy vaziyatlar bilan bog'liq ichki kechinmalarni, his-tuyg'ularni ta'sirida yolg'izlanish, yakkalanishdan xavotirli vaziyatni boshdan kechirishi bo'lsa xuddi shu respondentlardagi shaxs bilan bog'liq xavotirlanuvchanlik (ShX) natijalariga ko'ra 13% yuqori, 51% o'rtacha va 32 % past darajadagi natijani ko'rsatdi. Tadqiqotdan olingan natijalardan foydalangan holda yolg'iz ayollar shaxsini psixologik tashxis qilish dasturini ishlab chiqishi va yolg'izlikdagi salbiy holatlarni korreksiyalash jarayonida o'z ifodasini topadi:

- yolg'izlik holatini boshdan kechirayotgan ayollarning shaxsiy va kommunikativ xususiyatlarini tadqiq etish uchun, psixokorreksiyalash ishining yo'nalishi va mazmunini belgilaydigan psixologik tashxis qilish dasturi taqdim etilgan;

- yolg'iz ayollarni psixologik qo'llab-quvvatlash dasturi ishlab chiqilgan va sinovdan o'tkazilgan; integratsiyalashgan yondashuvning ayollardagi yolg'izlik hissining salbiy shakllarini korreksiyalash, yolg'iz ayollar shaxsiga ta'sir ko'rsatishda ijobiy samara berishi tajriba orqali isbotlangan;

- dastur emotsional zo'riqishlarni oldini olish va xavotirlanishni kamaytirish, kommunikativ malakalarni o'zlashtirish va o'z-o'ziga nisbatan yuqori baho berishiga ko'maklashadi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, yolg'izlik hissini chuqurlashtirmaslik, sensor deprivatsiyaga aylanib ketishiga yo'l qo'yimaslik zarur. O'z holiga tashlab qo'yilsa har qanday muammoning yechimini topish qiyinlashib boraveradi. Insonda asta-sekin xulq-atvorning buzilishi, shaxslararo aloqa o'rnatishning yomonlashuvi kuzatiladi. Yolg'izlik- ob'ektiv mavjud fenomen bo'lib, u haqida fikr yuritish va o'rganish o'ziga xos qadimiy an'analarga ega, ayni paytda ham munozarali muammodir. Uning tabiati, rivojlanishi va namoyon bo'lishi haqidagi nazariyalarda hozirga qadar ham qarama-qarshiliklar kuzatiladi. Ayollar yolg'izligi – murakkab, ko'p qirrali ijtimoiy-psixologik fenomen bo'lib, yolg'izlik hissining sabablari, tiplari va shakllari hamda uni yengib o'tish yo'llarini o'zida jamlagan model ko'rinishida taqdim etilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Абульханова К. А. Методологический принцип субъекта: исследование жизненного пути личности // Психологический журнал. - 2014. -Т. 35.- № 2. - С. 5-18.
2. Белогай К.Н. Представления о своем теле у женщин в период средней зрелости Вестник Кемеровского государственного университета, 2019, 21(2). С. 375-383.
3. Вербицкая С.Л. Социально-психологические факторы переживания одиночества. Автореф. дис. 2002.-20 с. канд. психол. наук: Санкт-Петербург, 87
4. Головаха Е. И. Жизненные перспективы и ценностные ориентации личности / Е.И. Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов / Под ред. Л.В. Куликовой. - СПб.: Питер, 2001. С. 256-269.
5. Кошелева Ю.П. Самопредъявление одиноких людей в тексте газетных объявлений. // Вопросы психологии 1998. № 2. ст.106-116.
6. Миюкович Б. Одиночество: междисциплинарный подход, Лабиринте одиночества, (сост.,общ, ред. И предисл. Покровский Н.Э), 2002
7. Каширский Д.В. Структура одиночества как психологического феномена // Психология зрелости и старения. 2012. № 1. С. 5-26.
8. Крюкова Т.Л., Ронч А.М. Детерминанты одиночества и совладания с ним В супружеских отношениях государственного университета имени «Педагогика. Психология. /Вестник Костромского Н.А. Некрасова: серия Социальная работа. Ювенология. Социокинетика», 2012. Т. 18. № 4. - С. 129 -135.
9. Крюкова Т.Л. Когнитивная оценка одиночества и совладание с ним у людей разного возраста // Развитие психологии Б системе комплексного человекознания. Часть 2 / отв. ред. А.Л. Журавлев, В.А. Кольцова. - М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2012. - С. 362-365.

UDK: 482:413.11:408.7(045)

Баходир МУРАТОВ,

Доцент кафедры иностранных языков экономико-педагогического университета

E-mail: baxodir.muratov@gmail.com

Доцент (PhD) По отзывам Ф.Атамуродовой

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В. М. ШУКШИНА

Аннотация

Статья посвящена обучению русскому языку на материале произведений В.М. Шукшина. В ней рассматриваются методы и приемы использования произведений В. М. Шукшина в обучении русскому языку узбекских школьников. Очень большое внимание уделяется лингвострановедческому материалу.

Ключевые слова: Изучение, местная топонимика, диалект, особенность, русский язык, произведение, русский автор, который, жить, работать, данный, регион, творческий, концепт, среда, обычай, край, история.

V. M. SHUKSHIN ASARLARI ASOSIDA RUS TILINI O'QITISH METODIKASI VA USULLARI

Аннотация

Маколада В. М. Шукшин асарларидан ўзбек ўқувчиларни рус тилини ўқитиш муаммоси кўриб чиқилган. Бунда Шукшин асарларида ишлатилган ўлкашуносликка оид лексика-грамматик материалларга эътибор берилган.

Kalit so'zlar: O'rganish, mahalliy toponimiya, sheva, xususiyat, rus tili, asar, rus muallifi, kim, yashaydi, ishlaydi, berilgan, mintaq, ijodiy, tushuncha, muhit, odat, mintaq, tarix.

METHODS AND TECHNIQUES FOR TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE BASED ON THE WORKS OF V. M. SHUKSHIN

Annotation

The article is devoted to teaching the Russian language based on the works of V.M. Shukshin. It examines the methods and techniques of using the works of V. M. Shukshin in teaching the Russian language to Uzbek schoolchildren. Much attention is paid to linguistic and cultural material.

Key words: Study, local toponymy, dialect, feature, Russian language, work, Russian author, who, live, work, given, region, creative, concept, environment, custom, region, history.

Введение. Обучение русскому языку в связи с демократизацией общества позволило преподавателю получить большую свободу в выборе методов, приемов и средств обучения, что дает ему возможность освободиться от некоторых условностей и стимулирует творческий поиск.

Анализ литературы по теме.

Лингвокраеведческий материал способствует формированию следующий минимум знаний и умений школьников:

-уметь анализировать лингвокраеведческую речевую среду, оценивать факты речи местных писателей;
-иметь представление о языке как культурно-исторической среде,

воплощающей в себе историю, обычай, традиции края;

-уметь анализировать региональные проблемы (политические, социальные, культурные).

Включение лингвокраеведческого материала в учебный процесс предлагает использование следующих методов обучения:

-включение страноведческого материала в уроки лексики, фонетики и орфоэпии, словообразования, грамматики (задания и упражнения по культуре речи);
- анализ дидактического языкового материала – отрывков из произведений В.М. Шукшина;

- предполагает возможность интегрированных уроков, уроков-экскурсий, ролевых игр, творческих конкурсов, уроков – путешествий и т.д.

Методология исследования. Дидактический потенциал краеведения заключается в том, что он позволяет учитывать своеобразие русской жизни, ее отличие от языка и культуры узбекского народа. Знакомство с материальной и духовной культурой русского народа, познание Севера России, ее природы и т.п. способствует осознанному усвоению учащимися учебного материала, конкретизируя его; позволяет вести учащихся от близких, доступных непосредственному наблюдению фактов и явлений, к глубоким выводам и обобщениям; активизирует мыслительную деятельность учащихся и т.д., что способствует формированию культуроведческой компетенции узбекских учащихся.

К традиционным приемам формирования культуроведческих знаний в

узбекской школе на уроках русского языка является следующее:

-широкое использование в качестве дидактического материала разных групп слов с национально-культурным компонентом значения;

-изучение фразеологизмов, пословиц и поговорок;

-привлечение текстовых материалов, которые содержат информацию о культурно-историческом наследии народа.

Включение лингвокраеведческого материала в школьную практику обучения языку может осуществляться двумя путями: во-первых, непосредственно на уроках при изучении тематики общеобразовательной программы; во-вторых, на занятиях кружка или факультатива.

Содержательная сторона урока и внеклассной работы должна учитывать региональную специфику материала:

- изучение местной топонимики;
- диалектных особенностей русского языка;
- произведений русских авторов, которые живут и работают в данном регионе;

-изучение культурных концептов русского языка.

Этнокультуроведческий подход в преподавании русского языка в узбекской школе является ведущим в обучении языку, так как представляет тематические группы, где показана роль лексики и фразеологии.

В нашей работе представлена система работы с этнокультуроведческой группой лексики:

- наименования крестьянской утвари (печь, сундук, икона).
- названия транспортных средств и средств передвижения (тройка, сани, повозка).
- наименования продуктов питания и традиционных русских блюд (сбитень, расстегай, щи, водка, чай, блины).
- названия сословий и ремесел (председатель, крестьянин, судья, охотник).
- названия музыкальных инструментов (гармонь, гусли, балалайка).
- названия музыкальных форм, исполнителей и танцев (частушка, запевала, хоровод, песенник).
- жанры устного народного творчества (загадка, сказка, поговорка, пословица).
- слова из фольклора (травушка-муравушка, красна девица, младшенькая).
- формы речевого этикета (батенька, матушка, братишка, сестренка, бабушка).
- параметрическая лексика (вершок, пядь, сажень, аршин, верста, фунт, пуд, золотник).
- названия архитектурных сооружений и их частей (деревянные дома, терем, хоромы, палата, светлица, изба).
- праздники и связанные с ними обычаи и обряды (Рождество, Крещение, Масленица, Прощеное воскресенье).

Анализ и результаты. В работе большое внимание было обращено на важность лингвокультуроведческого комментария, так как каждое слово - отражение фактов истории, и требует особого внимания. Цель изучения этнокультуроведческой лексики – повышение речевой культуры школьников, создание условий для выработки навыков самостоятельной работы, отбор и употребление языковых средств в устной и письменной речи, формирование интереса к языку.

Система словарной работы ориентировано на то, чтобы слово было правильно воспринято в тексте, усвоено и воспроизводилось школьниками применительно к конкретной ситуации.

Перечислим систему работ с лингвистическим материалом:

1.Работа над лексическим значением слова:

-прием развернутого толкования слов: Святки – праздничные дни – промежуток времени от рождества до Крещения;

-прием показа лексической сочетаемости: сельская жизнь, большая двухэтажная хоромина, грандиозное движение;

- подбор синонимов: очи – глаза, щеки - ланиты и т. п.

-составление словаря этнокультуроведческой лексики по тематическому признаку;

2.Работа с текстами, содержащими этнокультуроведческую лексику.

При изучении диалектизмов мы пользовались материалом из произведений писателей В.Шукшина. В процессе знакомства с макротопонимами в узбекской школе можно предложить школьникам работу со словарем. Из школьного топонимического словаря Е.М. Поспелова нужно будет выписать историю возникновения некоторых макротопонимов в специальную тетрадь.

При этом, задачей нашего обучения было то, чтобы сформировать у учащихся представление о литературном языке и диалекте как об уровнях русского национального языка, имеющей право на существование и использование в определенной речевой ситуации. Мы констатировали примеры, позволяющие дифференцировать несколько моментов умственного употребления диалектных явлений в речевой деятельности русского народа:

- устная речь в условиях бытового общения с носителями говора;

-обозначение этнических реалий, не имеющих эквивалентов в литературном языке;

- творческая работа (например, сочинение на материале рассказов Шукшина);

- анализ художественного произведения на материале рассказов Шукшина, в процессе которого на уровне восприятия происходит обучение использованию явлений диалекта как средства выразительности речи.

Обогащение словарного запаса учащихся использовалась нами с помощью системной организации лексической и грамматико-орфографической работы, так как она нужна и для формирования речевых навыков, и для умственного развития, и для понимания многих грамматических явлений. Рабочий материал был отобран из произведений Василия Макаревича Шукшина. В его произведениях мы находим просторечные слова, вроде шайка, горница, охламон, полати. В тексте его творений можно найти выражения, фразы, которые присущи письму Шукшина: «хочу крестьянствую, хочу хвост дудкой», «наговорил сорок бочек», «дым коромыслом», «е-мое», «ни сном, ни духом», «хоть матушку - репку пой», «ядрена мать», «шел я лесом - просекой», «пятый угол искать», «как собаке пятая нога», «елкина мать», «чудак человек», «пришей - пристебай», « даю голову на отсечение», « кишмя кишело», «рубаша - перемываха», «баш на баш», «хватил лишка», «взятки гладки», «ушки топориком», «кудыкина гора» и многие другие.

Новое прочтение произведений Шукшина дает ясное понимание того, что в его творчестве очень самобытно использована деревенская лексика. Его своеобразное творчество ("Сельские жители", "Любавины", "Я пришел дать вам волю" и другие) привлекает сотни тысяч читателей не только в России, но и в Узбекистане. В рассказах, романах и фильмах Василия Шукшина постоянно встречаешь народную песню, частушку. А разве может быть иначе? Какие только песни они не поют! И торжественные: «Врагу не сдастся наш гордый «Варяг»...». И народные, грустные, задумчивые: «По диким степям Забайкалья», «Не вейтесь, чайки, над морем, вам некуда, бедненьким, сесть...», «Сронила колечко со правой руки», «То не ветер ветку клонит», «Отец мой был природный пахарь» и многие другие. А уж, какие частушки веселые да залихватские:

Истопила мама баню,

Посылает париться.

Мне, мамаша, не до бани -

Миленький венчается...

На основе данного текста можно предложить задания по его содержанию:

- О чем этот текст?

- Как можно его озаглавить?

- Что было самым главным в творчестве Шукшина?

-Что относится к этнокультурной лексике?

- Как передает Шукшин сложность происходящих жизненных процессов

в деревне? И почему этот жанр деревенский?

- Какие лингвистические средства использует

Шукшин в своем творчестве?

Затем в связи с изучаемой учебной темой урока ребята могут выполнить

следующие грамматические задания:

- назовите существительные,

- выделите окончания,

- укажите род, число, определите склонение,

- от существительных деревня, творчество

образуйте однокоренные слова.

Кроме этого учащиеся выполняют и лексические задания:

- объясните смысл частушки, употребленной в тексте;

- объясните значение слов шайка, горница, охламон, полати;

- составьте предложения с данными словами;

- объясните значение фразеологизмов: «пятый угол искать», «как собаке пятая нога», «елкина мать»;

- составьте предложения с этими оборотами.

Работа с лингвокраеведческим текстом открывает возможность для осуществления функционального подхода при изучении лексики, морфологии, синтаксиса, способствует формированию целостного представления у узбекских школьников о языковой системе, развивает языковую и речевую компетенцию учащихся.

Преимущество малых текстов состоит в том, что они могут быть использованы оперативно, в соответствии

с грамматико – орфографическими темами уроков русского языка, сочетая в себе задачи обучения и развития речи узбекских школьников.

Упражнения, построенные на малом тексте, позволяют рассмотреть функцию языкового явления, структуру текста, семантику слов. При планировании уроков важно определение заданий к текстам и четкую последовательность их выполнения. Упражнения, предлагаемые на основе лингвокраеведческих текстов, могут иметь различную методическую направленность и различные формы работы. К ним относятся:

а) комментированное письмо или письмо по памяти;

б) объяснительный или выборочный диктант;

в) свободный диктант или изложение;

г) редактирование текста или восстановление его по опорным словам;

д) сюжетная игра и игра соревнование.

В сюжетной игре инсценируются условия воображаемой ситуации, а учащиеся играют определенные роли. Ими могут быть, к примеру, ситуации из произведений Шукшина или же из его экранизации. Учащимся предлагаются разные роли из рассказов «Сельские жители».

Выводы и предложения. Выразительное чтение отрывка из художественного произведения, наблюдение над содержанием текста и особенностями использования языковых средств, выполнение грамматико - орфографических заданий, соответствующих учебной теме урока, – создает на уроке ту речевую среду, которая становится естественной для учащихся и способствует развитию всех видов речевой деятельности: говорение, слушание, чтение, письмо. А это в свою очередь активизирует учебный словарь узбекских школьников.

ЛИТЕРАТУРА

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского как иностранного. 3-е изд. М.:, 1993.-159с.
2. Горн В. Василий Шукшин. Штрихи к портрету. – М., 1993-29с.
3. Рождественская Р.Л., Туралина Н.А. Формирование этнокультурной
4. идентификации школьников на уроках русского языка // Проблемы этнокультуры. М.: ВИТА-ПРЕСС, 2015.68с.
5. Сысоев П.В. Язык и культура: в поисках нового направления в преподавании культуры страны изучаемого языка.// Иностранные языки в школе. №4, 2001-С16-21.
6. Чалмаев В.А. Василий Шукшин на рубеже веков и столетий: новое прочтение //«Литература в школе», №10. 2009.- 15-22с.
7. Jeyms Joys va Jon Golsuorsi asarlarida xarakter masalasi. So'z san'ati xalqaro jurnali. №3. 2020. 14-20 b.

UDK: 37.018.43:004.73

Aziza MUSOYEVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti, dotsent PhD
E-mail: musoevab@uwec.edu

BuxDU professori, p.f.d Sh.Olimov taqrizi asosida

TA'LIMNI BOSHQARISH TIZIMLARI VA RAQAMLI KUTUBXONALARNING ILMYI YOZUV KOMPETENSIYASINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI (AQSH MISOLIDA)

Annotatsiya

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalari, o'qituvchilari va tadqiqotchilari uchun muhim bo'lgan Ta'limni boshqarish tizimlaridan (LMS) biri Canvas platformasi va raqamli kutubxonalar AQSh misolida o'rganilgan. Ushbu turdagi tizimlar hamda raqamli kutubxonalarni O'zbekiston sharoitida joriy etish ta'lim sifatini oshirish bilan birga tadqiqot bilan shug'ullanish va ilmiy yozuv kompetensiyalarini oshirishga xizmat qiladi. Maqolada ta'limni boshqarish tizimlari va raqamli kutubxonalar AQSh oliy ta'lim tizimidagi ahamiyati tahlil qilingan va yurtimizda ham joriy etilishi maqsadga muvofiqligi ta'kidlangan. Shuningdek, maqolada mazkur tizimlarning xususiyatlari va imkoniyatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Ta'limni boshqarish tizimlari, raqamli kutubxona, tadqiqot, ilmiy yozuv kompetensiyasi, oliy ta'lim, raqamlashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar.

SIGNIFICANCE OF LEARNING MANAGEMENT SYSTEMS AND DIGITAL LIBRARIES IN ENHANCING SCIENTIFIC WRITING SKILLS (US CASE STUDY)

Annotation

This article explores one of the Learning Management Systems (LMS) which is the Canvas platform and digital libraries in higher education institutions, highlighting their significance for students, teachers, and researchers, using the United States as a case study. Implementing these systems and digital libraries in Uzbekistan will enhance the quality of education and boost research and scientific writing skills. This article delves into the significance of Learning management systems and digital libraries in the higher education system of the United States, emphasizing the potential for their implementation in our own country. The article also discusses the features and capabilities of these systems.

Key-words: Learning management systems, digital library, research, scientific writing competence, higher education, digitization, modern pedagogical technologies.

ЗНАЧЕНИЕ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ ОБУЧЕНИЕМ И ЦИФРОВЫХ БИБЛИОТЕК В ПОВЫШЕНИИ НАВЫКОВ НАУЧНОГО ПИСЬМА (НА ПРИМЕРЕ США)

Аннотация

В этой статье на примере США исследуется одна из систем управления обучением (LMS), а именно платформа Canvas и цифровые библиотеки в высших учебных заведениях, подчеркивая их значимость для студентов, преподавателей и исследователей. Внедрение этих систем и цифровых библиотек в Узбекистане повысит качество образования и навыки проведения исследований и написания научных статей. В этой статье рассматривается значение систем управления обучением и цифровых библиотек в системе высшего образования США, подчеркивая потенциал их внедрения в нашей стране. Также в статье рассматриваются особенности и возможности этих систем.

Ключевые слова: Системы управления обучением, электронная библиотека, исследования, компетенция научного письма, высшее образование, цифровизация, современные педагогические технологии.

Kirish. Hozirgi globallashuv jarayonida ta'lim sifatini yanada oshirish va takomillashtirish har bir mamlakatning o'z oldiga qo'ygan vazifalardan biridir. Shunday ekan, jahon miqyosida tan olingan va xorijiy tajribada sinab ko'rilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish O'zbekistondagi ta'lim muassasalari uchun muhim hisoblanadi. Jahonning ko'plab mamlakatlarida foydalanilayotgan ta'limni boshqarish tizimi va raqamli kutubxonalar hozirda oliy ta'lim muassasalari talabalari, o'qituvchilari va tadqiqotchilari uchun eng zarur kompetensiyalar bilan oziqlantirmoqda.

Ayniqsa Covid-19 dan keyin jahon tajribasida raqamli texnologiyalarning o'rni yanada ortti. Shuning uchun juda ko'plab ta'limni boshqarish tizimlari va raqamli texnologiyalar yanada takomillashdi va hozirda ulardan barcha talabalar, o'qituvchilar, tadqiqotchilar unumli foydalanmoqda. Bunday o'zgarishlar Covid-19 dan oldin ham bo'lishiga qaramasdan, dunyo miqyosida an'anaviy ta'lim va kutubxonalarga bo'lgan talab va ehtiyoj maksimal darajada edi. Lekin o'tkan yillar davomida ta'limni raqamlashtirish

jadallashib, zamonaviy ta'lim dasturlari, tizimlari va texnologiyalari butun dunyoni qamrab oldi. AQSh tajribasidan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, ta'lim tizimidagi tub islohotlar tufayli hozirda barcha zamonaviy raqamli texnologiyalardan unumli foydalanish tendensiyasini ko'rish mumkin. Bu shundan dalolat beradiki, demak xuddi shunday tizim va texnologiyalardan foydalanish O'zbekistondagi barcha ta'lim tizimlarini tubdan o'zgarishiga va zamon bilan hamnafas tarzda rivojlanishimizga juda katta xizmat ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi kunda butun dunyo bo'ylab ta'lim muassasalari onlayn platformalardan tobora ko'proq foydalanmoqda. Ilgari, an'anaviy joylarda o'rganish odatiy hol edi, ammo so'nggi yillarda yanada moslashuvchan o'qitish usullariga bo'lgan talab ortti. Tadqiqotlarga ko'ra, hozirda yuzma-yuz ta'limdan onlayn ta'limga o'tish yanada jadallashdi [1]. Endilikda bilim almashish va ma'ruzalar o'qish uchun faqatgina haqiqiy sinflarga tayanish shart emas [2]. Natijada, butun dunyo

bo'ylab ta'lim muassasalari raqamli sohada yuqori darajadagi xizmatlarni taqdim etishga e'tibor qaratmoqda.

Ta'limni boshqarish tizimlari hozirda nihoyatda ko'p bo'lib, biz mazkur maqolada Canvas platformasini tahlil qilamiz. Ma'lumotlarga ko'ra, ta'limni boshqarish tizimlaridan biri Canvas bulutga asoslangan texnologiyadan foydalangan holda o'qituvchilar va talabalar tomonidan kerakli materiallar va xizmatlarning uzluksiz integratsiyasini osonlashtiradi. Canvas - bu foydalanuvchilar uchun eng qulay, sozlanishi, ko'p qirrali va ishonchli o'rganish platformasi bo'lib, boshqa ta'limni boshqarish tizimlariga qaraganda tezroq va kengroq o'zlashtirishga olib keladi [3].

Mazkur ta'limni boshqarish tizimi Instructure, Inc. tomonidan ishlan chiqilgan bo'lib, u texnologiya orqali o'rganuvchilarning salohiyatini oshirish maqsadida Canvas, Gauge, Arc va Bridgeni ishlab chiqdi. Ushbu vositalar ta'lim tashkilotlariga interaktiv va onlayn ta'lim tadbirlarini osonlikcha loyihalash, yetkazib berish va nazorat qilish imkonini beradi [3].

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilar onlayn ma'ruzalar, darslar va kurslarni taqdim etish, talabalar va tinglovchilar bilan muloqot qilish uchun mos onlayn platforma yoki ta'limni boshqarish tizimlarini (LMS) tanlashlari kerak. Hozirgi vaqtda YUNESKO tashkiloti 10 dan ortiq ta'limni boshqarish tizimlari (LMS) va 11 tagacha MOOC platformalarini tanlashni tavsiya qiladi [4].

Turli olimlar ta'limni boshqarish tizimlari haqida turlicha fikr bildiradilar. Masalan, D. Turnbull va boshqalar ta'limni boshqarish tizimini kurs mazmunini yaratish, tartibga solish va ko'rsatish uchun ishlatiladigan onlayn ta'lim tizimi sifatida tasvirlaydilar [5]. L. Reid esa uni jismoniy joylashuvdan qat'iy nazar o'rganuvchilarga ta'lim olish imkonini beruvchi kurslarni boshqarish platformasi sifatida qaraydi [1]. Zamonaviy ta'limni boshqarish tizimlari (LMS) o'zining turlari va xususiyatlariga ko'ra farqlanadi, ba'zilar bulutli hisoblashlardan foydalanadi va keng dasturlash tajribasini talab qilmaydi, boshqalari esa maxsus dasturlash qobiliyatlari va ma'lumotlar bazasi malakasini talab qiladigan mahalliy dasturiy ta'minotdir [6, 260].

Raqamli kutubxonalar ham ta'limni boshqarish tizimlari kabi masofadan boshqarish, masofadan turib foydalanish imkoniyatlarini beradi. Mazkur turdagi kutubxonalar an'anaviy kutubxonalardan tubdan farq qiladi, foydalanuvchilarga juda ko'plab imkoniyatlar va ilmiy yozish ko'nikmalarini individual tarzda o'stirishga beminat xizmat ko'rsatadi.

Turli tadqiqotchilar raqamli kutubxonalarning ko'plab ta'riflarini berganlar. Ular foydalanuvchilarga kompyuter tarmoqlari orqali turli formatlarda yetkaziladigan va kutubxona loginlari orqali foydalanish mumkin bo'lgan, foydalanuvchilarning xavfsizligini ta'minlaydigan xizmatlardir. Bu xizmatlarga hujjatlarni onlayn yetkazib berish xizmatlaridan foydalanish, onlayn obuna va xaridlar, elektron kitoblar, elektron jurnallar, gazetalar va elektron hukumat nashrlari va boshqalar kiradi. Ushbu o'zgartirishlar foydalanuvchi tajribasini yaxshilaydi va bir nechta formatlarda xizmatlarni taklif qilish orqali tadqiqot va o'rganishga jalb qilishni rag'batlantiradi. Raqamli kutubxona xizmatlaridan foydalanish foydalanuvchilarga internetga ulanib, istalgan qurilmadan foydalangan holda istalgan masofadan va istalgan vaqtda resurslarni qulay tarzda qidirish va olish imkonini beradi [7].

So'nggi yillarda "aqli kutubxona" xizmatlari atamasi ham keng qo'llanila boshlandi. Aqli kutubxona xizmatlari va raqamli kutubxona xizmatlari bir-birining o'rnida ishlatilishi mumkin bo'lsa-da, ular alohida tushunchalardir. Sun'iy intellekt, mashinani o'rganish va internet kabi texnologik yutuqlarni birlashtirgan holda, aqli kutubxonalar kutubxona faoliyatini optimallashtiradi, jarayonlarni soddalashtiradi va

foydalanuvchilarga moslashtirilgan takliflar bilan ta'minlaydi [8].

Hozirda barcha kutubxona foydalanuvchilari uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash juda muhimdir. Oxirgi yutuqlar kutubxonalar Bloglar, RSS, E-mail, Institutional repozitariylar, SMS, Google Drive/Google Books, QR kodlar, Biometrik eshiklar registrlari, Kutubxona kiosklari, Virtual sayohatlar, yangi Mobil kitoblar haqida yangiliklarni yetkazish, Kutubxona portallari kabi turli vositalardan foydalanayotganini ko'rsatmoqda. Foydalanuvchi tajribasini yaxshilash uchun 5G xizmatlari, marketing va reklama, elektron hujjatlar/elektron jurnallar va boshqalar ham aynan raqamli kutubxonalarning tarkibiy qismlaridan biridir [9].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada biz asosan qiyoshlash, kuzatish va tahlil qilish metodlaridan unumli foydalangan holda hozirda dunyo tajribasida ko'p foydalanayotgan ta'limni boshqarish tizimlari va raqamli kutubxonalar haqida ma'lumotlar to'pladik. Shuningdek, turli mualliflarning ular haqidagi fikrlarini tahlil qilish davomida, ta'limni boshqarish tizimlari va raqamli kutubxonalarning o'rnini nechoq'lik muhimligi haqida bilib oldik.

Tadqiqot davomida biz asosan AQShning Wisconsin Eau Claire universitetida olib borilayotgan ishlar, ularning ta'limni boshqarish tizimlari va raqamli kutubxonalardan foydalanishini kuzatdik. Mazkur ta'lim muassasasi ta'limni boshqarishda asosan Canvas platformasidan foydalanadi. O'qituvchilar undan, ayniqsa, o'quvchilarning akademik yozish ko'nikmalarini oshirishda unumli foydalanadilar. O'qituvchilar ko'pincha g'oyalarni ishlab chiqish va uy vazifasini berish uchun muhokama panellaridan foydalanadilar, talabalar esa javob berishdan oldin tadqiqot qilishlari va izlanishlari talab qilinadi. Talabalar akademik yozish qobiliyatlarini oshiradilar va kelajakda tadqiqotda malakali bo'lishga tayyorlanishadi.

Shuning uchun ham ta'limni boshqarish tizimlarining yana bir muhim jihati talabalarning rivojlanishini nazorat qilishi va monitoring qilishidir. Bunga malakali topshiriqlar tizimidan foydalanish orqali erishish mumkin [10, 65]. Keng tarqalgan onlayn topshiriqlarga munozara taxtasi, imtihonlar, viktorinalar, vaziyatga asoslangan topshiriqlar, wikilar, portfoliyolar ishlab chiqish va boshqalar kiradi [6, 260]. Canvas esa foydalanuvchilarga viktorinalar, imtihonlar va munozaralarning ko'plab shakllarini yaratishga imkon beradi.

Tahlil va natijalar. Raqamli kutubxonalar tahlil qilinganda shu ma'lum bo'ldiki, mazkur turdagi kutubxonalarni joriy etish va xizmatlaridan foydalanish hozirgi paytda juda muhim, chunki ular foydalanuvchilarga ularning joylashuvi yoki jismoniy imkoniyatlaridan qat'iy nazar, kutubxona materiallariga oson foydalanishni taklif qiladi. Raqamli kutubxonalar xizmatlaridan foydalanish jismoniy joy, xodimlar va materiallarga bo'lgan ehtiyojni bartaraf etish orqali xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi. Shunga qaramay, raqamli kutubxona xizmatlari texnik to'siqlar, raqamli kirishdagi nomutanosiblik, moddiy materiallarning cheklanganligi, foydalanuvchi qoniqishi va tanlovi, maxfiylik va xavfsizlik haqidagi cheklolvar bilan birga keladi. Kutubxonalar uchun ushbu cheklolvarlarni hisobga olish va raqamli xizmatlarni yaratish va ishga tushirishda ularni hal qilishga ishonch hosil qilish muhimdir [11].

AQShning Wisconsin Eau Claire universitetida ham raqamli kutubxona xizmatidan foydalanish keng tarqalgan. Talabalar va o'qituvchilar universitet veb-sayti orqali McIntyre Library deb nomlanuvchi kutubxonaga kirishlari mumkin. Mazkur kutubxona keng ko'lamli xizmatlarni taklif etadi, jumladan kutubxona xaritalari, onlayn shakllar, kutubxona orqali qidirish platformasi va ma'lumotlar bazalari kabi tadqiqot vositalari, chat, elektron pochta, telefon va matn orqali yordam, kurs qo'llanmalari, maxsus to'plamlarni qo'llab-quvvatlash, kitob olish imkoniyatlari, uskunalarini

tekshirish, kompyuterga kirish, chop etish va skanerlash xizmatlari, o'quv xonalari, shkaflar ijarasi va boshqalar [12].

Ular turli xil raqamli kutubxona xizmatlariga muhim havolalarni taklif etadilar, masalan, tanlangan to'plamlar, kutubxonalararo aloqa xizmati, raqamli to'plamlar, o'qituvchilar uchun qo'llanma, kutubxona qo'llanmalari, asosiy manbalar, oqimli videolar, elektron kitoblar va audiokitoblar, yangiliklar, Web of Science, ma'lumotlar bazalari va boshqalar. Foydalanuvchilar tadqiqot olib borishlari va turli nuqtai nazarlar va qiziqarli xizmatlardan cheksiz foydalanishlari va bilim olishlari mumkin [12].

Ta'limi boshqarish tizimlaridan biri Canvas tahlil qilinganda, unda turli imkoniyatlarning mavjudligini talaba va tadqiqotchilar uchun ilmiy yozuv qobiliyatlarini o'stirishiga olib kelishi ma'lum bo'ldi. Bunda o'qituvchilar asosan topshiriqlarni qo'yadilar, talabalar esa tadqiqot qilgan holda berilgan savollarga javob topadilar va boshqa tengdoshlari bilan o'zaro bahs-munozaraga kirishgan holda olingan bilimlarni mustahkamlaydilar. Canvas platformasining yana bir afzallik jihatlaridan biri unda boshqa ta'lim platformalaridan ham unumli foydalanish imkoniyati mavjud, masalan, Jam board, Flip Grid, Turnitin, Ed puzzle va boshqa dasturlardan foydalanish mumkin. Kurs materialini yaxshilashning usullaridan biri Canvas Commonsdan kurslar, taqdimotlar, veb-saytlar va boshqa resurslarni birlashtirishdir [13].

Canvas ikkita noyob vositani taqdim etadi: Syllabus va Modullar. Bu birinchi tanlov turli topshiriqlar, baholar va kalendarlar bilan muammosiz birlashtirish uchun yaratilgan. O'qituvchilar interaktiv funksiyalardan foydalangan holda modullar kabi muhim komponentlarga oddiygina ulanishlari mumkin. Kurs boshida talabalarga dars jadvallari, o'quv rejasi

va muddatlari taqdim etiladi, bu esa o'qishni yanada samarali tashkil etish imkonini beradi [13].

Shunday ekan, onlayn ta'lim resurslari o'qituvchilar, professorlar va universitet talabalarida tadqiqot ko'nikmalarini oshirish va tadqiqot qobiliyatini rivojlantirish uchun juda muhimdir [14]. Sababi, bunda talaba ko'proq tadqiqot qilish bilan shug'ullanadi. Bizdagi Moodle platformasidan farqli o'laroq, ham o'qituvchi va ham talabaga ko'plab imkoniyatlarni yaratadi. Bunday yondashuv esa talabaning o'z ustida tinimsiz ishlashiga hamda raqamli kutubxonalarga bo'lgan talab va ehtiyojni ham oshishiga olib keladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida shuni alohida ta'kidlash joizki, zamonaviy ta'limni boshqarish tizimlari va raqamli kutubxonlardan foydalanish hozirgi vaqtda o'sib kelayotgan yosh avlodga yanada chuqur bilim berish uchun juda muhim hisoblanadi. Ushbu maqolada alohida urg'u berilgan Canvas dasturining asosiy maqsadi talabalarning akademik yozish qobiliyatini oshirish uchun bosqichma-bosqich usulni taqdim etishdir. Bunda universitet talabalarini, o'qituvchilarni va tadqiqotchilarining ilmiy kompetensiyasini oshirish uchun albatta raqamli kutubxonlarning o'rni beqiyos. Taklif qilingan ushbu turdagi kutubxonlarni tashkil etishdan asosiy maqsad O'zbekistonda barcha akademik yo'nalishlar bo'yicha ta'limni rivojlantirishdan iborat. O'zbekiston universitetlardagi raqamli kutubxonalar mukammal tadqiqotlar olib borishga va barcha sohalarida tadqiqotlarni rivojlantirishga zamin yaratadi. Shunday ekan, zamonaviy ta'limni boshqarish tizimlari hamda raqamli kutubxonlarni yurtimizning har bir oliy ta'limi qoshida tashkil etish tadqiqotchilar, talabalar va o'qituvchilarni zarur ko'nikma va bilimlar bilan ta'minlashga beqiyos hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. Reid, L. (2019). Learning Management Systems: The Game Changer for Traditional Teaching and Learning at Adult and Higher Education Institutions. *Global Journal of Human-Social Science: Linguistics & Education* 19 (2), 1-14.
2. Sims, L. (2021). Online Learning Equipment. *Effective Digital Learning*, 9-17. https://doi.org/10.1007/978-1-4842-6864-3_2
3. Canvas Used by Majority of the Top 25 Online Bachelor's Degree Programs Ranked by U.S. News World Report: Four of the top five online higher education programs use Canvas as their learning management system, PR Newswire, 2018.
4. UNESCO (2021). Distance learning solutions. [Online]. Available: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/solutions>
5. Turnbull, D., Ritesh Ch., Jo L. (2019). Learning Management Systems: An Overview. *Encyclopedia of Education and Information Technologies*. Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-319-60013-0_248-1
6. Fuster, B. (2021). 9 Common Types of Assignments in Online Courses.
7. Ram, B., & Singh, K. K. (2020). Innovative library services in mobile technology: A recent approach. *International Journal of Information Dissemination and Technology*, 10(4), 192-194.
8. Mercy, et al., (2023). Deployment of Smart Library Services in University Libraries in the Delta State in Nigeria During the Post Covid – 19 Era, *Zambia Journal of Library & Information Science*, Vol. 7, No. 2, pp. 13-18.
9. Tom-George et al., (2020). Digital Library Services for Sustainable University Education, *International Journal of Innovative Education Research* 8(3): pp. 128-135.
10. Mirzaee, A.R., Shabaninia, F. (2020). Review of E-Learning Modern Systems. *Interdisciplinary Journal of Virtual Learning in Medical Sciences* 4(2), 62-74.
11. Kumar, A., Ram, B. (2023). Application and significance of web-based library services, *International Research Journal of Modernization in Engineering Technology and Science*, Volume:05/Issue:05, 3397-3400.
12. Information about the McIntyre Library at University of Wisconsin Eau Claire from website. Available: <https://library.uwec.edu/using-the-library/services/>
13. Khatser et al., (2022) Online Learning Through LMSs: Comparative Assessment of Canvas and Moodle. <https://doi.org/10.3991/ijet.v17i12.30999>
14. Musoeva, A. The importance of academic writing in improving students' research writing. *International scientific and practical online conference "Modernity of humanitarian sciences teaching scientific directions"*, 218-221 pp.

Shahnoza MUSURMONOVA,
Amaliy fanlar universiteti ingliz tili o'qituvchisi
E-mail: mshaxnoza2808@gmail.com

ChDPU, dotsenti PhD R.M.Musurmonov taqrizi ostida

NATIONAL VALUES - THE MAIN CRITERIA OF NATIONAL EDUCATION

Annotation

This article reflects on the current issues of educating students in the spirit of national values in educational institutions and gives recommendations.

Key words: National value, national education, youth education, education methods, forms and means, educational process, organization, formation of personal consciousness, self-education, methods of education of Eastern scholars, Uzbek ethics, manners.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ – ГЛАВНЫЕ КРИТЕРИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация

В статье отражены актуальные вопросы воспитания учащихся в духе национальных ценностей в образовательных учреждениях и даны рекомендации.

Ключевые слова: Национальная ценность, национальное образование, воспитание молодежи, методы, формы и средства обучения, образовательный процесс, организация, формирование личностного сознания, самообразование, методы воспитания восточников, узбекская этика, нравы.

MILLIY QADRIYAT - MILLIY TARBIIYANING BOSH MEZONI

Annotatsiya

Maqolada ta'lim muassasalarida o'quvchilarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning dolzarb masalalari to'g'risida fikr yuritilib, tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Milliy qadriyat, milliy tarbiya, yoshlar tarbiyasi, tarbiya usullari, shakl va vositalari, tarbiyaviy jarayon, tashkil etish, shaxs ongini shakllantirish, o'z-o'zini tarbiyalash, Sharq allomalarining tarbiya metodlari, o'zbekona axloq, odob.

Kirish. Ma'lumki, jamiyatning rivojlanish tendentsiyalari ta'lim muassasalarida oldida yoshlar tarbiyasini rivojlanish bosqichlariga mos ravishda tashkil etishni taqozo etadi. Pedagogika fani va amaliyoti har doim rivojlanib borar ekan, unga muvofiq ravishda tarbiya jarayoni ham takomillashib boraveradi. Tarbiya maqsadi va mazmuni metodlarni to'g'ri tanlashga imkon beradi. Maqsad qanday bo'lsa, unga erishish metodlari unga muvofiq bo'lishi zarur. Tarbiyaning mazmuni shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat. Unutmaslik kerakki, aynan bitta vazifa turli xil fikrlar bilan to'ldirilgan bo'lishi mumkin. Shuning uchun metodlarni umuman mazmun bilan emas, balki aniq fikr bilan bog'lash g'oyat muhimdir.

Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Yosh xususiyatlari muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlardir. Aytaylik, mas'uliyat tuyg'usini boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim va o'rta maxsus, kasbhunar ta'limi muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchilarda ham shakllantirish mumkin. Biroq har bir bosqichda mazkur sifatni shakllantirish borasida turli metodlar qo'llaniladi. Maqsad, mazmun, shakl, metod va vositalar kabi tushunchalar tarbiya jarayonining mohiyatini ochib beradi. Biroq, tarbiya mohiyatini yoritishda o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lgan yana bir tushuncha ham mavjud, bu tarbiya metodlari tushunchasidir.

Tarbiya metodi (yunoncha —metodos – yo'li) tarbiya maqsadiga erishishning yo'li; tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari va xulqiga ta'sir etish usullari. Maktab amaliyotiga tatbiq etilganda, metodlar – bu tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari va xulqiga ta'sir etish usullaridir. Tarbiya jarayonining umumiy holatidan

kelib chiqqan holda tarbiya metodlarini quyidagi uch guruhga bo'lish mumkin: Bu guruhlar o'z navbatida bir qator tarbiya elementlaridan tashkil etadi. Chunonchi, shaxs ongini shakllantirish metodlariga: hikoya, tushuntirish, izohlash, ma'ruza, etnik suhbat, ishontirish, nasihat, yo'riqnom, munozara, ma'ruza, namuna; faoliyatni tashkil etish va ijtimoiy xulqni shakllantirish metodlariga mashqlantirish, odatlantirish, pedagogik talablar, jamoat fikri, topshiriq, tarbiyalovchi vaziyat; xulq va faoliyatni rag'batlantirish metodlariga: musobaqa, rag'batlantirish va jazolash kiradi. Tarbiyaning mutlaqo yangi metodlarini yaratishga bironta tarbiyachining kuchi yetmaydi. Metodlarni takomillashtirish muammosi doimo mavjud, har bir tarbiyachi o'zining imkoniyatiga ko'ra uni hal qiladi, tarbiya jarayonining aniq shart-sharoitlariga mos ravishda o'zining xususiy qarashlarini ifoda etish asosida umumiy metodikani boyitadi. Metodning ijobiy va salbiysi bo'lmaydi, tarbiya jarayonida ma'lum yo'lni yuqori darajadagi samarali va samarasiz deya baholash mumkin emas. Metodning samaradorligini u qo'llanilayotgan sharoit nuqati nazaridan baholash mumkin. Tarbiya metodlarini to'g'ri tanlash bir qator omillarga bog'liq.

Adabiyotlar tahlili. Xalq pedagogikasi o'zbekona axloq, odob va tarbiyaning barcha qirralarini o'zida mujassamlashtirgan. Xalq pedagogikasida turlicha tarbiya metodlari hamda vositalaridan foydalaniladi. Bu metod va vositalar nihoyatda rang-barang bo'lib, ko'p jihatlar bilan ilmiy pedagogikadan ustunlik qiladi. Binobarin, ushbu metodlar ilmiy pedagogikaning shakllanishiga ham o'z ta'sirini o'tkazgan. Ma'naviy merosni to'la, odilona egallash va rivojlantirish hozirgi avlodlarning vazifasidir. Xozirgi zamon yoshlarining ma'naviy madaniyatni va kadriyatlarimizni e'zozlash ruhini tarkib toptirishning ahamiyati katta.

Masalan: Kaykovus "Kobusnoma" nomli asarida shunday deb yezadi: "Ey farzand, har qancha dono bo'lsang ham, o'zingni xalqdan donoroq hisoblama, chunki sen o'zingni nodon hisoblasang dono bo'lasan deydi". (39 bet). Kur'oni Karimning oyati ilmga targ'ib kilinadigan "O'qi" xitobi bilan boshlanadi va boshqa ko'pgina oyatlarda ham ilm olish, uni o'rganishga da'vat qilinadi.

Xalq pedagogikasida qo'llanilgan xilma-xil tarbiya metodlarini quyidagi tarzda umumlashtirish mumkin:

1. Tushuntirish (hikoya qilish, o'rgatish).
2. Mashqlantirish (odatlantirish, mashq qildirish).
3. Namuna (maslahat berish, uzr so'rash, o'rnak bo'lish).

4. Nasihat qilish, o'git (undash, ko'ndirish, iltimos qilish, yolvorish, tilak-istak bildirish, ma'qullash, rahmat aytilish, duo qilish, oq yo'l tilash va hokazolar).

5. Qoralash va jazo (ta'kidlash, ta'na, gina, tanbeh berish, majbur qilish, koyish, ayblash, uyaltirish, qo'rqitish, nafratlanish, ont-qasam ichirish, urish, kaltaklash va hokazolar).

Xalq pedagogikasi namunalar, tarbiya metodlari va tarbiyaviy ta'sirlar muayyan vositalar yordamida qo'llanilgan. Mehmon kutish, mehmonga borish, turli mehnat jarayonlari, hasharlar, turli gurunglar (choyxona, to'y marosimlari), sayillar, oilaviy an'analar (tug'ilgan kun, fuqarolik pasporti, umumiy o'rta, o'rta maxsus va oliy ma'lumotga egalik to'g'risidagi attestat va diplom, davlat mukofotlarini olish kabi holatlarni nishonlash) va musobaqalar o'ziga xos tarbiya vositasi sanaladi.

Yoshlarda ma'naviy-axloqiy sifatlar, e'tiqod hamda dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ularning ongi, histuyg'usi, irodasiga ta'sir ko'rsatish usullari sanaladi. Ular yordamida o'quvchilar ongiga jamiyatda ustuvor o'rin tutuvchi ijtimoiy g'oya va maqsadlar singdiriladi. Yoshlar dunyoqarashini shakllantirish, ularning hayot mazmunini tushunib olishlariga ko'maklashish uchun ijtimoiy ongni shakllantiruvchi usullar qo'llaniladi. O'quvchilarda g'oyaviy ongliklik va ijtimoiy faollik, ya'ni, davlatning ichki va xalqaro siyosati mazmunini tushunish va idrok qilish ko'nikmalarini tarbiyalash lozim. Tushuntirish ijtimoiy ongni shakllantirishda eng ko'p ishlatiladigan usuldir. Tushuntirishda o'quvchilarga mamlakat fuqarosining davlatga nisbatan muayyan huquq va burchlar asosida bog'langanligi borasida ma'lumotlar beriladi. Bunda davlat bayrog'i, gerbi, madhiyasi hamda Konstitutsiyasiga sadoqat ruhida tarbiya berishning ahamiyati katta. Shu sababli davlat bayrog'i, gerbi, madhiyasi, Konstitutsiyasining mohiyati o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tushuntiriladi.

O'quvchi shaxsini g'oyaviy va ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllantirishda o'qituvchining jonli so'zi eng ta'sirchan usul hisoblanadi. Suhbat uchun mavzu tanlashda uning dolzarbligi, sinf o'quvchilarga mosligi, ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish imkoniyatini hisobga olish zarur.

Tahlil va natijalar. O'quvchilar odatda hayot va turli milliy qadriyatlar bilan sug'orilgan kinofilmlar, badiiy adabiyotlardan olingan aniq misollar bilan boyitilgan hikoyalarni katta qiziqish bilan tinglaydilar. Ularga axloq me'yorlari, xalq o'tmishi, tabiiy boyliklar, qahramonlar hayoti va jasorati, shuningdek, tarix, adabiyot va san'at haqida hikoya qilib berish mumkin. Badiiy adabiyot namunalar, shuningdek, ommaviy axborot vositalari – radio, televideniye, gazeta va jurnallar sahifalarida e'lon qilingan ma'lumotlar ham o'quvchilar uchun qimmatli material bo'ladi. Suhbat ham, hikoya ham o'quvchilarning yoshiga mos mavzularda ular tushunadigan so'zlar vositasida adabiy tilda o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Suhbat yoki hikoya mavzusining o'quvchilar tomonidan belgilanishi, ularning samarali

kechishini ta'minlaydi, buning natijasida o'quvchilar ilgari surilayotgan mavzuga befarq qaramaydilar.

O'quvchilar o'z atrofidagi kishilarda hamma yaxshi axloqiy sifatlarini ko'rishlari va ibrat olishlari nihoyatda muhim. O'qituvchining shaxsan o'zi namuna bo'lishi, ayniqsa, yoshlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Ular o'qituvchining darsda va hayotda o'zini qanday tutishini, atrofidagi kishilar bilan qanday muomala qilishini, o'z vazifalarini qanday bajarishini kuzatib yuradilar. O'quvchilar o'zlariga yaqin kishilarning xulq-atvoriga taqlid qiladilar, xulq-atvorlar bolalarda yaxshi sifatlarining, ba'zan esa yomon sifatlarining ham tarkib topishiga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun o'qituvchi va ota-onalar ham qanday holatda ham o'zlarini tuta bilishlari kerak. Ular qayerda bo'lishmasin, atroflarida bolalar borligini his etishlari lozim. Kattalar so'z va amaliy harakatlarida tafovut bo'lmasligini ta'minlashlari kerak. Namunada xalq pedagogikasi g'oyalaridan ham keng foydalaniladi. Ota-onalar o'z farzandlarini hamisha katta hayotiy tajribaga ega, dunyoqarashi va bilim doirasi keng kishilardan ibrat olishga da'vat qilib kelishlari shart. Masalan, "Qush uyasida ko'rganini qiladi" maqolining mazmun va mohiyatini ochib berish orqali ota-onalarda oilaviy tarbiyaning ahamiyatini tushuntirish dolzarb bo'ladi.

Kattalar tomonidan o'quvchida o'z-o'zini tarbiyalashga, ya'ni, o'z ustida ongli, batartib ishlashga ehtiyoj paydo bo'lgandagina tarbiya jarayonini samarali deb hisoblash mumkin. Tarbiya jarayonida o'z-o'zini tarbiyalash metodlaridan foydalanish samarali hisoblanadi. Ushbu metodlar o'quvchilarning o'zini o'zi idora qilishlari, turli o'quvchilar organlari faoliyatida faol ishtirok etishlarini ta'minlash, ularning ijtimoiy mavqelarini oshirish maqsadida qo'llaniluvchi usullardir.

Ishontirish vositasida o'quvchi ruhiyatiga sezilarsiz holda ta'sir etiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hamda o'smirlar ishonuvchan bo'lishadi. Pedagog ishontirishdan tarbiyalanuvchi ma'lum ko'rsatmani qabul qilishi zarur bo'lgan vaziyatlarda foydalanadi. Mazkur metoddan boshqa metodlarning ta'sirini kuchaytirish uchun ham foydalaniladi. Munozara tarbiyalanuvchilarga hissiy-og'zaki ta'sir ko'rsatish asosida ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan bahs-munozara usuli bo'lib, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, estetik va huquqiy mavzularda o'tkaziladi. Munozara fikrlar to'qnashgan vaziyatda o'quvchilarda ma'lum hodisaga nisbatan ishonch hosil qilishga yordam beradi. Munozara asosida turli qarashlar yotadi. Bahs ijobiy natija berishi uchun puxta tayyorgarlik ko'rish maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, pedagogik talab turli hatti-harakatlarni bajarish hamda faoliyatda ishtirok etish jarayonida o'quvchi tomonidan amal qilinishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlari pedagogik talab tarbiyaning eng muhim usullaridan biridir. Pedagogik talab ma'lum harakatlarni rag'batlantiruvchi yoki to'xtatuvchi hamda o'quvchini oqilona harakatlarni bajarishga undovchi xarakterga ega bo'lishi mumkin.

Rag'batlantirish tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko'ngilini ko'tarish va uni qo'llab-quvvatlash usulidir. O'qituvchi har bir o'quvchi shaxsida ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlarni anglab olishi zarur. Shundagina o'quvchi o'zining kamolga yetayotganligini his qiladi, unda o'z kuchiga nisbatan ishonch paydo bo'ladi. O'qituvchi faoliyatida rag'batlantiruvchi usullardan foydalanib, o'quvchida ijobiy sifatlarini tarbiyalashga yordam beradi.

Jazolash shaxsning xatti-harakati, faoliyatiga salbiy baho berishdir. Jazo ham o'quvchining individual xatti-harakatlari va umumjamoaning faoliyati uchun qo'llaniladigan eng so'nggi tarbiya usuli. Jazo puxta o'yab qo'llanilishi lozim, aksincha, jahl ustida jazolash mumkin emas. Jazolar yakka xarakterda, ya'ni, birgina usulni qo'llash asosida

bo'lsin, o'quvchining aybiga mos, muvofiq bo'lishi, tez-tez qo'llanilmasligi, jazolanuvchida jazoning to'g'ri belgilanganligiga nisbatan shubha tug'ilmasin va ular o'z ayblarini sezsin. Jamoada muhokama qilish va jamoa

tomonidan qo'llab-quvvatlangan jazo berilsa, uning ta'sir kuchi yanada oshadi. Jazo tarbiyalanuvchining jismoniy va ruhiy azoblamasligi, tahqirlamasligi, sha'nini yerga urmasligi kerak.

ADABIYOTLAR

1. K.Xoshimov, S.Nishonova, M.Inomova va boshqalar. Pedagogika tarixi. T.: «O'qituvchi», 1996. - 90-91 b.
2. Rahimov S. Abu Ali ibn Sino ta'lim va tarbiya haqida. T., «O'qituvchi», 1967, -75 b.
3. P.Мусурмонов Взгляды восточных мыслителей на воспитание ребёнка и семейные отношения в узбекских семьях / Вестник науки и образования 2020. № 4 (82). Часть 1 Российский импакт-фактор: 3,58 Научно-методический журнал.
4. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: Fan, 2009. - 480 b.
5. Ishmuhamedov R., Abduqarodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. Ta'lim muassasalari o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar. – T.: "Iste'dod" jamg'armasi, 2009.
6. Boynazarov F.A. O'rta Osiyoning antik davri. — T.: O'qituvchi, 1991-yil
7. Jomiy, Abdurahmon. Tanl. asarlar / Tuzuvchi va so'z boshi muallifi
8. Sh.Shomuhamedov. —T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1971-yil.
9. Zohidov V.Y. Ulug' shoir ijodining qalbi. A.Navoyi haqida. —T.:O'zbekiston, 1970-yil.
10. Irisov A. Abu Ah ibn Sino. Hayoti va ijodiy faohyati —T.: Fan, 1980-yil
11. Is'hoqov M. So'g'diyona tarix chorrahasida. —T.:Fan. 1990- yil

Alisher NAZAROV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti
E-mail: alishernazarov@gmail.com

O'zDJTU dotsenti, pedagogika fanlari doktori D.U. Djurayev taqrizi asosida

**XIX ASR IKKINCHI YARMI – XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONDA MA'RIFATPARLIK–MAKTABCHILIK
G'OYASINING SHAKLLANISHIDA JADID MA'RIFATPARVARLARINING ROLI**

Аннотация

Ushbu maqolada Turkistonda jadidchilik harakati va g'oyalarning vujudga kelishini o'lkaning o'zida vujudga kelgan tarixiy siyosiy vaziyat va sharoitlar o'rganiladi. Turkiston jadidchiligi orqali ta'limda islohotlarning rivojlanishi, ya'ni milliy taraqqiyotparvar ziyolilarning o'sishi, g'arb davlatlari bilan savdo va madaniy aloqalarning kuchayishi tarixiy sharoitda vujudga keldi. Shuningdek, Turkiston an'anaviy ta'lim tizimi mustamlakachilik ta'lim tizimi bilan almashirilishi mexanizmlari va oqibatlari, mazkur jarayonning ko'p millatli mahalliy aholining hamda ko'chirib keltirilgan rus millatiga mansub aholining savodxonlik darajasiga ta'siri o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Turkiston o'lkasi, Jadidchilik, ma'rifatparvarlik, taraqqiyotparvarlik, maktabchilik, chorizm, matbuot.

**РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ИДЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ
В ТУРКИСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА**

Аннотация

В данной статье рассматривается историческая политическая ситуация и условия возникновения революционного движения и идей в Туркестане. Развитие реформ в образовании, то есть рост национальной прогрессивной интеллигенции, укрепление торговых и культурных связей со странами Запада, происходило в исторических условиях через туркестанский модернизм. Также изучаются механизмы и последствия замены традиционной системы образования Туркестана колониальной системой образования, влияние этого процесса на уровень грамотности полиэтнического местного населения и переселенного русского населения.

Ключевые слова: Туркестанская страна, модернизм, просвещение, прогрессизм, школьное образование, царизм, печать.

**THE ROLE OF MODERN ENLIGHTENERS IN THE FORMATION OF THE IDEA OF EDUCATION AND
EDUCATION IN TURKESTAN IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY - THE BEGINNING OF THE
20TH CENTURY**

Annotation

This article examines the historical political situation and conditions of the emergence of the revolutionary movement and ideas in Turkestan. The development of reforms in education, that is, the growth of national progressive intellectuals, the strengthening of trade and cultural relations with Western countries, took place in historical conditions through Turkestan modernism. Also, the mechanisms and consequences of the replacement of the traditional education system of Turkestan with the colonial education system, the impact of this process on the literacy level of the multi-ethnic local population and the resettled Russian population are studied.

Key words: Turkestan country, Modernism, enlightenment, progressivism, schooling, tsarism, press.

Kirish. Istiqlol yillarida tarixga qiziqish, o'tmish haqiqatlarni xolisona yoritishga intilish ortib borish barobarida, o'lkamizda o'tmishda din, diniy siyosat qanday olib borilganligi borasida ham qator tadqiqotlar yaratildi. Tom ma'noda vijdon erkinligining tiklanishi kabi omillar milliy tiklanish yo'lidagi adolatli qadamlardan biri bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Biz jadidchilik harakati, ma'rifotparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadri ni anglab yetadi" [1].

Turkiston o'lkasida XIX asr ikkinchi yarmida roy bergan tarixiy o'zgarishlar ma'rifotparvarlik g'oyasining tarqalishiga turtki berdi. Shu davrda Muqumiyy, Furqat, Ahmad Donish, Sattorxon Abdug'afforov kabilarning ma'rifot g'oyasini targ'ib etuvchi asarlari maydonga keldi. Ularda ilmfanning taraqqiyoti uchun namuna bo'lib tuirgan Rossiya madaniyatidan o'rganishga da'vat ustuvorlik qildi. Bunday

vaziyatlarda Furqatning "Turkiston viloyatining gazetasi"ga xizmatga kirishi va unda rus madaniyati va fanini targ'ib qiluvchi asarlar yaratishda ko'rinsa, Sattorxon Abdug'afforov, Saidg'ani Saidazimboy o'g'li, Muxiddinxo'ja qozi va boshqalar rus-tuzem maktablarini ochish, bu maktablarda muallimlik qilish, ularga homiylik ko'rstaish singari amaliy harakatlar bilan shug'ullandilar. Bu esa Turkiston o'lkasida ma'rifotparvarlik- maktabchilik g'oyasini amaliy tus olishiga turtki bo'ldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turkistondagi maorif - ma'rifatchilik o'choqlariga oid qimmatli ma'lumotlar osha davr mahalliy ma'rifotparvar ziyolilar asarlarida ham uchraydi. Jumladan, Maxmudxo'ja Behbudiy, Sadridin Ayniy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Salohiddin Muftizoda, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo'jayev, Shukrullo, M. Xoliqiy, Nishotiy, Siddiqiy, Miskin, A.Tabibiy kabi ma'rifotparvar ziyolilar o'z asarlarida savod va ma'orif masalalariga to'xtalib o'tadilar.

Sovet davrida A. Abdusamedov, T. N. Qori Niyozov, I. Mo'minov, M. G. Vahobov, K. E. Bendrikov va boshqalarning O'zbekiston madaniyati, tarixiga oid yirik

asarlarning chop etilishi Turkiston pedagogika tarixshunosligida muhim voqea bo'ldi. Bu asarlar yozilgan va nashr qilingan yillarda ijtimoiy fanlarda jadidchilik harakati tarixini yozish, bu harakat yetakchilari Maxmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov nomlarini tilga olish, musulmon dindorlari faoliyati bilan bog'liq bo'lgan madrasalar, maktablar to'g'risidagi ma'lumot berish taqiqlangan[2,3,4].

Mustaqillik yillarida yurtimizning yetakchi pedagog olimlari: R. Axliddinov, R. Djuraev, J.Yo'ldoshev, Sh. Kurbanov, E. Seytxalilov, D. Djurayev xalq ta'limining tashkil etilishi va boshqarilishi jarayoni va mexanizmlarini, Sh. Abdullaeva, M. Inoyatova, R. Safarova, N. Egamberdieva pedagogik ta'limotlar tarixini, ma'rifatparvarlarning pedagogik me'rosini tadqiq etgan.

Tarixchi va filolog olimlardan: R. Abdullaev, D. Alimova, S. Agzamxo'jaev S. Ahmedov, U. Dolimov, H. Ziyoev, I. Xalikov, N. Karimov, A.Mingnorov, B.Qosimov, T. Qozoqov, R. Shamsutdinov, A. Xudoyqulov XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlaridagi tarixiy, madaniy-ijtimoiy va adabiy voqelikni tadqiq qilganlar.

Xorijlik tadqiqotchilar Eduard A. Olvort, Adib Xolid, Will Myer, Seymour Becker, Jeff Sahadeo, Allen J. Frank, A.S. Morrison, Jin Noda, Scot C.Levi, Ron Sela, E. Richard, germaniyalik olimlar R.Olssa, G. Kleynov, Y. Benzing, Mende G. Von, G. Shtaklin, B. Shpuler, K. Okay singari tadqiqotchilar asarlarida Turkistonda ta'lim tizimining tashkil etilishi va rivojlanishi haqida ancha to'liq tahlili berib o'tilgan va XX asr boshlarida Markaziy Osiyodagi siyosiy-ijtimoiy jarayonlarni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlaridan iborat.

Turkiston tarixi va ma'rifatchiligi bo'yicha turk taqiqotchi olimlaridan Zakiiy Validiy To'g'on, Mehmet Saray, Boymirza Hayit, Temurxo'ja og'li kabilar tomonidan katta qiziqish bilan o'rganilgan. Fransuz tadqiqotchilarining Turkistonda ta'lim tizimi haqidagi tadqiqotlari A. Beningsen va Stefan A. Dyuanning maqolalarida o'z aksini topgan[5,6,7,8,9].

Tadqiqot metodologiyasi. Jadidchilik pedagogikasini o'rganishning metodologik tomonlarining sistemali qaytadan baholanishi, ilgari qo'l yetmagan maxfiy hujjatli manbalarning oshkor etilishi jadidlarning ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy faoliyatining aniq yo'nalishlari bo'yicha maxsus tadqiqotlarning paydo bo'lishiga imkoniyat yaratib beradi. D. Alimova, D. Ziyayeva, Q. Rajabov, Sh. Turdiyev, D.Djurayev va boshqa tadqiqotchilarning chiqishlarida jadidlar mustaqillik uchun kurashuvchilar sifatida tanitildi.

Turkistonning siyosiy, iqtisodiy va madaniy doiralarda ular islohotlar foydasiga ijtimoiy fikrni shakllantirishga urindilar, eskicha hayot va rus mustamlakachilik boshqaruvi tomonidan shart qilib qo'yilgan qoloqlik va turg'unlikka qarshi kurashdilar. Ular bu islohotlar amalga oshirilishi zarur ekanligini nafaqat nazariy jihatdan asoslab berdilar, balki yangi usulda o'qitilayotgan maktablar ochib, kutubxonalar, qiroatxonalar barpo etib, o'quv darslik, qo'llanmalar tayyorlab, o'lka yoshlarini ongini rivojlantirish yo'lida ko'p harakat qildilar. Biroq bu harakat tarixiy murakkab yo'lni bosib o'tdi. Turkistonda islohotchilik jamiyat rivojlanishining istiqbollarga oid turli falsafiy fikrlar va dunyoqarashlarning to'qnashuv maydoniga aylandi. Bu ijtimoiy rivojlanishning asosiy masalalari va eng avvalo, mustamlakachilikning asoslarini buzish g'oyasini kontseptual jihatdan idrok etishda ko'rindi. Islohotchilarning asosiy qismini tashkil etgan jadidlar yangi usuldagi maktablarni ochish, gazetalar chiqarish, tabiiy fanlar bo'yicha darslik va o'quv qo'llanmalarni nashr etish, g'arb texnika va texnologiyasini o'rganish zaruriyatini, Yevropa madaniyati yutuqlaridan foydalanishni targ'ib etish orqali milliy dunyoviy ta'limni yuzaga keltirish, ma'naviy hayotni yangilash va

boyitish, milliy o'zlikni anglashni yuksaltirishga zamin yaratdilar.

1908 – 1916 yillar oralig'idagi davrda islohotchilar orasida siyosiy ajralish ro'y berdi. Shunda "jadid", "taraqqiyparvar", "qadimchi" degan tushunchalar yuzaga keldi. Ayni paytda islohotchilik harakati, madaniy xususiyatlardan ko'ra, yorqin namoyon bo'lgan siyosiy belgilarga ko'proq ega bo'la bordi. Turkistonda jamiyatning madaniy muamolariga batamom yangicha yondoshishga asoslangan bu harakat, jadidchilik deb nomlandi va jadidchilik g'oyasini tarqatuvchi ziyolilar esa jadidlar degan nom oldi. Jadidlarni G'arbiy Yevropa va Rossiya ma'rifatchiligidan ajratib turuvchi xususiyati shundaki, ular mustamlakachilik sharoitida faoliyat olib borishdi. Ikkinchidan, ma'rifatchilik davrlari G'arbda Yevropada o'n yillar va hatto yuz yillar mobaynida kechgan bo'lsa, Turkiston ma'rifatchilari esa shiddatli harakat qilishga majbur bo'lishdi. "Jadid" degan so'z asli arabcha bo'lib "yangi" degan ma'noni anglatadi. Ma'rifatparvalar yangilik va islohot tarafdorlari bo'lib, mustamlakachilik sharoitida ezilib kelayotgan xalqlarga yangi hayot olib kirishga, ularni ijtimoiy – madaniy taraqqiyotining yuqori bosqichlariga olib chiqishga harakat qilishgan. Shuni ta'kidlash lozimki, jadidchilik harakati (chet el oilimlari uni o'z tadqiqotlarida "Yangilanish harakati" deb ham yuritishgan) faqat Turkiston uchungina xos hodisa emas edi. Turkistonga nazar tashlashdan avval boshqa o'lkalarda vujudga kelgan harakatlar haqida ma'lumot berib o'tishni istardik.

1905 yilgi rus inqilobi, 1908-1913 yillarda Turkiya, Eron, Hindistonda bo'lib o'tgan milliy - ozodlik harakatlari va inqiloblarning ta'siri ostida Turkiston jadidlari Abdulla Avloniy, Maxmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ahmad Zaki Validiy, Toshpo'lat Norbo'tabekov, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo'jayev va boshqalar o'lkani ijtimoiy - siyosiy va madaniy hayotiga yanada faolroq kira boshladilar. XIX asrning ikkinchi yarmida Kavkaz va Ozorbayjonda jadidchilik harakati vujudga keladi. XIX asrning 90- yillarida boshlangan jadidchilik harakatining tan olingan markazlaridan biri, shubhasiz, Volgabuylaridir. Bu yerda paydo bo'lgan kuchli ma'rifatparlik harakati islohchilik itilishlari bilan qo'shilgan holda tatar jadidchilik harakatini yuzaga keltirdi. Boshqa mintaqalarda ko'zga tashlanganidek, jadidchilik bu yerda ham dastlab maktab ta'lim tizimini isloh etishdan boshlanadi. Bu tashabbusni XIX asrning ikkinchi yarmida Xusayn Fayzxonov ("Maktab islohoti" dasturi) hamda Shaohibiddin Marjoniy (shogirdlarini o'qitishda o'zi tuzgan amaliy dastur) bilan boshlab berdi. Ammo ularning novatorona mohiyatiga ega bo'lgan g'oyalari o'z vaqtida hayotga qisman tadbiiq etildi. Sh. Marjoniy g'oyalari muallif tomonidan madrasa ta'limining yangilanishiga yordam bergan bo'lsa, ikkinchi g'oya qog'ozda qolib ketdi[10].

Shunga qaramay, ta'lim tizimining isloh etilishi XIX asr oxiri, XX asr boshlarida tatar ruhiy va ma'naviy madaniyatida ro'y bergan uyg'onishning bosh omilidir. Tataristonda jadidlar bilan qadimchilar o'rtasida boshlangan hayot-mamot kurashi, bir tomondan, yosh tatar ma'rifatparvarlarining O'rta Osiyo, xususan Turkistonga oqib kelishiga sabab bo'lgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, jadidlarga matbuot, adabiyot va teatr yordami bilan xalq ommasini o'z tarafiga og'dirish, ulardan madad olish va ayni paytda ular o'rtasida o'zlarining ilg'or g'oyalarini tarqatish imkonini berdi. Qozondagi "Muhammadiya", Ufadagi "Oliya" va "Usmoniya", Orenburgdagi "Xusayniya" madrasalari orqali ham jadidchilik g'oyalari keng xalq ommasiga tarqala boshladi.

Tahlil va natijalar. Jadidlar orasidan yetuk olimlar, sanoat va ziroatchilik sohalarining zamonaviy bilimdon mutaxassislari, madaniyat arboblari yetishib chiqdi. Ular yurtni obod va Vatanni mustaqil ko'rishni orzu qidilar va shu yo'lda fidoyilarcha kurashdilar. Jadidlarning Turkiston

mustaqilligi uchun kurash dasturida asosan 4 yo'nalish mavjud edi: a) yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish; b) qobiliyatli yoshlarni chet ellarga o'qishga yuborish; v) turli ma'rifiy jamiyatlar tuzish; g) gazeta va jurnallar chop qilish. Diniy va dunyoviy ta'lim integratsiyasida jadidlarning roli juda katta edi. Jadidchilikni ikki bosqichga bo'lish mumkin: 1880-1905 yillar – an'anaviy diniy ta'limni isloh qilish davri, 1905-1917 yillar – turk-tatar xalqlarini ta'lim masalasida yevropalashtirish bilan bog'liq ma'rifatparvarlik faoliyati [11]. Ta'lim islohotida jadidlar dastlab XIX asrning oxirlarida Qrim va Kavkazda yashovchi tatarlar orasida paydo bo'ldi. Ismoil Gaspirinskiyning "Tarjumon" gazetasi bu yangi harakatning beshigi bo'ldi [12]. Eng e'tiborli tomoni shundaki, tatar jadidlarining aksariyati Buxoro, Samarqand yoki Xiva madrasalarida tahsil ko'rib, Turkiston hududlarida dunyoga kelgan holsa u yoki bu tariqat yo'lini tutgan edilar. Ularga o'rta asrlarda yashab o'tgan mutaffakirlarimizning asarlari qanchalik ma'naviy ozuqa bergan bo'lsa, Ismoil Gaspirinskiy va uning hamfikrlari ilgari surgan g'oyalar ham shunchalik katta ta'sir ko'rsatdi. Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, XIX asr oxirlari, XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan ma'rifatparvarlik harakatining ildizlari o'z tuprog'imizda nish urgan edi.

Jadidchilik harakati Turkistonda Ismoil Gaspirinskiy g'oyalari orqali kirib kelgan bo'lsa, ikkinchidan o'lkada tabiiy ravishda mustamlakachilik zulmiga qarshi yangi fikrlar paydo bo'layotgan edi. Yana shuni e'tirof etish kerakki, bu davrda marafatparvar jadidchilikning paydo bo'lishiga taraqqiy musulmon mamlakatlarning ta'siri ham katta bo'ldi. Turkistonda yangi o'zgarishlar g'oyasi asosan Bog'chasaroy, Orenburg, Qozon, Ufa singari shaharlardan tashqari, Eron, Gruziya kabi mamlakatlarda nashr qilingan gazetalar Turkiston o'lkasiga kirib keldi [13].

Turkistonda jadidchilik harakati va g'oyalarning vujudga kelishini o'lkaning o'zida vujudga kelgan tarixiy siyosiy vaziyat va sharoitlar bilan bog'lash kerak. Turkiston jadidchiligi orqali ta'limda islohotlarning rivojlanishi, ya'ni milliy taraqqiyparvar zililarning o'sishi, g'arb davlatlari bilan savdo va madaniy aloqalarning kuchayishi tarixiy sharoitda vujudga keldi. Turkistondagi ma'rifatparvar jadidchilik harakatining buyuk namoyandalari "maktabchilik islohoti"ni ilmiy bilimlar va ilg'or madaniyatni islohotchilar yordamida yoyishda deb bildilar hamda shu fikrdan kelib chiqqan holda o'z harakatlarining asosiy vazifalarini belgiladilar. Xalq ta'limi, maktabchilik haqidagi talablar mohiyatan ilk jadidlar mafkuraviy qarashlarining umumiy jihatini o'zida ifoda etgan. Ular o'sha paytdayoq Turkiston jamiyatini bosqichma-bosqich isloh etish bo'lg'usi ta'lim modelining ko'pgina muhim g'oyalari o'z faoliyatlarida namoyon etishgandi. Jadidlar dunyoviy ta'limni faollashtirishga intila borib, an'anaviy ta'lim islohoti, yangi usuldagi maktablar va teatr truppalari yaratish, har bir musulmonning bank va moliyaviy kapital ishida ishtirok etish imkoniyati tarafdorlari bo'lib, matematika, geografiya, grammatika va boshqa fanlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni tezlashtirishdagi alohida ahamiyatini tan olishdi [14].

1917 yil Fevral inqilobi boshlariga kelib chor hukumati tomonidan Turkistonda 4 mingdan ortiq bola o'qiydigan 100 ga yaqin yangi usuldagi maktablar ro'yxatdan o'tkazilgan, shulardan: 39 tasi - Sirdaryo, 30 - Farg'ona, 18 - Yettisuv, 5 - Samarqand viloyatlarida joylashgan. Ularning hammasi xususiy mablag'lar hisobiga faoliyat yuritgan. O'qish pullik bo'lgan, uning miqdori oyiga 50 tiyindan 3 so'mgacha edi. Yangi usuldagi maktablar xususiy tashabbus bilan yuzaga kelgan, bino va mablag'lar bilan ta'minlanmagan bo'lishiga qaramay, mahalliy aholi rag'batini qozondi va shu qadar ommaviylashib ketdiki, ota - onalar rus-tuzem maktablaridagi bepul o'qishdan ko'ra yangi usul maktablaridagi to'lovli o'qishni afzal ko'rdi [15]. Behbudiy

Turkiston tarixida jadidchilik deb atalgan yangi kuchli yo'nalishni timsol qildi. Mahmudxo'ja Behbudiy boshchiligidagi bu harakat izdoshlari tarixni chuqur tahlil qilish, zamon voqeligini serqirra o'rganish orqali o'z Vatani kelajagini loyihalash, uning taraqqiyot yo'llarini rejalashtirishga muvaffaq bo'ldi. Har qanday ta'qiblar va moliyaviy qiyinchiliklarga qaramasdan, Turkistonning boshqa shaharlarida ham yangi usul maktablari birin ketin ochila boshladi. Samarqandda Turkiston jadidlarining otasi nomini olgan, buyuk ma'rifatparvar pedagog, Maxmudxo'ja Behbudiy ham "jadid" maktabini ochib, mahalliy bolalarni bilimli, ma'rifatli qilib tarbiyalash uchun intildi. 1903 yilda Rajabamindagi Abdulqodir Shakuriyning yangi usuldagi maktabini "Qo'shovuz" mahallasidan o'z hovlisiga ko'chirib keldi va bu maktabga beg'araz yordam beradi [16,17]. Bu maktab uchun Shakuriy "Jome-ul Hikoyat" nomli darslik yozadi va musulmon bolalarga beg'araz yordam ko'rsatadi. Tarixiy manbalarda yozilishicha, keyingi yillarda yangi usuldagi maktablardan yana birini Abdulqodir Shakuriy 1907 yilda ochadi [18]. "Bayonoti sayohi hindi" asarida Abdurauf Fitrat qahramon tilidan: "Samarqandda bir nechta boshlang'ich maktablar bo'lib, ular ichida eng yaxshisi Shakuriy maktabidir. Bu maktab asta-sekin kerakli cho'qqini egallaydi. Umuman Samarqand maktabalarini ko'rib chiqib, ulardan mamnunman" – deb yozadi [19].

1905 yilda M. Behbudiy yangi usul maktabini Samarqandning "Kaftarxona" qishlog'ida ochdi. Bu maktabga 40 ga yaqin o'quvchi o'qitilgan. Oddiy maktablarda 3-4 yilda o'rghaniladigan bilimlarni bu yangi maktabda o'quvchilar bir yil ichida o'zlashtirib oladilar. Bunday dalillar esa jadidlar tomonidan ochilayotgan yangi usul maktablari obro'yining yanada oshayotganligini ko'rsatardi. Samarqandda Maxmudxo'ja Behbudiy bilan bir qatorda Abdulqodir Shakuriy, Hoji Muin, Siddiqiy-Ajziylar yangi usuldagi maktablar ochib mahalliy xalqni savodli qilib tarbiyalashga bel boyladilar. 1903 yilda Samarqanda Xoji Muin boshchiligidagi ham usuli jadid maktabi ochiladi. Jadid maktablari XX asr boshida Buxoroda ham birin ketin ochila boshlaydi. 1907-1912 yillari Abdul-vohid Burhonov, Usmon Xo'jayev, Mirkomil Burhonov, Xoli Xo'jayev va boshqalar tomonidan ochiladi. Jadid maktablarining Buxoroda ochilishiga Ismoil Gaspirinskiyning tashrifi va uning Buxoro amiri Abdulahadga yangi usul maktablari ochish to'g'risidagi murojaati ijobiy ta'sir ko'rsatgan. "Usuli jadid" maktablarida xat-savodga o'rgatish ovoz chiqarib o'qish usuli orqali o'quvchilarga o'rgatildi va Turkistonning ziyoli ma'rifatparvarlari tomonidan tuzilgan yangi darsliklar bilan ta'minlandi. Saidrasul Saidazizovning "Ustodi avval", Munavvar qorining "Adibi avval", Abdulla Avloniyning "Birinchil muallim", Rustambek Yusupbekovning "Ta'limi avval" darsliklari shular jumlasidandir. O'zlarining maktab va maorif sohasidagi taraqqiyparvarlik ishlari bilan jadidlar yoshlarni dunyoviy fanlarni egallab, bilimli bo'lishga, Turkiston istiqloli, mustaqilligi uchun kurashishga chorladilar. Ular yoshlarni xorijiy davlatlar Germaniya, Turkiya, Misr, Rossiya borib o'qib, g'arbning zamonaviy bilimlari bilan qurollanib, musulmonlarning va umuman Turkistonning ta'lim tarbiyaviy ishlarini sharqona usulda yangicha shakllantirib, ravnaq ettirishga chorladilar. Bu yo'lda Behbudiy va Sadridin Ayniyning "O'qish yo'lida g'ayrat qil. Odam bo'l. Keyin kuching boricha o'z vatanninga, o'z xalqinga va millatinga xizmat qil degan" chaqiriqlari yoshlarni bilim olishga davat etadi.

Xulosa va takliflar. Turkistondagi jadidchilik g'oyalari diniy-ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy islohotchilik yo'nalishlarida bo'lgan. Turkistonda islohotchilik asosiy ikki yo'nalishda, ya'ni, ta'lim tizimini isloh qilish va matbuot vositasida bo'lgan. Jadidlar yangi usuldagi maktablar ochib, ularda dunyoviy ilmlarni o'qitish, G'arb va sharq davlatlari

bilan ijtimoiy - iqtisodiy, madaniy aloqalar o'rnatishida jonkuyarlik qildilar, chorizm m'amurlarining mutsamlaka rejimiga qarshi chiqdilar va ijtimoiy- tarixiy davrni vujudga keltirdilar. Turkistonda jadidchilik yangi maktablar ochish, ularda diniy ilmlar bilan birgalikda dunyoviy fanlarni o'qitish, so'z va matbuot erkinligiga erishish, rivojlangan Ovro'pa

mamlakatkaridan fan, texnika sohasida ibrat olish, yoshlarga chet tillarni o'rgatib, xorijiy o'quv yurtlariga yuborib o'qitish, milliy mustaqillikka islohot yo'li bilan erishish kabi musulmon dunyosiga mansub jamiyatning ilg'or vakillari qalbidagi ezgu niyatlarni ifodaladi.

ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev. O'qituvchi va murabbiylar – yangi O'zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir. O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi tabrigi," Xalq so'zi", 2020-yil 1-oktyabr. № 207. (7709) 3-bet.
2. Qori-Niyozov T.N. Sovet O'zbekistoni madaniyati tarixidan ocherklar. –Toshkent: O'zdamnashr, 1956;
3. Мумино́в И. Из истории общественно –философской мысли в Узбекистане конца XIX начало XX вв. –Ташкент: Узгосиздат, 1957;
4. Вахобов. М.Г. Ўзбек социалистик миллати. –Тошкент, Ўздавнашр, 1951.
5. Togan V.Z. Buugunki Turkeli (Turkistan) ve yakin Tarihi. Istanbul. 1981.
6. Mehmet Saray. Ozbek turkleri tarihi. Istanbul. 1993.
7. Hayit B. Turkestan devletlerinin milli musadeleri tarihi. Ankara.Turk tarih kurumu. 1995.
8. Bennigsen A. et Lemercier Quelquejay Ch. La press et le mouvement national chez le musulman de Russie avant 1920. Paris-La Yaue: Mouton & Co, 1964. –P. 165.
9. Стефан А. Дюдуаньон. Кадимизм: элементы социологии мусульманского традиционализма в татарском мире и в Мавераннахре (конец XVIII-нач. XX вв.) //Ислам в татарском мире: история и современность. Казань 1997. –Б. 62-65.
10. Sharipov R. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan. T., O'qituvchi, 2022. -15 bet.
11. Хабутдинов А.Ю. Воспитание личности мусулманина в системе джадидского образования в медресе/ Система мусульманского религиозного образования у татар: история, проблемы, перспективы: Сборник материалов научно-практической конференции. 13 октября 2004 г. – Казань, 2005. –С. 24.
12. Karimov N. Jadidchilik nima?, San'at.-1991. – №1. 5 bet.
13. O'z. R. MDA I-47. 1-ro'yxat, 361-yig 'ma jild.
14. "Al-isloh" jurnali – Turkistondagi islohotchilik harakatini o'rganish bo'yicha tarixiy manba [Matn]: monografiya/S.Agzamxodjaev, Z.Ulug'bekova. –Toshkent: «O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi» nashriyot- matbaa birlashmasi, 2021. – 30 b.
15. Ўз МА, ф. И-47, оп. 1, д. 955, л. 230.
16. Behbudiy M. Samarqand maktabi haqida.//Turkiston viloyatining gazetasi. 1903. 30 yanvar.
17. Djurayev D.U. Value of New-Method Maktab in the Historical Formation Turkestan national Education (End of XIX - early XX century) // "Eastern European Scientific Journal" 4-son, Germaniya, 2016 y. avgust, B.100-104.
18. ЎзР МДА, 1-фонд, 31 –рўйхат,943-иш, 23 варак
19. Абдурауф Фитрат. Рассказы индийского путешественника. /Перевод А. Н. Кондратьева. Самарканд: Махмудходжа Бегбуди. 1913.с. 79.

Asolat NASRULLAYEVA,
"Oila va gender" ilmiy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti
E-mail: asolat.nasrullayeva@icloud.com

Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor v.b X.U.Abdusamatov taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE FORMATION OF SOCIAL PHOBIA REGARDING MARRIAGE IN YOUNG PEOPLE

Annotation

As a result of the social and technological changes taking place in modern society, which lead to significant changes in the family world, the formation of social phobia from marriage and the realization of the life motives of young people become of special relevance and practical importance. The article analyzes the literature on the psychological factors of the formation of social phobia in relation to marriage among young people.

Key words: Family, values, motive of marriage, interpersonal relations, phobia, ustanovka, family life.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ФОБИИ В ОТНОШЕНИИ БРАКА У МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ

Аннотация

В результате социальных и технологических изменений в современном обществе, которые приводят к значительным изменениям в семейном мире, формирование социофобии от брака и реализация жизненных мотивов молодежи приобретают особую актуальность и практическую значимость. В статье анализируется литература о психологических факторах формирования социофобии в отношении брака среди молодежи.

Ключевые слова: Семья, ценности, мотив брака, межличностные отношения, фобия, установка, семейная жизнь.

YOSHLARDA TURMUSH QURISHGA NISBATAN IJTIMOYIY FOBIYA SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Аннотация

Zamonaviy jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy va texnologik o'zgarishlar oila dunyosida sezilarli o'zgarishlarga olib kelishi natijasida turmush qurishdan ijtimoiy fobiya shakllanishini va yoshlarning turmush motivlarini ro'yobga chiqarish alohida dolzarblilik va amaliy ahamiyatga ega bo'ladi. Maqolada yoshlarda turmush qurishga nisbatan ijtimoiy fobiya shakllanishining psixologik omillari borasida adabiyotlar tahlili amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: Oila, qadriyatlar, turmush qurish motivi, shaxslararo munosabatlar, fobiya, ustanovka, oilaviy hayot.

Kirish. Nikoh munosabatlari sohasi zamonaviy jamiyatning o'zgarish jarayonlari tomonidan sezilarli bosim ostida bo'lgani uchun ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Turli mamlakatlardan kelgan psixologlar va sotsiologlar ro'yxatga olinmagan nikoh va nikohdan tashqari tug'ilishning tobora ommalashib borayotganini, bir jinsli nikohlar va yolg'iz yashash madaniyatining tarqalishini, gender rollarining yemirilishi va tug'ilish darajasining pasayishini o'rganishmoqda [2]. Ta'lim darajasi oshgani sayin turmush qurish istagining kamayish tendensiyasi ko'proq ayollarda kuzatilmogda [1]. Tadqiqotlarga ko'ra, 18 yoshdan 34 yoshgacha bo'lgan yoshlarning 12,5 foizi hayotlari davomida romantik sherik bo'lmaganligini tan olishadi [8]. Nikoh va ishqiy munosabatlar muammolari mahalliy va xorijiy fanlarda juda chuqur o'rganilgan, ammo ko'pgina tadqiqotlar obyekti talabalaridir.

Oilaning rol tuzilmasi haqidagi tasavvurdagi o'zgarishlar yoshlarning nikoh haqidagi ijtimoiy g'oyalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi [3]. Yosh oilalarni o'rganishda tadqiqotchilar ijtimoiy-rol blokiga e'tibor berishadi, sheriklar uchun oilaviy hayotning muayyan sohalari: jinsiy, ota-onalik va tarbiyaviy, maishiy, ijtimoiy faollik, hissiy va psixoterapevtik, umumiy manfaatlar muhimligini aniqlaydilar. Xususan, 18-25 yoshdagi o'quvchi qizlar turmush o'rtog'i bilan hissiy aloqaga ko'proq e'tibor qaratgan bo'lsa, o'sha yoshdagi erkak talabalar ijtimoiy faollikka, oilani moddiy qo'llab-quvvatlashga, ota-onalik va

tarbiyaviy funksiyalarni amalga oshirishga ko'proq e'tibor qaratayotgani aniqlandi [8].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Erkaklik va ayollik o'zgarishi tendensiyalari o'rganilib, erkak va ayol jinsi rollarining qutblanishini zaiflashtirish tendensiyasi aniqlandi. Ideal ayol an'anaviy "ayollik" fazilatlaridan (g'amxo'rlik, tejamkorlik, kamtarlik) tashqari, jamoat ongida "erkak" fazilatlarini egallashni boshlaydi: energiya, tadbirkorlik, mustaqillik, muvaffaqiyatga erishish qobiliyati [9]. Shu bilan birga, nikohni va bolalar tug'ilishini kechiktirish tendensiyasi talabalikdan keyingi yoshlarga bo'lgan qiziqishni belgilaydi, chunki aynan shu yoshda sherik tanlash, oilaning shakllanishi va turmush o'rtog'i haqidagi o'zlarining ijtimoiy g'oyalari va haqiqat o'rtasidagi ziddiyatga yoshlar duch kelishi mumkin.

J.K.Abrikning fikricha, ijtimoiy vakilliklarning o'zagi asosiy me'yorlar va qadriyatlar bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy vakillikning semantik mohiyatini, shuningdek, guruhning jamoaviy xotirasini belgilovchi yetarlicha barqaror shakllanishdir. Tadqiqotning nazariy asosi S.Moskovichining ijtimoiy tasvirlar nazariyasi bo'lib, V.Shtraus va N.Xou tomonidan ishlab chiqilgan avlodlarning davrlanishi va E.Shamis va E.Nikonov tomonidan rus madaniy-tarixiy voqeligiga moslashtirilgan. Bir avlodga mansublik umumiyliigi bilan belgilanadi: a) tarixiy davr; b) e'tiqod va xulq-atvor shakllari; v) avlod vakillarining tengdoshlari bilan o'rtoqlashgan tajribalari asosida shakllangan avlodga mansublik hissi. Ijtimoiy psixologiya doirasidagi avlodlar nazariyasi munozaralarni keltirib chiqaradi. Ba'zi mualliflar

undan foydalanishni yetarli darajada to'g'ri deb hisoblamaydilar, boshqalari alohida hodisalarni avlodlar nuqtayi nazaridan katta ijtimoiy guruhlar sifatida o'rganish maqsadga muvofiqligini tan olib, "avlodlar keyingi avlodlarga sifat jihatidan ta'sir ko'rsatadigan jamoaviy subyekt sifatida harakat qilishlari mumkin" deb ta'kidlaydilar [13]. Oilaviy an'analar davomiyligini buzish, o'tmishdagi avlodlar tajribasini o'tkazishdagi qiyinchiliklar, yangi rol stereotiplarini joriy etish va moda nikoh tendensiyalarini targ'ib qilish oila tizimining yaxlitligini, shu jumladan uning modelini qurish darajasida asta-sekin buzmoqda. Bu jarayonda ayniqsa yosh avlod ishtirok etadi, chunki u har qanday ijtimoiy o'zgarishlarga eng sezgir. Nikoh-oila munosabatlari sohasidagi yangi o'zgarishlarni ushbu bosqichda baholash qiyin bo'lganligi sababli, oqibatlar keyinroq paydo bo'ladi, ammo baribir jamiyat a'zolarining oilaviy farovonligiga jiddiy tahdid mavjudligini taxmin qilish mumkin. zamonaviy yoshlarning qadriyatlar tizimida ushbu munosabatlar sohasining ustuvorligini yo'qotish tendensiyalari shakllangan munosabatlar nikoh va oila haqidagi an'anaviy g'oyalarni, ularning har bir inson hayotidagi rolini qadrsizlantiradigan tegishli xatti-harakatlar shakllarini tabiiy ravishda qo'zg'atadi.

Tadqiqot metodologiyasi. XIX-XX asrlarda xalqlarning etnik xususiyatlarida ham ham sekinlik bilan o'zgarishlar yuz bermoqda. Bu boshqa tomondan olib qaralganda turli millatlararo yaqinlashuv tufayli oilaviy munosabatlardagi o'ziga xoslik, yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash muammosini keskinlashtiradi. Chunki, millatlararo yaqinlashuv natijasida turli millat vakillari o'rtasida nikohlar vujudga keldi. Turli millat vakillarining dunyoqarashidagi va boshqa jihatlardagi farqlar turli muammolarni vujudga keltirdi. Shu nuqtai nazardan oilaviy munosabatlar masalalarini o'rganish borasida ilmiy tadqiqot ishlari so'nggi yillarda dunyo miqiyosida jadal tus olib bermoqda. Xususan, chet el psixolog va sotsiolog olimlari Fransiyada – A. Villi., P. Jane; Germaniyada – T. Shrayber; Amerikada –K.Byuler., V.Metyuza., S.Xoll., D.Chaypi; Shvetsriyada – E.Klapared va boshqa ko'plab tadqiqotchilar tomonidan bu sohada bir qancha ishlar amalga oshirildi. O'zbek tadqiqotchilari tomonidan ham bu masala bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan [14]. Xususan, Karimova V.M "O'zbek yoshlarida oila to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishi", Sog'inov N.A "O'zbek oilalarida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning etnopsixologik xususiyatlari", Lutfullayeva N.A "Turmush qurgan talabalarning oilaviy munosabatlarga tayyorligining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari", shu bilan birgalikda, nikoh munosabatlari bo'yicha etnologik tadqiqotlar sirasiga Z.A. Rasulovanning " Toshkent shahri o'zbeklarining oila-nikoh munosabatlari" kabi ilmiy ishlarni aytib o'tish joiz. Jamiyat uchun nihoyatda ahamiyatli hisoblangan ota-ona va bola, er-xotin, oila a'zolarining o'zaro munosabatlari bilan bog'liq bo'lgan muammolar aynan oila negizida yuzaga keladi. Shuning uchun ham qadim zamonlardan boshlab oila, undagi munosabatlar masalalari har bir davrning donishmand, olim, mutafakkirlari tomonidan o'rganilib kelinganligini va ularning qarashlarida bu masalalarning yoritilganligini kuzatamiz. Inson va insoniy munosabatlar, shaxs va uning kamoloti muammolari uzoq asrlardan buyon jamiyatning eng ilg'or kishilari, olimlar, buyuk allomalar va donishmandlarning diqqat markazida asosiy masalalardan bo'lib kelgan. Sharqning buyuk allomalari hisoblangan Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Mahmud Qoshg'ariy, Kaykovus, Xotam ibn Tay, Alisher Navoiy, Zahriddin Muhammad Bobur, Rizouddin ibn Faxriddin, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Uvaysiy, Nodira, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy kabi ko'plab olim va yozuvchilar bu masalalar yuzasidan o'zlarining durdona fikrlarini tarixda qoldirib ketganlarki, ular hozirgi zamon fani uchun ham kata ijtimoiy va mafkuraviy ahamiyatga egadir.

Ularning asarlarida oila va oilaviy munosabatlarga ham alohida e'tibor berilgan.

Shaxslararo moslashuv – bu jarayon o'zaro bog'liq uchta jihatga ega: effektiv, ya'ni hissiy yaqinlikning mavjudligi, kognitiv –o'zaro tushunish darajasi va xulq-atvor, ya'ni o'zaro ta'sirni tashkil etish qobiliyati. Umuman olganda bu ikki moslashish jarayonida beqaror juftliklar yoki barqaror juftliklar shakllanadi. Yoshlarning oilaviy hayotga moslashishi ularning tanishuvi bilan boshlanib, oilaviy hayot bilan o'sib boradi. Bu jarayonda faoliyat va munosabatlarni qayta qurish bilan birgalikda, shaxsiy jihatlarni ham qayta qurishni talab qiladi. Xususan, motivatsion ehtiyoj sohasini qayta qurish, yosh turmush o'rtoqlarning o'z-o'zini ongni o'zgartirish kabi. Oilaviy hayotning boshida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlarni tahlil qilib, E.S. Kalmikovanning takidlashicha, "birgalikda yashashning birinchi yoki ikki yili individual muloqot stereotiplarini shakllantirish, qadriyatlar tizimini uyg'unlashtirish, umumiy xulq-atvor me'yorlarini ishlab chiqarish vaqti". Yoshlarning oilaviy hayotga moslashishdagi qiyinchilik davri aynan shu davrga to'g'ri keladi. Xususan, V.I. Barskiy nikoh uyg'unligi va oila mustahkamligining asosi sifatida nikoh tuzayotgan yoshlarning axloqiy va psixologik tayyorligini ko'rsatadi. Dubrovinaning fikricha: "yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, shaxsning axloqiy dunyosini shakllantirish bilan bir qatorda, shaxs sifatida g'oyalarning maxsus tizimini, shu jumladan, ehtiyojlar, motivlar, qadriyat yo'nalishlarini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi. O'zbek yoshlarining oilaviy hayotga moslashish jarayonini boshqa xalqlar bilan solishtiradigan bo'lsak, ma'lum farqlarni uchratish mumkin. Bugungi kunda yoshlarning oilaviy hayotga moslashish jarayonini o'rganish uchun so'rovnomalardan foydalanildi. Respondent sifatida umumiy o'rta asosan, 20-25 yoshdagi qizlar qatnashishdi. Ular orasida o'rta va oliy ma'lumotlilar, shahar va qishloq hududlarda istiqomat qiluvchilar mavjud. Shunday bo'lsada ularning yangi oilaviy hayotga moslashish jarayonidagi farqlar deyarli mavjud emas.

Tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatdiki, respondentlarning 90 % ikki bo'g'inli katta oilada, faqatgina 10% nuklear oilada yashaydi. Qiziq tomoni shundaki, ikki bo'g'inli katta oilada yashaydigan (kelin bo'lgan) yoshlarning yangi oilaga ya'ni oilaviy hayotga moslashish jarayoni nuklear oilada yashaydiganlarga nisbatan qiyin kechgan. Xususan, oilaviy hayotga moslashish jarayonida ma'lum darajada qiyinchiliklarga uchradizmi degan savolga 90% yoshlar juda ko'p qiyinchilik bo'lganini qayd etishdi, e'tibor berish kerak bo'lgan jihati shundaki, bu javobni tanlaganlarning hammasi ikki bo'g'inli katta oilada yashaydigan yoshlar. Faqatgina 10% ni tashkil etgan nuklear oilada yashaydigan respondent oilaviy hayotga moslashishda unchalik qiyinchiliklarga uchratganini qayd etgan. Siz yangi oilaga qancha vaqtda moslasha boshladiz, bu jarayon qancha vaqt talab qiladi degan savolga 50% yoshlar 1 yil, 20% bir yildan ham ko'p, 30% yoshlar esa 3-4 oy deb javob berishgan. Bu jarayon qancha vaqt davom etishi yoshlarning xarakteri, dunyoqarashi bilan birgalikda ular kelin bo'lgan oila muhitiga ham bog'li jarayon hisoblanadi. Negaki, yangi oilaga moslashishda ko'pincha nimadan qiynaldingiz degan savolga 50% yoshlar muhitdan, 50% esa tushunmovchilikdan deya qayd etishgan. Chunki har bir oilada o'ziga xos muhit shakllangan bo'lib, yangi muhitga ko'nikish ma'lum vaqt talab qiladi. Oilada turli yoshdagi shaxslar istiqomat qilishadi va ularning dunyoqarashi ham turlicha. Tadqiqotda qatnashayotgan respondentlarning 90% i ikki bo'g'imli katta oilada yashashidan kelib chiqadigan bo'lsak, ularning turli xarakterdagi insonlar bilan to'qnash kelgani tabiiy. Shunday bo'lsada, yangi oilada ko'proq kimlar bilan kelishmovchiliklar vujudga keldi degan savolga 40% yoshlar turmush o'rtog'im bilan, 30% qaynonam bilan, 30% oilaning boshqa a'zolari bilan deb javob berishgan. Bundan ko'rinish

turibdiki, yosh kelinning yangi oilaga moslashib ketishida oila a'zolar bilan birgalikda uning turmush o'rtog'i ham asosiy ro'l o'ynaydi. Shu bilan birgalikda, bu jarayonda yosh masalasi ham mavjud. Moslashish jarayoning uzoq yoki qisqaligi yosh bilan qanchalik bog'liq degan savolga 40% yoshlar umuman bog'liq emas, 40% juda bog'liq, 20% bog'liq deb javob berishgan. Ko'pgina tadqiqotchilarning xulosasiga ko'ra, yoshlarning oilaviy hayotga moslashish jarayonida vujudga keladigan qiyinchiliklarning asosiy sabablaridan biri bu ularning "tasavvuridagi oila shakli" dir, Aksariyat yoshlar o'z hayolida bo'lajak oilasi haqida ma'lum tasavvurlar yaratib olishadi va bunga ishonib qolishadi. Ularning bu tasavvurlari real hayotdan ancha uzoq bo'lib, muammolarning boshlanishiga sabab bo'ladi. Yangi oilaviy hayotga qadam qo'ygan yoshlar bu muhitdan o'z tasavvuridagi hayotni qidira boshlashadi. Lekin kamdan-kam holatlarda tasavvurdagi oilaga uchrashadi, Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar va so'rovnom natijalarini umumlashtirib shuni aytish mumkinki, yoshlarning oilaviy hayotga moslashishi ko'p jihatlarga bog'liq jarayon. Xususan, yoshlarning dunyoqarashi, xarakteri, ma'lum ma'noda ularning yoshiga. Bu jarayon yoshlarning psixologiyasida ham o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Moslashish jarayonidagi qiyinchiliklarning birlamchi asosi sifatida muhitning o'zgarishini keltirish mumkin. Yoshlarning oilaviy hayotga moslashish jarayoni qiyinlashtiruvchi jihat sifatida ularda oilaga ma'naviy va axloqiy tayyorgarlikning yo'qligini keltirish mumkin [7].

Nikoh motivlarining shakllanishi uzoq jarayon sifatida qaralishi kerak, buning natijasida qarashlar, qarashlar va yo'nalishlar odamlarni nikohdagi ijtimoiy va tabiiy ehtiyojlarni qondirish yo'nalishidagi faoliyatini faollashtirishga undaydi. Bunda nikohga bo'lgan qarashlar va munosabatlarning etuklik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, ular tomonidan vujudga keltiruvchi motivlarning ijtimoiy etukligi ham shunchalik yuqori bo'lishi tabiiy ko'rinadi.

Oilani yaratish motivlari orasida sevgi, o'zaro hamdardlik, qarashlar va manfaatlarining mushtarakligi, yolg'izlikdan qo'rqish, nasl berish, ota-onadan «qochish», urf-odatlariga rioya qilish, moddiy manfaat, jinsiy qulaylik, majburiy sharoitlar (birinchi navbatda, bolaning paydo bo'lishi), rahm-shafqat, qasos va boshqalar kiradi. Bundan tashqari, motivlarning nomlari farq qilishi mumkin. Biz turmush qurishning barcha sabablarini turli asoslarga ko'ra tasniflash mumkinligini topdik: xabardorlik darajasi, mazmuni, diqqat obyekti, kelajakdagi oilaviy munosabatlardan qoniqishga mumkin bo'lgan ta'siri, diqqat tabiati va shu kabilar.

Ogohlik darajasiga ko'ra, oilani yaratishning ongli, qisman ongli va ongsiz motivlarini ajratish kerak. K.G.Yung o'zining «Nikoh psixologik munosabat sifatida» maqolasida yozadi: yosh odamga boshqalarni ham, o'zini ham to'liq tushunmaslik imkoniyati beriladi, shuning uchun u boshqa odamlarning motivlarini va munosabatlarini etarli darajada bila olmaydi. Aksariyat hollarda u ongsiz motivlar ta'sirida harakat qiladi. Yungning fikricha, ongsiz motivlar ham shaxsiy, ham universal xususiyatga ega. Bularga, avvalo, ota-ona ta'siridan kelib chiqadigan motivlar kiradi, ya'ni yigit uchun onasiga, qiz bola uchun esa otasiga bo'lgan munosabat hal qiluvchi omil hisoblanadi. Avvalo, bu turmush o'rtog'ini tanlashga ongsiz ravishda ta'sir qiladigan, uni soddalashtiradigan yoki murakkablashtiradigan ota-onalar bilan aloqa darajasi. Ongsiz bog'liqlik tanlovni murakkablashtiradi va uning o'ziga xos o'zgarishlarini keltirib chiqaradi.

B.Yu.Shapironing so'zlariga ko'ra, motivlarning ongsizligi hayot sherigini tanlashda eng xavfli hodisadir - ular an'analar va ijtimoiy tasdiqlangan standartlar ta'siri ostida paydo bo'lganda (masalan, sherikning tashqi ma'lumotlariga yoki ishqiy sevgi ssenariysiga e'tibor qaratish). Motivlarni anglamaslik mas'uliyatning pasayishiga olib keladi. Ko'pincha nikoh mustaqil qadriyat sifatida emas, balki boshqa ehtiyojlarni qondirish usuli sifatida ishlatiladi, bu esa, o'z navbatida, er-xotinning shakllanishida muammolar manbai hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Nikoh motivlarining shakllanishi uzoq jarayon sifatida qaralishi kerak, buning natijasida qarashlar, qarashlar va yo'nalishlar odamlarni nikohdagi ijtimoiy va tabiiy ehtiyojlarni qondirish yo'nalishidagi faoliyatini faollashtirishga undaydi. Bunda nikohga bo'lgan qarashlar va munosabatlarning etuklik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, ular tomonidan vujudga keltiruvchi motivlarning ijtimoiy etukligi ham shunchalik yuqori bo'lishi tabiiy ko'rinadi. Kelajakdagi turmush o'rtog'ining shaxsiy xususiyatlariga alohida talablar qo'yiladi. Umuman olganda, yoshlar sherikning androgen xususiyatlarini afzal ko'rishlariga qaramay, qizlar hali ham o'z turmush o'rtog'ida erkaklik xususiyatlarining ustunligiga intilishadi, o'g'il bolalar esa turmush o'rtog'ida ham erkak, ham ayollik xususiyatlarini namoyon etishga tayyor. O'z navbatida, erkaklik elementlariga ega bo'lgan bunday androgen yo'nalishi yoshlar uchun nikoh va oilaviy munosabatlarning hozirgi paytda mashhur bo'lgan tenglik modelini amalga oshirish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко; под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. М.: Политиздат, 1985. 431 с.
2. Юнг К.Г. Сознание и бессознательное / Пер. с нем. В. Бакусева. 2-е изд. М.: Академический Проект, 2009. 188 с.
3. Шнейдер Л.Б. Семейная психология. М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. 768 с.
4. Шапиро Б.Ю. Половое воспитание, сексуальное образование и подготовка к семейной жизни // Российская энциклопедия социальной работы. В 2-х т. / Под ред. А.М. Панова, Е.И. Холодовой. М.: Институт социальной работы, 1997. Т. 2. 436 с.
5. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2002. 512 с.
6. Юркевич Н.Г. Советская семья. Функции и условия стабильности. Мн.: Изд-во БГУ, 1970. 208 с.
7. Курбанова Д. Келинлар оилага мослашувнинг этнопсихологик хусусиятлари. Автореф.дис. ... психология фан. номзоди: 19.00.05. – Тошкент, 2012. – 24 б.
8. Самаров Р.С. Социальные и этнопсихологические особенности супружеских конфликтов в таджикской семье. Автореф. дисс.канд. психол. наук. – Ташкент, 1997 – 19 с.
9. Ковалев С.В. Психология современной семьи. М.: Просвещение, 1988. 208 с.
10. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В.В. Психология и психотерапия семьи. СПб.: Питер, 2008. 656 с.
11. Черняк Е.М. Социология семьи. М.: Дашков и Ко, 2004. 238 с.
12. Вишневецкий Ю.Р. и др. Комплексная поддержка молодой семьи: Курс лекций. В II ч. Ч. 1: Молодая семья: сущность и типы, проблемы, тенденции и перспективы. Екатеринбург: УрФУ, 2011. 220 с.
13. Ярыгина Н.Ю. Мотивационно-смысловая готовность к семейной жизни: Дис. ... канд. псих. наук. М.: Психолог. ин-т Рос. акад. образования, 2007. 139 с.

-
14. Камнева Н.А. Мотивация вступления в брак и ее влияние на конфликтные ситуации будущей молодой семьи // Вестник ТГУ. 2009. Вып. 2 (70). С. 271-276.
 15. Бушкова-Шиклина Э.В., Митягина Е.В., Шу-майлова С.В. Студенчество Вятки: особенности ценностей и социальной активности: результаты социологического исследования. Киров: Изд-во ВятГГУ, 2010. 99 с.

UDK: 621.0:677

Shaxnoza NIZAMOVA,
Teacher of the Uzbek State University of physical education and sports
E-mail: shaxnozanimova@gmail.com

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya jismoniy madaniyat va sport fani professori Sh.Dilmuradov taqrizi asosida

MAMLAKATIMIZDA BOKS MASHHUR RIVOJLANAYOTGAN SPORT TURLARIDAN BIRI

Annotatsiya

Ushbu maqolada boks sporti bilan shug'ullanishdagi qiyinchiliklar va harakatlar, boks sportining odamlar hayotidagi o'rni, hayot uchun xavflilik va shu bilan birga jasorat, mag'rurlik tuyg'ularini o'zida mujassam etgan jarayon va usullar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Yakkakurash, mushtlashuv, maxsus qo'lqop, ring, boks tarixi, musobaqa, hakam, referi, Olimpia o'yinlari, "Fortuna" sport jamiyati, milliy terma jamoa, turli vazn toifalari, biznes sport turi.

ONE OF THE POPULAR SPORTS IN WHICH BOXING IS DEVELOPING IN OUR COUNTRY

Annotation

In this article discusses the actions and difficulties in practicing boxing sports, the role of this sport in people's lives, the process and methods that embody the feelings of security for life and, at the same time, courage, pride.

Key words: Martial arts, wrestling, special gloves, ring, boxing history, competition, referee, referi, Olimpia Games, Sports Society "Fortuna", national team, various weight categories, business sport.

ОДИН ИЗ ПОПУЛЯРНЫХ ВИДОВ СПОРТА, В КОТОРОМ БОКС РАЗВИВАЕТСЯ В НАШЕЙ СТРАНЕ

Аннотация

В этой статье рассказывается о трудностях и действиях занятия боксом, о роли этого вида спорта в жизни людей, об опасностях для жизни и в то же время о процессе, а также о стилях, которые отражают чувство храбрости и гордости.

Ключевые слова: Единоборства, кулачные бои, специальные перчатки, ринг, история бокса, соревнования, судья, рефери, Олимпийские игры, спортивное общество "Фортуна", национальная сборная, различные весовые категории, деловой спорт.

Kirish. Qadimdan sport yakkakurashi, olimpiada o'yinlari, qo'l bilan mushtlashuv bilan ota-bobolarimiz azaldan shug'ullanib kelishgan, shu sababli tilimizda aynan shu sport turiga oid atamalar paydo bo'lgan. Boks (inglischa boxing, box- mushtlash, zarb degan ma'nolarni anglatadi) – sportning yakkakurash turlaridan biri hisoblanadi. Ikki raqibning sirtqi charm, ichi yumshoq qoplama bo'lgan qo'lqoplarda qoida asosida yakkama-yakka ikki raqibning mushtlashish, bellashish musobaqasi. Boks tarixi miloddan avvalgi davrda asosan Misr va Bobilda uyushtirilgan mushtlashish musobaqalariga borib taqaladi. Yunoniston qadimgi Olimpiya o'yinlari dasturlarida ham shunday musobaqalar va sport turlari bo'lgan. Aslida esa zamonaviy boksning vatani Angliyadir. 16-17-asrlarda keng rivojlangan bu sport turi hozirga kelib deyarli barcha davlatlarning mashhur va ommaviy sport turlaridan biri hisoblanadi. Boksning dastlabki qoidalar majmuyi ham aynan shu mamlakatda qabul qilingan. Bu voqea 1867-yilgi vaqtlarga to'g'ri keladi. Xalqaro havaskor bokschilar assotsiatsiyasiga 1946-yili AIBA; asos solingan. Unga esa 1999-yilga kelib 160 ta mamlakat a'zo bo'lgan. Boks yakkakurash sport turi 1904-yildan Olimpiya o'yinlari dasturiga kiritilgan bo'lib, 1974-yildan jahon chempionati, 1979-yildan jahon kubogi musobaqalarida o'tkazib kelinadi. Ushbu musobaqada arqonlar bilan o'ralgan 6x6 m o'lchamli ring(supa) da o'tkaziladi. Bokschilar esa og'irligi 270g (10 unsiya) qo'lqoplardan foydalanishadi. Musobaqa vaqti esa quyidagicha belgilanadi. 2 daqiqadan 4 raund(bo'lim)davom etadi. Raundlar orasida esa bir daqiqadan tanaffus beriladi. Ushbu vaqt davomida bokschilarga suv berish, unga qarash, zarar yetkizilgan joylarga nisbatan malham qo'yish, qarashish kabi ishlar trenerlari yokida yordamchilari tomonidan amalga oshirilib, boksning sergakligi bilan o'yin yana davom

ettiriladi. Musobaqa vaqtida raqib yiqilganda, hakam kurashni to'xtatgandan keyin, shu bilan birga beldan pastga va boshtananing orqa qismiga zarb berilishi mumkin emas. Ringdagi hakam(referi) ringni boshqarib turadi va bokschilarni ajratish, g'olibni aniqlash shu kabi harakatlarni amalga oshiradi.

Bundan tashqari esa ring atrofida asosiy hakamlar o'tiradi, ular esa berilgan aniq zarbalar sonini aniqlab hisoblab, qayd etib borishadi. Hakamlar soni esa 5 ta bo'ladi. Natijada esa eng ko'p bal to'plagan qatnashchi musobaqa g'olibi deb topiladi va ringdagi hakam tomonidan ko'rsatib beriladi, e'lon qilinadi. Ba'zi xolatlarida esa qattiq va kuchli zarba ta'siridan gangiragan yokida xushini yo'qotgan bokschiga nisbatan uni o'ziga kelishi uchun referi kurashni vaqtincha to'xtatadi hamda hisob o'chadi. Agar ishtirokchi 10 soniya Ichida janggi yana qayta tayyorligini bildirmasa jang to'xtatiladi va hakam esa uni nakaut bo'lgan ya'ni yengilgan deb topadi. Tomonlaridan biri raqibini nakaut qilsa, ochkolar farqini 15 taga yetkazsa, shuningdek, bir tomon yengilganini tan olsa murabbiyi arqonga sochiq tashlasi, referi tomonidan chetlatilasi, zarb ta'sirida bo'lgan tanasining jarohatlangan joyida qon oqishi kamaymasa tibbiyot xodimi xulosasiga ko'ra kurash muddatidan oldin to'xtatiladi hamda ikkinchi tomon g'olib sanaladi. Xalqaro boks sport turi musobaqalari 12 vazn toifasida tashkil etiladi. Bularga 48, 51, 54, 57, 60, 63,5, 67, 71, 75, 81, 91kg gacha va 91 kgdan yuqorilar kiradi. Asosiy musobaqalarga 18 yoshga to'lganlar qo'yiladi. Bundan tashqari 16-17 va 14-15 yoshlilar o'rtasida ham musobaqalar uyushtiriladi. Shuningdek, ayrim federatsiyalar boksni ommalashtirish maqsadida o'smir-o'spirinlar o'rtasida 12 tadan ko'proq vazn toifasida ham musobaqalar o'tkaziladi. O'zbekistonda esa bu sport turi zamonaviy boks 20-asrning 20-yillaridan ommalasha boshladi.

Ilk boks musobaqasi 1922-yilda Toshkentdagi "Fortuna" sport jamiyatida o'tkazilgan. Buni esa S.L.Jackson uyushtirgan. Bu murabbiy yuzlab baquvvat bokschilarni tarbiyalab chiqardi. O'zbekistonda bizning birinchi Prezidentimiz Islom Karimov Abdug'aniyevich (1938-yil 30-yanvar, Samarqand shahri – 2016-yil 2 – sentyabr, Toshkent shahri) nafaqat ushbu sport turi balki barcha umumiy sport turlari rivojlanishida ularning o'rinlari juda katta hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi boks federatsiyasi 1993-yildan AIBA a'zosi bo'lgan. Mamlakatimizda 4 Olimpiya o'rinbosari bilim yurti va o'nlab bolalar, o'smirlar sport maktabida yoshlarga boks sport turi o'rgatilmogda. 20 dan ziyod zamonaviy boks zallari, mashg'ulot xonalari shug'ullanuvchilar ixtiyorida. Davlatimizda milliy terma jamoasi esa 1999-yili Jahon chempionatida faxrli 3-o'rinni egalladi. O'zbekistonning R.Risqiyev, S.Shin, N.Anfimov, G.Ilyosov, M.Abdullayev, O.Xaydarov, R. Chagayev, T. To'lyakov, L. Zokirov, N. Otayev, T.Turg'unov, H. Ahmedov, K. To'laganov, R. Saidov, S. Mixaylov, D. Yorbekov, Davezboev kabi bokschilari katta yutuqlarga erishgan.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ham ilk professional bokschi yetishib chiqdi: Toshkentlik bokschi A. Grigoryan o'z vazn toifasida 13-marta jahon chempioni bo'ldi. O'zbekistonda ham boks o'zining ajoyib an'analriga ega. O'zbek charm qo'lqop ustalari Olimpiya o'yinlarida, Osiyo va Jahon chempionatlarida, Osiyo o'yinlarida umumjamoa hisobida birinchi o'rinni qo'lga kiritib, jahonda etakchi ekanliklarini isbotlamogdalar.

Hozirgi kunga kelib esa ikkinchi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich tashabbuslari bilan bu imkoniyatlar yanada kengaydi, yoshlarga esa yanada ko'proq imkoniyatlar berila boshlandi. Bokschilarni qilgan mehnat va mashaqqatlarini mos ravishda qutlash va tabriklash maqsadida kattadan-katta sovg'a-salomlar bilan ehtiromlab ularni munosib kutib olish kabi tadbirlar ham ommalashdi va bu esa davlatimizni yanada rivojlanayotgani va shu bilan birga esa sportga ayniqsa boksga e'tibor kattaligi va bunga imkoniyat borligini anglatadi. Iyul oyining 22-sanasi 2018-yildan boshlab butun dunyo bo'ylab Xalqaro boks kuni siatida nishonlanadi.

Zamonaviy boksning qadimgi shakli – Minoy kurashi. Knoss, Krit.

Mushtumli yakkakurashni tasvirlovchi suratlar va topilmalar hujjatlar tarixi eramizdan avvalgi 3-ming yillikka borib taqaladi. Bazi manbalarga ko'ra Iroqdan topilgan mushtli kurash haqida eslatuvchi 7 ming yoshli tosh lavha topilgani haqida iddao ham mavjud. Qo'lqopli janglar haqida ma'lumot beruvchi ya'ni hikoya qiluvchi eng qadimiy manbalar Minoy Kritida topilgan bu esa taxminan eramizdan avvalgi 1500-yillarga to'g'ri keladi. Qadimgi Yunonistonda esa bu kabi janglar "Pigme", deb atalgan va EA 688-yilda Olimpiya O'yinlariga kiritilgan. Bundan tashqari esa Qadimgi Rimda gladiatorlar qilichbozlikdan tashqari shunday mushtumli janglarda ham qatnashishardi. Keyinchalik esa bu kurash Rim oqsuyaklari orasida ham tarqalib ketdi, lekin imperator

Oktavian Avgust bunga chek qo'ydi. Ancha vaqt o'tib, eramizning 500-yilida bu kurash Buyuk Teodorix tomonidan diniy sabab va mulohazalariga ko'ra taqiqlandi, biroq bu taqiq unchalik ham katta ta'sir ko'rsatmadi. Hozirgi kunga kelib esa zamonaviy boks asosan XVIII asrda shakllana boshladi. Lekin urush yani bu musobaqa davomida o'limlar ko'paydi va ko'pchilikka bu ta'sir ko'rsatdi. Shunda Jack Broughton 1743-yilda ba'zi bir qonunlarni yangidan kiritdi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad esa bu bokschilarni o'limdan asrash edi. Nimalar kiritildi bunga to'xtaladigan bo'lsak, bular beldan pastga urmaslik, yiqilgan raqibga tegmaslik kabilar. 1867-yilga kelib esa John Graham Chambers tomonidan yana yangi qoidalar e'lon qilindi. XX asrda esa xalqaro boks tashkilotlari tuzildi, tashkil etildi. Bular esa WBA, WBO, IBF, WBC kabildir. Boks janggi tomoni 5-6 metrlik bo'lgan kvadrat shaklidagi atrofi o'ralgan ringda o'tkaziladi. Ring atrofi esa 4 qator qalin arqon bilan o'ralgan bo'ladi. O'yindan avval esa bokschilarga albatta, maxsus boks qo'qoplarini kiyishlari ta'kidlanadi va talab etiladi. Boks matchlari esa odatda har biri 1-3 daqiqalik raundlardan iborat bo'ladi.

Hozirgi kunda boks butun dunyoning eng mashhur va ommabop sport turlaridan bir hisoblanadi. Ko'plab odamlar esa bunga qarshi ushbu sport turini biznes deb ham o'ylashadi. Ushbu gap-so'zlarda esa qaysidir ma'noda jon bor va boks ommaboplikdan tashqari eng ko'p daromad keltiradigan sport turlaridan biri hamdir. Ringda tashkillashtiradigan birgina jangdan esa aql bovar qilmas darajada daromad orttirish mumkin. To'g'ri ta'kidlaganimizdek, quyida boks tarixidagi eng qimmat janglar haqida fikr yuritib o'tamiz.

Lennox Lyuis — Mayk Tayson

Jang sanasi: 2002-yil 8-iyun;

Jang o'tkazilgan joy: AQSh, Tennesi, Memfis, The Pyramid;

Jang miqdori: 125 million dollar

Jang statusi: og'ir vazn toifasida WBC kamari uchun chempionlik jangi (Lyuisning birinchi himoyasi); og'ir vazn toifasida IBF kamari uchun chempionlik jangi (Lyuisning birinchi himoyasi); og'ir vazn toifasida IBO kamari uchun chempionlik jangi (Lyuisning birinchi himoyasi);

Natija: 12 raundlik jangning sakkizinchi raundida Lyuis nokaut evaziga g'alaba qozonadi.

Floyd Meyvezer — Oskar de la Hoya

Jang sanasi: 2007-yil 5-may

Jang o'tkazilgan joy: AQSh, Nevada, Las-Vegas, MGM Grand;

Jang miqdori: 137 million dollar

Jang statusi: ikkinchi yarim o'rta vazn toifasida WBC Jahon chempionligi uchun kechgan jang (de la Hoyaning birinchi himoyasi):

Natija: 12 raundlik jangda hakamlar qaroriga ko'ra Meyvezer g'alaba qozonadi.

Floyd Meyvezer — Saul Alvares

Jang sanasi: 2013-yil 14-sentabr

Jang o'tkazilgan joy: AQSh, Nevada, Las-Vegas, MGM Grand;

Jang miqdor: 180 million dollar;

Jang statusi: ikkinchi yarim o'rta vazn toifasida WBC va WBA kamarlari uchun jang;

Natija: 12 raundlik jangda hakamlar qaroriga ko'ra Meyvezer g'alaba qozonadi.

Floyd Mayvezer- Konor Makgregor

Jang sanasi: 2017-yil 26-avgust

Jang o'tkazilgan joy: AQSh, Nevada, Paradays, T-Mobile arenasi;

Jang miqdori: 630 million dollar atrofida;

Jang statusi: Maxsus WBC Money Belt kamari uchun jang;

Natija: 12 raundlik jangning o'ninchi raundida Meyvezer texnik nokaut evaziga g'alaba qozonadi.

Bundan tashqari o'zimizda ham dunyoga mashhur bo'lgan bokschilarimiz yo'q emas ularning soni ham kundan kunga ortib bormoqda. Bulardan eng ko'zga ko'ringan mashurlardan biri bu Bahodirn Jalolov oltin medal sohibi. Bu yilgi Osiyo chempionatidagi ishtiroki bilan boks bo'yicha O'zbekiston terma jamoasi o'ziga xos rekord o'rnatdi. Poytaxt Toshkent mezbonlik qilgan qit'a birinchiligida finalga chiqqan to'qqiz nafar bokschisining barchasi g'alaba qozondi. Osiyo miqyosida umumjamoa hisobida eng yaxshi natija qayd etib, barchasi oltin bo'lgan 9 ta medali bilan medallar jadvali peshqadami bo'ldi. Hasanboy Do'smatov chempionatning "Eng yaxshi bokschisi", deb topildi.

MANBALAR

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
2. Boxing , Encyclopedia Britannica.
3. Brownielocks.
4. Boks yangiliklari (Wayback Machine site).
5. Usport.uz official site.
6. Sinaps.uz official site.
7. Boks nazariyasi va uslubiyati (R.D.Xalmuxamedov, V.N.Shin, F.K.Turdiyev, S.S.Tajibayev)
8. Qomus.info official site.
9. Daryo.uz official site.
10. Olamsport.com official site.
11. BBC official site.

UDK: 371.127:371.3

Hamdam NOMOZOV,

Basic doctoral student of the Institute of Retraining and Advanced Training of Higher Education System Personnel

E-mail: nomozov1996@mail.ru

Based on the review of R.G.Otamurodov, a leading researcher of the National Research Institute named after A. Avloni, Ph.D., (PhD)

THEORETICAL ASPECTS OF THE ORGANIZATION OF THE TRAINING SYSTEM BASED ON MOBILE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Annotation

This article explores the theoretical foundations underlying the organization of training systems utilizing mobile educational technologies. The author delves into key theoretical frameworks such as constructivist learning theories and the SAMR framework to guide the design, implementation, and evaluation of mobile learning programs. The discussion highlights the importance of personalized learning, collaborative activities, and gamification in creating engaging and interactive learning environments. Considerations such as accessibility, digital literacy, and data privacy are also addressed to ensure the success of mobile learning initiatives. Overall, the article emphasizes the significance of incorporating theoretical aspects into the organization of training systems to enhance learning outcomes and engagement in the digital age.

Key words: Training system, Mobile educational technologies, Theoretical aspects, Constructivist learning theories, SAMR framework, Personalized learning, Collaborative activities, Gamification, Accessibility, Digital literacy, Data privacy, Mobile learning programs, Education technology, Learning outcomes, Engagement, Interactive learning environments.

MOBIL TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA MALAKA OSHIRISH TIZIMINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASPEKTLARI

Annotasiya

Ushbu maqola mobil ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitish tizimini tashkil etishning nazariy asoslarini o'rganadi. Muallif mobil ta'lim dasturlarini loyihalash, amalga oshirish va baholashga rahbarlik qilish uchun konstruktiv ta'lim nazariyalari va SAMR asoslari kabi asosiy nazariy asoslarni o'rganadi. Munozara jozibador va interfaol ta'lim muhitini yaratishda shaxsiylashtirilgan ta'lim, hamkorlikdagi faoliyat va o'yinlashtirish muhimligini ta'kidlaydi. Mobil ta'lim tashabbuslarining muvaffaqiyatini ta'minlash uchun mavjudlik, raqamli savodxonlik va ma'lumotlar maxfiyligi kabi masalalar ham ko'rib chiqiladi. Umuman olganda, maqola raqamli asrda ta'lim natijalari va faolligini oshirish uchun o'quv tizimlarini tashkil etishda nazariy jihatlarni kiritish muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, Mobil ta'lim texnologiyalari, Nazariy jihatlar, Konstruktiv ta'lim nazariyalari, SAMR asoslari, Shaxsiylashtirilgan ta'lim, Hamkorlikdagi faoliyat, Gamifikatsiya, Foydalanish imkoniyati, Raqamli savodxonlik, Ma'lumotlar maxfiyligi, Mobil ta'lim dasturlari, Ta'lim texnologiyasi, O'quv natijalari, Ishtirok etish, Interaktiv o'rganish muhitlar.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ МОБИЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В данной статье исследуются теоретические основы организации систем обучения с использованием мобильных образовательных технологий. Автор углубляется в ключевые теоретические основы, такие как конструктивистские теории обучения и структура SAMR, для руководства по разработке, реализации и оценке программ мобильного обучения. Обсуждение подчеркивает важность персонализированного обучения, совместной деятельности и геймификации в создании увлекательной и интерактивной среды обучения. Такие соображения, как доступность, цифровая грамотность и конфиденциальность данных, также учитываются для обеспечения успеха инициатив мобильного обучения. В целом, в статье подчеркивается важность включения теоретических аспектов в организацию систем обучения для повышения результатов обучения и вовлеченности в эпоху цифровых технологий.

Ключевые слова: Система обучения, Мобильные образовательные технологии, Теоретические аспекты, Конструктивистские теории обучения, Структура SAMR, Персонализированное обучение, Совместная деятельность, Геймификация, Доступность, Цифровая грамотность, Конфиденциальность данных, Программы мобильного обучения, Образовательные технологии, Результаты обучения, Вовлеченность, Интерактивная среда обучения.

Introduction. In today's digital age, mobile educational technologies have revolutionized the way learning is delivered and accessed. These technologies offer flexibility, accessibility, and interactivity, making them an attractive option for training and education. This article explores the theoretical aspects of organizing a training system utilizing mobile educational technologies. With the widespread use of smartphones, tablets, and other mobile devices, learners can access educational content anytime, anywhere. This shift towards mobile learning has transformed traditional training

systems, allowing for more personalized and engaging learning experiences. In this article, we delve into the theoretical foundations that underpin the organization of training systems using mobile educational technologies. By examining key theoretical frameworks and models, we aim to provide insights into how educators can effectively design, implement, and evaluate mobile learning programs to enhance learning outcomes and engagement. Through a deeper understanding of these theoretical aspects, training systems

can be optimized to leverage the full potential of mobile educational technologies in the digital learning landscape.

Background. The rapid advancement of technology has transformed the education and training landscape, with mobile educational technologies offering new opportunities for flexible and interactive learning experiences. Mobile devices such as smartphones and tablets have become ubiquitous tools for accessing educational content, enabling learners to engage with material anytime, anywhere. As organizations and educational institutions seek to harness the potential of mobile technologies for training purposes, it is essential to explore the theoretical foundations that underpin the organization of training systems using these technologies.

Literature Review. Previous research has highlighted the benefits of integrating mobile educational technologies into training programs. Studies have shown that mobile learning can enhance engagement, collaboration, and knowledge retention among learners. Theoretical frameworks such as constructivist learning theories and the SAMR model have been commonly used to guide the design and implementation of mobile learning initiatives. Additionally, research has explored the impact of mobile technologies on learning outcomes, accessibility, and digital literacy in training contexts.

Research Questions. 1. How can theoretical frameworks inform the organization of training systems using mobile educational technologies?

2. What are the key considerations for integrating mobile technologies into training programs based on existing literature?

3. How do mobile educational technologies affect learning outcomes and engagement in training settings?

Methodology. This study will adopt a qualitative research approach, utilizing a literature review to explore the theoretical aspects of organizing training systems with mobile educational technologies. A systematic review of scholarly articles, research studies, and theoretical frameworks related to mobile learning in training contexts will be conducted to provide a comprehensive overview of the topic.

Data Collection. Data collection will involve accessing and reviewing relevant literature from academic databases, journals, and conference proceedings. The search

strategy will focus on identifying key theoretical frameworks, best practices, and empirical studies related to mobile educational technologies in training systems.

Data Analysis. By incorporating theoretical frameworks into the organization of training systems using mobile educational technologies, educators can enhance learning outcomes and engagement. Strategies such as personalized learning, collaborative activities, and gamification can be implemented to create a dynamic and interactive learning environment. Furthermore, considerations such as accessibility, digital literacy, and data privacy must be addressed to ensure the success of mobile learning initiatives.

The data analysis process will involve synthesizing and critically evaluating the literature to identify common themes, theoretical perspectives, and practical implications for organizing training systems with mobile technologies. Key findings and insights from the literature review will be used to address the research questions and inform the discussion.

Expected Outcomes: The study is expected to provide a comprehensive understanding of the theoretical aspects of organizing training systems using mobile educational technologies. By synthesizing existing literature and theoretical frameworks, the research aims to offer insights into effective strategies for integrating mobile technologies into training programs and enhancing learning outcomes.

Conclusion. In conclusion, this study will contribute to the existing body of knowledge on mobile learning in training contexts by examining the theoretical foundations that guide the organization of training systems with mobile educational technologies. By exploring key theoretical frameworks, best practices, and research findings, the study aims to inform educators, trainers, and policymakers on the effective use of mobile technologies for training purposes. The theoretical aspects of organizing a training system based on mobile educational technologies play a crucial role in the effectiveness and sustainability of mobile learning programs. By leveraging constructivist learning theories, technology integration models, and innovative strategies, educators can create engaging and impactful training experiences for learners. Embracing mobile educational technologies offers a pathway to a more flexible, inclusive, and learner-centered approach to training and education.

REFERENCES

1. Alzahrani, A., & Benmoussa, A. (2020). Theoretical perspectives of mobile learning in higher education: A systematic review. *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, 14(1), 55-69.
2. Koole, M. L. (2009). A model for framing mobile learning. In M. Ally (Ed.), *Mobile learning: Transforming the delivery of education and training* (pp. 25-47). Athabasca University Press.
3. Puentadura, R. (2014). SAMR: A model for technology integration. Retrieved from http://www.hippasus.com/rpweblog/archives/2014/06/29/SAMR_AModelForTechnologyIntegration.pdf
4. Sharples, M., Taylor, J., & Vavoula, G. (2007). A theory of learning for the mobile age. In R. Andrews & C. Haythornthwaite (Eds.), *The Sage handbook of elearning research* (pp. 221-247). Sage Publications.
5. Traxler, J. (2007). Defining, discussing and evaluating mobile learning: The moving finger writes and having writ.... *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 8(2), 1-12.
6. Attewell, J., & Savill-Smith, C. (2009). Mobile learning and social inclusion: focusing on learners and learning. *Learning and Skills Network*.
7. Kearney, M., & Schuck, S. (2008). Exploring pedagogy with mobile technologies: Issues for research and practice. *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*, 17(3), 323-332.
8. Kukulka-Hulme, A., & Traxler, J. (2007). Design principles for mobile learning. In H. Beetham & R. Sharpe (Eds.), *Rethinking pedagogy for a digital age: Designing for 21st century learning* (pp. 247-259). Routledge.
9. Looi, C. K., Seow, P., Zhang, B. H., So, H. J., Chen, W., & Wong, L. H. (2010). Leveraging mobile technology for sustainable seamless learning: A research agenda. *British Journal of Educational Technology*, 41(2), 154-169.
10. Sharples, M., Adams, A., Ferguson, R., Gaved, M., McAndrew, P., Rienties, B., ... & Whitelock, D. (2014). *Innovating Pedagogy 2014: Open University Innovation Report 3*. The Open University.
11. Traxler, J. (2009). Learning in a mobile age. *International Journal of Mobile and Blended Learning*, 1(1), 1-12.
12. Vavoula, G., & Sharples, M. (2009). Meeting the challenges in evaluating mobile learning: A 3-level evaluation framework. *International Journal of Mobile and Blended Learning*, 1(2), 54-75.
13. Ally, M. (2009). *Mobile learning: Transforming the delivery of education and training*. Athabasca University Press.

14. Churchill, D. (2011). Towards a useful classification of learning applications on mobile devices. *Journal of Universal Computer Science*, 17(5), 674-696.
15. Hwang, G. J., & Tsai, C. C. (2011). Research trends in mobile and ubiquitous learning: A review of publications in selected journals from 2001 to 2010. *British Journal of Educational Technology*, 42(4), E65-E70.

UDK: 37.018.2:37.013.43

Gulnora RIZAYEVA,
“Alfraganus universiteti” p.f.f.d (PhD), dotsent
E-mail: <https://orcid.org/0009-0006-1387-8017>

Turon universiteti professori U.Yozieva taqrizi asosida

FORMATION OF MANAGEMENT CULTURE IN DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

Annotation

The article discusses the formation of management culture in the development of professional competence of future educators.

Key words: Preschool education, competence, management culture, pedagogical activity, integration.

ФОРМИРОВАНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье рассматривается формирование культуры управления в развитии профессиональной компетентности будущих педагогов.

Ключевые слова: Дошкольное образование, компетентность, культура управления, педагогическая деятельность, интеграция.

BO‘LAJAK TARBİYACHILARNI KASBIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA BOSHQARUV MADANIYATINI SHAKILLANISHI

Аннотация

Maqolada bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy kompetentliligini rivojlantirishda boshqaruv madaniyatini shakllantirilishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta‘lim, kompetentlik, boshqaruv madaniyatini, pedagogik faoliyat, integratsiya.

Kirish. Respublikamizda so‘nggi yillarda oliy ta‘lim sifatini oshirish, bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentliligini rivojlantirish, o‘qitish samaradorligini oshirishning didaktik tizimini takomillashtirish ta‘limning har bir bosqichining maqsadlarini aniq belgilash, bilimlarni o‘zlashtirishning pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqishning me‘yoriy asoslari yaratilmoqda. “Yoshlar uchun ochiq va sifatli ta‘limni ta‘minlash, ta‘limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal ta‘lim olishini ta‘minlash” ustuvor vazifalar etib belgilangan.

Zamonaviy oliy ta‘limning asosiy vazifalaridan biri kadrlar tayyorlash jarayonida shaxsning intellektual, madaniy va axloqiy rivojlanishiga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish, shuningdek, mutaxassislarda umumiy va kasbiy madaniyatni shakllantirishdan iboratdir. Bu muammolarni hal etishda ma‘lum bir darajada bo‘lajak tarbiyachining boshqaruv madaniyatini universitetda kasbiy tayyorgarlik sharoitida shakllantirish yordam beradi. Ta‘lim tizimi pedagogik jarayon doirasida amalga oshiriladi, bu tarbiyachi mutaxassislarning rivojlanish va tarbiyaviy muammolarni hal qilishga qaratilgan ijtimoiy tashkil etilgan, maqsadli o‘zaro ta‘sir sifatida belgilanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 sentabrdagi “Maktabgacha ta‘lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-3261-sonli qarorida bolalarni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantirish masalalarini professional darajada hal etishga qodir bo‘lgan maktabgacha ta‘lim tashkilotlari pedagog-tarbiyachilarini tayyorlash vazifasi belgilangan[1].

Zamonaviy sharoitda pedagogik jarayonning dasturlari, usullari, vositalari va shakllarini tanlash imkoniyati, bir tomondan, maktabgacha ta‘lim mutaxassisining ijodiy

o‘zini o‘zi anglashi uchun yo‘l ochsa, boshqa tomondan, alohida talablarni qo‘yadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqotlar tahlilining ko‘rsatishicha, kasbiy tayyorgarlik bo‘lajak tarbiyachini obyektiv holatdan subyektivga, ya‘ni faol kasbiy o‘z-o‘zini tarbiyalash holatiga o‘tkazish yo‘nalishida qurilishi kerak. Shu bilan birga subyektiv holatning shakllanishi pedagogik kasb va pedagogik faoliyatning o‘z-o‘zini qadrililigiga ishonchning yuzaga kelishidir. Ularga motivatsion-qadriyatli munosabat kasbiy o‘z-o‘zini takomillashtirishning jihati va motivi hisoblanadi. Shuning uchun voqelikni to‘g‘ri aks yettiruvchi shakllangan pedagogik ong va pedagogning dialektik tafakkur uslubi uning munosabatga tayyorgarligini ifodalaydi[4,5].

Z.S.Teshabayevaning fikricha, Bo‘lajak tarbiyachi-pedagoglarda kasbiy motivatsiya shakllanishi natijasida kasbiy kompetensiya ham rivojlanadi. Ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ta‘minlash uchun oliy ta‘lim jarayonida bo‘lajak tarbiyachida o‘z faoliyatini muvaffaqiyatli bo‘lishiga yuqori darajada ishonch motivatsiyasini oshirish lozim. Kasbiy tayyorgarlik bevosita faoliyatni tashkil etishning obyektiv va subyektiv, ijodiy-individual komponentlari bilan tavsiflanadi.

- bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash uchun oliy ta‘lim jarayonida ta‘limning innovatsion texnologiyalarini tatbiq etish;

- ijtimoiy javobgarlikni yuksak darajada his yetish;

- hissiyotlarini boshqara olish ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish;

- jamiyatdagi o‘zgarishlarga tez moslasha olish;

- kelajakda turli xil kutilmagan vaziyatlarga tayyor turish;

- turli xil tafakkur shakllari va ijodiy qobiliyatlarni faollashtirish;

- kasbdoshlari, ota-onalar bilan hamkorlik qilish qobiliyatini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir[3].

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Kasbiy faoliyat tarbiyachining rivojlanishiga ta'sir qiladi, uning shaxsiy va kasbiy jihatdan muhim fazilatlariga bir qator maxsus talablarni qo'yadi, shuning uchun biz maktabgacha ta'lim tashkilotida boshqaruv faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini ta'kidlaymiz:

- tarbiyachilar - tarbiyalanuvchilar, pedagogik xodimlar, ota onalar bilan o'zaro aloqada bo'ladi;

- maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari – tarbiyachilar bilan ishlash funksiyalarini amalga oshiradi;

- tashkilot ishining asosiy ko'rsatkichini baholaydi.

Dunyoqarash shaxsning boshqaruv madaniyatining ijtimoiy yo'nalishini belgilaydi. Ko'nikma va malakalar mutaxassisning fan-amaliy va nazariy boshqaruv tajribasining kengligini belgilaydi.

Boshqaruv kompetensiyalar tarkibiga xulq-atvor indikatorlari sifatida har bir kompetensiyaning asosiy unsurlari ajratib ko'rsatilgan, turdosh kompetensiyalar esa klasterlarga birlashtirilgan. Har bir kompetensiya bu turdosh xulq-atvor indikatorlari bo'lib, ular kompetensiyaning mohiyatidan kelib chiqqan holda bir yoki bir nechta bloklarga birlashadi. Xulq-atvor indikatorlari – bu kompetensiyalarning xodimlarga baho berishda qo'llaniladigan o'lehovlar, ya'ni individda mavjud bo'lgan va unda kuzatiladigan kompetensiyani hamda axborotning yetarlicha hajmini o'z ichiga oladi[6].

Tarbiyachilarning kasbiy mahorati pedagogik tayyorgarlikning predmeti hisoblanadi. Asosiy e'tibor kasbiy fan bilimlarini shakllantirishga qaratiladi.

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotida studiyalar, seksiyalar, to'garaklar va boshqalarni yaratish, bolalar va ularning ota-onalari shaxsiy qiziqishlarini qondirish, har bir bolaning moyilligi va imtiyozlarini hisobga olgan holda pedagogik jarayonni yanada tabaqalashtirilgan va moslashuvchan qilish imkonini beradi.

Maktabgacha ta'lim sifatini oshirish pedagogik kadrlarning kasbiy saviyasi bilan bevosita mutanosibdir. Biroq hozirda malakali bilimli mutaxassislar yetishmaydi. Maktabgacha ta'lim tizimida kadrlarni ijtimoiy himoya qilish bo'yicha jiddiy chora-tadbirlar ko'rilmagani davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan malakali mutaxassislarning faoliyatning boshqa sohaslariga ketishiga olib keldi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, boshqa sohasidagi professional mutaxassislar maktabgacha yoshdagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini, ularning yoshi va psixologik imkoniyatlarini bilishmaydi, maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish metodikasini bilishmaydi. Bunday holda, rahbar ishni

barcha bolalarning rivojlanishiga hissa qo'shishi uchun tashkil qilishi kerak.

Zamonaviy ta'lim tizimida jiddiy o'zgarishlar talab etiladi. Bugungi kunda tarbiyachilarga qo'yiladigan talablar faqat ish tajribasi va ta'lim diplomining mavjudligi ko'rsatkichiga asoslanishi mumkin emas. Maktabgacha ta'lim fakultetlarida ixtisoslashtirish g'oyasi dolzarb bo'lib, u maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalari uchun ham asosiy, ham qo'shimcha xizmatlar ko'rsatishga qodir bo'lgan mutaxassislarni tayyorlaydi. Shu munosabat bilan bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbariga, uning kasbiy malakasi, boshqaruv madaniyati, tashkilotchilik qobiliyatiga katta talablar qo'yilmoqda.

Xulosa va takliflar. Ta'limdagi integratsiya samaradorlikni oshiruvchi omil bo'lib, integratsion jarayonlar amaliy ahamiyatga ega. Ta'lim tashkilotlari sifatini ta'minlashga uslubiy, ilmiy, moddiy va moliyaviy, texnologik, axborotni hamda sifatli ta'lim oluvchini ta'minlashga barcha resurslarni jalb qilish zarurati aynan amalga oshiriladi. Ta'lim kontekstida yesa, ta'lim turlari o'rtasidagi integratsiya oliy ta'lim tashkiloti professor-o'qituvchilari, tadqiqotchi-amaliyotchilari, talabalarini, magistrilarini umumta'lim maktablariga va maktabgacha ta'lim tashkilotlariga birlashtirilgan holda, fanlarni o'qitish sifatini oshirishga qaratilgan innovatsion modellarni tashkil etishda namoyon bo'ladi. Integratsiya jarayonida ta'lim samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlari etiborga olinadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayoni ishtirokchilarining kompetensiyalarini rivojlantirish klaster yondashuvi asosida bir mintaqaviy hududda joylashgan oliy va umumiy o'rta ta'lim, maktabgacha ta'lim tashkilotlari hamkorligida samarali tus oladi. Uning faoliyati subektlarning uzaro birgalikda loyihalashtirilgan, huquqiy asoslar bilan ta'minlangan dastur va loyihalarini ishlab chiqish hamda tabiiq qilish bilan amalga oshiriladi. Iste'molchi talablariga javob beradigan mutaxassis faqatgina oliy o'quv yurtida muayyan bir yo'nalishdagi kompetensiyalarni egallashi bilan ta'minlan-maydi, bu bo'lajak mutaxassisni tayyorlashning dastlabki bo'g'inlarida individuallashtirilgan, ixtisoslashtirilgan ta'limda o'z aksini topishi lozim. Oliy va maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'rtasidagi klaster tuzilmasini tashkil qilish bu maqsadni amalga oshirishda samarali tendensiya hisoblanadi. Demak, ta'lim tizimida klasterni qo'llashning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish orqali mintaqaning ta'lim sifati menejmenti, ta'lim mazmuni va tarkibining asosiy xususiyatlarini har tomonlama yangilash va rivojlantirishni amalga oshirish imkoniyati yaratiladi[2].

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 sentyabrdagi «Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi PQ-3261-sonli qarori
2. Abduvaliyev A.I. Ta'lim muassasalarida klaster modelini amalga oshirishning shart-sharoitlari. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari 2021/ 5 – SON. 135-139-b.
3. Teshabayeva Z.S. Bo'lajak tarbiyachi-pedagoglarda kasbiy motivatsiyani shakllantirish komponentlari. "Ekonomika i sositium" №9(88). 2021 www.iupr.ru.
4. Кугукина Л.П. Профессионально-педагогическое самовоспитание // Дошкольное воспитание - 1996 - № 4. - с. 86 - 88.
5. Гусева Н.И. Управление процессом развития системы дошкольных образовательных учреждений (1984-1996 гг.): Дис...канд. пед. наук. - М., 1998. -163 с.
6. Симонов В.П. Педагогический менеджмент: 50 НОУ-ХАУ в области управления образовательным процессом: Учеб. пособие для руководителей. - М.: Рос. пед. агентство, 1997. -264 с.
7. Прахова К.Е. Педагогическая практика в процессе формирования у студентов профессиональных педагогических умений старшего воспитателя ДО: Автореф. дис... канд. пед. наук. - М., 1985. -16 с.
8. Ядэшко В.И. Совершенствование профессиональной подготовки специалиста дошкольного воспитания: Метод. рекомендации для ст-тов. - М.: Просвещение, 1986. -28 с.
9. Лысова В.Л. Подготовка студентов факультета дошкольного воспитания к осуществлению индивидуального контакта к детям в процессе образовательной работы в детском саду: Дис... канд. пед. наук.-М., 1993.-205 с.

10. Хозяинов Г.И. Педагогическое мастерство преподавателя: Метод, пособие для учителя. - М.: Высш. шк., 1988. - 168 с.
11. Pulatova N.R. Talabalar innovatsion boshqaruv kompetentligini rivojlantirishning pedagogik jihatlari. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent – 2023. 145 b.
12. G.B.Rizayeva. Bo'lajak tarbiyachilarning boshqaruv madaniyatini rivojlantirish mazmuni va mohiyati. Nizomiy nomidagi TDPU Ilmiy axborotlari. 2023-yil. 4-son.341-347-b.
13. G.B.Rizayeva. "Klasterli yondashuv asosida Oliy ta'lim muassasalari va Maktabgacha ta'lim tashkilotlari hamkorligini takomillashtirish". Mug'allim hem uzliksiz bilimlendirio' (Ilmiy-metodikaliq jurnal. ISSN 2181-7138. № 6/5 -2022 (13.00 00 №20)116-120 b.
14. G.B.Rizayeva. Bo'lajak tarbiyachilarning boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning pedagogik jihatlari. Nizomiy nomidagi TDPU Ilmiy axborotlari. 2023-yil. 6-son. (13.00 00 №32)5-11 b.

UDK:374

Nigora RUZIKULOVA,

Osiyo Xalqaro Universiteti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi magistranti

E-mail: temurmaliq_murotov@mail.ru

PhD G'. Otamuradov taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TOPISHMOQ VA MAQOL JANRINI O'RGANISH MASALALARI

Аннотация

Xalq og'zaki ijodi namunalarning eng ajoyib va eng kichik janrlaridan biri topishmoqlardir. Bu janr bolalarni ko'proq kuzatuvchanlikka, hayotni mukammal bilishga, sinchkovlikka o'rgatadi. Maqol xalqning ko'p asr mobaynida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotda to'plagan tajribalari, kuzatishlari asosida yuzaga kelgan ixcham chuqur mazmunga ega bo'lgan og'zaki ijod janrlaridan biridir.

Kalit so'zlar: Topishmoq, maqol, folklor.

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ЖАНРА ЗАГАДКИ И СКАЗКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

Загадки – один из самых удивительных и маленьких жанров фольклора. Этот жанр учит детей быть наблюдательнее, прекрасно знать жизнь, быть осторожным. Пословица – один из жанров устного творчества, обладающий компактным и глубоким содержанием, который создавался на основе опыта и наблюдений народа в социально-экономической, политической и культурной жизни на протяжении многих веков.

Ключевые слова: Загадка, сказка, фольклор.

PROBLEMS OF STUDYING THE GENRE OF RIDDLES AND FAIRY TALES IN PRIMARY GRADES

Annotation

Riddles are one of the most amazing and smallest genres of folklore. This genre teaches children to be more observant, to know life perfectly, to be careful. A proverb is one of the genres of oral creativity with a compact and profound content, which was created on the basis of the experiences and observations of the people in the socio-economic, political and cultural life for many centuries.

Key words: Riddle, fairy tale, folklore.

Kirish. Topishmoqlarda bir narsa yoki hodisa boshqa narsa yoki hodisaga o'xshatilishi, o'zaro qiyoslanishi, taqqoslanishi orqali gavdalaniriladi. Topishmoqlar ba'zan nasriy, ko'pincha she'riy shaklda, bo'yoqdorlik va emotsional jihatdan ixcham, sodda va ohangdor bo'ladi. Hatto olim Z. Husainovning ma'lumot berishicha, uzun qish kechalarida urchuq yigirgan va olacha to'qigan xotinlar, Samarqand atrofida boshqa qishloqlardan to'yga kelib xonadonlarga bo'lingan mehmonlar o'zaro chaldirmoq (tez aytish), jumboq, ya'ni topishmoqlar aytishgan. Topishmoq aytish musobaqasida yashiringan narsani aniqlash uchun bir necha savollar berish an'anasi ham bo'lgan. Javob axtarayotgan taraf aytuvchidan «joni bormi, yo'qmi?», «yeyiladimi?», «o'sadimi, usta yasaydimi?» kabi savollar berib narsa nomini topishga uringan. Topishmoqlarda yechilishi mumkin bo'lgan so'roq majoziy shaklda ifodalanadi va uning ma'nosi yashirincha bo'ladi.

Har bir yosh bola, albatta, topishmoqqa qiziqadi, uni topishga jon-jahdi bilan harakat qiladi. Javobi to'g'ri yoki xatoligini bilmasdan darrov xayoliga kelgan fikrni aytishga harakat qiladi. Mana shu jihatlarni inobatga olib, boshlang'ich sinf darsliklarida juda ko'plab topishmoqlar keltirilgan. Topishmoq janri namunalari o'quvchilarni qiziqitmay qo'ymaydi, ularni topqirlikka, chaqqonlikka, ziyraklikka undaydi. Topishmoqlarni hayot bilan bog'lab tushuntirish ham bo'ladi. Hozirgi yoshlar juda ham ziyrakki, hamma narsani darrov ilg'ay oladilar.

Tatqiqot metodologiyasi. Avvalambor, boshlang'ich sinf darsliklarida keltirilgan topishmoqlarning nisbati va bola yoshiga muvofiqligi masalasiga diqqat qaratsak, maqsadga

muvofiq bo'lar edi. 1-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligida quyidagi o'zbek xalq topishmoqlari keltirilgan:

Qo'lsiz, oyoqsiz eshik ochar. (shamol)

Oppoqqina dasturxon

Yer yuzini qoplagan. (qor)

O'tda yonmaydi,

Suvda botmaydi. (muz) [1]

Berilgan topishmoqlarni hamma o'quvchilar ham topolmasligi mumkin. O'qituvchi hamda kitobda berilgan rasmlar orqali o'quvchilar javobni topishga harakat qiladilar, intiladilar. Yuqoridagi namunalarni tabiatga oid topishmoqlar guruhiga kiritish mumkin.

2-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligida esa:

Bir tuyam bor, guldiroq,

Hamma yeri yaltiroq. (traktor)

Cho'zilib yotar narvon,

Undan o'tar uy – karvon. (temir yo'l, poyezd)

Baland temir uy yurar,

Burni tog'larni surar. (ekskovator) [2]

kabi topishmoqlarni uchratamiz.

Keltirib o'tilgan topishmoqlar transport vositalariga oid buyumlarni atab keluvchi topishmoqlar guruhiga kirishini o'quvchilar bemalol to'g'ri ajrata olishadi. Bundan tashqari, o'quvchilar bu transport vositalarini qay darajada bilishlarini, ulardan qay maqsadlarda foydalanishimiz mumkinligini muammoli vaziyat yaratib aniqlab olsak ham bo'ladi. Bilmagan o'rinlari esa o'qituvchi tomonidan tushuntirib boriladi.

3-sinf "O'qish" darsligida esa quyidagi topishmoq keltirilgan:

Otalari zangi buva,
Onalari yoyma chalpapak,
Bolalari shirin-shakar. (Tok, bargi, uzum) [3]
Ko'rinib turibdiki, bu topishmoqning boshqa topishmoqlardan farqi unda yashiringan predmetlar sonida. Bu topishmoq 3-sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini, saviyasini, bilim darajasini inobatga olgan holda kiritilgan.

4-sinf "O'qish" darsligida esa:

Tukdan parda yuzida,

Pishar o'lkam kuzida.

Xushbo'y hidi, tillarang,

Ko'ngil uchun bir qarang. (behi) [4]

Bozordan bir narsa ol: ham o'zing ye, ham tovug'ing yesin, ham moling yesin. (qovun) kabi topishmoqlar keltirilgan.

Keltirib o'tilgan bu topishmoqlar murakkabroq, so'zlari soni ham ko'p. Boshqa topishmoqlardan ancha farq qiladi. 4-sinf o'quvchilarining bilim darajasiga, ularning saviyasiga moslashtirib berilgan.

Ko'rib o'tilganidek, topishmoqlarga nafaqat yosh bolalar, balki katta yoshdagilar ham birdek qiziqadilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining xalq og'zaki ijodiga bo'lgan qiziqishlarini sinfdan tashqari mashg'ulotlarda ham oshirib borish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun katta mas'uliyat, albatta, fan o'qituvchisining zimmasiga tushadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy tarbiyasida xalq maqollaridan foydalanishning ham alohida o'rni bor. Zero, o'quvchilar o'quv dasturiga ko'ra "O'qish kitobi" darsligi sahifalari orqali bir qator maqol va latifalarni o'qib-o'rganadilar. DTS talablaridan kelib chiqib ularni yod oladilar. Mana shu jarayonda maqollardan o'quvchilarni ma'naviy barkamol inson qilib tarbiyalashda muhim vosita sifatida foydalanish juda muhim hisoblanadi.

Maqol xalqning ko'p asr mobaynida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotda to'plagan tajribalari, kuzatishlari asosida yuzaga kelgan ixcham chuqur mazmunga ega bo'lgan og'zaki ijod janrlaridan biridir. Maqol atamasi arabcha –qavlun- gapirmoq, aytmoq, bir xilda tushuniladigan ibora, ifodalar, asosan, maqol janrini tashkil etadi. Demak, maqol xalq ommasining muayyan voqea, hodisalar haqidagi xulosalari, hukmi va tavsiyalarini mujassamlashtirgan o'ziga xos badiiy shaklga ega bo'lgan ifoda va iboralardan iborat.

Maqol o'z tabiatiga ko'ra xalqaro janr hisoblanadi. Dunyoda o'z maqollariga ega bo'lmagan xalqning o'zi yo'q. Chunki har bir xalq hayotiy tajribalarini maqollar shaklida avlodlarga qoldiradi. Shuning uchun ham turli xalqlar og'zaki ijodida mazmun va shakl jihatidan bir-biriga yaqin hamda hamohang maqollar o'xshashliklar, umumiyliklar mavjud. Maqol qator xususiyatlari bilan xalq og'zaki ijodining boshqa janrlaridan keskin farqlanib turadi.

Chunki xalq doston va ertaklari, afsona va rivoyatlari, naql va latifalari voqelikni epik planda rang-barang obrazlarning xatti-harakati kechinmalari orqali aks ettirsa, maqollar voqelikni xalqning bevosita ana shu voqealik haqida xulosalar; hukmlari orqali aks ettiradi.

Maqollarda ibratli fikr aytiladi. Biroq har qanday ibratli fikr maqol bo'lavermaganidek, ibratli fikrning maqolga aylanishi uchun muayyan shartlar mavjud. Ana shunday shartlardan biri maqolga aylanuvchi ibratli fikr xalqning uzoq yillar moboynidagi hayotiy tajribasiga sinalgan bo'lishligidadir. Hayotiy tajribada sinalgan fikr esa kishini ishonтира oladi. Ikkinchi sharti shuki, maqolda ifodalangan ibratli fikr alohida shaxslargagina emas, balki umuminsoniy xarakter kasb etishida ko'zga tashlanadi.

Nihoyat, uchinchi sharti-ibratli, sinalgan umuminsoniy fikr ixcham, mukammal badiiy shaklga ega bo'lishi bilan belgilanadi. Mana shuning uchun ham xalq maqollari juda ham sekinlik bilan yaratilish va unutilish xususiyatiga ega. Maqollardagi bu xususiyat jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va

madaniy strukturasi, bu strukturaning barqarorlik yoki beqarorlik darajasi bilan bog'liq holda amal qiladi.

Ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar bilan shartlangan holda maqollar mazmunida turli darajada o'zgarishlar-torayish yoki kengayishlar yuz beradi. Mana shu faktning o'ziyoq maqolning jamiyat hayoti xalq turmushi bilan bevosita bog'lanishda ekanligini ko'rsatadi. Demak, maqollar xalq hayotini, uning o'tmishdagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy turmush darajasini o'rganishda nodir manbalik vazifasini o'taydi.

Maqol xalq hayoti, orzu-intilishlari va dunyoqarashini ko'p asrlik tajribalarida sinovdan o'tkazib aks ettirishi tufayli kundalik turmushimizda katta g'oyaviy tarbiyaviy ro'l o'ynaydi. Chunki, maqolda aks etgan voqea-hodisa yo keskin tasdiq etiladi, yoki inkor qilinadi.

Demak, har bir maqol kishiga izchil g'oyaviy yo'nalish beradi, undagi ideallarning yuksalishiga ko'mak beradi. Haqiqiy xalq maqolida mehnatkash omma manfaatlari, ideallari aks etar ekan, maqolga murojaat etgan har bir kishi o'z xalqi va vatanga ilk mehr bilan qarashga o'rganadi, adolat va ozodlik, mardlik va bahodirlik, insonparvarlik va do'stlik, tinchlik va mehnatsevarlikka intiladi.

Natijalar va muhokamalar. Maqollarni tahlil qilishda quyidagilarga e'tibor beriladi:

1) maqollar tajribada sinalgan fikrni tasdiqlaydi.

Masalan: "Hunarli kishi xor bo'lmas"(1-sinf), "Hunar bol'sa qo'lingda, non topilar yo'lingda" (3-sinf), «Yolg'iz otning changi chiqmas, Changi chiqsa ham dong'i chiqmas"(4-sinf) maqollarida hunari orqasidan kishining yaxshi turmush kechirishi hamda kishilar orasidagi ahillikning ahamiyati ifodalangan;

2) tabiatda sodir bo'lgan voqea va hodisalarni jamiyat hayotiga (ko'chma ma'noda) boshlaydi. Inson uchun uning zarurligi ochiladi. Masalan:

Bog'ni eksang bog' bo'ladi ,Botmon dahsar yog' bo'ladi.

Boqimsiz bog' tog' bo'ladi. Yurak-bag'ring dog' bo'ladi;

3) Maqol mazmunida narsalarning o'ziga xos xususiyati, mohiyati ochiladi va bu inson hayotiga ham bog'liq holda, ma'no jihatidan tarbiya mazmunini beradi. Masalan: «Do'stsiz boshim-tuzsiz oshim» (4-sinf), «Bulbul chamanni sevar,odam Vatanni» (1-sinf);

4) Maqollardagi muhokama va tafsilot inson, jamiyat va ayrim predmetlarning mohiyatini eslatish bilan birga, o'quvchilar fikrini uyg'unlashtiradi, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Masalan: "Ona yurtning- oltin beshiging" (4-sinf),"Erinchoqlik boshga balo keltirar" (4-sinf).

Maqollar badiylikka ega bo'lib, ma'lum ohangda o'qiladi, bu esa maqol mazmunining o'quvchi ongiga oson etib borishini ta'minlaydi.

Maqollardagi ohangdorlik-ayrim undosh tovushlar, ayrim so'zlarning takrorlanishi yoki qofiyalanishi tufayli tug'ilgan. Masalan: Aql yoshdan-odob-boshdan (4-sinf) Oltin-kumushning eskisi bo'lmas, Ota-onaning bahosi bo'lmas.(3-sinf) Ammo ba'zi maqollar birgina iborat bo'ladi. Masalan: «Ko'p o'qigan ko'p bilar» (3-sinf), "Farzand – belning quvvati" (3-sinf). Axloq, odob bahsidagi maqollarni tahlil etish orqali xalqning hukmi ifoda etuladiki, bu maqollarni o'rganish orqali o'quvchilar asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib kelayotgan eng oliyjanob fazilatlar haqida fikrga ega bo'ladilar.

"Bilagi zo'r birni yiqar, bilimi zo'r mingni", "Ko'p o'qigan ko'p bilar", "Ilm olish- nina bilan quduq qazish", "Bir yigitga qirq hunar oz", "Hunar o'rganish uchun ham hunar kerak" (3-sinf), "Olim bo'lsang, olam seniki", "Hunar bo'lsa qo'lingda, non topilar yo'lingda", "Ilm-aql chirog'i"(4-sinf) kabi maqollarni o'rganish jarayonida o'quvchilarga ilm olishning afzalliklari, bilim hamisha insonni yuksaklikka

eltuvchi vosita ekanligini, shuning uchun o'quvchilar hozirdanoq bilimolishga qunt bilan kirishishlari zarurligi uqtiriladi.

Ilmi va bilimi orqasidan yurtimizda e'zoz topayotgan kishilar misolida bu maqollarning mazmuni ustida ishlanadi. Maqollarni anglatgan ma'nolarini ochishda yil fasllari, har-xil mavsumlar va hunarlarning nomlarini ham hisobga olish foydalidir. Ular o'quvchilarning lug'at boyliklarini oshiradi, so'zlarni ko'plab o'zlashtirishlariga olib keladi.

O'qituvchi maqol mazmunini so'zlashdan oldin, uni ifodali o'qib beradi. Shundan so'ng o'qish texnikasini yaxshi egallagan o'quvchilarning ikki-uchtasi maqolni o'qiydi. Ayrim o'quvchilardan maqol mazmuni so'raladi. O'qituvchi maqol yozilgan kartonni doskaga iladi va o'qish texnikasini yaxshi egallamagan 2-3 o'quvchiga ifodali o'qitadi. O'quvchilarning ifodali o'qishdagi ayrim nuqsonlar izohlanadi, so'z maqollar mazmunan tahlil etiladi. Masalan: o'qituvchi «Yaxshidan bog' qoladi, Yomondan dog'» maqolini o'qishda quyidagilarga amal qiladi:

Yaxshi fazilatlar	Yomon xususiyatlar
Rostgo'ylik	yolg'onchilik
Odoblilik	manmanlik
Kamtarlik	ishyoqmaslik
Mehnarvarlik	dangasalik
Xushmuomalilik.	qo'pollik, qo'rslik...

Keyin o'qituvchi har bir yozilgan so'zga o'quvchilarning o'zlari biladigan, yod olgan maqollarini aytishni va shu orqali ularning ma'nosini izohlashni so'raydi. Masalan; Rostgo'ylik- "Boshingga qilich kelsa ham, rost so'zla" yoki "Kamtarga kamol-manmanga zavol" kabi maqollar aytiladi va ma'nosi izohlanadi.

Xalq o'zining hayotiy tajribasidan olgan xulosalarini, falsafiy mulohazalarini maqollar orqali ifodalagan. O'zbek xalq maqollari mavzu jihatdan xilma-xil va rang-barangdir. Maqol xalqning hayotiy tajribalarini, xulosasini badiiy jihatdan mukammal ifodalovchi hikmatli so'zlardan iboratdir. Maqollarda ifodalanishi lozim bo'lgan fikr va mazmun keng qamrovli bo'ladi. Bizning fikrimizcha, har bir maqolning vujudga kelishida birorta ibratli voqea ro'y bergan va bu voqea o'ta zukko, sinchkov dono ajdodlarimiz vakili tomonidan kuzatilishiga sabab bo'lgan. Maqol arab tilidagi "qavlun"dan olingan bo'lib so'z tushunchasini anglatadi. Demak, maqol atamasini hikmatli so'z ma'nosida qabul qilish mumkin.

Boshlang'ich sinf darsliklarida mehnat, fasllar, Vatani, do'stlik, yaxshilik va yomonlik, ota-onaga, kattalarga hurmat kabi mavzulardagi ko'plab maqollarni uchratishimiz mumkin. Darsliklarda keltirilgan maqollarga e'tibor qaratsak.

1-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligidan,

Yoz mevasi – qish xazinasi.

Toza havo – ming dardga davo[1].

Yuqorida keltirilgan maqollar asosida biz o'quvchilarga tabiat haqida tushunchalar beramiz, yosh avlodni tabiatni sevishga undaymiz, uni asrashni, zaharlamaslikni o'rgatamiz. Chunki tabiatdan o'zimiz nafas olishimizni, agar iflos qilsak kasal bo'lishimizni ta'kidlaymiz.

2-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligidan,

Kattaga hurmatda bo'l,

Kichikka izzatda.

Yaxshi so'z qand yedirar,

Yomon so'z pand yedirar[5].

Keltirilgan maqollar bolalarni yaxshilikka, shirinso'zlikka, katta va kichikni birdek hurmat-izzat qilishga o'rgatishga, qattiq, yomon gapirib bironi xafa qilmaslikka, aksincha, uni xursand qilishga undashni maqsad qilgan..

3-sinf "O'qish" darsligidan,

Vatani ostonadan boshlanadi.

Halol mehnat yerda qolmas.

1. Birinchi misradagi yaxshidan so'zri ikkinchi misradagi yomondan so'zlaridan farqli ohang jihatidan) ravishda o'qiladi.

2. O'qituvchi maqolni o'qish jarayonida, birinchi misradan so'ng qisqa pauza qiladi.

3. Ifodali o'qish jarayonida yaxshi, yomon, bog', dog' so'zlarini doskaga yozib boradi. Shu talablarga asosan, o'rganilgan maqol o'quvchilarda ifodali o'qish uchun zamin tayyorlaydi. Shuningdek, yaxshi insonlar, ezgu fazilatlar egasi doimo xalq orasida ehtirob bilan tilga olinishi, u keying avlodlarga ham o'z yaxshi fazilatlarini bila o'rnatib bo'lishi tushuntiriladi.

O'qituvchi o'quvchilarga: "Sizni qanday fazilatlarini istaysiz? Buning uchun nimalar qilishingiz lozim?" kabi savollar bilan murojaat qilinadi. O'quvchilar fikri diqqat bilan tinglanib, yaxshi fazilatlar misollar bilan ular ongiga singdirib boriladi. Shu o'rinda o'quvchilar orasidan ikki o'quvchi doskaga chiqariladi va ulardan biriga yaxshi fazilatlarini, ikkinchisiga yomon xususiyatlarini doskaga yozish topshiriladi. Bunda quyidagi ustun yozilishi mumkin:

Kuch birlikda[3].

Ko'rinib turibdiki, bu xalq maqollari ham ibratli fikrlarni tashishga xizmat qilmoqda. Bu maqollar orqali o'quvchilarga Vatani va vatanparvarlik, mehnatsevarlik, o'zaro ahilik, birlik haqida kengroq tushuncha berishimiz lozim, Vatanni sevishni, uni himoya qilishni, ardoqlashni, kelajakda unga sodiq va loyiq farzand bo'lib yetishishga o'rgatishimiz kerak, shuningdek, o'quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olib, shu mavzuda ular bilgan xalq maqollari namunalari ham so'rab olishimiz mumkin.

Do'stsiz boshim – tuzsiz oshim.

Mehnatli non shakar,

Mehnatsiz non zahar.

(4-sinf "O'qish"

darsligi) [5]

Bu maqollar do'stlik hamda mehnat haqida. Bunda o'qituvchi o'quvchilarga haqiqiy do'stlik nima ekanligini tushuntirishi kerak. Do'stini hurmat qilishni, boshiga tashvish tushganda uni tashlab ketmasdan, yonida bo'lishni o'rgatishimiz kerak. Mehnatni sevgan inson hamisha ardoqlanishini, hamma uni hurmat qilishini, mehnat orqasidan topilgan non beminnat va totli bo'lishini, aksincha, halol mehnat qilmay topilgan non esa kishini ming azoblarga giriftor qilishini uqtirishimiz darkor.

Boshlang'ich sinf darsliklarida keltirilgan turli xil mavzulardagi maqollar orqali o'quvchilarning dunyoqarashi kengayadi, ularning faolligi, lingvistik kompetensiyalari shakllantiriladi, komillik, ma'naviy barkamollik kabi fazilatlar egasi bo'lishlarida yordam beradi.

Xulosalar.

1. Yosh avlodni ma'naviy barkamol etib shakllantirishda xalq og'zaki ijodining roli juda ham kengdir. Xalq og'zaki ijodi namunalari o'sib kelayotgan avlodlarimizning dunyoqarashini kengaytiradi, tafakkurini o'stiradi, milliylik ruhida tarbiyalaydi. Qancha ko'p bilsa, xotirasi shuncha kuchli bo'ladi.

2. Xalq og'zaki ijodi namunalari maqollar o'quvchilarning tarbiyasiga, dunyoqarashiga, aqliy tafakkuriga, nutqiy rivojlanishiga, darslikning yaxshi o'zlashtirilishiga juda katta yordam beradi, shuning uchun har bir dars jarayonida o'quvchilarga maqollarni izohi bilan birga tushuntirib o'tish yaxshi samara berishi aniq. Shunda ular maqollarining tub mohiyatigacha kirib borib, unda ifodalangan mazmunni sinchkovlik bilan ilg'aydigan bo'lishadi. Xalq

maqollari necha asrlardan buyon insonlar hayotini yaxshilashga xizmat qilib kelmoqda. Ular uzoq o'tmishda qanchalik ahamiyatga ega bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda mustaqillikka erishganimizdan so'ng ham birdek ahamiyatlidir. Yosh avlodning ma'naviy yuksalishida alohida o'ringa ega bo'lgan xalq maqollari kichkintoylarimiz og'zaki va yozma nutqini o'stiruvchi muhim manba bo'lib asrlardan asrlarga osha yashayveradi.

3. Barcha darsliklarda keltirilgan topishmoqlarni tahlil qilib chiqib shunday xulosaga keldikki, oddiy ko'ringani bilan topishmoqlarning ham ahamiyati katta. Bolalarning nutqiy faoliyatini o'stirishga, ziyaliklikka, topqirlikka undashidan tashqari, turli mavzularga oid namunalar yosh avlod vakillarini hayotsevarlik, kasbiy ko'nikmalarni egallash ruhida tarbiyalashga ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. "Ona tili va o'qish savodxonligi". 1-sinf uchun darslik 1-2-qismlar. Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021.
2. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Sh.Tursun, Zeboxon Ro'zmetov. "Ona tili va o'qish savodxonligi". 3-sinf uchun darslik 1-2-qismlar. Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.
3. Umarova M., Hamroqulova X., Tojiboyeva R. "O'qish kitobi": 3-sinf uchun darslik. –Toshkent: "O'zbekiston" 2012.
4. Matchanov S., Bakiyeva H., G'ulomova X., Yo'ldoshev Sh., Xolboyeva G. "Ona tili va uni o'qitish metodikasi" darslik. "Ishonchli hamkor" – Toshkent. 2021.
5. Azimova I., K.Mavlonova, S.Quronov, Sh.Tursun. "Ona tili va o'qish savodxonligi". 2-sinf uchun darslik.1-2-qismlar. Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021.
6. Matchanov S., Shojalilov A., G'ulomova X., Sariyev Sh., Z.Dolimov. "O'qish", 4-sinf uchun darslik, Toshkent, "Yangiyo'l poligraf servis" nashriyoti, 2020. Alaviya M. O'zbek xalq marosim qo'shiqlari. – T.: Fan, 1974.

UDK: 14: I-78

Ilxomiddin RUSTAMOV,
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg‘ona filiali dotsenti
E-mail: iarustamov@mail.ru

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg‘ona filiali dotsenti M.Teshaboev taqrizi asosida

IBN SINO FALSAFIY QARASHLARINI O‘RGANILISH TARIXIDAN

Annotatsiya

Maqolada Ibn Sino ijodida falsafiy qarashlar va ularning o‘rganilish tarixi haqida so‘z borgan. Muallif Ibn Sino falsafa, tabiat, tibbiyot va badiiy adabiyotda, musiqa kabi boshqa fanlar sohasida yozgan asarlarini falsafiy mohiyatini yoritishga harakat qilgan.

Kalit so‘zlar: Falsafa, tibbiyot, musiqa, ilm, madaniyat.

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ФИЛОСОФСКИХ ВОЗЗРЕНИЙ ИБН СИНА

Аннотация

В статье говорится о философских взглядах в творчестве Ибн Сины и истории их изучения. Автор Ибн Сина пытался осветить философскую суть своих произведений, написанных в области философии, природы, медицины и художественной литературы, а также музыки.

Ключевые слова: Философия, медицина, музыка, наука, культура.

FROM THE HISTORY OF STUDYING THE PHILOSOPHICAL VIEWS OF IBN SINO

Annotation

The article talks about the philosophical views in the works of Ibn Sina and the history of their study. The author Ibn Sina tried to illuminate the philosophical essence of his works written in the fields of philosophy, nature, medicine and fiction, as well as music.

Key words: Philosophy, medicine, music, science, culture.

Kirish. Ibn Sino ilmiy ijodiy faoliyatining bir qismi Isfahon va Hamadonda o‘tgan. 1014-yildan boshlab umrining oxirigacha Hamadon shahrida yashagan va bu yerning ilmiy, madaniy, adabiy muhiti bilan bevosita aloqador bo‘lgan [1].

Buyuk faylasuf olim Ibn Sino falsafa, tabiat, tibbiyot va boshqa fanlar sohasida yozgan ko‘plab asarlari qatorida badiiy adabiyotda, musiqada ham samarali ijod etib, bir qancha asarlarini qoldirgan. Yuqorida keltirilgan shaharlarning deyarli hammasida Ibn Sino yashagan va shubhasiz, adabiy hayot bilan tanishgan va shoirlar, faylasuf olimlar bilan muloqotda bo‘lgan edi. Ibn Sinoning falsafiy merosini chuqur o‘rganish bu masalani yanada oydinlashtiradi.

Metod va asosiy qism. Ilmiy falsafiy yo‘nalishdagi manbalarda yozilishicha, somoniy hukmdorlar ilm, ma‘rifat, faylasuf olimlar ahlini qadrlab, ularga homiylik qilganlar. Ibn Sinodan keyin yashagan olim, g‘uriy podshohlarning kotibi Nizomiy Aruzii Samarqandiy “Majmui-navodir yohud chohar maqola” asarida bunday yozadi: “Nasr ibn Ahmad somoniylar sulolasiga mansub olimlarning durdonasi edi. Bu xonadonning gullab-ashnagan payti uning podshohlik davriga to‘g‘ri kelib, qudrat vositalari podshohlik davriga va farovonlik nihoyatda kuchaygan, xazina to‘kin, lashkar jangovar edi. Hukmdor Nasr ibn Ahmad qishni Buxoro shahrida o‘tkazar, yozda esa Samarqand yoki Xurosonning birorta shahriga borardi [2]. Somoniylar davlati gullab-ashnagan vaqtda Movarounnahr va Xurosonda ko‘pchilik viloyatlarning poytaxti hisoblangan Balx, Nishopur, Bust, Isfahon, Marv va boshqa shaharlarda ham Buxoroga tobe amirlar o‘z atrofiga faylasuf olimlar, ilm ma‘rifatli, iste‘dod egalari to‘plab, faol madaniy hayot kechirganlar. Jumladan Abu Ali Simjur, Alp tegin, Foyiq, Sabuntagin kabi qudratli amirlar ham ilm-fan vakillariga homiylik qilganlar.

Xorazmshohlar, somoniylar va g‘aznaviylar davrida yashagan bu ziyolilarning ham lashkarboshi, faylasuf, shoir,

geograf, tabib va munajjim bo‘lganligi Sharq Uyg‘onish davri gumanizmini ifodalovchi alomatlar, belgilardir.

Somoniylar va g‘aznaviylar davrida hurfikrlilik va shaxs erkinligi, salbiy, tanqidiy mavzularda ijod qilgan faylasuflar, badiiy adabiyot vakillarining ham iste‘dodi, ijodi namunalari hurmat qilinib, ular hokimiyat vakillarini tanqid qilgan bo‘lsalar ham, bosh vazir ularni yuqori mansablarga ko‘targan. Adab, axloq ilmlarida mashhur bo‘lgan shoir Abu Ahmad she‘rlaridan birida vazir Jayhoniyni qorovullikka ham yaramaysan deb tanqid qiladi. Shunga qaramay, uning qobiliyatini hisobga olib uni viloyatga hokim qilib tayinladilar.

Yosh faylasuf olim Ibn Sino mana shunday ijtimoiy-madaniy muhitda o‘zining ulg‘aydi. Jumladan, Ibn Sino o‘zi yozgan tarjimai holida yoshlik yillari, faylasuf sifatida shakllanishi haqida bunday deydi:

“So‘ngra bu (Afshonadan) Buxoro shahriga ko‘chib keldik. Meni Qur‘on va adab (ilmlarini) o‘qitadigan muallimlarga topshirdilar. Yoshim o‘nga to‘lganda men Qur‘onni va adab ilmlaridan ko‘pini o‘zlashtirib olgan edim. Hatto odamlar menga ajablanadigan bo‘ldilar. Otam misrliklar da‘vatini qabul qilganlardan bo‘lib, ismoiliylardan hisoblanardi va ularning nafs (jon) va aql haqidagi gaplarini va tushunchalarini eshitib yurardim, ukam ham shunday qilardi. Ko‘pincha ular bu xususda o‘zaro suhbatlashib o‘tirishganida men ularning gaplarini tushunardim, lekin qalbim buni qabul etmas edi” [4].

Tarixiy ma‘lumotlarga ko‘ra, Ismoilni ta‘limotining kelib chiqishi Hazrat Ali avlodidan Ja‘far Sodiqning o‘g‘li Muso al-Kozimni (vaf.799) yettinchi imom, deb tan olinishi bilan bog‘liq. Islom dinidagi Shia mazhabidagilarning boshqa bir guruhi Ja‘far Sodiqning katta o‘g‘li Ismoilni yettinchi imom, deb tan olganlar.

Imom Ismoil otasidan avval vafot etgani uchun uning o‘g‘li Muhammad ibn Ismoilni yettinchi imom-rahbar deb tan

oldilar. Muso al-Kozim tarafdorlari o'zlarini imomiylar deb, Muhammad ibn Ismoil tarafdorlari esa o'zlarini ismoiliylar deb atay boshladilar.

Ismoiliya mazhabi, firqasi tarafdorlarining avval Bahraynda, so'ng Misrda davlatni qo'lga olishlari tavhid, kalom, fiqh-islam qonunchiligida ham yangicha qarashlar shakllanishiga olib keldi. IX asr oxirlarida Bahrayndagi ismoiliylarning bir oqimi, mazhabi hisoblangan qarmatiylar Bahrayn, Xuroson, Yaman, Suriya, Mag'rib, Shimoliy Afrikada, Jazoir, Marokash, Tunisda mavqeyi kuchayib, Hijoz diyoridagi Makka va Madina shaharlarini ham egallab, Ka'baning to'g'risidagi muqaddas qoratoshni sindirib, ikkiga bo'lib, Bahraynga olib ketdilar va Qoratoshga sig'inish, uni tavof etishni shirk deb hisoblab, bu ishni man qilib, taqiqlab qo'ydilar.

Ismoiliylar mazhabi vakillari Hazrat Alini birinchi imom, uning o'g'illaridan Hasanni - ikkinchi, Husaynni uchunchi, Ja'far ibn Sodiqni - to'rtinchi, uning katta o'g'lini Muso al-Kozimni-beshinchi imom, Ja'far Sodiqning kichik o'g'li Ismoil otasi hayotligida vafot etgani uchun, uning o'g'li Muhammad ibn Ismoilni oltinchi imom deb hisoblaydilar[5].

Ismoiliy-qarmatiy davlatining siyosiy, huquqiy, ijtimoiy tuzumida jamiyat hayotida adolat o'rnatish, tenglik, ya'ni boylar va kambag'allar orasida tafovutlar bo'lmasligi, urush-qirg'inlarda topilgan boylar, o'ljalor va turli hayot noz-ne'matlari, barcha moddiy, ma'naviy mulklar umumiy bo'lishi qoidalariga qat'iy rioya qilingan[6]. Ismoiliylar hukmronligi davrida josuslik, qo'poruvchanlik kabi terroristik harakatlarga ham keng yo'l berilgan.

Ibn Sino ma'lumot beradiki, ismoiliylar toifasiga mansub otasi va ukasi uni (Husayn Abu Alini) ham yashirin harakatga da'vat qilganlar. Lekin Ibn Sino siyosiy sohadan ko'ra ilm-fanlarni, ma'rifatni, falsafani o'rganishga qiziqqani uchun otasining da'vatiga qo'shilmagan.

Ibn Sinoning otasi ismoiliya ta'limotini qabul qilganligi tufayli, uning ishtirokida mavjud bo'lgan siyosiy tuzumga qarshi yashirin tarafdorlar to'plaganidan xulosa qilish mumkinki, Nosir Xusrav da'vatlaridan chorak asr avval somoniylar hukmronligi davrida ham ismoiliya tarafdorlari siyosiy tuzumdan norozi bo'lganlar. Yosh olim Ibn Sino otasining da'vatiga qo'shilmagan. Yosh Ibn Sino ham ismoiliya tarafdori bo'lgan, lekin buni yashirib, sir tutgan[7]. Bizning fikrimizcha, Ibn Sino iste'dodli shifokor, faylasuf olim sifatida somoniylar saroyida izzat-hurmat topgan va somoniy sulolasi vakillarning ilm-ma'rifatga homiyiligini ko'rgan. Shu bilan birga u Xorazmdagi Ma'mun akademiyasida ham, Abu Sahd Masihiy, Abu Rayhon Beruniy bilan tabiiyot va falsafa masalalarida bemalol suhbat qila oladigan va bahslashuvchi, shakllangan alloma bo'lib tanilgan, o'z hayotini ilm-fanlarga bag'ishlagani uchun ismoiliylarning siyosiy da'vatlariga moyillik bildirmagan. Faylasuf olim ismoiliya ta'limotidan ko'ra, yunon klassik faylasuf vakili Aristotel va mutafakkir Abu Nasr Forobiy falsafasi mazmuniga, g'oyalari katta qiziqish bildirgan.

Ibn Sino adab, axloq mavzusidagi ilmlarini mustaqil o'rganish bilan cheklanmasdan, tabiiy va falsafiy fanlarga ham qiziqib, dunyoviy bilimlarning soxta g'oyalardan ajratuvchi mantiq ilmini yoshligidan o'rgana boshlaydi.

Ibn Sino "Tarjimai hol"ida yozishicha, uning zamondoshi Ismoil Zohiddan faqat fiqh masalalarini o'rganib qolmay, dialektik mantiq ilmiga doir asarlarini ham o'zlashtirgan. "Shu bilan men (ilmiy masalalarda haqiqiy javobni) talab yo'llarini va javob beruvchiga e'tiroz bildirish usullarini, ularda (faylasuf sofistlar va dialektikalarda) joriy bo'lgan yo'sinda bilib olib, bu sohani eng yaxshi tushunadiganlardan bo'lib qolgan edim.

Atoqli faylasuf olim akademik Mubin Baratovning yozishicha, Abu Ali ibn Sino jahon madaniyatiga buyuk hissa qo'shgan mashhur qomusiy olim – tabiatshunos, faylasuf,

tabiiyot ilmi donishmandi, astronom, matematik musiqashunos, yozuvchi va shoir edi [8]. Ibn Sino Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Muhammad al-Xorazmiy, Al-Farg'oniylar qatorida O'rta Osiyo xalqlari madaniyatini o'rta asrlar sharoitida dunyo madaniyatining oldingi qatoriga kosh'targan buyuk mutafakkirlardan biridir. Ibn Sinoning yoshligi va yigitlik chog'lari Buxoro shahrida o'tdi. Somoniylar davlatining poytaxti bo'lgan Buxoro shahri uzoq, tarixiy ilm-ma'rifat an'alariga ega bo'lib somoniylar sulolasi hukmronligi davrida ilm-fan markazi edi.

Sharq ilm-ma'rifat an'alariga ega bo'lgan somoniylar davlatining poytaxti Buxoro shahri butun Movarounnahrda, Xurosonda, O'rta va Yaqin Sharqdagi mashhur fan-madaniyat markazlaridan biriga aylangan edi. Buxoro shahrida badiiy hunarmandchilik, zargarlik, bo'yoq va qog'oz tayyorlash, o'ymakorlik, me'morlik rivojlangan. Shuningdek, tabiiyot, falsafa, san'at, tarix, huquqshunoslik ilmlari bilan shug'ullanuvchi ulamo, arab, fors va turkiy tillarda ijod qiluvchi faylasuf olimlar, adiblar va shoirlar to'plangan edi.

Ibn Sino yashagan davrda yurtimizda ilm-fan yuqori cho'qqiga ko'tarildi. Tabiiy fanlar sohasida Abu Rayhon Beruniy, Abu Said Masihiy, Abu Nasr ibn Iroq kabi buyuk siymolar ijod etdilar. Ibn Miskavayh (vafoti 1030), Abu Mansur as-Saolibiy (961-1038) kabi olimlar falsafa, tarix va adabiyot sohasida qalam tebratib, yirik ilmiy asarlar yaratdilar.

Ibn Sino falsafiy ta'limoti yaratilgan davrda arab, fors tilida chop etilgan asarlar tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan va bu davr ma'naviy hayoti haqida mustaqil bajarilgan ilmiy ishlar amalga oshirilgan.

Ta'kidlash lozimki, bu davrdagi faylasuf olimlar ijodi ravnaqida eng muhim ilmiy adabiy markaz bo'lgan somoniylar poytaxti Buxoro shahri ijodiy muhit muhim rol o'ynagan. Falsafiy olim As-Saolibiy o'z tazkirasida Buxoroda yashab ijod qilgan shoirlar haqida quyidagicha ma'lumot beradi: "Buxoro somoniylar (hukmronligi) davrida shon-shuhrat makoni, saltanat ka'basi va zamonasining ilg'or kishilari jamlangan, yer yuzi adiblarining yulduzlari porlagan va o'z davrining fozil kishilari yig'ilgan (joy) edi"[9], deb yozadi. Somoniylar fors tilida ijod etgan shoirlarni ko'proq rag'batlantirishlar ham, poytaxt Buxoroda va saroyda arab tilida ijod qilgan ijodkorlar ham yashaganlar. Faylasuf olimlar, adiblar turli sabablarga ko'ra arab halifaligining ilmiy markazi hisoblangan Buxoro shahriga boshpana qidirib va ilmiy ishlarini davom ettirish uchun kelganlar. As-Saolibiy o'z asarida quyidagicha yozadi: «U yerda (ya'ni Buxoroda) Abu-l-Hasan al-Lahom, Abu Muhammad ibn Matron, Abu Ja'far ibn al-Abbos ibn al-Hasan, Abu Muhammad ibn Abu-s-Siyob, Abu Nasr al-Huzaymiy, Abu Nasr az-Zarifiy, Rajo Ibn al-Valid al-Isfahoniy, Ali ibn Xorun ash-Shayboniy, Abu Ishoq al-Forsiy, Abu-d-Qosim ad-Dinavariy, Abu Ali az-Zavzaniy va ular (ya'ni somoniylar) xizmatida bo'lgan eng fozil muhojirlar to'planishgan edi. Faylasuf olimlar u yerda yig'ilishgach, ilmiy mavzudagi suhbatlari ularni bir-biri bilan yaqinlashtirgan edi. Faylasuf tadqiqotchi As-Saolibiyning "Yatimat ad-dahr" asarida Buxoro shahrida yashagan 47 ta arabiynavis shoir, adiblar, faylasuflar haqida qimmatli ma'lumot berilib, ularning asarlaridan ayrim namunalar keltirilgan. Bu she'riy parchalar qasida, hajviyot, vashf va boshqa janrlarda yozilgan ijod namunasi. Buxoro shahrida yashagan va ijod qilgan shoirlar, yozuvchilarning hikoyalari orasida somoniylar davlati amirlari, vazirlar va boshqa amaldorlar faoliyati tanqid qilingan hajviy she'rlar ham uchraydi. O'z taqdiri, qashshoqlik va zamonaning, yashab turgan jamiyatdagi noboplikdan shikoyat qilib yozilgan misralar ham mavjuddir.

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, Ibn Sinoning ilmiy ijodini o'rganish xaligacha katta e'tibor talab qilib

kelmoqda, chunki, dunyo falsafasi va tibbiy yo'nalishlarida olimning yetakchi o'rinda turishi barchaga sir emas.

ADABIYOTLAR

1. Rustamov I.A. Philosophical heritage of Abu Ali Ibn Sina as an important source in the education of the modern specialists. THE ADVANSED SCIENCE JOURNAL SCIENCE ISSUE UNITED STATES. 2015-№1. 87-90
2. Rustamov I.A. Abu Ali Ibn-Sino doctrine in the context formation of harmoniously developed person. Theoretical & Applied Science. – Philadelphia, USA, №1(57). 2018. – pp. 277-280.
3. Низомий Арузий Самарқандий. Нодир ҳикоялар. – Тошкент, 1985. – Б.32.
4. Ибн Сино. Таржимаи ҳол.А.Ирисовнинг “Ҳаким ибн Сино” китобида. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – Б. 62.
5. Ал-Фаҳрай. Китоб талҳис ал-баён фи зикри фи роқ ал-аҳли адйон. – Москва: Наука, 1988. – С. 26.
6. Семёнова Л.А. Из истории фатимидского Египта. – Москва: Наука, 1974. – С. 30.
7. Осимов М., Диноршоев М. Ибн Сино и его роль в развитии мировой цивилизации. В кн. Ибн Сино. Избранные философские произведения. – Москва: Наука, 1980. – С. 10.
8. Баратов М. Абу Али ибн Сино-буюк энциклопедист олим ва файласуф. – Тошкент: Фан, 1980. – Б.6-7.
9. D.Murtazayev. O'rta Osiyo xalqlari hayotida IX –XII asrlarda yuz bergan Uyg'onish (Renessans) davri. ajdodlarimizning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi. Navoiy, 2016. 4-b

Nargiza SALIYEVA,

Jizzax Sambxram universiteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori

E-mail: nagisalieva@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti dotsenti I.Siddiqov taqrizi asosida

SOCIAL AND POLITICAL IMPORTANCE OF IDEOLOGICAL EDUCATION AND IDEOLOGICAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF YOUTH IDEOSPHERE

Annotation

In this article, the problems of socio-political importance and specific mechanisms of ideological education and ideological factors in the formation of the youth ideosphere at the new stage of society's development are analyzed, and scientific conclusions are drawn up.

Key words: Democratic reforms, worldview, ideosphere, development, ideological education, ideological factor, political consciousness, political culture, interest.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ В РАЗВИТИИ МОЛОДЕЖНОЙ ИДЕОСФЕРЫ

Аннотация

В данной статье анализируются проблемы общественно-политического значения и конкретные механизмы идеологического воспитания и идеологические факторы формирования молодежной идеологии на новом этапе развития общества, а также формулируются научные выводы.

Ключевые слова: Демократические реформы, мировоззрение, идеосфера, развитие, идеологическое образование, идеологический фактор, политическое сознание, политическая культура, интерес.

YOSHLAR IDEOSFERASINI RIVOJLANTIRISHDA G'OYAVIY TARBIIYA VA MAFKURAVIY OMILLARNING IJTIMOY-SIYOSIY AHAMIYATI

Аннотация

Ushbu maqolada jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichida yoshlar ideosferasini shakllantirishda g'oyaviy tarbiya va mafkuraviy omillarning ijtimoiy-siyosiy ahamiyati hamda o'ziga xos mexanizmlari mavjudligi masalalari tahlil qilingan, ilmiy xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Demokratik islohatlar, dunyoqarash, ideosfera, taraqqiyot, g'oyaviy tarbiya, mafkuraviy omil, siyosiy ong, siyosiy madaniyat, manfaat.

Bugungi kunda respublikamizda demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirishda yoshlar idiosferasini rivojlantirish, jamiyatda mavjud bunyodkorlik g'oyasini yoshlar ongi va qalbiga singdirish – yangilanayotgan jamiyat sharoitida tafakkur yangilanishini ta'minlashda zaruriy omildir. Shu bois, jamiyat taraqqiyotida mafkuraviy omil va uning genezisini, ijtimoiy-tarixiy asoslarining shaxs ijtimoiy-siyosiy hayoti, milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'liqligi va tadrijiy rivojlanish qonuniyatlarini o'rganish, dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Zero, xalqimiz madaniy-ma'rifiy taraqqiyotida, xususan yoshlar mafkuraviy dunyoqarashini shakllantirishning tarixiy, ilmiy-nazariy asoslari va amaliy-uslubiy yo'nalishlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamiyat taraqqiyotida mafkuraviy omilning o'rni e'tibor qaratadigan bo'lsak, ma'lumki, mafkura – ijtimoiy-tarixiy hodisa. U ma'lum bir ijtimoiy guruh, sinf, millat, davlat, jamiyat manfaatini ifodalovchi va himoya qiluvchi siyosiy, huquqiy, falsafiy, axloqiy, badiiy va diniy g'oyalar qarashlar tizimi sifatida jamiyat idiosferasini ta'minlashda o'ziga xos o'ringa ega.

Buyuk yunon olimi Aristotelning "Vatan taqdirini yoshlar tarbiyasi hal qiladi", degan so'zlari bor[1.2].

Mafkura jamiyatda ijtimoiy munosabatlar tizimini rivojlantirishi va umumiy integratsiya jarayonlarining yo'nalishi, xususiyatlarining o'zgarishini muvofiqlashtiruvchi omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Uning barqaror ishlashi shaxslarning mafkuraviy me'yorlar, qadriyatlarini o'zlashtirish

mexanizmi, ya'ni eng muhim iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, madaniy va boshqa yo'nalish va ma'naviy munosabatlar barqarorligini ta'minlovchi strategik maqsadlar ifodasidir.

Aholi mafkuraviy ongi darajasini, mafkuraviy dunyoqarashi xarakterini yaxshiroq tushunish uchun, ularning rivojlanish jarayonida qanday bosqichlardan o'tganligini, turli davrlarning mafkuraviy dunyoqarashi qanday xarakterda bo'lganligini anglash nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega. Shu bois sotsiogenez jarayonida inson mafkuraviy ongi va dunyoqarashi qanday taraqqiyot bosqichlarini o'tganiga qisqacha tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Mafkuraviy bilimlarni, dunyoqarash shakli sifatida, ularning rivojlanishini bizningcha quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

Birinchi bosqich – ibtidoiy davr odamlarining tabiat va uning hodisalari to'g'risidagi sodda qarashlari. Bu insonning tabiatdan "ajralib chiqishidan" boshlanib, eramizdan oldingi III-I asrgacha bo'lgan davr.

Ikkinchi bosqich – tarixda antik deb atalgan davrda yashagan olimlar tomonidan, keyinchalik turg'unlik sanalgan o'rta asrlarda to'plangan jamiyat haqidagi qarashlar. Eramizdan oldingi III-I asrlardan XIV asrgacha bo'lgan davr.

Uchinchi bosqich – shu paytgacha jamiyat haqidagi nazariyalar to'plangan juda ulkan faktologik materiallarni yanada boyitgan buyuk geografik kashfiyotlar davrida ularni sistemalashtirishga intilish. Boshqacha aytganda, uyg'onish davri – XIV- XVIII asrlarni o'z ichiga oladi.

To'rtinchi bosqich – XVIII – XIX asrning boshlarida, ijtimoiy-gumanitar fanlar yutuqlarining mafkuraviy g'oyalari paydo bo'lishiga turtki berishi –siyosatshunoslik fanining mustaqil fan sifatida paydo bo'lishi.

Beshinchi bosqich – XIX asrning boshidan 1866 yilgacha bo'lgan davr – evolyusion mafkuraning shakllanishi va qaror topishi, siyosiy tadqiqotlar chuqurlashtirilib, jahon xamjamiyati e'tiborning kuchayishi.

Oltinchi bosqich – XX asrning 80-yillaridan hozirga qadar ilm-fan mafkuraviy ilmlar va qarashlar kompleksida inson omilini e'tiborga oluvchi sistemali tahlil ustuvorlashib, jamiyat taraqqiyoti monitoringining amalga oshirilishi.

Qadimgi davrlarda totemizm elementlarini o'zida ifoda etuvchi qadimgi mifologik dunyoqarashning shakllanganligi ilmiy isbotini topgan.

Albatta, bu davrlarda zamonaviy ma'nodagi mafkuraviy ong bo'lmagan, ya'ni ular jamiyatni hozirgi davr odamlaridek anglashmagan. Ammo o'sha davrdagi, misol uchun urug'ning afsonaviy boshlovchilarini o'tmishning aksi sifatida, o'limdan keyin hayot kechirish mumkinligi haqidagi qarashlarni – kelajak sifatida qabul qilingan hayot realliklari sifatida muqaddaslashtirilgan.

Ibtidoiy odamning tabiat hodisalarini sababini qidirishga intilishi natijasida tabiiy jarayonlarni boshqarishga mas'ul bo'lgan boshqa dunyodagi ruhlar to'g'risidagi dunyoning animistik manzarasi shakllangan. Asta-sekinlik bilan ana shu ruhlar haqidagi qarashlar xudolar haqidagi qarashlarga aylangan. O'rta asrlar mutafakkirlari asrlarida jamiyat haqidagi qarashlari o'z ifodasini topgan. Jumladan, Beruniy, Forobiy, Ibn Sino va boshqa Sharq mutafakkirlari insonning jamiyat oldidagi axloqiy mas'uliyati, borliqqa munosabati masalasiga doir maxsus asarlar yozib, ularni aql, ilm, bilish nuqtai nazaridan hal etishga harakat qilishi bilan ilmiy mafkuraviy dunyoqarash shakllanishining gnoseologik asoslarini rivojlantirishga katta hissa qo'shganlar.

Ayniqsa, Forobiy qarashlarida insonning har bir narsaga me'yor bilan yondashuvi, tabiatga mehri, shafqati – inson fazilati hamda baxtga erishishning mukammal yo'li sifatida talqin qilinadi. Uning fikricha, “Baxtga erishishning birdan-bir yo'li ezgu ishlarni yaxshi niyatlar bilan bajarish va fazilatli amallarga tayanib, razolat va baxtsizlikni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan ishlardan o'zini tiya bilishdadir”[2]. Va bunday qarashlar targ'ibi ham har bir ijtimoiy-tarixiy davrda jamiyat idiosferasining rivojida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan.

Tarihdan ma'lumki, bir mafkuraning, bir dunyoqarashning yakka-hokimligidan qat'iyan voz kechish, siyosiy tashkilotlar, mafkuralar va fikrlar xilma-xilligini tan olishga olib keladi. Firkrimizcha, bironta ham mafkura mutlaq haqiqatni bilishga da'vo qilishi mumkin emas. Ma'naviylik va insonparvarlik barcha xalqlarning an'analari va urf-odatlarini, dini, tili va madaniyatini hurmat qilishni taqozo etadi.

Zamonaviy jamiyatimiz o'ziga xosligi shundaki, u millatni birlashtiruvchi qadriyatlarni, hayotning mafkuraviy ko'rsatmalarini aniqlashga harakat qilayotganligida. Biroq, agar mafkura siyosiy lashsa, u samarali faoliyat yuritmaydi va yoshlar uchun ijtimoiy identifikatsiya, integratsiya, safarbar qilish vazifalarini bajarmaydi. Agar uning tarkibiy tushunchalari ijtimoiy ongda qo'llab-quvvatlanmasa, jamiyat tomonidan qabul qilinmasa va ijtimoiy amaliyotda yangilanib turmasa, mafkura dogmatikaga aylanadi. Umuman olganda, mafkura integratsiyalash, ijtimoiy munosabatlarni qonuniylashtirish, qiymat-me'yoriy modelni saqlab qolish, ijtimoiy idealni shakllantirish, butun ijtimoiy tizimning barqarorligini ta'minlash, ijtimoiy va siyosiy tizimning faoliyati uchun muhim bo'lgan funksiyalarni bajaradi.

Tarixdan shu narsa ayonki, har qanday ijtimoiy, tarixiy birlik, ijtimoiy guruh, davlat siyosiy tizimi o'z manfaatiga ko'ra mavjud bo'lgan. Bu manfaatlar g'oyalarda o'z ifodasini

topgan. Tabiatlariga ko'ra ular bunyodkor yoki vayronkor g'oyalardan iborat bo'lgan. Har bir g'oya makonda kengayishga, zamonda abadiylikka intilgan, ijtimoiy borliqda bo'sh joy qoldirish imkonini bermagan. Qaysi bir mafkura bo'shlik qilsa uning o'rnini egallashga bir necha mafkuralar shay bo'lib turadi. Bu hol kecha ham shunday bo'lgan, bugun ham shundaydir va ertaga ham shunday bo'lib qoladi. Bu birinchidan.

Ikkinchidan esa, g'oyani, fikrni ta'qiq bilan, ma'muriy choralar bilan yengib bo'lmaydi. G'oyaga qarshi faqat g'oya, fikrga qarshi faqat fikr, jaholatga qarshi faqat ma'rifat bilan bahsga kirishish, olishish mumkin.

Uchinchidan, bunday kurashni amalga oshirish uchun ikki omil zarur, ulardan biri jamiyatning, jamiyat ahlining mustahkam va ravshan mafkurasi, o'z oldiga qo'ygan aniq maqsadi, dasturi bo'lmog'i kerak. Bu dastur, maqsad aniq hisob-kitoblar, chuqur tahlil, o'tkir aqlga, iymon e'tiqodga, yaxshilikka yo'naltirilgan bo'lmog'i lozim. Shunday maqsadlarning umri boqiydir. Axoli fikr qaramligi tafakkur qulligidan ozod bo'lgan bo'lmog'i lozim. U mustaqil fikr, qarash, baho sohibi bo'lmog'i kerak. Mana shu ikki omil bir biriga mos tushganidagina g'oyaga qarshi g'oya bilan kurasha olish mumkin.

Yoshlar - bu kelajakdagi kuchga ega bo'lgan ijtimoiy guruh bo'lib, ularning qadriyatlarini kelajakda jamiyatning qadriyatlariga aylanadi. Shunga ko'ra, yoshlar mafkuraviy sotsializatsiya jarayonida o'zlashtiradigan g'oyaviy qadriyatlar O'zbekiston jamiyati idiosferasida aniq maqsad sari yo'naltirilgan strategik dunyoqarash rivojida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu mavzuni o'rganish shundan dalolat beradiki, qadimda, “Ideosfera” iborasi qo'llanmagan bo'lsa-da, unga doir bilimlar turli yondashuvlarda ifodalangan bo'lib, ularni barcha ruhiy-g'oyaviy voqea-hodisalar harakati yuz beradigan umumiy makon, barcha o'tib bo'lgan, mavjud va mavjud bo'ladigan g'oyalari va mafkuralar olamidani iborat, degan tushunish shakllangan. Bunday qarashga ko'ra, azal-azaldan ideosferani olam va odam hayotining g'oyaviy, ruhiy va ma'naviy asosi sifatida tushunib kelingan. Ayni paytda, ushbu yondashuv insoniyat tarixini g'oya va mafkuralar tarixi sifatida tasavvur va talqin qilish uchun asos bo'lgan[5].

Jamiyatda yoshlar ijtimoiy guruh sifatida, ular uchun haqiqiy qadriyatlar mavhum tushunchalar emas, balki ular idiosferasi rivojini ta'minlovchi yetakchi omillardan biri bo'lib hisoblanadi. Albatta, ular umumbashariy va hayotiy milliy qadriyatlar tizimi orqali uyg'unlashadi. Bunda inson hayoti, salomatligi, xavfsizligi, aloqa, oila, ish, ijtimoiy obro' va boshqalar muhim ahamiyatga ega. Ammo, zamonaviy yoshlar bir qator korporativ qadriyatlarga ega ekanligi aniq. Ular maxsus axloqiy tamoyillarni va xulq-atvor uslubini o'z ichiga oladi. Ularning aksariyati yoshlarni ijtimoiylashtirish jarayonining ijobiy sharti hisoblanadi. Ammo shu bilan birga, ma'lum bir ijtimoiy izolyatsiyani nazarda tutadigan korporatizm, ba'zi hollarda, ijtimoiy anomiyani generatori bo'lgan bunday qadriyatlar va xulq-atvor shakllanishining omiliga aylanishi mumkin. Yoshlarga mafkuraviy ta'sir ko'rsatishda umumbashariy, umuminsoniy qadriyatlarga, bag'rikenglik tamoyillariga tayanib ish ko'rishni taqozo etadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, jahonning demokratik mamlakatlari tajribasida mafkuraviy tarbiyaning boy imkoniyatlari, turli namunalari to'plangan. XX asr boshlaridan to 60-70-yillarigacha G'arbiy Yevropa va AQShda mafkurasizlashuvga, ya'ni ijtimoiy hayotni mafkuradan xoli (deideologizatsiya) etishga urindilar. Lekin bu yo'l o'zini oqlamadi. Chunki tarbiyadagi mafkuraviy bo'shlik o'z asoratlarini ko'rsata boshladi... Natijada “mafkuraviy yangilanish”, “qayta mafkuraviylashuv” (reideologizatsiya)ga kuchli zarurat tug'ildi va mafkurasizlik xatosini tuzatishga kirishildi. Shu tariqa, G'arbiy Yevropa va

AQShning pozitivistik pedagogikasi ijtimoiy qadriyatlarga e'tiborni, mafkuraviy tarbiyani o'z ichiga oluvchi "maktabda o'quvchilarni siyosiy indoktrinatsiyalashni amalga oshirish" konsepsiyasini ishlab chiqib, uni hayotga tatbiq qila boshladi.

Shu ma'noda ideosferani inson hayotining mazmuni, sifati, yo'naltirilganligi va har bir shaxsning insoniy qiyofasi bilan belgilangan qadriyatlar sohasiga mansub bo'lgan birlashtiruvchi g'oyaviy-ruhiy mezonlar sirasiga kiritish mumkin. Bu borada ideallik va voqelik nisbati muhim ahamiyatga ega bo'lib, ushbu masalada maxsus tadqiqotlar olib borilmoqda[6].

Amerika maktablarida mafkuraviy immunitetni shakllantirish – o'z milliy manfaatlarini himoya qiluvchi vosita sifatida qaraladi. Shu sababli AQShning "Millat" ("The Nation") jurnali "Agar ijtimoiy fan o'qituvchisi maktab sinfidan o'zining liberal qarashlarini bildiradigan joy sifatida foydalana boshlar ekan, u tez orada ishsizga aylanadi", - deya ogohlantirdi.

Shuning uchun ham jamiyat rivojida yoshlarning mafkuraviy tarbiyasi siyosiy masalalardan biriga aylangan. Fikrimizcha, mafkuraviy tarbiya – inson, ijtimoiy guruh, millat, jamiyat taraqqiyotini shakllantirishga, ularni muayyan maqsadlarni ifoda etadigan g'oyaviy bilimlar bilan qurollantirishga yo'naltirilgan jarayondir. Jamiyatdagi har bir ijtimoiy kuch yoki aholi qatlamlari o'z manfaat va maqsad – intilishlarini ifoda etuvchi g'oyalar tizimini yaratgach, boshqa guruhlarni ham shu g'oyalar ta'siriga tortishga, o'z tarafdorlari safini kengaytirishga harakat qiladi. G'oyalar adolati va haqqoniy bo'lib, ko'pchilikning talab-ehtiyojlariga mos kelsa, bu sohadagi tarbiya vositalari ta'sirchan, tarbiyachilar esa faol va fidoiy bo'lsa, ko'zlangan maqsadga erishiladi. O'zbekiston sharoitida mafkuraviy tarbiyaning asosiy vazifasi – xalqimizning ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etish yo'lidagi asriy orzu-istaklari, maqsadlarini, milliy mafkuramizning mohiyatini keng jamoatchilikka tushuntirish.

Mafkuraviy tarbiya – inson, ijtimoiy guruh, millat, jamiyat dunyoqarashini shakllantirishga, ularni muayyan maqsadlarni ifoda etadigan g'oyaviy bilimlar bilan qurollantirishga yo'naltirilgan jarayon [7] sifatida qaraladi.

G'oyaviy tarbiya – inson ongi va tafakkuri tizimida shu yo'nalishdagi dunyoqarashni, falsafiy, siyosiy, huquqiy, diniy, estetik, axloqiy, badiiy, kasbiy va boshqa tamoyillarni muayyan mafkura asosida maqsadli shakllantirish jarayonidir. G'oyaviy tarbiya mafkuraviy tarbiya orqali zohir bo'ladi. G'oyaviy tarbiya: oila, mahalla, ijtimoiy-ommaviy institutlar, ma'muriy-siyosiy tashkilotlar, mehnat jamoalarida olib boriladi.

Mafkuraviy tarbiya jamiyatda avvalambor, oila, maktabgacha yoshdagi bolalar muassasalari, maktablar, litsey, kollejlari oliy o'quv yurtlari, OAV, jamoat tashkilotlarining birgalikdagi faoliyatini taqozo qiladi. Mafkuraviy tarbiyaning eng ta'sirchan vositalaridan biri ham muloqot hisoblanadi. Chunki, inson qalbida va ongida shakllanadigan dunyoqarash, e'tiqod, imon, vijdon, mas'uliyat kabi fazilatlar tarbiyasida radio-televidenie, gazeta-jurnallar, badiiy hamda ilmiy adabiyotning o'rni e'tirof etgan holda, shuni aytish mumkinki, yuzma-yuz kechadigan fikr almashuv, insonning yuzi va ko'ziga qarab turib aytiladigan ba'mani so'z va hissiyotlarning o'rni beqiyos. Shuning uchun ham ota-ona bir gapni aytilish lozim bo'lsa, bolaning yuzini o'ziga qarab olib, zarur yuz qiyofasi va ko'zidagi samimiyat va fikrni uqtira

boshlaydi. Va bunday muloqot samarali bo'ladi. Shu bois auditoriyalarda o'qituvchi bilan o'quvchi, talaba va domla o'rtasidagi muloqot ta'lim va tarbiya jarayonida katta ahamiyatga ega.

Sog'lom dunyoqarash, mas'uliyati, imon va e'tiqodni yoshlar ongida shakllantirishning quyidagi asosiy ob'ektiv shart-sharoitlari va omillari mavjud:

- 1) ijtimoiy – siyosiy, ma'naviy – ma'rifiy muhit;
- 2) siyosiy ong va huquqiy madaniyatning o'sishi;
- 3) yoshlarning bilim darajasi;
- 4) odatiy, an'anaviy fikrlash tarzidan yangicha, ilg'or fikrlashga o'tish.

Mafkuraviy tarbiyani har bir davlat o'zining milliy mentaliteti, tarixi, qadriyatlari va madaniyatida kelib chiqib olib boradi. Misol uchun, AQSh fuqaro va yoshlarni g'oyaviy-mafkuraviy tarbiyalashda bolaligidanoq kimgadir va nimagadir orqa qilishga emas, o'z kuchiga tayanishga o'rgatiladi. Har bir amerikalikda kelajakka ishonch uyg'otadi. Xuddi ana shu "Amerika orzusi" kishilarni yangi maqsadlar sari rag'batlantiradi, yangi g'oyalarni amalga oshirishga shavq uyg'otadi. O'z kuchiga ishonch, ruhiy ozodlik, mustaqil fikrlash g'oyasiga asoslaniladi. Ammo muammolar bor. AQSh ziyolilari tomonidan yangi mafkura "liberal-natsionalizm" mafkurasini yaratilib, milliy va irqiy jihatdan bo'lingan ijtimoiy guruhlarni "AQSh millatlar hamjamiyati" g'oyasi atrofida birlashtirish g'oyaviy mafkurasini ishlab chiqilgan.

Siyosatshunos olim Narzulla Jo'raevning fikricha, "Milliy g'oya – milliy ong va an'analar, turmush tarzi asosida shakllanadi, umuminsoniy qadriyat darajasiga ko'tarilgan milliy manfaat atrofida ongli ravishda aql-idrok yo'rig'i bilan jiplashgan g'oyagina milliy mafkuraga aylanadi" [8].

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1) Mafkuraviy dunyoqarash tarixdagi ma'naviy-madaniy merosni ijodiy rivojlantirish, ular o'rtasidagi vorislik munosabatlarini tahlil etish hozirgi davr mafkuraviy dunyoqarashini shakllantirib, keskinlashayotgan va globallashtayotgan xalqaro muammolarni hal qilishning muhim omiliga aylanayotgan bir sharoitda yoshlar idiosferasida pozitiv o'zgarishlarni ta'minlab borish dolzarb vazifalar sirasidandir;

2) jamiyatda yoshlar idiosferasi mafkuraviy omillar ta'sirida rivojlanib boradi. Turli tarixiy davrlarda yoshlar mafkuraviy dunyoqarashi shakllanishi esa ob'ektiv shart-sharoitlar va sub'ektiv omillar, chunonchi, afsonaviy, diniy mazmundagi g'oyalari sintezlashuvi zamonaviy mafkura haqidagi dunyoqarashni shakllantirishning nazariy va metodologik asoslarini tashkil etadi;

3) yoshlar idiosferasi rivojini ta'minlovchi dunyoqarashning umuminsoniy xususiyatlarini shakllantirishda Sharq va G'arb allomalari ijod namunalari ilmiy o'rganish, umumlashtirish jahon hamjamiyati haqidagi dunyoqarashni universallashtiradi, bu jihat tafakkurning pozitiv taraqqiyotini ta'minlashda muhimdir;

4) barcha xalqlarning, shu jumladan, xalqimizning mentalitetiga xos mafkuraviy dunyoqarashini shakllantirishda insoniyat tarixida yaratilgan jamiyat haqidagi nazariy-ilmiy qarashlarini qiyosiy tahlil etish va ulardan amaliy foydalanish muhim ahamiyatga egaki, yoshlar idiosferasi rivoji bevosita ushbu omil bilan chambarchas bog'liq.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 30.09.2020. <https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyevning-ituv-30-09-2020>
2. Forobiy Abu Nasr. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida. -Toshkent.: E'zuvchi, 2001, 12-b.

3. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Vazirlar Mahkamasi va Prezident Devonining O'zbekiston mustaqilligining 16 yilligiga bag'ishlangan qo'shma majlisidagi ma'ruzasi. www.uza.uz
4. Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va farovon haet - pirovard maqsadimiz. VIII-jild. - T.: "O'zbekiston", 2000. –B. 464-465.
5. Alimova D. Insoniyat tarixi – g'oya va mafkuralar tarixidir. – T.: Ijod dunəsi, 2001.
6. Sattorova D. Ijtimoiy ideal va reallik //Falsafa va huquq. -Toshkent, 2009. Maxsus son. – B. 56-57; Ijtimoiy ideal va reallik evolyuuiyasi // Jamiyat va boshqaruv. №-4. 2009. B.50-55.
7. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriet-matbaa ijodiy uyi, 2009. – 297-bet
8. Juraev N. Mafkuraviy immunitet. T., «Ma'naviyat» nashr., 2000 yil.5-bet

Aziz SA'DULLAYEV,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM o'qituvchisi
E-mail: azizbek210895@gmail.com

Psixologiya fanlari doktori (DSc), prof.v.b B.Jo'rayev taqrizi asosida

ASPECTS OF FORMING VOLUNTARY QUALITIES IN OVERCOMING ANXIETY IN ADOLESCENT WRESTLERS

Annotation

The text of the article includes volitional actions, the importance of volitional actions in overcoming human anxiety, definitions of will as a psychological process, approaches to will, the role of will in sports activities, volitional training of athletes, will and its psychological characteristics. Emotional and volitional education, voluntary issues such as movements and obstacles, and the decision-making process of athletes are also widely covered.

Key words: Sports, will, emotional and voluntary actions, decision making, obstacle, opposition, endurance, courage, independence, desire, motivation, interest.

АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОБОЛЬНЫХ КАЧЕСТВ В ПРЕОДОЛЕНИИ ТРЕВОЖНОСТИ У ПОДРОСТКОВ-БОРЦОВ

Аннотация

В тексте статьи волевые действия, значение волевых действий в преодолении тревожности человека, определения воли как психологического процесса, подходы к воле, роль воли в спортивной деятельности, волевая подготовка спортсменов, воля и ее психологические характеристики. Также широко освещаются эмоциональное и волевое воспитание, произвольные вопросы, такие как движения и препятствия, а также процесс принятия решений у спортсменов.

Ключевые слова: Спорт, воля, эмоциональные и произвольные действия, принятие решений, препятствие, противостояние, выносливость, смелость, независимость, стремление, мотивация, интерес.

O'SMIR KURASHCHILARDA XAVOTIRLANISH HISSINI YENGISHDA IRODAVIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISH ASPEKTLARI

Annotatsiya

Maqola matnida irodaviy aktlar, irodaviy xatti-harakatlarning inson xavotirlanish hissini yengishdagi ahamiyati, irodaning psixologik jarayon sifatidagi ta'riflari, irodaga oid yondoshuvlar, sport faoliyatida irodaning o'rni, sportchilarni irodaviy tayyorlash, iroda va uning psixologik xususiyatlari, hissiy-irodaviy tarbiya, ixtiyoriy harakatlar va to'siqlar, sportchilarda qaror qabul qilish jarayoni kabi masalalar ham keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: Sport, iroda, hissiy-irodaviy harakatlar, qaror qabul qilish, to'siq, qarama-qarshilik, chidamlilik, dadillik, mustaqillik, intilish, motivatsiya, qiziqish.

Kirish. Respublikamizda so'nggi yillarda aholini ommaviy sportga jalb qilish orqali salomatligiga ahamiyat berish bo'yicha xuquqiy-me'yoriy asoslar yaratildi. «Jamiyatimizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, aholining, ayniqsa, yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar ishlab chiqish hamda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish»[1]ga yo'naltirilgan keng ko'lamli ishlarni amalga oshirishda psixologik tadqiqotlar uchun alohida vazifalar belgilangan. Shu o'rinda, o'smir sportchilarda irodaviy sifatlarni shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash va uni baholashning metodik ta'minotini tubdan takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida», 2018-yil 5-martdagi PF-5368-son «Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» Farmonlar, 2017-yil 3-iyundagi PQ-3031-son «Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» Qaror hamda ushbu faoliyatga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda

belgilangan vazifalarni amalga oshirish har bir fuqoroning bugungi kundagi pirovard vazifasi ekanligi ko'zda tutilgan.

Sportchini musobaqaga psixologik tayyorlash jarayonida uning irodasini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Sportchi o'z oldiga qo'ygan maqsadi sari intilishida uning irodasi namoyon bo'ladi. Irodasi kuchli sportchi turli to'siqlarga duch kelsada, uni yengib o'tishga va doimo maqsad sari olg'a qadam tashlashga intiladi. Irodasi sust sportchi aksincha, dastlabki qiyinchilikni og'ir qabul qiladi va bu unda salbiy emotsional holatni yuzaga keltirgan holda natijaga erishish motiviyasini susaytiradi. Shuning uchun sport psixologiyasida sportchining irodasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Iroda tufayli kishi o'z shaxsiy tashabbusi bilan ongli zaruriyatdan kelib chiqqan holda, oldindan rejaga solingan yo'nalishda va oldindan nazarda tutilgan kuch-g'ayrat bilan tegishli ish-harakatni bajarishi mumkin. Shuningdek, odam o'z psixik faoliyatini maqsadga muvofiq uyushtirishi hamda uni muayyan bir mazmunga yo'naltirishi mumkin. Iroda odam xatti-harakatiga bir tomondan yo'nalishga solsa, ikkinchi tomondan mavjud vazifa va talablardan kelib chiqqan holda kishining psixik faoliyatini uyushtiradi. U shaxs faoliyati mazmuniga ta'sir qiladi[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur tadqiqotning bir qator olimlar tomonidan o'rganilgan va o'z

ilmiy qarashlari va adabiyotlarida tahlil qilishga. Hususan M.YA.Basov, N.A.Baturin, I.D.Bex, M.I.Borishevskiy, I.P.Volkov, A.V.Voronin, F.N.Genov, L.L.Gissen, G.D.Gorbunov, E.P.Ilin, V.A.Ivannikov, V.K.Kalin, O.A.Konopkin, V.I.Selivanov, B.N.Smirnov, G.D.Lukov, A.V.Radionov, M.V.Svechenie, O.A.Sirotn, S.YA.Samulkin, V.I.Morosanova, A.V.Shaboltas va boshqalar tomonidan sport faoliyati uchun xos bo'lgan irodaviy sifatlar, irodaviy sifatlariga ta'sir etuvchi psixologik omillar, o'smir sportchilarda hissiy-irodaviy sifatlarini tarbiyalash hamda sport faoliyatiga irodaviy tayyorlashning ilmiy-nazariy asoslariga oid masalalar tadqiq etilgan.

Tahlil va natijalar. S.Ya.Samulkinning aytishicha, ixtiyoriy yoki irodaviy harakat oldindan qo'yilgan maqsad asosida bizning xohishimiz bilan bo'lgan faollikdir. Bu harakat bizning o'zimiz bilan bog'liq va u ongli ravishda zo'r berishimiz natijasida sodir bo'ladi. Bunday faollikda inson o'zining irodasini namoyon etadi [3].

Irodaviy harakatlar, ixtiyorsiz ish-harakatlardan farqliroq ongli ravishda qilinadi. Bu holda ongning faoliyati harakat maqsadini belgilashda, bu maqsadga erishish vositalari va yo'l-yo'riqlarini oldindan belgilashda, ma'lum bir qarorga kelishda hamda bu qarorni ijro etishda namoyon bo'ladi.

Yu.A.Gorbunovning ta'kidicha, nimaki ixtiyoriy bo'lsa, demak u ongli – anglangandir. Bir tomondan fikrlar va xohishlar va ikkinchi tomondan harakatlar o'rtasida qandaydir mustaqil kuch bo'lishi kerak va bu iroda deyiladi. Inson o'zining fikr va xohishlariga mos ravishda yoki teskari ravishda harakat qilishga irodalidir. U iroda funksiyasini quyidagicha belgilagan: «Iroda harakatni keltirishi, tugatishi, kuchaytirishi va kuchsizlantirishi mumkin»[4]. Bundan kelib chiqadiki, inson o'z xatti – harakatini ongli ravishda boshqarishda, iroda faqatgina mobilizatsiya va to'siqlarni yengish bilan bog'liq qolmaydi.

B. N. Smirnova inson faoliyatida ixtiyoriy va irodaviy harakatlarni o'ziga xos tarzda ajratib o'tadi. Muallifning fikricha, irodaviy harakatlar doimo tashabbuskordir. Ularning paydo bo'lishi insonning o'zidan kelib chiqadi. Ixtiyoriy harakatlarning maqsad va vazifalari tashqi olamdan beriladi hamda inson tomonidan qabul qilinishi yoki qabul qilinmasligi mumkin. Ixtiyoriy harakat «tashqi tashkil etilgan», irodaviy harakatlar «ichki tashkil etilgan» deyiladi[5]. Qaror qabul qilish insonning ishonchi va ishonchsizligi bilan bog'liq. Bu tavsif qabul qilingan qarorning to'g'riligiga insonning ishonchi yoki ikkilanishi bilan ifodalanadi. Ishonch insonni dasturni amalga oshirishga undasa, ikkilanish qabul qilingan qarorni har tomonlama tekshirishga majbur qiladi. Ishonchlilik darajasi ichki va tashqi omillar bilan aniqlanadi. Bu borada ma'lumotlar birinchi navbatda turadi: faoliyat borasida inson qanchalik kam ma'lumotga ega bo'lsa va dasturni amalga oshirishda oldinda turgan usullar (variantlar) tengdek tuyulsa, u shunchalik kuchli ikkilanishni his qiladi. Ishonchsizlikni kutilmagan vaziyat, yangi sharoit, mahoratning yo'qligi kabi omillar kuchaytiradi. Ishonchsizlikni keltiruvchi ichki omillar – xavotir, bir xulosaga kelolmaslik kabi shaxsiy sifatlardir. O'ziga yuqori baho beruvchi impulsiv, ehtirosli shaxslarda ishonch o'ziga yuqori darajada ishonish darajasiga o'zgaradi va bu to'liq sharoitni va shaxsiy imkoniyatlarni yetarlicha hisobga olmasdan faoliyatni rejalashtiriga olib keladi.

S. L. Rubenshteynning kuzatishicha: bunday shaxslar o'zlarini sharoitning boshqaruviga topshiradi va bu ularga mos keladigan natijani keltirishiga ishonishadi. Shuning uchun xavotir va ikkilanishning belgilangan darajasi kerakli hisoblanadi va bu ma'lum darajada xavfsizlikni yaratadi[6].

I.V.Bolzitovaga ko'ra, irodaviy tayyorgarlik mazmuniga sportchi shaxsi irodasining ayrim tomonlari sifatida[7]:

1. Maqsadga intiluvchanlik – irodaning ushbu ko'rinishi o'z oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarni aniq

tasavvur etilishi, faoliyatlarni hamda xatti-harakatlarni rejali ravishda amalga oshirish, fikr-o'ylarini, butun diqqatini o'z oldiga qo'yilgan maqsad sari jamlab u tomon izchil intilish tarzida namoyon bo'ladi.

2. Qat'iyat va matonat - maqsadga erishish yo'lidagi kurashlarda hamda ko'plab, shu jumladan kutilmagan qiyinchiliklarni yengib o'tishda, uzoq vaqt o'z kuch-g'ayratini va faolligini saqlab qola olishda ifodalanadi.

3. Jur'at va jasorat – amaliy faoliyatda qabul qilingan qarorning o'z vaqtida va chuqur o'ylab qabul qilinishida ifodalanadi. Bunda hatto tavakkal va xavf mavjud bo'lgan hollarda ham qabul qilingan qaror uchun mas'uliyatdan qo'rqmaslik hissi alohida ko'zga tashlanadi. Sportchi o'zidagi qo'rquv va ikkilanishlarni ham yengib, o'z oldiga qo'yilgan vazifani amalga oshirishga muvaffaq bo'la oladi.

4. Mustaqillik va tashabbuskorlik - sportchiining shaxsiy tashabbuskorligi, yangiliklar qilishga intilishi, ijodkorlikka moyilligi bilan ifodalanadi. Bunday sportchida maqsadga erishish yo'lidagi xatti-harakatlarda nihoyatda tezkor fikrlash ko'zga tashlanadi.

5. Sabotlilik va o'z-o'zini tuta bilish - sportchining eng murakkab, emotsional qo'zg'alishlar paytida yoki ruhan tushkunlik paytida, kuchli zo'riqish, charchoq, kutilmagan to'siqlarning yuzaga kelishi, omadsizliklarning ro'y berishi yoki boshqa salbiy omillar ta'siri sharoitida ham teran aqlini saqlab qolish, o'z o'y-xayollarini, xatti-harakatini boshqara olishida ifodalanadi.

Sportchilar faoliyati har tomonidan turli qiyinchiliklarni doimo yengib o'tish bilan uzviy bog'liq. Qiyinchiliklarning ikki asosiy guruhi ajratiladi – obyektiv va subyektiv qiyinchiliklar. Obyektiv qiyinchiliklar – ayni sport faoliyati turiga xos bo'lgan to'siqlar. Bular katta jismoniy yuklamalar, faoliyatning ob-havoga bog'liq shartlari (shamol, yomg'ir qor, issiqlik), o'rganilayotgan mashg'ulotning texnik jihatdan qiyinligi, sport anjomlarining buzilishi, tomoshabinlarning salbiy reaksiyasi, notanish musobaqa joyi, chigal yozdi mashg'ulotlarni to'liq bajara olmaslik kabilarda namoyon bo'ladi. Insonlar o'z faoliyati natijasi uchun mas'uliyatni tashqi sabablarga yoki o'ziga yuklash moyilligiga qarab farqlanishadi. Bunday sifatlar nazoratni lokallashtirish deyiladi. O'z xatti-harakati uchun mas'uliyatni tashqi sabablariga yuklaganda nazoratning tashqi (eksternal) lokallashtirilishi to'g'risida fikr yuritiladi. Bu toifaga mansub shaxslar o'zining qoniqarsiz xatti-harakatini turli bahonalar bilan izohlaydi. O'z xatti-harakati uchun o'zini mas'ul deb bilsa, unda nazoratning ichki (internal) lokallashtirishi ustun deb hisoblash uchun asos bor. Nazoratning ichki lokallashtirilishi xos bo'lgan odamlar maqsadga erishishda ancha ma'suliyatli, izchil o'z-o'zini tahlil qilishga moyil hamda mustaqil bo'lishliklari aniqlangan.

Yosh kurashchilar bir necha sabablarga ko'ra musobaqadan oldin tashvishga tushishlari mumkin. Mana ulardan ba'zilari:

1. Muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish: yosh sportchilar murabbiylarning kutganlarini yoki o'zlarining yuqori umidlarini qondira olmaslik ehtimoli haqida tashvishlanishlari mumkin. Ular muvaffaqiyatsizlikdan yoki maqsadlariga erisha olmaslikdan qo'rqishlari mumkin.

2. Ishonchsizlik: Ba'zi kurashchilar o'z qobiliyatlarini va texnikasiga ishonch bildirmasligi mumkin. Ular o'zlarining jismoniy tayyorgarligi yoki raqobatga loyiqligiga shubha qilishlari mumkin.

3. Boshqalar tomonidan baholanishidan qo'rqish: Yosh sportchilar boshqa odamlar ularni musobaqadagi natijalariga qarab baholaydilar deb xavotirlanishi mumkin. Ular yomon natijalar hukm chiqarishga yoki ularning sa'y-harakatlari uchun tan olinmaslikga olib kelishidan qo'rqishlari mumkin.

Yosh polvonlarning ana shunday psixologik qiyinchiliklarni yengib o'tishi uchun ularni qo'llab-quvvatlash, ko'maklashish muhim ahamiyatga ega. Mana bir nechta maslahatlar:

1. O'ziga ishonchni oshirish: sportchilarga o'zleri va qobiliyatleri haqida ijobiy e'tiqodlarni rivojlantirishga yordam bering. Ularni nafaqat natijalar, balki harakat uchun ham mukofotlang.

2. Haqiqiy maqsadlarni qo'ying: Sportchilarga ular erishishi mumkin bo'lgan real maqsadlarni qo'yishlariga yordam bering va ular erishayotgan yutuqlar haqida ular bilan mulohaza qiling.

3. Anksiyetani boshqarish strategiyalarini ishlab chiqing: sportchilarga nafas olish mashqlari, muvaffaqiyatni vizualizatsiya qilish yoki ijobiy o'z-o'zini gipnoz kabi tashvishlarni boshqarish usullarini taqdim eting.

4. Qo'llab-quvvatlovchi muhit yarating: yosh kurashchilar o'zlarini qo'llab-quvvatlash va tushunishlarini his qilishlariga ishonch hosil qiling. Agar kerak bo'lsa, ular yordam yoki maslahat so'rashlari mumkinligini bilishlari kerak.

Umuman olganda, yosh kurashchilarga raqobat tashvishlarini yengish va aqliy mustahkamlikni rivojlantirishga yordam berish orqali biz ularga o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishga va sportdan zavqlanishimizga yordam beramiz.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, sportchilarda irodaviy sifatlarni yanada rivojlantirish ularning faoliyati uchun yanada samarali bo'lib, o'zining xato va kamchiliklari, muvaffaqiyatsiz onlaridan to'g'ri xulosa chiqarishga hamda bularni inobatga olgan holda, o'z kamchiliklari ustida yanada ko'proq ishlashga harakat qilishi va keyingi musobaqalarda muvaffaqiyatlarga erishishida yordam beradi. Olingan tadqiqot natijalari yuzasidan berilgan xulosalar asosida quyidagicha tavsiyalar ishlab chiqildi:

Kurashchilar sportchilarda irodaviy sifatlarni shakllanishiga muvaffaqiyatsizlikdan qochish, jur'atsizlik, ijtimoiy frustratsiya, irodaviy mas'uliyatsizlik, qat'iyatsizlik va nazoratning beqarorligi kabi sifatlarni salbiy jihatdan ta'sir ko'rsatishini inobatga olish maqsadga muvofiq sanaladi.

Respublikadagi sport maktablarida ta'lim oluvchi o'quvchi-yoshlarga mazkur mavzu doirasida irodaviy sifatlarni bilan bog'liq tadqiqot ishlarini ilmiy-amaliy jihatdan tekshirishga doir test, so'rovnomalarni mahalliy muhitga moslashtirish va sport sohasi amaliyotiga joriy qilish o'zining samarasini ko'rsatadi.

Kurashchilarda o'smir sportchilarda irodaviy sifatlarni shakllantirishda irodaviy matonat, tangli vaziyatlarni engib o'tish, oqilona harakatlarning mavjudligi, irodaviy mas'uliyatlikning konstruktivligi va ijtimoiy frustratsion holatlarga bardoshlilik kabi jihatlarni alohida e'tiborga olish zarur.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 03.06.2017 й. ПҚ-3031 сонли Қарори. Lex.uz.
2. Ильин Е.П. Психология воли / Е.П. Ильин СПб : Питер, 2000. – 288 с.
3. Самулкин С.Я. Особенности волевой активности представителей различных видов спорта :автореф. . дис. канд. пс. наук. Пермь : ГОУ ВПО ПГПУ, 2004. –17 с.
4. Горбунов Ю.А. Сравнительная характеристика проявления волевой активности в различных видах спорта // Вестник 111 НУ. Серия Физкультура и спорт. 2002. № 1. С. 34 - 42.
5. Смирнов Б.Н. Психологические механизмы эмоционально-волевой саморегуляции в спорте / Б.Н. Смирнов // Теория и практика физической культуры. 1999. - №» 12. - С. 28 – 32.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии, 4-издание.
7. Басов М.Я. Воля как предмет функциональной Психологии. Методика психологических наблюдений за детьми. - М., 2008. – С.89.
8. Маришук Л.В. Психология спорта: учеб. пособие. - Минск: БГУФК, 2006. – С.66.

Jumabiye SMETOVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: smetova922@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, dotsent T. Islomov taqrizi asosida

DEVELOPING THE SKILLS OF WORKING WITH INDEPENDENT STUDY OF STUDENTS FROM THE SCIENCE OF EDUCATION

Annotation

The article describes the competences of developing the skills of working with independent education, the general methodology of the theory of education, and ideas that help students to think logically on the basis of independent education, and to expand the scope of creative research.

Key words: Pedagogy, higher education, system, educational sciences, independent education, assignment creation, pragmatics, didactics, methodology, hybrid, trajectory, competence.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ РАБОТЫ С САМОСТОЯТЕЛЬНЫМ ИЗУЧЕНИЕМ У СТУДЕНТОВ ОТ НАУКИ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье описаны компетенции развития навыков работы при самостоятельном обучении, общая методология теории образования, а также идеи, которые помогают учащимся логически мыслить на основе самостоятельного обучения, расширять сферу творческих исследований.

Ключевые слова: Педагогика, высшее образование, система, педагогические науки, самостоятельное образование, создание заданий, прагматика, дидактика, методология, гибрид, траектория, компетентность.

TALABALARNI TARBIYA FANIDAN MUSTAQIL TA'LIM BILAN ISHLASH KO'NIKMLARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada talabalarni tarbiya fanidan mustaqil ta'lim bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishning kompetensiyalarini aniqlash, tarbiya nazariyasining umumiy metodikasi va talabalarni mustaqil ta'lim asosida mantiqiy fikrlashga, ijodiy izlanish doiralari kengaytirishga yordam beradigan fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Pedagogika, oliy ta'lim, tizim, tarbiya fanlari, mustaqil ta'lim, topshiriqlar tuzish, pragmatika, didaktika, metodika, gibril, traektoriya, kompetentsiya.

Kirish. Dunyoda bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini, didaktik-metodik kompetentligini rivojlantirishda gibril ta'lim modellarini samarali qo'llash mexanizmlarini rivojlantirish, metodik o'qitish vositasida tarbiya fanining ta'limiy jarayonida, mustaqil ta'lim topshiriqlaridan foydalanish orqali, ilmiy adabiyotlarda mustaqil topshiriqlarini mazmuniga, foydalilik darajasiga alohida e'tibor beriladi. Jumladan, talabalarning didaktik-metodik kompetentligini shakllantirishning amaliy va ilmiy metodik ta'minotini rivojlantirish, masofaviy va mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishning an'anaviy va no'an'anaviy shakllarini tarbiya fani ta'lim sohalariga adaptiv qo'llash, didaktik-metodik tizimini ishlab chiqish va foydalanish muhim dolzarflik kasb etadi. Globallashuv va axborotlashish jarayonlari, innovatsion ta'lim muhitida yuzaga keladigan mustaqil ta'lim topshiriqlarida, pedagogik-metodik o'zgarishlar kiritishni taqozo etib, bu borada Tarbiya fanlarini o'qitishning ahamiyati ortib bormoqda. Tarbiya fanlarini o'qitishda mustaqil ta'lim topshiriqlaridan foydalanish metodikasi pedagogik OTM muassasalarida o'qitish amaliyotida gibril ta'limda amalga oshirilmoqda bu aynan 4+2 pedagogik amaliyoti bunga yaqqol misol bo'ladi. Tarbiya fanlarini o'qitish hamda pedagogik kasbiy tayyorgarlikkacha bo'lgan didaktik kompetensiyalarni rivojlantirish muammolari pedagogik OTMlar kesimida o'rganilmoqda. Rivojlangan davlatlardagi, ta'lim jarayonida mustaqil ta'lim topshiriqlarini tashkil qilish tizimi (bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish bilan bog'liq muammolar yuzasidan kuzatishlar olib borilgan (Bright Hub

Education) tarbiya fanlarini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvlar olib borilayotgan pedagogik oliy ta'lim muassasalarida kompetensiyalarining rivojlantirish darajasini oshirib borish zarurligini ko'rsatadi.

Markaziy Osiyo mamlakatlarida tarbiya fanlarini o'qitish, uni avaylab-asrash, milliy qadriyat sifatida ulug'lashga doir ilmiy izlanishlar uzluksiz ravishda olib boriladi. Jahonning yetakchi ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalari, jumladan, Mugla Universiteti (Turkiya), Indiana University (AQSh), Centre of increasing to pedagogical qualification on base Manchesters, Oxfords university (Buyuk Britaniya), Belfield pedagogical university Germany (Germaniya), Nauchniy sentr gumanitarnix issledovaniy (Rossiya) kabi ko'plab ilmiy markazlarda amalga oshirilmoqda. Kasbiy tayyorgarlikkacha bo'lgan kasbiy kompetensiyani rivojlantirish muammolari, tarbiya fani ustida ishlash mustaqil ta'lim orqali o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari tizimli ishlab chiqilgan. (Ulyanovskiy gosudarstvennyy universitet). Pedagogik bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish bilan bog'liq muammolar yuzasidan kuzatishlar olib borilgan (Bright Hub Education); pedagogika fanlarini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvlar olib borilayotgan (Payomi Donishgohi Milliy Tochikiston), (Janubiy Qozog'iston pedagogika universiteti oliy ta'lim muassasalarida kasbiy kompetensiyalarni rivojlanatish ustuvor vazifa sifatida qo'yilgan. Jahon ta'lim tizimida interaktiv o'qitish tizimidan foydalanish (interactive E-learn) bo'yicha tadqiqotlar yetakchi oliy ta'lim muassasalari va ilmiy

markazlarda amalga oshirilmoqda. Jumladan, Purdue University (AQSH), interaktiv ta'limni amalga oshirish BM Tning International Institute for Sustainable Development (IISD), pedagogik ta'limga oid muammolari (Baku: Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti) mavzularida ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Tarbiya-shaxsda muayyan jismoniy, aqliy, ruhiy, axloqiy va ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayondir. Insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida qo'llaniladigan chora-tadbirlar majmuasi tarbiyaviy jarayonni tashkil etadi. Tarbiya insonning yuksakligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyatdir. Tarbiyasiz alohida inson ham, kishilik jamiyati ham mavjud bo'la olmaydi. Chunki inson va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqa bit avlodga o'tadi. Pedagogik adabiyotlarda[9] tarbiya atamasi keng va tor ma'nolarda qo'llaniladi. Keng ma'noda tarbiya inson shaxsini shakllantirishga, uning jamiyat ishlab chiqarishi va ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan barcha ta'sirlar, tadbirlar harakatlar va intilishlar yig'indisini anglatadi. Bunday tushunishda tarbiya faqat oila, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan tarbiyaviy ishlarni emas, balki butun ijtimoiy tuzum, uning yetakchi g'oyalari va san'atning barcha turlarini o'z ichiga oladi[10]. Shuningdek, keng ma'nodagi tarbiya tushunchasi ichiga ta'lim va ma'lumot ham kiradi. Tor ma'noda tarbiya shaxsning jismoniy rivoji, dunyoqarashi, ma'naviy-axloqiy qiyofasi va estetik didi o'stirilishiga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni anglatadi. Bunda oila va tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari tarbiya ishini amalga oshiradi. Ta'lim va ma'lumot olish tor ma'nodagi tarbiya tushunchasi ichiga kirmaydi. Lekin har qanday tarbiya ta'lim bilan chambarchas bog'liq holdagina mavjud bo'ladi. Chunki, ta'lim va ma'lumot olish jarayonida shaxsning faqat bilimi ko'payibgina qolmay, balki, axloqiy-ma'naviy sifatlari qaror topishi ham tezlashadi. Tarbiya har qanday jamiyat va har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yosh avlodning, umuman, jamiyat a'zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug'ullanmagan mamlakat turg'unlik va inqirozga uchraydi. Negaki, o'sishi va rivojlanishi uchun har qanday jamiyatda ham moddiy va ma'naviy boyliklar qatorida tarbiya ham rivojlanib boradi.

Tarbiya nazariyasining umumiy metodikasi quyidagilar bilan belgilanadi:

- tarbiyaning ilmiy-nazariy asoslari;
- tarbiya didaktikasi;
- tarbiyaviy jarayonda amaliyot;
- tarbiyaviy ta'sir etish usullari;

Mazkur masalalar tarbiya nazariyasining negizi sifatida O'zbekistonda ta'sis etilgan yangi —Tarbiya fani asoslarini tashkil etadi. Shu sababli jamiyatda tarbiyaning o'rni, ahamiyati va amaliyoti uzliksiz ta'lim tizimida yetarli darajada idrok etilmoqda. Mazkur masala bo'yicha bo'lajak o'qituvchilarni nazariy bilim, kasbiy ko'nikma va amaliy kompetensiyalar bilan qurollanishi kerak. Bo'lajak o'qituvchilarning mutaxassislik kasbiga tayyorlashda yangi fan —Tarbiya fani asoslari bo'yicha mustaqil ta'lim bo'yicha maqsadli bilim berish, tarbiyaning yangi metodlari va texnologiyalari bilan qurollantirish dolzarb bo'lib turibdi. Shu sababli mazkur tadqiqot materiallariga e'tibor qilish tavsiya etiladi.

“Tarbiya” fani asoslari. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan 2020 yilda o'zbek Pedagogika fani tarixida ilk bor tarbiya fani ishlab chiqildi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 6 iyuldagi 422-sonli Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tarbiya fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori qabul qilindi va mazkur qaror

bilan Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilari uchun tarbiya fani Kontsepsiyasi tasdiqlandi.

Qarorga binoan Tarbiya fani amaldagi quyidagi fanlarni qo'shish hisobiga tashkil etildi.

1. Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan —Odobnoma va —Vatan tuyg'usi o'quv fanlari;

2. Yuqori sinflarda o'qitiladigan —Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslar hamda —Dunyo dinlari tarixi o'quv fanlari.

Mana shu fanlar negizida OTMda yangi fanlar Tarbiya fanlarini o'qitish metodikasi, Milliy tarbiya asoslari, Tarbiya fanlarini o'qitishda innovatsiya va integratsiya kabi fanlar shakllantirildi. Ushbu tarbiya fanlarining metodologik asoslarini quyidagilar tashkil etadi:

- ta'lim-tarbiyaga oid me'yoriy hujjatlar;
- tarbiya asoslari va manbalari;
- tarbiya qonuniyatlari, metodlari va texnologiyalari;
- tarbiyaning amaliy masalalari.

Aynan mazkur asoslar ushbu fanlarning o'quv negizini tashkil etadi. Bo'lajak o'qituvchilar bu fanlarni talab darajasida o'zlashtirishi kerak, aks holda, ularning mazkur fan metodikasi bo'yicha kasbiy tayyorgarligi talab darajasida rivojlanmaydi.

2021-2022 o'quv yilidan boshlab OTMda Tarbiya fanlari bo'yicha pedagog kadrlar tayyorlash yo'lga qo'yildi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilari uchun —Tarbiya fani Kontsepsiyasiga ko'ra, mazkur fanlarning umumiy asoslarini quyidagilar tashkil etadi:

- huquqiy asoslar;
- tashkiliy asoslar;
- ilmiy-metodik asoslar.

Bunda asosan ta'lim-tarbiyaga oid me'yoriy-huquqiy huquqiy asoslari hujjatlardan iborat ekanligini, tashkiliy asoslari Tarbiya fanini umumta'lim maktablarida, jumladan, boshlang'ich ta'limdan yuqori sinfgacha 2-sinfdan 11-sifgacha talab darajasida o'qitilishni va ilmiymetodik asoslar esa fanning metodologiyasini anglatadi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 6 iyuldagi 422-sonli —Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida —Tarbiya fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risidagi Qarori Qarorga ko'ra, —Tarbiya fanining asosiy tamoyillarini quyidagilar tashkil etadi:

- a) milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi;
- b) ongli vatanparvarlik ruhini rivojlantirish;
- v) fanga oid zamonaviy ilmiy-tadqiqotlarga asoslanish;

g) ochiqlik va shaffoflik;

d) tarbiya sohasiga oid tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish;

e) tarbiya sohasiga doir siyosatni amalga oshirishda ishtirok etuvchi davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va hususiy sektor faoliyatining muvofiqligi hamda mutanosibliigi.

OTM bo'lajak o'qituvchilarning fanga oid bu tamoyillarini chuqur o'zlashtirishi taqozo etiladi. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim jarayonida, tarbiyaviy tadbirlarda va mustaqil ta'lim izlanishlarida ana shu tamoyillarni o'zlashtirish, faoliyatda qo'llash ko'nikmasiga ega bo'lish hamda kasbiy faoliyatda ularga amal qilish kompetensiyasini egallash dolzarb masalalardan biridir. Buning uchun har bir talabaning individual shug'ullanishi, pedagoglar bilan hamkorlikda faol ishlashi va tarbiya tamoyillarining hayotdagi ifodasini o'rganib borishi taqozo etiladi. Bunda oliy ta'lim muassasalarining imkoniyatlari, tarbiya fani asosida mustaqil ta'limni dars mashg'uloti jarayonidagi sharoitlari va pedagogik faoliyatning amaliy samaradorligidan oqilona foydalanish kerak. Har bir talabaning mazkur fan tamoyillarini, asoslarini va istiqbolli maqsad-vazifalarini o'zlashtirishi kasbiy

tayyorgarlikning negizlaridan biri hisoblanadi. "Tarbiya" fanini o'qitish zaruriyati. O'zbekiston ta'lim tizimida, jumladan, oliy ta'lim muassasalari jarayonida —Tarbiya fani asoslarini zamonaviy talablar asosida o'qitish va o'rganish zaruriyati hisoblanadi.

Shu jihatdan bo'lajak o'qituvchilarining mazkur tarbiya fanini o'zlashtirish va uni o'qitishning metodikasini o'rganish zaruriyati quyidagilar bilan belgilanadi:

-fanning asoslarini chuqur bilish;

-fanni o'qitishning ilg'or va zamonaviy pedagogik, innovatsion hamda axborot texnologiyalarini egallash;

-tarbiya masalasiga doir ilmiy-tadqiqotlarni olib borish;

-inson va jamiyat hayotida tarbiyaning tutgan o'rmini to'liq idrok etish;

-fan vositasida talabalarini mustaqil hayotga tarbiyalash metodlari va texnologiyalarini bilish;

-fanni o'qitish bo'yicha individual pedagogik tajribaga ega bo'lish.

Mazkur tarbiya fanlarini o'rganish zaruriyati ilmiy, metodologik va amaliy jihatdan bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy talablardan hisoblanadi. Chunki bu fan ijtimoiy gumanitar fanlar kesimida tarbiya jarayonini tashkil etish, uni amalga oshirish va samaradorligini o'rganib borish ishlarini muvofiqlashtiradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida —Milliy o'quv dasturi talablariga asosan o'qitiladigan fanlar aniq, tabiiy va gumanitar fanlar turkumiga ajratiladi. Shu jihatdan umumiy o'rta ta'lim maktablari, ayniqsa, boshlang'ich ta'limda tarbiyaning mazmuni nisbatan o'zgaradi. Unga ko'ra, quyidagicha yondashuv amalga kiritilishi mo'ljallanmoqda:

a) aniq fanlar: Matematika va uning takibiga kiruvchi fanlarni o'qitish vositasida o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish bilan tarbiya jarayoni amalga oshiriladi;

b) tabiiy fanlar: Boshlang'ich ta'limda Atrofimizdagi olam, Tabiatshunoslik (Science) fanlarini o'qitish vositasida o'quvchilarning mustaqil qarashlari, xohish va istaklarini to'g'ri tarbiyalash amalga oshiriladi;

s) gumanitar fanlar: —Tarbiya, —Ona tili va o'qish, —Musiqqa, —Jismoniy tarbiya, —Tasviriy san'at fanlarini o'qitish vositasida o'quvchilarning aqliy, jismoniy va estetik tarbiyasini shakllanishi asosida amalga oshiriladi.

E'tiborli jihati, bundan keyin uzliksiz ta'limda tarbiya jarayoni umumta'lim fanlarini o'qitish jarayonida amalga oshiriladi. Shu sababli bunday tarbiya jarayonini muvofiqlashtirib borish —Tarbiya fani zimmasiga yuklanadi. Bundan tashqari, Uzliksiz ta'limda estetik, aqliy va jismoniy rivojlanishni nazarda tutuvchi tarbiyaviy tadbirlar maqsadli o'tkaziladi, shuningdek, bayramlar va tantanalarda vositasida o'quvchilarining ijtimoiy tarbiyasini rivojlantiriladi.

Tarbiya fani vositasida mazkur fan o'qituvchisi va sinf rahbari mas'ul hisoblanadi. Bularning barchasi bo'lajak o'qituvchilarining oliy pedagogik ta'lim jarayonida —Tarbiya fanini o'qitish zaruriyati, uning asoslarini o'zlashtirish va o'zlashtirilgan ko'nikmalarni amaliyotda qo'llay olish

ko'nikmalarini egallashi taqozo etiladi. Shu sababli —uzliksiz ta'limda —Tarbiya fanini o'qitish metodikasi o'quv fani bo'yicha o'zlashtiriladigan nazariy bilim, didaktik ko'nikma va amaliy kompetensiyalar bo'lajak o'qituvchilari uchun birlamchi talablar hisoblanadi. Bugungi kunda mazkur bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini shakllantirish, tarkib topirish va talabalarni kasbga yo'naltirishda ushbu tarbiya fani vositasida amalga oshirilishi, o'zlashtirish natijalari bo'yicha bo'lajak o'qituvchilarining kompetensiya darajasini aniqlash monitoringi o'rnatiladi.

Bo'lajak o'qituvchilari oliy pedagogik ta'lim jarayonida —Tarbiya fani bo'yicha quyidagi malakalarga ega bo'lishi taqozo etiladi:

a) fan asoslari bo'yicha nazariy-kasbiy bilim bo'lish;

b) fanni o'qitish metodikasi bo'yicha ko'nikmaga ega bo'lish;

v) fan vositasida talabalarini tarbiyaviy rivojlanish kompetensiyasini egallashi.

Mazkur masalalar oliy pedagogik ta'lim jarayonida mustaqil ta'lim asosida tarbiya fanlarini o'zlashtirilishi taqozo etiladi. Shu jihatdan yuqorida ta'kidlangan Qarorda belgilanganidek, Tarbiya fanini o'qitishda quyidagilarga e'tibor berish va ularni o'zlashtirish zaruriyat hisoblanadi:

-davlat ta'lim standartlari talablari asosida talabalar tomonidan odob-axloq, bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarning to'liq o'zlashtirilishiga erishish;

-talabalarda mustaqil va erkin fikrlashni hamda ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish;

- talabalarda ilmiy dunyoqarash va global tafakkur yuritish kompetentligini shakllantirish;

-tarbiya fanlarini o'qitishning printsipliy yangi metodologiyasi asosida tarbiyaning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash. Bularning barchasi bo'lajak o'qituvchilari tomonidan to'liq o'zlashtirilishi lozim.

Xulosa. Pedagogik oliy ta'lim tizimida mustaqil ta'lim topshiriqlaridan foydalanishning bugungi ahvolini o'rganish va pragmatik mazmundagi o'quv topshiriqlarining tarbiya ta'limidagi o'rnini belgilash, tarbiya fanlaridan mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish, uning dastur talablariga mosligini qiyosiy o'rganish, shuningdek, ularni o'qitish bilan bog'liq muammolarning sabablarini aniqlash va yechimlar taklif qilish, tarbiya fanlaridan mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish asosida talabalarda bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, transfer metodlarni ishlab chiqish va model xarita mexanizmlarini takomillashtirish, tarbiya fanlaridan mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish asosida fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning kompetensiyalarini aniqlash, tarbiya fanlaridan mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish va topshiriqlar bilan ishlashda ta'lim traektoriyasi qulay va amaliy ahamiyatga ega metod, usul va texnologiyalarni tanlash, tarbiya fanlaridan mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish bo'yicha ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalarni tajriba tarbiya darsliklari mazmunida, sinab ko'rish va olingan xulosalarni umumlashtirish muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. 2017 yil 7 fevral. PF-4947-son.
2. Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: O'zbekiston, 2016. –14-b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. PF-60-son. 2022-yil 28-yanvar. –www.lex.uz
4. Джон Дьюи. Общество и его проблемы Жоэн Девей. Тхе Публис анд итс Проблемс. Денвер, 1927. / Дж. Дьюи. Общество и его проблемы. — Перевод с английского: И. И. Мюрберг, А. Б. Толстов, Е. Н. Косилова. — М., 2002.
5. Скоткин М.Н. Проблемы современной дидактики. - М.: Педагогика, 1984. –108.
6. Рубенштейн С.Л. Проблемы общей психологии. -М.: Педагогика, 1976. - 416 с.
7. Леонтев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Педагогика, 1972. -576 с
8. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика, 1976. -280 с
9. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 8-Tom. –T., 2004. 270 –bet

10. Bordovskaya N., Reyan A. Pedagogika. –Sankt-Peterburg, 2001. –S.32
11. Quronov M., Ye.Risikova., O.Tegay., O.Usmanova., S.Hafizov. Tarbiya 6-sinf darsligi.T.: G.Gulom nomidahi nashriyot matbaa ijodiy uyi. 2020y.-109 b.
12. Леонтев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Педагогика, 1972. -576 с.
13. Розиков О.Р. Теоретические основы оптимального применения системы учебных задач в обучении и школьники (на материалах гуманитарных предметов). Автореферат дисс...док. пед. наук. – Тбилиси, – 1986. -50 с.
14. Axmedova M.E. Modul kredit tizimi uchun mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslari.T.2022

Ibrohimbek SOATOV,

EAP instructor at Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

E-mail: ibrohimbeksoatov0808@gmail.com

Muattar TEMIROVA,

Assistant teacher at Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

E-mail: fragrant9898@gmail.com

Based on the review of Karshi State University, (PhD), Associate Professor, M.B.Nizomova

“DENOV TADBIRKORLIK VA PEDAGOGIKA INSTITUTIDA INGLIZ TILINI O‘QITISH VOSITASI SIFATIDA JORIY ETISHDA QIYNALAYOTGAN O‘QITUVCHILARNING MUAMMO VA QIYINCHILIKLARI”

Annotsatsiya

Ushbu tadqiqot Denov tadbirkorlik va pedagogika institutida ingliz tilini o‘qitish vositasi sifatida joriy etish vazifasi yuklatilgan Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining Tadbirkorlik va boshqaruv yo‘nalishi o‘qituvchilar tomonidan duch kelinadigan muammolar va qiyinchiliklarni o‘rganadi. Ingliz tilini bilishning global sur‘ati sharoitida, ko‘plab ta‘lim muassasalari, xususan, ona tilisi ingliz tili so‘zlashuvchilar kontekstlarda ingliz tilini asosiy o‘qitish vositasi sifatida qabul qilishda to‘siqlarga duch kelmoqda. Suhbat va so‘rovlarni o‘z ichiga olgan tadqiqot usullari orqali ushbu jarayonda ta‘lim olib borayotgan o‘qituvchilarning istiqbollarini o‘rganadi. Natijalar til to‘siqlari, pedagogik tuzatishlar va madaniy jihatlarni o‘z ichiga olgan bir qator muammolarni ochib beradi. Bundan tashqari, tadqiqot o‘qituvchilarning ingliz tilida o‘qitishning samaradorligi va maqsadga muvofiqligi haqidagi tasavvurlarini yoritib beradi va ta‘lim siyosatini ishlab chiquvchilar va ma‘murlar uchun qimmatli tushunchalarni taklif etadi.

Kalit so‘zlar: Ingliz tili o‘qitish vositasi sifatida (EMI), tilni rejalashtirish siyosati va taklifi, ehtiyojlar tahlili, malaka oshirish EMI ta‘limi, ingliz tilini bilish malakasi, ta‘limiy samaradorlik.

“PERCEPTIONS AND CHALLENGES ENCOUNTERED BY TEACHERS WHO ARE CURRENTLY STRUGGLING TO IMPLEMENT ENGLISH AS A MEDIUM OF INSTRUCTION AT DENAU INSTITUTE OF ENTREPRENEURSHIP AND PEDAGOGY”

Annotation

This study investigates the perceptions and challenges encountered by teachers tasked with implementing English as a medium of instruction at the field of Entrepreneurship and Management in Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy. Amidst the global push for English language proficiency, many educational institutions, particularly in non-native English-speaking contexts, face hurdles in adopting English as the primary medium of instruction. Through qualitative research methods, including interviews and surveys, this study explores the perspectives of teachers navigating this transition. Findings reveal a range of challenges, including linguistic barriers, pedagogical adjustments, and cultural considerations. Moreover, the study sheds light on teachers' perceptions regarding the effectiveness and feasibility of English-medium instruction, providing valuable insights for educational policymakers and administrators.

Key words: English as a Medium Instruction, language planning policy and proposal, needs analysis, in-service EMI training, English language proficiency, educational effectiveness.

“ВОСПРИЯТИЯ И ПРОБЛЕМЫ, С КОТОРЫМИ СТАЛКИВАЮТСЯ УЧИТЕЛЯ, КОТОРЫЕ В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ ПЫТАЮТСЯ ВНЕДРИТЬ АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК В КАЧЕСТВЕ СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ В ИНСТИТУТЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ПЕДАГОГИКИ ДЕНАУ”

Аннотация

В этом исследовании изучаются представления и проблемы, с которыми сталкиваются учителя, которым поручено внедрить английский язык в качестве средства обучения в области предпринимательства и менеджмента в Институте предпринимательства и педагогики Денау. В контексте глобального стремления к владению английским языком многие образовательные учреждения, особенно в неанглоязычных средах, сталкиваются с трудностями в введении английского языка в качестве основного средства обучения. С использованием качественных методов исследований, включая интервью и опросы, данное исследование исследует точки зрения преподавателей, сопровождающих этот переход. Результаты показывают ряд проблем, включая языковые барьеры, педагогические корректировки и культурные аспекты. Более того, исследование проливает свет на восприятие преподавателей относительно эффективности и возможности использования английского языка в качестве средства обучения, предоставляя ценные инсайты для образовательных политиков и администраторов.

Ключевые слова: Английский как язык обучения, Политика и предложение по планированию языка, Анализ потребностей, Послетрудовое обучение на английском языке, Владение английским языком, Образовательная эффективность.

Introduction. In Uzbekistan teaching and learning the English language for general and academic purposes is remarkably flourishing along with other major domains of the country. Nevertheless, teaching and learning the English for specific purposes is a challenging task which requires teachers

who can conduct any subjects in English. Having considered this point, if we look at the latest decree № 610 declared by the Minister Cabinet of Republic of Uzbekistan in 2017, it has been suggested to teach key subjects in English in Higher Education System in order to prepare internationally qualified

specialists. Based on this decree, the representatives of Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy (DIEP) have taken initiatives to teach the key subjects through English which means the English language serves as a medium of instruction (EMI) to deliver content knowledge of the subjects. When we talked to one of the representatives of the institute, she claimed that there were some alarming challenges while implementing this particular decree. Therefore, we have decided to learn the challenges, find problems and offer an effective proposal. The goal of current research proposal is to identify whether the latest decree № 610 approved by the Minister Cabinet of Republic of Uzbekistan is efficiently working in Higher Education System especially, in Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy. In that case, both micro and macro language planning should be equally analyzed to disclose the real situation in the Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy [1]. Finally, the research aims to find appropriate solutions and give an effective proposal to overcome the challenges which the institute is currently encountering.

The objectives of the small research encompass the followings:

Identifying the challenges which are being obstacles to teach the key subjects through English in the Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy.

Offering an appropriate proposal to deal with the current challenges in the Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy.

Getting to know the teacher's and students' perceptions on implementing English as a medium of instruction (EMI) in the Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy.

Materials and methods. With respect to existing resources along with the needed, lacking or other insufficient resources, accordingly, there is a brilliant faculty staff in the institute but some of them do not know how to teach the specific subjects in English context. This process is largely influenced by the level of prior knowledge of the teachers. In terms of available teaching books are sufficient but they are available in Uzbek.

The clear recommendations based on emerging problems in the institute would be several; firstly, the academic staff should be intensively engaged in-service EMI (English as a medium of instruction) training which should be ideally conducted by native English specialists or local professional ESP teachers; second recommendation would be designing teaching textbooks and materials which match the teachers' and student' needs. Lastly, the teachers who have successfully finished in-service EMI training should be sent to English speaking countries in order to gain necessary experience for conducting specific subjects through English in the institute. In terms of timeline, considering second language acquisition and looking at the reality, learning foreign language is an arduous process and even it takes for several years for some to learn. This perspective highlights the need for a patient and comprehensive approach to language education, recognizing the inherent challenges that learners may face during this extended time frame. After taking this fact into account, we would suggest hypothetical timeline with several time phases which can take up to 2 years to make the proposal come true and hypothetical time phases would be followings;

1st phase: getting involved the teachers into in-service EMI training and bringing them to the required level;

2nd phase: designing teaching textbooks and materials in English or purchasing proper English textbooks and materials from the abroad;

3rd phase: sending a group of successful in-service EMI training teachers to English speaking countries [2];

The target language skills and structures in this case is delivering specific content knowledge through English, precisely, the English language is a means of tool which assists to deliver content knowledge of specific subjects. At the same time, four language skills such as speaking, reading, listening and writing are specifically taught along with content knowledge and speaking and reading skills are main focus of the study while teaching. The emphasis in teaching revolves around honing speaking and reading skills, recognizing them as pivotal components in facilitating effective communication and comprehension within the academic domain. This approach ensures that language proficiency is not treated in isolation but is seamlessly woven into the acquisition of subject-specific knowledge, fostering a comprehensive and integrated learning experience. When it comes to assessment, although we know how to analyze and evaluate language skills, it is awkward to suggest the required assessment for right now [3]. It is a common sense that teaching any subjects through English is a novel domain in Uzbekistan and it is true fact for the educational institutions as well as assessing the language skill and subject knowledge by which the teachers are now teaching to students is the most difficult task. However, we can recommend some forms of assessment which should be done after abovementioned suggested proposal successfully accomplished. In other words, we should observe, evaluate teaching process of teachers and measure the students both language skills and content knowledge of the subjects [4].

Discussion and results. The main actors are students and teachers since the main stakeholders in the target education system. The teachers and students know better the real problems which they experience on their daily work and study. That is why they should be involved to address the challenges which means it is micro language planning [5]. However, if we concern about funding for training and buying or designing books so the institute representatives (deans, rectors and others), curriculum designers, publisher companies and importantly the Minister of Higher Education, Science and Innovations are also main actors to fully implement the proposal or decree in the institute which means it is macro language planning. Their roles are paramount as they possess firsthand knowledge of the real challenges encountered in their daily academic endeavors. This intrinsic understanding positions them as vital contributors in addressing and resolving the challenges, marking the implementation of micro language planning. Their active involvement ensures that the proposed strategies align closely with the practical needs and experiences within the educational context. Their involvement is critical not only in securing necessary funding but also in driving the systemic changes essential for the full implementation of proposed decrees or initiatives within the institute. This broader engagement characterizes macro language planning, where decisions and actions are orchestrated at a higher administrative level to ensure comprehensive and institution-wide success. The synergy between micro and macro language planning is indispensable for a holistic and effective transformation within the education system. Funding this proposal of teacher training and publishing books are directly connected to the budget of the institute and asking from the Minister Cabinet to allocate the adequate money for supporting the proposal. In this context, the institute's financial decision-makers play a pivotal role in determining the feasibility and success of the proposed programs. To secure the necessary funds, a proactive approach involves engaging with the Minister Cabinet, appealing for the allocation of adequate financial resources to support the proposal. Articulating the significance of teacher training and the creation or procurement of educational materials becomes essential in justifying the financial request. Establishing a

direct line of communication with the Minister Cabinet ensures that the proposal aligns with broader educational priorities and receives the necessary backing at the highest administrative levels. When it comes to reallocation resources, once the required money has been collected for proposal funding, some amount of money should be allocated to the utmost specific subject books for printing books and the rest of money should be spent on in-service EMI training and sending the successful teachers to get trained abroad. This strategic distribution of resources is essential to strike an optimal balance, nurturing both the localized enhancement of subject-specific educational resources and the broadened proficiency of educators through international training opportunities [6].

Conclusion. Considering all the factors, issues, and proposed solutions discussed above, there is a strong conviction that effective implementation of this language planning policy and proposal will lead to the attainment of anticipated goals and expected outcomes. To further enhance the successful execution of the latest decree at Denau Institute

of Entrepreneurship and Pedagogy, the following recommendations are put forth; Prioritize ongoing training for teachers to adapt to the nuances of English-medium instruction, addressing challenges and refining instructional approaches; Establish a robust system for continuous evaluation and feedback to gauge the effectiveness of English-medium instruction, allowing for timely adjustments and improvements; Ensure sufficient resources, both financial and material, are allocated for the production of subject-specific English instructional materials, aiding in comprehensive and effective teaching; Foster open communication and engagement with the educational community, involving parents and local stakeholders in the transition process to garner support and understanding. By implementing these recommendations in tandem with the proposed language planning policy, Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy can pave the way for a successful adoption of the decree, creating an environment conducive to quality education through English as a medium of instruction.

REFERENCES

1. Siew Kheng C., Baldauf R. B. Micro language planning. In Handbook of Research in Second Language teaching and learning: Volume 2. New York. 2011. pp. 936-951.
2. Kaiser D. Growing your own onion. Teachers as Writers of Language Planning and Policy Proposals. The USA. 2018.
3. Kaplan R. B. Macro language planning. In Handbook of Research in Second Language teaching and learning: Volume 2. New York. 2011. pp. 924-935
4. Brown H.D. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. New York: Longman. 2001.
5. Brindley G. Needs analysis and objective setting in the adult migrant education program. Sydney: N.S.W. Adult Migrant Education Service. 1984.
6. Tangriyev V.A., Soatov I. A. Language planning and policy proposal for ESL and EFL students and teachers. Current research journal of pedagogics 2(6): 21-26 June, 2021

Xurshid SOQIYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: khurshidik@gmail.com

O'zDJTU, f.f.d. U.Kushayev taqrizi asosida

MODERN TENDENCIES OF PERSONAL FORMATION IN THE INFORMATION SOCIETY

Annotation

The article explores that the concept of "alienation" has entered the social and human sciences in modern society as a problem associated with the individual, and, as noted in the study, alienation manifests itself as a large-scale phenomenon covering all spheres of human life. Opinions on the constant growth of quantitative and qualitative indicators of the situation are analyzed.

Key words: Social networks, personality, education, culture, identity, deconstruction, virtual space, globalization, information.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В статье исследовано понятие «отчуждение» вошло в социальные и гуманитарные науки в современном обществе как проблема, связанная с личностью, и, как отмечается в исследовании, отчуждение проявляется как масштабное явление, охватывающее все сферы человеческой жизни. Проанализированы мнения о постоянном росте количественных и качественных показателей положения.

Ключевые слова: Социальные сети, личность, образование, культура, идентичность, деконструкция, виртуальное пространство, глобализация, информация.

AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA SHAXS SHAKLLANISHINING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy jamiyatda ijtimoiy-gumanitar fanlarga «beganalashuv» tushunchasi shaxs bilan bog'liq muammo sifatida kirib kelganligi o'rganilib, tadqiqotlar qayd etganidek, beganalashuv keng ko'lamli, insoniyat hayotining barcha sohalarini qamrab oladigan hodisa sifatida namoyon bo'ldishi, yod tizimlarda shaxs pozitsiyasini miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari doimiy ravishda o'sib borishini haqidagi mulohazalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy tarmoqlar, shaxs, tarbiya, madaniyat, identiklik, dekonstruksiya, virtual makon, globallasuv, axborot.

Kirish. Global ko'lamdagi axborotlashuv sohasining rivojlanishi ko'p jihatdan madaniyatlarining yaqinlashuviga, shaxsning ijodiy qobiliyati rivojlanishiga, intellektual salohiyati oshishiga xizmat qimoqda.

Bu axborotlashuv jarayonning ijobiy jihatlari, lekin ushbu jarayonda ayrim salbiy holatlar yuzaga kelmoqda.

Olib borilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, shaxsning virtual makonga moslashishi mobaynida shaxsda ijtimoiy munosabatlardan uzoqlashuvi, beganalashuv hissining paydo qilishi aniqlangan. Bu raqamli beganalashuvning birinchi bosqichi sifatida empirik sub'ektning dekonstruksiya jarayonidir.

XX asrda ijtimoiy-gumanitar fanlarga «beganalashuv» tushunchasi shaxs bilan bog'liq muammo sifatida kirib keldi. Frankfurt maktabi vakillari beganalashuv keng ko'lamli, insoniyat hayotining barcha sohalarini qamrab oladigan hodisa sifatida namoyon bo'ldi. Xususan, G.Markuzening fikricha, inson ma'naviy dunyosining yemirilishi, o'zini foydasiz, keraksiz, chuqur yolg'izlik hissi bilan yashaydigan, natijada, «bir o'lchovli odam», «beganalashgan» maqomidagi shaxslarni yuzaga keltiradi[1].

Shunday qilib, tizim uchun inson, hatto, empirik sub'ekt sifatida mavjud bo'lmay qoladi, natijada, u shunchaki, biometrik ma'lumotlar bazasida raqamli kodga aylanadi. M.Openkov ta'kidlaganidek, «Birinchi bosqichda shaxs o'zining biologik xususiyatlarini saqlashga bo'lgan intilishlarini to'xtatadi, ikkinchi bosqichda esa, u qanchalik

xohlamasin, ortga qaytishning imkoni bo'lmaydi»[2]. Bu shaxs dialektik rivojlanishining intihosi va beganalashuvning boshlang'ich chegarasini anglatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Aksel Xonnet o'z tadqiqotida beganalashuvni sub'ektlararo sub'ektiv va ob'ektiv kabi shakllarga ajratadi[3]. Bu tendensiyalarning barchasi zamonaviy dunyoda beganalashuv muammolarini har tomonlama ijtimoiy-falsafiy tahlil qilish zarurligini ko'rsatdi. Demak, hozirgi davr beganalashuv harakatlarining asl natijalarini shaxs darajasida ko'rib chiqish kerakligini taqozo etmoqda. Xorijiy tadqiqotchilar bugungi kunda yod tizimlarda shaxs pozitsiyasini miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari doimiy ravishda o'sib borishini turli ijtimoiy kasalliklar bilan bevosita bog'laydilar. Bularga turli ruhiy va asab kasalliklari, jinoyatchilik, alkogolizm, giyohvandlikni misol qilish mumkin. Raqamli beganalashuv hodisasini o'rganishning zaruriyati shundaki, nemis sosiologi, kibernetik olim R. F. Geyer xulosalariga ko'ra, har bir davr o'zining beganalashuv standartlarini hosil qiladi, raqamli beganalashuv insonni haqiqiy, real hayotdan uzoqlashtiradi[4].

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib, oddiy savol tug'iladi: «Raqamli dunyo»ning sub'ekti kim? B.Kurbatovning fikricha, «Bu global axborot-kommunikatsiya ta'sirining aktorlari yoki agentlari». Bunda «agent»ning anonimligi, «nomsiz» oddiy «nik»lardan iboratligi bejiz emas. G'arb tadqiqotchilaridan Djon Deveyning fikricha, insonlar o'rtasida «jon»li muloqot va

munosabatlar, bir jihatdan, "trans aloqalar" orqali o'z realligini modellashtiradi[5].

Tadqiqot metodologiyasi. "Raqamli dunyo" yangi ijtimoiy kodlarni yaratdi, u manipulyasion strategiyalar orqali inson hayotining zaruriy orientirlarni deformatsiya qilishga yo'naltirilgan. Demak, inson qadriyatlarini (raqamli dunyo) prinsiplariga bog'liqligini anglagan holda, "raqamli begonalashuv" fenomeni mantiqiy shakllar orqali antropologik transformasiyalarni amalga oshirmoqda.

Tahlil va natijalar. Internetning keng ko'lamli rivojlanishi va ijtimoiy-siyosiy munosabatlardan tortib maishiy munosabatlarga qadar bo'lgan ta'sirchan kuch odamlarning o'ziga tobe qilib qo'ydi. Mutaxassislar kibernetikalariga ko'ra, dunyo miqyosida 70 % o'smirlar kompyuterining "Game of Ware" o'yinlariga tobelikni boshidan kechirishi, undagi zo'ravonlik, shafqsizlik psixologiyasi yoshlar ma'naviyatida salbiy izlarni qoldirib, virtual va real voqelikda chalkashayotgani kuzatilmogda[6].

Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, talaba yoshlarning oilasi, ota-onalaridan alohida yashashi, ta'lim tizimi vakillari nazoratining pastligi, talabaning do'stlar bilan aloqasining susayishi, ijtimoiy-iqtisodiy murakkabliklar ijtimoiy bo'shliqni kompyuter orqali to'ldirish, o'ziga yaqin "suhbatdosh" topishidan "onlayn makon" girdobiga tortiladi. Dunyo xalqlari boshidan kechirgan internet tobeligiga yurtimiz aholisi axborotlashuvning o'sishiga mos bog'lanib bormogda. Aholining milliy-diniy fe'latvoridan kelib chiqqan holda vaziyatni internet tobeligidan ko'ra aholi, ayniqsa, yoshlarning «ijtimoiy tarmoqlarga qaramligi», deb hisoblaymiz.

Ijtimoiy media sohasining mafkuraviy faoliyat bilan bog'liq holda K. Fuks "jalb qiluvchi – bog'lovchi – mafkuraviy targ'ibot" tushunchalarini taklif qiladi (engaging/sonnesting/sharing ideology). Dunyodagi ulkan Fasebook, YouTube, Twitter, Instagram mediaplatformalar ushbu tushunchalarni o'zlarining asosiy shiorlari qilib olgan[7].

Bugungi kunda Finlyandiya davlatida innovasion tizimning samarali modeli yaratilgan bo'lib, bu "davlat, korporativ biznes, universitetlar va xakerlar" deb nomlangan. Ushbu yo'nalishning ustuvor jihatlaridan biri innovasion texnologiyalarni ishlab chiqarishga yo'naltirilgan raqamli iqtisodiyot, uning negizida mobil aloqalarni rivojlantirish klasteri, yuqori sifatli oliy ta'lim madaniy identiklikni shakllantirish hisoblanadi"[8].

Charlz Teylor o'zining "Autentlik axloqi" asarida qayd etishicha, "Inson hayotining eng zarur komponentlari muloqot davomida shakllanadi, inson ongingning genezisi monologga emas, aksincha dialogga asoslangan"[9]. Ya'ni, inson borlig'i, uning ijtimoiylashuvi yuzma-yuz shaklda olib borilgan muloqotlar davomida shakllanadi. Teylorning ta'kidlashicha, "Shaxsning identikligi boshqa shaxslar tomonidan tan olinishi natijasida shakllanadi"[10].

Shu ma'noda, identiklik paradigmasi turli fan tarmoqlarining o'rganishi ob'ekti sifatida, fanlararo integrallashuvni namoyon qilmoqda.

Shunday ekan, ma'naviyat masalasi ham endilikda nafaqat milliy, balki global xarakter ham kasb etadi. Globallashuv jarayoni, H.Jo'raev[11] qayd etganiday, hozircha faqat qandaydir mavhum ijobiy jihatlari bilangina emas, balki ko'proq "hozirgi davr global muammolari"ni vujudga keltirgani bilan xarakterlidir. A.Muminov axborotlashuv jarayonlarining shiddat bilan shunday jadallashuvi tarixiy rivojlanish davomida avval mavjud bo'lmagan yangi –shaxs va jamiyatga ta'sirko'rsatadigan axborot-kommunikasiya resursiga ega bo'lishi natijasida bir qator muammolar haqida o'z tadqiqotlarini qayd etgan[12].

Ko'pgina mutafakkirlar bu davrni, hatto, global inqiroz davri deb atamoqdalar. "XX asr inqirozni kuchli his etish bilan boshlangan edi va shu hissiyot bilan poyoniga yotdi"[13], deb yozadi rus faylasufi S.I.Dudnik. Shuningdek, M.I.Belyaev esa "Biz barcha jihatlardan qaraganda juda murakkab davrda yashayapmiz. Bu planetada hayotni saqlab qolish uchun tafakkurimiz paradigmasini o'zgartirish, inson hayotiy faoliyati maqsadini o'zgartirish taqozo etilayotgan davrdir"[14]. Hozirgi davrning eng yangi fani sinergetika ham shu inqiroz holatini ifodalash uchun "global bifurkasiya nuqtasi", degan maxsus yangi tushunchani kiritgani, "halokatlar nazariyasi"ni ishlab chiqqani bejiz emas"[15].

Global tahdid sifatida ko'rilayotgan "foydasiz qatlam"ning paydo bo'lishini "...avtomatlashtirishning tez sur'ati millionlab ish joylarining yo'q bo'lishiga, inson omili o'rnini sun'iy intellekt egallashiga, natijada, jamiyatda zamonaviy bilimlarga ega bo'lmagan avlodning vujudga kelishi xavfi bor"ligi bilan tavsiflanmogda[16]. "Ma'lumotlar tengsizligi va koloniyalari", "raqamli diktatura", "falsafiy inqiroz" kabi tahdidlarning vujudga kelishini zamonaviy shaxs identikligining inqirozi sifatida ko'rish mumkin. Inson hayot tarzining yo'nalishlari, taqdiri va qismati algoritmlar vositasida hal qilinmogda. "Biz (insonlar)da, hatto, bunday borliqni anglash uchun falsafiy dunyoqarashning o'zi yetarlicha emasligini, uni anglash uchun, ilmiy jihatdan aytganda, "falsafiy modellar" hali ham shakllanmayotganini endi tushunayapmiz"[17], deydi faylasuf Yu.Xarrari.

O'zbekistonda "2020 yil – Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb nomlandi. Prezident Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida o'tgan yillar davomida amalga oshirilgan ishlar tanqidiy tahlil etilib, hayotimizning barcha jabhalarida joriy va kelgusi yillarga mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlar, amalga oshiriladigan islohotlarning muhim qirralari qamrab olingani, davlatimiz ichki va tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlari bayon etilib, dolzarb qonunchilik tashabbuslari ilgari surilgani alohida ahamiyat kasb etdi. Yil nomlanishiga kelsak, buning zamirida chuqur ma'no va mazmun mavjud. Chunki, ilm-fan, ma'naviyat-ma'rifatga tikilgan sarmoya buyuk kelajak uchun kiritilgan investisiyadir. Ilm-ma'rifati rivojlanmagan davlat hech qachon to'laqonli davlat bo'la olmasligi bizga uzoq tarix hamda bugungi asrimizdagi yuksak taraqqiy etgan ilg'or mamlakatlar tajribasidan ma'lum. Raqamli iqtisodiyotga o'tish va ilm-ma'rifatni rivojlantirish, asosan axborotlashtirish jarayoni bilan chambarchas bog'liq. Yangi O'zbekistonda axborotlashgan jamiyat parametrlarini joriy qilishda xorijiy davlatlarning bu boradagi tajribasini o'rganmay iloj yo'q. Biz axborot texnologiyalarini o'z hayotida yuksak darajada qo'llayotgan mamlakatlar qatoriga kirishni reja qilgan ekanmiz, bu borada axborotlashtirishning milliy strategiyasini amalga oshirishimiz lozim.

Yuqoridagi global tahdid haqidagi tezislari misoli sifatida Jahon Iqtisodiy forumi mutaxassislarining "The Future of Jobs 2020" hisobotida ko'rish mumkin. Xususan, biznes boshqarish va xizmatlar turlarini raqamlashtirish dunyoning 26 mamlakatida 85 million ish joyi yo'qolishiga olib kelishiga, bu jarayon 2025 yilga qadar sodir bo'lishi kutilayotgani haqida ogohlantirdi. "COVID-19 pandemiyasi mehnat bozorining kelajakda kutilayotgan islohotlarini tezlashtirdi"[18], deydi ushbu forumning boshqaruv direktori Sadi Zoxidi. Jahon Iqtisodiy forumi tadqiqotlari iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarining turli tarmoqlarida faoliyat yuritayotgan 300 ta global kompaniyalar top-menejrlari o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalariga asoslangan bo'lib, ushbu kompaniyalarda ish

bilan ta'minlangan xodimlarning umumiy soni 8 million nafarni tashkil qiladi. Shuningdek, ushbu so'rovnomada ishtirok etgan kompaniyalarning 43% menejerlari ish faoliyatiga yangi texnologiyalarni joriy etish natijasida ayrim sohalarni qisqartirishni rejalashtirilayotganini ta'kidlagan[19]. Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib, axborotlashgan jamiyatda shaxs identikligini tashkil qiluvchi kasbiy identiklikning shakllanishiga oid krizis holatlarni kuzatish mumkin. Bu kabi muammolarning yechimi sifatida "Kelajakda biz inson kapitaliga, xodimlarning malakasi, salohiyati va kompetensiyasiga katta sarmoyalar kiritgan kompaniyalargina eng raqobatbardosh bo'lishini ko'ramiz"[20], deydi Sadi Zoxidi. Hemis faylasufi Karl Yaspers ta'kidlaganidek, "Inson endi o'zi yaratgan texnika ta'siridan xalos bo'la olmaydi. Ba texnologiya nafaqat cheksiz imkoniyatlarni, balki cheksiz xavf-xatarlarni ham tug'dirishi aniq"[21]. A.I. Rakitovning fikriga ko'ra esa "Hozirgi zamon sharoitida taraqqiyot faqat axborot taraqqiyotiga olib boruvchi axborot inqilobi doirasidagi eng yangi axborot texnologiyalari asosida amalga oshiriladi"[22].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, *birinchidan*, axborotlashgan jamiyat borasidagi nazariy qarashlarning amalga oshirilgan, jamiyat hayotida amal qilayotgan jihatlarini mamlakatimizda ham qo'llashga doir

vazifalarni o'rganishda o'z aksini topadi. Jamiyatni axborotlashtirish muammolarini hal etishda hozirgi davr va kelajakka teskari o'timishning nazariy va amaliy tajribasini falsafiy jihatdan tahlil qilish ijtimoiy taraqqiyot qonuniyatlarining muhim tarkibiy qismi ekani ma'lum bo'ladi.

Ikkinchidan, axborot konturlarini o'rganuvchi tamoyillarni tahlil qilishda axborotning davlat va jamiyat hayotidagi eng muhim vositalardan biri ekani inobatga olinishi zarur. Chunonchi, ilm-fan inqilobining so'nggi yutuqlari ommaviy axborot kanallari bilan bir qatorda internet vositasidagi tor yo'nalishda, shaxsiy ma'lumot kanallarini ham rivojlantirib yubordi. Ammo bunday kanallar ommaviy axborot kanallaridan farqli ravishda ma'lum bir madaniy qoliplar hamda andozalardan anchayin yiroq bo'lib chiqdi.

Makonga oid funksional jihatdan yanada qudratliroq modellar an'anaviy hisob-kitobning sodda modeli o'rnini egallamoqda. "Ayni shu ma'noda, Tomas Kun tomonidan amalga oshirilgan ilmiy inqilobning mumtoz tahliliga moslashtirgan holda, «hozirgi davrdagi texnologik transformasiyalarning iqtisodiyot va jamiyat bilan o'zaro aloqasining mohiyatini anglashga ko'maklashuvchi «texnologik paradigmalarda» tushunchasi ishlab chiqildi"[23].

ADABIYOTLAR

- Gerbert Markuze. Odnomerniy chelovek. Issledovanie ideologii razvitiya industrial'nogo obshestva. Perevod na russkiy yazik: A. Yudin. - M.: 2003. // Elekt-ron-naya publi-ka-siya: Sentr guma-nitar-nix texno-logiy. - 10.06.2012. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/5440>
- Openkov M. Yu. Xakni budushee: vvedenie v filosofiyu obshestva znaniy. -M.: MOO BPP YuHESKO «Informasiya dlya vsekh», 2007. -S.65.
- Honneth A. Reification: A New Look at an Old Idea (With Commentaries by Judith Butler, Raymond Geuss and Jonathan Lear). -Oxford: Oxford University Press, 2008. -R.75.
- Geyer R. Alienation, sociology. International Encyclopaedia of the Social and Behavioral Sciences. -London, 2001. - R.388-392.
- Sullins J. Information Technology and Moral Values // The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.). 2018. URL: <http://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/it-moral-values>
- Igrovaya zavisimost, eyo prichini, stadii, simptomi i lechenie// <http://security.mosmetod.ru/internet-zavisimosti/115-igrovaya-zavisimost-ejo-rrishiny-stadii-simptomiy-i-leshenie> (Murojaat sanasi 16.05.2021)
- Fushs Ch. Critical Theory of Communisation. -London: University of Westminster Press, 2016. - R. 66.
- Skibiskiy M. M. Informatsionnaya epoxa i novaya ekonomika v trudax Manuelya Kastel'ya // Mir novoy ekonomiki. № 4. - M.: FUPRF, 2015. -S. 62-68.
- Taylor Ch. The Ethics of Authenticity. -Cambridge: Harvard University Press; 1st edition, 1992. - R.77.
- Taylor Ch. The Ethics of Authenticity. -Cambridge: Harvard University Press; 1st edition, 1992. - R.77.
- Jo'raev H. Tarix falsafasining nazariy asoslari. -Toshkent: Ma'naviyat, 2008. - B.459.
- Muminov, A. (2023). Nekotore aspekti perexoda k informatsionnomu obshestvu. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari / Aktualnye problemi sotsialno-gumanitarnix nauk / Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(S/1), 55–59. <https://doi.org/10.47390/B1342V3S1IY2023N07>
- Dudnik S. I. Paradigmi istoricheskogo mishleniya XX veka: ocherki po sovremennoy filosofii kulturi. -SPb.: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshestvo, 2001. - S.132.
- Belyaev M.I. Kanoni Edinogo Znaniya. Mejdissiplinarniy sintez Beri i Znaniya. -M.: Lenand, 2013. - S. 120.
- Qahhorova Sh. Global ma'naviyat - globalashuvning g'oyaviy asosi. -Toshkent: Tafakkur, 2009. -B.10-11.
- <https://www.weforum.org/events/world-economist-forum-annual-meeting-2020/sessions/how-to-survive-the-21st-century>
- Yuval N.H. How to Survive the 21st Century- Davos 2020. <https://nv.ua/orinion/resommends/budushshee-mira-yuval-no-yharari-o-tom-shto-zhdet-sheloveshestvo-v-21-veke-roslednie-novosti-50066647.html>
- <https://www.gazeta.ru/business/2020/10/21/13326649.shtml>
- <https://arnar.kz/artisle/5f91a78a34aafb235d6fae50>
- <https://www.gazeta.ru/business/2020/10/21/13326649.shtml>
- Yaspers K. Smls i naznachenie istorii. Per. s nem. - M.: Polit - izdat, 1991. -S.139. (obshiy ob'yom 527)
- Rakitov A.I. Filosofiya kompyuternoy revolyusii. -M.: Polit - izdat, 1991. -S.8.
- Kun T. Posle «Strukturi nauchnix revolyusiy». Per. s angl. A.Hikiforova. -M.: OOO «Izdatel'stvo AST», 2014. - 448 s.

Dilnura SUVANOVA,

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti assistenti

E-mail:d.suvanova@mail.ru

O'zMU professori B.To'ychiyev taqrizi asosida

AESTHETIC CULTURE AND ITS SOCIAL-PHILOSOPHICAL ISSUES

Annotation

The article analyzes the issues of aesthetic culture, its concept, development, role in society, social nature and importance. It is stated that aesthetic culture is related to aesthetic values in the life of society, the processes of their creation and consumption, and that it reflects the results of the processes of aesthetic assimilation of nature. The process of development of aesthetic culture and its connection with human labor activity and level of living, aesthetic situations in social relations, social existence of art, aesthetic views, tastes and interests of society members, theoretical and practical issues of aesthetic education are analyzed.

Key words: Aesthetic culture, social activity of a person, healthy generation, aesthetic thinking, a spiritually perfect person, aesthetic culture of a person, the essence of aesthetic culture, its manifestations in art, artistic culture, society and individual activities.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В статье анализируются вопросы эстетической культуры, ее понятие, развитие и роль в обществе. Рассматривается связь эстетической культуры с эстетическими ценностями в жизни общества, а также процессы создания и потребления эстетических ценностей. Анализируются процесс развития эстетической культуры и его связь с трудовой деятельностью и уровнем жизни человека, эстетические ситуации в общественных отношениях, социальная сущность искусства, эстетические взгляды, вкусы и интересы членов общества, теоретические и практические вопросы эстетического воспитания.

Ключевые слова: Эстетическая культура, социальная активность человека, здоровое поколение, эстетическое мышление, духовно совершенный человек, эстетическая культура личности, сущность эстетической культуры, ее проявления в искусстве, художественной культуре, обществе и индивидуальной деятельности

ESTETIK MADANIYAT VA UNING IJTIMOY-FALSAFIY MASALALARI

Annotatsiya

Maqolada estetik madaniyat, uning tushunchasi, rivojlanishi, jamiyat hayotida tutgan o'rni, ijtimoiy mohiyati va ahamiyati masalalari tahlil qilingan. Estetik madaniyatning jamiyat hayotida estetik qadriyatlar, ularni yaratish, iste'mol qilish jarayonlari bilan bog'liqligi, uning tabiatni estetik o'zlashtirish jarayonlari natijalarini o'zida aks ettirishi bayon etilgan. Estetik madaniyat rivojlanishi jarayoni va uning inson mehnat faoliyati, turmushi darajasi bilan aloqadorligi, ijtimoiy munosabatlardagi estetik holatlar, san'atning ijtimoiy borlig'i, jamiyat a'zolarining estetik qarashlari, did va manfaatlari, estetik tarbiyaning nazariy va amaliy masalalarining estetik madaniyat bilan bog'liqligi masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Estetik madaniyat, shaxsning ijtimoiy faolligi, sog'lom avlod, estetik tafakkur, ma'naviy barkamol inson, shaxsning estetik madaniyati, estetik madaniyatning mazmun-mohiyati, uning san'at, badiiy madaniyat, jamiyat va shaxs faoliyatida namoyon bo'lish xususiyatlari.

Kirish. O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayonida fuqarolarning estetik ongi va madaniyatini yuksaltirish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Jamiyat taraqqiyoti, uning u yoki bu vaqt va makondagi darajasi ko'p jihatdan fuqarolar ma'naviyati, ularning estetik madaniyati, turmush tarzi, kishilarning ma'naviy-moddiy, ijtimoiy ehtiyojlari hamda ularning qay darajada qondirilishiga bog'liqdir. O'zbekistonda jamiyat ma'naviyatini yuksaltirishdan maqsad fuqarolar estetik madaniyatini yangi bosqichga ko'tarish, tarixiy-madaniy, ilmiy, axloqiy-mafkuraviy, ijtimoiy-siyosiy qadriyatlarga jamiyatni poklantiruvchi va kelajakni ma'naviy jihatdan mustahkamlovchi omil sifatida qarashdan iborat bo'lgan yangi munosabatni shakllantirishdan iborat bo'lmoqda.

“Yoshlarimizni ona Vatanimizga, mustaqillik g'oyalari muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning iste'dod va qobiliyatini, ezgu intilishlarini ro'yobga chiqarish yo'lida boshlagan katta ishlarimizni bundan buyon ham qat'iyat bilan davom ettiramiz - deydi Prezident Shavkat Mirziyoyev, - Ayni shu maqsadda yurtimizning barcha viloyat

va tumanlarida, shahar va qishloqlarimizda yangi-yangi ta'lim dargohlari, madaniyat va san'at maskanlari, sport inshootlari barpo etilib, yoshlar ixtiyoriga berilmoqda”[1].

Estetik madaniyat – estetik qadriyatlar, ularni yaratish va iste'mol qilish usullarining majmui bo'lib, u tabiatni estetik o'zlashtirish jarayonlari natijalarini, mehnat faoliyatida, turmushda, ijtimoiy munosabatlardagi estetik holatlarni, san'atning ijtimoiy borlig'ini, jamiyat a'zolarining estetik qarashlari, didlari va manfaatlari ko'lamini, estetik tarbiya nazariyasi va amaliyotini, kishilar estetik faoliyatlari namoyon bo'lishining rang-barang shakllarini ifoda etadi.

Bugungi kunda insonni bilimli, mas'uliyatli, siyosiy jihatdan idrokli, huquqiy savodxon, axloqan pok va ma'naviy barkamol bo'lib o'sishida estetik tafakkur va estetik madaniyat rivojlanishining ahamiyati katta bo'lmoqda. Estetik madaniyatning rivojlanishi shaxs ijtimoiy faolligini kuchaytiradi va uning o'z ijodiy imkoniyatlarini namoyon etishga sharoit yaratadi. Jismonan baquvvat, axloqan pok, estetik madaniyatli, ma'naviy barkamol insonni tarbiyalash

masalasi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan davlat va jamiyat qurilishida muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

2023 yil 11 sentyabrida qabul qilingan №PF-158-sonli "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonida ham fuqarolarning estetik ongi va estetik madaniyatini rivojlantirish masalasiga katta e'tibor qaratilgan. Ushbu farmonga 1- ilovaning 1-yo'nalishi 5-qismi "Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va madaniyat sohasini yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha islohotlar", deb nomlangan va ushbu yo'nalishda – jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlash, o'zbek va jahon adabiyoti durdonalarini keng ommalashtirish, jamiyatda kitobxonlikni hamda aholiga axborot-kutubxona xizmatini rivojlantirish, zamonaviy teatr va sirk san'atini har tomonlama rivojlantirish, yuksak badiiy-g'oyaviy saviyaga ega sahna asarlarini yaratish, o'zbek milliy san'atini targ'ib qilish orqali mamlakatimizning turistik salohiyatini oshirish, madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy o'rganish va ommalashtirish bilan bog'liq faoliyatni yanada takomillashtirish, madaniyat tashkilotlari faoliyatini rivojlantirish, ularning moddiy-texnika bazasini yaxshilash va soha xodimlarini qo'llab-quvvatlash, tasviriy va amaliy san'at yo'nalishlarini rivojlantirish, milliy kinematografiyani rivojlantirish kabi maqsadlar belgilangan[2].

Bugungi kunda jamiyat hayotida ro'y berayotgan voqea va hodisalarni ayniqsa, ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan voqealar yoshlar mafkurasida estetik madaniyat talablari asosida bilib olishlari lozim. Barkamol avlod tarbiyasida estetik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish eng avvalo yoshlarimizning bugungi kun ma'naviy qiyofasini belgilashda, ularni ijtimoiy jihatdan faol shaxs bo'lib shakllanishida juda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shaxs estetik madaniyatini shakllantirishda bir qator talablar mavjud bo'lib, bu talablar asosan estetik madaniyatning mohiyatini, vazifalarini, uni san'at va madaniyatning jamiyat va shaxs ma'naviyatini boyitish uchun xizmat qilishida namoyon bo'ladi.

Yoshlarning estetik madaniyatini yuksaltirishda estetik idrok, estetik ideal, qobiliyat, estetik malakani, estetik ijodiy faoliyatni oshirish uchun san'at asarlarini o'zlashtirish, har bir shaxsni mehnat faoliyatidagi estetik jihatlarini idrok qilishdan, aniqlash va anglashdan iborat.

Estetik madaniyat haqida boshqa ta'riflar ham berilgan bo'lib, Bahodir Husanov tomonidan tayyorlangan lug'atda "Estetik madaniyat – insonning estetik faoliyati jarayoni, uning natijasida yaratilgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar, shaxsni shakllantirish va kamolotida muhim omil bo'lgan ijtimoiy hodisa. Estetik madaniyat nafaqat tevarak olamni, balki insonni o'rab turgan ijtimoiy voqelikni bilishga intilish natijasi hamdir. Shu jihatdan olganda, estetik madaniyat shaxs millat, jamiyatning o'z-o'zini anglashi ham demak. Chunki estetik madaniyatda ijtimoiy birliklarning ehtiyoj va manfaatlari, o'ziga xosliklari, jahon tarixida tutgan o'rni, turli ijtimoiy tizimlarga bo'lgan munosabati ham o'z ifodasini topadi"[3], deyilgan. Inson faoliyatini tartibga solish, hayot tarzini shakllantirish estetik madaniyatning muhim funksiyalaridan bo'lib hisoblanib, bundan tashqari estetik madaniyatning baholash funksiyasi ham mavjud dir. Estetik madaniyatning baholash funksiyasi tufayli tiklanish sodir bo'ladi, madaniyatdagi barqarorlik, har bir davrdagi o'ziga xoslik, davomiylik, vorislik ta'minlanadi.

Olimning estetik madaniyati deganda uning estetik his-tuyg'usi, ilmiy farazi (fantaziya), ilmiy fahm-farosati (intuitsiya) ko'rgazmali ramziy tasavvurlarni hosil qilish qobiliyati, tafakkurining o'ziga xos tasviriy umumlashtirishlarga moyilligini tushunamiz[4], - deydi Erkin Umarov.

Estetik madaniyat deganda, ko'pchilik ilmiy adabiyotlarda, xususan, qomuslar va lug'atlarda jamiyat

umumiy madaniyatining ixtisoslashgan qismi, jamiyatning san'ati va estetik munosabatlarini ta'minlash holati nazarda tutiladi. Bunda estetik qadriyatlar va ulardan foydalanish tizimlari, texnik vositalar, estetik faoliyat turlari va ular namoyon bo'ladigan ob'yektlar (san'at, xalq ijodi, muzey, teatr, ko'rgazma zallari, nashriyotlar va boshqalar) kiradi, - deydi Abdulla Sher, - Shuningdek, shaharsozlikdagi, atrof-muhitni go'zallashtirishdagi, dizayndagi va boshqa moddiy tizimdagi qadriyatlar ham "estetiklashgan" ijtimoiy-maishiy sohalar (turmush, sport, shaxs, bayramlar estetikasi) ham estetik madaniyatni tashkil etishda katta ahamiyatga ega[5].

Ma'naviy madaniyatning estetik ong va madaniyatga bog'liqligi masalasi O.G'aybullayev tomonidan, - Insonlarning ma'naviy madaniyati ularning estetik didi, estetik tuyg'ulari, estetik ongi va faoliyati, ijtimoiy hayotga va jamiyatga bo'lgan munosabatlarini, vaholanki, estetik hissiyotning bevosita estetik kechinmalar bilan bog'liqligini qamrab oladi[6], degan tarzda bayon etilgan. Estetik madaniyatning ma'naviyatga bog'liqligi masalasiga ham O.G'aybullayev o'z munosabatini bildirgan. Ma'naviyat haqida gap ketganda madaniy merosimiz, an'ana va rasm-rusumlarimiz, diniy qadriyatlarimiz, til va adabiyot, san'at hamda tarixiy xotiralar nazarda tutilar ekan, ana shu sanab o'tilgan ijtimoiy hodisalarning barchasi estetik madaniyatning shakl va mazmunini tashkil etuvchi asosiy jihatlar hisoblanadi. Estetik madaniyatni milliy til va uning muammolari, tarixiy xotira va rasm-rusumlar, jonajon o'lka go'zalligi axloqiy qadriyatlar va hokazo ob'yektiv va sub'yektiv omillarsiz tasavvur etib bo'lmaydi[7], deb hisoblaydi O. G'aybullayev.

Bizning fikrimizcha estetik madaniyat – jamiyatdagi estetik bilim, mezon va estetik qadriyatlarning yig'indisi bo'lib, u estetik qadriyatlarni yaratish va iste'mol qilish usullarining majmuasi sifatida tabiat, jamiyat va insonga nisbatan estetik munosabatni o'zida ifodalaydi.

Estetik madaniyat insonning mehnati jarayonida, kundalik faoliyatida, turmushida, ijtimoiy munosabatlarida namoyon bo'ladigan estetik holat va munosabatlarni o'rganib, san'at va uning ijtimoiy borlig'i, jamiyat a'zolari va ularning estetik qarashlari, ularning estetik didlari va manfaatlari, estetik tarbiyaning nazariy va amaliy masalalari, insonlarning estetik qadriyatlari estetik madaniyatning o'rganish sohalarini o'zida ifodalaydi. Bugungi kunda shaxsning estetik ongi, tafakkuri va madaniyatini rivojlantirish masalasi umumjamiyat va umumxalq ahamiyatiga ega bo'lgan masala bo'lib hisoblanadi. Bu vazifani amalga oshirish shaxsning milliy mentalitetini mustahkamlash, ijtimoiy taraqqiyot qonuniyatlarini to'g'ri anglash asosida amalga oshiriladi. Milliy mentalitet xalqning, millatning tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan iqtisodiy va ijtimoiy, diniy, falsafiy va ma'naviy hususiyatlarining, an'ana va insoniy fazilatlarining mushtarak birligini tashkil etib, u insonning estetik ongi va estetik madaniyati bilan bevosita bog'liqdir.

Xalqimizning tarixi, dini, ma'naviy merosi va an'alarini tiklash va rivojlantirish yoshlarning o'zligini anglashi va ijtimoiy faol shaxs bo'lib kamol topishlariga bevosita bog'liqdir. Yoshlarning estetik ongi va estetik madaniyati ularning ongi va qalbiga xalqimizga xos bo'lgan andisha, muruvvat, mehr-oqibat, oriyat, poklik va imonlilik kabi fazilatlarini singdirish asosida shakllantiriladi. Shaxsning estetik madaniyatini rivojlantirish, unda go'zallik qonunlariga asoslanuvchi yangicha estetik immunitetning shakllantirilishi asosida amalga oshiriladi.

Zamonaviy yoshlar buyuk ma'naviyat va sharqona komillik an'alarining vorislari sifatida estetik ong va estetik madaniyatning yutuqlariga doimo tayanib kelmoqdalar. Mustaqillik g'oyalari asosida fuqarolar, eng avvalo yoshlarning estetik ongi va madaniyati shakllantirilmog'da. Sog'lom avlodni tarbiyalash ularning tarixga, qadriyatlarga,

ma'naviy merosga sog'lom munosabatini shakllantirish asosida amalga oshirilmoqda. Sog'lom avlodni tarbiyalash jarayonida ularning estetik ongi va madaniyatini rivojlantirish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda.

Xulosa va takliflar. Estetik ongi va madaniyati rivojlangan barkamol avlod O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash, fuqarolarda milliy g'urur va iftihar tuyg'ularini yuksaltirish ularning estetik ongi va madaniyatini rivojlantirish asosida amalga oshiriladi. Estetik ong va madaniyatini rivojlantirish esa fuqarolar, eng avvalo yoshlarning ongi va qalbiga dunyoviy va diniy bilimlarni singdirish, dunyoviy bilimlarga tayangan holda ularning dunyoqarashini shakllantirish, diniy qadriyatlarga tayangan holda ularning axloqiy va estetik tarbiyasini olib borish asosida amalga oshiriladi.

Jamiyat hayotida estetik madaniyatning rivojlanish qonuniyatlari ijtimoiy hayotdagi barcha sohalarni qamrab olgan holda tevarak-atrofdagi manzaralarning go'zalligini turli xil vaziyatlar asosida (ob'yektiv va sub'yektiv omillar natijasida) kelib chiqadigan estetik munosabatlarni, shaxs ideallari, inson hayot tarzi va mehnat faoliyatida zarur omil bo'lgan ijodkorlik qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Estetik madaniyat bugungi kunda har bir shaxsning jamiyat bilan aqolasida juda sezilarli darajada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Yangilangan O'zbekistonda yoshlarning mafkurasida, dunyoqarashida sezilarli o'zgarish ro'y bermoqda. Ular qadriyatlarga sodiqlik, an'analarga hurmat, muomala madaniyatida esa go'zal xulqni namoyon etish, katta va kichiklarning o'zaro bir-biri bilan muloqatida ayniqsa otana va farzandlar muomalasida, estetik madaniyat va estetik ong yaqqol namoyot bo'lmoqda. Bu esa o'z navbatida har bir

yoshlarni yangicha fikirlash, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lish uchun yangicha dunyoqarash, yot g'oyalarga nisbatan immunitetni shakllantirish va yoshlar estetik dunyoqarashini shakllanishiga olib kelmoqda.

Bugungi globalashuv asrida yashar ekanmiz, yoshlar turli g'oyaviy tahdidlarga, axborot xurujlariga qarshi tura olishi, xalqimizni estetik madaniyatini o'zgarishi uchun ayniqsa qadriyatlarimiz, turli xil marosimlarimizni, urf-odatlarimizni har xil ko'rinishda uchrashiga olib kelmoqda.

Estetik madaniyat har bir jamiyat aholisini ongini rivojlantirish uchun, o'z xalqi tarixini, ma'naviy-merosini, bugungi kundagi yangidan yangi islohotlarni barcha sohalardagi islohotlarni xalqni ma'naviy jihatdan yuklashi uchun tarbiyaviy jihatdan juda kuchli mehanizm ishlab chiqilishi lozim. Chunki estetik madaniyat jamiyatni yuzini, uning azaliy qadriyatlarini, urf-odatlariga sodiqligini, saqlab qolishda xizmat qiladi.

Estetik madaniyat taraqqiyoti shaxsda faollikni kuchaytiradi, o'z ijodiy imkoniyatlarini sinab ko'rish va ro'yobga chiqarishga da'vat etadi. Ana shunday ijtimoiy-tarixiy va ma'naviy jihatdan nihoyatda zarur bo'lgan masala – jamiyatda estetik madaniyatning shakllanishi va rivojlanishini tadqiq etish ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Estetik madaniyat jamiyat va shaxs ma'naviy hayotining muhim omili bo'lishiga qaramasdan, u faqatgina ma'naviy omillarga asoslanib qolmaydi. U butun bir insoniyat tomonidan yaratiladigan narsa va hodisalarning ichki va tashqi dunyosida aks etib turadi. Estetik madaniyat orqali har bir shaxs o'tmish merosini o'rganib, falsafiy tafakkurini boyitib boradi va real hayot manzaralarini idrok etishga, undan saboq olishga harakat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд, Тошкент, Ўзбекистон 2020 йил, 444 бет.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2023 йил, 11 сентябрь №ПФ-158. “Ўзбекистон-2030” стратегияси тўғрисида. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>
3. Эстетика. Асосий тушунчалар изоҳли луғати. Масъул муҳаррир Б.Хусанов. Тошкент, “Университет”, 2019 йил, 176 бет.
4. Умаров Э. Эстетика (Нафосатшунослик). Олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув қўлланма. Тошкент, Ўзбекистон, 1993 йил, 101 бет.
5. Abdulla Sher. Estetika. Nafosat falsafasi. Darslik. Toshkent, O'zbekiston 2014 yil, 349 bet.
6. Ғайбуллаев О. Эстетика. Самарқанд 2004 йил, 70 бет.
7. Ғайбуллаев О. Шахс маънавий камолоти ва эстетик маданият. Монография. Тошкент, “Чашма принт”, 2008 йил, 19 бет.

To'xtaxon SULEYMANOVA,

Andijon davlat universiteti ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti umumiy psixologiya kafedrasida, dotsent, p.f.n.

E-mail: tuxtaxon.suleymanova@gmail.com

Prof. G.Tojiboyeva taqrizi asosida

O'SMIRLARDAGI SUISIDAL XULQ-ATVORNING PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKASI VA KORREKTSIYASI IMKONIYATLARI

Annotsiya

Suisidal xulq-atvorli o'smirlarga psixologik yordam ko'rsatishning asosida o'smir shaxsi va uning psixik holati, suisidallik darajasining aniq, chuqur hamda tezkor diagnostikasi yotadi. Bu esa unga psixologik yordam ko'rsatish metodlari va vositalarini aniq tanlash imkonini beradi

Maqolada o'smirlarda o'z joniga qasd qidish xolatalarini tadqiq qilishga oid ayrim yondoshuvlar tasniflangan. Suitsident o'smirlar bilan o'tkazilgan kompleks psixodiagnostikasi natijalari asosida o'tkazilgan psixokorreksion tadbirlar tasnifi keltirilgan.

Kalit so'zlar: Suisid, dezadaptasiya, emosional tanglik, kommunikativ ko'nikmalar, shaxs tiplari, psixologik korreksiya, diagnostika, suisidal xavf, patologik belgilar.

POSSIBILITIES OF PSYCHOLOGICAL DIAGNOSIS AND CORRECTION OF SUICIDAL BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Annotation

The provision of psychological assistance to adolescents with suicidal behavior is based on precise, deep, and comprehensive psychological diagnosis of the adolescent's personality, mental state, and the degree of suicidality. This allows the specialist to clearly choose methods and means of providing psychological assistance. The article classifies some approaches to researching suicidal risk in adolescents. It also analyzes the results of comprehensive psychodiagnostics conducted with suicidal adolescents and presents the outcomes of psychotherapeutic interventions.

Key words: Suicide, maladjustment, emotional stress, communicative skills, personality types, psychological correction, diagnosis, suicidal risk, pathological signs.

ВОЗМОЖНОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ И КОРРЕКЦИИ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В основе оказания психологической помощи подросткам с суицидальным поведением лежит точная, глубокая и комплексная психологическая диагностика личности подростка, его психического состояния, степени суицидальности. Это позволяет специалисту четко выбирать методы и средства оказания психологической помощи.

В статье классифицированы некоторые подходы к исследованию суицидального риска у подростков. Также анализируются результаты комплексной психодиагностики, проведенной с подростками-суицидентами, приведены результаты психокоррекционных работ.

Ключевые слова: Суицид, дезадаптация, эмоциональный стресс, коммуникативные навыки, типы личности, психологическая коррекция, диагностика, суицидальный риск, патологические признаки.

Kirish. Suisidal xulq-atvor - oldingi individual tajriba asosida shakllangan vositalar yordamida hayotiy muhim maqsad va ehtiyojlarga erishishda yuzaga kelgan to'siqlarni engib o'tishning iloji bo'lmagan holatlarda yuzaga keladi. Ko'p hollarda ular inqiroz davrida sodir bo'lib, bu shaxs ijtimoiy-psixologik dezadaptasiyasining ko'rinishlaridan biri sifatida, ya'ni, o'smir nizoni avval mavjud bo'lgan himoya va reaksiya ko'rsatish vositalari bilan echishga qodir emasligi oqibatida namoyon bo'ladi.

O'smir va uning ijtimoiy atrof-muhiti o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning buzilishi, shaxslararo aloqalarning qiyinlashuvi, hayot mazmuni, xavfsizlik va "kerak"lilik hissining yo'qotilishi ko'pincha suisidal xulq-atvor namoyon bo'lishiga olib keladi.

O'smirlik davriga xos bo'lgan suisidal xulq-atvorning psixologik diagnostikasi va korreksiya muammosi dolzarb bo'lib, psixolog, psixiatr, sosiolog va pedagog mutaxassislarning hamkorlikdagi harakatlari asosida amalga oshirilishi mumkin va zarur bo'lgan kompleks chora-tadbirlar qo'llanishini talab qiladi. Profilaktik tadbirlar doirasida o'smirlik davriga xos bo'lgan suisidal xulq-atvorning

psixologik diagnostikasi va korreksiya asosida samarali vositalarini ishlab chiqish zaruriy choralaridan hisoblanadi. O'smirlarda suisidal urinishlarni keltirib chiqaruvchi va qo'zg'atuvchi sabablarga ulardagi psixik buzilishlar bilan bir qatorda o'zini baholashdagi nizolar, dolzarb ehtiyojlarning qondirlmasligi, yolg'izlik, shaxslararo munosabatlardagi buzilishlar, o'zining tashqi qiyofasidan qoniqmaslik (Terzit kompleksi), qarama-qarshi jins vakillari bilan munosabatlardan ko'ngli qolishi, jazolanishdan qo'rqish kabilar tegishlidir. Ko'p hollarda o'smirlarda bu urinishlar impulsiv, vaziyatli bo'lib, oldindan rejalashtirilmaydi, bir-ikki yil o'tgach esa har qanday ahamiyatini yo'qotadi.

Ko'pincha suisidal urinishlar uzoq muddatli inqirozli va nizoli vaziyatlarining yakuni sifatida namoyon bo'ladi.

Suisidal xulq-atvor tadqiqotchilar tomonidan autodestruktiv (o'zini o'zi mahkum etuvchi) xulq sifatida ko'rib, uning belgisi sifatida o'z shaxsi va salomatligini ongli ravishda buzish tendentsiyasi namoyon bo'ladi[7].

K. Ozvath fikricha, autodestruktiv xulq-atvor bexosdan yoki haddan ziyod kuchli zo'riqlik (stressli) ta'sir

oqibatida xulqning individual mexanizmlarining pand berishi, yoki etarlicha emasligi oqibatidir[6].

Amalga oshirilgan nazariy tahlil asosida R.F. Baumeister, S.J. Ssheglar[3] autodestruktiv xulqning uch tipini ko'rsatib o'tishadi:

1. Birlamchi autodestruksiya: individ o'ziga zarar etkazishga urinadi va ongli ravishda uni etkazadi. Bunday xulq asosida kuchli salbiy emosiya yotib, o'zining kamchiliklariga diqqatning qaratilishi bois, o'ziga nisbatan salbiy munosabatni shakllantiradi.

2. Autodestruktiv xulq patternining qarama-qarshi tomoni sifatida samarasiz strategiya: insonlar normal maqsadlarga intilishadi, ammo samarasiz strategiyani qo'llagan holda o'zlariga ziyon etkazishadi.

3. Autodestruktiv xulq patternning uchinchi tipida inson o'zaro bir birini istisno etuvchi ikki maqsadni ko'zlaydi.

R.F. Baumeister, S.J. Scher [3] tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda ko'p hollarda autodestruktiv xulq-atvor turli shakllarining tahliliga doir ma'lumotlarga ko'ra, ular asosan ikkinchi va uchinchi tipga kiritilgan. O'rganilgan holatlarning biron-tasi ham birlamchi autodestruktiv xulqqa kiritilmaydi. Mualliflar xulosasiga ko'ra, sog'lom insonlar o'zlariga zararni noadekvat reaksiyalar, samarasiz metodlarning kutilmagan natijalari, tavakkal va sarflangan kuchni noto'g'ri baholanishi natijasida yetkazishadi. Bunda aslo ongli ravishda o'z-o'zini halok etishga intilish kuzatilmaydi.

Adabiyotlar tahlili. Suisidal xulq-atvorli o'smirlarga psixologik yordam ko'rsatishning asosida o'smir shaxsi va uning psixik holati, suisidallik darajasining aniq, chuqur hamda tezkor diagnostikasi ijtimoiy psixologiya fanida g'oyatda dolzarb psixologik muammo hisoblanadi. Bu muammo bilan O'zbekistonlik psixologlaridan E.G'.G'oziyev, G'.B.Shumarov, V.M.Karimova, N.S.Safoyev, D.G'.Muhamedova, Z.T.Nishonova, B.R.Qodirov, R.S.Samarovlar o'z ilmiy tadqiqotlarida talabalarining psixologik muammolarining turli jihatlarini ochib berganlar.

Xorij olimlaridan falsafa, sotsiologiya, psixologiya fanlarida talabalarining ijtimoiy-psixologik va individualligi xususiyatlari shakllanishi va rivojlanishi ijtimoiy vaziyat bilan bog'liqligi (LS Vygotskiy, BF Lomov, SL Rubinshteyn va boshqalar). Talabalik davrida aqliy va shaxsiy rivojlanish (L.I. Bojovich, L.S.Vygotskiy, L.A.Golovey, E.A.Levanova, A.V.Mudrik, L.F.Obuxova, A.M.Prixojan, E.Spranger, E.Erikson va boshqalar). Talabalarining vaqinchalik va mazmuniy jihatlar bo'yicha maqsadlari (B. Bass, J.Boyd, F.Zimbardo, J.Nutten, N.N.Tolstix va boshqalar). Rivojlanishning ijtimoiy psixologiyasi va shaxslararo munosabatlar (YE.P.Belinskaya, A.I.Dontsov, E.M.Dubovskaya, V.A.Ilyin, M.Yu.Kondratyev, A.V.Petrovskiy, N.N.Tolstix va boshqalar). Talabalarining hamjamiyatidagi maqomi va "muhim boshqa" uch faktorli modelidan foydalanish (YE.M.Dubovskaya, V.A.Ilyin, YL.Kolominskiy, M.Yu.Kondratyev, R.L.Krichevskiy, A.V.Petrovskiy, M.YE. Sachkova va boshqalar). Talabalarining ijtimoiy tasavvurlari (I.B.Bovina, P.Verjes, A.I.Dontsov, S.Moskovisi[3] va boshqalar). Tadqiq etilayotgan muammo yuzasidan ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, intellektual muvaffaqiyatli talabalar muammosi alohida ijtimoiy psixologik muammo sifatida o'rganish amalga oshirilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Biz tomonimizdan tanlangan psixodiagnostik kompleks metodikalar quyidagi natijalarni qo'lga kiritish imkoniyatlarini ta'minlaydi:

- psixik holat o'zgarishlar dinamikasi, ya'ni psixologik korreksiya natijasini olish;
- shaxs tiplari xususiyatlarini psixologik korreksiyalash metodlarini aniqlash;

- motivasion-ehtiyoj sohada frustrasiya holatini aniqlash, suisidal xulq-atvor motivi va psixologik xususiyatlarni, jumladan, ta'sir ko'rsatish sohasini aniqlash;
- suisidal xavf darajasi, xavotirlanish darajasi va omillarini shuningdek, ta'sir ko'rsatish darajasini ham aniqlash.

Quyidagi diagnostik va korreksion algoritmlar taklif etilgan va qo'llanilgan:

- bosqichma-bosqich kompleks psixologik diagnostika yoki yetarlicha diagnostika vositalari bo'lmaganida o'smir, uning ota-onasi va o'qituvchilari bilan birlamchi profilaktik suhbat;
- psixologik diagnostika natijalari asosida psixokorreksiya ishini rejalashtirish;
- maqsadli yo'naltirilgan psixologik korreksiyaning individual va guruhli kursini o'tkazish;
- korreksion ko'rsatkichlar natijalari asosida RETEST o'tkazish.

Qo'llanilgan psixologik diagnostika va korreksiya suisidal xulq-atvorli o'smirlarning shaxslilik xususiyatlari haqida har tomonlama ma'lumotni to'plash zaruriyati bilan belgilanadi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot metodologiyasi tajriba guruhidagi o'smirlarning suisidal urinishlar sodir etilganligi haqidagi ma'lumotlarni olishda ota-onasi va yaqinlari, tengdoshlaridan olindigan ma'lumotlarga tayandik. Psixiatr ko'rigida o'smirlar ruxiyatida patologik belgilar alomatlarini aniqlanmadi. Tadqiqotimizda ishtirok etgan tajriba guruhidagi 92 ta o'smirdan birortasi ruxiy kasallar ro'yxatida turmagan.

Tajriba guruhining psixologik diagnostikasini amalga oshirishdagi kompleks metodikalar uch bosqichdan iborat bo'lib, quyidagilarga imkon berdi: psixodiagnostik tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Mini-mult metodikasi asosida olindigan shaxs profilari tahlili ma'lum bir shaxs tipiga aksentuasiyalashgan o'smirlarni to'rt: psixastenik, shizoid, gipertim, demonstrativ guruhga ajratish imkonini berdi.

Spilberger metodikasi suisidal xulq-atvorli o'smirlarning shaxsiy xavotirlanish darajasini aniqlash va uning psixokorreksiyadan so'nggi natijasini ko'rish imkoniyatini yaratadi.

O'smirlar psixologik diagnostikasi natijalari asosida faktorli tahlil amalga oshirilib, bu ikki umumiy faktorni aniqlash imkonini berdi. Bunda barcha kam ahamiyatli va identifikasiyalashmagan ko'rsatkichlar ikkinchi faktorga birlashtirilib, hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ko'rsatkichlar birinchi faktorga birlashtirildi. Chunki faktorli vaznning yuqori ahamiyati suisidal tajriba ko'rsatkichiga tegishli bo'lib, uni shartli ravishda "Suisidallik faktori" sifatida nomladik

Suitsidallik faktori psixologik tabiatini ochib beruvchi tarkibi va ta'siri xarakterini ko'rib chiqish jarayonida biz quyidagi ko'rsatkichlarning katta ahamiyatga egaligini aniqladik:

Ijtimoiy (shaxslararo) ehtiyoj - V.V.Skvorsov metodikasi bo'yicha quyidagi faktor og'irligi (faktor vazni)ga ega bo'lishdi: -0,958, -0,828, -0,827, -0,793, -0,730, 0,890, -0,882, 0,865, -0,835, 0,759, 0,742, 0,740, 0,738, 0,736, 0,729, 0,728, 0,720, 0,717, 0,716.

Mini-mult testini qo'llash imkoniyati tahlili va faktorli tahlil natijalari ma'lum bir shaxs tipiga aksentuasiyalashgan o'smirlarning to'rt guruhini belgilash imkonini berdi

- psixastenik;
- shizoidli;
- gipertimli;
- demonstrativ (namoyishkorona).

Empirik tadqiqotda Spilberger metodikasining qo'llanilishi suisidal xulq-atvorli o'smirlarning shaxsiy xavotirlanish darajasini aniqlash imkonini berdi.

Sinaluvchlarda 75 kishida (81,5 foiz) shaxsiy xavotirlanish darajasining (psixokorreksiya kursi o'tkazilganiga qadar) yuqori, 17 tasida (18,5 foiz) o'rtacha ko'rsatkich aniqlanib, past ko'rsatkichlar kuzatilmadi bu esa suisial xulq-atvorli shaxslarda shaxsiy xavotirlanish darajasi yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lishidan dalolat beradi.

O'tkazilgan psihokorreksiya kursidan so'ng esa, shaxsiy xavotirlanish darajasi ahamiyatli tarzda pasayib, yuqori ko'rsatkichlar kuzatilmagan holda, o'rtacha ko'rsatkichlar 59 ta o'smirda (64,1 foiz), past ko'rsatkichlar esa 33 kishida (35,9 foiz) aniqlandi

Takroriy tekshiruv jarayonida olingan natijalar shaxsiy xavotirlanish darajasining psihologik korreksiya gacha olingan natijalarga nisbatan ahamiyatli pasayganligini ko'rsatdi

Olingan ma'lumotlar Mini-mult testi natijalarini izohlash jarayonida aniqlangan guruhlar bilan qiyoslandi. Shu o'rinda qayd etish lozim-ki jami 92 ta rasmdan faqatgina 15 tasida jonzot figurasi o'ng tomonga burilgan holda tasvirlangan bo'lib, bu holat respondentlarning asosiy qismi (77 ta rasm.)da faoliyatga, harakatga, belgilagan rejaralarini amalga oshirish tendentsiyasining mavjud emasligi, faollikdan qo'rqish yoki egosentrizm (xudbinlik)ning namoyon bo'lishi kuzatiladi. To'plangan 32 ta rasm – markazda joylashgan bo'lsa, 45 ta rasmda himoyaviy va agressiv timsollar – shoxlar, tirnoqlar, tikanlar va sovut tasvirlangan.

Sinaluvchining emosional holati, jumladan, vaziyatli xavotirlanishi haqida, uning idroki nazoratidan xoli bo'lgan, keng ko'lamli tavsifini beruvchi Lyusher metodikasining qo'llanilishi o'smirning emosional sohasidagi o'zgarishlar dinamikasini kuzatish imkonini ta'minladi.

Psixologik korreksiyaning boshlanishi arafasida 75 foiz o'smirlar Lyuser testi bo'yicha ranglar qatori boshiga (asosiy guruhiga) kul rang, jigar rang yoki qora rangni belgilashgan bo'lib, bu holat ularda asab-psixik salomatlikning jiddiy yomonlashganligi, hayotga salbiy ijtimoiy munosabatlar mavjudligini ko'rsatadi [7].

Xulosa va takliflar. Suisident shaxsining ijtimoiy-psixologik tabiatining aniqlanishi, o'smirlar suisidal xulq-atvori samarali psihologik diagnostikasi va korreksiya vositalarini va yondashuvini asoslashga imkon berdi.

O'smirlar suisidal xulq-atvorining sabablari va sharoitlari tahlili suisidal xavf omillarini aniqlashga imkon berib, bu o'z navbatida suisidal xulq-atvorning diagnostikasi hisoblanadi. Shuningdek, Real suisidal xavfni aniqlash jarayonida, faqat suisid imkonini tug'diruvchi omillarni hisobga olibgina qolmasdan, o'smirni suisidal xulq-atvor namoyon bo'lishidan to'xtatib qoluvchi omillarni ham e'tiborga olish lozim.

Sub'ektning suisidal xulq-atvori sabablarini shaxs sifatida ko'rib chiqish, inson faoliyati va o'z ehtiyojlarini

qondirish, mavjudligi va rivojlanishining bosh sababi bo'lmish motivatsiyasi va ehtiyojlarini tahlil qilish jarayonida suisid insonning frustratsiyalashgan (amalga oshirilmagan va qondirilmagan) psihologik ehtiyojlariga javob reaksiyasi sifatida etakchi va to'ldiruvchi omillar bilan ko'rib chiqiladi.

Suisidal faollik namoyon bo'lgan o'smirlar shaxsining motivatsiyali-ehtiyojli sohasini o'smirlik yoshidagi suisidal xulq-atvorni tahlil etish (chunki, keyingi vaqtlarda suisidning "yosharish" tendentsiyasi yaqqol namoyo bo'lmoqda) bilan kengaytirish orqali tizimli o'rganishga intilish hozirgi vaqtda jamiyatda sodir bo'layotgan suisid hodisalarini tushinishda zarur va muhim hisoblanadi.

Suisidal urinishlarni oldini olish va uning sodir bo'lishi omillari xavfni kamaytirish uchun suisidal xulq-atvorning xususiyatlari va xarakterli belgilarini aniqlash va tadqiq etish zarur bo'lib, suisident shaxsining emosional va motivatsiyali-ehtiyojli sohasini tadqiq etish, suisidal xulq-atvorning psihologik xususiyatlarini o'rganish va aniqlash ilmiy jihatdan qiziqish uyg'otib, suisidal xulq-atvor profilaktikasi uchun xizmat qiladi.

1. O'smirlar suisidal xulq-atvori samarali psihologik diagnostikasi va korreksiya vositalarini, suisidallik darajasini, uning shaxsi va holatini va aniq, chuqur va tezkor diagnostikasini amalga oshirish, natijada aralashuv doirasi, usul va vositalarini aniq tanlash yotadi. "Suisidal xulq-atvor mexanizmi" tuzilmasini bilish suisidal xulq-atvor shakllanishi mexanizmining barcha ijtimoiy-psixologik tarkibini ketma-ket aks ettirib, uning dinamikasini chuqur tushunib etish va diagnostik-korreksiya tadbirlarni shakllantirish imkonini beradi.

2. O'smirlar suisidal xulq-atvori samarali psihologik diagnostikasi va korreksiya vositalari o'zida suisidal xulq-atvorning nafaqat shaxsiy va emosional sohasini, suisidal harakatlarning ijtimoiy-psixologik determinantlarini aniqlash uchun suisidal xavf darajasi va omillarini tadqiq etishni ham qamrab olib, psixopatologik diagnostika doirasidan tashqariga chiqqan holda o'smir suisidal xulq-atvorini psihologik korreksiyaning muhim bo'g'ini hisoblanadi.

3. Kompleks psixodiagnostik tadqiqotda olingan natijalar asosida o'smirning suisidal xulq-atvori va shaxs xususiyatlariga mos keluvchi psixokorreksiyaning individual kursini yaratish va amalda qo'llash mumkin bo'ladi.

4. Psixologik diagnostika amaliyotida sinovdan (aprobatsiyadan) o'tgan metodikalarni qo'llashga asos bo'lib suisidal o'smirlar bilan psixokorreksiya ishlarini amalga oshirishning samarali yo'nalishlarini tanlash uchun suisidal xavf holatidagi shaxsning xususiyatlari haqidagi keng qamrovli ma'lumotni to'plash zarurligi xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Блейхер В.М., Крук И.В., Боков С.К. Практическая патопсихология. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1996. - 448 с.
2. Попова Н.М., Счастный Е.Д., Корнетов Ал.Н., Дорохова И.Г., Прозументов А.Л. Саморазрушающее поведение, его превенция и психотерапевтическая коррекция // Современные проблемы пограничных и аддиктивных состояний. - 1996. - С. 107 - 108. Г. Усмирлик даврида суицидал хулкнинг психологик коррекцияси хусусиятлари Т
3. Suleymonova To'xtaxon Gaynazarovna O'smirlik davriga xos suisidal xulqning psihologik diagnostikasi va korreksiya Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya Toshkent 2011.
4. Старшенбаум Г.В. Психотерапия острого горя // Социальная и клиническая психиатрия. - 1994. - № 3. - С. 73-77.
5. To'laganova G. Mahkum etuvchi xulq va uning tasnifi // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2004. – № 2. – В. 54-56. (дев пов)
6. Каштан Г.И., Сэдок Б.Дж. Клиническая психиатрия, В 2т. Т. 1. Пер. с англ. - М.: Медицина, 1994. - 672 с.
7. Лакосина Н., Трунова М. Неврозы, невротические развития личности. М.: «Медицина», 1994. - 192 с.
8. Umarov В.М. Bolalar va o'smirlar suitsidining yosh va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: Psixol. ...fanlari nomzodi dis. – Toshkent: TDPI, 1993. – 154 b. (vozrastnyye osoben suitsida detey i podrostkov)

Noila SUYUNOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti magistranti
E-mail: noilasuyunova03@gmail.com

O'zMU katta o'qituvchisi PhD N.Djurayeva taqrizi asosida

A SYSTEMATIC ANALYSIS OF MORTIMER ADLER'S CONCEPT OF EDUCATION AND TRAINING

Annotation

In this article, analyzes Mortimer Adler's concept of education and teaching from a socio-philosophical and philosophical-historical point of view. In addition, this article reveals Mortimer Adler's personal approaches and principles to education and teaching through a comparative and systematic analysis.

Key words: Paideia, organized knowledge, Socratic discussion, education, teaching, intellectual skills.

СИСТЕМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ И ПОДГОТОВКИ МОРТИМЕРА АДЛЕРА

Аннотация

В данной статье анализируется концепция образования и преподавания Мортимера Адлера с социально-философской и философско-исторической точки зрения. Кроме того, в этой статье посредством сравнительного и систематического анализа раскрываются личные подходы и принципы Мортимера Адлера к образованию и преподаванию.

Ключевые слова: Пайдеа, организованное знание, сократическая дискуссия, образование, преподавание, интеллектуальные навыки.

MORTIMER ADLERNING TA'LIM VA O'QITISH HAQIDAGI KONSEPSIYASINING TIZIMLI TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Mortimer Adlarning ta'lim va o'qitish haqidagi konsepsiyasi ijtimoiy falsafiy hamda falsafiy tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Qolaversa ushbu maqolada Mortimer Adlarning ta'lim va o'qitishga doir shaxsiy yondashuvlari va tamoyillari qiyosiy va tizimli tahlil orqali ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Paideia, uyushgan bilim, Sokratik munozara, ta'lim, o'qitish, intellektual ko'nikmalar.

“Hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk kuch ham bu - ilm-fan, ta'lim tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug' istiqbollari, birinchi navbatdagi, ta'lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog'liq”
Shavkat Mirziyoyev

Kirish. Ma'lumki, butun dunyoda ta'lim va o'qitishga birinchi darajali e'tibor qaratiladi. Chunki ta'lim davlat taraqqiyotining mustahkam poydevori bo'la oladi. Har bir yangi innovatsiya va kashfiyotlarning asosiy negizi yaxshi ta'lim va bilimdir. Ta'lim bilim va ko'nikmalarni egallash, ahloq, qadriyatlarni shakllantirish, odatlarni shakllantirish jarayonidir. Ta'lim shaxsning xarakterini, hayotga va boshqa odamlarga bo'lgan munosabatini shakllantiradi. Ta'lim nafaqat bilim olish va ma'lumot to'plash, balki o'rganilgan bilimlarni kundalik hayotda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishdir. Ta'lim shaxsni shakllantirish va ularni o'z jamiyatiga hissa qo'shishga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Umumiy olib qaraganda ta'lim zamonaviy dunyoda muhimligining sabablari quyidagilar deb hisoblaymiz. Tez o'zgarishlarga moslashish ya'ni tezkor texnologik evolyutsiya bilan ajralib turadigan dunyoda ta'lim insonlarni texnologiyadagi doimiy o'zgarishlarga moslashish, raqamli savodxonlik va innovatsiyalarni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'rgatadi. Ta'lim madaniyatlararo xabardorlik va tushunishni rivojlantiradi, tobora o'zaro bog'langan dunyoda bag'rikenglik va turli nuqtai nazarlarga hurmatni shakllantiradi. Ta'lim rivojlanayotgan sanoat va mehnat bozorlari talab qiladigan zarur ko'nikma va bilimlarni berish orqali daromadli bandlikni ta'minlash uchun asos yaratadi.

Ta'lim tanqidiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni yaxshilaydi, bu insonlarning turli sohalarda, jumladan, siyosat, sog'liqni saqlash va moliyada

ongli qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Shuningdek, o'qimishli shaxslar jamoat tashabbuslarida ishtirok etish, ijtimoiy sabablarni himoya qilish va ijobiy o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlash orqali jamiyat, davlat taraqqiyotiga faol hissa qo'shadilar.

Ta'lim shaxsiy o'sishni ta'minlaydi, turli nuqai nazarlar, san'at, adabiyot va intellektual rag'batlantirish imkoniyatlari bilan tanishish orqali hayotni yanada boyitadi va mazmunli qila oladi.

O'zbekistonda ham ta'lim va o'qitish tizimiga yangi islohotlar olib kiritilmoqda. Hurmatli Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev bu masalaga alohida e'tibor qaratib bu borada qonuniy huquqiy asoslar yaratildi. 2020-yil 23-sentabrda yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risidagi” qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Prezident Farmoni, 2023 yil 11-sentyabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston – 2030» strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni kabilar shular jumlasidandir. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risidagi” qonun 3-moddasida ta'lim tushunchasi quyidagicha tavsiflangan. “Ta'lim-ta'lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko'nikmalar berishga, shuningdek ularning umumta'lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko'nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon”[1].

“Yangi O‘zbekistonning asosiy ustuni bilim, ta‘lim va tarbiya bo‘ladi!”-deb ta‘kidlagandilar hurmatli Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev. Darhaqiqat, bilim va ta‘lim jamiyatni, davlatni rivojlangan davlatlar qatoriga kirishida hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Ta‘limning mazmuni va o‘qitishning ilg‘or davlatlar tajribasi bilan tanishish albatta foydadan holi bo‘lmaydi. Shu jihatdan olib qaraganda amerikalik professor, faylasuf va ta‘lim nazariyotchisi Mortimer Adlarning ta‘lim va o‘qitishga doir konsepsiyalari biz uchun qiziq tuyuladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mortimer Adlarning g‘oya va qarashlarining turli tomonlari o‘rganib kelinmoqda. Jumladan Burton Weltman Adlarning Amerika ta‘limida individualizmni sotsializmga qarshi qo‘yish g‘oyalarini tahlil qilgan bo‘lsa, Kevin S. Zayed esa Mortimer Adlarning paradoksi ya‘ni liberal va umumiy ta‘lim o‘rtasidagi farqni, uning Amerika ta‘limidagi oqibatlarini o‘rgandi. Klaudivi Cimpean esa Jon Dui va Mortimer Adlarning ta‘lim falsafalarini ichki izchillik bilan baholaydi, so‘ngra ikki faylasufga nasroniylik nuqtai nazaridan baho beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani yozishda analiz, sintez, umumlashtirish va mantiqiylik, tizimli yondashuv kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Avvalo Mortimer Adlarning shaxsiyati haqida biroz to‘xtalsak, maqsadga muvofiq bo‘ladi. Mortimer Adler amerikalik professor, faylasuf va ta‘lim nazariyotchisi hisoblanadi. U 14 yoshida jurnalist bo‘lishni orzu qilib yozishni yaxshilash uchun Kolumbiya universitetida dars olishga qaror qildi. U yerda ingliz faylasufi Jon Styuart Millning asarlarini o‘qib, falsafaga qiziqib qoladi. J.S. Mill besh yoshida Platonni o‘qiganini bilib, Mortimer Adler falsafiy bilimni kengaytirishga qaror qildi. M. Adler 1920-yillar davomida ishlagan Kolumbiya universitetida psixologiya professori sifatida u G‘arb falsafasi va dini haqida ko‘plab kitoblar, shuningdek, o‘zining falsafiy asarlarini yozdi. U o‘zining falsafiy asarlarida o‘z fikrlarini barcha o‘quvchilarga yetkazish maqsadida akademik jarangli tildan qochgan. Bu amaliyot uning “falsafa hammaning ishi” degan fikriga mos keladi [2]. Mortimer Adler o‘zi ishlagan muassasalarda falsafani o‘rganishni nafaqat mutaxassislar va oliy o‘quv yurtlarida tahsil olganlar uchun emas, balki barcha odamlar uchun ochiq, tushunarli qilishga e‘tibor qaratadi. Masalan, u Aspen institutida biznes rahbarlariga falsafadan dars beradi. Mortimer Adler zamonaviy klassik mutafakkirlardan biri edi. U “Buyuk kitoblar” harakatidagi ishtiroki, xususan, 1950-1960-yillarda “Britannica ensiklopediyasi”ning “G‘arbiy dunyoning buyuk kitoblari” turkumiga muharrirligi bilan mashhur bo‘lgan. U 1974 yilda Britannica Ensiklopediyasi (<https://www.britannica.com/>) muharrirlar kengashining raisi bo‘ldi va 1982 yilda klassik ta‘limning XX asr boshidagi eng buyuk qayta bayonotlaridan biri bo‘lgan “Paideia” taklifini chiqardi.

Lekin u nafaqat yoshi ulug‘ mutafakkirlarning buyuk g‘oyalari haqida yozgan, balki shu qadimgi g‘oyalari asosida o‘ziga xos ko‘plab ajoyib g‘oyalarni ham yaratgan. U buyuk mutafakkirlarning fikrlari haqida kitoblar va maqolalar yozdi va ularning g‘oyalari zamonaviy odamlar sifatida biz uchun foydali bo‘lgan fikrlarga aylantirdi va qayta shakllantirdi. Zero uning ushbu fikrlari butun hayoti davomida nimaga intilib yashaganini bayon qiladi nazdimizda. “Donolik odatda inson ongining eng yuqori yaxshiligi deb tan olinadi” [3].

Adler o‘zini buyuk g‘oyalar va liberal san‘atlarni qanday o‘rgatish kerakligi haqida o‘ylashga bag‘ishladi. Uning ta‘lim tafakkuriga qo‘shgan eng katta hissalaridan biri - "Uch ustun"- o‘qitish va o‘rganishning ta‘lim taksonomiyasi. Adlarning "Uch ustun" taksonomiyasi - ta‘lim va o‘qitishning uchta usuli - ta‘limning uchta asosiy yo‘nalishini aniqlaydi: bilimlarni egallash, ko‘nikmalarni rivojlantirish va g‘oyalar va

qadriyatlarini tushunish. So‘ngra ta‘lim va o‘qitishning ushbu usullarining har biri o‘qituvchi va o‘quvchining harakatlarida, ta‘limning maqsad va vazifalarida hamda o‘quv dasturining turli tarkibiy qismlarida qanday amalga oshirishini tushuntiradi. Adlarning asosiy tushunchasi quyidagicha: biz o‘rgatgan narsa bizning qanday o‘rgatishimizni belgilaydi. Bu uydak maktab ta‘limini berayotgan va o‘qitayotgan onaga ham, sinf o‘qituvchisiga ham tegishli, ammo buni amalga oshirish usuli har xil bo‘lishi aniq. Ta‘lim uchta urg‘uni o‘z ichiga oladi: nimani bilish, qanday qilib bilish va nima uchun ekanligini bilish. U birinchi navbatda nima o‘rgatish va uni qanday o‘rganish mumkinligiga e‘tibor qaratadi. Talabalarimiz uchun maqsad uyushgan bilimlarni (nima) egallash bo‘lsa, o‘qituvchining pedagogik usuli birinchi navbatda didaktik bo‘ladi. Bu ko‘pincha ma‘ruza shaklida bo‘ladi, lekin o‘qituvchining bevosita ko‘rsatmasini o‘z ichiga olgan boshqa shakllarni ham olishi mumkin. Bu jarayonda qandaydir ta‘lim matni ham rol o‘ynashi mumkin, lekin bolaga matndan kerakli narsani olishga yordam berish uchun bo‘lsa ham, o‘qituvchi asosiy rolni o‘ynamaydi. Va bu jarayon talaba tomonidan shunchaki passiv bo‘lmaydi; bunda talabaning ishtiroki tinglash, javob berish va yodlash kabi turli xil mnemonik harakatlarni (xotiradan foydalanishdan iborat faoliyat) o‘z ichiga oladi. Barchamiz, hatto eng keksa o‘rganuvchilarimiz ham yangi bilimlarni o‘rganishga duch kelamiz va buni amalga oshirish usuli bir xil bo‘lib qoladi. Bizga uni o‘rgatish uchun o‘qituvchi (ba‘zan kitob shaklida) kerak bo‘ladi. Biz yaxshi o‘rganishimiz uchun shug‘ullanishimiz kerak bo‘lgan ba‘zi faoliyatlar mavjud.

Fanlar bo‘lgan sub‘ektlar (eski ma‘noda "uyushgan bilimlar organlari") bu yondashuvga mos keladi. Xristianshunoslik, tabiiy fanlar va tarix, adabiyot va falsafaga oid insoniy fanlar uyushgan ma‘lumotni olishni o‘z ichiga oladi. Talabalarimiz uchun maqsad intellektual ko‘nikmalarni (qanday qilib) rivojlantirish bo‘lsa, u holda o‘qituvchining pedagogik urg‘u o‘quvchini o‘rgatishda bo‘ladi, ya‘ni o‘qituvchi o‘quvchiga muayyan operatsiyalarni o‘zlashtirishda samaraliroq yordam beradigan rolni bajaradi. O‘qituvchining roli hali ham ko‘rsatma, lekin talaba bilan birga bo‘lishni o‘z ichiga oladi: harflarni shakllantirishdagi xatolar va ularni qanday tuzatishni ko‘rsatish, o‘quvchining matematik bosqichlarida tuzatilishi kerak bo‘lgan muammolarni aniqlash va uning ishi qanday bo‘lishi mumkinligini ko‘rishga yordam berish kabilardir. Ko‘nikmalarni o‘stirishda o‘quvchining faoliyati mashq qilish, ko‘rib chiqish va qo‘llashni o‘z ichiga oladi, bu esa o‘zlashtirishga olib keladi.

Shunga qaramay, barcha fanlar muayyan tartib-qoidalarni o‘zlashtirishni o‘z ichiga oladi, lekin boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladiganlar eng muhim va asosiy hisoblanadi; ular talaba o‘rganishi kerak bo‘lgan keyingi ko‘nikmalarning asosidir. San‘at bo‘lgan mavzular bu yondashuvga mos keladi. Arifmetika, geometriya, algebra va hisob bilan bir qatorda o‘qish, hisoblash, rasmiy grammatika va keyinchalik mantiq va ritorika asosiy san‘atdir. Bu yondashuv musiqa va tasviriy san‘atiga ham tegishli bo‘ladi. Talabalarimiz uchun maqsad g‘oyalar va qadriyatlarini tushunish (nima uchun) bo‘lsa, o‘qituvchining pedagogik urg‘u savol-javob va muhokamaga qaratiladi. O‘qituvchi baribir mas‘ul bo‘ladi, lekin o‘quvchilardan o‘qituvchi ularga duch kelishi mumkin bo‘lgan g‘oyalar va qadriyatlarga nisbatan o‘z munosabatini bildiradi va talabalarga buyuk mutafakkirlar tomonidan muhokama qilingan g‘oyalarni yaxshiroq idrok etish, hukm qilish va baholashni o‘rganishga yordam beradi. Agar yaxshi deb topilsa, o‘qituvchi talabalarga g‘oyalar nima uchun yaxshi ekanligini va agar yomon bo‘lsa, ularda nima noto‘g‘ri ekanligini tushuntirishga yordam berishi kerak. Agar to‘g‘ri deb topilsa, o‘qituvchi talabalarga nima uchun ular haqiqat ekanligini va agar noto‘g‘ri bo‘lsa, nima

uchun muvaffaqiyatsizlikka uchraganligini tushuntirishga yordam berishi kerak. Shunga qaramay, o'qituvchining roli hali ham muhim, ammo u ko'proq savol berish, tortishish va qayta ifodalashni o'z ichiga oladi. G'oyalar va qadriyatlarini tushunishda talabalar nafaqat o'qiganlaridan g'oyalar va qadriyatlarini qanday chiqarishni, balki qaysilarini qabul qilish kerakligini va ularni qanday qilib o'zlari qilish kerakligini o'rganadilar. G'oyalarni tushunish asosan adabiyot, tarix va falsafaning hududidir. Biz boshqa fanlar orqali bilamiz, lekin ular orqali ko'ramiz. Ushbu fanlar - gumanitar fanlar orqali biz aql ko'zi (falsafa tushunchalari) va tasavvur ko'zi (adabiyot va tarixning aniq namunalari) orqali g'oyalar va qadriyatlarini tushunishga erishamiz.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, Adler psixologik rivojlanishga e'tibor qaratmasa ham, bu uch rejimning nisbiy ahamiyati o'quvchilar rivojlanishining turli bosqichlarida o'zgaradi. Umuman olganda, talabaning yoshi ulg'ayishi va intellektual jihatdan yetuk bo'lishi bilan o'zgarib turadigan ustuvorlik nisbati mavjud. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, o'quvchi qanchalik yosh bo'lsa, u bilimlarni o'zlashtirishga shunchalik e'tibor qaratadi, yetuk bo'lsa g'oya va qadriyatlarini chuqurroq tushunishga e'tibor kuchayadi.

Shu bilan birga, ta'limning har bir ustuniga nisbatan e'tibor talabaning yoshiga qarab o'rganilayotgan mavzuga bog'liq bo'ladi. Bundan tashqari, individual fanlar tabiiy ravishda yoki bu usullarning ustuvorligini ta'minlashga yordam beradigan bo'lsa-da, bu urg'ularning barchasi, qaysi yoshda bo'lishidan qat'iy nazar, ma'lum darajada barcha fanlarda mavjud bo'ladi. Boshqacha aytganda, ma'ruza buyuk adabiyotni o'qitishda hech qachon o'z o'rnini yo'qotmaydi, aksincha, hatto boshlang'ich bilimlarni o'zlashtirish jarayonida ham Sokratik usullar ishtirok etadi. Bilimlarni o'zlashtirishda yodlash va mashq qilish mavjud; didaktik o'qitishda takrorlash va o'zlashtirish mavjud. Shunga qaramay, Uch ustunda qo'llaniladigan farqlar klassik o'qituvchilarga qanday o'qitish haqida o'ylash uchun ajoyib paradigma beradi. Mortimer Adler falsafa asosiy davlat maktablari o'quv dasturining bir qismiga aylanishi kerak deb hisoblagan ko'p yillik tadqiqotchi. Uning fikricha, ta'lim asosan hamma uchun bir xil bo'lishi kerak, chunki bolalarning "odamlarga o'xshashligi... har bir bola turning barcha vakillari uchun umumiy bo'lgan barcha farqlovchi xususiyatlarga ega ekanligini anglatadi". (Paideia, 43-bet) Amerika davlat maktablari bo'yicha o'z qarashlarini bayon etgan Paideia taklifida Adler bolalar uch xil bilimga ega bo'lishlari kerakligini aytdi: uyushgan bilim, intellektual ko'nikmalar va g'oyalar va qadriyatlarini tushunish[4]. Ushbu bilim turlarining har biri uchun har xil o'qitish uslubi mavjud. Uyushtirilgan yoki faktik bilimlar ma'ruzalar orqali, intellektual ko'nikmalar murabbiylik va nazorat ostidagi amaliyot orqali o'rgatiladi, g'oyalar va qadriyatlarini tushunish Sokratik munozara va savol berish usuli orqali o'rgatiladi. Uning nazarida ta'lim uchta maqsadga xizmat qilishi kerak: bo'sh vaqtdan unumli foydalanishni o'rgatish, odamlarni axloqiy yo'l bilan rizq topishga o'rgatish va demokratik davlatda odamlarni mas'uliyatli fuqaro bo'lishga o'rgatish. Uning fikricha, har bir insonda ana shu uch narsani qilish uchun tug'ma qobiliyat bor va ta'lim, avvalambor, insonlarni umrbod ta'lim oluvchi bo'lishga tayyorlashi kerak. Uning fikricha, ta'lim hech qachon tugamaydi - 60 yosh har kim o'zini chinakam "ma'lumotli" deb da'vo qilishi mumkin bo'lgan eng erta yoshdir va faqat o'z hayotini o'rganishga bag'ishlagan bo'lsa.

Falsafa va san'at Adlarning ta'lim qarashlarida markaziy o'rin tutadi. U har bir bola matematika, tabiatshunoslik, tarix, geografiya, o'leov va boshqa fanlarni quyi sinflarda o'rganishi kerak, deb hisoblasa-da uning o'rta maktab va kollejlarda uchun rejalarini o'quvchilarning badiiy adabiyot, she'riyat, dramaturgiya, san'at va shunga o'xshash fanlardan iborat bo'lishi kerak edi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Mortimer Adler hamma bir xilda, G'arb falsafasiga asoslangan haqiqatni anglash yo'lida tarbiyalanishi kerak degan g'oyani ilgari surgan edi.

Mortimer Adler Qo'shma Shtatlardagi barcha davlat maktablari uchun reja yozgan bo'lsa-da, uning g'oyalari kollej darajasida eng ko'p ta'sir ko'rsatdi. 1920 va 1930-yillarda Adlarning klassik ta'limning ahamiyatiga bo'lgan ishonchi ko'plab Amerika kollejlari va universitetlarini G'arb falsafasi va adabiyotining asosiy asarlariga yo'naltirilgan talab qiladigan sinflarning o'zagi - "Buyuk kitoblar" dasturlarini qabul qilishga olib keldi. Kolumbiya universiteti, Adlarning o'qish joyi bo'lgan ushbu dasturning bugungi kungacha davom etadigan shaklini qabul qildi: barcha bakalavrlar "G'arb adabiyoti durdonalari" bo'yicha bir yil va "Zamonaviy sivilizatsiya durdonalari" bo'yicha yana bir yil dars o'tishlari kerak. Bundan tashqari, talabalar "G'arb san'ati durdonalari" fanidan bir semestr va "G'arb musiqasi durdonalari" fanidan bir semestr o'qishlari kerak. Ko'pgina boshqa kollejlarda Adlarning g'oyalaridan ilhomlangan Buyuk Kitoblar dasturining ba'zi shakllaridan foydalanadilar.

Boshlang'ich va o'rta ta'limda Adlarning G'arb falsafasining buyuk kitoblari haqidagi g'oyalari hozirgi bolalarning ta'lim-tarbiyasidan ko'ra o'tgan avlodlar tarbiyasiga ko'proq ta'sir qilgan ko'rinadi. G'arb adabiyoti yoki falsafasining buyuk asarlarini o'qishni o'z ichiga olgan har qanday adabiyot o'quv dasturiga Adlarning g'oyalar turi ma'lum darajada ta'sir qilgan deb aytish mumkin. Yuqorida ta'kidlanganidek, kiber arenadagi tashviqot hukumatlar tomonidan boshqa mamlakatlarning siyosiy, iqtisodiy yoki harbiy sharoitlariga urush quroli sifatida ta'sir qilish uchun foydalanilayotganini isbotlaydi. Hukumatlar yolg'on ma'lumotlarni tarqatish va ijtimoiy fanlarning aqlli taktikalarini qo'llash orqali bostirib kirish, aldash va nazorat qilish maqsadida yashirin onlayn operatsiyalarni amalga oshirmoqda.

Xulosa va takliflar. Mortimer Adlarning ta'limga doir ushbu qarashi biz uchun qimmatli deb hisoblaymiz. Ta'lim - bu inson bo'lish nimaning anglatishini to'liqroq ifodalash va bu jarayon judayam qiziqarli. Ta'lim yaxshi amalga oshirilsa, insonni baxtli bo'lish uchun zarur bo'lgan narsalar bilan qurollantiradigan intellektual va ahloqiy fazilatlarini ta'minlaydi va rivojlantiradi. Ta'lim, eng yaxshi holatda, bizga hayot boyliklariga intilish va o'z navbatida yaxshi hayot kechirish imkonini beradi. Bu bizga qanday qilib yaxshi yashashni o'rgatadi[5].

Mortimer Adler o'qitishni ta'limdan ajratdi. Ta'lim kengroq intellektual rivojlanishga qaratilgan bo'lsa, o'qitish ko'proq ixtisoslashgan va mahoratga yo'naltirilgan. Biroq, Adler tanqidiy fikrlash va bilimga intilish tamoyillari ta'lim va o'qitishning asosi bo'lishi kerak deb hisoblardi. Adlarning konsepsiyalari intellektual fazilatlarini rivojlantirish, o'rganishga bo'lgan muhabbatni kuchaytirish, shaxslarni mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirish, shu bilan bir qatorda faol jamiyatga hissa qo'shish muhimligini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Sh.M. Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqidani. <https://president.uz/oz/lists/view/3864>
2. Martin Cothrad How to Teach: Mortimer Adler's "Three Pillars" Revised .2 April 2020.
3. Adler M. The Paideia Way of Classical Education, by Robert M. Woods. - Classical Academy Press, 2019.

4. The Reform of Public Schools. Mortimer Adler. The Center Magazine of the center for the Study of Democratic Institutions, September-October 1983.
5. <https://sciencetheory.net/mortimer-adler/>
6. Mortimer Adler: The Paideia way of classical education. Robert M. Woods, Phd. Classical Academic Press.
7. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 23 sentabr 2020.
8. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/06/19/lidep/>
<https://www.britannica.com/biography/Mortimer-J-Adler>
10. PF-158-сон 11.09.2023. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida
11. <https://www.lex.uz/uz/docs/-6600413>.

Jonibek TANIKULOV,
Samarqand davlat universiteti Urgut filiali o'qituvchisi, PhD
E-mail: jtaniqulov140@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti dotsenti I.Siddiqov taqrizi asosida

JAMOATCHILIK FIKRINI O'RGANISH METODOLOGIYASI (MEDIA AXBOROT TIZIM MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqolada jamoatchilik fikri shakllanishiga bevosita ta'sir etuvchi media axborot vositalari imkoniyatlari, ular tomonidan qo'llanilayotgan uslublar, amalga oshirish mexanizmlari, OAVning shaxs ongini boshqarishga yo'naltirilgan metodologiyasi mazmun-mohiyati ochib berilgan. Bundan tashqari, media axborot yetkazuvchi elementlar o'rtasidagi funksional integratsiyalashuv jarayonlari tezlashuvini keltirib chiqaruvchi omillar – falsafaning alohidalikdan umumiylikka va undan xususiylikka o'tish kategoriyasi asosida qiyosiy tahlil etilib, jamiyatda pozitiv jamoatchilik fikrini shakllantirishga xizmat etuvchi media axborot tizimini tashkillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

МЕТОДОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ СМИ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ)

Аннотация

В данной статье раскрываются возможности СМИ, непосредственно влияющие на формирование общественного мнения, используемые ими методы, механизмы реализации, содержание методологии СМИ, направленной на управление сознанием личности. Кроме того, проведен сравнительный анализ факторов, способствующих ускорению процессов функциональной интеграции между медиа – информативными элементами на основе категории философии перехода от единичного к общему и от частного к частному, разработаны предложения и рекомендации по организации медиа-информационной системы, служащей формированию позитивного общественного мнения в обществе.

Ключевые слова: Общественное мнение, методика его организации, управления и контроля, элементы влияния СМИ, потребители информации, информация, ориентированная на интересы, дезинформационная информация, опрос общественности, маскирующая информация, информационный текст, позитивное общественное мнение.

METHODOLOGY OF PUBLIC OPINION STUDY (ON THE EXAMPLE OF MEDIA INFORMATION SYSTEM)

Annotation

This article reveals the possibilities of the media, which directly affect the formation of public opinion, the methods used by them, the mechanisms of implementation, the content of the methodology of the media aimed at managing the consciousness of the individual. In addition, a comparative analysis of the factors that accelerate the process of functional integration between the media elements - the transition of philosophy from individual to general and from specific to specific, and proposals and recommendations for the organization of a media information system to form a positive public opinion in society.

Kalit so'zlar: Jamoatchilik fikri, uni tashkillashtirish, boshqarish va nazorat qilish metodologiyasi, media ta'sir elementlari, axborot iste'molchilari, manfaatlarga qaratilgan axborot, dezinformasion axborot, jamoatchilik so'rovi, niqobli axborot, axborot matn, pozitiv jamoatchilik fikri.

Kirish. Media axborot vositalari jamiyat ijtimoiy hayotiga kirib kelishi – jamoatchilik e'tiborini bir nechta muhim ijtimoiy masalalarga qaratilishiga olib keldi. Birinchisi, insonlar media axborot vositalaridan nafaqat davlat ishlariga oid faktik ma'lumotlarni oladi, balki “axborot iste'molchilari” bo'lmish jamoatchilik yangiliklarda o'ziga qiziq bo'lgan savollarni ham ma'lumotli, ham tasviriy hamda psixologik tomonlama “hazm” etadi. Masalan, gazetalar kundalik yangiliklardagi mavzularning dolzarbligi haqida ko'plab ma'lumotlarni taqdim etadi. Televideniye yangiliklarning muhimlik tomonlariga oid ko'plab maslahatlarni taqdim etadi.

Media axborot kontenti yetarli darajadagi ma'lumotlarni “aralashtirish”, “xaoslashtirish” asosida bir tizim bo'ylab, turli janrlarda taqdim etadi. Buning yaxshi tomoni shundaki, bitta platformada ham ma'lumotli hamda tasviriy axborotlarni olish mumkin. Ammo jamoatchilik ongiga salbiy ta'sir etish imkoniyati ham aynan “media axborot kontenti” doirasiga kiradi. Chunki, ushbu platformada “xolis axborot”, “manfaatlarga qaratilgan axborot”, “jamoatchilik fikriga ta'sir etishni maqsad qilgan axborot”, “jamoatchilik fikrini shakllantiruvchi axborot”, “jamoatchilik

fikriga dezinformasion axborot”ni yetkazuvchi ma'lumotlar ombori mujassam etilgan. Yoki Valter Lippmanning “Public Opinion” asarida keltirib o'tilganidek, ommaviy axborot vositalari bizga aytishga qaror qilgan narsalarga asoslanib, u “e'tibordan chetda, ammo ko'z o'ngimizdagi dunyo sifatida gavdalanadi”[1]. Ushbu fikr maqolada ommaviy axborot vositalarining ustuvor yo'nalishlari jamoatchilikning ustuvor yo'nalishlariga kuchli ta'sir ko'rsatishi misolida tadqiq etilgan bo'lib, ommaviy axborot vositalarining kun tartibidagi muhim unsurlari jamoatchilik ongida gavdalanishi bilan ahamiyatligi ko'rsatilgan.

Muhokama va tahlil. Media axborot vositalarining jamoatchilik fikriga ta'sirini o'rganayotganda tadqiqotchilar (ko'proq ijtimoiy soha olimlari) odatda jamoaviy, ya'ni umumiy muammolarga e'tiborni ko'proq qaratishadi. Bu albatta muammoga kompleks yondashuvni ko'rsatadi, ammo ko'p holatlarda asosiy masala chetda qolib ketishiga ham olib keladi. Shu sababli “ijtimoiy soha tadqiqotchilari ko'rsatgan ilmiy yangiliklar” aniq fan soha vakillari tomonidan “umumiylikka asoslangan noaniqlik” deb baholanadi. Agar muammoga aniq rejali yondashuv ilgari surilsa, keng jamoatchilik tomonidan berilgan ijtimoiy baholar ham

o'zgarishi mumkin. Buning uchun muammoga yondashuvning uslubiy jihatini o'zgartirish kerak bo'ladi. Bular qo'llayotgan metodlar dunyo jamoatchiligi tomonidan ijobiy qabul qilinmoqda. Quyida ularning ayrimlari haqida keltirib o'tamiz:

Gallup International uzoq vaqt davomida "Gallup International" o'z obro'sini butun dunyo bo'ylab mustaqamlab kelmoqda. Asosiy tadqiqotlari – jamoatchilik nimani o'ylashlari va his qilishlari bo'yicha tegishli, o'z vaqtida va istiqbolli tadqiqotlarni olib borishga qaratilgan bo'lib, so'rov uslubida olingan mukammal ma'lumotlar asosida ob'yektga (so'rov maqsadi) nisbatan jamoatchilik fikri qay darajada shakllanganligini ko'rsatuvchi ma'lumotlar taqdim etadi.

"Gallup International" so'rovnoma olib borishda quyidagi kriteriyalarga asosiy e'tiborni qaratadi:

– Gallup mamlakatning barcha hududlarida yashovchi 18 va undan katta yoshdagi fuqarolari bilan ikki rejali (ramkali dizayndan foydalangan holda) intervyu oladi, unda shahar va mobil telefon raqamlaridan foydalaniladi. Gallup tasodifiy raqamni terish usullaridan foydalangan holda stasionar va mobil telefon raqamlarida qo'ng'iroqni amalga oshiradi. Gallup stasionar respondentlarni har bir xonadondan qaysi a'zoning keyingi tug'ilgan kuni bo'lishiga qarab tasodifiy tanlaydi. Gallup asosan ko'p millatli davlatlarga hududiy kesimda, ya'ni shu hudud tub aholisi so'zlashadigan tilida respondentlar bilan intervyu o'tkazadi;

– har bir so'rov uchun so'rovda qatnashgan 18 va undan katta yoshdagi respondentlar soni "Gallup US Poll" faoliyati davomida o'zgartirilib boriladi. Masalan, 2008-2012-yillarda Gallup kuniga taxminan 1000 ga yaqin AQSH fuqarolaridan intervyu olgan bo'lsa, 2013-2016 yillar mobaynida kuniga taxminan 500 ga yaqin amerikalik tadqiqotga jalb etilgan respondentlar bilan so'zlashgan. 2017-2020 yillarda Gallup haftasiga taxminan 1500 tadqiqot respondentlari bilan so'zlashdi;

– Gallup tadqiqot olib boruvchi asosiy mezonlar: tashkilot asosiy ikkita namunaga, ya'ni stasionar va uyali telefon foydalanuvchilarining teng bo'lmagan tanlash ehtimoli hamda javob bermaslik va ikki marta qamrovini tuzatish uchun namunalarni o'lchash prinsipiga tayangan holda ishlaydi[2]. Gallup, shuningdek, respondentlarning jinsi, yoshi, irqi, millati, ma'lumoti, mintaqasi, aholi zichligi va telefonidan foydalanish holati (faqat uyali telefon, faqat stasionar, ikkalasi va asosan uyali telefon) bo'yicha ko'rsatkichlariga ham e'tibor qaratadi.

Tahlil. Gallup tadqiqot markazining ushbu "so'rov o'tkazish" metodining ahamiyatli jihati shundaki, media axborotdan foydalanuvchi respondentlar bugungi kunda son jihatidan juda ko'p tarmoqlardan foydalanmoqda. Odatda bu holatda "jamoatchilik fikri shakllanishiga media axborot ta'siri qanday kechmoqda?" kabi savollarga javob topish qiyin kechadi. Agar Gallupning so'rov o'tkazish uslubidan foydalangan holda tadqiqot olib borilsa, bir nechta tarmoqlar kesimida olib qaralganda ham natijalar o'rtasidagi korrelyasion aloqadorlik topiladi. British Institute of Public Opinion tadqiqot uslubidan kelib chiqqan holda quyidagi tamoyillarga asoslanib o'z xulosalarini e'lon qiladi:

– so'rov o'tkazishda ikkita asosiy prinsipga amal qilinadi: qaysi odamlar bilan so'zlashish va ularga qanday savollar berish kerak! Bu tanlovlar oddiy ko'rinadi, lekin ikkalasi ham oddiy emasligi aniq. Chunki, tanlagan strategiyalar javoblarga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin;

– oddiy tasodifiy tanlamalar ikkita muhim xususiyatga ega: har bir shaxs tanlamaga qo'shilish uchun tasodifan tanlanadi va populyasiyaning har bir a'zosi namunaga qo'shilish uchun teng imkoniyatga ega bo'ladi. – so'rovning o'ziga xos xususiyatlariga, ya'ni tadqiqotchilar va amaliyotchilarning respondentlarga qanday savollar berishiga asosiy e'tibor beriladi. So'rovlarda savollarning

so'zlashuvining ta'siri haqida ko'p narsa berishi inobatga olingan holda savolnoma tuziladi. Shu orqali berilgan savollar va ularni berish tartibi olingan javoblarga qanday ta'sir qilishi nazorat qilinadi;

– tadqiqotchilar va amaliyotchilar so'rov o'tkazish namunasini chizish va namunani yig'ish jarayonlari o'rtasida yuzaga keladigan nomutanosibliklarni hisobga olish usullarini ishlab chiqadilar. So'rovda qatnashish uchun tanlangan respondentlarning hammasi ham intervyu olishga rozi yemasligi inobatga olingan holda reja tuziladi va uning muqobil variantlari ishlab chiqiladi[3].

Tahlil: bunday metod orqali "jamoatchilik fikri shakllanishiga media axborotning ta'sir kuchi qanday bo'lmoqda?" kabi savollarga aniq javob olish mumkin. Masalan, "British Institute of Public Opinion" uslubidan foydalangan holda: "sizga ushbu platformadan foydalanish yoqadimi?" sarlavhasi ostida mantiqan bir birini to'ldiruvchi qisqa, ammo son jihatidan ko'p miqdordagi savolnoma beriladi. Respondent ushbu qisqa ammo uzun savolnomaga "boshida qiziqish", "keyinroq zerikish", "undan so'ng toliqish" va nihoyat "aniq" javob beradi. Chunki, "British Institute of Public Opinion" tadqiqot metodining mohiyati shunday natija olishga qaratilgan.

Ingliz faylasufi va iqtisodchisi Jeremi Bentam shunday fikrni ilgari suradi: qonun chiqaruvchi (Senatning yuqori va quyi palatasi) organlar hal etishi qiyin kechuvchi eng katta muammo "jamoat fikrini murosaga keltirish"dir. Shu sababli ular chiqarayotgan qonunini jamoatchilik e'tirozsiz qabul qilishiga erishish uchun "egiluvchanlik" siyosatini olib boradilar. Zarurat tug'ilganda jamoatchilik fikriga bo'ysunadilar[4] ham deydi. Uning bu fikridan ham bilish mumkinki, jamoatchilik fikri nafaqat qonunlarni ishlab chiquvchi organlar faoliyatini nazorat qiladi, balki, ularni boshqaradi ham. Ayniqsa, bugungi axborot texnologiyalari rivojlangan jamiyatda media ta'sirining oshishi ortidan kelib chiqayotgan "jamoatchilik so'rovlari" va ularning rezonansi davrida, yanada yaqqolroq kechmoqda.

– Media axborot asosida jamoatchilik fikriga ta'sir etish vositalari sifatida ommaviy kommunikatsiyalar, media psixologiya, media sosiologiyasi, media effektlar, media madaniyatni shakllantirish vizual auditoriya va hokazolarni keltirib o'tish mumkin. Umuman media axborot vositalarining ta'siri inson hayotining ko'plab jabhalariga bilvosita ta'sir etib, ma'lum bir tarzda ovoz berish, individual qarashlar va e'tiqodlarni shakllantirib kelmoqda[5]. Ommaviy axborot vositalarining umumiy ta'siri yillar davomida keskin oshib borgan sari media axborot vositalarining ta'sir territoriyasi ham takomillashib bormoqda.

qilishning yangi usullari va yangi media texnologiyalari[6] ham ortib boraveradi.

– Bugungi kunga qadar media axborot vositalari va uning jamoatchilik fikriga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan bir qancha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, Bryant va Zillmann media effektlarni "ommaviy axborot vositalari orqali muloqotning ijtimoiy, madaniy va psixologik ta'siri"ga[7] bog'lab tushuntirishgan. Perse jamoatchilik fikriga media ta'sirini "ommaviy axborot vositalarining shaxs va jamiyatga ta'siriga bog'lab, uni qanday nazorat qilish, kuchaytirish yoki yumshatish" mumkinligi ustida tadqiqotlar olib borgan[8]. Lang media effektlar "qanday turdagi kontent, qaysi turdagi vosita, qaysi odamlarga, qanday vaziyatlarda ta'sir qilishini" o'rgandi[9]. McLuhan o'zining ommaviy axborot vositalari ekologiyasi nazariyasida jamoatchilik fikriga ta'sir etuvchi media axborot effektlarni "O'rta bu xabardir" deb ta'kidlaydi[10].

Xulosa. Birinchidan, jamoatchilik fikrini shakllantiruvchi media axborot yetkazishga qaratilgan "media tadqiqot" usullari tadqiqot loyihasini amalga oshirishning amaliy proseduralari hisoblanib, ushbu usullar tarkibiga media

ma'lumotni kontent tahlil qilish, so'rovlar, fokus-guruhlar, eksperimentlar va ishtirokchilarni kuzatish orqali ta'sir etish mexanizmlarini ishlab chiqish. Tadqiqot usullarida sinov sub'yektlari ishtirokini ta'minlash yoki media axborot vositalarini tahlil qilishda ob'yekt va sub'yekt aloqadorligini ta'minlar – media axborot tizim metodologiyasining asosi hisoblanadi.

Ikkinchidan, jamoatchilik ongi o'zgarishiga qaratilgan media axborotni tahlil qilish – bu aloqa mazmunini tizimli, miqdoriy tahlil qilish texnikasini o'rganish uchun muhim mexanizm hisoblanib, u kontent tahlilini o'tkazishda duch keladigan muammolarni hal qilishni ta'minlaydi va respondentlar texnikani osongina tushunishlari va qo'llashlari uchun moslashtirilgan metod hisoblanadi. Ushbu metod yordamida qator tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan media xabarlarini transformatsiya qilish, shu orqali bugungi kun talabalarini uchun dolzarb va qiziqarli bo'lgan axborotlarni keng jamoatchilikka yetkazish tizimini ham harakatlantiradi. Uchinchidan, onlayn va ijtimoiy media tadqiqotlari asosan innovatsiyalar sohaning yetakchilari tomonidan qo'llaniladigan uslub bo'lib, uning jamoatchilik fikri

shakllanishiga bog'liqligi shundaki, bu metod yordamida nazariya va amaliyot bo'yicha yig'ilgan media axborotlarni onlayn tadqiqot hamjamiyatlari orqali hamjamiyat panellariga, blog konchiligiga, ijtimoiy tarmoqlarga, mobil tadqiqot paneliga, elektron etnografiya bosqichlariga yetkazish imkoni mavjud. Uning avfzalligi shundaki, media axborot mexanizmlari hisoblangan Twitter, Facebook va YouTube kanallari orqali keng jamoatchilik fikri shakllanishiga xizmat etuvchi axborotlarni tizimlashtirish imkoni mavjud.

To'rtinchidan, jamoatchilik fikrini tashkillashtiruvchi, boshqaruvchi va nazorat shaklini olib boruvchi media axborot tizimi nazariyani amaliyot bilan integratsiyalashtirgan holda media tadqiqotlarida har bir usul doirasida o'tkaziladigan tadqiqot va tadqiqot natijalarini sharhlash bo'yicha bosqichma-bosqich ko'rsatmalar berib borish asnosida, tarixiy voqealarni chuqur muhokama qilish natijasida jamoatchilik fikriga psixologik ta'siri amalga oshiradi. Ushbu uslub matnli (ma'lumotli axborot) usullarga xos bo'lib, media va ommaviy kommunikatsiya tadqiqotlarini olib borishda ham ma'lumotli, hamda vizual axborot yetkazishda katta ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Walter Lippmann, *Public opinion*. New York: Macmillan, 1922, –P.29
2. <https://www.gallup.com/224855/gallup-poll-work.aspx>
3. <https://academic.oup.com/poq/article/85/4/1050/6432522>
4. <https://www.britannica.com/topic/public-opinion/Public-opinion-and-government>.
5. Valkenburg Patti, Peter Jochen, Walther Joseph. (4 January 2016). "Media Effects: Theory and Research". *Annual Review of Psychology*. 67 (1). –P.315-338
6. Impact of media use on children and youth. *Paediatrics & Child Health*. 8 (5). 1-May, 2003. –P.301-306
7. *Perspectives on Media Effects*. Routledge. 1 September 1989
8. Perse. Elizabeth M. (1 January 2001). *Media Effects and Society*. <https://en.wikipedia.org>
9. Lang, Annie (February 2013). "Discipline in Crisis? The Shifting Paradigm of Mass Communication Research: Discipline in Crisis". *Communication Theory*, 23 (1). –P.10-24
10. Em Griffin. *A first look at communication theory*, ninth edition. ny: Mcgraw-hill Education, 2014. –316 p

Shirin TILAKOVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: shirin.tilak@mail.ru

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent M.Ibodova taqrizi asosida

APPLICATION OF VIRTUAL LABORATORY EXERCISES IN IMPROVING THE EFFICIENCY OF BIOLOGICAL SCIENCE TEACHING

Annotation

Innovations in technology have revolutionized the field of education, particularly in science disciplines like biology. Virtual laboratory exercises have emerged as powerful tools for enhancing biology teaching efficiency by providing students with interactive and immersive learning experiences. This article explores the application of virtual laboratory exercises in biology education and discusses their impact on student learning outcomes, engagement, and accessibility. It also addresses challenges and future directions in the integration of virtual laboratories into biology curricula.

Key words: Biology, Virtuality, virtual laboratory, virtual reality, multimedia tools.

ПРИМЕНЕНИЕ ВИРТУАЛЬНЫХ ЛАБОРАТОРНЫХ ЗАНЯТИЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Аннотация

Технологические инновации произвели революцию в сфере образования, особенно в таких научных дисциплинах, как биология. Виртуальные лабораторные упражнения стали мощным инструментом повышения эффективности преподавания биологии, предоставляя учащимся интерактивный и захватывающий опыт обучения. В этой статье исследуется применение виртуальных лабораторных упражнений в образовании по биологии и обсуждается их влияние на результаты обучения, вовлеченность и доступность учащихся. В нем также рассматриваются проблемы и будущие направления интеграции виртуальных лабораторий в учебные программы по биологии.

Ключевые слова: Биология, виртуальность, виртуальная лаборатория, виртуальная реальность, мультимедийные средства.

BIOLOGIYA FANINI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA VIRTUAL LABORATORIYA MASHG'ULOTLARINI QO'LLASH

Аннотация

Texnologiyadagi innovatsiyalar ta'lim sohasida, xususan, biologiya kabi fan fanlarida inqilob qildi. Virtual laboratoriya mashg'ulotlari o'quvchilarga interaktiv va immersiv o'rganish tajribasini taqdim etish orqali biologiyani o'qitish samaradorligini oshirish uchun kuchli vosita sifatida paydo bo'ldi. Ushbu maqola virtual laboratoriya mashqlarini biologiya ta'limida qo'llashni o'rganadi va ularning o'quvchilarning ta'lim natijalari, faolligi va foydalanish imkoniyatiga ta'sirini muhokama qiladi. Shuningdek, u virtual laboratoriyalarni biologiya o'quv dasturlariga integratsiyalash bo'yicha muammolar va istiqboldagi yo'nalishlarni ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: Biologiya, Virtuallik, virtual laboratoriya, virtual reallik, multimedia vositalari.

Kirish. Ayni paytda respublikamizda ta'lim jarayonini takomillashtirish uchun o'quv jarayoni samaradorligini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Amaliyot o'qituvchining dars jarayonida o'quvchilarga bergan bilimlari yig'indisining amaldagi tadbig'idir. Zoologiya fanidan barcha nazariy bilimlar amaliyotda qo'llanilmasa, o'z samarasini bermaydi. Shunday ekan, zoologiya qonuniyatlari, tushunchalar, moddalarning xossalari, ularni hosil qilishni tajribalarga asoslangan holda o'rganish fanni yanada mukammal tadqiq qilishga imkon beradigan omil ekanligini anglash qiyin emas. Hozirgi kunda ta'lim tizimida eng dolzarb muammolardan biri o'quv jarayonini takomillashtirishda innovatsion, axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish va o'quv jarayonining samaradorligini oshirish sohasida ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishdan iborat. Jumladan, biologiya fanini o'qitishda eng dolzarb muammolardan biri o'quv jarayonini takomillashtirishda virtual laboratoriyalardan, virtual demonstratsiyalardan foydalanish va o'quv jarayonining samaradorligini oshirish sohasida uslubiy ishlanmalarni yaratish va ularni ta'lim jarayoniga tadbiq etishdan iborat.

Muhokama va natijalar. O'qitishning an'anaviy usullarida fan bo'yicha olingan nazariy bilimlarni

mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarni hosil qilish uchun xizmat qiluvchi laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarga katta ahamiyat beriladi. Lekin ular aksariyat xolatlarda kutilgan natijani bermaydi. Buning sabablari quyidagichadir:

- laboratoriya stendlarining yetarli emasligi;
- mavjud laboratoriya stendlari zamonaviy uskunalar, qurilmalar va apparatlar bilan ta'minlanmaganligi;
- ko'pchilik laboratoriya stendlarining zamonaviy talablarga javob bermasligi va ma'naviy eskirganligi;
- laboratoriya ishlari va stendlarini mukammallashtirib turish zarurligi;
- ayrim laboratoriya sxemalarini yig'ish uchun ko'p vaqt talab qilinishi sababli o'quvchilar ajratilgan vaqtdan unumli foydalana olmasligi.

Yuqorida keltirilgan kamchiliklarning ko'pchiligini o'quv jarayoniga virtual laboratoriyalarni kiritish yo'li bilan bartaraf qilish mumkin. Virtual laboratoriya (VL) dasturiy kompleks bo'lib, foydalanuvchiga har xil turdagi qurilmalar va tizimlar bilan ishlash ko'nikmalarini xosil qilish va ularni xar tomonlama tadqiq qilish imkoniyatini beradi. Foydalanuvchi VL bilan ishlashi laboratoriya ishlari (LI) deb ataluvchi ayrim seanslar ko'rinishida tashkil qilinadi. Virtual

laboratoriya - tajribalar o'tkazish va fanlarni qiziqarli tarzda o'rganish uchun ideal muxit bo'lib hisoblanadi. Interfaol virtual reallik oddiy eksperimentlar bilan bir qatorda quyida sanab o'tilgan murakkab eksperimentlarni ham o'tkazish imkoniyatini beradi;

- qimmat va murakkab jixozlarni talab qiluvchi eksperimentlar;

- real sharoitlarda o'tkazish qiyin yoki amalda mumkin bo'lmagan eksperimentlar;

- real sharoitlarda katta mablag'larni talab qiluvchi eksperimentlar;

- qisqa vaqt davomida o'tkazilishi zarur bo'lgan eksperimentlar va x.k.

Virtual laboratoriya ishlarini ma'ruza materiallariga qo'shimcha ravishda ma'ruza vaqtida ham namoyish qilish mumki. Bunda ma'ruza va laboratoriya mashg'ulotlari o'rtasidagi vaqt bareri olib tashlanadi, natijada o'qitish samaradorligi va sifati ortadi. Virtual laboratoriyalarni samarali tarzda qo'llash o'qitish sifatini orttirish bilan bir qatorda katta mablag'larni tejash imkoniyatini ham beradi.

Yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarda, laboratoriya mashg'ulotlarining o'quvchilarning aqliy qobiliyati, so'zlash madaniyati, bir-biriga do'stlik, inoqlik munosabatlarini hisobga olingan holda tashkil qilinishi o'quvchilarda bir-biriga yordam, do'stlik, inoqlik hissi uyg'onishiga va bu orqali ularning malaka va ko'nikmalarini egallashlari osonlashishiga olib keladi. Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish, avvalo, o'quvchilarning shu fandan olgan nazariy bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi, turli sifat va miqdoriy reaksiyalarning rang va miqdor o'zgarishi bilan borishi, cho'kma tushishi va gaz ajralishi bilan boradigan tajribalar ularda fanga katta qiziqish uyg'otishi tabiiy biologiyalogiya fanini o'qitishda elektron axborot ta'lim resurslaridan foydalanish. Biologiya darslarida multimedia vositalaridan foydalanish va ularni tatbiq etish davomida o'quv jarayonida o'ziga xos yangi usul vujudga keladi. Ularni o'quv materiallarini ko'rgazmaliligini oshishi, o'quvchilarning bilim samarasini nazorat qilish imkoniyatining paydo bo'lishi,

o'qituvchining o'z ishfaoliyatini yangi uslub va usullar asosida tashkil etishga yondashuvlar bilan bevosita izohlash mumkin. Biologiya darslarida 7-sinfda «Sutemizuvchilar» sinfi haqida ma'lumot beruvchi mavzular hajmi kattaligi va birmuncha murakkabligi bilan umurtqalilar tipining boshqa sinflaridan ajralib turadi. O'rganiladigan mavzularning murakkablashib borishi, hayvon organizmining mukammalashishi bilan ular tanasida organlar, ularning vazifasi ham o'zigaxos tarzda o'zgarib borishi o'quvchini biroz «qiyinab» qo'yadi. O'quvchilarga mavzu yuzasidan ma'lumotlarni kompyuter yordamida qabul qilishga bo'lgan qiziqishlarini va bevosita biologiya dars samaradorligini oshirishda undan foydalanishni hisobga olgan holda, o'zlashtirish qiyin bo'lgan mavzularni kompyuter vositalari asosida tatbiq etish imkoniyatlarini qo'llash orqali dars samaradorligini yanada oshirish mumkin. Biologiya darsligidagi mavzularni belgilab olish, ularni hartomonlama o'rganib, zaruriy materiallar tanlash asosida kompyuterlashgan dars ishlanmalarini dasturlashtirish mumkin. Multimedia vositalarida sutemizuvchi hayvonlar hayotini o'zida mujassam etgan ma'lumotlar jamlanmasi, test topshiriqlari, topishmoqlardan keng foydalanish ham muhimdir. Unga ko'ra har bir o'quv jarayonida mazkur materiallar o'quvchi bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga, uning dars mavzusidan tashqari ham qo'shimcha ma'lumotlar olishiga imkon yaratadi. Tadqiqot ishlari davomida multimedia vositalaridan foydalanish davomida o'quv jarayoni va biologiya darslarining sifat samaradorligi oshganligini o'quvchilarning mavzular yuzasidan olgan bilimlarining sifat ko'rsatkichlarini yuqori darajaga ko'tarilganligi bilan izohlash mumkin. O'quvchilarning dars mobaynida olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishi, o'quvchilarda bilim, malaka, ko'nikma va kompetentlikni rivojlanganligidan dalolat beradi.

Xulosa. Kompyuterlashgan dars jarayonlari nafaqat o'quvchining bilim va ko'nikmalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, balki o'qituvchilarning ilmiy izlanishga va o'z ustida tinimsiz mehnat qilishlariga keng imkoniyatlar yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Tolipova J.O. "Biologiyani o'qitishda innovatsion texnologiyalar" Pedagogika oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik. Toshkent - "Cho'lpon" – 2011 y.
2. Ibodova Mahfuza Namozovna "Improving the methodology of using electronic educational resources in improving the effectiveness of teaching the subject "Zoology" in pedagogical higher educational institutions." Open Access Repository 4.3 (2023): 21-25.
3. Ibodova Mahfuza Namozovna. "Akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishning interfaol va muammoli izlanish metodlaridan foydalanish texnologiyasi." Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 3.4-2 (2023): 125-131.
4. Ibodova Mahfuza Namozovna "Biologiyani o'qitishning interfaol va muammoli izlanish metodlari." Pedagog journal 11.2 (2022): 12-21.
5. Ibodova Mahfuza Namozovna Akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishda integrativ texnologiyalardan foydalanishni tashkil etishning metodik tizimi. Uzluksiz ta'lim . Toshkent . 2023 y. № 6 B- 126-129 bet
6. Ibodova Mahfuza Namozovna Akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishning integrativ texnologiyalarni takomillashtirish O'ZMU XABARLARI ВЕСТНИК НУУЗ ACTA NUUZ MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI ILMIY JURNALI 2023 y 1/12/2 B 93-96
7. Dildora Madjidova. Virtual o'quv laboratoriyada amaliy mashg'ulotlar. –T: "Adabiyot uchunlari", 2017.

UDK: 371.031:681.142.37

Ro‘ziboy TO‘RAYEV,
Termiz davlat Pedagogika instituti o‘qituvchisi
E-mail: turayev.ruziboy@bk.ru
Samandar ABILOV,
Termiz davlat universiteti magistranti
Mirkomil MAMAYUSUFOV,
E-mail: mirkomil3616@gmail.com

TerDPI “Informatika va uni o‘qitish metodikasi” kafedrası mudiri, PhD S.Sattorov taqrizi asosida

METHODOLOGY OF PROFESSIONAL ACTIVITY DEVELOPMENT OF FUTURE PROFESSIONAL EDUCATION TEACHERS

Annotation

The article discusses the concept of competence, competent approach, didactic factors, the main purpose of teaching web programming in school, students' understanding of web technologies, information processing using web technology, the relevance of the problem of teaching secondary school students based on Web programming.

Key words: Professional education, practice-oriented approach, educational practice, practice trajectory, professional activity.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются понятия «практическая деятельность», «практика», «практика», «учебная практика». Представлен практический опыт, полученный будущими преподавателями профессионального образования в ходе практики в вузе, методика его применения в профессиональной деятельности в период профессионального педагогического образования..

Ключевые слова: Профессиональное образование, практико-ориентированный подход, образовательная практика, траектория практики, профессиональная деятельность.

BO‘LAJAK PROFESSIONAL TA‘LIM O‘QITUVCHILARINING KASBIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya

Maqolada "amaliy faoliyat", "amaliy mashg‘ulot", "amaliyot", "o‘quv amaliyot" tushunchalari muhokama qilinadi. Bo‘lajak professional ta‘lim o‘qituvchilarining universitetda amaliy mashg‘ulotlar davomida egallagan amaliy tajribasi ularning professional pedagogik ta‘lim jarayonida kasbiy faoliyada qo‘llash metodikasi keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Professional ta‘lim, amaliyotga yo‘lantirilgan yondashuv, o‘quv amaliyot, amaliyot traektoriyasi, kasbiy faoliyat.

Kirish. Mamlakatimizda ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar doirasida professional ta‘lim tizimida ham bir qator ijobiy o‘zgarishlar, xususan ushbu tizimda raqamli texnologiyalar hamda kommunikatsion vositalardan keng va samarali foydalanish bo‘yicha amaliy ishlar olib borilmoqda. Bu borada, “Professional ta‘lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentabrdagi PF-5812-son Farmoni, 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish, mehnat bozori talablariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ta‘lim sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish, innovatsion ilm-fan yutuqlarini amaliyotga tatbiq etishning samarali mexanizmlarini yaratish orqali mamlakatda ta‘lim tizimini isloh qilish bo‘yicha izchil ishlar amalga oshirilmoqda.

Professional ta‘lim tizimini ilg‘or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, boshlang‘ich, o‘rta va o‘rta maxsus professional ta‘lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, bir qator tadqiqotchilar Yu.B.Kadison, S.Yu.Lanina, L.Z.Tarxan, L.Yu.Useinova, P.I.Frolova, E.R.Sharipova, R.Ishmuhammedov, A.Abdugodirov, A.Pardayev, X.Yusupov va boshqalar professional ta‘lim o‘qituvchilarini kasbiy tayyorgarligini amaliy mashg‘ulotlar asosida rivojlantirish muammosi bilan shug‘ullangan.

Tadqiqot metodologiyasi, tahlil va natijalar.

Talabalarni kasbiy faoliyatga amaliy tayyorlash masalasi har doim professional ta‘limida eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib kelgan. Nazariya va amaliyot o‘rtasidagi munosabatlar muammosi doimo olimlar va o‘qituvchilarni qiziqtirgan. Hatto F.V.Disterveg ham quyidagicha ta’kidladi: “Kasbiy faoliyat nazariyaga amal qilishi kerak, lekin bu bilan shuni tan olish kerakki, nazariyaning qoidalarini talablar har doim ham amaliyotga qo‘llay olmaydi”. Ilmiy-adabiyotlar tahlili jarayonida kasbiy faoliyatni amaliyotga yo‘naltirilgan ta’limning mohiyatiga oid turli xil qarashlarni topish mumkin (A.Pardayev, X.Yusupov, N.M.Andrievskaya, V.I.Bidenko, L.E.Solyankina va boshqalar) [5, 9, 10].

Biz ushbu tadqiqotda F.G.Yalolovning ilmiy nuqtai nazariga amal qilamiz. Amaliyotga yo‘naltirilgan ta‘limni

faoliyat-kompetentlik paradigmasi prizmasidan ko'rib chiqsak, tadqiqotchi asosiy e'tibor amaliy (laboratoriya) tajribani

Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida nafaqat fanlarning nazariy kursini o'rganishda, balki professional egallash jarayonida talabalar o'rtasida kompetensiyalar majmuini shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish alohida o'rin tutadi. Aynan talabalarning amaliy tayyorgarligi professional ta'lim (texnikum va kasb-hunar maktablar) talabalarining o'qitish jarayoni va real ishlab chiqarish sharoitida nazariya va amaliyotning uyg'unligini ta'minlashi kerak. Bo'lajak professional ta'limi o'qituvchilarining universitetda amaliy mashg'ulotlar davomida egallagan amaliy tajribasi professional ta'lim talabalarining dars va darsdan tashqari faoliyatida as qotishi lozim.

Biz OTM axborot tizimlari va texnologiyalari guruhlarini ijodiy qobiliyatlarini rivojlanganligi hamda kasbiy fanlar laboratoriya mashg'ulotlarida kasbiy tayyorgarligini ko'rib chiqamiz. Bizning asosiy maqsad talabalarning kelajakda professional ta'limning amaliy tarkibiy qismi bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirishga bo'lgan intilishlarini namoyish etishdan iborat bo'ladi. Biz talabalarni individual amaliyotga yo'naltirilgan traektoriyani qurishda ijodiy faoliyat, muammoli vazifalar, mantiqiy vazifalar, tadqiqot loyihalari yordamida professional pedagogik jarayonning real sharoitida kasbiy faoliyatni tashkil etish metodlaridan birini faollashtirishdan iborat. Professional ta'limda kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun motivatsion komponentlarni shakllantirish orqali o'rganishning amaliy yo'naltirilgan ob'ektlari va holatlarini loyihalashni ko'rib chiqamiz.

Bugungi kunda ilmiy-pedagogik adabiyotlarda zamonaviy huquqiy normalar doirasida talabalarning amaliy mashg'ulotlarini o'tkazish masalalariga bag'ishlangan asarlar mavjud.

Shunday qilib, mualliflar N. S. Makarkova va E. V. Chernenko talabalarning amaliy mashg'ulotlari strategiyasini ishlab chiqdilar. Unda o'quv jarayoniga kiritilgan tizimli o'zgarishlarning quyidagi yo'nalishlari o'z aksini topgan [1,3,11]:

1. O'quv fanlari va modullarini amalga oshirish jarayonida amaliy mashg'ulotlar o'tkazish.

2. O'quv va ishlab chiqarish amaliyotlarida, shu jumladan ilmiy-tadqiqot ishlarida amaliy mashg'ulotlarni rejalashtirish va amalga oshirish.

3. Talabalarni loyiha faoliyatiga, ko'ngillilik va ijodkorlikka jalb qilish orqali amaliy mashg'ulotlar o'tkazish.

P.I.Frolova amaliy mashg'ulotlar olib borish davrida bo'lajak professional ta'limi o'qituvchilarida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda amaliy mashg'ulotlar jarayonini takomillashtirish maqsadida o'quv jarayonini tashkil etishda muayyan o'zgarishlarni amalga oshirish zarurligini ko'rsatadi [2, 6].

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, amaliyotga oid yangilangan me'yoriy hujjatlarni hisobga olgan holda bo'lajak professional ta'limi o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini takomillashtirish sharoitida amaliy mashg'ulotlarini samarali amalga oshirishning quyidagi yo'llarini ko'rib chiqmoqdamiz. Biz ushbu yo'llarni ko'ramiz: o'quv jarayonini tashkil etishni talabalarning o'quv va kasb-hunar maktablardan tashqari faoliyati nuqtai nazaridan moslashtirish zarurati; Shuni hisobga olish kerakki, kasbiy ta'lim standartiga muvofiq, bo'lajak professional ta'limi o'qituvchisi ushbu turdagi mutaxassislarga qo'yiladigan talablarga javob berishi - ixtisoslashtirilgan ishlab chiqarishga aniq talablarga ega bo'lishi kerak.

Bo'lajak professional ta'limi o'qituvchisi kasbiy komponentidan tashqari, psixologik-pedagogik, uslubiy va didaktik faoliyat ko'nikmalariga ega bo'lishi, ishlab chiqarish ta'lim ustasi va professional o'qituvchisi vazifalarini bilishi va bajara olishi kerak.

O'quv faoliyatini tartibga solish nazariy tayyorgarlik jarayonida amaliy mashg'ulot elementlarini amalga oshirishda bevosita namoyon bo'ladigan nazariy mashg'ulotda amaliy ahamiyatga ega bo'lishda namoyon bo'ladi. Bunday o'zgartirishlar o'quv rejalarini tuzishda hisobga olinadi, kasbiy fanlar va o'quv amaliyot dasturlariga kiritiladi.

Aynan o'quv jarayoniga bunday yondashuv kasbiy rivojlanishda "ko'priki" deb ataladi: u talabalarga nazariy materialni o'zlashtirib, individual amaliy-ta'lim traektoriyasini yaratishga imkon beradi. O'rganilayotgan kasbiy fanlar kelajakdagi kasblarni egallashga ijobiy natija beradi.

Loyiha faoliyatining mahsuli - talabani shaxsiy amaliy pedagogik faoliyati loyihasi va uni amaliyot sharoitida yuqori sifatli amalga oshirish. Ushbu loyiha didaktik va uslubiy ishlanmalardan iborat bo'lishi mumkin, shu jumladan dars rejasi, darsdan tashqari mashg'ulot rejasi va texnologik xaritasi, bitta talaba va guruhning psixologik diagnostikasi rejasi-dasturi, kasbga yo'naltirish bo'yicha ish rejasi. Loyiha topshiriqlari individual xususiyatga ega bo'lishi kerak [7,11].

Tadqiqotchilar L.Z.Tarxan va S.P.Shchurning fikricha, aynan pedagogik amaliyot kasbiy faoliyat jarayonida yuzaga keladigan real pedagogik vaziyatlarni chuqur tahlil qilish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi [1, 2, 7,8].

Shunday qilib, tadqiqotchilarning fikr-mulohazalarini inobatga olgan holda, bizning tushunishimizcha, bo'lajak professional ta'limi o'qituvchisining pedagogik amaliyoti kasbiy faoliyatga alohida e'tibor qaratish lozim, bunda u kasbiy pedagogik mahoratni o'zlashtiradi, tajriba orttiradi, qobiliyatlarini rivojlantiradi, kasbiy-pedagogik tafakkurni oshiradi.

Pedagogik amaliyotda qo'yilgan muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun bo'lajak professional ta'limi o'qituvchilari o'zlarining pedagogik faoliyatini va talabalarning ta'lim faoliyatini samarali rejalashtirishlari zarur. Shu munosabat bilan pedagogik amaliyotning asosiy qoidalaridan biri faoliyatning projektiv komponentini kuchaytirish bo'ladi.

Xulosa. Bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarning kasbiy faoliyatni rivojlantirish uchun o'quv-amaliy mashg'ulotlar bo'yicha tadqiqotlar olib borildi. Bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilariga quyidagilarga e'tibor qaratishi lozim:

Amaliy mashg'ulotlar doirasidagi kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish uchun amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratishda yangi yondashuvlarni amaliyotga oid yangilangan me'yoriy hujjatlarni hisobga olgan holda aniqlash.

Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti talablariga muvofiq, malakali mutaxassisni shakllantirish maqsadida amaliy mashg'ulotlar jarayonida bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini amalga oshirishda o'quv amaliyotining mohiyati va ahamiyatini aniqlash.

Olib borilgan izlanishlar bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarini amaliy tayyorlashga qo'yilgan ilmiy muammosini hal etishning barcha jihatlarini to'liq qamrab olmaydi. Keyingi izlanishlar kelajakdagi professional ta'lim o'qituvchilarini kasbiy pedagogik tayyorlash jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR

1. Gromilov V.I. Oliy ta'lim tizimida o'quv jarayonida talabalarning amaliy mashg'ulotlarini amalga oshirish. Rossiya Federatsiyasi. Zamonaviy ilm-fan va jamiyatning dolzarb muammolari, 2019 yil, 67-71 b.

2. Frolova P.I. Kasb-hunar ta'limi tizimida talabalarining amaliy mashg'ulotlarini amalga oshirish muammolari. *Pedagogika*, 2020, 355-358 b.
3. Kadison Yu. B., Kadison IV Tula menejment institutida talabalarining amaliy mashg'ulotlarining kontseptual asoslari va ND Demidova nomidagi Biznes. *Gumanitar fanlar*, 2021, 21-22 b.
4. Lanina S. Yu. Kasbiy ta'lim magistratura talabalarining amaliy mashg'ulotlarini tashkil etish. PF Lesgaft nomidagi universitetning ilmiy eslatmalari, 2021, 151-155 b.
5. Disterweg F.V. Nemis o'qituvchilari ta'limi bo'yicha qo'llanma. *Xorijiy pedagogika tarixi bo'yicha o'quvchi*. Comp. AI Pisku tomonidan noyabr. Moskva, Prosveshchenie, 1971, 385-444 b. (ida.)
6. “ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА УЗЛУКСИЗ БОШЛАНГИЧ, ЎРТА ВА ЎРТА МАХСУС ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАРНИ ТАСДИҚЛАШ ТЎҒРИСИДА” Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори, 07.08.2020 йилдаги 466-сон.
7. Yangiboyeva G. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA PROFESSIONAL TA'LIM TIZIMI. *INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 6 UIF-2022*
8. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 – yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risidagi Prezident Shavkat Mirziyoyevning 29.04.2019 yildagi PF-5712 son farmoni. www.lex.uz sayti.
9. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – T.: Iste'tod, 2008. -108 – b.
10. Yusupov X. Tizimli innovatsion yondashuv asosida ta'lim sifatini boshqarishning asosiy yo'nalishlari. – T.: Xalq ta'limi, 2019. – 44- b. 4. Omonov B. Ta'lim va milliy taraqqiyot. – T.: Xalq so'zi, 2020. – 2-3 – b. 5. Rahmonov, Oliy ta'lim tizimi: O'zbekiston qanday marralarni ko'zlamog'da? – T.: Xalq so'zi, 2021. – 2-3 – b
11. Тураев Р. Н. (2022). ЭТАПЫ СОЗДАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ЭЛЕКТРОННОЙ СРЕДЫ ВЕБ-ПРОГРАММИРОВАНИЯ. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 157.
12. Norovich, T. R. (2022, March). REQUIREMENTS AND CREATION STEPS FOR AN ELECTRONIC ENVIRONMENT THAT TEACHES GENERAL HIGH SCHOOL STUDENTS WEB PROGRAMMING. In *Archive of Conferences* (pp. 59-61).
13. Norovich T. R. (2022, March). METHODOICAL SYSTEM OF FORMATION OF WEB PROGRAMMING COMPETENCIES OF GENERAL SECONDARY SCHOOL STUDENTS. In *Archive of Conferences* (pp. 56-58).
14. Norovich T. R. (2022). IMPROVING THE USE OF E-LEARNING ENVIRONMENT IN TEACHING WEB PROGRAMMING. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 10(1).

UDK: -930.85

Yorqinjon TUROBOV,
“Renessans ta’lim” universiteti katta o‘qituvchisi
E-mail: yorqinjon.turobov@mail.ru

“Renessans ta’lim” universiteti siyosiy fanlar doktori, professor T.T.Alimardonov taqrizi ostida

EMERGENCE OF ANCIENT STATE DOCTRINE, EVOLUTION OF PHILOSOPHICAL IDEAS IN CENTRAL ASIA

Annotation

This article discusses the early doctrines of the state, politics, law, and power in the ancient Turkic peoples, their essence and content, ideas about the emergence of the state, and the methods of state management.

Key words: East, Avesta, Zoroaster, state, people, family, law, value, tradition, teaching, religion, citizen, leader, ruler, management, servant, theology, rules, science, politics, justice, enlightenment, independence.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ДРЕВНЕГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УЧЕНИЯ, ЭВОЛЮЦИЯ ФИЛОСОФСКИХ ИДЕЙ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В статье рассматриваются ранние учения о государстве, политике, праве и власти у древнетюркских народов, их сущность и содержание, представления о возникновении государства и методах государственного управления.

Ключевые слова: Восток, Авеста, Зороастр, государство, народ, семья, закон, ценность, традиция, учение, религия, гражданин, вождь, правитель, управление, слуга, теология, правила, наука, политика, справедливость, просвещение, независимость.

MARKAZIY OSIYODA QADIMGI DAVLATCHILIK TA'LIMOTLARINING VUJUDGA KELISHI, FALSAFIY G'OYALAR EVOLYUTSIYASI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Qadimgi turkiy xalqlarda davlat, siyosat, huquq, hokimiyat haqida dastlabki ta'limotlar, ularning mohiyati va mazmuni, davlatning paydo bo'lishiga doir g'oyalar va davlatning boshqaruv usullari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Sharq, Avesto, Zardo'sht, davlat, xalq, oila, huquq, qadriyat, urf-odat, ta'limot, din, fuqaro, yetakchi, hukmdor, boshqarish, xizmatchi, teologiya, tuzuklar, ilm-fan, siyosat, adolat, ma'rifat, istiqloq.

Kirish. Har qanday davlat o'z jamiyatining tarixiy, axloqiy va madaniy merosi o'zaklari asosida taraqqiy etadi. Bunday uyg'unlik xalqni o'z rivojlanish taraqqiyotida yangi bosqichlarga ko'taradi, uning istiqbol omillarini kengaytiradi. Qadimiy merosni o'rganish, uning tajribalaridan xulosa chiqarish keyingi avlod taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiladi. Qadimiy turkiy xalqlarda davlat, siyosat, huquq, hokimiyat tushunchalarining vujudga kelishi va xalqning ijtimoiy hayoti ta'limotiga aylanishi jamiyat qadriyatlarining muqim o'rin topgan an'alaridan darak beruvchi hodisa. Davlat xalqning oliy tashkilotchilik va uyushuvchanlikka bo'lgan ehtiyojining natijasi. Davlat faoliyatini idora etishda muayyan bir huquqiy tamoyillarning mavjudligi shu jamiyatdagi madaniy-ma'naviy salohiyatning kamol topganidan dalolat beradi. U xalqning orzu-umidlarini, maqsad-muddolarini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yerdagi hokimiyat va tartibning ilohiy ildizga ega ekanligi haqidagi u yoki bu afsonaviy qarash tegishli davlat tuzilishini barcha uchun majburiy qolip sifatida namoyon etadi. Mana shunday ma'naviy va ma'rifiy qadriyatlarni ifodalagan ulkan ilk merosimiz Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi “Avesto” bo'lib hisoblanadi. Avesto — buyuk huquqiy manba Markaziy Osiyo xalqlarining tarixini Turon zamin hududida shakllangan eng qadim davrni o'rganishda asosiy tarixiy-xuquqiy manba — “Avesto”, ya'ni zardushtiylikning muqaddas kitobidir. “Avesto”da davlat, uni boshqarish va qonunlarning xalqparvar bo'lishi lozimligi haqidagi siyosiy-falsafiy g'oyalar ilgari surilgan. Mazkur tarixiy asarda, avvalo insonning axloqiy komilligi, ma'rifiy yetukligi, ruhiy sog'lomligi masalalari ustuvor qo'yiladi. “Avesto”ning Yasna kitobida Axuramazda

— “Madh ataman ezgu fikrat, ezgu kalom, ezgu amal ila ezgu fikrat, ezgu kalom, ezgu amalni...” [1], deydi. Axuramazda insonlar o'rtasida bo'layotgan munosabatlar o'zaro samimiylik, hurmat, beg'arazlik, yordam va oqibatli bo'lish zarurligiga, yomon fikrlardan xoli bo'lishga ishora qiladi.

Diniy-siyosiy ta'limot sifatida milodiy III asrda Markaziy Osiyoda vujudga kelgan moniylikka musavvir Moniy (216-276) asos solgan. O'z targ'iboti orqali zardushtiylik, xristianlik va buddizm g'oyalarini umumlashtirgan Moniy 276-yilda rasmiy hokimiyat tomonidan qatl etilgan. Uning oromiy (Suriya), mu'tadil fors va so'g'd tillarida yozgan asarlari bizgacha yetib kelgan. Moniyning ijtimoiy-siyosiy qarashlari “Sir-ul asar” (Siru asror kitobi), “Kitob-ul xudo vost tadbir” (Rahbarlik va boshqaruv kitobi), “Shaburkan” (Shapurkan) va boshqa asarlarida bayon qilingan. Milodiy V asrning oxiri VI asr boshlarida Markaziy Osiyoda mazdakiylik deb nom olgan diniy-falsafiy ta'limot yuzaga keldi. Eronning Nishopur shahrida tug'ilgan Mazdak dehqonlar qo'zg'oloniga rahbarlik qilganligi hamda mazdakchilar o'z siyosiy talablarida “z” harfi bilan boshlanuvchi to'rtta narsa “zamin” (yer), “zar” (oltin, boylik), “zo'r” (kuch, hokimiyat), “zan” (xotinning barchaga teng taqsimlanishini talab qilib chiqqanlari tarixdan ma'lum. Ijtimoiy tengsizlikni jamiyatdagi falokat va baxtsizliklar sababi deb hisoblovchi bu ta'limot mol-mulkni umumlashtirishdek utopik g'oyani ilgari surgan. Zaki Vali To'g'on “Umumiy turk tarixiga kirish” [2] nomli asarida tarixiy davrlarda turk tarixining ichki evolyutsiyasi bosqichlari Yunon, Rim, Misr, Hindiston va Xitoyda bo'lgani kabi sivilizatsiyaning buyuk harakatlarini aks etdirganligi hamda uning burilish davrlarida ulkan iz qoldirganligini mudom

shakllangan evolyutsion jarayon sifatida bir butun yaxlitlikda qaraydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqola umumqabul qilingan metodlar – tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, siyosiy-falsafiy tahlil, ketma-ketlik va ilmiy xolislik tamoyillari asosida yoritilgan.

Tahlil va natijalar. Turon zaminida paydo bo'lgan ulkan ilmiy-madaniy meros insoniyat tarixi ibtidosida eng dastlabki hamda qadimiy madaniyat sifatida ilk davlatchilikning falsafiy-g'oyaviy asoslarini yaratishga xizmat qilgan. Turkiy xalqlar tarixiga oid dastlabki yozma manbalardan Avesto bo'lib, diniy va huquqiy normalarni belgilab bergan. "Avesto" falsafasi — insonga xos bo'lgan poklik, ezgu niyat, pokiza tuyg'u, tuproqni muqaddas bilish, Vatanni anglash singari olijanob fazilatlarini yuksak axloqiy me'yorlar va tafakkur tarzi orqali ifoda etadi. Turli g'oyalar, aqidalar avj olgan, ular ta'siridagi odamlar munosabatlari bir-biriga zid bo'lgan, ko'pxudolik shaklidagi g'oyaviy kurashlar ta'sirida taraqqiyot va inson hayoti chigal holga kelib qolgan bir paytda "Avesto" yakkaxudolik g'oyasi ostida maqsadlar mushtarakligi, manfaatlar uyg'unligi, yaxlit jamiyatni vujudga keltirish orqali odamlar o'rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirishga da'vat etuvchi insonparvar falsafa sifatida dunyoga keldi. Abu Rayhon Beruniyning fikricha, "Avesto" ayrim hollarda, hatto, davlat yaxlitligi va birligini ta'minlashda, boshqaruvda umummanfaat va g'oyalar mushtarakligini vujudga keltirishda muhim rol o'ynagan. Bu ayniqsa soseniyalar davri uchun xos xususiyat bo'lgan [3]. "Avesto"da eng muhim masalalardan biri — huquqiy munosabatlarning tartibga solinishidir. Unda inson hayoti va odamlarning ijtimoiy, iqtisodiy munosabatlari ma'lum qonun-qoidalarga asoslangani haqida ma'lumotlar beriladi. Oila va jamoada berilgan so'zdan yoki qasamdan voz kechish, odamlar o'rtasida tuzilgan ahdnomani buzish katta gunoh hisoblangan: "O Spitama, shartnomani buzuvchi kishi butun mamlakatni buzadi, shu bilan birga Artaga tegishli barcha mulku mollarga putur yetkazadi. O Spitama, ahdingni buzma..." ("Yasht", X bob.) . "Avesto" da ilgari surilgan g'oyalar — davlat va uni idora etuvchi hokimlar haqidagi fikrlardir. Bu borada "Yaxshilik ta'limini va sadoqatni amalga oshirib... yaxshi hokimlar hukum yuritaversinlar. Odamlarga va ularning avlodlariga baxt-saodat keltiradigan adolatli qonunlarni amalga oshirsinlar..." deb ko'rsatilgan. ("Yasna" 48). Mamlakatni idora qilgan shaxs "kavi", ya'ni diniy, dunyoviy hokimiyat egasi bo'lib, uning harbiy sarkardasiga "sastar" so'zi ishlatilgan. Sastar odatda Daxyu poytaxtining hokimi bo'lgan. Mamlakat harbiy holatda bo'lgan kezlarda uning zimmasiga harbiy qo'mondonlik vazifasi yuklatilgan. "Avesto"da yozilishicha, sastar Daxyu okruglaridan birini boshqarishi ham mumkin bo'lgan. Demak, uning vazifasiga mamlakat harbiy kuchlariga qo'mondonlik qilish va poytaxt yoki o'lkani boshqarish kirgan. Sastar va kavi atamallari iqtisodiy hayoti dehqonchilik xo'jaligi asosida qurilgan mamlakatlar boshqaruv tizimida uchraydi. Shuningdek, "Avesto" da Qadimgi Baqtriya podshohligiga asos solgan va siyosiy boshqaruvni amalga oshirgan vakillar nomlari keltirilgan. Avestoda erkin, mo'tabar odam "adama" deb, jamoa urug'lari, erkin jamoa a'zosi "asna" ma'nosida qo'llanilgan. Boylik "gayta" deb, u mol bilai o'lchangan. Ijtimoiy tarkibi "nmana" — oila birligi bo'lib, uy, xonadon ma'nosida bo'lgan. Oila boshlig'i — Nmanapati, Vdvedat kitobida qul "vaysa", ya'ni urug' quli deb tilga olingan. "Vira" nmana — katga oila xizmatkori deyilgan. Avestoda erkin jamoa azolaridan kambag'allashgani "parnaytar" cho'pon atamasi bilan yuritilib, uning kimgadir qaram, tobeligini bildiradi. "Vira, vaysa, parnaytar" — boshka erkin a'zolarga nisbatan haq-huquqlari cheklangan. Avestoda jamiyat to'rtta asosiy qismga bo'linadi. Uy, oila jamoasi -"nmana", "dmana", urug' jamoasi — "vis", qabila, — "zantu", qabilalar ittifoqi

"dahiya" deb atalgan. Vis tarixiy qarindosh "nmana"dan tashkil topgan. Visga qizning farzandlari kirmagan. Chunki vis mutlaqo patriarxal oila bo'lgan. Jamiyat iqtisodiy asosini urug' jamoasi tashkil etib, ijtimoiy-huquqiy vazifani bajargan. Mamlakatni idora qilgan shaxs "kavi" yoki "sastar" deb yuritilgan. "Sastar" so'zi orqali qabilalarning harbiy yo'lboshchisi tushunilgan Oqsoqollar kengashi — "varzanopati", "xanjamana", Xalk yig'ini majlisi — "v'yaxa" deb yuritilgan. Avestoda o'ch olish, garovga turish qoidalari bo'lib, u Vispati — urug' boshlig'i, sudya, diniy ustoz tomonidan tartibga solingan. Barcha pati boshliqlari saylab qo'yilgan Daxiyu ustidan — Dax'ya sastar turgan. Avestoda qadimgi jamiyatning to'rt toifasi ajratib berilgan: hokinlar, jangchi askarlar, chorvadorlar va hunarmandlar (yasna,19 bob). Avesto qonunlari ijtimoiy va iqtisodiy hayotdan, dindan kelib chiqib qarashlar, jamiyatda insonlarning o'zaro aloqalari tajribasiga asoslangan bo'lib, inson va jamoaning har kungi hayotini, ichki va tashqi munosabatlarni huquqiy nazorat qilishga qaratilgan. Bunday yondashuv dastaval nohaqlik va jinoyatga to'siq qo'yish, ularning oldini olish maqsadi bilan uzviy bog'langan. Markaziy Osiyoning qadimgi xalqlari ijtimoiy-siyosiy va huquqiy qarashlarini o'rganishda "Avesto"dan tashqari moniylik manbalari ham muhim ahamiyatga ega.

Moniylik qarashlarida ham zardushtiylikdagi kabi dualistik karakter ustunlik qiladi. Moniy siyosiy qarashlarida o'z davridagi hokimiyat vakillarini axloqsizlikka, manmanlikka, poraxo'rlikka, tubanlikka duchor bo'lganlikda ayblaydi. Umuman, moniylikda siyosatga nisbatan nasihatgo'ylik yondashuvi ustunlik qiladi. Unda siyosat har qanday vaziyatda ham axloqiy prinsiplar: rostgo'ylik, halollik, odamlarga xayrixohlik va hokazolarga zid bo'lmasligi kerakligi va faqat axloq yo'l qo'yadigan vositalardan foydalanish lozimligi talab qilinadi.

Siyosatni axloqiy qilishga intilish sifatidagi bunday yondashuv siyosatning insoniylashuviga yordam beradi. Bunday intilish hozirgi g'arb xristian demokratik harakatlari mafkurasida ham ifodalanmoqda. Hozirgi dunyoda siyosatga nisbatan axloqiy tablarning institutsionallashuvidagi markaziy yo'nalish inson huquqlaridir. Amalda siyosatning insoniyligi e'lon qilinayotgan maqsadlari bilan emas, ularga yetish jarayonida qo'llayotgan usul va vositalari bilan belgilanadi [4]. Moniychilik Sharqda ilgari tarqalgan dinlar buddizim, otashparaslik va xristianlikka qarshi muxolif diniy oqim sifatida shakllangan. Moniychilik siyosiy-xukukiy sohadagi zulm, qonunsizlik, ezish, jinoyatchilik, harakatsizlik va tengsizlikni qoralash bilan to'yingan. Moniy va uning izdoshlarining fikricha bu siyosiy-huquqiy illatlar abadiy emas. Ular ustidan ideal siyosiy-huquqiy tuzumning asosiy prinsiplari bo'lib qolishi lozim bo'lgan odamlar o'rtasidagi adolatsizlik, qonuniylik, insoniylik, tenglik, tinchlik va do'stlik muqarrar g'olib keladi. Moniy ta'limotida talangan va taxqirlangan dehqonlar ommasining talab va ideallari o'z aksini topgan. Moniylik har qanday faol harakatni rad etgan va kurashning maxsulsiz passiv usullarini targ'ib qilgan, natijada u keyinchalik turli mayda sektorlarga bo'linib ketgan.

Mazdak ta'limotida jamiyat mexnatkash tabaqalarining siyosiy-huquqiy talablari aks etgan. Mazdak va uning izdoshlari xususiy mulk, boylik va zeb-ziyatni keskin qoralaydilar. Ularning fikricha ijtimoiy-siyosiy va huquqiy hayotdagi barcha nuqsonlarning asosiy manbai ozchilik qo'lida to'plangan xususiy mulk hisoblanadi. Barcha nuqsonlarga barham berish uchun xususiy mulkni siyosiy hokimiyatga ega bo'lgan boylar qo'lidan zo'rlik bilan tortib olish lozim. Tabariyning so'zlariga ko'ra, "oddiy xalq, bu qulay fursatdan foydalanib, Mazdak va uning izdoshlari safiga ko'shilgan hamda uning tevaragida jiplashganlar". Beruniy xabar berishicha, "son-sanoqsiz kishilar unga ergashganlar" [5].

Xulosa. Turkiy xalqlar o'z tarixida "ko'chmanchi imperiyalar" deb nomlangan eng yorqin izni yirik siyosiy tuzulmalar orqali qoldirdilar. Ular qisqa vaqt ichida ulkan hududlarni birlashtirdilar va o'zlarining ancha rivojlangan qo'shinlari bilan olamni dahshatga soldilar [6]. Turkiy dunyo o'zining qadimiy tarixi davomida jahon tamadduni va rivojiga ulkan ta'sir ko'rsatgan zabardast madaniyatni yaratishga erishadi. Uning ta'siri Turk olami jug'rofiy jihatdan Yevroosiyo markazida G'arb bilan Sharqni bog'lovchi ko'priksifatidagi namoyon bo'ladi. Qadimgi turklarda davlatni tashkil qilishning ustuvor shakli harbiy demokratiyaga asoslangan davlat bo'lib, dastlab mil. avv. I ming yillikning o'rtalarida paydo bo'lgan. Qadimgi turklar butun Yevroosiyo bo'ylab

ko'plab imperiyalar, haqiqiy davlatlar tashkil qildi, hudud yaxlitligi va o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy tuzum asosida tinch va osoyishta yashash istagida bo'lgan ko'plab xalqlarni birlashtirdi. Vujudga kelgan cho'l sivilizatsiyasining o'ziga xos jihati shunda ediki, turklar Yevroosiyo kengliklarida barcha etnoslarni birlashtirib, sinergetik butunlikni hosil qiluvchi g'oyani yaratadilar. Yevroosiyo mintaqasida turk etnosi boshchiligida integratsion jarayonlarning bunday amalga oshirilishi qadimgi turklar sivilizatsiyasining keng hududlarga tarqalishiga olib keladi(10). Ularni qiyosan o'rganish milliy davlatchilik an'analariining mustahkam ildizlarini ochishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Avesto «Sharq» T – 2001.168-bet
2. Zeki Velidi Togan. Umumiy Turk Tarihi'ne Giriş. Istanbul. 1981. 4-b
3. Avesto «Sharq» T – 2001.6-bet
4. Odilqoriyev X. T., Razzoqov D.X. Siyosatshunoslik. "O'qituvchi" n. T. 2008. 69-b.
5. Muhiddinova F. Siyosiy va xukukiy ta'limotlar tarixi. Darslik. -T.: TDYUI nashriyoti, 2011. 44-bet
6. Alimardonov T. Amir Temur imperiyasi. Yangi asr avlodi. T.2021.20-b
7. Sagdullayev A., Aminov B, Mavlonov H, Nog'ulov N. H'zbekiston tarixi: Davlat va jamiyat tara'lyiyoti. -T.: Akademiya, 2000, B-31.
8. Otamurodov S. "Avesto" milliy g'oyamiz manbai // Jamiyat va boshqaruv. 2002, № 2.son, B-36.
9. Toshkulova Sh. Qadimgi baqtriya tarixining mahalliy va eron manbashunosligida yoritilishi. <https://cyberleninka.ru/article/n/qadimgi-baqtriyaning-tarixining-mahalliy-va-eron-manbashunosligida-yoritilishi>
10. Odilqoriyev X. T., Razzoqov D.X. Siyosatshunoslik. "O'qituvchi" n. T. 2008. 69-b.
11. Ergashev Sh. Qadimgi sivilizatsiyalar. T.: "O'zbekiston", 2016. 304- b.

UDK:140.8

Nodir UKTAMOV,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: nodiruktamov2@gmail.com

NamMQI professori Ismoilov M.I., taqrizi asosida

ZAMONAVIY O‘ZBEK JAMIYATIDA IJTIMOYIY KAPITALNI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNING ZARURATI

Аннотация

Bugungi zamonaviy o‘zbek jamiyatida ijtimoiy kapitalni yaratish orqali jamiyatning ijtimoiy rivojlanishi va integratsiyasiyalashuv jarayonining eng muhim omiliga aylantirish. Ijtimoiy kapital orqali investitsiyalarni yo‘lga qo‘yish ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida normal faoliyat yuritishining zaruriy shartini yaratish, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning sifati va sur‘atini belgilab berishdir. Ushbu maqolada yuqori ijtimoiy kapitalga ega jamiyatlar sog‘liqni saqlash, ta‘lim, ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida muvaffaqiyatli rivojlangan, jinoyatchilik darajasi bu mamlakatlarda past ko‘rsatkichlarga ega bo‘lgan mamlakatlarni tajribalarini o‘rganish. Ijtimoiy kapital jamiyatdagi jarayonlar va funksiyalarni qo‘llab-quvvatlashda, inson kapitalining ishlashi uchun shart-sharoitlar yaratishni nazarda tutadi.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy kapital, inson kapitali, barqaror taraqqiyot, Yangi O‘zbekiston, qadriyatlar, milliy birdamlik, xalqaro tajribalar, indentiklik, milliy g‘urur.

НЕОБХОДИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В современном узбекском обществе создание социального капитала является важнейшим фактором процесса социального развития и интеграции. Осуществление инвестиций через социальный капитал создает необходимые условия для нормальной деятельности в социально-экономических сферах, определяет качество и темпы социально-экономического развития. В данной статье рассмотрен опыт стран с высоким социальным капиталом, успешно развивающих здравоохранение, образование и социально-экономический сектор, а уровень преступности в этих странах имеет низкие показатели. Социальный капитал означает создание условий для человеческого капитала для поддержки процессов и функций в обществе.

Ключевые слова: Социальный капитал, человеческий капитал, устойчивое развитие, Новый Узбекистан, ценности, национальное единство, международный опыт, идентичность, национальная гордость.

THE NEED FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF SOCIAL CAPITAL IN MODERN UZBEK SOCIETY

Annotation

In today's modern Uzbek society, creating social capital is the most important factor in the process of social development and integration. Making investments through social capital creates a necessary condition for normal activity in socio-economic spheres, determines the quality and pace of socio-economic development. In this article, the experiences of countries with high social capital have successfully developed healthcare, education, and socio-economic sectors, and the level of crime in these countries has low indicators. Social capital means creating conditions for human capital to support processes and functions in society.

Key words: Social capital, human capital, sustainable development, New Uzbekistan, values, national unity, international experiences, identity, national pride.

Kirish. Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi xalq farovonligiga yo‘naltirilganligidir. Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarni milliy manfaatlarimiz sharoitiga moslashtirish va birinchi navbatda tajriba loyihalarini amalga oshirish maqsad qilib olingan. Mamlakatimiz hayotiga tadbiriq etilayotgan tajribalarni xususiyatlariga ko‘ra, ijtimoiy kapital normalarini izchilligini ta‘minlash va jamiyatimizning asosiy negizi bo‘lgan qishloq xo‘jaligi loyihalarini investitsiyalash, moliyalashtirish, qurish va boshqarishda ijtimoiy kapitalning ishtirokini rag‘batlantirish uchun oqilona kelishuvlar orqali chuqur o‘ylangan manfaatli siyosat olib borish va investitsiyalarni kuchaytirish mexanizmlari yaratilishini nazarda tutmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev ta‘kidlaganlaridek “Dunyoda hech qachon bir hil tong otgan emas, hozirgi kunda bizning halqimiz hayotida

ham yangi tong otmoqda. Bu yangi taraqqiyot yuksalish tongidir. El yurtimiz dunyodagi eng rivojlangan davlatlarga xos hayot darajasiga erishish, yangi jamiyat qurishdek ulug‘vor maqsadlar bilan yashamoqda” [1]. Darhaqiqat bugungi kunda har bir inson nimagaki harakat qilar ekan ularning barchasiga erishmoqda, buning uchun birgina sabab faqat harakat qilsa bo‘ldi. Hozirgi ilm fan shu darajada cho‘qqiga chiqdiki, dunyoning istalgan nuqtasidan turib barcha hohish va istaklarni amalga oshirish mumkin. Bu yo‘ldagi maqsadlarimizni tez va oson qo‘lga kiritishda jamiyatimiz hayotida ijtimoiy kapital mexanizmlarini yaratib olishimiz lozimdir.

“Ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyoti, eng avvalo, inson manfaatlarini ko‘zlaydi, shu ma‘noda gumanistik vektorga ega. Aholining ijtimoiy muhofazasi va uni qo‘llab-quvvatlash, inson huquqlari va erkinliklarining qonuniylik, huquqiy asoslarini shakllantirish va amalga oshirish

masalalariga katta ahamiyat berish bu ma'lum ma'noda deklarativ holat xolos. Barcha islohotlarning asl maqsadi insonga munosib turmush va faoliyat sharoitlarini vujudga keltirishdir degan mexanizmni yaratish mehnatga haq to'lashni yanada oshirish, xizmat ko'rsatish sektorini, infratuzilma ob'ektlarini rivojlantirishga alohida e'tibor berishni talab etadi" [2].

Jamiyatning ijtimoiy kapitalini yaratishda ko'plab shart sharoitlarni inobatga olish lozim bunda, davlatdagi diniy xilma-xillik, bozor munosabatlarining maqbulligi, etnik bir xillik, migratsiya darajasi jamiyatda ijtimoiy kapitalni yaratishni muhim ko'rinishlaridir. Xalqning mentaliteti an'analar, axloqiy qadriyatlar tizimi sifatida ma'lum bir hududda sodir bo'lgan tarixiy voqealar ta'sirida ham shakllanadi. Tarixiy voqealar ta'sirida milliy xarakterni shakllantirishi, bu esa o'z navbatida tarqatish tezligi va bozor institutlarining xalq xo'jaligida ildiz otish darajasini belgilaydi. Albatta bu yo'lda o'zbek xalqi bir tan-u bir jon bo'lib birlashib oldimzdagi maqsadlarni amalga oshirish lozimdir, bu yo'lda milliy manfaatlariga tayangan holda ish ko'rish lozim. "Ma'lumki milliy manfaatlar, milliy extiyoj hosilasi sifatida yuzaga chiqadi. Milliy extiyoj har bir millat va elatlar biologik, ijtimoiy-madaniy hayotining davomiyligini ta'minlash, o'zligini saqlab qolish bilan bir qatorda uni rivojlantirishga bo'lgan talab va istaklarga qorishish zaruratidir"[3].

Ijtimoiy kapital ishbiarmonlar ishchilar o'rtasidagi aloqalarni rivojlantiradi, shuningdek ma'lumot olish jamoaviy qaror va samarali jamoaviy xatti-harakatlarga imkoniyat yaratgan holda iqtisodiy rivojlanishga turtki beradi. O'zaro ishonchning yuqori darajasi hamkorlik, o'zaro tushunish bularning barchasi jamoaviy ijtimoiy kapitalni tashkil etadi. Ijtimoiy kapitalni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar maxsus shakllantirilishi mumkin. Bir tashkilot doirasida olib qaraladigan bo'lsa, ijtimoiy kapitalga putur yetkazuvchi bir qator omillar mavjudligini e'tirof etish lozim bo'ladi. Jumladan tashkilotlarda maxsus ixtisoslikka mo'ljallangan lavozimlarning bo'lmasligi, ya'ni qabul qilingan har qanday xodim mutaxassisligidan qat'iy nazar bo'sh lavozimga tayinlanishi amalioyotini ko'rsatadi.

Mamlakatimizda ijtimoiy kapitalni yaratish borasida say-harakatlar olib borilayotganini ko'rishimiz mumkin, lekin hukumatimiz tomonidan ham katta e'tibor qaratilayotganiga qaramasdan bu islohotlarimiz bugungi kun uchun yetarli emasligini muhtaram yurtboshimizning o'zlari bir necha marotaba ta'kidlab o'tmoqdalar, "2017 yil davomida bir qancha yirik jamoat tashkilotlarini qo'llab – quvvatlash to'g'risida, "Nuroniy" jamg'armasi, Yoshlar ittifoqi, O'zbekiston fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari kengashi, Savdo-sanoat palatasi, o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha Respublika kengashi kabi nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini takomillashtirish, ularni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan alohida farmon va qarorlar qabul qilindi. Ammo ana shunday muhim say-harakatlarga qaramasdan, alohida muammolarni tizimli o'rganish, ularni aniq hal etish, ayniqsa ijtimoiy sharoiti og'ir ayollarni qo'llab quvvatlash, yoshlar va xotin qizlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olish, ularni ish bilan ta'minlash masalalarida bu tashkilotlarning ishtiroki yetarli darajada sezilmayapti. Ular faqat nomiga yeg'ilishlar o'tkazish bilan mashg'ul bo'lib qolmoqda"[4]. Yuqoridagi tashkilot va muassasalar keng qamrovli kuchli mexanizmlar asosida harakat qilsa o'ylaymanki jamiyat taraqqiyoti bugungi kundan ancha yahshiroq imkoniyatlarga ega bo'lardi. Bizning asosiy maqsadimiz ham ijtimoiy kapitalni yaratish borasida mamlakatimizdagi o'ng mingga yaqin nodavlat va notijorat tashkilotlarni bir maqsad ostida harakat qilishlarini ko'rsatib berishdir.

Tennisning fikriga ko'ra, "Jamiyat munosabatlari hissiyotlarga asoslangan bog'lanish, aqliy moyillik, ongsiz ergashish, an'ana va umumiy tilning birlashtiruvchi ta'siri, shuningdek, "munosabatlar ma'naviy yaqinlik yoki qarindoshlik ongiga asoslangan do'stlik munosabatlari ular diniy mansublik "jamoat" sifatida alohida ijtimoiy ma'noga ega bo'ladi" [5]. Ijtimoiy kapitalni shakllantirish manbasini chuqur tahlil qilish uchun ijtimoiy-falsafiy jihatlariga murojaat qilish zarur. Inson tabiatan tug'ilgan paytdan boshlab individualdir (homo sapiens turining vakili) sanalib o'ziga xos umumiy va sof individual xususiyatlarni nayoyon qiladi. Ijtimoiy kapitalni shakllantirishda avvalo shaxs va uning atrofidagi munosabatlarga urg'u qaratish muhimdir, zero, shaxsiga aylanish uchun inson biologik, psixologik va ijtimoiy kamolot darajasiga yetishi, ijtimoiy xotiraning asl, asosiy mexanizmi pirovardida madaniyatning barcha elementlarini takror ishlab chiqarishni ta'minlovchi poydevor muhitini yaratishga qodir bo'lishi lozim. Bundan tashqari O.I.Ivanovning fikricha "Inson salohiyatining sifati, birinchi navbatda, daraja bilan belgilanadi mehnatning rivojlanish darajasi, innovatsion, tadbirkorlik, raqobatbardosh, ilmiy, texnik, boshqaruv komponentlari va ular o'rtasidagi munosabatlarning mustahkamligidir"[6].

Shunday ekan jamiyatdagi fuqarolarning totuvligi va barqaror taqaddiyoti turli shaxslar hamda ijtimoiy toifalar o'rtasidagi hamkorlik va hamjihatlikka bog'liqdir. Shaxsning manfaatlari millat va jamiyat manfaatlariga uyg'unlashtiradigan holdagi yuksak taraqqiyotga erishish mumkin. Aholining turli qatlamlari orasidagi munosabatlar va o'zaro hamkorlikni yaxshilash jamiyatdagi barqarorlikni mustahkamlashga zamin yaratadi.

Tahlil va natijalar. Jamiyatda ijtimoiy kapitalni yaratish zaruratida eng avvalo ijtimoiy kapital mohiyatini to'liq anglab olish uchun jamiyat borlig'i hususida tasavvur hosil qilib olish muhimdir. Ma'lumki jamiyat sohalar va sotsial strukturalardan iborat yahtitlikni tashkil etadi. Ijtimoiy faoliyat iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy sohalarida amalga oshiriladi. Ijtimoiy hayotning barcha sohalarida ma'naviy munosabatlar muhim o'rin tutadi. Bu ongning barcha jihatlarini, ma'naviy faoliyat va mavjud g'oyalar, qarashlar bilan bog'liq insoniylik munosabatlaridir. Ijtimoiy kapital mavjudligi kishilararo munosabatlarning o'zgarishiga bog'liq bo'lib, faoliyatni osonlashtiradi. Moddiy jismlarda ifodalangan jismoniy kapitalni ko'rish va his qilishning imkoni bo'lsa, inson kapitalni his qilish ancha mushkul. Kishilar o'rtasidagi munosabatlar o'z ifodasini topgan ijtimoiy kapitalni his qilish esa yanada mushkulroqdir.

Ijtimoiy kapitalni rivojlanishi bilan jamiyatda o'zaro hayrihohlik ham kuchayadi. Masalan jamiyatda hayriya faoliyati kengayib boradi. Kishilar jamiyatda shakllangan umumjamoaviy qadriyatlar yani ijtimoiy kapitalning ta'siri bilan boshqalarning muammolarini tobora ko'proq his eta boshlaydilar va shu tufayligina hayriya ishlariga ko'proq qo'l uradilar bu bilan esa jamiyat oldidagi (o'z tasavvuridagi) qarzini uzadilar. Insonlar turli omillar negizida jamiyatda shakllangan ijtimoiy me'yorlarga bo'ysinganliklari tufayli bunday faoliyatni amalga oshirishadi.

Ijtimoiy kapitalni rivojlanishi natijasida kishilar o'zaro ishongan holda moddiy va nomoddiy resurslarni o'zaro ulashadilar aynan anashunday me'yorlarning samarasi tufayli tunda ishchilar shahar ko'chalarida behavotir yurishlari mumkin. G'arb olimlarining bunday mulohazalari bilan jiddiy munozaraga kirishgan holda ijtimoiy kapitalning Sharqda, ayniqsa musulmon olamida nihoyatda yuksak bo'lgan manbalariga e'tiborni qaratish lozim.

Darhaqiqat ijtimoiy kapitalni ba'zi sohalar vositasida o'rganish G'arb dunyosiga tegishlidir. Zero, G'arbda ijtimoiy kapitalning poydevori bo'lgan ishonch erkin bozor munosabatlari shakllanishi bilan yo'qotilgan va iqtisodiy

jihattan yuksak taraqqiy topgan mamlakatlarda huquqiy davlatchilik o'rnatilishi bilan ba'zi sohalardagina qaytadan namoyon bo'lmoqda. Bunga G'arb tadqiqotchilaridan misollar keltirildi. Rivojlangan mamlakatlarda namoyon bo'layotgan ijtimoiy kapital zamonaviy o'zbek jamiyatida ham mavjud uning ko'rinishi va mohiyati alohida e'tibor talab etadi.

G'arb jamiyatidan farqli o'laroq o'zbek jamiyatidagi ijtimoiy kapital chuqur ma'naviy, madaniy, diniy va milliy ildizlarga ega. Buni o'zbek jamiyatidagi ijtimoiy jipslikni ta'minlab turgan ma'naviy axloqiy prinsiplarda ham kuzatish mumkin. Agar yuqorida keltirilgan misollarni eslaydigan bo'lsak, G'arb olimlari jamiyat miqyosida allaqachon yo'qotilgan yoki mavjud bo'lmagan ijtimoiy kapitalni ilg'ash mushkul, ammo kompaniyalarda yoki bir tizim doirasida bu hodisa keng niqosda kuzatiladi.

Ijtimoiy kapitalni sifati va takomillashishini bizning jamiyatda qanday kechishiga e'tibor qaratamiz. Masalan azaldan o'zbek mahallasida honadonlarga qulf osilmasligi ijtimoiy ishonchning mavjudligidan dalolatdir. Mahalladagi bemor insonlardan bohabar bo'lish, nochorlarga hayr-sahovat ko'rsatish ham ijtimoiy kapitalga misol bo'la oladi. Abdulla Qaxxorning "o'g'ri" hikoyasi yoki "Suyunchi" kinofilmidagi darvozaga osilgan qulf bilan bog'liq sahnani eslagandayoq o'zbek jamiyatida ishonch mustahkam ekanligiga guvoh bo'lish mumkin.

Muhokama. O'zbek mahallasidagi yetakchilar biridan mahalla to'g'risida olingan ma'lumot haqiqatga yaqin ekanligi ham ijtimoiy kapitalning o'ziga hos aksidir. "Mahalladagi har bir bolaga yeti mahha ota-ona" naqili orqali mahalladagilarning barchasi tarbiya berishi o'zaro aloqadorligining timsolidir. Garchi erkin bozor munosabatlari shddat bilan kirib kelayotgan bugungi kunda yuqorida ta'kidlangan ijobiy fazilatlar hayotimizdan bir qadar uzoqlayotgan bo'lsada boshqa jamiyatlar bilan solishtirganda ijtimoiy kapitalning zamonaviy o'zbek jamiyatida mavjud ekanligini qayd etish mumkin.

Ijtimoiy kapital rivojlantirish nuqtai nazari ma'lum darajada funksionalizm, evolyutsionizm, strukturalizm, interaksionizm va boshqa ijtimoiy nazariy maktablarning kamchiliklaridan qochadi. Funksionalizm sub'ektlarning

tuzilmalar tomonidan cheklanishiga haddan tashqari urg'u beradi va o'zaro ta'sir qiluvchilarning agentligini e'tiborsiz qoldiradi.

Bugungi kunda ijtimoiy kapitalni shakllantirishda avvalo jamiyatda insonlar o'rtasida muloqat madaniyatini yaratish ijtimoiy kapital normalarini shakllantirishda muhim omil bo'lib hizmat qiladi, zero jamiyatda insonlar bir-birlari bilan muloqot madaniyatini yahshilash, insonlarning kundalik hayotlarida axborotlarni to'g'ri qabul qilish va ulardagi axborot almashuvini sog'lom g'oyalar orqali jamiyatdagi barqororlikni bir hildaligini ta'minlab beradi.

Shaxsning psixologik qulayligini ta'minlash, muloqot va o'zini o'zi tasdiqlashga bo'lgan ehtiyojni qondirish. Shunday qilib, shaxsning ijtimoiy salohiyatini shakllantirishga yordam beradigan va uning ijobiy qobiliyatlarini yuzaga chiqaradigan tuzilma bu butun ijtimoiy soha, ijtimoiy makonni tashkil etuvchi yashirin aloqalar majmuidir. Ishonchga asoslangan turli xil ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni birlashtirish jarayonida shaxsning ijtimoiy resurslari yig'indisi jamiyatning ijtimoiy salohiyatini shakllantiradi, bu muhim ta'sir omillaridan bo'lib ijtimoiy kapital tez fursatlarda o'zini namoyon qila boshlaydi. Yuqoridagi ma'lumotlarda kelib chiqib shuni aytish mumkinki, odamlarning ijtimoiy va kommunikativ o'zaro ta'siri ijtimoiy kapitalning asosi hisoblanadi.

Xulosa. Tadqiqot manbalarini shakllantirishda ijtimoiy kapitalning xususiyatlari bilan solishtirganda ularni qayudagilarni ajratib ko'rsatish muhimdir, jismoniy, intellektual va inson kapitalini nazarda tutiladi. Bunda jismoniy kapital moddiy xususiyatga ega bo'lib, moddiy qadriyatlarida mujassam bo'ladi, inson va intellektual kapital moddiy va nomoddiy tabiati o'zida mujassam etadi va shaxslar o'rtasidagi moddiy qadriyatlarida mujassamlanadi, ijtimoiy kapital odamlar o'rtasidagi munosabatlar tuzilmasida o'z ifodasini topgan nomoddiy xususiyatga ega hisoblanadi. Jismoniy kapitalni shakllantirish xususiyatlari materiallarning o'zgarishida, intellektual va inson kapitalining shakllanishi shaxslarning o'zgarishida va ijtimoiy kapitalning shakllanishi shaxslar o'rtasidagi munosabatlarning o'zgarishida yotadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. -T.: O'zbekiston, 2022. – B. 6.
2. Назаров. Н. Марказий Осиёда миллатлараро муносабатлар. (ижтимоий фалсафий таҳлил). Монография.-Тошкент. "Global Books", 2018.-b.53.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожатномаси. 22.12.2017. Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб сайти: URL.: <http://prezident.uz/uz/lists/view/1371>
4. Теннис Ф. Общество и общество. Основные понятия чистой социологии. - СПб.: «Владимир Даль», 2002, с. 27.
5. Иванов О.И. Человеческий потенциал: вопросы теории и методологии исследования // Социологические исследования. – 2014. – №6. – С. 94.

Dilmurod UMURZOQOV,
NavDPI Pedagogika va psixologiya kafedarsi o'qituvchisi, PhD
E-mail: umurzovdilmurod@gmail.com

NavDPI dotsenti, p.f.n. X.Bobomirzayev taqrizi asosida

ETHNIC RELATIONSHIP IS CONSIDERED AN IMPORTANT FACTOR OF PROVIDING THE RESTORATION OF NATIONALITIES

Аннотация

The article explains that interethnic relations are one of the important issues that effectively influence the political and economic development of society. The concepts of “nation”, “ethnicity”, “nationalism” and “interethnic conflicts”, as well as the problem of interethnic relations are analyzed theoretically and methodologically.

Key words: Nation, ethnicity, nationalism, interethnic relations, tolerance, national harmony.

ЭТНИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ СЧИТАЮТСЯ ВАЖНЫМ ФАКТОРОМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОССТАНОВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье поясняется, что межэтнические отношения являются одним из важных вопросов, эффективно влияющих на политическое и экономическое развитие общества. Теоретико-методологически анализируются понятия «нация», «этнос», «национализм» и «межэтнические конфликты», а также проблема межэтнических отношений.

Ключевые слова: Нация, этнос, национализм, межэтнические отношения, толерантность, национальное согласие.

ETNIK O‘ZARO MUNOSABATLAR MILLATLARARO BARQARORLIKNI TA‘MINLASHNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Аннотация

Maqolada millatlararo munosabatlar jamiyatning siyosiy-iqtisodiy rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatuvchi muhim masalalardan biri ekanligi yoritib berilgan. «Millat», «etnos», «millatchilik» va «millatlararo nizolar» tushunchalari hamda millatlararo munosabatlar masalasi nazariy-uslubiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Millat, etnos, millatchilik, millatlararo munosabatlar, bag‘rikenglik, milliy totuvlik.

Kirish. Har bir davlat ichki va tashqi siyosiy faoliyatining samaradorligi, birinchi navbatda, mamlakat ichki barqarorligi masalalari bilan bevosita bog‘liq. Bu boradagi eng muhim masalalardan biri – bu millatlararo munosabatlar sanalib, mazkur masala har bir davlat milliy xavfsizligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Jahonda yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy jarayonlarning tahlili davlatlar tomonidan o‘z xavfsizligini ta‘minlash, ya‘ni uning tashqi va ichki muvozanatini saqlash masalasi strategik vazifaga aylanganligidan dalolat bermoqda[17].

Millatlararo munosabatda uyg‘unlik vujudga kelgan mamlakatlarda ko‘p millatlilik jamiyatning siyosiy-iqtisodiy rivojlanishiga samarali ta‘sir etadi. Muayyan mamlakatga nom bergan (titul) millat bilan unda yashaydigan boshqa xalqlar o‘rtasidagi hamjihatlik ijtimoiy taraqqiyotning eng muhim omillaridan biridir. Aksincha, bu g‘oyaning ahamiyatini tushunib yetmaslik jamiyat hayotini, tinchligi va barqarorligini izdan chiqarishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ko‘p millatli davlatdagi etnoslararo hamda millatlararo munosabatlar milliy xavfsizlik degan tushunchaning shakllanishida asos bo‘ladigan ta‘sirchan omillardan biridir. Shu bois shurolardan keyingi makonda yangi mustaqil davlatlar shakllanishida etnoslararo va millatlararo munosabatlarni uyg‘unlashtirishning dolzarbligi ahamiyati yanada ortadi. Nazokat va ehtiyotkorlik bilan yondashib hal etish lozim bo‘lgan bu masala ko‘p millatli davlatlar sirasiga kiruvchi yurtimiz uchun alohida dolzarbdir.

Shuningdek, milliy-etnik munosabatlarni uyg‘unlashtirib borish fuqarolik jamiyatini shakllantirishda davlat

siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Hozirda jamiyatda milliy birlikni va millatchilikni butunlay barham toptirib, insonlarning millatparvarlik hamda vatanparvarlik kayfiyatini shakllantirib borishni taqozo etadi. Markaziy Osiyo davlatlarida milliy-etnik nizolarni oldini olish va unga shart-sharoit yaratayotgan sabablarning o‘z vaqtida bartaraf etilmasligi, milliy-etnik konfliktlarning avj olishiga, bu esa o‘z navbatida chegara hududlarida yashovchi turli etnoslarning hayotiga xavf solishi hamda mintaqada beqaror vaziyatni keltirib chiqarishi mumkin.

Insoniyat paydo bo‘lganidan beri kishilar, millatlar va elatlar o‘rtasida mudom u yoki bu ko‘rinishda to‘qnashuvlar, nizolar, urushlar va qirg‘inlar sodir bo‘lib kelgan[2]. Ma‘lumotlarga ko‘ra, dunyoda 2 mingdan ortiq etnoslar mavjud bo‘lsa, globallashuv sharoitida etnoslarning kupayishi va oz sonli xalqlarning kamayish tendensiyasi kuzatilmoqda[3].

Ma‘lumki, hozirgi kunda dunyoda demografik jarayonlarning birlamchi va asosiy o‘ziga xosligi - aholining tez sur‘atlar bilan o‘sib borishidir. Agar XX asrning birinchi yarmi mobaynida yer yuzi aholisining umumiy soni 1,5 mlrd.dan 2,5 mlrd.gacha ko‘paygan bo‘lsa, keyingi o‘n yilliklarda aholi nufuzi 3,5 mlrd.ga yoki 2,4 martaga ortdi. 1999 yil aholi soni 6 mlrd.ga yetdi. Ma‘lumotlarga ko‘ra, 2025 yilga kelib yer yuzi aholisi 8 mlrd. 524 mln. 100 yildan so‘ng esa 11 mlrd.dan ortishi mumkinligi ekspertlar tomonidan bashorat qilinmoqda[15].

Ma‘lumotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, yagona millat istiqomat qiladigan davlat bugungi kunda dunyo mamlakatlarining juda kam qismini tashkil etadi. Aniqroq keltirib o‘tish joiz bo‘lsa, dunyo bo‘yicha 12 ta (umumiy

davlatlarning 9 foizi) mamlakatda bir millatga mansub xalqlar turmush kechiradi. Shuningdek, 31 ta mamlakatda umumiy aholining 50 foizdan 70 foizigacha bir millatga xos bo'lib, titul millatga mansub fuqarolar bo'lsa, dunyoning 39 ta mamlakatida esa, aholining teng yarmi boshqa millatga mansub fuqarolardir[10].

Shu jihatdan, «millat», «etnos», «millatchilik» va «millatlararo nizolar» tushunchalarining nazariy-uslubiy jihatdan tahlil qilib o'tsak quyidagilarni ko'rishimiz mumkin. Jumladan, «millat», tushunchasi keng qamrovli tushuncha bo'lib, ma'no jihatidan juda boy mazmun va mohiyatga ega. Shu sababli millatlararo munosabatlar va jamiyatda milliy-etnik hayotning rivojlanish shart-sharoitlarini tadqiq qilish millatlararo totuvlikni va uyg'unlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. «Millat» atamasi qadimda va o'rta asrlarda asosan kelib chiqishi bir bo'lgan, iqtisodiy va siyosiy jihatdan umumiylik kasb etgan ma'lum bir guruh kishilarga nisbatan ishlatilgan. Yangi davrda, ayniqsa, XVIII asr intihosidagi Buyuk Fransuz inqilobidan keyin fransuz, ingliz va G'arbiy Yevropa xalqlari tillarida millat atamasi ma'lum bir davlat fuqarolariga nisbatan, ya'ni, etnik ma'noda qo'llanila boshlagan. Markaziy va Sharqiy Yevropada milliy davlatchilik taraqqiyoti bir oz kechroq boshlanganligi sababli «millat» iborasi bir hududda yashagan hamda til-madaniy munosabatlari umumiylikka ega bo'lgan, ya'ni, etnik ma'noda qo'llanila boshlangan.

Millatning yangi ilmiy konsepsiyasi muallifi fransuz olimi E.Renan hisoblanadi. Mazkur olim tomonidan 1882 yilda yozilgan «Millat nima?» nomli ilmiy risolasida ushbu mavzuga oid dastlabki ilmiy qarashlar bayon qilingan. Uning ta'kidlashicha, millatning belgilaridan biri insonlarning qiziqish, maqsad va manfaatlarining umumiylikidir. Umumiylik esa qiziqishlar birligidan kelib chiqadi, shuningdek, hayotning umumiy shart-sharoitlari, tarixining umumiylik, millatning vujudga kelishi va rivojlanishi katta ahamiyat kasb etgan omillardan hisoblanadi. Olimning fikricha millat abadiy mavjud bo'lmaydi. Ularning ibtidosi ham nihoyasi ham mavjud"[16].

E.Renan ilk bora 1877 yilda etatik (davlatga doir) va etnik talqinlarni umumlashtirishga hamda millat iborasining dastlab qo'llanilishini o'rta asrlarda Yevropada milliy davlatchilikning paydo bo'lish jarayoni bilan bog'liq, deb talqin qilgan. Millat, uning fikricha, avvalo, ma'lum bir guruh kishilarining birgalikda yashashi, ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan an'analarni saqlab qolishga bo'lgan harakati hamda umumiy maqsad yo'lida birlashishidir. E.Renandan so'ng ijtimoiy fanlar tizimida «millat» atamasi bilan bog'liq qator nazariy-metodologik qarashlar bayon qilingan bo'lsada, ularning birortasi ham mukammal nazariya sifatida shakllanmagan va umum xalq tomonidan e'tirof etilmagan.

Yevropalik olimlar, faylasuflar hamda tadqiqotchilar E.Renandan ilgari ham millat va uning jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni haqidagi muammoga yechim qidirganlar. Lekin shuni qayd etish joizki, XVIII asrdagi millat tushunchasi hozirgi davrdagi millat tushunchasidan ancha farq qilgan. O'sha davrlardagi qarashlarga ko'ra, millat atamasi faqatgina hukmron tabaqa vakillari hamda jamiyat ziyolilariga nisbatan qo'llangan bo'lib, ular albatta davlat boshqaruvida ishtirok etishlari lozim bo'lgan. Bu atama XIX asrning 60-yillarida etnos muammolari majmuasiga G'arbiy Yevropa etnologiyasida etnosning hosilasi sifatida inglizcha «ethnicity» so'zi orqali paydo bo'ldi. G'arbiy Yevropa etnologlari tasavvuriga ko'ra, bu tushuncha asosida, birinchi navbatda, polietnik xarakterdagi etnos muammolari yoki mintaqaviy etnoslararo munosabatlardagi ziddiyatli holatlarni o'rganish ko'zda tutiladi[9].

Shu bilan birga, bu haqda faylasuflar I.Kant va G.Gegel tomonidan ham juda aniq izohlab berilgan, ya'ni, u

millat va etnos atamalarini o'zaro bog'lab qaragan[11]. Natijada «xalq» atamasi orqali ko'pchilik odamlarning ma'lum bir hududda jamlangan, ular birgalikda bitta yaxlitlikni, milliylikni tashkil etgan. Shuningdek, milliylik elementlarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri sifatida bu insonning shakllanish va idrok etish jarayoni bilan bog'liqligi deb ta'kidlashgan[8]. Bu borada rus tadqiqotchisi V. Tishkovning tadqiqotlari alohida diqqatga sazovordir. Uning fikricha, millat tasavvurdagi tuzilma bo'lib, jamoaviy harakatlarga asos bo'ladi va qat'iy voqelikka aylanadi[23].

Millat tarixan tashkil topgan etnik birlik bo'lib, yagona til, yagona hudud, iqtisodiy hayot birligi, madaniyat hamda psixologik birlik va milliy o'zlikni anglashning barqarorligiga asoslanadi[21].

O'zbekistonlik olimlarning fikriga ko'ra, «millat» bu - til, ma'naviyat, milliy o'zlikni anglash ruhiyati, urf-odatlar, an'analar va qadriyatlar yagonaligi asosida muayyan hududda yashovchi iqtisodiy aloqalar bilan bog'langan mustaqil subyekt sifatida o'ziga xos moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratuvchi kishilarning etnik birligi. Millat ma'lum hududda barqaror yashab, tarixiy taraqqiyot davomida rivojlanib, kishilarning ma'naviy-ruhiy salohiyat yagonaligi asosida shakllanadi[12].

Shuningdek, har bir inson ma'lum bir millatning namoyandasi hisoblanib, uning o'ziga xos his-tuyg'ulari, qadriyatlari, stereotiplari, orzu umidlari mavjuddir. Aynan ana shularni inobatga olib, milliy-etnik guruhlar - umumiy ichki va tashqi psixologik xususiyatlariga ko'ra, bir-biri bilan bog'liq[20] bo'lgan minglab, millionlab kishilardan iborat bo'lishi mumkin bo'lgan guruhdir. Agarda oddiylikdan murakkablik tomon boradigan bo'lsak, bu urug' va qabila, xalq va millat, irq va elatdir[4].

Ammo xalq millat darajasiga ko'tarilganda, unga qo'yilgan talablar ko'lami, ichki mazmuni va mohiyati jihatidan jamiyat oldida mas'uliyati yuz karra, ming karra yuqoridir. Millat termini qadimda va o'rta asrlarda asosan kelib chiqishi bir bo'lgan, iqtisodiy va siyosiy jihatdan umumiylik kasb etgan kishilar guruhiga nisbatan ishlatiladi. Bunday qaraganda, millat tushunchasiga berilgan izoh etnos tavsifidan farq qilmaydi[5].

Tahlil va natijalar. «Millatchilik» - bir millatni har tomonlama ulug'lab, boshqalarining huquq, ehtiyoj va manfaatlarini nazar-pisand qilmaslik, ularni yerga urishni anglatuvchi tushunchadir. Millatchilik milliy mahdudlik va mumtozlikni targ'ib va tashviq qilishga asoslangan, o'z millatiga chuqur ishonch va o'zga millatlarga ishonchsizlik ruhi bilan yo'g'rilgan nazariya va amaliyotdir. Millatchilik tushunchasiga yuqoridagi kabi tus berish keng tarqalgan bo'lsada, uning qamrov doirasini turlicha talqin qilish hollari mavjudligini ta'kidlash zarur. Masalan, sobiq ittifoq davrida millatchilik tushunchasi atayin soxtalashtirilgan va milliylikning har qanday ko'rinishi millatchilik sifatida baholangan edi. Hozirgi davrda ayrim tadqiqotlarda «millatparastlik», «millatparvarlik» va «millatchilik» tushunchalarini mazmunan farqlash to'g'risida fikrlar bildirilmoqda[13].

Ingliz tarixchisi A.Toynbi «Millatchilik – dunyodagi eng kuchli mafkuradir, agar milliy manfaatlar konflikti paydo bo'lsa, boshqa hech bir mafkura millatchilikka qarshi tura olmaydi», - deb yozgan. Shuningdek, millatchilik ko'p qirrali va turli xil kombinatsiyalarda va turlicha shakllarda, xususan, an'anaviy, diniy, etnomadaniy konsepsiyalar (panislomizm, panamerikanizm va boshqalar) uchraydi[6].

Millatchilik mafkurasining mohiyatini o'z millatining boshqa millatlardan ustunligini e'tirof etish va targ'ib qilish tashkil etadi. Millatchilik ekspansionizm, izolyatsionizm, shovinizm, natsizm ko'rinishlarida namoyon bo'lishi mumkin. Millatchilik bir mamlakat doirasida turli qarama-qarshilikni keltirib chiqaradi, xalqaro miqyosda esa, turli mamlakatlar

xalqlari o'rtasiga nifoq soladi. Xalqaro qonunchilikka ko'ra, millatchilik inson huquqlarini cheklash va siyosiy jinoyat sifatida baholanadi[14].

Biroq, millatparvarlikni millatchilik bilan qorishtirib yubormaslik lozim. Millatchilik o'z millatini ajratib olib, unga «buyuk»lik maqomini berishga intilish bo'lsa, millatparvarlik boshqalarni qamsitmagan holda, o'z millati ravnaqi uchun kurashish, bu yo'lda, lozim bo'lsa, o'z hayotini ham fido qilish demakdir. Chunki o'z millatini chin dildan sevmagan odam hech qachon boshqa millatlarni seva olmaydi. Albatta bugun millatchilikning ijobiy jihatlari deyarli jamiyat hayotida kuzatilmayotgan holdir. Uning salbiy jihatlari esa, jamiyat va davlat xavfsizligi uchun eng xavfli tahdidlar sarasiga ko'tarilib ulgurd. Agarda «millatchilik» siyosiy tus olsa, kuchli salbiy yo'nalish kasb etishi mumkinligini ta'kidlash zarur. Bu davlat va millat xavfsizligiga, mintaqaviy va keng ko'lamdagi xavfsizlikka ancha kuchli tahdidga aylanib ketishi mumkin[1]. Qanday shaklda bo'lmasin, millatchilik ortida o'zga xalqlar va ularning madaniyatlarini qamsitish, mensimaslik tuyg'ulari yotadi. Bunday qarashlar, aksariyat hollarda, millatning tarixiy rivojlanishi davomida ro'y bergan (ba'zan ro'y bermagan) adolatsizliklarda ham muayyan xalqlarni aybdor qilishga urinishlar bilan birga yuzaga chiqadi.

Shu o'rinda, «millatlararo nizolar» tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak, millatlar o'rtasida paydo bo'ladigan nizolar hech qachon o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. Albatta bugun ko'pgina fanlar, jumladan, «Psixologiya», «Konfliktologiya», «Sotsiologiya», «Politologiya» hamda xavfsizlik yo'nalishi bilan bog'liq bo'lgan boshqa fanlarning asosiy o'rganadigan obyektiga aylangan millatlararo nizolar omili jamiyat va davlat barqarorligini ta'minlashdagi eng dolzarb mavzular qatorida e'tirof etilmoqda.

Milliy-etnik konfliktlarning kelib chiqish sabablarini aniqlash ularning yuzaga kelish mexanizmlarini tahlil etish nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki shunday vaziyatlarning ichki va tashqi sabablarini farqlash, uning ta'sir etuvchi kichik elementlarini ham aniqlash, ularni bartaraf etishga jiddiy yondoshish imkonini berganligi tufayli ham muhim

hisoblanadi[7]. Mazkur jarayonni o'rganishda Xaos nazariyasi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Unda obyektga ya'ni, muammoga tizim sifatida qaraladi va uning kichik elementlariga o'zgartirish yoki ta'sir ko'rsatilishi keng kulamdagi oqibatlar hamda uning fizik xususiyatlarini o'zgarishiga olib kelishi nazarda tutiladi. Mazkur nazariyadan qudratli davlatlar o'z geosiyosiy va geoiqtisodiy manfaatlarini yo'lida keng foydalanib kelgan (SSSR - 1990, MDH davlatlarida)[22].

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda shuni ta'kidlash mumkinki, millatlararo munosabatlar, aloqalar hamda ziddiyat va nizolar bilan bog'liq masalalarni ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish, o'rganilgan ko'nikmalar asosida esa jamiyatni barqarorlashtirish masalalariga ilmiy, amaliy yondashish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda asosan mas'uliyat mamlakat fuqarosiga borib taqalsada, fuqaro tinchlik va osoyishtalik eng oliy ne'mat ekanligini his etishi lozim bo'ladi.

Jumladan, mamlakatimizda amalga oshirib kelinayotgan siyosat, avvalo, milliy totuvlik va barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. Shu sababli millatlar o'rtasida do'stlik-qardoshlik munosabatlarini kengaytirish, millatlar totuvligi va ahilligini yanada rivojlantirish, milliy qadriyatlarini hurmat qilish, har bir millatning tili, urf-odatlarini va an'alarini muntazam ravishda amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Bugungi kunda turli millatlar o'rtasida hamjihatlik barqaror rivojlanib kelganligi bois, bag'rikenglik ham noyob qadriyat sifatida mustahkamlanib bormoqda. Hozirda jahon miqyosida millatlarning o'zligini anglash, o'z manfaatlarini himoya qilish, urf-odat, an'ana va qadriyatlarini saqlab qolish hamda ularni dunyo xalqlari o'rtasida ommalashtirishga qaratilgan harakatlar kuchaymoqda. Bu jarayon qanchalik ijobiy bo'lmasin, o'z navbatida, turli millatlar va xalqlar o'rtasida o'zligini hamda manfaatlarini himoya qilishga bo'layotgan intilishlar tolerantlik (bag'rikenglik) tuyg'ularini tobora takomillashtirib borishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўёғасида: хавфсизликка тахдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – Б.74.
2. Азизова Н. Ўзбек тили – миллатлараро ва давлатлараро муомала воситаси // Жамият ва бошқарув. Т: 2010, №1. – Б. 117.
3. Анджелина Джели Межэтнические конфликты: предпосылки и пути решения // http://www.coolreferat.com/Межэтнические_конфликты 20.07.2011г.
4. Аскарлов А. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи (Ўқув қўлланма). – Т.: Университет, 2007. - Б. 92.
5. Аскарлов А. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи (Ўқув қўлланма). – Т.: Университет, 2007. – Б.94.
6. Жумаев Р.З., Абдуллаев У.А., Хужанов Б.А. Конфликтология асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: Академия, 2000. – Б. 152.
7. Жумаев Р.З., Абдуллаев У.А., Хужанов Б.А. Конфликтология асослари. Ўқув қўлланма – Т.: Академия, 2000. – Б.145.
8. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения. – СПб.: Наука, 1999. – 471 с., // http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=424&binn_rubrik_pl_articles=108 11.12.2011г.
9. Крыско В.Г. Этническая психология. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – Б. 10-13
10. Кудрявцев В.Н. Юридическая конфликтология. – М.: РАН, 1995. // <http://www.kursach.com/biblio/0009001/000.htm> 16.01.2012г.
11. Макаров В.В. Место и значение национальной особенности в антропологическом учении немецкого идеализма // ftp://lib.herzen.spb.ru/text/makarov_5_10_320_324.pdf 05.10.2011г.
12. Маманазаров Н. Мустақиллик ва миллий-этник жараёнлар. – Т.: Фан, 2004. – Б.24.
13. Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғат. – Т.: Ф.Фуллом нашриёти, 2009. – Б.382.
14. Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғат. – Т.: Ф.Фуллом нашриёти, 2009. – Б. 382–383.
15. О Кыргызстане // <http://www.gdhotel.kg/ru/show/about-kyrgyzstan/> 12.02.2012г.
16. Ренан Э. Что такое нация? // Ренан Э. Собрание сочинений: В 12 т. Т. 6. Киев: Издание Б.К. Фукса, 1902. С. 98., // http://window.edu.ru/window/library/pdf2txt?p_id=45980&p_page=12 15.09.2011г.
17. Самаров Р.Р. Хавфсизликнинг методологик асослари. – Т.: Академия, 2010. – Б. 245.
18. Самаров Р. Сиёсий хавфсизлик асослари. – Т.: Академия, 2011. – Б. 31.
19. Самаров Р. Сиёсий хавфсизлик асослари. – Т.: Академия, 2011. – Б. 29.
20. Самаров Р. Сиёсий хавфсизлик асослари. – Т.: Академия, 2011. – Б. 96.

21. Смирнов А. “Национализм: нация коллективное действие: пустое означающее” // Логос. - Москва, 2009. №2. // <http://magazines.russ.ru/logos/2006/2/sm15.html>
22. Теория «хаоса» // <http://libsib.ru/menedzhment/tendentsii-razvitiya-menedzhmenta-osnovnie-etapi-nauchnie-shkoli-i-kontseptsii-upravleniya/teoriya-chaosa> 12.01.2012г.
23. Тишков В.А. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии. Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. — М.: Наука, 2003. — 544 с., // <http://www.ethnonet.ru/book/tishkov.html> 15.12.2011г.

UDK:101.3

Sardorbek USMONOV,
Andijon Davlat universiteti “Falsafa” kafedrasida erkin tadqiqotchisi
E-mail:usmonovs@mail.ru

Falsafa fanlari doktori, dotsent I.Siddiqov taqrizi asosida

ISSUES OF GLOBALIZATION AND YOUTH POLICY

Annotation

The article talks about globalization and youth policy, one of the current problems of the world of philosophy. In order to clarify the topic of the article, scientific research works of foreign and local scientists were used.

Key words: Youth policy, globalization and integration, mode of ownership, interest, mass culture.

ВОПРОСЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация

В статье говорится о глобализации и молодежной политике, одной из актуальных проблем мировой философии. Для пояснения темы статьи использованы научные исследования зарубежных и отечественных ученых.

Ключевые слова: Молодежная политика, глобализация и интеграция, форма собственности, интерес, массовая культура.

GLOBALLASHUV VA YOSHLAR SIYOSATI MASALALARI

Annotatsiya

Maqolada hozirgi falsafa olamining dolzarb muammolaridan biri globallashuv va yoshlar siyosati masalalari haqida so‘z boradi. Maqola mavzusini yoritib berish maqsadida xorijlik va mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqot ishlaridan foydalanildi.

Kalit so‘zlar: Yoshlar siyosati, globallashuv va integrallashuv, egalik modusi, manfaat, ommaviy madaniyat.

Kirish. Jamiyat taraqqiyotida yoshlar siyosati alohida ijtimoiy va intellektual paradigma sifatida ijtimoiy - falsafiy muammolar qatoriga kiradi. Bu o‘z navbatida hozirgi zamonda O‘zbekiston - ijtimoiy davlat tamoyilini ilgari surishda dolzarb siyosiy masalalarning biri sifatida, jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy siyosat modelini rivojlantirish, umumiy qonuniyatlarni ishlab chiqish, har tamonlama tadqiq etish, ya‘ni ma‘lum bir ijtimoiy-metodologik tamoyillarga asoslanishni taqozo etadi.

Bir so‘z bilan aytganda, hozirgi davrda mamlakatimizda ijtimoiy hamda ma‘naviy munosabatlarning global va integratsiyalashuvi kuchayib borayotgan bir davrda yoshlar ijtimoiy borlig‘ining alohida o‘ziga hos jihatlarni transformatsiyalash negizlarini falsafiy asoslab berish va shu bilan yoshlarni oila mahalla va ta‘lim bilan o‘zaro aloqadorligini yangi bosqichga qo‘yish, eskicha tafakkur stereotiplardan ozod qilish talab etiladi. Sababi, mamlakatimizda yoshlar – alohida qadriyat sifatida baholanar ekan, milliy afzal qadriyatlarining falsafiy mohiyatlarini ochib berish ob‘ektiv zaruriyat sifatida qolaveradi. Bu borada ijtimoiy davlat maqomiga erishish qanday falsafiy-metodologik tamoyillarni ilgari surish evaziga asoslanishi kerakligi muhim ahamiyatga egadir.

Mana shu vazifaning ijtimoiy - falsafiy asosini yaratish masalasi bugungi zamonaviy O‘zbekiston jamiyatining eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Insonning ijtimoiy maqomi ikkita ichki diametral qarama-qarshi asosda tashkillangan bo‘lib, buni E.Fromm quyidagi formulada ifodalaydi: «ega bo‘lmoq» yoki «bo‘lmoq».

Insonning «ega bo‘lmoq» maqomidagi mavjudlik asosini E.Fromm shunday ta‘kidlaydi: «Egalik qilmoqning mohiyati shaxsiy daraja tabiatidan kelib chiqadi. Mazkur usuldagi mavjudlikda eng asosiysi, shaxsiylikga ega bo‘lmoq va mening mavjudlik huquqim, ma‘nosida nemis faylasufi

R.Dekartning “Men mavjudman, qolgan barcha narsalarga shubha qilaman” [1] ma‘nosiga ham ishoradir. Egalik qilmoq modusi, shuningdek moddiy va ma‘naviy hususiyatni o‘zida ifoda etadi. Egalik qilmoq, ta‘sir etmoq, bular industrial jamiyatda individning ajralmas huquqlari hisoblanadi»[2].

Insonning «bo‘lmoq» ko‘rsatmasidagi mavjudlik usulini esa, «Bo‘lmoq modusi o‘zining negizida ruxiy mustaqil, erkin va tanqidiy aql yuritishga ega bo‘lish asosiy xarakterli belgisi –insonning biologizatorlik hamda sotsiologizatorlik potentsiallarining mahsuli tarzida amalga oshiriladi. Faol bo‘lmoq - har bir insonga hech bo‘lmaganda har xil darajada tegishli bo‘lgan qobiliyati, talanti, insonga berilgan ratsional va irratsional boylikni baxshida qilmoq tushuniladi»[2], deb ta‘kidlaydi, ya‘ni insonning aqliy va ma‘naviy tabiati bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy yoshlarning mavjudligi usuli va ustanovkalari, «ega bo‘lmoq» va jamiyatda qarama-qarshilikni yuzaga keltiruvchi to‘siqlar, taraqqiyotga putur yetkazishi muqarrardir. Ammo bunga qarshi turuvchi kuch, ya‘ni inson mavjudligining tartiblangan mexanizmi (xususiy mulk, ma‘naviy ehtiyojlar, konstitutsion erkinlik va e‘tiqodini tartibga soluvchi va boshqaruvchi ijtimoiy makon) bu ta‘lim – tarbiya mexanizmidir. Shu sababdan yoshlar qadriyatlarini transformatsiyalashning murakkab davrida, ush bu «ega bo‘lmoq» yoki «bo‘lmoq»ni qarama qarshi omil tarzida emas, balki ularning konsensus birligini: «ega bo‘lmoq» va «bo‘lmoq»ni ta‘minlash falsafiy, ahloqiy hamda ma‘naviy negiz sifatida baholash zarurdir. Ahloqiy va intellektual qobiliyatlar birligini qarama-qarshiliksiz amalga oshirish, hozirgi zamonaviy O‘zbekiston sharoitida ijobiy tomonga o‘zgarimoqda. Shuningdek, «bo‘lmoq» mavjudlik usulini manfaat tushunchasi bilan ham bog‘lash o‘rinlidir, sababi bugungi yoshlarimiz moddiy va ma‘naviy manfaat tushunchasini tor doirada tushunishi evaziga unga sub‘ektiv baxo beradilar. Falsafa fanlar doktori, F.R.

Abdurahmonovning fikricha "...Manfaat tushunchasi serqirra, murakkab tushunchadir. Uning mohiyati siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlar bilan bog'liq bo'libgina qolmay, konkret tarixiy shartlar bilan ham belgilanadi. Har xil davralarida, real shartlarga bog'liq xolda, manfaatning u yoki bu tomoni ko'proq ajralib chiqadi. Manfaatning strukturasi har doim o'zgarishda bo'ladi. Har doim o'zgarib turuvchi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar asosida manfaatning bir xil tomonlari tushib qoladi va ayrim tomonlari yuzaga chiqadi"[3]. Moddiy jihatdan manfaat-foйда unum bilan bog'liq (shu ma'noda "o'z manfaatlariga ega bo'lishi" degan ibora ishlatiladi). Biron-bir narsaga, xodisaga qiziqishi bo'lgan odam manfaatdor shaxs. Agar bu umumiylik xususiyatga ega bo'lsa, u manfaatli shaxsga aylanadi. Manfaatga daxldor narsa-bu insonlarda qiziqish uyg'otuvchi narsa, voqealik. Ular insonlarning amaliy, kundalik ehtiyojlari uchun ahamiyatga ega. Shunga ko'ra moddiy va ma'naviy, umumiy va xususiy manfaatlar to'g'risida so'z yuritish kerak bo'ladi. Agarda jamiyatga beg'araz xizmat qilish shaxsiy foyda bilan uyg'unlashsa, sog'lom manfaat tug'iladi"[4].

Jumladan, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyayev belgilab bergan O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasida yoshlarning ham moddiy, ham ma'naviy yuksalishiga katta e'tibor berilgan bo'lib, u jamiyatimizning manfaatini ya'ni taraqqiyotini belgilaydi va harakatga keltiruvchi asosiy omil hisoblanadi.

Milliy mafkuramizda belgilangan g'oyalarni yoshlar ongiga singdirishimizda, jumladan komil insonni shakllantirishimizda, ularning ijtimoiylashuv jarayoni muhim ahamiyatga ega bo'lib ya'ni, ijtimoiylashuv bunda kishining milliy madaniyat elementlarini o'ziga singdirish jarayoni xisobalanib, unda maxallaning reguliyativlik vazifasi bugungi yoshlar siyosatining milliy fundamentlaridan biri ekanligi alohida e'tiborga ega. Bu boradagi bugungi mas'uliyat aholi, ayniqsa, yoshlar o'rtasida "ommaviy madaniyat"ning salbiy illatlarini oldini olishdan iboratdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ommaviy madaniyat – bu omma madaniyati, xalqning istemoliga qaratilgan madaniyatdir. Ushbu madaniyatning kommersion industriyasi, xaqiqiy xalq madaniyatiga zid hisoblanib, u an'analarni bilmaydi, millati yuq. Ommaviy madaniyat keng auditoriyaga muljallangan, uzining kurinishi buyicha oson, yengil xazm etiladi. Shu sababdan xam ommaga ta'sir kuchi katta. Ommaviy madaniyat xodisasi mavjud va natijali ta'sir vositasi sifatida u televidenie va internet orqali tarqatiladi va xalq i'stimoliga aylanadi. Uning zamonaviy ko'rinishlaridan biri kiberbulling hodisasi hisoblanib, bugun unga qarshi mediasavodxonlik darajasi bilan bog'liq muammolar global omma oldidagi muammolarning asosylaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Tahlil va natijalar. Ommaviy madaniyat o'zining tarkibiy tuzilishiga ko'ra serqirra bo'lib, uning asosiy xususiyatlari sifatida quyidagilar olib qaraladi.

gomegen auditoriyaga yunalganlik (ommadagi farqlarni xisobga olmaslik);

emotsional (aqlga mos kelmaslik), ongsizlikga suyanish;

tez tushunish, tez bilishning zarurati;

ommani ishontira olish;

tez xazm bo'lish;

mantiqiy fikrlashni talab etmaslik va h.

Hozirgi zamonada ommaviy madaniyat tug'risida ikkita yunalish mavjud. Birinchi yunalish vakllari mazkur xodisaga sa'lbii baxo bersa, ikkinchi gurux vakllari uni maquullaydi. Masalan, birinchi gurux vakllaridan Adorno, Markuze singari faylasuf olimlar fikricha ommaviy madaniyat iste'molchilarga hayotni passiv ravishda idrok etishga o'rgatadi. Ya'ni,

ommaviy madaniyat asarlari shaxsga atrof muxitida bo'layotgan xodisalar xaqida tayyor javobni beriladi. U shaxsning ongsiz soxasiga ta'sir etib, uning lazzatlanishga ishtyoqini oshiradi, aqliy mushoxada etishiga yul bermaydi va taqlid etishga intilmaydi.

Ammo ikkinchi gurux vakillari esa ommaviy madaniyatning ijtimoiy hayotdagi optimistik rolga ishonadi. Masalan ular quyidagilarni keltirib o'tadi.

Ommaviy madaniyat o'zining bo'sh vaqtini natijali foydalana olmaydigan kishilarni o'ziga tortadi ;

Kayfiyat ko'tarish industriyasi;

Tanlovlar va savollarga tez javob beradi, ularning madaniy rivojlanish darajasiga mos.

Ommaviy madaniyat ijtimoiy garmoniyani o'rnatadi, jamiyatni yaxlitlikka aylantiradi.

Xalqqa tushinarli va qulay, oddiy ommani qondiradigan normal xodisa bo'lib, uni cheklash va inkor etish mumkin emas va x.k fikrlarni bildiradi.

Yoshlar o'rtasida yanada yangilanib, yangi ko'rinish kasb etayotgan "ommaviy madaniyat"ning salbiy illatlarini oldini olishda nimalarga e'tibor qaratish lozim?

Birinchi, yoshlarda sog'lom ma'naviy ehtiyojini shakllantirish.

Ma'naviy ehtiyoj o'z-o'zidan quruq joyda paydo bo'lmaydi. Qolaversa, yoshlarning bunday ehtiyojini ma'muriy yullar bilan shakllantirish xam mumkin emas. Majburan kitob o'qitish, sa'nat asarini tomosha qildirish mumkin. Ammo, bu yo'ldagi ma'muriy usul yoshlarning ma'naviy ehtiyojini shakllantirishdan ko'ra ko'proq aks ta'sir etishi mumkin. Sog'lom ma'naviy ehtiyoj kishida erkin tafakkur qilish, fikriy mustaqillikka erishishni ta'minlaydi.

Olib borayotgan targ'ibot-tashviqot, ma'naviy-mafkuraviy foliyatlarimiz muayyan maqsadga yo'naltirilmas ekan, unda hech qanday naf bulmaydi. Kishining qiziqishi, yosh xususiyatlari, psixologiyasi va shunga o'xshash jixatlari e'tiborga olinib utkazilgan xar qanday tadbir usha shaxsning sog'lom ma'naviy ehtiyojini shakllantirishga xizmat etadi.

Inson va jamiyat taraqqiyotining asosi, uni yo'naltiruvchi kuch bu – ehtiyoj[1] ekanligini bilamiz. Yoshlarda sog'lom ma'naviy ehtiyojini shakllantirish mexanizmlari xaqida gapirganda ehtiyoj uzun nima degan savolga javob beraylik. Adabiyotlarda «ehtiyot – inson talablari asosida paydo bo'ladigan tabiiy xususiyat, jonli mavjudot xayot kechirishining yaqqol shart-sharoitlariga, bog'liq ekanligini ifoda etuvchi xolat», - deb ta'rif beriladi. Odatda ehtiyojlar moddiy va ma'naviy turlarga bo'linadi. Bugungi kun ayrim yoshlarimiz faqat moddiy ehtiyojga berilib ketganligi sir emas. Bilim olish, tajribi orttirish, o'qish, o'z-o'zini rivojlantirishga intilish, inson ma'naviy ehtiyojlarining muhim komponentlaridan xisoblanadi. Yoshlarning ma'naviy ehtiyojini shakllantirishda va uni qondirishga bulgan xar qanday xarakat pirovard natijada insonning ma'naviy qiyofasini shakllantirishga olib keladi. Shuningdek, yurtimizda xar bir mintaqaning, viloyatning, qishloqning o'z xududiy xususiyatlari mavjud. Bizningcha, yoshlarning ma'naviy ehtiyojlarini shakllantirishda xamma xududlarga bir xil ravishda munosabatda bo'lish mumkin emas. Yoshlarning ma'naviy ehtiyojini shakllantirishda milliy makon xususiyatlarga e'tibor qaratisla maqsadga muvofiq.

Xulosa. Bir so'z bilan aytganda, yoshlarning barqaror taraqqiyot konsepsiyasini yaratish, hamma soha vakillarining kompleks yondashuvi zaruriyat ekanligini taqozo etmoqda. Sababi, yoshlarning har tomonlama barqaror taraqqiyoti, jamiyatimizning barqaror taraqqiyotini belgilaydi. Faqat shundagina O'zbekistonning sivilizatsion taraqqiyoti ilgarilab boradi.

ADABIYOTLAR

1. Йўлдошев С. ва бошқалар Янги ва энг янги давр Фарбий Европа фалсафаси.Т.:”Шарқ” нашриёти, 2002 й. -Б.5.

2. Фромм Э. Иметь или быть? - М.: Прогресс, 1990. – С.94.
3. Абдурахмонов Ф.Р. Мустақиллик ва миллий манфаатлар. Тошкент.: “Фан”, 1994.-7.
4. Холбеков А.Ж. Матибоев Т.Б. Ижтимоий адолат ва демократия: Барқарор тараққиёт йўлида.: Янги аср авлоди, 2004.-б 102.

UDK:74.268.7

Назокат ФАЙЗУЛЛАЕВА,

Национальная Гвардия Республики Узбекистан Ташкентский военно-академический лицей «Школа Темураба» Завуч английского языка

E-mail: fnazokatsfi@gmail.com

По материалам рецензии профессора кафедры «Русский язык и методика преподавания» УзГУМЯ А.Б.Рахмонова

ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

В этой статье анализируется адаптация личностно-ориентированного образования и исследуется, как преподаватели университетов внедрили его в преподавании второго языка с момента запуска образовательного сдвига, воплощенного в личностно-ориентированном образовании на военных уроках. Что еще более важно, анализ результатов качественного интервью обрисовывает «контекстуализированную» структуру, которая учитывает концептуальную природу глобальных предпосылок личностно-ориентированного образования, связывая их с восприятием и практикой учителей в конкретном контексте.

Ключевые слова: Личностно-ориентированный подход, преподавание английского языка, педагогическое образование, обучение второму языку.

SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN YONDASHUV YORDAMIDA INGLIZ TILINI O‘QITISH

Аннотация

Ushbu maqolada harbiy sinflarda o'quvchiga yo'naltirilgan ta'limning dars jarayonida o'qitishda qanday qo'llanishi haqida fikr yuritiladi va o'qituvchilarning ta'lim oluvchilarga yo'naltirilgan ta'limga bo'lgan munosabati va uni o'z darslarida qay darajada qo'llaganliklarini ham yoritib beradi. Shuningdek, izlanish natijalarini tahlil qilish "kontekstlashtirilgan" asosni belgilab beradi, bu esa o'z navbatida o'quvchilarga yo'naltirilgan ta'limning nazariy va amaliy darslar bilan bog'liq bo'lgan bilimlarni egallashga yordam beradi

Kalit so'zlar: Yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi, ingliz tilini o'qitish, o'qituvchi ta'limi, ikkinchi tilni rivojlantirish.

PERSON-CENTERED APPROACH TO TEACHING ENGLISH

Annotation

This article analysis the adaptation of learner-centered education and examines how university teachers have implemented it in second language teaching since launching an educational shift embodied in the learner-centered in military classes. More importantly, the analysis of qualitative interview results outlines a "contextualized" framework that takes into account the conceptual nature of the global premises of Learner-centered education by linking them to teachers' perceptions and practices in a particular context.

Key words: Student centered approach, English language teaching, teacher education, instructed second language development

Введение. Ситуация резко изменилась в преподавании второго языка, когда Ноам Хомский (1959) заявил, что овладение языком может происходить не посредством формирования привычек, а посредством неких врожденных способностей, которыми обладают люди. С этого момента учащиеся стали рассматриваться как активные агенты, участвующие в процессе обучения, а не как пассивные имитаторы контролируемого языкового ввода, а обучение L2 рассматривалось как естественный когнитивный процесс, в котором учащиеся в конечном итоге несут ответственность за свое собственное обучение. Эта активная роль учащегося также внесла множество изменений в преподавание английского языка как второго языка. В частности, в нем исследуются взгляды учителей на теоретические предпосылки и их практическое применение в качестве учебной практики в классе. В этой статье сначала рассматривается литература, связанная со студента-центрированным подходом и его прикладными педагогическими практиками, описывается методология исследования, использованная в исследовании, представлены результаты и обсуждение, и, наконец, делаются выводы и выводы.

Распространение и влияние локализованных подходов к образованию растет, определяя план образовательных реформ, формируя текущую практику

обучения и отражая сдвиг парадигмы в образовании в сторону личностно-ориентированного подхода. Образование, ориентированное на учащегося, — это модель, возникшая на рубеже двадцатого века с целью сформировать новое понимание обучения и проложить путь к тому, каким должно быть преподавание и обучение в новом тысячелетии. Скорее, в большинстве случаев это воспринималось как нечто само собой разумеющееся, как здравый смысл в отношении эффективного преподавания, или как мода или политика, навязанная изменениями в учебных программах.

Литературный обзор. Личностно-центрированный подход установил мировой рекорд в области мотивации Личностно, стимулирования личностного роста и обучения на протяжении всей жизни, а также развития коммуникативных навыков, среди других достижений. Тем не менее, утверждается, что преимущества подхода, ориентированного на учащегося, во многом зависят от того, как учителя воспринимают и реализуют его, особенно потому, что он изображается не для умаления роли учителя, а, скорее, для ее преумножения и эта предпосылка может оказаться сложной для многих учителей (Каймакамоглу, 2018; Ямагата, 2018). Кроме того, предыдущие исследования показали, что реализация педагогического подхода,

ориентированного на учащихся, требует высокого уровня осведомленности и специальных навыков со стороны учителей, а также благоприятной школьной среды. Аналогичным образом, несмотря на то, что в нескольких исследованиях утверждается, что внедрение личностно-центрированного подхода является сложной задачей как с точки зрения разработки курсов, так и с точки зрения методов обучения и материалов, ряд исследовательских отчетов показал, что личностно-центрированный подход был успешно реализован даже там, где обучение ориентировано на учителя, раньше было норм. В том же направлении это исследование призвано внести свой вклад в формирующийся массив знаний, который удовлетворяет постоянную потребность в эмпирических исследованиях по внедрению практики личностно-центрированного подхода. Изучение внедрения практик, ориентированных на учащихся, в контексте преподавания английского языка имеет решающее значение для максимизации их полезности с точки зрения стратегической педагогики и улучшения развития целевого языка.

Методология исследования. Участники для достижения вышеупомянутых целей было проведено описательное исследование, в ходе которого среди случайной выборки 130-секундных преподавателей языков на факультетах французского, английского языка и перевода, работающих в алжирских университетах, была заполнена анкета. Участники были в основном однородными по происхождению и включали мужчин и женщин, а также опытных участников и участников, начинающих карьеру. Все участники говорили на арабском как на родном языке и преподавали французский или английский как вторые языки. На университетском уровне вторые языки в основном преподавали в академических целях, а перевод и

литература, а также в образовательных целях включают прикладную лингвистику и овладение вторым языком. Языковые программы, преподаваемые участниками, представляли собой наборы обязательных курсов, включающих грамматику, фонетику, литературу, общее языкознание, перевод, историю и культуру языка, преподавание английского языка как иностранного и педагогическую психологию или английский для специальных целей для неанглоязычных специалистов.

Сбор и анализ данных. В этом исследовании использовались количественные и качественные подходы к сбору и анализу данных. В соответствии с целями настоящего исследования на основе проанализированной литературы по личностно-центрированному подходу был разработан опрос. Во-первых, анкета была разработана для получения информации об опыте учителей второго языка, их взглядах, практике и реализации личностно-центрированного подхода и состояла из трех разделов. Первые четыре вопроса составляли первый раздел и предназначались для сбора информации о возрасте, поле и опыте работы учителей. Следующий раздел включал вопросы о взглядах учителей на концепции преподавания и обучения, связанные со личностно-центрированным подходом. Учителя должны были указать, насколько они согласны с некоторыми утверждениями, связанными со личностно-центрированным подходом, используя: полностью согласен, согласен, не согласен или категорически не согласен. Инструменты качественного исследования особенно полезны с точки зрения ценной информации, которую может сообщить инсайдер. Очевидно, что сдвиг в сторону субъективного опыта и значений, которые люди придают своим действиям, привел к озабоченности самим исследовательским процессом и способами сбора качественных данных.

Таблица 1: Описательные результаты отношения учителей к помещениям, ориентированным на личностно

Товары категории 1*	N	Среднее стандартное.	Отклонение
	130	2,6	.771
	130	3.1	.665
	130	2.5	.950
	130	2.4	.925
	130	3.5	.312
	130	2.9	.825
	130	2.8	.585
	130		

Данные интервью были закодированы с упором на категорию отношений и представляют собой предположения относительно характера обучения и преподавания, распределения ролей и обязанностей, а также готовности Личностно к практикам личностно-центрированного подхода. Большинство опрошенных согласились с активным характером обучения с преподавателем в качестве координатора.

Взаимосвязь отношений учителей и реализация личностно центрированного подхода

Отношение учителей и реализация личностно-центрированного подхода

Результаты показывают, что, хотя существовала значительная корреляция между отношением учителей и реализацией личностно-центрированного подхода, описательная статистика указывает на заметный разрыв между двумя категориями опроса.

	Отношения	Выполнение
Отношения	Корреляции Пирсона	1
	Сиг.	.837
	N	130
		.000
		.836
		.130

Implementation	Корреляции Пирсона	.000	1
	Сиг.	130	
	N	130	130

В соответствии с количественными результатами, данные интервью подчеркивают противоречие между отношением учителей к стандартам реформы и практичностью образовательной реформы, хотя многие учителя осознавали преимущества реформы лично-центрированного подхода для изучения второго языка. Например, важным моментом, который был поднят рядом участников, была интеграция навыков. Как объяснил старший инструктор: «Структура лично-центрированного подхода обеспечивает естественный контекст для интеграции четырех навыков. Устное взаимодействие помогает развитию связей по крайней мере двумя способами. Во-первых, контент будет улучшен, например, посредством мозгового штурма в группах».

Обсуждение. Целью данного исследования было продемонстрировать, насколько эффективно подход, ориентированный на лично, может быть реализован в контексте преподавания английского языка. На протяжении всей текущей работы подчеркивалась взаимосвязь между восприятием учителей и способами реализации лично-ориентированной практики преподавания. Чтобы изучить, в какой степени практика преподавания лично-центрированного подхода влияет на развитие языковых навыков с точки зрения преподавателя, исследователь рассмотрел наиболее влиятельные теоретические предпосылки студент-

центрированного подхода, а также параллельные методы преподавания английского языка, ориентированные на студент-центрированный подход, при построении анкеты. Кроме того, данные интервью были использованы для выявления закономерностей, которые объясняют, почему учителя преподавание английского языка применяют подход, центрированный на студентах, с точки зрения влияния определенных представлений на их подходы к обучению.

Заключение. В этой статье исследуется восприятие учителями проблем и преимуществ, связанных с общей полезностью внедрения методов лично-центрированного подхода. По опыту участников, внедрение лично-ориентированных методов на уроках второго языка, вероятно, будет способствовать улучшению преподавания и изучения второго языка. Однако учителям необходимо постепенно внедрять методы лично-центрированного подхода, не обязательно все методы вместе или на всех занятиях. Скорее, эта статья призвана послужить еще одним вкладом в пул ресурсов по реализации реформы образования, которые одновременно предоставляют преподавателям информацию из потенциально схожих контекстов реализации вместе с набором предлагаемых учебных мероприятий и помогают им стать независимым учебным материалом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аль Кандари, А.М., и Аль-Каттан, М.М. (2020). Подход к обучению на основе электронных заданий для улучшения результатов обучения в 21 веке.
2. Аль-Хумаиди, С. (2015). Внедрение методологии, ориентированной на учащихся, в Университете Султана Кабуса. Исследования по преподаванию английского языка, 3 (2), 172–186.
3. Аммар А. и Хасан Р.М. (2017). Разговариваем: совместный диалог и изучение второго языка. Изучение языка, 68 (1), 46–82.
4. Анвар К. и Арифани Ю. (2016). Обучение языку на основе задач: развитие CALL. Исследования в области международного образования, 9 (6), 168–183.
5. Fostering language learning in the university EFL classroom through literature: A task-based approach. *GIST–Education and Learning Research Journal*, 19, 101–127
6. The new pedagogical practices within the LMD System: Perceptions of EFL faculty members. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 69, 1004–1013.
7. Effects of multiple intelligences supported project-based learning on students' achievement levels and attitudes towards English lesson. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 2(3), 365–385.
8. Rogers, C.R. (1967) The Interpersonal Relationship in the Facilitation of Learning. In Leeper, T. (Ed.) *Humanizing Education*
9. Rogers, C.R. (1969). *Freedom to Learn: A view of what education might become*. Columbus, OH: Charles Merrill.
10. Rogers C.R. (1971) Forget You Are a Teacher: Carl Rogers Tells Why. *Instructor*, August/September.

Kamola XAMRAKULOVA,
Guliston davlat universiteti doktoranti
E-mail: kamolakhamrakulova@gmail.com

Psixologiya fanlari doktori, professor G'.B.Shoumarov taqrizi asosida

THE DISTINCTIVE FEATURES OF EXPLANATORY WORK ON PREVENTING AND COMBATING DOMESTIC VIOLENCE

Annotation

Domestic violence remains a pervasive and distressing issue that affects individuals and communities worldwide. The efforts to prevent and combat domestic violence require a multifaceted approach that includes legal measures, support services, and education. Explanatory work, aimed at elucidating the underlying causes, consequences, and potential solutions for domestic violence, plays a crucial role in shaping effective strategies and fostering awareness. This article highlights some of the distinctive features of explanatory work in this context.

Key words: domestic violence, prevention, combat, explanatory work, community, legal measures, support services, education, individuals, distressing issue, multifaceted approach.

ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗЪЯСНИТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ И БОРЬБЕ С ДОМАШНИМ НАСИЛИЕМ

Аннотация

Домашнее насилие остается широко распространенной и тревожной проблемой, затрагивающей отдельных людей и сообщества во всем мире. Усилия по предотвращению домашнего насилия и борьбе с ним требуют многогранного подхода, включающего правовые меры, услуги поддержки и образование. Разъяснительная работа, направленная на выяснение основных причин, последствий и потенциальных решений проблемы домашнего насилия, играет решающую роль в формировании эффективных стратегий и повышении осведомленности. В данной статье освещаются некоторые отличительные особенности разъяснительной работы в данном контексте.

Ключевые слова: Домашнее насилие, профилактика, борьба, разъяснительная работа, сообщество, правовые меры, услуги поддержки, образование, люди, тревожная проблема, многогранный подход.

OILADAGI ZO‘RAVONLIKLARNI OLDINI OLISH VA UNGA QARSHI KURASHISH BO‘YICHA TUSHUNTIRISH ISHLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

Oiladagi zo‘ravonlik butun dunyo bo‘ylab odamlar va jamoalarga ta‘sir qiluvchi keng tarqalgan va qayg‘uli muammo bo‘lib qolmoqda. Oilaviy zo‘ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurashish bo‘yicha sa‘y-harakatlar huquqiy choralar, qo‘llab-quvvatlash xizmatlari va ta‘limni o‘z ichiga olgan ko‘p qirrali yondashuvni talab qiladi. Oiladagi zo‘ravonlikning asosiy sabablari, oqibatlari va potensial yechimlarini tushuntirishga qaratilgan tushuntirish ishlari samarali strategiyalarni shakllantirish va xabardorlikni oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada tushuntirish ishlarining ayrim o‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Oiladagi zo‘ravonlik, oldini olish, kurashish, tushuntirish ishlari, jamiyat, huquqiy chora-tadbirlar, qo‘llab-quvvatlash xizmatlari, ta‘lim, insonlar, qayg‘uli muammo, ko‘p qirrali yondashuv.

Oiladagi zo‘ravonlik butun dunyo bo‘ylab millionlab odamlar va oilalarga ta‘sir qiluvchi keng tarqalgan va chuqur tashvishli muammodir. U yosh, jins yoki ijtimoiy-iqtisodiy maqom chegaralarini bilmaydi va uning halokatli oqibatlari jamoalar orqali tarqalib, uzoq muddatli izlar qoldiradi. Oilaviy zo‘ravonlikka qarshi davom etayotgan kurashda tushuntirish ishlarining ahamiyati juda katta. Ushbu maqolada oiladagi zo‘ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurashishga yo‘naltirilgan tushuntirish ishlarining o‘ziga xos jihatlari ko‘rib chiqiladi, ushbu ijtimoiy ofatni bartaraf etish borasidagi sa‘y-harakatlarimizning muhim tarkibiy qismi sifatida uni ajratib turadigan o‘ziga xos xususiyatlar yoritiladi.

Oiladagi zo‘ravonlik bo‘yicha tushuntirish ishlari ushbu murakkab muammoning asosiy sabablari, oqibatlari va potensial yechimlarini ochishga qaratilgan ko‘p qirrali va fanlararo yondashuvni ifodalaydi. Oddiy targ‘ibot yoki xabardorlikni oshirish harakatlaridan farqli o‘laroq, tushuntirish ishlari oiladagi zo‘ravonlikka hissa qo‘shadigan omillarning murakkab tarmog‘iga chuqurroq kirib boradi,

qimmatli tushunchalar va oldini olish va aralashuv strategiyalarini taklif qiladi [1].

Ushbu tadqiqotda biz ushbu kontekstda tushuntirish ishlarini belgilaydigan o‘ziga xos xususiyatlarni ko‘rib chiqamiz. Bu xususiyatlar afsonalarni yo‘q qilish, ko‘p qirrali yondashuvni qo‘llash, oldini olish va erta aralashuvni targ‘ib qilish, madaniy sezgirlikni qadrlash va dalillarga asoslangan amaliyotlarga tayanishni o‘z ichiga oladi. Ushbu xususiyatlarni tushunib, biz oiladagi zo‘ravonlikni bartaraf etish va hamma uchun xavfsizroq, ko‘proq qo‘llab-quvvatlovchi hamjamiyatlarni yaratish bo‘yicha jamoaviy missiyamizga tushuntirish ishlarining o‘ziga xos hissasini yaxshiroq baholashimiz mumkin [2].

Oiladagi zo‘ravonlikning asosiy sabablarini tushunish. Oiladagi zo‘ravonlikning asosiy sabablarini tushunish ushbu keng tarqalgan muammoni samarali hal qilish va oldini olish uchun muhimdir. Oiladagi zo‘ravonlik murakkab va ko‘p qirrali muammo bo‘lib, uni bitta sababga bog‘lab bo‘lmaydi, aksincha, o‘zaro bog‘liq omillarning kombinatsiyasi natijasida

yuzaga keladi. Mana bir nechta asosiy sabablar va ta'sir etuvchi omillar:

Ijtimoiylashuv va madaniy me'yorlar: An'anaviy gender rollari va jamiyatning umidlari oiladagi zo'raonlikka hissa qo'shishi mumkin. Erkaklik va ayollik haqidagi stereotipik e'tiqodlar kuch nomutanosibligini davom ettirishi va munosabatlarda nazorat va suiiste'mollikka olib kelishi mumkin [3].

Qudrat va nazorat: Oiladagi zo'raonlik ko'pincha sheriklardan birining hokimiyat va boshqasini nazorat qilish istagidan kelib chiqadi. Bu hukmronlik qilish vositasi sifatida hissiy, jismoniy yoki moliyaviy zo'raonlik sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

Bolalik tajribasi: Bolaligida oiladagi zo'raonlikni boshdan kechirgan yoki guvohi bo'lgan shaxslar oiladagi zo'raonlik qurboni va jinoyatchisi bo'lish xavfi yuqori. Bu o'rganilgan xatti-harakatlar avloddan-avlodga davom etishi mumkin.

Giyohvand moddalarni iste'mol qilish: Spirtli ichimliklar yoki giyohvand moddalarni iste'mol qilish uydagi zo'raonlikka hissa qo'shishi mumkin, bu esa aql-idrokka putur etkazishi, tajovuzkorlikni kuchaytirishi va taqiqlarni kamaytirishi, odamlarning zo'raonlik xatti-harakatlariga moyilligini oshirishi mumkin.

Iqtisodiy omillar: Moliyaviy stress, ishsizlik yoki tajovuzkor sherikka iqtisodiy qaramlik oiladagi zo'raonlik ehtimoli ko'proq bo'lgan sharoitlarni yaratishi mumkin. Iqtisodiy omillar jabrlanuvchining haqoratli munosabatlarni tark etish qobiliyatini cheklashi mumkin.

Ruhiy salomatlik muammolari: Davolanmagan ruhiy salomatlik muammolari bo'lgan ba'zi shaxslar haqoratli xatti-harakatlarga kirishishi mumkin. Shaxsning buzilishi yoki g'azabni boshqarish muammolari kabi ruhiy salomatlik muammolari munosabatlardagi zo'raonlikka hissa qo'shishi mumkin [4].

Ta'lim va xabardorlikning etishmasligi: Sog'lom munosabatlar, nizolarni hal qilish va oiladagi zo'raonlikning huquqiy oqibatlarini haqida tushunchaning etishmasligi tajovuzkor xatti-harakatlarga yordam beradi. Ta'lim dasturlari va xabardorlik kampaniyalari oldini olish uchun juda muhimdir.

Ajratib qo'yish: Zo'raonlar ko'pincha o'z qurbonlarini do'stlari va oilasidan ajratib qo'yishadi, bu esa qurbonlarning yordam yoki yordam so'rashini qiyinlashtiradi. Izolyatsiya kuchsizlik va qaramlik tuyg'usiga hissa qo'shishi mumkin.

Huquqiy va ijtimoiy to'siqlar: Ayrim hollarda, huquqiy va ijtimoiy tizimlar beixtiyor uydagi zo'raonlikni qo'zg'atishi yoki davom ettirishi mumkin. Masalan, qonunlarning noadekvatligi yoki ularning ijro etilishining yo'qligi jabrlanuvchilarga cheklov to'g'risidagi farmoyish yoki xavfsiz himoya olishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Madaniy omillar: Madaniy e'tiqod va amaliyotlar oiladagi zo'raonlikning oldini olish va aralashuvni osonlashtirishi yoki to'sqinlik qilishi mumkin. Suiiste'mollikka toqat qiladigan yoki unga yo'l qo'yadigan madaniy me'yorlar yordam so'rashga to'sqinlik qilishi mumkin.

Texnologiya va kiberbulling: Texnologiyaning yuksalishi oiladagi zo'raonlik uchun kiberbulling, onlayn ta'qib va GPS qurilmalari yoki ijtimoiy media orqali kuzatish kabi yangi yo'llarni taqdim etdi. Ushbu texnologik vositalar qurbonlarni nazorat qilish va qo'rqitish uchun ishlatilishi mumkin.

Qo'llab-quvvatlash xizmatlarining etishmasligi: Boshpana, maslahat, yuridik yordam va inqiroz holatlaridagi ishonch telefonlari kabi qo'llab-quvvatlash xizmatlaridan yetarlicha foydalana olmaslik jabrlanuvchilar uchun

tajovuzkor vaziyatlardan qochish va kerakli yordamdan foydalanishni qiyinlashtirishi mumkin.

Shuni tan olish kerakki, bu asosiy sabablar ko'pincha o'zaro ta'sir qiladi va bir-birini mustahkamlaydi, jabrlanuvchilarni tuzoqqa tushiradigan va oiladagi zo'raonlikni davom ettiruvchi murakkab tarmoqni yaratadi. Ushbu muammoni samarali hal qilish uchun profilaktika, ta'lim, huquqiy choralar va qo'llab-quvvatlash xizmatlarini birlashtirgan holda, suiiste'mollik siklini buzish va sog'lom munosabatlarni rivojlantirish uchun yaxlit yondashuv talab etiladi. Bundan tashqari, sa'y-harakatlar madaniy me'yorlar va munosabatlarni o'zgartirishga qaratilishi kerak, unda oiladagi zo'raonlikka yo'l qo'yilmaydi [5].

Ogohlilikni oshirish va noto'g'ri tushunchalarga qarshi kurashish orqali jamoalar oiladagi zo'raonlik rivojlanish ehtimoli kamroq bo'lgan muhitni yaratishi mumkin. Bu sa'y-harakatlar omon qolganlarga yordam so'rashga yordam beradi, kuzatuvchilarning aralashuvini rag'batlantiradi va pirovardida oiladagi zo'raonlikning oldini olish va omon qolganlarni shifo va xavfsizlik yo'lida qo'llab-quvvatlashga qaratilgan [7].

Hamkorlik va ko'p tarmoqli yondashuvlar. Oiladagi zo'raonlik har tomonlama va ko'p qirrali chora ko'rishni talab qiluvchi murakkab ijtimoiy muammodir. Ushbu keng tarqalgan muammoni hal qilish umumiy harakat qilish kerak. Bu huquqni muhofaza qilish, sog'liqni saqlash, ijtimoiy xizmatlar, ta'lim, advokatlik va jamoat tashkilotlari kabi turli sohalaridagi manfaatdor tomonlarni birlashtirgan hamkorlik va ko'p tarmoqli yondashuvlarni talab qiladi. Quyida biz oilaviy zo'raonlikning oldini olish va unga qarshi kurashishda hamkorlik va ko'p tarmoqli yondashuvlarning muhim rolini ko'rib chiqamiz. Ularning samaradorligi va doimiy o'zgarishlarni yaratish potentsialini aniqlaymiz.

Avvalo, oilaviy zo'raonlik sodir etgan shaxslar o'z qilmishlari uchun huquqiy oqibatlariga duchor bo'lishlarini ta'minlashda huquqni muhofaza qiluvchi organlar va yuridik xizmatlar hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Bu oiladagi zo'raonlik holatlariga tezkor chora ko'rish, har tomonlama tekshiruvlar o'tkazish, himoya qilish va cheklash bo'yicha buyruqlarni to'g'ri qo'llashni o'z ichiga oladi. Yuridik xizmatlar omon qolganlarga adliya tizimida harakat qilish va kerakli himoyani olish uchun zarur huquqiy yordam ko'rsatishi mumkin [8].

Ikkinchi o'rinda esa sog'liqni saqlash sohasi oiladagi zo'raonlikning jismoniy va hissiy oqibatlarini aniqlash va hal qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tibbiyot mutaxassisleri va jabrlanuvchilarni qo'llab-quvvatlash xizmatlari o'rtasidagi hamkorlik omon qolganlarga tibbiy davolanish, maslahat va boshpana va inqirozli ishonch telefonlariga kirishni o'z ichiga olgan keng qamrovli yordamni olishlarini ta'minlaydi.

Keyingi muhim masala. Ijtimoiy xizmatlar agentliklari va maslahat markazlari omon qolganlarga ham huquqbuzarlarga ham muhim yordam ko'rsatadi. Hamkorlikdagi sa'y-harakatlar omon qolganlarga uy-joy yordami, moliyaviy yordam va terapiya kabi resurslardan foydalanishni taklif qilishi mumkin, shu bilan birga huquqbuzarlarni rehabilitatsiya qilish dasturlari orqali haqoratli xatti-harakatlarning asosiy sabablarini hal qiladi.

Oiladagi zo'raonlik haqida aholining xabardorligini oshirishda ta'lim muassasalari va jamoat tashkilotlarining ahamiyati katta. Ushbu sektorlar o'rtasidagi hamkorlik odamlarga sog'lom munosabatlar, rozilik va oiladagi zo'raonlik belgilarini o'rgatadigan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishga yordam beradi. Ushbu dasturlar xabardorlikni va erta aralashuvni targ'ib qilish orqali zo'raonlikning oldini olishga yordam beradi [9].

Targ'ibot guruhlari va davlat idoralari oilaviy zo'raonlik bilan bog'liq siyosat va qonunlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu sektorlar

o'rtasidagi hamkorlikdagi sa'y-harakatlar yanada mustahkam huquqiy bazani yaratishga, qo'llab-quvvatlash xizmatlarini moliyalashtirishni ko'paytirishga va profilaktika choralarini amalga oshirishga olib kelishi mumkin [10].

Diniy tashkilotlar va jamoat rahbarlari ko'pincha o'z jamoalarida sezilarli ta'sirga ega. Ushbu guruhlar va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlik oiladagi zo'ravonlikka toqat qiladigan yoki unga yo'l qo'yadigan madaniy me'yorlarga qarshi turishga yordam beradi. Shuningdek, ular o'z jamoatlari yoki jamoalari ichida omon qolganlarga yordam va manbalar taqdim etishlari mumkin.

Texnologiya kompaniyalari va onlayn platformalar xavfsizlik funksiyalari, xabar berish mexanizmlari va onlayn ta'qib va suiiste'mollikni aniqlaydigan va hal qiluvchi algoritmlarni amalga oshirish orqali oiladagi zo'ravonlikning oldini olishga hissa qo'shishi mumkin [11]. Ushbu sektorlar bilan hamkorlikdagi harakatlar raqamli makonni tirik qolganlar uchun xavfsizroq qilishga yordam beradi.

Oliy o'quv yurtlari, davlat idoralari va advokatlik guruhlari o'rtasidagi hamkorlikdagi tadqiqotlar oiladagi zo'ravonlik dinamikasi va aralashuvlar samaradorligini yaxshiroq tushunishga olib kelishi mumkin [12]. Sektorlar bo'ylab ma'lumotlarni to'plash va almashish dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish va oldini olish va aralashuv strategiyalarini doimiy ravishda takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Hamkorlik va ko'p tarmoqli yondashuvlar oiladagi zo'ravonlikning oldini olish va unga qarshi samarali kurashishning asosini tashkil etadi. Turli sohalaridagi manfaatdor tomonlarni birlashtirib, biz ushbu keng tarqalgan muammoga yanada kengroq va muvofiqlashtirilgan javobni yaratishimiz mumkin. Bunday hamkorlik nafaqat omon qolganlarning kerakli yordamini olishini ta'minlaydi, balki oiladagi zo'ravonlikning asosiy sabablarini bartaraf etadi va uzoq muddatli oldini olishga qaratilgan. Bu sa'y-harakatlar birgalikda oiladagi zo'ravonlikka toqat qilmaydigan xavfsizroq va qo'llab-quvvatlovchi jamoalarni yaratish imkoniyatiga ega.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, oiladagi zo'ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurashish bo'yicha tushuntirish ishlarining o'ziga xos xususiyatlari ushbu keng tarqalgan ijtimoiy muammoni hal etishda keng qamrovli va samarali sa'y-harakatlarning hal qiluvchi asosi bo'lib xizmat qiladi. Turli sohalaridagi tajribaga asoslangan ko'ptarmoqli yondashuv bizga oiladagi zo'ravonlik asosidagi murakkabliklarni chuqurroq tushunish imkonini beradi. Afsonalar va stereotiplarni yo'q qilish nafaqat omon qolganlarga hamdardlik va qo'llab-quvvatlashni rivojlantiradi, balki jamiyatning ushbu muammoga munosabatini o'zgartirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Ведяшкин, С.В., Гаг, Л.В., & Сенникова, Д.В. (2019). Международная научно-практическая конференция "Домашнее насилие: предупреждение и ответственность". Уголовная юстиция, (14), 5-7.
2. Aydin M. Oila mustahkamligi qonun nigohida // Образование наука и инновационные идеи в мире. – 2023. – Т. 28. – №.1. – с. 53–56.
3. Tojiddinova A.A. Oilaviy munosabatlar psixokorreksiyasi // Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2023. – Т. 10. – №. 4. 137–140–betlar.
4. Борисова Д.Д., Смирнова А.Н., Савин С.Д. Профилактика домашнего насилия в интернете и социальных сетях.
5. Dilshodovich E.B. Oilaviy ajralishlarni oldini olish va ajrim yoqasidagi oilalar // Siyosatshunoslik, huquq va xalqaro munosabatlar jurnali. – 2023. – Т.2. – №.2. 74–76–betlar.
6. Sarvarova S.R. Mustahkam oila // Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2023. – Т. 2. – №. 1. 31–34–betlar.
7. Андрианова Р.А. Буллинг и кибербуллинг в школе: характерные признаки и условия профилактики агрессивного преследования // Известия Российской академии образования. – 2020. – №. 4. – с. 53.
8. Zulfiddinov S.Z. Notinch va muammoli oilalardagi ma'naviy-axloqiy muhitni sog'lomlashtirish // Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – Т. 2. – №. 3. 262–267–bet.
9. Djalolov R.J. Nikoh-oila munosabatlari shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari // Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2023. – Т. 3. – №. 3. 473–477–betlar.
10. Rahimova M. Sharq mutafakkirlari asarlarida oila va nikohga moslashuv muammolarining yoritilishi // Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 9. 465–468–betlar.
11. Fozilov O. Murakkab oilalar ularda uchraydigan muammolar va ularni hal qilish yo'llari // Ijodkor o'qituvchi. – 2023. – Т. 3. – №. 27. 121–123–betlar.
12. Buzawa E. S., Buzawa C. G. Domestic violence: The criminal justice response. – Sage, 2003.

UDK:7:34.18

Shahobiddin XOLMATOV,

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali, O'zbek tili va gumanitar fanlar kafedrasida dotsenti

TATU Farg'ona filiali, O'zbek tili va gumanitar fanlar kafedrasida dotsenti tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD I.Tishabaeva taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA GENDER TENGLIK FALSAFASINI HUQUQIY NAMOYON BO'LISHI

Annotatsiya

Maqolada gender tushunchasi, gender tenglik falsafasi, ayollarni huquqiy himoyalaniishi kabi tushunchalarga muammo sifatida ta'rif berilgan. Gender tengsizlikning oldini olishni dolzarbligini va uni tahlilini keltirib o'tilgan. Masalani yechimi sifatida huquqiy normativlarga asosan metodik yondashuvlar keltirilib, xulosa va takliflar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Gender, falsafa, ong, stereotip, huquq, ona, oila.

ПРАВОВОЙ ПРИМЕР ФИЛОСОФИИ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В статье в качестве проблем определяются концепция гендера, философия гендерного равенства и правовая защита женщин. Отмечается важность предотвращения гендерного неравенства и его анализа. В качестве решения проблемы представлены методические подходы, основанные на правовых нормах, даны выводы и предложения.

Ключевые слова: Гендер, философия, сознание, стереотип, право, мать, семья.

LEGAL EXAMPLE OF THE PHILOSOPHY OF GENDER EQUALITY IN UZBEKISTAN

Annotation

The article identifies the concept of gender, the philosophy of gender equality and the legal protection of women as problems. The importance of preventing gender inequality and analyzing it is noted. As a solution to the problem, methodological approaches based on legal norms are presented, conclusions and suggestions are given.

Key words: Gender, philosophy, consciousness, stereotype, law, mother, family.

Kirish. Gender tenglik atamasi butun dunyo aholisi uchun dolzarb bo'lgan, biroq barcha davlat va jamiyatlarda ham unga so'zsiz va to'laqonli amal qilinmaydigan hodisani anglatadi. Gender tenglik munosabatlari inson huquqlarini muhofaza etishning oliy shakl va tamoyillarini o'zida mujassam etadi. Gender strategiyasining asosiy maqsadi — irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat'iy nazar xotin-qizlar va erkaklarning haqiqiy tengligini ta'minlashdan iborat. O'zbekistonda ham gender tenglik masalasi dolzarb masalga aylangan va davlat dasturida gender masalasiga alohida ahamiyat berilmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Gender tushunchasi, ayollar huquqining erkaklar bilan tengligi masalasini, gendertarixi, shakllanish bosqichlari kabi masalalarni dunyo olimlaridan ko'pchiligi atroflicha o'rganib chiqqan. Bu masalani o'rganish xozirgacha davom etmoqda. Tadqiqotlardan Haig, David[1], Udry, J. Richard[2], Kostikova I. V.[3], Lee Harrington[4], Jane Pilcher[5], Yarskaya-Smirnova E [6], Gapova E [7], Lindsey, Linda L.[8], Kirilina A. V.[9], Karajayeva E. I.[10], Shaxbazova X. V.[11], Zdravomyslova E.[12], Tomkina A.[12], Julia Serano [13], Lorber, Judith[14] kabilarni ishlarini misol tariqasida keltirildi. Metodlardan esa gorizontaal va tahliliy qiyoslash usullaridan unumli foydalanib gender tengsizlik masalasini yoritishga harakat qilindi.

Natija va yechimlar. Gender strategiyasining asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

-xotin-qizlarning yer va mulkka nisbatan egalik qilish imkoniyatlarini kengaytirish;

-jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan siyosat, iqtisodiyot, huquq, madaniyat, ta'lim, ilmfan hamda sport munosabatlarida xotin-qizlarning erkaklar bilan teng ishtirok etishlarini qo'llab-quvvatlash, qaror qabul

qilishda ularning yetakchilik qilishlari uchun teng imkoniyatlarni yaratish;

-xotin-qizlarning siyosiy faolligini oshirish, ularning jamiyatdagi o'rni bilan bog'liq salbiy qarashlarni o'zgartirish;

-aholi bandligi sohasida xotin-qizlar va erkaklar uchun kafolatlangan teng huquq hamda imkoniyatlarni, shuningdek, munosib ish o'rinlarini yaratish, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish, xotin-qizlarning tijorat banklaridan kredit olishga bo'lgan imkoniyatlarini kengaytirish;

-xotin-qizlar va erkaklarni butun umri davomida o'qishga bo'lgan imkoniyatlarini rag'batlantirish, ularning oilani rejalashtirish borasidagi tibbiy madaniyatini oshirish va reproduktiv salomatligini mustahkamlash, ular o'rtasida sog'lom turmush tarzini yuksaltirish;

-odam savdosi va majburiy mehnatga qarshi kurashish, tazyiq va zo'ravonlikni oldini olish, ularni aniqlash va barham berish bo'yicha samarali tashkiliy-huquqiy mexanizmlarni yaratish;

-oilani mustahkamlash, oilaviy munosabatlarda barcha oila a'zolarining mas'ulligini oshirish, erta nikoh, yaqin qarindoshlar o'rtasidagi nikoh, erta tug'ruq hamda oilaviy ajralishlarning oldini olish;

-gender tenglik tamoyillarini ilgari surishda, xotin-qizlar va erkaklarning huquq hamda imkoniyatlarini teng amalga oshirishda budjetni rejalashtirish, gender masalalarini budjet jarayonlariga integratsiyalash, gender statistikasi yuritilishini takomillashtirish;

-gender tenglik, ayollar tadbirkorligi, xotin-qizlar va erkaklarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik holatlarini baholovchi xalqaro reyting va indekslarda O'zbekistonning o'rni yaxshilash bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish;

-2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi gender tenglikni ta'minlash va barcha xotin-

qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish milliy maqsadlariga erishishda parlament, fuqarolik jamiyati institutlari va ommaviy axborot vositalarining rolini oshirish;

-gender tenglik sohasidagi xalqaro shartnomalardan kelib chiqadigan majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash, O'zbekiston Respublikasining milliy manfaatlariga mos bo'lgan xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Xotin-qizlarning mehnat huquqlarini himoya qilish kafolatlarini kuchaytirilishi bo'yicha O'zbekistonda 2019-yil 1 maydan e'tiboran bir qancha taqiqlar bekor qilingan va qonunan belgilab qo'yilgan. Ulardan biri, ayollar mehnatini muayan soha yoki kasblarda qo'llash bo'yichataqiqlar bekor qilinganligidir. BUndan tashqari quyidagilar amalga oshirildi: tavsiyaviy xarakterdagi ayollar sog'lig'iga salbiy ta'sir etishi mumkin bo'lgan soha yoki kasblar ro'yxati tasdiqlandi;

So'nggi yillarda gender tenglik masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, sohaga oid 25 ta qonunchilik hujjati qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasining Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiyasi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatida Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qo'mitasi tashkil etildi. O'zbekiston tarixida ilk marotaba parlamentda xotin-qizlar soni BMT tomonidan belgilangan tavsiyalarga mos darajaga etib, parlamentdagi xotin-qizlar soni qariyb 32 foizga yetdi va dunyodagi 190 ta parlament orasida 37-o'ringa ko'tarildi. Boshqaruv lavozimidagi xotin-qizlar ulushi 27 foizga, partiyalarda 44 foizga, oliy ta'limda 40 foizga, tadbirkorlikda 35 foizga yetdi.

Ma'lumki, Birlashgan millatlar tashkiloti Bosh assambleyasining 2015-yil sentabrda Barqaror rivojlanish bo'yicha o'tkazilgan sammitida qabul qilingan 70-son rezolyutsiyasiga muvofiq, shuningdek, 2030-yilgacha bo'lgan davrda BMT Global kun tartibining Barqaror rivojlanish maqsadlarini izchil amalga oshirish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi «2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida» qaror qabul qildi. Shu bilan birga, O'zbekiston Barqaror rivojlanishning Beshinchi maqsadini amalga oshirish doirasida «Gender tenglikni ta'minlash hamda barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish»ga oid to'qqizta vazifani ishlab chiqdi. Xususan, Jahon bankining «Ayollar, biznes va qonun indeksi»da 190 ta mamlakat orasida 139-o'rinni, AQShning Jorjtaun instituti tomonidan yuritiladigan «Ayollar, tinchlik va xavfsizlik indeksi»da 167 ta mamlakat ichida 89-o'rinni egallamoqda.

Islolatlarning barcha bosqichlarida O'zbekistonda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy siyosat keng qamrovli masalalarni o'z ichiga oladi. Aholi daromadlarini tizimli ravishda oshirib borish, bandlik va mehnat munosabatlarini shakllantirish, aholining ayrim toifalarini, shu jumladan, tadbirkor va fermer xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilish va qo'llab-quvvatlash borasida qo'shimcha kafolatlar berildi.

Xususan, xotin-qizlar bandligini ta'minlash, ularni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qilish maqsadida imtiyozli kreditlar ajratish amaliyoti yo'lga qo'yildi. Tijorat banklari mikrokredit bazasi mijozlarining 30 foizidan ortig'ini xotin-qizlar tashkil etmoqda. Tijorat banklari mablag'lari hisobidan 172 mingdan ortiq xotin-qizlarga 4,9 trillion so'm miqdorida kreditlar ajratildi. Buning natijasida tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'ygan xotin-qizlar soni bir yilda 45 ming nafarga ko'paydi.

2019-yildan boshlab aholining ish bilan ta'minlanishi va yangi ish o'rinlari yaratilishi davlat buyurtmasi asosida amalga oshirish tizimi yo'lga qo'yildi. O'zini o'zi band qilgan fuqarolarga vaqtincha mehnat guvohnomalarini berish va ularning ish stajini qayd etish tartibi joriy etildi. Natijada norasmiy sektorda band bo'lgan xotin-qizlarning ulushi 27 foizga yetdi. Respublikaning chekka hududlarini rivojlantirish, qishloqlarni obodonlashtirish, qishloqlarda yashovchi xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini qo'llab-quvvatlash orqali kambag'allikni qisqartirishga ham alohida e'tibor qaratildi. Qishloq xo'jaligining turli sohalarida 1,5 milliondan ortiq xotin-qizlar mehnat qiladi.

2017-yildan boshlab sog'liqni saqlash tizimida tub o'zgarishlar amalga oshirilib, aholining reproduktiv salomatligini mustahkamlash, fuqarolarni sog'lom farzandlar tug'ilishiga ongli va mas'uliyatli munosabatda bo'lishga o'rgatish, xotin-qizlar va erkaklarning reproduktiv huquqlarini amalga oshirishda teng imkoniyatlarni yaratish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirildi.

So'nggi o'n yillikda butun dunyo hamjamiyatida demokratik meyor va tamoyillarni qaror toptirish uchun kurashning dolzarblashuvi munosabati bilan gender tengligi muammosi tobora keskinlashib bormoqda. Gender tengligi asosiy ijtimoiy qadriyat sifatida umumiy tenglik konsepsiyasining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

Gender strategiyasining asosiy maqsadi — irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat'iy nazar xotin-qizlar va erkaklarning haqiqiy tengligini ta'minlashdan iboratdir.

Xulosa. 2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi gender tenglikni ta'minlash va barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish milliy maqsadlariga erishishda parlament, fuqarolik jamiyati institutlari va ommaviy axborot vositalarining rolini oshirish, gender tenglik sohasidagi xalqaro shartnomalardan kelib chiqadigan majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash, O'zbekiston Respublikasining milliy manfaatlariga mos bo'lgan xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish. Bundan tashqari, 2030-yilga kelib barcha xotin-qizlarga nisbatan kamsitishlarning har qanday shakliga barham berish, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda qarorlar qabul qilishning barcha darajalarida ayollarning to'liq va samarali ishtirokini va yetakchilik qilish uchun teng imkoniyatlar ta'minlanishi, shuningdek, Davlat dasturlarini qabul qilish jarayonida gender tenglik tamoyillarini joriy qilishni o'z ichiga olishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. Haig, David. The Inexorable Rise of Gender and the Decline of Sex: Social Change in Academic Titles, 1945–2001 (angl.) // Archives of Sexual Behavior. — 2004. — Vol. 33, no. 2. — P. 87–96.
2. Udry, J. Richard. The Nature of Gender (angl.) // Demography. — 1994. — Vol. 31, no. 4. — P. 561–573.
3. Костикова И. В. и др. Введение в гендерные исследования. — 2-е изд. — М.: Аспект Пресс, 2005. — С. 8–10. — 255 с. — (Серия «Классический университетский учебник»). — ISBN 5-7567-0331-4.
4. Lee Harrington. Traversing gender: understanding transgender realities. — 2016. — С. 3, 41. — ISBN 978-1-942733-84-3.
5. Jane Pilcher, Imelda Whelehan. Gender // 50 Key Concepts in Gender Studies (angl.). — Sage, 2004. — ISBN 978-1-4129-3207-3.
6. Ярская-Смирнова Е. Возникновение и развитие гендерных исследований в США и Западной Европе // Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Ирина Жеребкина (ред.). — Харьков, СПб.: ХЦГИ, Алетейя, 2001. — С. 17–48. — ISBN 5-89329-397-5.

7. Гапова Е. Классовый вопрос постсоветского феминизма или об отвлечении угнетенных от революционной борьбы // Гендерные исследования. — 2006. — № 15. — С. 144—164.
8. Lindsey, Linda L. Ch. 1. The Sociology of gender // Gender Roles: A Sociological Perspective (англ.). — Pearson, 2010. — ISBN 0-13244-830-0.
9. Кирилина А. В. Лингвистические гендерные исследования как проявление смены эпистемы в гуманитарном знании // Армия и общество. — 2010. — №. 4. — С. 110—114.
10. Каражаева Э. И. Гендерная асимметрия в русской, английской и осетинской паремии в семантическом поле «семья/супружество» // Вопросы филологии. — 2011. — №. 1. — С. 115—118.
11. Шахбазова Х. В. Гендерные признаки русских и чеченских фразеологических и паремиологических единиц // Вестник Дагестанского государственного университета. Серия 2: Гуманитарные науки. — 2018. — Т. 33. — №. 1. — С. 90-94.
12. Здравомыслова О. Гендерные исследования как опыт публичной социологии в России. Полит.Ру (24 сентября 2009).; Здравомыслова Е., Тёмкина А. Социальное конструирование гендера: феминистская теория // Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Ирина Жеребкина (ред.). — Харьков, СПб.: ХЦГИ, Алетей, 2001. — С. 147—173. — ISBN 5-89329-397-5.
13. Julia Serano. Whipping Girl: A Transsexual Woman on Sexism and the Scapegoating of Femininity. — Seal Press, 2007. — ISBN 978-1-58005-154-5.
14. Lorber Judith. The Social construction of gender. — Sage, 1990. — ISBN 978-0-8039-3956-

Ma'mura XUSHNAZAROVA,
Qo'qon davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD
E-mail: maftunaxushnazarova@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, professor T.Egamberdiyeva taqrizi asosida

INNOVATIVE FORMS OF VOLUNTEERING AND THEIR PEDAGOGICAL ANALYSIS

Annotation

In this article, innovative forms of volunteering (volunteering), online volunteering and its essence, recommendations for supporting volunteering (volunteering), providing volunteers with various benefits, as well as international volunteer associations are considered.

Key words: Volunteering, online volunteering, internet, social network, socio-pedagogical activity, privilege, international volunteer association.

VOLONTYORLIK (KO'NGILLILIK) FAOLIYATINING INNOVATSION SHAKLLARI VA ULARNING PEDAGOGIK TAHLILI

Annotsatsiya

Ushbu maqolada ko'ngillilik (volontyorlik) faoliyatining innovatsion shakllari, onlayn-ko'ngillilik va uning mohiyati, ko'ngillilikni (volontyorlikni) qo'llab-quvvatlash bo'yicha tavsiyalar, ko'ngillilarni turli imtiyozlar bilan ta'minlash, shuningdek xalqaro ko'ngillilar (volontyorlar) birlashmalari xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Ko'ngillilik (volontyorlik), onlayn-ko'ngillilik, internet, ijtimoiy tarmoq, ijtimoiy-pedagogik faoliyat, imtiyoz, xalqaro ko'ngillilar birlashmasi.

ИННОВАЦИОННЫЕ ФОРМЫ ВОЛОНТЕРСТВА И ИХ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В данной статье рассматриваются инновационные формы волонтерства (волонтерства), онлайн-волонтерства и его сущность, рекомендации по поддержке волонтерства (волонтерства), предоставления волонтерам различных льгот, а также международные волонтерские ассоциации.

Ключевые слова: Волонтерство, онлайн-волонтерство, Интернет, социальная сеть, социально-педагогическая деятельность, льгота, международная волонтерская ассоциация.

Kirish. Ma'lumki, ko'ngillilik faoliyati fuqarolarga o'zlarini muhim va mamlakatda sodir bo'layotgan voqealarga dahldor deb his qilishlariga yordam beradi. Ko'ngillilik madaniyatlararo muloqot va integratsiyaga, vatanparvarlik hissini oshirishga, diniy bag'rikenglik, dahldorlik va muloqotni shakllantirishga yordam beradi. Internetda ko'ngillilik faoliyatini targ'ib qilish, ko'ngillilik faoliyatini aholi o'rtasida ommalashtirishning yana bir kanali bo'lib, jamiyatning ijtimoiy missiyasini tushunishini mustahkamlashga yordam beradi, asosiy voqealar haqida ma'lumot beradi va nufuzini oshiradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Onlayn-ko'ngillilik (volontyorlik) axborot asrining zamonaviy voqeliklarining aksiga aylanib bormoqda, shuning uchun u keng faoliyat sohasini o'z ichiga oladi, oddiy ko'ngillilikni (volontyorlikni) veb-texnologiyalarning yangi darajasiga olib chiqadi. INTERNETdan kundalik vosita sifatida foydalanish keng imkoniyatlar dunyosini ochib beradi. Vaqt va makon cheklovlarini kamaytirish orqali bu ko'ngillilikni yangi imkoniyatlar bilan ta'minlaydi va uni global qiladi.

Olimpiya o'yinlarini targ'ib qilishning eng muhim va samarali vositalaridan biri Internetdir. Ko'ngillilar faoliyati onlayn o'yinlar uchun axborot-kommunikatsiya yordamining alohida segmentiga aylandi. Internet – mamlakatning turli hududlaridan kelgan hamfikrlarning fikr almashish, ko'ngillilar uchun ma'lumotlarni, ularga qo'yiladigan talablarni tarqatish platformasi. Bu erda siz anketani to'ldirishingiz va tanlovdan o'tishingiz mumkin.

Onlayn ko'ngillilikning (volontyorlikning) quyidagi tasnifi mavjud:

a) tashkilotchi tomonidan: rasmiy onlayn – volontyorlik qonun hujjatlariga muvofiq ko'ngillilar bilan hamkorlik qilishi mumkin bo'lgan nodavlat tashkilotlar, idoralar yoki boshqa muassasalar rahbarligida; norasmiy ko'ngillilik – norasmiy guruhlar tomonidan boshqariladi, odatda fuqarolarning muammolarini hal qilish uchun mahalliy tashabbuslar shaklida;

b) tashkilotchilar va ko'ngillilar o'rtasidagi munosabatlar va hamkorlik turlari bo'yicha: to'g'ridan-to'g'ri onlayn-volontyorlik: tashkilot va ko'ngillilar o'rtasidagi munosabatlar muntazam ko'ngillilikka (volontyorlikka) o'xshaydi. Onlayn ko'ngillilar, odatda, ko'ngillilik (volontyorlik) shartnomasini imzolaydilar va ular olgan vazifalar nazorat qilinadi; jamoatchilik asosida onlayn-ko'ngillilik: loyihalar ko'ngilli ishchilarni jalb qilishga asoslangan bo'lib, unda ko'p sonli odamlar ishtirok etadi. Ko'pincha har bir kishi ishga qabul qilinmasdan loyihaga qo'shilishi mumkin, bunda ko'ngillilik (volontyorlik) shartnomasi xizmat ko'rsatish shartlari bilan birga ko'ngillilarning vazifalarini bajarish uchun foydalaniladigan ilova yoki veb-sahifa bilan almashtiriladi;

v) loyiha maqsadlariga ko'ra: jamoatchilikdan va elektron xayriyalardan mablag' yig'ish: ma'lum bir maqsad uchun moliyaviy va nomoliyaviy manbalarni yig'ish; kraudsoring: umumiy muammolarni bartaraf etish yoki yangi g'oyalarni izlash; ijtimoiy jurnalistika: kasbi jurnalist bo'lmaganlar tomonidan jamiyat manfaati uchun amalga oshiriladigan jurnalistika; masofaviy ta'lim: Internetdan foydalangan holda repetitorlik qilish va treninglar o'tkazish; bilimlarni to'plash: bilimlarning umumiy resurslarini yaratish;

kartografiya: muammo, hodisa yoki ob'ektlarni tasvirlash uchun xarita ko'rinishida tarqatish; qo'llab-quvvatlash va o'zaro yordam: muhtoj odamlarga yordam ko'rsatish;

g) sarflangan vaqt miqdori bo'yicha: mikroko'ngillilik (mikrovolontyorlik): hal qilinishiga bir necha daqiqadan bir necha soatgacha vaqt talab qilinadigan vazifalar; uzoq muddatli onlayn-ko'ngillilik: veb-sahifani yangilash, ijtimoiy tarmoqlarda profillarni saqlash;

d) elektron ko'ngillilik xususiyatiga ko'ra: muntazam ko'ngillilik: hamkorlik uzoq davom etadi va uzoq muddatli, aniq belgilangan vazifalarni bajarishdan iborat (takroriylik yoki mantiqiy ketma-ketlik shaklida) bo'ladi; siklik: loyihaning alohida bosqichlarining muvaffaqiyatiga qarab ma'lum vaqt oralig'ida takrorlanishi; loyihaga asoslangan: bir vaqtning o'zida iloji boricha ko'proq odamlarni jalb qilishga qaratilgan qisqa muddatli "harakatlar" bilan tavsiflanadi. [8]

Tadqiqot metodologiyasi. Axborot texnologiyalari umumiy ko'ngillilikni, xususan, ko'ngilli markazlarni rivojlantirish uchun eng muhim resursdir. Axborot texnologiyalaridan foydalanish ish samaradorligini va amalga oshirilayotgan loyihalar sifatini oshirish imkonini beradi, ya'ni tadbirlar haqida kengroq auditoriyaga aytib berish; hamkor tashkilotlar bilan ishonchli hamkorlikni ta'minlash, rivojlanish yangi istiqbollarni ochish. [5]

Ko'ngillilar faoliyatini ommalashtirish uchun PR-texnologiyalar imkoniyatlaridan keng foydalaniladi. Ekspertlarning ta'kidlashicha, PR-texnologiyalar jamoatchilik bilan aloqalar subyektining maqsad va vazifalarini optimal va samarali amalga oshirishga qaratilgan, jamoatchilik bilan aloqalar faoliyatini tashkil etishning izchil qo'llaniladigan uslublari va usullari to'plamidir.[1] Ijtimoiy PR-texnologiyalari samarali muloqotni o'rnatish, auditoriyani loyihalarga jalb qilish va qayta aloqa – fikr-mulohazalarni olishga asoslangan.

Ko'ngillilik uchun eng kuchli vositalardan biri ommaviy ijtimoiy tarmoqlardir. Ushbu resurslarni kuzatib, biz ijtimoiy tarmoqlarda ko'ngillilik quyidagi yo'nalishlarda muvaffaqiyatli rivojlanmoqda, degan xulosaga kelishimiz mumkin: bolalar bilan ishlash, ijtimoiy sohada ishlash, sport tadbirlari o'tkazishda yordam berish, hayvonlar bilan bog'liq ishlash. [3]

Ijtimoiy tarmoqlar yoshlarga ta'sir o'tkazish kanali sifatida bir qator afzalliklarga ega. Birinchidan, bu juda keng va qamrovi doimiy ravishda o'sib borayotgan auditoriya. Internet rivojlanishining barcha yo'nalishlari ichida ijtimoiy tarmoqlar yoshlar orasida eng ommabop hisoblanadi. Ikkinchidan, ijtimoiy tarmoqlar tuzilishining o'ziga xosligi foydalanuvchilar tomonidan shaxsiy ma'lumotlarni majburiy to'ldirishdir. Ijtimoiy tarmoqlar nafaqat geografik va demografik ko'rsatkichlarni, balki foydalanuvchilarning qiziqishlarini, ularning sevimli mashg'ulotlarini va hokazolarni hisobga olish imkonini beradi. Uchinchidan, juda ko'p foydalanuvchilarga etkaziladigan video materiallarni joylashtirish imkoniyati.

Ijtimoiy tarmoqlarda ma'lumotlarni joylashtirish moliyaviy harajatlarni talab qilmaydi, bu xayriya va ko'ngillilik kabi muayyan sohada juda muhimdir. Ko'ngillilar markazlari manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni o'rnatish uchun o'z veb-saytlarini yaratadilar. Saytdagi ma'lumotlar muntazam ravishda yangilanadi, hisobotlar va fotosuratlar joylashtiriladi. O'z veb-saytlari orqali ko'ngillilar markazlari ko'ngillilik g'oyalarni targ'ib qilishda samaraliroq.

Ijtimoiy tarmoqlardagi muloqotning interaktivligi ham bir qancha jabhalarda katta ahamiyatga ega. Avvalo, ijtimoiy tarmoqlar yordamga muhtoj bo'lganlar uchun o'ziga xos "buyurtma" qoldirish imkoniyatini beradi. Har qanday foydalanuvchi o'z muammosi yoki unga ma'lum bo'lgan, lekin o'ziga shaxsan taalluqli bo'lmagan, ko'ngilli yordamiga

muhtoj bo'lgan qiyin vaziyat haqida xabar berishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar ko'ngilli tadbirlar paytida ham, undan keyin ham yaxshi imij yaratish vositasi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Ko'ngillilar birlashmasi sahifasida o'tkazilgan tadbirlar, ishtirokchi-ko'ngillilar taassurotlari haqidagi fotosuratlar va videomateriallarning joylashtirilishi nafaqat jamoat tashkilotlari faoliyatiga e'tiborni jalb qiladi, balki jamiyatga bo'lgan ishonchni ortishiga xizmat qiladi. Bu faqat ko'ngillilarning muayyan bir uyushmasi nufuzigagina emas, balki butun ko'ngillilar tizimining imijiga ijobiy ta'sir qilishi shubhasizdir. [7]

Tahlil va natijalar. Ba'zi davlatlarda umumiy harbiy xizmatni joriy etishdan oldin ko'ngillilik tizimi armiya saflariga jalb qilishning asosiy usuli bo'lgan (masalan, Buyuk Britaniyada I jahon urushidan oldin). XIX asrning ikkinchi yarmida aksariyat davlatlarda armiya saflariga jalb qilishning usuli sifatida ko'ngillilik tizimi o'z ahamiyatini yo'qotdi va ijtimoiy xizmat sifatida ko'ngillilik g'oyasi shakllana boshladi.

Ko'ngillilik (volontyorlik) ijtimoiy hodisa sifatida AQShda paydo bo'lgan, u erda XIX asrda ko'ngillilar turli xil notijorat tashkilotlarning ishlashini ta'minladilar. 1920-yilda Evropada birdamlik va o'zaro yordam qadriyatlarini qayta tiklandi. O'sha yozda Avstriya, Angliya, Germaniya va Shvetsiyadan bir guruh ko'ngillilar Verden (Frantsiya) yaqinidagi qishloqni tiklash uchun yig'ilishdi, bu qishloqda I jahon urushi paytida qattiq jang bo'lib o'tgan, qishloq vayron qilingan va milliondan ortiq askar halok bo'lgan. [4]

Insoniyat tarixidagi birinchi xalqaro ko'ngillilar lageridan hozirgi kungacha mavjud bo'lgan birinchi ko'ngillilar harakati shu tariqa paydo bo'ldi. U frantsuzcha Service Civil International (xalqaro fuqarolik yordami, SCI) deb nomlandi. O'shandan beri ko'ngillilik (volontyorlik) barcha yangi faoliyat sohalarni qamrab olgan holda butun dunyo bo'ylab yoyildi va mashhurlikka erishdi. 1934-yilda SCI kambag'allarga yordam berish uchun Hindistonga Evropalik to'rtta ko'ngillini yubordi. Ushbu jamoa British Volunteer Programme kabi tashkilotlar va uzoq muddatli ko'ngilli harakatlarni amalga oshiradigan boshqa guruhlarning birinchisi bo'ldi. Ushbu tashkilotlar, o'z navbatida, BMTning ko'ngillilar dasturi ishlab chiqilishidan oldin paydo bo'lgan.

Jahondagi ko'ngillilar faoliyati jiddiy tarzda huquqiy tartibga solinadi. Birinchi hujjat sifatida 1948-yilda BMT Bosh Assambleyasining uchinchi sessiyasida qabul qilingan "Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasi"ni qayd etish mumkin. Deklaratsiyaning 29-moddasida quyidagilar mustahkamlangan: "har bir inson o'z shaxsiyatining erkin va to'liq rivojlanishi mumkin bo'lgan jamiyat oldidagina majburiyatlariga egadir". [2]

Fuqarolik jamiyatini qurish uchun asos sifatida ko'ngillilikning asosiy rolini ta'minlovchi asosiy tamoyillar ko'ngillilar harakatini rivojlantirish amaliyotidagi asosiy kontseptual hujjatlardan biri bo'lgan "Ko'ngillilikning Umumjahon deklaratsiyasi"da bayon etilgan. "Ko'ngillilikning Umumjahon deklaratsiyasi" xalqaro ko'ngillilar sa'y-harakatlari assotsiatsiyasining XVI Butunjahon konferentsiyasida (Amsterdam, 2001-yil yanvar, xalqaro ko'ngillilar yili) qabul qilindi.

Ko'ngillilik insoniyatning tinchlik, erkinlik, xavfsizlik, adolat va barcha insonlar uchun imkoniyatlarni teng ro'yobga chiqarishga intilishlarini amalga oshiradi. Yoshlar siyosatini amalga oshirishda va ta'lim jarayoniga ko'maklashishda ko'ngillilikning (volontyorlikning) o'rni alohida qayd etildi. [2]

Ko'ngillilikni (volontyorlikni) qo'llab-quvvatlash bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga olgan navbatdagi muhim hujjat BMT Bosh Assambleyasining 56-sessiyasida 2002-yil 10-yanvarda qabul qilingan A/RES/56/38 Rezolyutsiyadir. Ushbu hujjatning qabul qilinishi global hamjamiyat tomonidan

ko'ngillilarning (volontyorlarning) o'zaro yordam va o'ziga o'zi yordam berishning an'anaviy shakllarini, rasmiy xizmatlarni taqdim etishning va fuqarolik ishtirokining boshqa shakllarini, shu jumladan butun jamiyat va ko'ngillilarning o'zlar uchun foydali bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga munosib hissasini e'tirof etish bilan bog'liq bo'ldi. Ixtiyoriy ravishda ishlash, ayniqsa, ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan har qanday strategiyaning muhim tarkibiy qismidir. Hujjatda milliy hukumatlar tomonidan ko'ngillilarni (volontyorlarni) davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari bo'yicha tavsiyalar (ko'ngillilarning jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy faoliyatiga qo'shgan muhim hissasi to'g'risida jamoatchilik xabardorligini oshirish; ko'ngillilarni (volontyorlarni) tayyorlash, rag'batlantirish va motivatsiyalash ta'sir qiluvchi umumiy chora-tadbirlarni tuzish; moliyalashtirish va qonunchilik asoslarini yaratish va boshqalar), shuningdek Birlashgan Millatlar Tashkiloti tizimi tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari (jamiyat xabardorligini oshirish; o'z dasturlariga milliy ko'ngillilarni (volontyorlarni) jalb qilish; shuningdek, milliy salohiyatni mustahkamlashga ko'maklashish) ko'rsatilgan. [2]

Ko'ngillilik faoliyatini huquqiy tartibga solish ko'ngillilarni himoya qilishni kafolatlash va ularni yollanma mehnat xodimlaridan farqlanishi uchun zarur. Ko'ngillilar to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita mehnat, soliq va fuqarolik javobgarligi to'g'risidagi qonunlarga bo'ysunadilar. Har bir mamlakat o'zining ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy sharoitlaridan kelib chiqqan holda ko'ngillilikni tartibga solishning o'ziga xos modelini topishi kerak. Bu o'rinda ta'kidlash kerakki, Evropaning ko'plab mamlakatlari va AQShda ko'ngillilar faoliyatini qonunlar va davlat dasturlari shaklida huquqiy tartibga solish amaliyoti mavjud.

"Amerikaga xizmat qilish to'g'risida" (Serve America Act) gi qonun 1993-yilda federal agentlik maqomida tashkil etilgan ko'ngillilar va jamoat xizmatlari Korporatsiyasi tomonidan olib boriladigan milliy ko'ngillilar dasturlarini tasdiqlaydi va kengaytiradi. Korporatsiya har yili qariyb 4 million amerikalikka turli xil ishlarni, shu jumladan Amerika korpusi a'zolari, nafaqaxo'rlar korpusi, "Ta'lim oling va Amerikaga xizmat qiling" dasturining talabalari uchun imkoniyat yaratadi. Bunga agentlik dasturlari doirasida safarbar qilingan va boshqariladigan 2,2 million jamoat ko'ngillilarni qo'shish kerak. Xorijiy mamlakatlar tajribasi

1-jadval

XALQARO KO'NGILLILAR (VOLONTYORLAR) BIRLASHMALARI

Birlashma nomi	Faoliyat maqsadi va vazifalari
UNV (United Nations Volunteers)	BMT ko'ngillilari BMTga bevosita bo'ysunuvchi tashkilot bo'lib, ko'ngillilar g'oyalatini ilgari surish va ko'ngillilarni muayyan amaliy muammolarni hal qilishga safarbar qilish orqali sayyorada barqaror global rivojlanishni qo'llab-quvvatlash bilan mashg'ul bo'ladi.
SCI (Service Civil International)	1920-yilda tashkil etilgan xalqaro ko'ngillilar tashkiloti butun dunyo bo'ylab 33 ta filialga ega. Uning vazifalariga tinchlik, xalqaro o'zaro tushunish va birdamlik, ijtimoiy adolat va atrof-muhitni muhofaza qilish g'oyalatini ilgari surish kiradi. Xalqaro ko'ngillilar tashkiloti (SCI-Service Civil International)ning asosiy faoliyati xalqaro ko'ngillilar loyihalari, seminarlar, qisqa o'rta va uzoq muddatli ko'ngillilar dasturlari, o'quv mashg'ulotlari va xalqaro almashinuvlarni tashkil etishga qaratilgan.
Alliance (Alliance of European Voluntary Service Organizations)	1982-yilda tashkil etilgan Evropa ko'ngillilar tashkilotlari alyansi – bu xalqaro hamkorlik, tinchlik va o'zaro tushunish g'oyalatini ilgari suradigan qisqa va uzoq muddatli ko'ngilli ishchilar lagerlari faoliyatini muvofiqlashtirishga ixtisoslashgan markazi.
ICYE (International Cultural Youth Exchange)	ICYE (International Cultural Youth Exchange) Afrika, Osiyo, Evropa va Lotin Amerikasi mamlakatlarida 30 dan ortiq filiallarga ega. Bolalar markazlari, ekologik loyihalarni tashkil etish bo'yicha ICYE dasturlarining vazifasi xalqaro o'zaro tushunish va tinchlik uchun yoshlar ko'ngillilarini targ'ib qilishdir. Global ta'lim va madaniyatlararo tarbiya bolalar, qariyalar va nogironlar bilan ishlash, bolalar markazlari, ekologik loyihalar tashkil qilish bo'yicha dasturlarning ikkita asosiy tamoyilidir.
YAP (Youth Action for Peace)	Yoshlar xalqaro tashkiloti – YAP o'z faoliyatini 1923-yilda mamlakatlar o'rtasida tinchlik va hamkorlik g'oyalatini ilgari surish va harbiy mojarolarga qarshi faol kurashish bilan boshladi. YAP 15 mamlakatda filiallarga ega va ko'ngillilar harakatida siyosiy faol yoshlarni birlashtiradi. YAP urushga qarshi ko'ngilli loyihalarni, patsifistik seminarlar va treninglarni tashkil etish, harbiy mojarolarni zo'ravonliksiz hal qilish usullarini ishlab chiqish, qochqinlar, ijtimoiy himoyalannagan guruhlar bilan ishlash, siyosiy partiyalar va tashkilotlar o'rtasida urushga qarshi va tinchlikparvarlik g'oyalatini qo'llab-quvvatlash bilan shug'ullanadi.

Umuman olganda xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, har qanday mamlakat tarixida davlat ko'ngillilikni qo'llab-quvvatlash orqali jamoat resurslarini rivojlantirishga sarmoya

shuni ko'rsatadiki, ularning aksariyatida ko'ngillilar faoliyati qonun bilan tartibga solinadi va davlat tomonidan har tomonlama qo'llab-quvvatlanadi.

Ko'ngillilarni turli imtiyozlar bilan ta'minlaydigan alohida qonunlar mavjud: sug'urta, huquqiy himoya va boshqalar. Evropada, shuningdek AQShda ko'ngillilarning (volontyorlarning) mehnati mehnat stajiga tenglashtiriladi. Prezident Franklin Ruzvelt tomonidan Tabiatni muhofaza qilish korpusi – Civilian Conservation Corps (SSS) ko'ngillilar (volontyorlar) tashkiloti ishsizlik darajasini pasaytirish uchun tashkil etilgan. Uning faoliyatini aholining qariyb 90 foizi qo'llab-quvvatlagan. Hozirgi vaqtda AQShda ko'ngillilarning (volontyorlarning) eng faol va ko'p sonli vakillari nafaqaxo'rlardir: ularning 24,6 foizi qandaydir tarzda ko'ngillilar harakatida ishtirok etadi, bu AQShdagi barcha ko'ngillilar umumiy sonining yarmidan ko'pini tashkil qiladi. AQShda ko'ngillilik insonlar uchun bepul oziq-ovqat, boshpana beruvchi kasalxonalar, maktablar, shahar markazlarining harajatlarini ko'taradigan ko'plab diniy va dunyoviy notijorat tashkilotlar nomidan faoliyat yuritadi. Amerikalik ko'ngillilarning 11 foizi xospislarda ishlaydi. Evropada ko'ngillilik bilan bog'liq vaziyat AQShdagidan qolishmaydi. Ushbu turdagi faoliyat uzoq vaqtdan beri turli mamlakatlar iqtisodiyotiga YaIMning 3-15 foizini olib keladigan ijtimoiy xizmat sifatida qabul qilingan. [6]

Ko'ngillilar harakatida talabalar, oliy o'quv yurti o'qituvchilari, farovon turmushini yo'lga qo'ygan, nufuzli, lekin ta'tillarini boshqalar uchun foyda bilan faol o'tkazishni afzal ko'rishadigan turli kasb egalari ishtirok etadilar. Ko'ngillilar lagerlari juda xilma-xil xarakterga ega: ekologik (o'rmonlar, dalalar va daryolarni tozalash, daraxt ekish), arxeologik, restavratsiya, ta'mirlash, qishloq xo'jaligi (fermalarda, dalalarda ishlash, fermer festivallarini tashkil etishga yordam berish), ijtimoiy (bolalar bilan ishlash, kasal va nogironlarni parvarish qilish) va boshqalar. Ushbu turdagi faoliyat, albatta, iqtisodiy foyda keltirmaydi, ammo mezbon mamlakatda ma'naviy qoniqish va ko'plab ijobiy taassurotlar bo'lishi kafolatlanadi.

Xulosa va takliflar. Hozirgi kunda dunyoda bir qator xalqaro ko'ngillilar birlashmalari mavjud bo'lib, ular global miqyosda ko'ngillilar faoliyati tamoyillarining ishlashida hal qiluvchi va global rol o'ynaydi. Ulardan ba'zilariga misollar keltiramiz (1-jadvalga qarang).

ADABIYOTLAR

1. PR-технологии // Учебный словарь языка связей с общественностью/под общ. ред. Л.В.Минаевой. – М.: Рус. яз. - Медиа, Дрофа, 2010. – С. 336.
2. Всеобщая декларация прав человека, 1948. URL: <http://www.un.org/ru/documents/>
3. Горбачук И.С., Битарова Л.Г. Волонтерская деятельность молодежи в интернет пространстве // Связи с общественностью в спорте: образование, тенденции, международный опыт.– Краснодар: КГУФКСТ, 2014. № 6. – С. 82-86.
4. Козлова М.В. Обзорные материалы по волонтерству (добровольчеству) // Централизованная библиотечная система № 5 ЦАО. 2012.
5. Крутицкая Е.В. Особенности PR сопровождения деятельности волонтерского центра в сети интернет // Этносоциум и межнациональная культура. 2015. № 10 (88). – С. 52-57.
6. Официальный сайт благотворительной организации “Невский ангел” (презентация в Microsoft Office Power Point) [Электронный ресурс]. URL: <http://www.kdobru.ru/>
7. Скульчес Д.В., Мовсисян М.М. Волонтерство в России: прошлое, настоящее и будущее // Теория и практика олимпийского образования на Юге России. 2015. № 1. – С. 102-107.
8. Что такое E-волонтерство [Электронный ресурс]. URL: <http://www.poznaysebia.com/2015/03/07/chto-takoe-e-volonterstvo/>

UDK: 1.13.130.3.

Нигина ШАМСУТДИНОВА,
И.о доцент НГПИ, PhD
E-mail: nigina11@mail.ru

По рецензии профессора Ш. Мадаевой

THE IDEAL BASIS OF MYSTICAL WORLDVIEWS OF IBN SINA

Annotation

The article provides historical facts and the writings of Ibn Sina indicate that he was interested in Sufi teachings, was personally acquainted with many of them, and even became friends with some of them. According to the author, the teachings of Aristotle had a great influence on Ibn Sina's mystical worldview. At the same time, the Sufi hobby was not something unusual or accidental for the scientist. Because of its versatility and scope, it became a model for later scientists and philosophers.

Key words: Metaphysics, mysticism, ideological foundations, moral qualities, creator, ethical system, spirit, Sufism, Sufi, truth, higher mind, root cause.

ИДЕЙНАЯ ОСНОВА МИСТИЧЕСКИХ МИРОВОЗЗРЕНИЙ ИБН СИНЫ

Аннотация

В статье приводятся исторические факты и сочинения Ибн Сины свидетельствуют о том, что он интересовался суфийскими учениями, со многими из них был лично знаком, а с некоторыми даже подружился. По мнению автора большое влияние на мистическое мировоззрение Ибн Сины оказало учение Аристотеля. В то же время суфийское увлечение не было для ученого чем-то необычным и случайным. Из-за своей универсальности и размаха она стала образцом для более поздних ученых и философов.

Ключевые слова: Метафизика, мистика, идейные основы, нравственные качества, творец, этическая система, дух, суфизм, суфий, истина, высший разум, первопричина.

IBN SINO IRFONİY QARASHLARINING G'UYAVIY ASOSI

Annotatsiya

Maqolada tarixiy faktlar keltirilib, Ibn Sinoning tasavvuf ta'limotiga qiziqqanligi, hamda ularning ko'plari bilan shaxsan tanish bo'lganligi, hatto ba'zi talimot vakillari bilan do'stlashganligi ham ko'rsatilgan. Muallifning fikricha, Ibn Sinoning tasavvufiy dunyoqarashiga Arastu ta'limoti katta ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan birga, tasavvuf olim uchun jiddiy o'rganish lozim bo'lgan ta'limot edi. Ibn Sino o'zining ko'p qirrali va ko'lamligi tufayli keyingi olimlar va faylasuflar uchun namuna bo'ldi.

Kalit so'zlar: Metafizika, tasavvuf, g'oyaviy asoslar, axloqiy fazilatlar, yaratuvchi, axloqiy tizim, ruh, tasavvuf, so'fiy, haqiqat, oliy aql, birlamhi sabab.

Введение. Исследователи по-разному трактуют обращение Ибн Сины к суфийской тематике в последний период его жизни. Идеологическое течение, созданное учением Аристотеля и его сторонников, привело к формированию философской школы – школы перипатетизма. Влияние, важность и слава этой школы были равны «академии» Платона. Сфера влияния учения Аристотеля нашла своих сторонников в интеллектуальной среде средневековой исламской цивилизации, идеи мыслителя возродились в другой социокультурной среде, называемой «восточным перипатетизмом».

В этот период научное наследие, оставленное великими мудрецами, было огромным научным сокровищем для их последователей и важной фундаментальной основой для развития их взглядов, школ и наследия. Наследие Аль-Кинди, Ибн Маджи, Фараби, Ибн Рушда и других мыслителей стало достоянием человеческой культуры. Одним из виднейших представителей этой школы является Абу Али ибн Сина. Он не только освоил, восстановил и распространил учение Аристотеля, но и сумел встать рядом со своими великими предшественниками в критическом восприятии и развитии этого учения.

Обзор литературы. Ибн Сина – интеллектуал, видящий идеал человеческого совершенства в правильном, беспристрастном знании, и такое мышление присутствует и у Фараби. ",— говорит Дж. Вербек. [1]

Дж. Вербек, анализируя идеи Ибн Сины, пишет, что он (Ибн Сина) не является, прежде всего, эмпириком: он не связывает человеческое восприятие с эмоциональными действиями, и для него роль эмоции видится лишь в деятельности подготовки к восприятию душой материальных форм, возникающих из деятельного сознания. Согласно Вербеку, Ибн Сина также не является номиналистом: общая терминология – это не просто общие названия, которые позволяют нам группировать и классифицировать частные вещи. Вербек объясняет, что Ибн Сина тоже не был концептуалистом.

Известный ученый В.Ф. Асмус писал в предисловии к книге Аристотеля «Метафизика», что «На основе этой книги народы Востока и Европы веками изучали философию. Кто изучал эту книгу, тот изучал саму философию, входил в ее глубины, боролся с ее трудностями и противоречия, поднялись на его вершины и избежали его ограничений, будут страдать. Аристотель – истинный учитель человечества» [2].

Методология исследования. Наряду с изучением наследия Аристотеля мыслитель впитал в формирование своего философского мировоззрения все достижения античной культуры и науки, известных греческих философов, различных школ и отраслей знаний, в том числе физики, математики, медицины. Недаром Ибн Сина часто ссылается на них в своих произведениях.

В теории познания Ибн Сины анализируется его метафизика. В своей метафизике Ибн Сина показывает высочайший уровень знаний, которого когда-либо достигало человечество. Онтология мыслителя также рассматривает познание, поскольку изучает человеческий разум.

Анализ и результаты. Метафизика Ибн Сины делает окончательные выводы по сравнению с другими науками и представляет собой активный ум и мышление и находится в постоянном контакте с миром. Метафизика не только изучает материальное существование, которое мы воспринимаем через наши органы чувств, но и ищет причины существования Вселенной, благодаря которым все заканчивается существованием первопричины. Согласно Ибн Сине, метафизика имеет два аспекта: во-первых, она изучает существование и первопричину; во-вторых, он изучает познание, потому что пытается раскрыть конечную точку всякого человеческого познания.

Понять суть теории познания можно на основе трактата Ибн Сины «Дух». Ученый подробно рассматривает разные уровни познания, уделяя особое внимание внешним ощущениям и рациональному познанию. Воспринимаемые формы являются объектом рационального познания, но не являются простым результатом процесса абстрагирования чувственной информации, и это называется отдельным активным сознанием, или используется латинский термин «*dator formarum*», что означает «формирующий» или «прежний». Именно из этого высшего принципа субстанциальные формы участвуют в создании подсознательного мира, а из него возникают и видимые формы. Вербек спрашивает о месте личности в этом познавательном процессе. У всех есть способность воспринимать осязаемые формы через активное сознание, но в разной степени. Самое главное, по мнению Ибн Сины, этой способностью обладали пророки и гностики, обладавшие святой силой или небесным (божественным) сознанием. Они отличаются от других своими талантами, которые связаны с первопричиной. Другие проявляют эту способность в несовершенной форме. В какой-то степени они достигают этого, изучая материальный мир. «Активное сознание освещает осязаемые формы посредством душевных сил, которые служат для понимания осязаемых форм. Восприятие или процесс мышления является одним из видов деятельности индивидуума, но осязаемая форма является одним из видов, воспринимаемых трансцендентным сознанием» [3]. Эмоциональное познание играет роль пропедевтики для реализации способности познания. Он подготавливает душу к восприятию и овладению материальными формами, связанными с материальными вещами. В учении Ибн Сины всеобщее не может быть отделено от информации об осязаемых объектах, что не является результатом полной переработки предмета познания. Его важность обеспечивается высокочувствительным источником, из которого он происходит. На основе этого учения снимается вопрос Ибн Сины об эмпиризме и номинализме. Благодаря активному сознанию человеческое знание не ограничивается влиянием органов чувств. Всеобщее не ограничивается общими понятиями, потому что оно возникает из первопричины, из которой возникают субстанциальные формы в существовании подсознательного мира [4]. Следовательно, концептуализм не имеет основания.

Что касается интересующих нас мистических воззрений в творчестве Ибн Сины, то его непосредственной теоретической основой были идеи Аристотеля, отраженные в его учениях о духе, этике,

политике и поэтике. О каждой из этих областей написаны отдельные основополагающие работы. Как было сказано выше, система классификации наук Ибн Сины такая же, как и у Аристотеля. Естественно, в творчестве Ибн Сины это не сказалось на выражении его философских взглядов, в том числе мыслей о человеке. Для выявления идейных источников антропологического учения Ибн Сины необходим классификационный подход при анализе этих источников, которыми являются труды Аристотеля. Причина такого положения в том, что некоторые его работы – например, «Этика», «О душе», «Политика», «Поэтика» – были посвящены философии человека восточным мыслителем и служили непосредственным источником для развития своего учения. Такие его работы, как «Логика», «Метафизика», «Физика», «Риторика», связаны с проблемой человека, широко анализируются такие вопросы, как органическая связь и взаимозависимость с природой, космосом и живыми существами.

Важно и влияние нравственного учения Аристотеля на представителей восточной школы перипатетизма. И здесь он проявил себя как «новатор», ввел в научный оборот понятие «этика» и утвердил ее как самостоятельную научную дисциплину. Ибн Сина, в отличие от учения о душе, которое занимается внутренним духовным миром, эмоциональными переживаниями и состояниями человека, этика пыталась раскрыть аспекты, связанные с внешними действиями человека – его активностью и характером. Главной ее целью было воспитание людей как обладателей высоких нравственных качеств. Согласно Аристотелю, содержание или основу этого учения делят на два вида: нравственные качества (великодушие, отвага, честность, правдивость и т. д.) и дианоэтические (качества образованные внутренним (мыслящим) обучением) способности (мудрость или рассудительность, благоразумие и др.).

В некоторых небольших нравоучительных произведениях Ибн Сины видно влияние нравственного учения первого учителя. В некоторых местах этих произведений он использует типичную для учения Аристотеля структуру деления добродетелей. Несмотря на временной разрыв, отделяющий современность от Аристотеля и Ибн Сины, нравственная мысль все больше обращается к этим бесценным нравственным монадам (Первому, Творцу), являющимся добродетелями. В этих воззрениях мыслителя заметно, что высказывается мнение об атрибутах Бога.

Среди этических сочинений Аристотеля, упомянутых Ибн Синой, в первую очередь следует назвать «Никомахову этику». Превращение этики в самостоятельную науку позволило в будущем целенаправленно изучать проблему человека и направить ученых на поиск других неизвестных областей человеческой природы. Подобно тому, как учение о душе превратило психологию в самостоятельную область научного знания, этика в ходе своей эволюции способствовала выделению той совокупности философских знаний, которая составляет предмет «антропологии» – науки о человеке.

Среди моральных качеств, показанных Аристотелем, Ибн Сина делает акцент на духовных качествах. Этот вид добродетели напрямую связан с повседневной жизнью людей, заставляя человека не полагаться на судьбу, а быть хозяином своей судьбы, реализовывать свой потенциал. Ф.Х. Кэссиди пишет: «Аристотель исследует нравственные проблемы, помогая людям и совершенствуя общество. В отличие от Сократа, считавшего добродетель и знание одним и тем же, Аристотель (впервые в истории нравственной мысли)

связывает нравственную добродетель главным образом с желанием, хотением, волей...» [5]. В практической философии этическая система Ибн Сины была ориентирована на аристотелевскую этику. При определении предмета этики исходят из того, что нравственные деятельности человека или смысл жизни, цель человека направлены на совершенствование его духовно-нравственных сил и достижение высшего блага. Мораль Ибн Сины учит человека, наделенного свободной волей, нести ответственность за свои поступки, полагаться на самого себя, воспитывать в себе добродетели, соответствующие нравственному идеалу и высшим принципам разума (подробнее о них будет дано в следующие главы работы).

Нравственное воспитание человека в богословии переводится на теологические нормы основанные на суфийские нравственные принципы обычаи и традиции. Главной целью человека является достижение потустороннего блаженства и счастья, оно признано высшей «божественной истиной». Ибн Сина в своих суфийских рассуждениях исходит из терпимого принципа «удвоения истины», заключающегося в попытке «объединить» или «примирить» два основных начала человеческой природы: разум и веру, философию и религию. Сравнительный анализ показал, что суфийские воззрения Ибн Сины восходят к истокам древнеиранских учений, а также к зороастризму. Согласно этому учению, мир основан на борьбе сил Добра и зла, света и тьмы. Переноса идею борьбы добра и зла на общественно-социальный уровень и объясняя общественную жизнь человека, Ибн Сина выражает мысль о единстве и необходимости этих сил в обществе как источнике и движущей силе его к доброты и самосознанию.

Философское учение Ибн Сины питалось такими идеями, как учение Стагирита о четырех причинах, четырех типах действия и его богословское учение. Кроме того, в этой книге Аристотель дает классификацию предметов, которые он творчески использовал и развивал в своем учении. Эта книга Аристотеля оказала большое влияние на дальнейшее развитие религиозно-философской и суфийской мысли, особенно восточного перипатетизма. Чтобы оценить философское учение Ибн Сины, необходимо упомянуть еще одну науку Аристотеля - логику, ибо она является первым элементом философской системы Ибн Сины. Она проявляется как метод и методологии познания, и «всякий, избравший трудный путь науки, должен прежде всего знать пути и средства достижения истинного познания, методы и средства различения истины от лжи, методы и средство избежать ошибок и обмана» [6].

Некоторые исследователи однобоко оценивают отношение Ибн Сины к учению Аристотеля и считают его толкователем и подражателем античного мудреца. Ответ на вопрос, был ли на самом деле Ибн Сина толкователем или противником, эпигоном или рефлексивным последователем философии Аристотеля, дается в его трудах. Их анализ позволяет с уверенностью сказать, что Ибн Сина был и толкователем, и противником, защитником и соперником идей Стагирита и его школы. Однако, чтобы положить конец всякого рода разговорам на этот счет, уместно сослаться на его труд «Философия востокоседов».

По рассуждению Ибн Сины, в этот период обострилось отношение философов перипатетической

школы к наследию Аристотеля. Во всяком случае, для самого Ибн Сины это было делом принципиальной важности и в чем-то болезненным, даже трагическим. Аристотель пользовался неоспоримой репутацией среди философов и ученых, теологов и широкой средневековой публики своего времени. Влияние Аристотеля не мешало Ибн Сине защищать истину. В связи с этим он свободно высказывал свое мнение. В своём труде Ибн Сина «ал-Хикма ал-машрикийя» он упомянул о своих взглядах и отношении к философии Аристотеля. По сути, это было сообщение для философов, сторонников и последователей перипатетической школы философии. [7]

Поэтому именно из-за позиции Ибн Сины мы не видим в его творчестве радикального конфликта между философией и религией, иначе говоря, конфликта между философским и теологическим мировоззрениями. Рассматривая суфийские корни учения Ибн Сины, необходимо подчеркнуть особое значение суфизма в его творчестве. Исследователи по-разному трактуют обращение Ибн Сины к суфийской тематике в последний период его жизни. В то же время суфийское увлечение не было для ученого чем-то необычным и случайным. Исторические факты и сочинения Ибн Сины свидетельствуют о том, что он интересовался суфийскими учениями, со многими из них был лично знаком, а с некоторыми даже подружился. Например, он часто встречался с шейхом Абусаидом Абулхаиром, известным ученым того времени, главой Нишапурской суфийской школы, и имел с ним длительные беседы. Даже один из его трактатов — «Движение и контрдвижение и его части» или «Файзи Илахи», также известный под другим названием, посвящен суфизму [8].

Заключение и рекомендации. Таким образом, влияние научного труда Аристотеля «Метафизика» на формирование взглядов Ибн Сины на личность невозможно переоценить. Более того, она является идейным источником всех философских учений Ибн Сины. Сам термин «метафизика», введенный в науку библиотекарем Аристотеля Андроником Родосским, имеет несколько значений. В своем первоначальном содержании она определила высшую («первую») тему философии, а в труде Стагирита изложены ее самые основные теоретические понятия и правила. На основе этих концепций сформировалась философская система Аристотеля.

В то же время Ибн Сина оценивает позицию Аристотеля как ученого, сумевшего систематизировать все частные науки своего времени. Он узнал правду о многих вещах и открыл совершенные методы и секреты науки. «Человек – это первый человек, который осмеливается открывать неизвестное и исправлять ошибки, обладает высочайшей степенью человеческой силы», – пишет Ибн Сина [9]. Таким образом, они не имели возможности мыслить своим умом, сосредоточив свою жизнь на изучении наследия предшественников. Даже если бы у них была такая возможность, они не считали нужным исправлять и понимать сказанное их предшественниками». «Однако...», – подчеркивает Ибн Сина, – мы недалеко от истины, учитывая, что мы познали науку вне греческих источников» [10]. По признанию Ибн Сины, «предшественники» (то есть греческие философы) сыграли важную роль в формировании его суфийского мировоззрения, особенно в ранний период его деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Verbeke G. Le statut de la métaphysique // Simon Van Riet. Avicenna Latinus, liber de philosophia prima sive scientia divina 1-IV. Louvain: E.Peeters; Leiden: E.J.Brill, 1977. P. 25.
2. В. Асмус. Метафизика Аристотеля. Аристотель. Соч. в 4-х томах. Т.1. - С.50.

3. Verbeke G. Le statut de la métaphysique // Simon Van Riet. Avicenna Latinus, liber de philosophia prima sive scientia divina 1-IV. Louvain: E.Peeters; Leiden: E.J.Brill, 1977. P. 27.
4. Le statut de la métaphysique // Simon Van Riet. Avicenna Latinus, liber de philosophia prima sive scientia divina 1-IV. Louvain: E.Peeters; Leiden: E.J.Brill, 1977. P. 9.
5. Кессиди Ф.Х. Этические сочинения Аристотеля // Аристотель. Соч. в 4-х томах. Т 4. - С. 22.
6. Диноршоев М. Нагурфилософия Ибн Сины.- С.29-30.
7. Safarova, N. O. Philosophy of the algorithm of Abu Raikhan Beruniy.// Theoretical & Applied Science. 12(104) 2021.- Pages 419-421. <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2021.12.104.28>
8. Ибни Сино. Хикмати машрикия. Осори мунтахаб. 4.4. - Душанбе: Ирфон, 1992. - С.21.
9. Ибни Сино. Хикмати машрикия. Осори мунтахаб. 4.4. - Душанбе: Ирфон, 1992. - С.25.
10. Ибни Сино. Хикмати машрикия. Осори мунтахаб. 4.4. - Душанбе: Ирфон, 1992. - С.30.

УДК:1(091)

Наргиза ШАРИФХОДЖАЕВА,

Старший преподаватель кафедры «Гуманитарные науки» Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хоразми, самостоятельный соискатель Ташкентского государственного университета востоковедения

E-mail: nargizashariff@gmail.com.

На основе рецензии профессора TIUE, д.ф.н. (DSc) К.Саудовой

THE INFLUENCE OF MUHAMMAD ALI JINNAH ON THE FORMATION OF IDEOLOGY IN PAKISTAN

Annotation

This article examines the influence of Muhammad Ali Jinnah, the leader of Pakistan, on the formation of the ideology and founding principles of this young state. His views, ideas and beliefs, which formed the basis of Pakistani society, are described, and his role in the process of uniting people in the pursuit of justice and equality is analyzed.

Key words: Muhammad Ali Jinnah, Pakistan, state, ideology, independence, society, religion, politics, culture, strategy.

MUHAMMAD ALI JINNAHNING POKISTON MAFKURASI SHAKLLANISHIGA BO‘LGAN TA’SIRI

Annotatsiya

Maqolada Pokiston yetakchisi bo‘lgan Muhammad Ali Jinnaning ushbu mamlakat mafkurasi va asosiy tamoyillariga bo‘lgan ta’siri ko‘rib chiqilgan. Pokiston jamiyati asosini tashkil etgan Jinning qarashlari, g‘oyalari va fikrlarini hamda uning adolat va teng huquqlikka intilishda kishilarni hamjihatlikka erishishdagi roli tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Muhammad Ali Jinna, Pokiston, davlat, mafkura, mustaqillik, jamiyat, din, siyosat, madaniyat, strategiya.

ВЛИЯНИЕ МУХАММАДА АЛИ ДЖИННЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ ИДЕОЛОГИИ ПАКИСТАНА

Аннотация

В данной статье рассматривается влияние Мухаммада Али Джинны, лидера Пакистана, на формирование идеологии и основополагающих принципов этого молодого государства. Описываются его взгляды, идеи и убеждения, которые легли в основу пакистанского общества, а также анализируется его роль в процессе объединения людей при стремлении к справедливости и равноправию.

Ключевые слова: Мухаммад Али Джинна, Пакистан, государство, идеология, независимость, общество, религия, политика, культура, стратегия.

Введение. История формирования государственной идеологии является важным аспектом изучения социальной и политической истории любой страны. Одним из ярких примеров такого влияния является Пакистан, страна, которая была создана в 1947 году после разделения Британской Индии на два независимых государственных образования: Индию и Пакистан.

Мухаммад Али Джинна (1876-1948), именуемый отцом-основателем Пакистана, несомненно, оказал огромное влияние на формирование идеологии этой страны. Его вдохновляющие и тончённые идеи играли ключевую роль в мобилизации и объединении мусульман Индии в борьбе за образование независимого государства [1].

Мухаммад Али Джинна считал, что мусульманское население Индии нуждается в собственном государстве, где они могут свободно практиковать свою религию и при этом развиваться в соответствии с их естественными потребностями и культурой. И это имеет важное значение и с межкультурной философской точки зрения [2]. В данной статье мы попытаемся осмыслить и проанализировать значение этого выдающегося деятеля в формировании идеологии и базовых принципов Пакистана, а также определить степень влияния его идей на современные социально-политические, религиозно-культурные и философские процессы.

Обзор литературы по теме. Исследование жизнедеятельности именитого политика Мухаммада Али

Джинны, учитывая аспекты формирования идеологии Пакистана, является предметом анализа многих научных работ современных учёных: Dr. Munir Ahmad Mughal, St.P. Cohen, Attiya Khanam, Abdul Rashid Khan, Humaira Arif Dasti, St. Wolpert, Sheshrao Chavan, Chandan Kishore, G. Shabbir, S. Mahmood, M. Zubair, M. Rizwan, F. Shaikh, S. Mukhtar, K. Jawad, Muhammad Kashif Ashraf, Junaid Amjad и др.

Методология исследования. Научную базу представленного исследования составили такие методы, как анализ и синтез первоисточников, дедукция, историко-сравнительный подход. Также в качестве основы для данной статьи с методологической и научно-теоретической точки зрения составила компаративистика.

Анализ и результаты. Одним из основных принципов философии Мухаммада Али Джинны была идея справедливого и свободного государства и общества в целом. В данном аспекте отмечается, что «социальная справедливость была главной движущей силой его политической философии. Будучи лидером Мусульманской лиги, он успешно вёл борьбу за социально-политическую независимость от британского правления. В его политико-общественной жизни казалось, что он хочет обеспечить социальную справедливость для интересов мусульман, и, наконец, его поддержка в создании Пакистана подтвердила эту основу. Однако, концепцию социальной справедливости сегодня необходимо рассматривать философски, чтобы увидеть, насколько успешной её можно назвать» [3]. Всё это подразумевает создание условий, при которых все члены

общества имеют равные возможности для развития и реализации своего потенциала. Это также включает в себя обеспечение равных прав и возможностей для всех граждан, независимо от их социального статуса, расы, пола или религии.

Благодаря своей миролюбивой политике, «Мухаммад Али Джинна добился успеха в своей деятельности, когда в декабре 1916 года индустры и мусульмане достигли общинного соглашения и объединились против британского правительства. Однако он был шокирован тем, что в период с 1922 по 1927 гг. произошли жестокие беспорядки между индустрами и мусульманами, оказавшие серьёзное влияние на политику региона» [4]. Этот период ознаменовался критичными волнениями и социально-политической нестабильностью в регионе, что в дальнейшем сыграло значительную роль в истории Пакистана.

Выступая на конференции Мусульманской лиги Бенгалии, Джинна говорил о том, что: «Мы переживаем борьбу не на жизнь, а на смерть. У нас много противников. Мы должны стоять на собственных ногах и полагаться на свои силы, если нам придётся добиться всего в этом мире» [5]. Это утверждение является выражением философии самостоятельности, которая подчёркивает важность независимости и самоопределения. И, как мы можем догадываться, Джинна призывал людей полагаться на свои собственные способности и ресурсы, чтобы достичь успеха и процветания в жизни. В контексте экономической и социальной справедливости это положение может означать, что люди должны иметь равные возможности для получения образования, трудоустройства и участия в общественной жизни, независимо от их социального класса, пола или этнической принадлежности.

В 1940 г. Джинна заявлял о том, что «индусы и мусульмане принадлежат к двум разным религиозным системам и философиям, у которых отличаются социальные обычаи и литература. Они не вступают в брак и действительно принадлежат к двум разным цивилизациям. Их взгляды на жизнь разные. И, несмотря на принятие вековых отношений между индусами и мусульманами, они не смогли достичь уровня единого радущия» [6]. Однако Джинна провозглашал, что мы все являемся частью одного сообщества и должны стремиться к пониманию и уважению друг друга.

Необходимо отметить то, что «определяя мусульман как нацию, Джинна смог реализовать своё право на политическую власть и установить свой реальный паритет с индийской нацией, и тем самым, подтвердив свой потенциал суверенный статус» [7]. Всё это сказалось на том, что «подход Джинны был обусловлен его приверженностью к защите прав и интересов мусульманской общины и его твердой верой в необходимость отдельного государства для мусульман, что в конечном итоге, привело к созданию Пакистана. Он участвовал в политических переговорах, обсуждениях конституции и пропаганде, с целью гарантировать то, что проблемы мусульман будут решены перед лицом британского правления и меняющегося политического курса в Индии» [8]. Однако для этого необходимо было то, как полагал Джинна, чтобы все члены общества участвовали в принятии решений и были готовы к компромиссам. Только так появляется возможность создать справедливое и гармоничное общество.

Мухаммад Али Джинна, 24 октября 1947 года обращаясь к народу, отметил: «Моё послание всем вам наполнено надеждой, мужеством и уверенностью. Давайте систематически и организованно мобилизуем все наши ресурсы и решим стоящие перед нами серьёзные

проблемы с важной решимостью и дисциплиной, достойными великой нации» [9]. Всё это должно было укрепить способность государства и общества в единстве эффективно решать возникающие перед ними проблемы.

Для нашего исследования необходимо обратить внимание на то, что «современники Джинны описывали его как «могучего спорщика и первоклассного стратега». Он проявлял все свои харизматические и стратегические способности в период с 1935 по 1947 гг. Этот период был полон систематических стратегий, которые он разработал для достижения успеха... Историки считали, что Джинна, будучи великим лидером, мастерски использовал стратегии в создании для индийских мусульман национального государства – Пакистана» [7]. В его стратегических планах прослеживалась оптимальная система образования, которая должна была обучать людей новым навыкам и знаниям, чтобы они могли стать более успешными и счастливыми. Он также разрабатывал программы поддержки для тех, кто нуждается в помощи, например, для пожилых людей или инвалидов. При этом важно было международное сотрудничество с другими странами, чтобы развивать экономику независимого государства.

Мы подходим к положению в плане именно того, что «возникновение Пакистана 14 августа 1947 года как суверенного мусульманского государства, основанного на демократической борьбе, и положившей конец британскому правлению на субконтиненте, было чем-то примечательным. Это нашло отражение в обращении отца-основателя Мухаммада Али Джинны к первому Учредительному собранию Пакистана, а также в его государственном гимне и флаге, посвящённом моменту основания Пакистана. Речь Джинны определила направление развития Пакистана как современного демократического государства, где религия была личным делом, не имеющим «ничего общего с делами государства», и люди могли творчески переработать вызывающее разногласия прошлое ради многообещающего будущего» [9]. Здесь важно понимать именно то, что «Мухаммад Али Джинна выступал за светскую модель государства, в то время как другие призывали к модели, которая бы обеспечивала соблюдение шариата, как основной системы, предоставляющую священнослужителям политическую власть» [10]. И «конечно, Джинна здесь является решающим звеном. Однако его образ жизни был западным (и означает то, что для каждого человека нужен индивидуальный подход)» [10]. Всё это предполагает развитие демократических ценностей. В данном отношении Джинна считал, что каждый человек имеет право на свободу мысли и действия, и что общество должно уважать это самое право.

Мухаммад Али Джинна утверждал, что «мусульмане и немусульмане являются равными гражданами. И Пакистан создавался именно для создания светского общества, где религия не имеет ничего общего с делами государства» [11]. При этом именно «ислам призывает людей к достойной жизни в соответствии с их религиозными и моральными принципами» [12]. И всё это, безусловно, помогает развивать личность и делать её более гармоничной в соответствии с социально-политическими и культурно-нравственными принципами.

Мы можем заметить, что, несмотря на светскость своих политических взглядов, «в большинстве речей Джинна подчёркивал исламские принципы и Коран, которые как он считал, могут стать основой исламской конституции Пакистана. Но, как и все истинно верующие, Джинна думал, что ислам – это больше, чем просто религия, ведь она учитывает также и законодательные

нормы, политику и философию» [13]. И всё это, согласно его мнению, формирует общество, влияя на жизнь каждого человека.

Необходимо отметить то, что «Джинна пропагандировал исламскую идентичность, ощущая гордость за мусульманское наследие и культуру. Однако в его речах значимое место занимала и политическая философия Икбала, которую он не только принял, но также сознательно впитал её концептуальные основы» [13]. И всё это всецело отразилось на его видении в объединении исламских и современных западных ценностей с целью создания прогрессивного общества, которое будет основано на равенстве, справедливости и свободе.

В общем плане, «Джинна полагал то, что современное мусульманское государство, конституция которого будет отражать демократию, а также воплощать основные принципы ислама, должно учитывать верховенство закона, свободу слова и выражения, права человека и женщин, равенство, толерантность и справедливость, которые важны для всех. Это будет страна, где все граждане могли бы свободно практиковать свои религиозные убеждения и добиваться политической и экономической независимости» [14].

Воззрения Джинны нашли отклик в сердцах многих людей, оказав глубокое влияние на мировое сообщество.

Во второй половине 40-х годов XX века, здоровье Джинны резко ухудшилось, и, несмотря на все возможности медицины, «он так и не дождал до полноценного осуществления своей мечты. Его видение равноправного государства не было реализовано при жизни политика» [15]. Несмотря на это, его идеология стала источником вдохновения для многих борцов за права и свободу. Она оказала значительное влияние на движения за самоопределение и независимость, став истинным символом борьбы против дискриминации и угнетения. Его усилия за справедливое общество и призыв к единству народов продолжают вдохновлять людей в их

стремлении к реальному равноправию и общественному прогрессу.

Мы можем констатировать то, что «Джинна всю свою жизнь посвятил одному делу, осуществив которое, он определил новые границы Южной Азии и тем самым, изменил ход мировой истории» [16]. Его уникальное понимание единства и правопорядка вдохновило не только народ Пакистана, но и обладало глубоким идеологическим влиянием на мировое сообщество в целом. Всё это оставило незабываемый след в мировой хронологии, став источником вдохновения для будущих поколений.

Заключение. Пакистан, как одно из самых молодых и динамичных государств современного мира, привлекает внимание исследователей и аналитиков своей сложной и многогранной историей, культурой и идеологией. Одним из ключевых факторов, повлиявших на формирование уникального облика этой страны, является активная деятельность исторической фигуры Мухаммада Али Джинны – отца-основателя Пакистана. Исследование влияния Мухаммада Али Джинны на формирование идеологии Пакистана может считаться актуальным и важным для понимания социально-политической истории этой страны, её философии и культуры. Всё это позволяет лучше осознать процесс формирования независимого Пакистана, учитывая особую роль Джинны в этом процессе. Он стал одним из главных идеологов движения за создание независимого Пакистана. Сегодня идеология, заложенная Джинной, остаётся важным фактором для Пакистана. Умение политика и философа в одном лице объединять и вдохновлять мусульманское общество, смогло помочь создать независимое государство, которое теперь служит домом для сотен миллионов граждан.

В завершении необходимо подчеркнуть то, что влияние Джинны на формирование идеологии Пакистана невозможно игнорировать. Его пронизательность, принципы и стремление к справедливости послужили основой для создания мусульманской нации, которая прославляет свои религиозные и культурные ценности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шарифходжаева Н.А. Философия свободы, равенства и социальной справедливости Мухаммада Али Джинны // Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук. – 2023. – №9/S(3). – С.117. DOI: 10.47390/SPR1342V3S19Y2023N23.
2. Karimov R., Naumenko O., Saidova K., Bekbaev R., Elmuratov R., Bekbaev R. The Phenomenon of Education in the Context of an Intercultural Philosophical Approach // Wisdom. – 2022. – №4(24). – P.84-90. DOI: 10.24234/wisdom.v24i4.941.
3. Jinnah of Pakistan / Stanley Wolpert // Reproduced by Sani H. Panhwar. – Oxford, 1984. – P.5893.
4. Shaikh F. Making Sense of Pakistan. – NY: Columbia University Press, 2009. – 288 p.
5. Mohammad Ali Jinnah the great enigma / Sheshrao Chavan // Reproduced by Sani Hussain Panhwar. – Delhi, 2006. – P.30.
6. Ideology of Pakistan. Quaid-i-Azam Muhammad Ali Jinnah The Founder of Pakistan / Justice Dr. Munir Ahmad Mughal // August 19, 2011. – P.19.
7. Political leadership of Muhammad Ali Jinnah: his task management tactics and goal orientation strategies / Ghulam Shabbir and oth. // Pakistan Journal of Social Research, Vol.3, No. 3, September 2021. – P.40, 48.
8. The Political Leadership of Quaid-i-Azam Muhammad Ali Jinnah: His Approach Towards the National and International Affairs of the Muslims / Ghulam Shabbir, Khizar Jawad, Muhammad Kashif Ashraf // Journal of Development and Social Sciences (JDSS), Volume 3, Issue 2, 2022. – P.1291.
9. The Middle East Institute Viewpoints: The Islamization of Pakistan, 1979-2009. – P.7, 15,
10. Suffocation of the Faithful / Report of the APPG Inquiry into the Persecution of Ahmadi Muslims and other Religious Communities in Pakistan. The Vision of Pakistan. Quaid's Pakistan- Quaid's Islam / Vision21 Foundation, 2020. – P.4, 6.
11. Social transformation of Pakistan under the speech of Muhammad Ali Jinnah on 11th august 1947 / Sohaib Mukhtar // Social Transformations in Contemporary Society, 2018 (6). – P.91,
12. Cohen St.P. The idea of Pakistan // Brookings institution press. - Washington, d.c., 2004. – P.36.
13. The Question of Pakistan's National Identity: A Study of Islamist and Secularist Narratives / By Junaid Amjad // School of Humanities and Communication Arts Western Sydney University, March 2022. – P.241, 145.
14. Jinnah's Principles of Government / Attiya Khanam, Abdul Rashid Khan, Humaira Arif Dasti // Journal of Pakistan vision, Vol. 20, Issue No 1, 2019. – 11 p.
15. Mohammad Ali Jinnah the great enigma / Sheshrao Chavan // Reproduced by Sani Hussain Panhwar. – Delhi, 2006. – P.15.
16. Jinnah of Pakistan / Stanley Wolpert // Reproduced by Sani H. Panhwar. – Oxford, 1984. – P.2.

Yulduz EGAMBERDIYEVA,

Farg'ona davlat universiteti "Boshlang'ich ta'lim uslubiyoti" kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: yulduzegamberdiyeva@gmail.com

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent M.Boltayeva taqrizi asosida

PHENOMENON OF CHANGE IN THE CONTENT OF PRIMARY EDUCATION IN THE JOINT ACTIVITY OF TEACHER AND PUPIL

Annotation

This article describes the phenomenon of change, development of the content of primary education in joint open joint activity of elementary school teacher and pupil, and also discusses various forms and methods of empathic listening, understanding, interest of pupils to each other, joint organization of participants.

Key words: Teacher, student, open joint activity, emotional-volitional, phenomenon, competence, model, knowledge, abilities, skills.

ФЕНОМЕН ИЗМЕНЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ И УЧЕНИКА

Аннотация

В данной статье описывается феномен изменения, развития содержания начального образования в совместной открытой совместной деятельности учителя начальных классов и ученика, а также обсуждаются различные формы и методы эмпатического слушания, понимания, интереса учащихся друг к другу, совместной организации участников.

Ключевые слова: Учитель, ученик, открытая совместная деятельность, эмоционально-волевая, феномен, компетентность, модель, знания, умения, навыки.

O'QITUVCHI VA O'QUVCHINING BIRGALIKDAGI QO'SHMA FAOLIYATIDA BOSHLANG'ICH TA'LIM MAZMUNINI O'ZGARTIRISH FENOMENI

Аннотация

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchisi va o'quvchisining birgalikdagi ochiq qo'shma faoliyatida boshlang'ich ta'lim mazmunini o'zgartirish, rivojlantirish fenomeni hamda empatik tinglash, tushunish, o'quvchilarning bir-biriga bo'lgan qiziqishi, ishtirokchilarni birgalikda tashkil etishning turli shakllari va usullari muhokamasi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: O'qituvchi, o'quvchi, ochiq qo'shma faoliyat, xissiy-irodaviy, fenomen, kompetentsiya, model, bilim, ko'nikma, malaka.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi va o'quvchisining ochiq qo'shma faoliyatini metodik rivojlantirish umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalarning birgalikdagi faoliyatini o'zgartirishga qaratilgan loyiha amalga oshiriladi. Loyihaning maqsadi o'quvchilar va o'qituvchilarni rivojlantirish uchun har xil turdagi birgalikdagi harakatlar (yopiq, ochiq) resurslaridan foydalanadigan maktab modelini ishlab chiqishdir. Normalar va talablarni bajarish bilan bog'liq bo'lgan yopiq qo'shma harakat, o'quvchi va o'qituvchi o'z tashabbuslarini namoyish etadigan va birgalikdagi faoliyatga haqiqatan ham ta'sir ko'rsatadigan teskari va ochiq qo'shma harakat bilan to'ldiriladi deb taxmin qilinadi. Ushbu g'oya boshlang'ich ta'limni tashkil etishda aks etadi va quyidagicha namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O'quvchilar va ota-onalarning farqlanishi va tabaqalanishining yo'qligi: umumiy o'rta ta'lim maktabida birinchi sinfda o'quvchilarni qabul qilishda maxsus tanlov mavjud emas. Ular ijtimoiy mavqe va tayyorgarlik darajasidan qat'iy nazar, barcha kerakli o'quvchilarni qabul qilishadi. Hozirda maktabda qishloq joylari balki shaharning yaqin va boshqa tumanlaridan o'quvchilar ham tahsil olishmoqda. O'qituvchilar rivojlanayotgan ta'limni nafaqat o'quvchining nazariy tafakkuri va o'quv faoliyatini shakllantiradigan didaktik tizim sifatida, balki shaxsga yo'naltirilgan ta'lim sifatida qabul qildilar, bu yerda o'quvchining shaxsiyati birinchi o'rinda turadi. O'qituvchilarni jalb qilgan narsa shundaki, ta'limni

rivojlantirishda o'quvchi bilan birgalikdagi o'quv harakati quriladi, ya'ni uning o'quv vazifasini qabul qilish va amalga oshirish bilan bog'liq o'quv tashabbuslari hisobga olinadi; o'quvchi ta'lim muammosini hal qilishda faol ishtirok eta boshlaydi, ya'ni ta'lim jarayonini shubhasiz kommunikativ qiladigan yechimlarni shakllantirish, taklif qilish, tanlash va amalga oshirish. Rivojlanayotgan ta'limda birgalikdagi harakat turini murojaat qilish deb ta'riflash mumkin: o'qituvchi o'quvchiga, uning ta'lim vazifasi va uni hal qilish usullari haqidagi tasavvuriga murojaat qiladi, u o'zining bir qismini o'quvchiga o'tkazadi.

Rivojlanayotgan boshlang'ich ta'limdagi qo'shma faoliyatning funktsional mazmunini o'zgartirishga yordam berdi: ular nafaqat vazifalarni bajarish, balki umumiy muammolarni (o'quv vazifalarini) shakllantirish va hal qilishda. Muloqot, asosiy ta'lim protsedurasi sifatida, o'quvchiga dars jarayoniga ta'sir ko'rsatadigan funktsiyalarni qisman topshirishga yordam berdi. O'qituvchilar o'quv muloqotini tashkil etish usullaridan (intelektual ziddiyat va boshqalar) foydalanishni, darsda ozgina gapirishni, o'quvchilarning o'zlari uchun mulohaza yuritish uchun joy ajratishni, juftliklarda, guruhlarda ishlashdan foydalanishni o'rgandilar, o'z-o'zini mazmunli baholash. Muloqot va boshlang'ich ta'limdagi barcha darslarning, dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarning, ya'ni o'qituvchilar va o'quvchilarning maktabdagi hayot tarzining o'ziga xos ajralmas asosiga aylandi.

Ta'limni rivojlantirishda ta'limning mazmuni darsmuammoli va o'qituvchining alohida pozitsiyasi – umumiy muammolar va muammolarni hal qilishni tashkil etuvchi yetakchining pozitsiyasi shaklida yetakchilik o'zaro ta'sirining modelini amalga oshirishga imkon beradi. Bizning fikrimizcha, rivojlanayotgan ta'limdagi darsning tuzilishi va mantig'i umuman muammoli darsga mos keladi [3].

Shuni ta'kidlash kerakki, muammoli darsni yaratish o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi bir qator xususiyatlarga ega qo'shma faoliyat maktabi. Muammoli vaziyatni yaratishda o'qituvchi, qoida tariqasida, faqat o'quvchining o'tmishdagi o'quv tajribasiga yoki fan va amaliy faoliyat tajribasiga murojaat qiladi. Bunday holda, muammoli vaziyat dastlab amaliy qiyinchilik holati sifatida yuzaga keladi va sharoitlarni tahlil qilish natijasida muammoli holatga keltiriladi (qaerda va nima uchun qiyinchilik paydo bo'ldi) [5]. Hissiy-irodaviy mezoniga ko'ra muammoli vaziyatning ikki turini aniqlaydi: "ajablanib" va "qiyinchilik bilan" (aniq yoki yashirin) vaziyatlar. Ammo, bizning fikrimizcha, boshlang'ich ta'limdagi barcha muammoli vaziyatlar, ularning turidan qat'i nazar, ajablantiradigan vaziyatlar, o'quvchining nafaqat aqliy, balki hissiy sohasini ham qamrab oladigan vaziyatlar bo'lishi kerak. Agar o'quvchi duch keladigan qarama-qarshilik shaxsiy (lekin nafaqat ta'lim) tajribasidan kelib chiqdi va sodir bo'ladi [2].

Amaliyotda qo'shma faoliyat maktabi muammoli vaziyat nafaqat intellektual ziddiyat sifatida, balki qo'shma faoliyatdagi bo'shliq sifatida ham yuzaga keladi, bu shubhalar, noaniqliklar, uning ishtirokchilarining o'zaro munosabatlari va uyushmalarining "eski" usullarining etishmasligini anglatadi. Shu bilan birga, turli xil shaxsiy tajribalar yangilanadi: nafaqat o'quv, balki empirik (kundalik), o'yin, nutq, o'zaro ta'sir tajribasi, hissiy ishtirok etish tajribasi. Boshqacha qilib aytganda, muammoli vaziyat nafaqat fikrlash sohasini, balki umuman o'quvchining shaxsiyatini ham qamrab oladi: uning tajribalari, qiziqishlari, xatti-harakatlari, qobiliyatlari va boshqalar.

Muammoli darsda o'qituvchining pozitsiyasi rahbar bo'ladi, chunki o'qituvchi, qoida tariqasida, muammoni hal qilishning barcha mumkin bo'lgan variantlarini hisoblab chiqadi va o'quvchilarni u oldindan biladigan yagona to'g'ri yo'lga olib boradi. "O'quvchi uchun muammoni tashkil etadigan narsa o'qituvchi uchun fan tomonidan o'tgan bosqich bo'lib, u darsda yana takrorlanadi." [7]). Qo'shma faoliyat maktabi o'qituvchining pozitsiyasi "lider-sherik" o'tish joylarida tashkil qilingan: o'qituvchi-bu o'z variantlarini, yechimlarini tashkillashtiradigan, ishontiradigan, taklif qiladigan etakchi, u ham shubhalanadi, shuningdek, muammodan aziyat chekadi.

O'qituvchilar amaliyotida qo'shma faoliyat maktabi darsda qo'shma faoliyatning yetakchi modelini tashkil etishda muayyan qiyinchiliklarga duch keldi, bu bir vaqtning o'zida rivojlanayotgan ta'lim tizimini o'zlashtirishda texnologik qiyinchiliklar edi [1]. Birinchidan, bu o'quv vazifasining yo'qolishi, natijada o'qituvchi va boshlang'ich sinf o'quvchilarning birgalikdagi harakatlarining xilma-xilligi yuzaga keladi, natijada aloqa mazmunsiz bo'lib, o'quv muloqotidan savol-javob suhbatiga aylanadi. Buning sababi shundaki, o'qituvchi har doim ham darsdagi o'quv holatining o'zgarishini bashorat qila olmaydi, u uchun kutilmagan, rejalashtirilmagan o'quvchilar versiyasini qabul qila olmaydi. Natijada, o'qituvchi, go'yo, o'zining yetakchilik mavqeini "topshiradi", muloqotni qisqartiradi va to'g'ri qaror qabul qiladi. Ikkinchidan, kuchli o'quvchilar darsni tortib olishdi, qolganlari passiv bo'lib qolishdi: o'z fikrlarini rasmiylashtirishga vaqt topolmay, ular shunchaki rahbarlarning fikriga qo'shilishdi yoki umuman muhokama tizimidan chiqib ketishdi. Uchinchidan, munozarani tashkil

qilishda o'qituvchilar quyidagi noto'g'ri hisob-kitoblarga yo'l qo'yishdi:

hal qiluvchi ta'limiy g'oyaga to'g'ridan-to'g'ri maslahatlar, o'quvchilar versiyalari;

o'qituvchining o'quvchining so'zlariga qabul qiluvchi munosabati o'rniga noto'g'ri o'quvchilar versiyalarini salbiy baholash;

o'qituvchi uchun kutilmagan versiyalarni e'tiborsiz qoldirish, ularni muhokama tizimiga kiritmaslik;

muvaffaqiyatsiz tuzilgan savollar, xususan, ozgina ochiq savollar (tozalash, yo'naltirish, burilish, diqqatni jamlash va boshqalar);

pauzalar, mikroitog'larning yo'qligi;

guruh faoliyatiga zarar yetkazish uchun frontal faoliyatdan mulkiy foydalanish.

Bundan tashqari, darsda guruh ishlarini tashkil qilishda qiyinchiliklar mavjud edi: uni o'qituvchilar tomonidan rasmiylashtirish, o'quvchilarni guruhlarda muvaffaqiyatsiz taqsimlash, guruhlarda ishlash chiqilgan narsalarni muhokama qilish bosqichini zaif tashkil etish. O'quvchilar o'rtasida (guruh va frontal ishlarda) to'g'ri aloqa har doim ham yarim emas edi: masxara qilish, bir-birlariga sakrash, noto'g'ri javobga qo'pol munosabat.

Bunday qiyinchiliklar, bizning fikrimizcha, quyidagi qarama-qarshiliklar tufayli yuzaga keldi. Rivojlanish ta'limida o'quvchining shaxsiy empirik (hayotiy) tajribasi yetarli darajada ishtirok etmaydi, hissiy, majoziy idrok aktualashtirilmaydi, ya'ni bunday ta'lim o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni susaytirib, faoliyatni rasmiylashtiradi, uni faqat ta'lim muammosini shakllantirish va hal qilishga qisqartiradi, o'quvchining shaxsini ochib berishga imkon bermaydi va uning barcha ko'rinishlarida o'qituvchi. Bundan tashqari, o'quv vazifasining o'zi ko'pincha avtoritar tarzda qo'yiladi, buning natijasida bilimlarni Transpersonal translyatsiya qilish va o'quvchining subyektivligini yo'qotish sodir bo'ladi. Boshlang'ich ta'lim amaliyotida eng keng tarqalgani qo'shma faoliyatning aralash modeli bo'lganligi bejiz emas: muammoli elementlar bilan dars-topshiriq.

O'qituvchilarga dars modelining qat'iyligida namoyon bo'ladigan rivojlanish ta'limining ba'zi qat'iyligi xalaqit bera boshladi. Ko'p o'z-o'zidan, tasodifiy narsalar (ya'ni vaziyatlar) shunchaki g'oyib bo'ldi, birgalikda faoliyat tizimiga tushmadi. Boshqacha qilib aytganda, o'zlarining texnologik vositalarini boyitgan o'qituvchilar vositalarni (kommunikativ, faoliyat) tanlashda erkinlikni his qila boshladilar. Xususan, vaziyatlarga murojaat qilish, ya'ni ta'limni ishtirokchilarning shaxsiy tajribasi bilan bog'lash zarurati sezildi. Rivojlanayotgan ta'limning qat'iyligi, shuningdek, pozitsiyaning yo'qligini anglatadi, ya'ni o'zgarishlar, o'qituvchining bir pozitsiyasidan boshqasiga o'tish (rahbar-rahbar-sherik) va shuning uchun pedagogik shakllarning bir xilligi.

Umumiy o'rta ta'lim maktabni rivojlantirishning keyingi bosqichida qo'shma faoliyat maktabi konsepsiyasiga kiritilgan qo'shma faoliyatning ucha asosiy modelini [2] tashkil etish va farqlash zarurati paydo bo'ldi, shartli ravishda dars-topshiriq (avtoritar model), dars - muammoli (etakchilik modeli) va dars-dialog (hamkorlik modeli). Bizning fikrimizcha, modellar bilan ishlash boshlang'ich ta'lim tizimida turli xil pedagogik shakllarni yaratishga imkon beradi va shu bilan darsni o'quvchiga murojaat qilish va darsdan chiqib ketish yo'nalishi bo'yicha o'zgartiradi-maktabda mumkin bo'lgan yagona shakl sifatida topshiriqlar beriladi.

Shubhasiz, dars o'zgarishi an'anaviy umumiy o'rta ta'lim maktabda bunday o'zgarishlarning birinchi yo'nalishi yangi o'quv fanlarining paydo bo'lishi bilan bog'liq: tarbiya, tabiiy fan, texnologiya shular jumlasidandir. Bunday holatda, o'quv jarayoni kuchaytiriladi, bu faqat o'qituvchining

avtoritarizmini va boshlang'ich sinf o'quvchining bajarilishini kuchaytiradi, obyektlar sonining ko'payishi "faqat o'quvchilarga o'tkaziladigan me'yorlar, namunalar, bilimlar, faoliyat sonining ko'payishini anglatadi, ammo qo'shma faoliyat predmetidagi o'zgarishlarni anglatmaydi"[1]. Ikkinchi yo'nalish "nostandart" deb nomlangan darslarning paydo bo'lishi bilan bog'liq, ya'ni g'ayrioddiy shakldagi darslar: dars-o'yinlar, sayohatlar, ertaklar, konferentsiyalar, ular oddiy darslarning o'rini bosmaydi, balki "to'ldiradi, jonlantiradi, xilma-xillikni keltirib chiqaradi, qiziqishni oshiradi" [5]. Bunday darslarda o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatga jalb etilishi, qoida tariqasida, yuqori bo'ldi: ular o'ynash, raqobatlashish, turli mahalliy xududdagi istiroxat bog'i, tarixiy-me'meriy obidalarga sayohat qilishdan manfaatdor.

Agar oldingi bosqichda o'qituvchilar muammoli darsga e'tibor berishgan bo'lsa, unda akademik ko'rsatkichlarning pasayishi ularni yana dars topshirig'iga o'tishga undadi. Shunday qilib, biz tomonimzdan olib borilgan tadqiqot ishi doirasida bunday darslarni namoyish etish va muhokama qilish bilan butun maktab metodikasi "pedagogik faoliyatning madaniyati va modellari" unda o'qituvchilar barcha modellarni taqdim etdilar va madaniy avtoritarizm nima ekanligini ko'rish mumkin. Ushbu dars-topshiriq turli xil modifikatsiyalarga ega bo'lishi mumkinligini aniqladik (dars-seminar, dars-xabar, dars-algoritmizatsiya), ammo shu bilan birga qo'shma faoliyatni joylashtirish sxemasini tuzish juda muhimdir: topshiriqni taqdim etish; o'quvchilar tomonidan uni rivojlantirish; ijro algoritmini yaratish; turli xil qiyinchiliklarni bashorat qilish; bajarishni muhokama qilish; nazorat va baholash.

Birgalikdagi faoliyat modellari bilan ishlash o'qituvchilarning e'tiborini umumiy o'rta ta'lim maktabdagi birgalikdagi faoliyatning an'anaviy, asosiy pedagogik shakllariga qaratdi: immersion dars, aloqa darsi, tanlov darsi. Masalan, o'quv yilining boshida immersion darslar ilgari faqat 1-2-sinfda o'rganilganlarni takrorlash bilan qisqartirildi va dars-topshiriq modelida qurildi. Asta-sekin, bunday dars nafaqat bilimlarni ko'paytirish, umumlashtirish va tizimlashtirish, balki o'quv qiyinchiliklarini aniqlash, yangi o'quv yili uchun istiqbollarni aniqlash, tanishish va yangi fan materialidagi birinchi namunalar bilan ham bog'liqligini anglash paydo bo'ldi. O'qituvchilar yetakchilik va sheriklik modeli doirasida bunday darslarning yangi shakllarini izlaydilar: o'yin (ko'rik-tanlovlar, viktorinalar, sayohatlar, mushoyralar); taqdimot (dars-reklama, yangi darsliklarni ko'rib chiqish, yangi mavzular bilan tanishish, tanlov darslari taqdimoti); refleksiv: refleksiv narvonlarni tuzish, refleksiv insho yozish, dars uchun topshiriqlar tuzish.

Aloqa haqidagi tasavvur va dars o'zgardi. Agar ilgari o'qituvchilar bunday kursning yagona dasturiga intilishgan bo'lsa, endi ular har bir o'qituvchining o'z dasturiga ega bo'lishi mumkinligini anglaydilar, hamda birgalikda faoliyatni tashkil qilishda o'z muammolari va qiziqishlari bilan ba'zi o'qituvchilar bunday darslarni o'tkazishda "maktab hayotiga kirish" kursining yo'nalishlarini qayta ko'rib chiqishni davom ettirdilar [2], boshqalari o'quvchilarga guruh ishi ko'nikmalarini bosqichma-bosqich o'qitishni asos qilib oldilar; boshqalar – ma'lum bir materialga (masalan, ertaklarga) asoslanib, o'quvchining hissiy va axloqiy tajribasini boyitadilar, muloqot darslarini sinf hayotidagi muammolarni muhokama qilishga bag'ishladilar.

ADABIYOTLAR

1. G.Ahmadova. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining talaffuzi me'yorlarni shakllantirish metodikasi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiya. O'zbekiston 2023.
2. B.Ismoilov. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik kompetentlikni rivojlantirishning metodik tizimini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiya. O'zbekiston 2023.
3. B.Ismoilov. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarini musiqiy madaniyatini shakllantirishda mehnat qo'shiqlaridan foydalanish metodikasi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferat. O'zbekiston 2023.

Turli xil modellar darslarini ishlab chiqish, o'tkazish va tahlil qilish bo'yicha tajribaga ega bo'lgan o'qituvchilar, birgalikdagi faoliyat ishtirokchilarining shaxsiy tajribasiga (ya'ni ularning taassurotlari, tajribalari, fikrlari, harakatlariga) murojaat qilish orqali birgalikdagi faoliyatning yetakchilik va sheriklik modellari "yutuq" mumkinligini payqashdi. Qo'shma faoliyat jarayonini boyitish orqali, asta-sekin, birgalikdagi faoliyatni taassurotlar bilan boyitish jarayoni, birgalikdagi faoliyatning turli xil ijobiy tajribalarini olish, shaxsiy tajribani o'rganish jarayoni sifatida tashkil etish kerakligi tushunildi, shuning uchun shaxsiy tajribaning qaysi tomonlari darsda faoliyat mavzusiga aylanishi kerakligini aniqlash kerak. Buni tushinishda o'qituvchilar boshlang'ich ta'lim yoshidagi o'quvchilarning xususiyatlaridan (sezgiriklik, hissiyotlilik, aniq samarali va vizual-majoziy fikrlash), shuningdek shaxsiy tajriba bilan ishlashni ta'minlaydigan boshlang'ich ta'limning turli amaliyotlarining xususiyatlaridan uzoqlashdilar [2]. O'qituvchilar shaxsiy tajribani boyitish usullarini faol ravishda ishlab chiqishni boshladilar: hissiy (taassurotlar, tajribalar), operatsion (amaliy, qo'lda, obyektiv manipulyativ faoliyat tajribasi), ishtirokchilarni birgalikda tashkil etishning turli shakllaridan foydalanishni o'z ichiga olgan o'zaro ta'sir tajribasi.

Turli xil shaxsiy tajribalarni yangilash va boyitish uchun qo'shma faoliyatning ba'zi bir modeliga (toza yoki aralash) "bog'lash" natijasida modellar doirasidan oshib ketadigan yangi pedagogik shakllar paydo bo'la boshladi: maslahat darsi, suhat dars, hissiy immersiv dars, o'zaro o'rganish va qo'llab-quvvatlash darsi. Ishtirokchilarning shaxsiy ko'nikmasiga qo'shma faoliyatga sho'ng'ish bosqichi, qo'shma faoliyatni joylashtirish bosqichi va uning natijalarini ro'yxatdan o'tkazish va taqdim etish bosqichi atrofida murojaat qilish usullarining tartibli ma'lum texnologik ta'liqlikka, ya'ni boshlang'ich ta'limda yangi pedagogik shaklning paydo bo'lishiga yordam berdi. Biz buni maslahat darsi kabi pedagogik shakl misolida tasvirlaymiz [1; 5].

Xulosa. Shunday qilib, biz quyidagi qarama-qarshiliklarni belgilashimiz mumkin. Bular, boshlang'ich ta'lim mazmunini o'zgartirishdagi bo'shliqlarni:

ta'limni mazmunli va tarkibiy yangilashda, xususan, boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi va o'quvchisining birgalikdagi harakatlarida sifatli bo'lishiga imkon beradigan birliklarning ta'lim mazmunidagi ajralmaslik;

o'quv protseduralaridan ta'lim protseduralariga o'tish zarurligini tushunmaslik, ular tayyor shaklda o'rnatilmagan, ammo qo'shma faoliyat ishtirokchilarining o'zlari tomonidan yaratilgan;

o'qituvchining pozitsiyasini o'quvchiga vositachi sifatida, turli pozitsiyalarni birgalikda tashkil etish usullariga o'zgartirish usullarining rivojlanmaganligi;

barcha ishtirokchilarda mavjud bo'lgan yangi ta'lim natijalari va ta'sirini baholash uchun asoslarning yetishmasligi shular jumlasidandir.

Bizning fikrimizcha, ushbu qarama-qarshiliklarning kuchayishi boshlang'ich ta'limda innovatsiya, ta'limning alternativligi va an'anaviy tizim o'rtasidagi tafvutlarning kuchayishi, shuningdek, innovatsion va umumiy o'rta ta'lim boshlang'ich ta'lim o'rtasidagi tafvutlar bilan bog'liqligi aniqlandi.

4. A.Yembergenova. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning imloviy savodxonligini takomillashtirish metodikasi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferat. O'zbekiston 2023.
5. Sh.Qayumova. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini TIMSS xalqaro baholash dasturi asosida o'qitishga metodik tayyorligini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferat. O'zbekiston 2023.
6. U.Xalikova. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarini kompetensiyalarini innovatsion dasturiy vositalar orqali shakllantirish va rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferat. O'zbekiston 2022.
7. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fan. dok. ... dis. avtoref. – T.: 2007. – 47b.

UDK:091

Shoxrux ERGASHEV,
Toshkent harbiy okrugi harbiy prokuraturasi katta tergovchisi
E-mail:Shoxruxergashev96@gmail.com

O‘zMU Harbiy tayyorgarlik o‘quv markazi sikl boshlig‘i, PhD, dotsent S.Usmonov taqrizi ostida

THE NEED OF THE TIME TO PREVENT CRIME AND RELIGIOUS EXTREMISM AMONG OUR YOUTHS

Annotation

This article is dedicated to the role of the national idea in preventing the youth of our country from falling into the trap of various religious extremist groups, crimes committed among our youth and crime prevention.

Key words: Youth, criminality, religions extremism and terrorism, national ideology, continent.

НЕОБХОДИМОСТЬ ВРЕМЕНИ ДЛЯ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ И РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА СРЕДИ НАШЕЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

Данная статья посвящена роли национальной идеи в предотвращении попадания молодежи нашей страны в ловушку различных религиозных экстремистских группировок, преступлениям, совершаемым среди нашей молодежи, и профилактике преступности.

Ключевые слова: Молодежь, преступность, религиозные экстремизм и терроризм, национальная идеология, континент.

YOSHLARIMIZ ORASIDA JINOYATCHILIK VA DINIY EKSTREMIZMNING OLDINI OLISH DAVR TALABI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakatimiz yoshlarining turli diniy ekstremistik ruxdagi guruxlar domiga tushib qolmasliklarida milliy g‘oyaning roli, yoshlarimiz orasida sodir etilayotgan jinoyatchiliklar va jinoyatchilikni oldini olishga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: Yoshlar, jinoyatchilik, diniy ekstremizm-terrorizm, milliy-g‘oya, mintaqa.

Kirish. Tarixdan ma‘lumki o‘tgan asrning 80-yillariga kelib, yer yuzasida ikki mafkuraviy tuzumning kurashi va bu kurashning xalqaro xayotning xamma soxalariga soya tashlashi ostida o‘tgan kuchli qarama qarshilik va “sovuq urush” barxam topdi. Ammo shundan keyin xam bizni qurshab turgan dunyo, ko‘plar kutganidek, osoyishtaroq bo‘lib qolmadi. Dunyo ilm-fanida inson huquqlarini, uning huquqiy va siyosiy madaniyati shakllanishining axlokiy, antropologik tamoyillarini ishlab chiqish, ayniqsa, yoshlarning huquqiy va siyosiy madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar muxim nazariy- metodologik axamiyatga egadir. Ayni paytda, dunyo ilmiy doiralarda yoshlar huquqiy va siyosiy madaniyatining inqiroz xolati, ular ongida fundamental huquqiy va siyosiy qadriyatlarining kadsrizlanishi bilan bog‘liq masalalar dolzarblashib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, yoshlar huquqiy va siyosiy madaniyatining namoyon bo‘lish darajalari va mezonlarini, shakllanish va rivojlanish xususiyatlarini bugungi davrga mos ravishda falsafiy jixatdan tadqiq etish ilmiy-nazariy axamiyat kasb etadi[1]. Dunyoning bipolyar tuzumining barxam topish, ijtimoiy - iqtisodiy soxalarning rivojlanishidek tushunchalarni taraqqiy ettirish bilan birga, ko‘plab davlatlarning xavfsizligiga yangi ko‘rinishdagi azal-azaldan mavjud bo‘lgan xavf va taxdidlarni olib keldi. Shuning uchun xam bu xaqda O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoev shunday deydi: “Barchamizga ayonki, jaxonda keskin iqtisodiy raqobat, axborot xurujlari, terroristik taxdidlar tobora kuchayib bormoqda. Dunyoning turli joylarida, ayniqsa, Yaqin Sharq mintaqasi-da qonli to‘qnashuv va nizolar davom etmoqda. Ming afsuski, bunday notinch keskinlik uchoqlari kamayish o‘rniga kupayib bormoqda. Ana shunday tahlikali vaziyatni xisobga olgan xolda, biz yurtimizda tinchlik-osoyishtalikni mustaxkamlash, turli xavf-xatarlarga qarshi kurashish buyicha faoliyatimizni xar tomonlama kuchaytirishimiz shart. Bu – zamon talabi”[2]. O‘zbekiston

Respublikasi mustaqillikka erishgach, barcha soxalar qatori uz xavfsizligi va barqarorligini ta‘minlashning muxim yunalishlarini belgilab olishni asosiy vazifalar qatoriga qo‘ydi.

Mamlakatning hozirgi ijtimoiy taraqqiyot sharoitida dunyoning barqarorligi va taraqqiyoti uchun xar bir fuqaro muayyan darajada javobgar balsa, bunday javobgarlik umuminsoniy mas‘uliyatni vujudga kel- tiradi va bu milliy taraqqiyot xamda xavfsizlikni ta‘minlashga xissa qo‘shib, moder- nizatsiyalashuv jarayonlarining ob‘ektiv zaruriyatini keltirib chiqaradi. Xolbuki, xavfsizlik - uzluksiz va xad-xududsiz xolat bo‘lganligi bois, hozirgi sharoitda, umumiy xavfsizlikni ta‘minlash va muvozanatga erishish uchun davlatlar va xalqlarning barqarorligini ta‘minlashda yangicha yondashuvlarni izlab topishni va xavfsizlikni ta‘minlashning yangicha modellarini ishlab chiqishni ijtimoiy-siyosiy davrning o‘zi taqozo etib, modernizatsiyalash jarayonlarining uzluksiz xodisa ekanligini kursatmoqda.

Shunday ekan, hozirgi davrda muayyan davlat, millatning mavjudligi, xavfsizligi, barqarorligi xamda istiqboli son- sanoqsiz yangi taxdidlar, xavf-xatarlar tizimini sezish, idrok etish darajasiga borib taqalmoqda. Zero, insoniyat tarixida o‘ziga baxo berish, taxdidlarga nisbatan keragidan ziyod xotirjam bo‘lish yoki ularni butunlay sezmaslik oqibatida tanazzulga yuz tutgan davlat va xalqlar xam bo‘lib, ular tarixning ushbu sinovlaridan muvaffaqiyatli o‘tgan birliklar tarkibiga assimilyatsiyalashib ketganligi ma‘lum. Aksincha, ma‘lum davrlar ichra muttasil taraqqiy etgan millatlar xam borki, ular umrboqiyiligining bosh omili - taxdidning xar qanday turiga o‘z vaqtda javob bera olish qobiliyati, aniqroq aytganda “taxdidbardoshlik” saloxiyati va darajasi bilan uzviy bogliqdir.

Jahon taraqqiyotining hozirgi bosqichida, odatda, milliy, diniy, min- taqaviy, global, shuningdek, xususiy manfaatlar xalqaro munosabatlarining predmeti bo‘lib maydonga chiqmoqda. Shu bilan birga manfaatlar tizimida

xavfsizlik nufuzli o'rin tutadi. Bir qator mamlakatlarning manfaatlari jamiyatdagi xukmron qadriyatlar va mafkuraviy ko'rsatmalar bilan belgilanishi kam uchraydigan xodisa emas. Shunday davlatlar borki, ularda din bosh mavqega ega, shunga muvofiq diniy va mafkuraviy omillarning ta'siri tashqi siyosatda ancha yuqori bo'ladi. Odatda, milliy manfaatlar to'qnashuvi natijasida davlatlar o'rtasida yuz beradigan mojarolarni xal qilish usullari va yo'llarini izlab topish hozirgi xalqaro munosabatlarning asosiy vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Jumladan, turli davlatlardagi demografik muammolar, xususan, axoli migratsiyasi, qashshoqlik va qoloqlik, fuqarolik institutlarini shakllanishidagi tafovutlar va qolaversa, eng muximi - milliy xavfsizlik, terrorizm, diniy ekstremizmga qarshi kurash masalalaridagi xamkorlik zarur bo'lmoqda.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan ilk kunlardan boshlab o'zining ichki va tashqi siyosatini umuminsoniy qadriyatlar asosida shakllantirdi va hozirgi kunda rivojlantirib kelmoqda. O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizligi ichki va tashqi omillar bilan xam bog'liqdir. Mamlakatimiz xavfsizligining ichki omili fuqarolarimiz, xususan, yoshlar bilan bog'liq jarayondir. Mamlakat xavfsizligi va barqaror integratsiyasini ta'minlash, shuningdek, yosh avlodni to'g'ri tarbiyalash xamda o'tish davrida axolining ekstremistik tashkilotlarga aldanib qolishiga yo'l quymaslik maqsadida, avvalo, xalqimizning ma'naviy-milliy qadriyatlari asriy an'analari, urf-odatlari, tili, dini, dunyoqarashi va tafakkuriga asoslangan milliy mafkurani shakllantirishga jiddiy e'tibor qaratildi. Davlatimizning yoshlarga berayotgan e'tibori boshqa rivojlangan mamlakatlardagiga nisbatan bir qancha yuqoriroq desak mubolag'a bo'lmaydi. Yoshlarga oid davlat siyosati, qator qabul qilingan qonunlar, dasturlar buning yorqin isbotidir. Ming afsuslar bo'lsinki, yaratilgan sharoitlarga qaramasdan yoshlarimiz tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlar xam yo'q emas, o'ta va o'ta og'ir jinoyatlarni sodir etilayotgani, albatta, tashvishli xolatdir. Statistik ma'lumotlarga murojaat qilib mamlakatimizda bunday salbiy xolat foiz ko'rsatkichi ba'zi davlatlarikidan bizda kam degan xulosa to'g'ri bulmaydi, chunki ma'lumotga jinoyatni sodir etishda qo'lga olinganlar kiritiladi, qo'lga olinmaganlar qancha degan savol odamni uylantiradi. "Dunyoda terrorizm taxdidlari, ayniqsa, so'nggi yillarda kuchayib borayotgani deydi Sh.M.Mirziyoev ularga qarshi, asosan, kuch ishlatish yo'li bilan kurashish usuli o'zini oqlamayotganidan dalolat beradi. Ekstremistik faoliyat va zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarning aksariyati 30 yoshga yetmagan yoshlar tomonidan sodir etilmoqda. Bugungi dunyo yoshlari son jixatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda. Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bogliq"[3]. Hozirgi yoshlarning ko'pchiligi kompyuter savodxonligi bilan, sotsialistik vatanparvarlik ruxida emas, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlar uygunligida tarbiyalanayotganliklari bilan o'tmish yoshlaridan farq qiladi. Shuning uchun xam bu borada, yoshlarni milliy Vatanparvarlik ruxida tarbiyalashda milliy g'oyaning o'rni xam muxim axamiyatga egadir. Milliy mafkura umuminsoniy qadriyatlar va yutuqlardan kuch olgan xolda, mamlakatda tinchlik va osoyishtalikni mustaxkamlashga, vatanimizning gullab-yashnashiga, xalq farovonligiga xizmat qilishi kerak.

Yoshlarni diniy ekstremizm va fundamentalizm ruxidagi guruxlardagi faoliyatini taxlil qilar ekanmiz, bir nechta sabablarni kursatishimiz mumkin:

- oiladagi muxitning nosog'lom bo'lganligi;
- g'oyaviy va diniy bilimlarning mavjud emasligi;
- o'rta maktablardagi o'qitishga va tarbiyaga bo'lgan munosabatning sayozligi;

- "ommaviy madaniyat" ta'siri, yengil yelpi turmush tarzi;

- ma'naviy - ma'rifiy tarbiyada sustkashlikka yo'l quyilganligi;

O'zbekiston Respublikasidagi yoshlar siyosatiga asoslangan sa'yohatlar tizimi davlat va shaxs, davlat va fuqarolik jamiyati, davlat va oila ustuvorligi hamda himoyasi, davlat va milliy xavfsizlik, davlat va manfkura, davlat va ta'lim-tarbiya, davlat va aholi salomatligi, davlat va xotin-qizlar, davlat va yoshlar kabi o'zaro aloqador ijtimoy-siyosiy voqealarning izchil, hamnafas va bir-birini to'ldiruvchi siyosiy kategoriyalardan iboratdir.

Shu bilan birga, davlat o'z siyosatini amalga oshirar ekan, tabiiy ravishda, yoshlar qatlamini uning tayanchi va istiqbolini belgilab beruvchi asos sifatida qabul qiladi. zero, yoshlar davlatning eng muhim ijtimoiy-insoniy qadriyatlaridan hisoblanadi. Demak, yoshlar siyosati - demokratik huquqiy davlat qurish va insonlar erkini ta'minlash borasidagi har bir ustuvor yo'nalishlarda o'z kuch-quvvati, bilimi, salohiyati, idrok hamda jur'atini kuchaytirishga qaratilgan siyosatdir.

Aytish mumkinki, mustaqillik yillarida O'zbekiston qonunchiligi yoshlar manfaatlarini himoya qilishda quyidagi yo'nalishlarda rivojlanmoqda.

Birinchidan, davlatchilik asoslarini yaratish jarayonida mahalliy sharoitdan kelib chiqqan holda xususiy tajriba va amaliyotdan, milliy tarixiy qadriyatlar tizimidan foydalanish;

Ikkinchidan, jahonning jumladan, MDH mamlakatlarining ilg'or tajribalaridan, BMT va uning tashkilotlari tomonidan ishlab chiqqan inson huquqlarini ta'minlash borasidagi huquqiy g'oyalar me'yorlaridan foydalanish. Ko'rib turganimizdek, respublikamizda yoshlarga oid davlat siyosati o'z mohiyatiga ko'ra, ham milliy va ham umuminsoniy qadriyatlarga tayanilgan holda amalga oshirib borilmoqda.

Yuqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqib, tegishli xulosalarni bayon qilish mumkin. Jumladan:

- umrguzaronlik qilayotgan davrimizda yoshlarning intellektual salohiyatini yuksaltirish nihoyatda muhim ahamiyat kasb etib borayotganini hisobga olib, ommaviy axborot vositalari tomonidan intellektual boylikka intilish ko'nikmalarini yoshlarimiz xulq-atvorida va tafakkurida chuqur qaror toptirish masalalariga jiddiy e'tibor qaratilmog'i lozimdir;

- yoshlarimiz xulq-atvorida tafakkurida demokratiya qadriyatlarini, erkin shaxs ma'naviyatini shakllantirish masalalariga yetarli ahamiyat berilishi lozim;

-yoshlarimizni jahon miqyosida ro'y berayotgan xalqaro globallashuv jarayonlardan muhofaza qilish masalalariga bag'ishlangan nashrlarni ko'paytirish lozim;

-yoshlarning huquqiy madaniyatini shakllantirishda ta'lim sifatini rivojlangan davlatlarning tajribasidan kelib chiqqan holda oshirish maqsadga muvofiqdir. zero, huquqiy ta'limning maqsadi har bir kishiga amaliy faoliyatda zarur bo'ladigan huquqiy bilimlarni belgilangan davlat standartlaridan kam bo'lmagan hajmda olish imkoniyatini berishdan iboratdir. Tarbiyaviy va o'quv ishlari shaxsning huquqiy ong darajasini inson, jamiyat, davlat manfaatlariga javob beradigan eng umumiy yuridik prinsiplar va normalarni anglab yetishga qadar oshirishga yo'naltirilishi lozim.

Huquqiy tarbiyaning o'tmishdan qolgan faqat bir tomonlama axborot berish - ma'rifatchilikka yo'naltirilganligini bartaraf etib, uni qonuniylikni mustahkamlash, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini muhofaza qilish vazifalari bilan uzviy bog'lash zarur. Shuni nazarda tutish kerakki, yoshlarning huquqiy ongini shakllantirishda ularni huquq, qonuniylik ruhida tarbiyalash, huquqiy ma'rifat, qonunga hamda huquqqa nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiribgina qolmay, balki shaxsning ijtimoiy-huquqiy faolligida, uning huquqiy madaniyatida

o'zining tugal ifodasini topadi. Yoshlarning huquqiy tarbiyasi va ta'limini takomillashtirishga ta'lim va tarbiyaning hali foydalanilmagan mexanizmlarini yaratish, ulardan samarali foydalanish, tarbiya va ta'limning yangi shakllari va vositalarini joriy etish, moddiy-texnika negizini kuchaytirish yo'li bilan erishiladi.

Bizning asosiy vazifamiz yuqorida keltirilgan kamchiliklarni bartaraf qilish ustida bor kuchimizni ayamadan ishlatishimiz lozimligini xayotning uzi isbotlab turibdi. Hozirgi sharoitda bunday illatlar bilan shug'ullanadiganlarning umumiy soni bir donani tashkil qilsa

xam ko'p, Prezidentimiz rahbarligida yaratilgan sharoitlarni to'g'ri baxolash bundan esa unumli foydalanib yurt rivoji mamlakat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi yoshlar qatlamini tarbiyalash maqsadga muvofiqdir. Yoshlar mamlakatning kelajagini belgilovchi asosiy omildir. Ayni shu mexanizmni amalga oshirishda yoshlarimiz ongida bo'shliq xosil bo'lmasligi, u xox ma'naviy, xox diniy, xox g'oyaviy bo'lishidan qat'i nazar ular qalbida milliy qadriyatlarga hurmat-extirom tuyg'usini, oilaga sodiqlik, Vatanga sadoqat, adolatparvarlik g'oyalarini yoshligidan singdirib borishimiz zarur.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2022 yil 13 fevral, 6-son, 70-modda.
2. Mirziyoev Sh.M. Konstitutsiya – erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir // O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 30 yilligiga bag'ishlangan bayram tadbiridagi ma'ruza. Xalq so'zi 2022 yil 8 dekabr.
3. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. - T.: O'zbekiston, 2008. B.32.

Ziyot ERQULOV,
Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail:erqulovziyodulla@gmail.com

F.f.d. O'.Tilovov taqrizi asosida

EKOLOGIK OQIBATLARINI BARTARAF ETISHDA MA'NAVY-INTELLEKTUAL OMILLARNI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

Аннотация

Maqolada davlat ekologik siyosatini amalga oshirishda ma'naviy-intellektual omillarning roli, ekologik vaziyati og'ir hududlarda amalga oshiriladigan ishlar samaradorligini oshirish zaruriyati, milliy ekologik siyosatni xalqaro standartlarga moslashtirish istiqbollari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek Ekologik faoliyatning ma'naviy-intellektual asoslari, ularni rivojlantirishning subyektiv omillari strukturaviy-funksional tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ekologik xavfsizlik, ekologik siyosat, tabiiy ofat, ekologik vaziyat, ekologik munosabat, ekologik muammolar, ekologik madaniyat, ekologik ong, ekologik subyektlar, ma'naviy ekologik ehtiyojlar, ekologik halokat, barqaror ekologik muvozanat.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ДУХОВНО-ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ ПРИ ЛИКВИДАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПОСЛЕДСТВИЙ

Аннотация

В статье рассматривается роль духовно-интеллектуальных факторов в реализации государственной экологической политики, необходимость повышения эффективности работы, проводимой на территориях со сложной экологической ситуацией, а также перспективы адаптации национальной экологической политики к международным стандартам. Также структурно и функционально анализируются духовно-интеллектуальные основы экологической деятельности, субъективные факторы ее развития.

Ключевые слова: Экологическая безопасность, экологическая политика, стихийное бедствие, экологическая ситуация, экологическое отношение, экологические проблемы, экологическая культура, экологическое сознание, экологические субъекты, духовные экологические потребности, экологическое разрушение, устойчивое экологическое равновесие.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF SPIRITUAL AND INTELLECTUAL FACTORS IN THE ELIMINATION OF ENVIRONMENTAL CONSEQUENCES

Annotation

The article examines the role of spiritual and intellectual factors in the implementation of state environmental policy, the need to increase the efficiency of work carried out in territories with a difficult environmental situation, as well as the prospects for adapting national environmental policy to international standards. The spiritual and intellectual foundations of environmental activity and the subjective factors of its development are also structurally and functionally analyzed.

Key words: Environmental safety, environmental policy, natural disaster, environmental situation, environmental attitude, environmental problems, environmental culture, environmental consciousness, environmental subjects, spiritual environmental needs, environmental destruction, sustainable ecological balance.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida ekologik muammolar yechimida ma'naviy-intellektual omillarning ustuvorlashuvi qonuniyat maqomiga ega bo'lib bormoqda. Agar bu qonuniyat turli muqobil ta'limotlar tomonidan e'tirof etilsa, ularning umumiy murosaga kelishlariga, nisbatan universal ta'limotni yaratishga yo'l, imkoniyat topilgan bo'lar edi. Chunki, har qanday ta'limotning mohiyati ezgu maqsad sari yo'naltirilgan bo'lsa ham, hozirgacha, uning natijasi (parodoksal tarzda, favqulodda) kutilgandan butunlay boshqacha bo'lib chiqmoqda. Shuning uchun ham, tabiiy atrof-muhitga antropogen, texnogen omillar ta'sirida ro'y berayotgan o'zgarishlar, ma'naviy-intellektual omillarni mutlaqlashtirishdan iborat har qanday optimistik qarashlarni istisno qilgan holda, kompleks salbiy oqibatlarga olib kelmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzuning turli jihatlari jumladan, ekologik muammolarning umumsayyoraviy tus olishi A.Aymatov, Z.Kenjaye, S.Azamova, ekologik madaniyatni shakllantirishda diniy qadriyatlar va ta'lim tarbiyaning roli S.Mamashakirov, B.Omonov, F.Qilichev, O'.G'.Tilavov, G.A.Ochilova, Kh.Sh.Nomozov,

Yu.Kh.Manzarov, B.A.Ochilov [2, 3, 4, 5, 6, 10], ekologik vaziyati og'ir hududlarda davlat ekologik siyosatining dolzarb masalalari B.Omonov, S.Mamashakirov [7, 8, 9] tadqiqotlarida tahlil qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzuning mohiyatini yoritishda tarixiylik, analiz, sintez, umumlashtirish, taqqoslash, qiyosiy tahlil kabi mantiqiy uslublardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Ekologik inqirozlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf qilishda ma'naviy-intellektual omillar roliga nisbatan pessimistlarning bashorati haqiqat bo'lib chiqsa, insonning tabiiy yashash muhiti halokatga yuz tutsa, jamiyat barqaror ijtimoiy-iqtisodiy o'sishini, mo'tadil siyosiy muhitni ta'minlab bo'lmaydi. Demak, ekologik vaziyatning global keskinlashish tendensiyasi, unga nisbatan har qanday qarashlarni (turli iddaolarni, utilitar-merkantil manfaatlarini chetga surib qo'yib), ularning ratsional tomonlarini e'tiborga olishni taqozo qiladi. Boshqacha qilib aytganda, tabiat ekologik muvozanati yaxlit tizim sifatida, o'ziga nisbatan ushbu yaxlitlikni ta'minlaydigan ma'naviy-intellektual munosabatni talab qiladi. Zero, faqat tabiatning

ekologik muvozanat qonunlariga mos ma'naviy-madaniy faoliyat, inson va tabiatning dialektik birligini va kelgusi rivojlanishini ta'minlashi mumkin.

Shuning uchun "tabiat-jamiat-inson" munosabatidagi markaziy muammo, ularning uyg'un rivojlanishiga, barqaror ekologik muhitni yaratishga imkon beruvchi inson omilining ma'naviy-intellektual asoslari tashkil qilish, mohiyatiga ko'ra, insonparvarlikni namoyon qilib, insoniyat sivilizatsiyasi taqdiri, ko'p jihatdan, shunga bog'liq bo'lib qolmoqda. Shu bilan birgalikda, insonning ma'naviy-intellektual imkoniyatlari tabiiy evolyutsiya natijasi ekanligini zamonaviy fan xulosalari uzil-kesil isbotlab bergan. Ya'ni rivojlanishning eng yuqori bosqichlari ham nisbatan quyi pag'onalarni dialektik inkor qilish natijasidir, degan nazariy-mantiqiy xulosaga asos bo'lgan. Lekin bu xulosaga ekologik faoliyatga nisbatan, yuqorida ko'rsatilganidek: optimistik, pessimistik, skeptik, realistik, fatalistik, alarmistik yondashuvlarni inson va tabiiy muhit o'zaro ta'sirini izohlashning muqobil ko'rinishlari tarzida qarash kerak. Zero, ularning bugun va kelajakda insoniyat oldidagi global ijtimoiy-ekologik muammolar kompleksini hal etish yo'llari, vositalari, usullari haqidagi nazariy hamda amaliy ta'limotlari umumiy va nisbatan universal qarashlarni shakllantirishda katta ahamiyatga ega.

Ma'lumki, "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini ekologik talablar asosida tashkillashtiradigan, boshqaradigan va nazorat qiladigan ma'naviy-intellektual omillarning strukturaviy elementlari va ularning o'zaro ta'siri ko'p qirrali bo'lib, ekologik faoliyat yo'nalishlariga mos tarzda, muayyan funksiyani bajargan. Ekologik vaziyati keskin hududlarda esa, ularga alohida talablar qo'yilgan. Xususan, Orobo'yi mintaqasida ekologik faoliyat, inson organizmining tabiiy yashash muhitga moslashuv imkoniyatlarini reallashtirish uchun, uning ma'naviy-intellektual "ta'minotini" kuchaytirishni taqozo qiladi. Shunga ko'ra, insonning tabiatni (ekstensiv yoki intensivligidan qat'iy nazar) o'zgartirishi jarayonida, o'zaro bog'liq ikki vazifa kun tartibiga qo'yilmoqda, ya'ni: birinchisi – inson omilining jadal globallashtirish va keskinlashayotgan ekologik vaziyat asoratlarini bartaraf etishda obyektiv shart-sharoitlarini yaratish imkoniyatlarini reallashtirish; ikkinchisi – inson organizmining biosfera ekologik muvozanati o'zgarishiga ijtimoiy-psixologik va jismoniy moslashish subyektiv asoslarini yaratishdan iborat. Aynan shu muammolar doirasida turli ekologik ta'limotlarning maqsadi va vazifalari umumiylik namoyon bo'ladi.

Hozirgacha insoniyatning tabiatga munosabatida, moddiy ishlab chiqarish ehtiyojlarini qondirishni mutlaqlashtirishi ekologik vaziyati keskin hududlarni vujudga keltirganligi haqidagi fikrlar, nisbatan ustuvor edi. Darhaqiqat, insonning ishlab chiqarishni ekologiyalashtirish zaruriyatini anglashni va tabiiy atrof-muhitni muhofaza qilishda ma'naviy-intellektual omillarni e'tibordan chetda qoldirishi, o'zi va kelajak avlodlar hayotini muqarrar halok qilish xavfini yaratgan. Vaholanki inson, bir vaqtning o'zida: ham tabiiy, ham ijtimoiy borlig'ini o'zgartirishi va unga moslashishi bilan o'z mavjudligini ta'minlaydi. XX asrning yirik faylasufi M.K.Mamardashvili fikricha, inson tabiat tomonidan yaratilmagan, balki, uzluksiz ravishda, madaniyat tomonidan o'zining faol ishtirokida, amaliy xatti-harakatlari yordamida qayta-qayta yaratiladi [1].

Bu muammoni yanada chuqurroq o'rganish va konkretlashtirish uchun inson ijtimoiy-ma'naviy mohiyati tahliliga, umuman global muammolar, xususan ekologik muammo kontekstida yondashish maqsadga muvofiq. Chunki, hozirgi davrda insonning ijtimoiy mohiyatini, o'zi vujudga keltirgan global muammolardan tashqarida (ayniqsa, alohida olingan omilni mutlaqlashtirish orqali) izohlash g'oyat mushkul. Shuning uchun, inson mohiyatini nisbatan mukammal mushtarak-mujassam ifodalaydigan ma'naviy-

intellektual salohiyatni (umumlashtirib aytganda, noosferani) determinlashtiruvchi universal omil sifatida e'tirof etish mumkin. Zero, inson hayoti va rivojlanishi asosi bo'lgan: tabiiy makon, ijtimoiy muhit, tarixiy davr hamda ma'naviy-axloqiy normalar tizimini qamrab oladigan ekologik munosabatlarni noosfera kontekstida kompleks-sistemali tahlil qilish, nisbatan to'liq ilmiy tasavvurlarni beradi. Shu o'rinda, ekologik muammolar globallasuvi va keskinlashuvi oldini olishda noosfera omiliga nisbatan skeptik munosabat borligini ham aytish joiz. Masalan, S.Mamashokirov: "Ilmiy adabiyotlarda noosfera ("Aql qobig'i) shakllanganligi haqida ko'plab optimistik fikrlar bildirilmoqda. Lekin hozir dunyoda inson faoliyati ta'sirida kechayotgan voqea-hodisalar sog'lom aqlga to'g'ri keladimi, degan ritorik savol javobsiz qolmoqda" [2], deb yozishida ham muayyan haqiqat borligini e'tirof etish kerak.

Inson mohiyatini, jamiyat ma'naviy-intellektual rivojlanish darajasidan mustaqil tarzda, "ijtimoiy munosabatlar majmuasi" sifatida izohlab, muayyan deterministik omilni mutlaqlashtiruvchi optimizm bir tomonlama, mavhum yoki utopik xarakterga egaligi, falsafa tarixida insoniyatning nazariy xulosalari va amaliy tajribalari bilan isbotlagan. Chunki insonning bioijtimoiy mavjudligini ta'minlaydigan munosabatlar majmuasi: tabiatning – insoniy, insonning – ijtimoiy tabiatini, ularning ijtimoiy-ontologik mazmunida ma'naviy-intellektual omillar ustuvorligini inkor etmaydi.

Har qanday muqobil ta'limot nuqtai nazaridan, insonning ijtimoiy mohiyati tabiatga qarshi emas, aksincha uning tarkibiy qismi hisoblanadi. Shunga ko'ra, ilmiy adabiyotlarda "inson ijtimoiy-ekologik mohiyati", uning tug'ma biologik-irsiy xususiyatlari va ekologik faoliyatining ma'naviy-intellektual asoslari: barcha tarixiy davr, xalqlar va millatlar uchun umumiy universal qonuniyat tarzida izohlanadi [2]. Bu esa, o'z navbatida, insonning tabiiy-ijtimoiy huquqlari va erkinliklarini, ekologik faoliyatini ma'naviy-axloqiy mezonlarga, ratsional-intellektual asoslarga ko'ra optimal reglamentlashtirilishi muhim amaliy ahamiyatga ega.

Ekologik muammolar doirasidagi har qanday muqobil qarashlar uchun umumiy jihat, ishlab chiqarishni ekologik xavfsizlik va barqaror taraqqiyot manfaatlariga ko'ra, texnik-texnologik asoslarini takomillashtirish – umuminsoniyat sivilizatsiyasini saqlab qolish uchun zaruriy shartligini e'tirof etishidir. Zero, bugungi dunyoda har qanday davlatning: ijtimoiy, iqtisodiy, intellektual nufuzi moddiy ishlab chiqarish va informatsiya sohasida yangi ekologik texnologiyalarni qabul qilish hamda foydalanish qobiliyatiga qarab belgilanadi.

Shu mezonga ko'ra, hozirgi kunda ekologik vaziyatning global miqyosda keskinlashib ketishi bilan, ilmiy-texnika taraqqiyoti darajasi va xususiyatlarini belgilash mezonida, uning ekologik xavfsizlik talablariga javob berishi ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ya'ni, ishlab chiqarishni zamonaviy texnika bilan jihozlash va texnologik jarayonini yangilashning ekologik ehtiyojlardan orqada qolishi, jismoniy hamda ma'naviy eskirishi, qoloqligi natijasida tabiiy atrof-muhit jadal antropotexnogen ifloslanmoqda.

Ayniqsa, mustaqillikka erishgan davlatlarda bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o'tish davridagi tangliklar: korxonalarni loyihalashtirishda, qurishda, texnik-texnologik jihozlashda, ekologik talablarga e'tiborning susayishi bu jarayonni kuchaytirmoqda. Chunki sanoat korxonalari chiqindilarni qayta ishlovchi infrastrukturani shakllantirish, inshootlarini qurish, zamonaviy texnologiyani joriy qilishga mutasaddi mutaxasislarni tayyorlashga davlatlar iqtisodiy va tashkiliy jihatlardan tayyor emas, degan pessimistik va skeptik fikr ustuvorligi, ularning ekologik siyosatiga nisbatan ishonchsizlikni keltirib chiqarmoqda.

Darhaqiqat, bu tadbirlarni amalga oshirish uchun zarur, yuqori intellektual ilmiy-texnik salohiyatga ega

mutaxassislarni tayyorlash qimmat turadigan va vaqt talab qiladigan tadbir hisoblanadi. Taqqoslash uchun aytdigan bo'lsak, rivojlangan mamlakatlarda sanoat ishlab chiqarishida chiqindilarini tozalash texnologiyasining asbob-uskunalarini qiymati, korxonaga asosiy fondlari tarkibida 20-30, hatto 40-50 foizni tashkil qiladi. Tabiatni muhofaza qilish tadbirlariga esa, yalpi ichki mahsulotning 5-7 foizi sarflanmoqda [7].

Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa, bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o'tishning hozirgi bosqichida sanoat ishlab chiqarish asosiy fondlari va yalpi ichki mahsulot tarkibida tabiatni muhofaza qilishga sarflanadigan moddiy resurslarning umumiy ko'rsatkichlari ham, ma'naviy-intellektual rivojlanish darajalari ham, milliy ekologik xavfsizlikni ta'minlash talablariga javob bermaydi. Ayniqsa, iqtisodiyot qoloq texnologiyaga va ekstensiv usullarga asoslansa, tabiiy atrof-muhit muhofazasini kafolatlaydigan meyoriy qonun-qoidalar (har qancha mukammal bo'lishiga qaramasdan), ularning samaradorligiga erishib bo'lmaydi. Qolaversa, arxaiq texnologiya ham, noratsional usul-vositalardan ekstensiv foydalanish ham, ma'naviy-intellektual omillar noshudligi natijasidir.

Ekologik vaziyati bilan, jahondagi boshqa davlatlarga, ma'lum darajada, andoza bo'ladigan industrial rivojlangan mamlakatlarning tajribalari, sanoat ishlab chiqarish fondlari va yalpi ishlab chiqariladigan mahsulotlardan tabiiy atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlariga sarflanadigan mablag'lar tarkibida ma'naviy-intellektual asoslarini mustahkamlash sohasiga doimiy oshirib borish zarurligini ko'rsatmoqda

Har qanday millatning ekologik ma'naviy-intellektual salohiyati, bir tomondan, tabiatga antropotexnogen ta'sir natijasida vujudga kelgan "su'iy" muhitga moslashishlarida namoyon bo'ladi. Ikkinchi tomondan, insonlarni keskin ekologik vaziyatga ijtimoiy-psixologik "ko'nikish effekti" shakllanishida ma'naviy-intellektual asoslar muhim rol o'ynaydi. Agar inson muayyan individual manfaatlarni mutlaqlashtirib, ehtirolarga berilib, har qanday ijtimoiy-tabiiy sistemani aql bilan mustahkam nazariy-metodologik asoslarga ko'ra tahlil qilmasa, bir-biriga qarama-qarshi muqobil ta'limotlar vujudga keladi. Shuning uchun hozirgi davr realligi, turli ta'limotlarning (yagona mutlaq hahqiqatga

davogarlik qilib), bir-birlari bilan oxiri ko'rinmaydigan samarasiz demagogik munozaralarni davom ettirishni emas, balki o'tmishning achchiq tajribalaridan xulosa chiqarib, mavjud voqelikni bilishda ilmiy nazariy-metodologik asoslarga tayangan holda, umumiy murosaga kelishlarini taqozo qiladi. Bu esa, o'z navbatida, kelajak avlodlar barqaror ekologik taraqqiyotining ma'naviy-intellektual asoslariga doir konseptual yaxlit strategiyasini ishlab chiqishlari – insoniyat sivilizatsiyasini muqarrar halokatdan qutqaradi. Zero, bunga muqobil yo'l yo'q.

Buning uchun, birinchidan, o'tmishning moddiy va ma'naviy ekologik qadriyatlarini merosini saqlab qolish va ijodiy rivojlantirishni; ikkinchidan, hozirgi davrda rivojlangan mamlakatlarning ekologik siyosati tajribalarini umumlashtirish va ijodiy foydalanishni; uchinchidan, kelajak ekologik ideallariga turli falsafiy yondashuvlarning umumiy konsensus nuqtasini topib, nisbatan universal ta'limotni yaratish; to'rtinchidan, tarixiy davr taqozosiga ko'ra shakllangan ekologik qadriyatlar transformatsiyasini kuchaytirish va ideallarini reallashtirish; beshinchidan, ekologik ma'naviy qadriyatlarini ommaga transformatsiya qilishning usul-vositalarini, "texnologiyasini" takomillashtirish zaruriyatidan iborat.

Xulosa va takliflar. Ekologik faoliyatning ma'naviy-intellektual asoslarini, ularni rivojlantirishning subyektiv omillarini strukturaviy-funksional tahlil qilishdan quyidagi xulosalar kelib chiqadi, ya'ni: birinchidan, ekologik ong – ma'naviy-intellektual faoliyatning substansional asosi sifatida, tabiiy atrof-muhitni muhofaza qilish subyektlarining ekologik borliqini – (dunyo ekologik manzarasini) oddiy, passiv in'ikosi emas, balki borliqini o'zgartirishning faol omili bo'lib, ijodiy xarakterga ega; ikkinchidan, ekologik ong strukturasi, rivojlanish darajalari va shakllari voqelikni konkret kishilar, ijtimoiy guruhlarining manfaatlari orqali aks ettiradi hamda muayyan ehtiyojlarni qondirishdan iborat amaliy maqsadlarga yo'naltirilgan bo'ladi; uchinchidan, ekologik ong tabiatni ehtiyojlarga ko'ra, o'zgartirish va o'zlashtirish jarayonida "moddiylashadi", ya'ni ekologik munosabatlarni: tashkillashtirish, boshqarish va nazorat qilish faoliyatini, tartibga soladi.

ADABIYOTLAR

1. Мамардашвили М.К. Сознание и цивилизация. //Природа 1988 № 11. -С. 59.
2. Мамашакиров С. Вахимами ёки ҳақиқат. -Т.: "Иқтисод-молия", 2012. 230 б.
3. Qilichev F. Shaxs ekologik madaniyatini shakllantirishda diniy qadriyatlarining roli. Fals.f.f.d. (PhD) diss. avtoref. – Toshkent: O'zMU, 2022.
4. Tilavov O'.G'. Global barqaror taraqqiyotda ekologik partiyalarning roli (ijtimoiy-falsafiy tahlil). Fals.f.d. (DSc) diss. avtoref. – Toshkent: O'zMU, 2021.
5. Omonov B.N. Problems And Consequences Of Water Deficiency In Central Asia // Turkish Online Of Qualitative Inquiry (TOJQI) Volume 12, July 2021: 2541-2545. <https://www.tojqi.net/index.php/journal/article/view/4680>
6. Omonov Bahodir Nurillaevich, Ochilova Guzal Aralovna, Nomozov Khurshid Shavkatovich, Manzarov Yusuf Khurramovich, Ochilov Baxrom Aralovich
7. Factors Of The Formation Of Ecological Culture In The Education And Training System. <https://www.pnrjournal.com/index.php/home/article/view/2880/2583>
8. <https://www.scopus.com/sourceid/21100216519984-989>
9. Мамашакиров С. Роль социально-политических факторов в формировании экологической активности и ответственности: Автореф. дисс. на соиск. уч.степ.д.филол. н. – Т.: ТашГУ, 1997.
10. Omonov B. The use of water resources in the center of environmental policy in the region. The fifth international conference on history and political sciences. <https://elibrary.ru/tjvied>
11. Ochilova C.A., Amonov B.N., Azamova S.A, Manzarov Y.K. Ecological Globalization And Its Social Place In The Globalization System Of Processes. <https://sifsheriessciences.com/journal/index.php/journal/article/view/1601/1638>
12. Азамова, С. the need to for environmental education of youth in the conditions of environmental globalization. O 'zbekiston Milliy universiteti xabarlari, 2022,[1/12] ISSN 2181-7324.

UDK: 3.342.7

Rasuljon YUSUPOV,

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti dotsenti, t.f.n

E-mail: yusupovrasuljon2@gmail.com

Sanjarbek ISOMIDDINOV,

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti talabasi

E-mail: sanjarisomiddinov147@gmail.com

Yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD E.Sabirov taqrizi asosida

GUARANTEE OF HUMAN RIGHTS IN THE LEGISLATION OF UZBEKISTAN

Annotation

About attention to human rights in Uzbekistan and efforts aimed at protecting them, as well as about the reflection of human rights in the legal system and the reforms and measures implemented in this field in recent years in our country, and the statistics of adopted normative legal documents and analysis and information about the extent to which human rights are reflected in them are presented in the article.

Key words: Human, reform, law, convention, UN, constitution, law, norm, value, freedom, duty, personal rights, immunity, Miranda rule, legal documents, legal system, human rights.

ГАРАНТИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

О внимании к правам человека в Узбекистане и усилиях, направленных на их защиту, а также об отражении прав человека в правовой системе и реформах и мерах, реализуемых в этой области в последние годы в нашей стране, и статистике принятых нормативно-правовые документы, анализ и информация о том, насколько в них отражены права человека.

Ключевые слова: Человек, реформа, закон, конвенция, ООН, конституция, закон, норма, ценность, свобода, обязанность, права личности, иммунитет, правило Миранды, правовые документы, правовая система, права человека.

O'ZBEKISTON QONUNCHILIGIDA INSON HUQUQLARINING KAFOLATI

Annotatsiya

O'zbekistonda inson huquqlariga e'tibor va uni himoya qilishga qaratilgan say-harakatlar haqida, shuningdek, inson huquqlarining qonunchilik tizimimida aks ettirilishi hamda so'nggi yillarda mamlakatimizda bu sohada amalga oshirilgan islohotlar va chora-tadbirlar to'g'risida, va qabul qilinayotgan normativ-huquqiy hujjatlar statistikasi hamda ularda inson huquqlari qanchalik darajada aks etganligi haqidagi tahlillar hamda ma'lumotlar maqolada keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Inson, islohot, huquq, konvensiya, BMT, konstitutsiya, qonun, norma, qadriyat, erkinlik, burch, shaxsiy huquqlar, daxlsizlik, miranda qoidasi, normativ-huquqiy hujjatlar, qonunchilik tizimi, inson huquqlari.

Kirish. Inson huquqlari barcha halqlarning umumbashariy va ajralmas huquqi bo'lib, u qaysidir davlatga, millatga, elatga, yoki dinga tegishli bo'lmasdan, u hamma uchun bir xildir. Bu huquqlar Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasiga asoslangan. Inson huquqlari xalqaro ko'lamda amal qililib, xalqaro qonunlar, dunyoviy, diniy muassasalar, hukumatlar siyosati va nodavlat tashkilotlari tomonidan dunyo siyosatiga juda ham katta ta'sir ko'rsatadigan doktrinadir. Inson huquqlari bu insonlarga berilgan imtiyoz bo'lib u dunyoning ko'pchilik taraqqiy etgan mamlakatlarida qonunlar, konstitutsiyaviy qadriyatlar normalari yoki xalqaro konvensiyalar orqali tan olingan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham inson huquqlariga keng o'rin berilgan. Xaq manfaatini hamma narsadan ustun qo'yilgan. Misol tariqasida shuni olishimiz mumkinki, agar shaxs o'z aybini tan olganligi boshqa dalillar bilan isbotlanmasa, uni javobgarlikka tortish uchun asos bo'lmasligi qonun bilan belgilab qo'yilgan[1]. Bu ham kelajakda kelib chiqishi mumkin bo'lgan ko'plab qonun buzilishlarini oldini oladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mustaqil demokratik yo'ldan dadil odimlayotgan O'zbekistonning eng ulug' maqsadi, avvalo, xalqimiz manfaatleri ko'zlangan islohotlarni amalga oshirishga qaratilgani bilan e'tiborlidir. Bu jihatlar Konstitutsiyamizda ham mustahkamlab qo'yilgan[2].

Jumladan, Bosh Qomusimizning II bob 13-moddasida "O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy printsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi.

Demokratik huquq va erkinliklar Konstitutsiya va Qonunlar bilan himoya qilinadi" deb belgilanganligi ham yuqoridagi jumalarning yaqqol isbotidir. Inson huquqlari-insonning davlat bilan munosabatidagi huquqiy maqomini, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy sohadagi imkoniyatlari hamda da'volarini tavsiflovchi tushuncha. Inson huquqlarini erkin va samarali tarzda amalga oshirish fuqarolik jamiyati va huquqiy davlatning asosiy belgilaridan biridir. Inson huquqlari-har bir insonning millati, yashash joyi, jinsi, etnik kelib chiqishi, tanasining rangi, dini, tili va boshqa belgilaridan qat'i nazar, ajralmas huquqlaridir[3]. Barcha odamlar har qanday turdagi kamsitishlarni istisno qilgan holda, inson huquqlaridan bir xilda foydalanish huquqiga egadirlar. Ushbu huquqlar o'zaro bog'liq va ajralmasdir. Ushbu huquqlarni cheklab qo'yish yoki mahrum qilishga, agar qonunda boshqacha holatlar nazarda tutilmagan bo'lsa, hech kim haqli emas. Shu sababli, Inson huquqlarini himoya qilish uchun bir qator milliy va xalqaro qonunlar qabul qilingan, shartnoma va konvensiyalar imzolangan. Shu kabi normativ-hujjatlar mavjud bo'lsa-da, har bir inson ushbu huquqlarni

ilgari surish va himoya qilishga majburdir. 1948-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh Assambleyasi "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi"ni (UDHR), ya'ni barcha insonlarga xos bo'lgan inson huquqlari ro'yxatini tuzdi. BMT a'zolari ushbu huquqlarni himoya qilish va rivojlantirishga va'da berishdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Muqaddima va 30 moddani o'z ichiga olgan "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi"da ko'rsatilgan huquqlarning aksariyati "fuqarolik huquqlari"[4] toifasiga kiritish mumkin, bu shaxsning jismoniy yaxlitligi va huquqiy himoyasi bilan bog'liq huquqlardir. Ularga quyidagilar misol bo'ladi:

1. Tenglik va yashash huquqi, erkinlik va shaxsiy xavfsizlik;
2. Kamsitish, qullik, qiynoqlar va qadr-qimmatni kamsitadigan muomaladan ozodlik;
3. Shaxs sifatida qonun oldida tan olish huquqi va qonun doirasidagi tenglik;
4. Vakolatli sudga murojaat qilish huquqi va adolatli sud muhokamasi huquqi;
5. O'zboshimchalik bilan hibsga olish va surgun qilish va shaxsiy hayot, oila, uy va yozishmalarga aralashishdan ozodlik;
6. Aybi isbotlanmaguncha aybsiz deb hisoblash huquqi;
7. O'z mamlakatida erkin harakatlanish huquqi va boshqa mamlakatlarda ta'qiblardan boshpana olish huquqi;
8. Fuqarolik huquqi va uni o'zgartirish erkinligi;
9. Turmush qurish, oila qurish va mulkka egalik qilish huquqi;
10. E'tiqod va din erkinligi[5].

Yurtimizda inson huquq va erkinligini ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan ishlarga hamohang tarzda faoliyat yuritayotgan inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi ham shu kabi ezgu ishlarni amalga oshirishga kamarbastalik qilmoqda. Joriy yil 31-oktyabr kuni Markaz tashkil etilganligiga 28 yil to'ladi. O'tgan davr mobaynida mazkur Markaz o'z oldidagi o'ta dolzarb sanalgan milliy harakat rejasini tuzish, Konstitutsiyamiz, qonunlar va inson huquqlari sohasidagi umume'tirof etilgan xalqaro huquq me'yorlari qoidalarini amalga oshirish strategiyasini ishlab chiqish, inson huquqlari sohasida O'zbekiston Respublikasining xalqaro va milliy tashkilotlar bilan hamkorligini rivojlantirish, mamlakatimizda inson huquqlariga rioya etilishi va bu huquqlarning muhofaza qilinishi yuzasidan milliy ma'ruzalar tayyorlash, davlat hokimiyati va boshqaruv organlariga, shuningdek, inson huquqlari bo'yicha jamoat birlashmalariga maslahatlar berish, inson huquqlarini rag'batlantirish va muhofaza qilishning turli jihatlarini yuzasidan tadqiqotlar o'tkazish kabi vazifalarni muvaffaqiyatli ado etib kelmoqda.

Shu munosabat bilan inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi direktori, yuridik fanlari doktori, professor Akmal Saidov "Turkiston-press" NAA muxbiriga quyidagilarni so'zlab berdi.

— Avvalo, shuni qayd etishni istardimki, yurtimiz mustaqillikka erishgandan so'ng har bir sohada tub islohotlar jarayoni boshlandi, — deydi Akmal Saidov.

— Ayniqsa, inson huquqlarini ta'minlash borasida 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining O'zbekiston parlamenti tomonidan tasdiqlanganligi istiqolning ilk yillarida qabul qilingan muhim xalqaro huquqiy hujjat bo'ldi.

O'zbekistonda qisqa tarixiy muddat ichida milliy davlatchilikni shakllantirishning huquqiy asoslari yaratildi. Mamlakatimiz barcha rivojlangan huquqiy davlatlardagi kabi uch hokimiyatga, ya'ni qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga taqsimlandi. Xalq farovonligi yo'lida kuchli huquqiy davlatdan fuqarolik jamiyati sari ildam qadam

qo'yish maqsadida erkin bozor munosabatlariga asoslangan kuchli iqtisodiyot barpo etildi. Shu tariqa, yurtimiz xalqaro huquqning to'laqonli va teng huquqli sub'ektiga aylandi.

Inson huquqlari va erkinliklarini muhofaza qilishning ta'sirli vositasini barpo etish, xalqaro tashkilotlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlikni kengaytirish, davlat muassasalari xodimlari va aholining inson huquqlari bo'yicha madaniyatini oshirish maqsadida BMTning inson huquqlari va boshqaruv tizimini demokratiyalashni qo'llab-quvvatlash dasturiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996-yil 31-oktyabrda Farmoni bilan inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi tuzildi. Farmonda inson huquqlari bo'yicha Milliy markazning maqsad va asosiy vazifalari aniq belgilab qo'yildi.

1996-yil 13-noyabrda "Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi faoliyatini tashkil etish masalalari to'g'risida"gi Vazirlar Mahkamasining qarori Milliy markaz faoliyatining tashkiliy-huquqiy asosi hisoblanadi. Ushbu qaror orqali inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi to'g'risidagi Nizom va Milliy markaz tuzilmasi tasdiqlangan.

Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi davlatga qarashli idoralararo tahlil, tushuntirish va muvofiqlashtirish organi hisoblanadi. Ya'ni, mazkur organ inson huquqlari sohasida davlat boshqaruv organlari faoliyatini muvofiqlashtiradi, inson huquqlari sohasidagi ishlar milliy rejasini ishlab chiqadi, O'zbekistonning inson huquqlari bo'yicha milliy ma'ruzalarini tayyorlaydi, davlat xizmatchilari uchun esa inson huquqlari muhofazasi sohasida axborot bazasini yaratadi, ularni o'qitadi, maslahatlar beradi, tashviqot ishlarini olib boradi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, Markazning asosiy maqsadi bu ustuvor vazifalarni har tomonlama hal etish yo'li bilan inson huquqlari sohasidagi Milliy faoliyat dasturini, huquq va erkinliklarni himoya etishning ko'p jihatli tizimini ishlab chiqish va hayotga tatbiq etishdan iborat.

Shu o'rinda, Milliy markazning xalqaro hamkorligiga ham to'xtalib o'tish joiz. Xususan, BMTning O'zbekistondagi Taraqqiyot Dasturi, EXHTning O'zbekistondagi Loyihalar Koordinatori, Xalqaro mehnat tashkiloti, O'zbekistondagi Evropa Ittifoqi delegatsiyasi, YUNESKO, YUNISEF, Xorijiy mamlakatlarning mamlakatimizdagi elchixonalari, qator xalqaro jam'armalarning vakolatxonalarini bilan samarali hamkorlik o'rnatilgan. Xalqaro sheriklar bilan hamkorlikda respublikamizda inson huquq va erkinliklarini yanada mustahkamlash, himoya qilish va rag'batlantirishga yo'naltirilgan turli loyihalar amalga oshiriladi.

Hozirda Markazning Axborot-huquq bo'limi huzurida Markaziy Osiyoda yagona ixtisoslashtirilgan inson huquqlari bo'yicha ommaviy kutubxona faoliyat yuritadi. Mazkur kutubxona o'zbek va xorijiy tillarda nashr etilgan kitoblar, jurnallar va boshqa adabiyotlardan iborat bo'lib, 5 mingdan ziyod nomdagi inson huquqlariga doir kitob fondiga ega. Markaz tomonidan inson huquqlari bo'yicha 150 dan ziyod to'plamlar, kitoblar va boshqa adabiyotlar davlat tilida ko'p ming adadda chop etildi.

O'zbekistonda inson huquqlari bo'yicha milliy institutlarning shakllanishi mamlakatni isloh qilish va modernizatsiyalash jarayonlari doirasida davlat va jamiyatning barcha sohalarida demokratik islohotlar o'tkazish amalga oshirildi. 2008-yil 1-maydagi "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 60 yilligiga bag'ishlangan tadbirlar dasturi to'g'risida"gi prezident Farmoni O'zbekistonda inson huquqlari bo'yicha milliy institutlarning huquqiy maqomini mustahkamlash yo'lida yana bir muhim qadam bo'ldi, deyish mumkin. Prezident Farmonida inson huquqlarini himoya qilish tizimini tashkiliy-huquqiy jihatdan yanada takomillashtirish, shuningdek, inson huquqlari bo'yicha milliy institutlarni davlat tomonidan

qo'llab-quvvatlash, moddiy-texnikaviy bazani mustahkamlash, Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi va boshqa milliy institutlar bo'linmalarining samarali ishlashi uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni qabul qilish ko'zda tutilgan.

Inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida qabul qilingan me'yoriy hujjatlar, xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish maqsadlarida milliy institutlarning qonunchilik asoslarini takomillashtirish O'zbekistonning demokratik o'zgarishlarga sodiqligini yana bir karra namoyish qilmoqda.

Ayni paytda mamlakatimizda inson huquq va erkinliklarining huquqiy asoslari yaratilishi va uning amalda qo'llanishi hamda kafolatlanishini kuzatuvchi mexanizmlardan yuqorida tilga olib o'tilgan institutlar bilan bir qatorda Oliy sud huzuridagi Sud qonunchiligini demokratlashtirish va liberallashtirish hamda sud tizimi mustaqilligini ta'minlash bo'yicha tadqiqot markazi va Adliya vazirligi, Bosh prokuratura, Ichki ishlar vazirligida inson huquqlari bo'yicha bo'linmalar va boshqarmalar samarali faoliyat yuritmoqda.

O'zbekistonda xalqaro huquqning umume'tirof etilgan printsip va normalari ustunligi konstitutsiyaviy asosda e'tirof etiladi. Bugungi kunda mamlakatimiz inson huquqlari bo'yicha 70 dan ziyod xalqaro hujjatlar, xususan, BMT tomonidan inson huquqlari bo'yicha qabul qilingan 10 ta majburiy xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilib, o'zining xalqaro majburiyatlarini muntazam ravishda bajarib kelmoqda.

Albatta, inson huquqlarini himoya qilish borasida amalga oshiradigan ishlarimizning asosiy qismi fuqarolardan bo'ladigan murojaatlarni qabul qilish va ularni ijobiy hal etishga qaratilgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Shu ma'noda Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazining asosiy faoliyat yo'nalishlari va uning tuzilmasi haqida to'xtaladigan bo'lsak, quyidagi raqamlarga e'tiboringizni qaratmoqchimiz: birgina Jamoatchilik bilan aloqalar bo'limining o'ziga fuqarolar o'tgan yilning 9 oyi mobaynida siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, shaxsiy huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan 1452 holat bo'yicha ariza, shikoyat va takliflardan iborat murojaatlarini bildirishgan. Bir kunda o'rtacha 192 ta holat bo'yicha tegishli huquqiy maslahat berilgan, 117 ta holat bo'yicha esa huquqlarni amalga oshishiga boshqa organlar bilan hamkorlik qilingan, 92 ta holat bo'yicha buzilgan huquqlar tiklangan. Shu bilan birga, Markazga telefon orqali bo'lgan ko'plab murojaatlarga huquqiy maslahat ham berib boriladi. Bir so'z bilan aytganda, O'zbekistonning demokratik o'zgarishlarga sodiqligini namoyish qilish, yurtimizda kechayotgan ulkan o'zgarishlar va yangilanishlar davrida avvalo inson huquqlarini himoya qilish va rag'batlantirish birlamchi vazifalardan sanaladi. Bunda jamiyatimizda mavjud milliy institutlar ichida Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazining o'rni beqiyosdir.

Tahlil va natijalar. Bularning barchasi Konstitutsiya, Fuqarolik kodeksi va boshqa qonunchilik hujjatlarimizda mustahkamlangan. Agar qaysidir shaxsning huquqi toptalsa u albatta, sudlarga murojaat qilishi mumkin. Misol uchun, kimdir biror shaxsni haqorat qilsa uni ma'muriy yoki jinoiy javobgarlikka tortishi mumkin. Agar u shaxs bu ishini bir marotaba qilgan bo'lsa ma'muriy javobgarlikka, ikkinchi marotaba sodir etgan bo'lsa jinoiy javobgarlikka tortiladi. Bugungi kunda sudlarning shaffofligini ta'minlash uchun ko'plab islohatlar olib borildi. Buning barchasi insonlarning huquqini hamma narsadan ustunligini ta'minlash maqsadida. Yangi Konstitutsiyamizda ham jahon mamlakatlaridan o'rnak

olgan holda "miranda qoidasi" kiritildi, ya'ni "Miranda qoidasi" (ingl. Miranda warning) AQSHda yuzaga kelgan yuridik norma bo'lib, unga ko'ra, jinoyat sodir etishda gumon qilinuvchi shaxsni so'roq qilishdan oldin unga protsessual huquqlari tushuntirilishi kerak. Bu qoida 1966-yildagi AQSH Oliy sudi qaroridan kelib chiqadi. "Miranda qoidasi"dan ko'zlangan asosiy maqsad shaxsga o'z-o'ziga qarshi guvohlik bermaslik huquqini berish bo'lgan[6]. Bu esa shaxslarga ko'plab yengilliklar beradi. Xususan, shaxslar istalgan diniga e'tiqod qilishi mumkinligi ham konstitutsiya darajasiga ko'tarilgan. Hech kimni biror dinga o'tishga majburlash mumkin emas, shaxs istagan diniga e'tiqod qilishi yoki hech bir dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Sharqona urf-odatlarimizdan kelib chiqqan holda Konstitutsiyamizda Oila bobining mavjudligi(XIV bob "Oila, bolalar va yoshlar" bobi deb belgilangan, 76-80 moddalarni o'z ichiga oladi) ham bizda oilaga nisbatan hurmat bilan qarashimizni anglatadi. Unda shunday deyilgan, har kim o'z ixtiyori bilan oila qurishini, ularni hech kim oila qurishga majburlay olmasligi aytib o'tilgan. Bugungi kunda sudlar ham oilani asrab qolishga harakat qilmoqda. Ularga yarashib olish uchun sudlar olti oygacha muhlat berishi ham shundan dalolat. Bizning yurtimizda inson qadri Konstitutsiya darajasiga ko'tarilgan. Prezident Shavkat Mirziyoyev "inson qadri birinchi o'rinda bo'lmog'i darkor deb takror va takror ta'kidlashi bejiz emas. Xususan, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida, shuningdek, boshqa qonun hujjatlarida ham mana shu masalalarga katta e'tibor berilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining V bobida "Inson va fuqaroning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari" berilgan. Misol uchun, 20-moddasida "Inson bilan davlat organlarining o'zaro munosabatlarida yuzaga keladigan qonunchilikdagi barcha ziddiyatlar va noaniqliklar inson foydasiga talqin etiladi"[7] deb belgilab qo'yilgani ham so'zimizning isbotidir.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilardan kelib chiqadigan bo'lsak inson huquqi va erkinliklarini himoya qilish har bir davlatning bosh maqsadi bo'lishi lozim. Statistik ma'lumotlarga ko'ra O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi(O'zRes.QMMB)dagi, mustaqillikdan keyin to bugungacha yurtimizda 1323 ta qonun, 2617 ta Oliy Majlis palatalari kengashlarining(Oliy Majlis Kengashining, Oliy Kengash Rayosatining) hujjatlari, 4793 ta Prezident hujjatlari, 10 495 ta hukumat qarorlari, 8132 ta Vazirliklar,davlat qo'mitalar va idoralarning hujjatlari, 10 144 ta Mahalliy davlat organlari qarorlari, 311 Sud hujjatlari, 1547 ta xalqaro hujjatlar, 819 ta texnik hujjatlar, 582 sud amaliyoti, 46 ta O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining hujjatlari qabul qilingan (imzolangan) ekan[8]. Shular va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning barchasida Inson huquqlari eng oliy qadriyat sifatida gavdalantrilsa va rasman kuchga kirgan kunidan boshlab, xalq ularga amal qilsa nur usitga a'lo nur bo'lardi. Qaysi bir davlatda inson huquqlari toptalsa, u davlat rivojlanmaydi, aksincha qaysi davlatda inson huquqlarni himoya qilish bosh maqsad qilib olinsa u rivoj topadi. Mana shulardan kelib chiqqan holda yurtimizda ham inson manfaatlarini himoya qilishda sudlarni shaffofligini ta'minlash kerakdir. Shuni aytishim mumkinki, O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar qonun oldida tengdir. Ular davlat himoyasida. Inson huquqlari va kafolatlari nafaqat O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 7,8,9,10-boblarida, shuningdek, shu bugungacha qabul qilingan barcha normativ-huquqiy hujjatlarda ham mustahkamlab qo'yilgan va ularning asosiy prinsiplaridan biri bo'lib kelmoqda.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi-Toshkent-2023-yil.

2. <https://constitution.uz/oz/pages/maqola55>
3. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi-1948-yil.
4. Yusupov, R. M., & Isomiddinov, S. A. (2022). Fuqarolik jamiyatining ijtimoiy va huquqiy asoslari. Gospodarka i Innowacje, Vol.: 24, 1-4.
5. <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights>
6. <https://toshkent-vil.adliya.uz/uz/news/detail.php?ID=51937>
7. <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>
8. www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlari milliy ma'lumotlar bazasi.

Sadokat YADGAROVA,
Xorazm Ma'mun akademiyasi erkin izlanuvchisi
E-mail:sadokatyadgarova5@gmail.com

Urganch Davlat Universiteti dotsenti, b.f.n Z.Alloberganova taqrizi asosida

THE ROLE OF ENVIRONMENTAL SKILLS IN ENVIRONMENTAL PROTECTION

Annotation

This state describes the role of environmental sciences in environmental protection, the stage of development and the stage of formation of the exciting (intellectual) environmental sciences.

Key words: Ecology, environmental skills, mental (intellectual) abilities.

РОЛЬ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ НАВЫКОВ В ОХРАНЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Аннотация

В данной статье описывается роль экологических навыков в охране окружающей среды, этапы развития и этапы формирования мыслительных (интеллектуальных) экологических навыков.

Ключевые слова: Экология, экологические навыки, умственные (интеллектуальные) способности.

ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISHDA EKOLOGIK KO'NIKMALARNING O'RNI

Annotatsiya

Ushbu maqolada atrof-muhitni muhofaza qilishda ekologik ko'nikmalarning roli, rivojlanish bosqichlari, aqliy (intelektual) ekologik ko'nikmaning shakllanish bosqichlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ekologiya, ekologik ko'nikma, aqliy (intelektual) ko'nikma.

Kirish. Ekologik muammolar keskinlashgan sharoitda inson hamda tabiat o'rtasidagi munosabatning yangicha mazmun kasb etishiga erishish, o'quvchilarda atrof-muhitga nisbatan ekologik mas'ullikni qaror toptirish va ekologik ko'nikmalarni shakllantirish esa o'ta dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi. Mazkur muammoni bartaraf etish Yer sayyorasidagi hayotning barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu sababli, insoniyat oldiga umumbashariy ahamiyatga molik bo'lgan ekologik xavfni bartaraf etish vazifasi qo'yilmoqda. Mazkur muammoning ijobiy hal etilishi, eng avvalo, har bir fuqaroda tabiatga, atrof-muhitga nisbatan ongli, mas'uliyatli munosabat va ekologik bilim, ko'nikma va ekologik madaniyatning shakllanganlik darajasiga bog'liq [2].

“2030 yilgacha barcha o'quvchilar va talabalarning barqaror rivojlanishiga ko'maklashish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni egallashlarini ta'minlash”, shuningdek Ekologik ta'limni rivojlantirish kontseptsiyasida ko'zda tutilgan “ta'lim dasturlarini mavjud ekologik muammolarni bartaraf etish va zamon talablaridan kelib chiqqan holda takomillashtirish; ta'lim oluvchilarning e'tiborini umumbashariy ekologik oqilona foydalanish bo'yicha mas'uliyatini kuchaytirish; ekologik ta'limning samarali shakllari va usullarini ishlab chiqish hamda joriy etish” va shunday qonun, farmon, kontsepsiyalar bilan tanishtirib borish lozim.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining 2021-yil 17- dekabrda 406-sonli buyrug'iga asosan umumiy o'rta ta'limning umumta'lim fanlari bo'yicha malaka talablari va biologiya fanini o'rganish bosqichlari yoritilgan. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining bitiruvchilari qanday standart darajaga ega bo'lishlari (sinflar kesimida) keltirib o'tilgan.

-tabiat va uning barcha boyliklariga oqilona munosabatda bo'lish fazilatlarini yosh avlod ongiga singdirish;

Biologik obyektlarda boradigan jarayonlarni kuzatish, tajribalar o'tkazish va xulosa qilish kompetensiyasiga har bir bitiruvchi ega bo'lishi kerak.

-atrof muhit bilan tirik organizmlarning uzviyligi va o'zaro aloqasi, ekologik sharoitga ko'ra tirik organizmlarning moslanishi va tarqalishini o'rganish uchun tabiatda kuzatish va tajribalarni aniq maqsad va reja asosida tizimli tarzda olib bora oladi, ma'lumotlar to'playdi, natijalarni qayd etadi, xulosa chiqarish va rasmiylashtirish ishlarini amalga oshira oladi;

Sog'lom turmush tarzi va ekologik kompetensiya -ekologik madaniyat asoslari: insoniyat va tabiatning uzviyligi, inson salomatligiga ekologik omillarning ta'siri, tabiatda inson faoliyatining ijobiy va salbiy oqibatlarini tahlil qila oladi, tabiat va boshqa kishilar bilan munosabatda o'z xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqara oladi;

-tabiat va uning boyliklarini asrash, qadrlash, biologik xilma-xillikni saqlash va uni ko'paytirishda ishtirok eta oladi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning ekologik bilim va ko'nikmalarini shakllantirish muammosi pedagogika va biologiya o'qitish metodikasi sohasining dolzarb masalasi sanaladi. Mazkur dolzarb muammo yuzasidan ko'plab didakt olimlar tomonidan turli yo'nalishlarda izlanishlar olib borish natijasida muayyan natijalar ishlab chiqilgan. Xususan, mazkur masalalar Abu Ali Ibn Sino [6], Abu Nasr Farobiy [7], Abu Rayhon Beruniy [8], Zahiriddin Muhammad Bobur [10], Yusuf Xos Hojib [11], Mahmud az-Zamahshariy [9] kabi buyuk mutafakkirlar asarlarida turli yondashuv asosida yoritilib, inson va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlar bilim va ko'nikmalarga bog'liqligi isbotlab berilgan.

O'zbekiston Respublikasida ekologiya va atrof-muhit muhofazasining nazariy asoslarini A.To'xtayev, E.O.Turdiqulov, B.Ziyomuxammedov, X.Tursunov, A.Nigmatov, T.Ergashev, A.Ergashev, Sh.T.Otaboyev, R.U.Beknazarov, Yu.G.Mahmudov, S.X.Fayzulina, D.Yormatovalarning ekologik sohadagi xarakterlari tahsinga

loyiqdir. Mazkur tadqiqotlar ta'lim-tarbiya jarayoniga o'quvchilarning ekologik bilim va ko'nikmalarini shakllantirishni tadbiiq etishga asos bo'lishi mumkin, lekin respublikamizda umumiy o'rta ta'lim maktablarida biologiya fanining ekologiya bo'limini o'qitish jarayonida ekologik ko'nikmalarni shakllantirish orqali mazkur jarayonga tayyorlash muammosi tadqiq etilmagan.

X.A.Raxmatova (sinfidan tashqari ishlar jarayonida ekologik-gigienik tarbiya), Sh.Mirzaxmetova (boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatga qiziqishni shakllantirish), N.Sh.Bozorova (o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish), M.M.Aliqulova (tabiatshunoslik darslarida O'rta Osiyo allomalarining ekologiyaga oid qarashlaridan foydalanish) ekologik ta'lim-tarbiyani tashkil etishning turli jihatlarini tadqiq etganlar.

O'zbekistonlik olimlardan Sh.Avazov (ekologiya va atrof-muhit muhofazasi),

A.I.Nigmatov (ekologiyaning nazariy asoslari, ekologiya: asosiy atama va iboralarning izohli lug'ati), A.I.Nigmatov, L.Abdunazarov, Sh.Muhammedov (ekologik ta'lim va tarbiya), Z. Abdullayev (ekologik munosabatlar va ekologik ong), H.Haydarova (ekologiya o'qitish metodikasi), Ammo, maktabning o'ziga xos jihatlari, shuningdek biologiya ta'limi imkoniyatlarini inobatga olgan holda o'quvchilarda ekologik ko'nikmalarni shakllantirish muammosi ilmiy-pedagogik jihatdan to'liq o'rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ekologiya ilmiy fan sifatida tirik organizmlar va ularning o'zaro ta'siri va munosabatlariga e'tibor qaratadi. Ekologik ko'nikmalar o'quvchilarga ekotizimlardagi jarayonlarni kuzatish va talqin qilish, foydali xulosalar chiqarish uchun ma'lumotlarni tahlil qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi. Bundan tashqari, ushbu ko'nikmalar o'quvchilarga inson faoliyatining tabiiy dunyoga ta'sirini tushunishga va atrof-muhitni muhofaza qilish uchun tegishli yechimlarni taklif qilishga sharoit yaratib beradi. Shunday qilib, ekologik ko'nikmalarni rivojlantirish biologiya fanini o'rganishda muhim ahamiyatga ega, chunki u hayotning murakkab tarmog'ini har tomonlama tushunishni ta'minlaydi.

1-jadval

Amaliy ekologik ko'nikmaning ta'lim modeli

Vaqt: 45 min	Ta'lim oluvchilar soni: 25-30 ta
Mashg'ulot o'tish joyi	Biologiya dars xonasi
Laboratoriya mashg'uloti maqsadi: muhit omillari haqida hulosa qilish ko'nikmasiga ega bo'lish; yorug'lik, namlik, tuproq tarkibining tirik organizmlarga ta'sir qilishini aniqlash orqali sintez qilish ko'nikmasiga ega bo'lish, tirik organizmlarga abiotik omillarning ta'sirlarini tahlil qilish orqali amaliy va aqliy ekologik ko'nikmalarga ega bo'lish.	
Laboratoriya mashg'uloti tuzilishi: O'simliklarning o'sishi va rivojlanishi ustida kuzatish olib boring. Kuzatish natijalarini har hafta jadvalga yozib boring. Har hafta davomida yozish orqali analiz qilish ko'nikmasiga ega bo'ladilar.	
O'quvchi bajara olishi lozim: - gul novdalarini farqli ravishda tajribada qo'llay olish	
Pedagogik vazifalar: -4 ta gul novdalarini alohida qilib joylashtirish va farqli muhitlarga moslanishini o'rganishlari kerakligi haqida ma'lumot berish;	O'quv faoliyati natijalari: - tajriba orqali muhitning abiotik omillarini farqlay oladi.
Ta'lim usullari va texnikasi	Jadvalni to'ldirish, klaster to'ldirish, savollarga javob berish
O'quv faoliyatini tashkil qilish shakllari	Jamoaviy, guruhlarda ishlash
Ta'lim vositalari	Yorugul yoki koleus o'simliklarining (yoki boshqa xona o'simliklari) novdalar, gultuvaklar.
Monitoring va baholash	Og'zaki

Amaliy ekologik ko'nikma va malakalarga-kuzatish usullari, malakalarni rivojlantirish, og'zaki va yozma hisob-kitobni ishlab chiqarish, harakatlarga yo'naltirish, ilmiy tajriba o'tkazish ko'nikmalari mashq natijasida yuzaga keladi.

O'quvchi tomonidan egallangan ko'nikma va malakalar yangi ko'nikmalarni shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan qonuniyatlardir.

Ko'nikmaning hosil bo'lishining notekis jarayoni. Bu mashqlarning egri grafigida namoyon bo'ladi. Ko'nikmalarning ko'chishi. Ijobiy ko'nikmalarning yangilarini shakllanishiga ta'siri ko'chish deyiladi.

Ekologik ko'nikmalar atrof-muhit bilan samarali ta'sir o'tkazish, uni saqlash va barqarorligiga hissa qo'shish uchun ekologik tamoyillarni tushunish va qo'llash qobiliyati deb ta'riflash mumkin. Ushbu ko'nikmalar turli xil ekotizimlarni aniqlash va tavsiflash, organizmlar va ularning atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilish va inson faoliyatining ekotizimlarga ta'sirini baholash imkoniyatlarini o'z ichiga oladi. Ekologik ko'nikmalar ekologik muammolarni tan olish va ularni hal qilish, shuningdek, ekologik tiklash ishlari bilan shug'ullanish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Ekologik ko'nikmalarni rivojlantirish biologiyani o'rganayotgan o'quvchilar uchun juda muhimdir, chunki bu ularga tabiat dunyosi to'g'risida yaxlit tushunchaga ega bo'lish va atrof-muhitning mas'uliyatli boshqaruvchisiga aylanish imkonini beradi [3].

Ekologik ko'nikmalarni shakllantirish metodologiyasi o'quvchilarning ekosistema dinamikasi haqidagi tushunchalarini oshirish uchun turli tadbirlar va strategiyalarni o'z ichiga olgan ko'p o'lchovli yondashuvni talab qiladi. Bunga amaliy tajribalar, tabiiy yashash joylariga ekskursiyalar va o'quvchilarni ilmiy izlanishlarga jalb qilish kiradi. O'quvchilarga ekologik tushunchalarni faol o'rganish imkoniyatini berish orqali ularning ekologik hodisalarni kuzatish, tahlil qilish va talqin qilish qobiliyatini rivojlantirishga, pirovardida ularni ekotizim darajasida hayotning murakkab ishlarini tushunish va qadrlash uchun zarur ko'nikmalar bilan jihozlashga qaratilgan.

Ko'nikma – mashq qilish natijasida yuzaga kelgan xatti – harakatlarning avtomatlashgan usuli. Ekologik ko'nikma turlari: aqliy (intelektual) ekologik ko'nikma, qiyosiy ekologik ko'nikma, tashxislash ko'nikmasi, analiz qilish ko'nikmasi, sintez qilish ko'nikmasi kabi xillari orqali shakllantiriladi. O'quvchilarga o'qitiladigan har bir mavzu asosida ekologik ko'nikmaning bir nechta turi shakllantirilishi zarur. Bilimlar shaklida qabul qilingan ma'lumotlar bunung uchun o'zak sifatida ishlatiladi. Quyidagi jadvalda maktab o'quvchilarining amaliy ekologik ko'nikmasini shakllantirishning ta'lim modeli yoritilgan [4].

Tahlil va natijalar.

Ko'nikmalarning yangilarini shakllanishiga ta'sir esa interferensiya deb ataladi, bunda eski ko'nikma yangisining shakllanishiga xalaqit beradi.

Ko'nikmani progressiv va regressiv-ko'nikma uzoq va tarbiya miqdorida xizmat qilishi uchun undan foydalanish lozim. Aks holda deavtomatlashtirish yuzaga kelib, zarur harakatlar o'z tezligi, yangiligi, aniqligi va avtomatlashtirilgan harakatlarni ta'minlovchi xususiyatlarini yo'qotadi [5].

Maktab biologiyasida ekologik ko'nikmalarni shakllantirish metodikasi bir necha asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Birinchiidan, o' quvchilar ekologiyaning oziq-ovqat zanjirlari, energiya oqimi va aholi dinamikasi kabi asosiy tushunchalari va tamoyillari bilan tanishadilar. Keyin ular turli xil ekotizimlarni kuzatadigan va tahlil qiladigan ekskursiyalar va tajribalar kabi amaliy mashg'ulotlar bilan shug'ullanadilar. Bu o' quvchilarga kuzatish va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi. Keyinchalik, o' quvchilar tanqidiy fikrlashga va inson faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini tanqidiy baholashga da'vat etiladi. Shuningdek, ularga barqarorlik va tabiatni muhofaza qilishning ahamiyati o'rgatiladi. Umuman olganda, o' quvchilarga ekologik tamoyillar va ularning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlari to'g'risida ongli qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini har tomonlama tushunishga qaratilgan.

Xulosa va takliflar. Nazariy bilimlarni ham, amaliy faoliyatni ham o'z ichiga olgan yaxlit yondashuvni amalga oshirish orqali o' quvchilar murakkab biologik hodisalarni tahlil qilish va talqin qilish uchun zarur ekologik ko'nikmalarga ega bo'lishlari mumkin. Amaliy tajribalar, dala ishlari va ma'lumotlarni yig'ish orqali o' quvchilar hayotiy ekologik vaziyatlarga duch kelishadi, bu ularga tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va eksperimental ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi. Bundan tashqari, biologiya, kimyo va fizika kabi turli xil ilmiy fanlarni birlashtirgan fanlararo yondashuvlarni o'z ichiga olgan holda, o' quvchilarning murakkab ekologik tizimlarni tushunishi va qadrlashi mumkin. Umuman olganda, ekologik ko'nikmalarni

shakllantirish ekologik savodxonlikni rivojlantirish va kelajak avlodlar o'rtasida barqaror amaliyotni targ'ib qilish uchun juda muhimdir.

O'quvchilarni amaliy tajribalar, ekskursiyalar va laboratoriya mashg'ulotlariga jalb qilish orqali bu ularga tabiiy dunyoni kuzatish va ular bilan o'zaro aloqada bo'lish, sinfda o'rganilgan asosiy tushunchalar va nazariyalarni mustahkamlash imkonini beradi. Amaliy mashg'ulotlar, shuningdek, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyatlari va jamoaviy ishlashga yordam beradi, chunki o' quvchilar tajribalarni loyihalash va o'tkazish uchun birgalikda ishlaydi. Bundan tashqari, ushbu tadbirlar o' quvchilarga tabiiy dunyoga chuqurroq baho berish va qiziqishni rivojlantirishga imkon beradi, bu ularning biologiya va atrof-muhit fanlari bo'yicha tadqiqotlarga qiziqishini kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, maktab biologiyasida ekotizim darajasida hayotning umumiy biologik qonuniyatlarini o'rganishda ekologik ko'nikmalarni shakllantirish metodologiyasi tabiatda mavjud bo'lgan o'zaro bog'liqlik va aloqadorliklarni chuqur tushunishni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Ekologik ko'nikmalar o' quvchilarning ilmiy izlanishlarga hissa qo'shish va haqiqiy ekologik muammolarni hal qilish uchun zarur vositalar bilan ta'minlaydi. Shuning uchun biologiyani o'rganishda ekologik ko'nikmalarni rivojlantirish ongli ravishda qaror qabul qilish va sayyoramizning bioxilma-xilligini saqlash uchun juda muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining 2021-yil 17- dekabrda 406-sonli buyrug'i.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 27.05.2019 yildagi 434-son qarori
3. A.S.To'xtayev "Ekologiya". Pedagogika institutlarining talabalari uchun o' quv qo' llanma. T., "O' qituvchi"-1998.-192b.
4. H.Haydarova, Z.Bahodirova, Sh. Yakubjanova "Ekologiya o' qitish metodikasi" Toshkent-2009
5. Avazov Sh. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish: Ekologik o' lkashunoslik. O' quv qo' llanma.- T.: "Adabiyot uchunlari", 2016.
6. Abu Ali Ibn Sino. Tib qonunlari: Uch jildlik saylanma. 3-jild. Tuzuvchilar: U.Karimov, H.Xikmatullayev – T.:A.Qodiriy nomli Xalq merosi nashriyoti, 1993. – 222b.
7. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri – T: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – 488b.
8. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Tanlangan asarlar. 1 – jild. T.: 1968. – 288b.
9. Jo'rayev O., A.Muhiddinov Mahmud Zamaxshariy. – T.: Tafakkur, 2010. -96b
10. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – T.: "Yulduzcha". 1989. -367b.
11. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig (Nashrga tayyorlovchi Q.Qosimov). 2 – nashri. – Toshkent:Fan, 1972. – 964b.

Umid YAKUBOV,
Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi bosh mutaxassisi
E-mail:yakubovumid@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, professor v.b T.Islomov taqrizi asosida

OPPORTUNITIES TO DEVELOP THE MANAGEMENT COMPETENCE OF STUDENTS

Annotation

The article describes the need and opportunities for solving various problems of training specialists and developing the management competence of students during the educational process in technical higher education institutions. The advantage of the proposed approach is that students can gradually apply theoretical knowledge in the field of science to practice and develop management skills. Skills for the development of management competencies are given. The criteria and indicators of management competence were considered.

Key words: Management, competence, activity, problem, education, science, student, skill, teaching, technology, criteria.

TALABALARNING MENEJERLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada mutaxassislar tayyorlashning turli muammolarini hal qilish, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoni davomida talabalarning menejerlik kompetensiyasini rivojlantirish zarurati va imkoniyatlari yoritilgan. Taklif etilayotgan yondashuvning afzalligi shundan iboratki, talabalar bosqichma-bosqich fan sohasidagi nazariy bilimlardan amaliyotda qo'llay oladilar, boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Menejerlik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ko'nikmalar, mezonlar va ko'rsatkichlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Menejerlik, kompetensiya, faoliyat, muammo, ta'lim, fan, talaba, ko'nikma, o'qitish, texnologiya, mezon.

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье описаны необходимость и возможности решения различных задач подготовки специалистов и развития управленческой компетентности студентов в ходе образовательного процесса в технических вузах. Преимущество предлагаемого подхода в том, что студенты могут постепенно применять теоретические знания в области науки для практики и развития управленческих навыков. Приводятся навыки развития управленческих компетенций. Рассмотрены критерии и показатели управленческой компетентности.

Ключевые слова: Управление, компетенция, деятельность, проблема, образование, наука, ученик, умение, обучение, технология, критерии.

Kirish. Hozirgi zamon talabi yuksak kelajak yaratish va jahon hamjamiyatidan munosib o'rin egallashga shaxdam qadamlar bilan intilayotgan davlatimiz uchun yuqori malakali, raqobatbardosh mutaxassis-kadrlar tayyorlash muhim va dolzarb masalalardan biridir.

Fan va texnologiyalar asosida yuksak umumiy va kasbiy madaniyatga ega ijodiy faol, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil holda korxon va tashkilotlarni boshqara oladigan, istiqbolli vazifalarni oldindan ko'ra oladigan va ularni oqilona hal etishga qobiliyatli mutaxassislarni tayyorlash ko'zda tutilgan.

Uzluksiz ta'lim tizimining har bir bo'g'inida ta'lim-tarbiya ishlarini bugungi kun va istiqbol talablari darajasida tashkil etishda o'qituvchining o'рни va roli beqiyosdir. Chunki, o'quv-metodik majmualar (malaka talablari, o'quv reja va fan dasturlari, darsliklar o'qitish vositalari, didaktik materiallar va boshqalar) har qanchalik takomillashgan holda ishlab chiqilmasin, malakali pedagoglarsiz talabalarga amaliy ko'nikmalarni shakllantirishni bevosita amaliyotga tadbiiq qilib bo'lmaydi.

Respublikamiz oliy ta'lim tizimida mustaqil va erkin fikrlaydigan tashabbuskor, irodali mutaxassis kadrlarni tayyorlashga katta e'tibor bermoqda. Bu borada nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan tadqiqotlar olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunining yangi tahririda ham oliy ta'lim tizimida yuksak malakali va madaniyatli, mustaqil faoliyat yurita oladigan,

mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlarni tayyorlash asosiy vazifalardan etib belgilangan [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 8-oktyabr kuni imzolangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonida: O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamda Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasining oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzuridagi jamoatchilik kengashi hamda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari rektorlari kengashi negizida nodavlat notijorat tashkilot shaklidagi Respublika oliy ta'lim kengashini tashkil etish to'g'risidagi taklifga rozilik berildi. Ushbu vazifalar oliy ta'lim tizimida boshqaruv kompetensiyasiga ega kadrlar tayyorlashning muhim vazifalari sifatida e'tirof etishimiz mumkin [2].

Ma'lumki, kompetensiyaga asoslangan yondashuv - bu o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish va ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan, o'zgaruvchan sharoitlarda faol bo'lishga qodir, barkamol, har tomonlama rivojlangan mutaxassislar jamiyatning ijtimoiy rivojlanishiga yaxshi ta'sir ko'rsatadi.

Metodlar. Xuddi shunday qarama-qarshilik bakalavrlar va magistrning joriy, oraliq va yakuniy nazoratlariga qo'yiladigan talablarni tahlil qilishda ham aniqlanadi. Birinchi holda, bilim, ko'nikma va malakalarni, shuningdek, egallangan malakalar darajasini baholash

imkonini beruvchi standart topshiriqlar, testlarni o'z ichiga olgan baholash vositalari qo'llaniladi.

Ikkinchi holda, malakalar bilan bir qatorda ijodiy faoliyat qobiliyatlarini shakllanadi. Shaxsiy baholashdan tashqari, guruh va o'zaro baholash qo'llaniladi; talabalar, o'qituvchilar va ish beruvchilarning birgalikdagi ekspert baholashlari amalga oshiriladi. Bitiruv malakaviy ishi magistratura talabasi tayyorlanayotgan faoliyat turiga oid tadqiqot (iqtisodiy, tahliliy, tashkiliy-boshqaruv, pedagogik va boshqalar) muammolarni hal qilish bilan bog'liq magistrlik dissertatsiyasi shaklida amalga oshiriladi.

Zamonaviy ilmiy dunyoda boshqaruv xatti-harakati kichik kasbiy guruhning yuqori ixtisoslashgan faoliyati sifatida emas, balki insonning professionallik haqidagi g'oyalar tarkibiga kiradi. Talabaning boshqaruvchanlik qobiliyatini rivojlantirish zamonaviy ta'limning eng muhim vazifasidir.

Ko'p bosqichli ta'lim uchun ushbu muammoni hal qilish bakalavr- ijrochining magistr-tadqiqotchi darajasiga yetishini anglatadi va texnika oliy ta'lim muassasalaridagi butun o'quv jarayoni davomida boshqaruv kompetensiyaning yanada rivojlanishiga xizmat qiladi.

Boshqaruv kompetensiyasi - bu shaxsning ajralmas sifati bo'lib, u boshqaruv qarorlarini qabul qilishda, ularni aniq boshqaruv vazifalariga moslashtirish orqali iqtisodiy, moliyaviy va tashkiliy-boshqaruv modellarini shakllantirishda namoyon bo'ladigan ko'nikmalar majmuidir.

Texnika oliy ta'lim muassasalari bitiruvchisining boshqaruv kompetensiyasi modeli yuqorida aytib o'tilgan boshqaruv kompetensiyasining mazmunli mohiyatini tashkil etuvchi boshqaruv vakolatlarini o'z ichiga oladi.

Boshqaruv malakalarini bajarish quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

strategik tahlil qilish, raqobatdoshlikni ta'minlashga qaratilgan tashkilot strategiyasini ishlab chiqish;

aktivlarni baholash, aylanma mablag'larni boshqarish, dividend siyosati va kapital tuzilmasini shakllantirishda moliyaviy boshqaruvning asosiy usullarini qo'llay bilish;

me'yoriy-huquqiy hujjatlarni izlash, tahlil qilish va ulardan kasbiy faoliyatida foydalana olish;

loyihalar, biznes-rejalar va shartnomalarni shakllantirish hamda boshqarish;

makroiqtisodiy muhitni, bozor va unga xos xatarlarni, raqobat muhitini tahlil qilish va baholash.

Boshqaruv qobiliyatlarini quyidagilarni o'z ichiga oladi: ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish;

tashkilot va korxonalar faoliyatini strategik rivojlantirishda zamonaviy iqtisodiy bilimlarni qo'llash orqali boshqarish;

tashkilot, korxonalar va ularning aloxida bo'linmalar tashkiliy tuzilmasini optimallashtirish, xodimlarning professional tayyorgarlik darajasini oshirib borishni tashkil qilish va boshqarish, mehnat salohiyatidan samarali foydalanishni rejalashtirish, mehnatni rag'batlantirish tizimini yo'lga qo'yish;

birlamchi ishlab chiqaruvchi bo'g'in ishini tashkil qilish va uni boshqarish;

bajarayotgan faoliyati bo'yicha ish rejasini tuzish va uni bajarish, nazorat qilish va amalga oshirilgan ishlarning natijalarini baholash;

kasbga oid muammolar echimlarini amaliyotga tadbir etish, ishlab chiqarish jarayonida sifatni boshqarish;

korxonalar tashkiliy-boshqaruv faoliyatida qabul qilinadigan qarorlarni ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik mezonlari asosida ishlab chiqishda hamda qarorlarni muqobil variantini tanlab olishni asoslashda ishtirok etish;

zamonaviy axborot texnologiyalardan boshqaruvda foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlari monitoringi va sifatini baholash usullari va mexanizmlarini ishlab chiqish;

atrof-muhitni muhofaza qilish va mehnat xavfsizligi talablariga mos kelishi borasida ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish;

ishlab chiqarish jarayonlari va resurslaridan foydalanishni rejalashtirish, favqulodda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlarni tahlil qilish.

ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish korxonalariga investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini qo'llash, investitsion loyihalarni ishlab chiqish va boshqarish.

Bizning fikrimizcha, turli darajalarda sanab o'tilgan kompetensiyalar bakalavriat bosqichidagi o'qitish jarayonida rivojlanishi kerak. Ixtisoslik fanlarini o'rganish jarayonida boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishni ko'rib chiqamiz. Ixtisoslik fanlar intellektual rivojlanish, boshqaruvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish, kognitiv, boshqarish uchun noyob salohiyatga ega hisoblanadi. Ixtisoslik fanlari ko'p profilli mutaxassislarni fundamental eng muhim tarkibiy qismlardan biri bo'lib, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarishda ham, bevosita amaliyotda ham muhimdir. Ixtisoslik fanlarni o'zlashtirish mavhum, mantiqiy, tizimli, ijodiy, tanqidiy fikrlash, aniqlik, argumentlarning izchilligi, sezgi va turli boshqaruv qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi:

boshqaruv muammosini shakllantirish;

• ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishni tashkil etish; tadbirkorlik qilish;

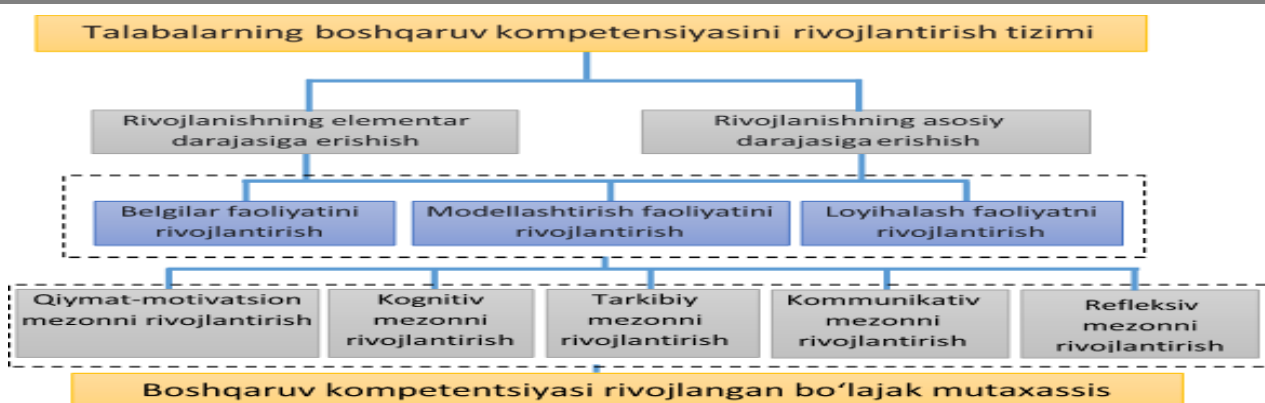
boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun tashkilotning tashqi va ichki muhiti omillari to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va tahlil qilish;

qaror qabul qilish, faoliyatni rejalashtirish va boshqarish uchun ma'lumot to'plash, tashkilotning ichki axborot tizimini yaratish va uning ishlashini boshqarish;

loyihalar samaradorligini baholash va boshqalar shaklda taqdim etish.

Talabalarni boshqaruv faoliyatiga jalb etish maqsadida nazariy bilimlardan amaliyotga o'tishni nazarda tutuvchi ixtisoslik fanlarini o'rganish belgi, modellashtirish va loyihaviy faoliyatning izchilligini ta'minlaydi.

O'quv jarayonini aniq tashkil etish, shuningdek, maqsadlarni belgilashga alohida yondashuv, ularning maqsadlarning o'zaro bog'liqligini vizual grafik shaklda quyidagicha talqin qilish uchun:

1-rasm. Talabalarning boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish tizimi

Biz boshqaruv kompetensiyasining qiymat-motivatsion, kognitiv, mazmunli kriteriyalarni rivojlantirish mezonlari va ko'rsatkichlarini ko'rib chiqamiz:

Mezonlar	Ko'rsatkichlar
Motivatsion	Ixtisoslik fanlarini o'rganishning ahamiyatini anglash
	Boshqaruv faoliyatiga ijobiy munosabatda bo'lish uchun ichki motivlarning jiddiyligi
	Ta'lim jarayonida qiziqish, faollik va mustaqillikni namoyon etish
Kognitiv	Boshqaruv faoliyati haqidagi bilimlar tizimining mavjudligi
	Xorijda ko'p bosqichli ta'lim bosqichlari haqida bilimga ega bo'lish, ma'lum darajada ta'lim olish istagi
Tarkibiy	Analitik va boshqaruvchanlik ko'nikmalariga ega bo'lish
	Texnika oliy ta'lim muassasalarining ta'lim muhiti sharoitida muvaffaqiyatli samarali o'quv va kognitiv faoliyat jarayoni
Kommunikativ	O'z qaroringiz borasida bahslashish, isbotlash va asoslash qobiliyati
	O'z ishining natijalarini omma oldida namoyish etish va himoya qilish qobiliyati
Refleksiv	O'z-o'zini anglash boshqaruv faoliyati subyekti sifatida
	Boshqaruvchanlik ko'nikmalarini rivojlantirish - kuchli va zaif tomonlaringizni bilish va qabul qilish
	Boshqaruvdagi muammolarni hal qilishga tayyorlikni baholash

Tanlangan komponentlar rivojlanishning uchta darajasiga mos keladi: boshlang'ich, asosiy va ilg'or. Biz talabalar uchun boshqaruv kompetensiyani rivojlanishining asosiy darajasini shakllantirishimiz lozim. Boshqaruv kompetensiyasining alohida komponentlarini o'zlashtirish darajasidagi o'zgarishlar bilan bir qatorda ko'rib chiqilayotgan kompetensiyaning rivojlanishini har tomonlama baholashni hisobga olish muhimdir.

Boshlang'ich daraja. Talabalar boshqaruv faoliyatiga beqaror qiziqish bildiradilar: ular boshqaruv usullarini qo'llashni, boshqaruv muammolarini hal qilishni zarur deb hisoblamaydilar va kelajakda tegishli ko'nikma va malakalar ular uchun foydali bo'lmasligiga ishonishadi. O'quv ishlarini bajarishda ular ko'pincha algoritmik usuldan foydalanadilar. Modelga muvofiq samarali xarakterdagi harakatlarni bajaradilar.

Asosiy daraja. Ushbu darajani o'zlashtirganlar boshqaruvchanlik ko'nikmalariga ega bo'lish muhimligini yaxshi bilishadi va ta'lim boshqaruv muammolari bilan shug'ullanish, yangi bilimlarni olishga intilishadi. Biroq, ularda bilimlarni o'zlashtirishning chuqurligi va topshiriqlarni bajarishda izchillik yetishmaydi. Ular asosiy boshqaruv usullari va olingan natijalarni taqdim etish variantlari bilan tanish va ular nazariy bilimlarni turli boshqaruv muammolarini hal qilishda qo'llaydilar, ammo hozirgacha ular ijodkorlik va o'ziga xoslik bilan ajralib turmaydigan yechimlarni taqdim etishmagan.

Shunday qilib, boshqaruv kompetensiyasining har bir komponenti koeffitsientlarining qiymatlari aniqlandi. Boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishning asosiy vositasi ishlab chiqilgan kompleks tizimi mavjud bo'lib, u quyidagi turdagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

isbotlash uchun masalalar, yechish usuli mustaqil ravishda tanlanadi. Dastlab isbotlash model bo'yicha amalga oshirilsa ham (bu ham foydali, chunki u fikrlashni rivojlantiradi), kelajakda talabalarda o'z yechimini topish zarurati paydo bo'ladi;

berilgan shartlarning yetarli emasligini (nomuvofiqligini) aniqlashga imkon beradigan dastlabki ma'lumotlarga e'tiborni shakllantiradigan kam aniqlangan va ortiqcha belgilangan vazifalar;

yechish usuli va natijasi ma'lum bo'lgan va dastlabki ma'lumotlar o'rnatilishi talab qilinadigan teskari masalalar. Bunday masalalarni yechish nafaqat ishni jonlantiradi, balki fikrlash moslashuvchanligini rivojlantirishga yordam beradi, talabalarni teskari operatsiyani o'zlashtirishga tayyorlaydi;

talabalarga o'quv materialini tahlil qilish va tizimlashtirishga yordam beradigan tarkibiy va mantiqiy blok-sxemalarni tuzish, undagi asosiy narsani ajratib ko'rsatish;

fanning hayot bilan chambarchas bog'liqligini, ixtisoslik fanlari bilimlarni kelajakdagi zarur bo'lgan amaliy yo'nalish vazifalariga bog'liqligi;

tahlil qilish, nazariy materialni qo'llash, ishni baholash qobiliyatini rivojlantiruvchi baholash va tahliliy vazifalar; gipotezalarni ilgari surish qobiliyatini rivojlantiruvchi loyihalash va texnologik vazifalar.

Nostandart muammolarni hal qilishda talaba fanda birinchi qadamlarni qo'yadi, chunki bu jarayon kichik o'rganishdir.

Talabalarning boshqaruvchanlik malakasini uzluksiz rivojlantirish maqsadida tanlangan ixtisoslik fanlarining har birini o'zlashtirishdan boshlandi.

Bundan tashqari, barcha aniqlangan faoliyat turlari va tarkibiy elementlarning rivojlanish darajalari uchun

boshqaruvchanlik malakasini oshirish uchun didaktik va uslubiy vositalar ixtisoslik fanlarini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelgan va taklif qilingan ish shakllarining qo'llab-quvvatlashiga yetarli emasligini ko'rishimiz mumkin.

Natijalar va munozara. Shunday qilib, talabalarining individual ilmiy qiziqishlarini ro'yobga chiqarish va ularning boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan asosiy pedagogik shartlarni quyidagicha belgilab oldik:

boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishni rag'batlantiradigan rivojlanish muhitini yaratish;

bakalavr bosqichida ta'lim olayotgan talabalarga nazariy va mustaqil o'quv ishlarining shakllari va usullarini;

o'qitish jarayonida faol va interaktiv ta'lim metodlarini qo'llagan holda dars jarayonini tashkil etish;

fan bo'yicha bilimlarni reyting baholash, individual baholashdan tashqari, guruh va o'zaro baholashni o'z ichiga oladigan metodlardan foydalanish;

talabalar konferensiya-anjumanlarda, loyihalarga, diplomlarga, ilmiy ishlarga va hokazolarga tayyorlanish bo'yicha ko'nikmaga ega bo'lishadi;

o'qitish jarayonida samarali o'qitish usullaridan foydalaniladi;

axborot texnologiyalaridan faol foydalanish;

elektron kutubxonalar va virtual laboratoriyalar imkoniyatlari;

internetning ilmiy, ta'lim va boshqa sohalaridagi qulayliklari, o'z-o'zini nazorat qilish tizimlari va mustaqil faoliyat samaradorligini oshirish uchun o'qituvchi bilan qayta aloqani qo'llab-quvvatlash va boshqa pedagogik shartlarni belgilab olinadi.

Xulosa. Ta'limning turli darajalarida mutaxassislarni tayyorlash turli muammolarni hal qilish texnika oliy ta'lim muassasalarida o'qishning butun jarayoni davomida talabalarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish zarurati va imkoniyati mavjud. Taklif etilayotgan yondashuvning afzalligi shundan iboratki, talabalar bosqichma-bosqich boshqaruv sohasidagi nazariy bilimlardan amaliyotga qo'llay oladilar, boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi O'RQ-637- sonli «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. www.lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. 2019 yil 8 oktyabr. www.lex.uz.
3. O'rinov U.A. Ishlab chiqarish ta'limida amaliy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish usullari // Kasb – hunar ta'limi. Toshkent, 2020. №3 35-39 b.
4. Nuridinov B.S., O'rinov U.A. Ta'lim sohasidagi malakali kadrlar tayyorlash omili // Kasb-hunar ta'limi. – Toshkent, 2003. –№6. B.11.
5. Golish L.V. Ta'limning faol usullari: mazmuni, tanlash, amalga oshirish. Ekspres-qo'llanma. – T.- 2001-68 b.